

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**KADIZÂDE'NİN GAZAVÂT-I SULTAN SELİM
HAN ADLI ESERİ
(METİN - İNCELEME)**

ESRA YÖRDEM

2502120053

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ALİ GÜZELYÜZ

İSTANBUL 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ESRA YÖRDEM Numarası : 2502120053
Anabilim Dalı / DOĞU DİLLERİ VE
Anasanat Dalı / Programı : EDEBİYATLARI / FARS DİLİ Danışmanı : PROF. DR. ALİ GÜZELYÜZ
Tez Savunma Tarihi : 10.07.2018 Saati : 13:00
Tez Başlığı : " Kadızâde'nin Gazavât-ı Sultan Selim Han Adlı Eseri (Metin-İnceleme) "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ALİ GÜZELYÜZ		Kabul
2- PROF. DR. MEHMET ATALAY		Kabul
3- PROF. DR. AZMİ BİLGİN		Kabul
4- PROF. DR. MUSTAFA ÇİÇEKLER		Kabul
5- DR. ÖGR. ÜYESİ TURGAY ŞAFAK		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ÜMRAN AY		
2- DR. ÖGR. ÜYESİ GÜLLER NUHOĞLU		

ÖZ

KADIZÂDE’NİN GAZAVÂT-I SULTAN SELİM HAN ADLI ESERİ (METİN - İNCELEME) ESRA YÖRDEM

Bu çalışmada XVI. yüzyıl müverrih ve şairlerinden Kadızâde adı ile meşhur Abdü’l-Kebîr b. Üveys b. Muhammed Erdebîlî’nin Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferine dair kaleme almış olduğu **Gazavât-ı Sultan Selim Han** adlı eseri incelenmiştir. Bu eser Selimnâme türünde yazılmış bir eserdir. Selimnâme adından da anlaşılacağı üzere Yavuz Sultan Selim dönemini konu alan eserlere denmektedir. Nazım şekli olarak manzum ve mensur iki türde ve Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere çeşitli Selimnâme ve Gazavâtnâmeler yazılmıştır. Yazarımız Kadızâde’nin kaleme almış olduğu bu eser Farsça olup mensur bir eserdir. Gazavâtnamenin edisyon kritikli metni hazırlanırken Süleymaniye Kütüphanesi’nde Hacı Selim Ağa bölümünde bulunan tek yazma nüshadan faydalanılmıştır.

Çalışmamız bir giriş ile üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Kadızâde’nin hayatı ve eserleri; ikinci bölüm Kadızâde’nin **Gazavât-ı Sultan Selim Han** adlı eseri; üçüncü bölüm ise **Gazavât-ı Sultan Selim Han** adlı eserin edisyon kritikli metninden ibarettir.

Anahtar Kelimeler: Yavuz Sultan Selim, Kadızâde, Gazavât, Mısır Seferi

ABSTRACT

GAZAVÂT-I SULTAN SELIM KHAN OF KADIZÂDE

(ANALYSIS - TEXT)

ESRA YÖRDEM

In this study, it is examined the work “**Gazavât Sultan Selim Khan**” by Kadızâde who was one of the historians and poets in the XVIth century. This is a work written in Selimnâme type. Selimnâme is a work which is composed for reporting about the period of Sultan Selim I, as is also understood from name of the work. It is written in two types as poetic and prosaic and in the languages of Turkish, Persian and Arabic. The work of Kadızâde is written in Persian and prosaic form. While preparing the text, it is utilised from the unique manuscript in Suleymaniye Library.

Our study consists an introduction and third sections. The first section contains biography and works of Kadızâde, the second section is about his work “**Gazavât of Sultan Selim**” and finally, the edition critique text is presented in the last section.

Key Words: Yavuz Sultan Selim, Kadızâde, Gazavât, Egypt campaign

ÖNSÖZ

Osmanlı tarih yazıcılığında önemli bir yere sahip olan Selimnâme adlı eserler Yavuz Sultan Selim ve II. Selim dönemini ele almaktadırlar. Bu eserler hem tarihî hem de edebî açıdan çok önemlidir. Yavuz Sultan Selim adına yazılmış olanlar genellikle onun şehzadelik yıllarından başlayarak tahta geçişi, kardeşleri ile olan mücadelesi, Safeviler ve Memlükler üzerine yaptığı seferleri ve ölümü ile sona ermektedir. Sekiz yıllık saltanat hayatı boyunca yaptığı seferlerin tarihini yazdırmaya önem gösteren Yavuz Sultan Selim, Safevi hükümdarı Şah İsmail'i yenilgiye uğrattığı Çaldıran savaşından sonra Tebriz'den getirmiş olduğu bin kişilik ilim erbabının içinde yer alan Kadızâde'yi de Mısır seferinde beraberinde götürmüştür. Yavuz Sultan Selim'in komutanlarından Emir Sadreddin'in teşvikiyle Kadızâde'nin kaleme almış olduğu **Gazavât-ı Sultan Selim Han** adlı eseri Selimnâme türünde yazılmış olan eserlerdendir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan bu eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde Hacı Selim Ağa bölümünde bulunan tek yazma nüsha üzerinden hazırlanmıştır. Hayatına dair kısıtlı bilgiler elde edebildiğimiz Kadızâde'nin eseri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bir giriş ve üç ana bölümden oluşan bu çalışmada giriş bölümünde Selimnâme adından bahsedilip Türkçe, Farsça ve Arapça yazılmış olan Selimnâmeler kısaca tanıtılmıştır. Birinci bölümde yazarımız Kadızâde'nin hayatı ve tespit edebildiğimiz eserlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Gazavâtnâme'nin yazılış sebebi, muhtevası, eserin dil, üslup ve imla açısından değerlendirilmesi, yazma nüshanın özellikleri, eserin edebî – tarihî değeri ve kaynakları incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise **Gazavât-ı Sultan Selim Han** adlı eserin edisyon kritikli metni verilmiştir. Metnin oluşturulmasında günümüz Farsça imlası kullanılmış, tarafımızdan eklenen ibareler köşeli parantez içerisinde [] verilmiştir.

Doktora tezimi hazırlarken her aşamada yakın ilgi ve desteğini gördüğüm, çalışmalarımın yönlendirilmesi ve sonuçlandırılması konusunda bana her türlü destekte bulunan ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Ali Güzelyüz'e, tez jürimde yer alan hocalarım Prof. Dr. Mehmet Atalay ve Prof. Dr. Azmi Bilgin'e, metin içerisinde zikredilen Arapça şiirlerin harekelenmesi ve vezinlerinin

bulunması konusunda büyük bir özveri ile yardımda bulunan Prof. Dr. Mehmet Yavuz ile değerli hocalarım Prof. Dr. Mustafa Çiçekler, Doç. Dr. Hasan Hasanzâde-yi Nirî, Öğr. Gör. Akram Nejabati, Dr. Öğr. Üyesi Güller Nuhođlu, Dr. Öğr. Üyesi Kadir Turgut, Araş. Gör. Dr. Elif Namođlu, Araş. Gör. Dr. Leyla Yakupođlu Boran, Araş. Gör. Esra Yakupođlu Erket'e ve ayrıca doktora eğitim dönemimde beni maddi açıdan destekleyen TÜBİTAK Bilim Adamı Yetiştirme Grubu'na teşekkürü bir borç bilirim.

Esra Yördem

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ: SELİMNÂMELER.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

A. KADIZÂDE'NİN HAYATI.....	10
B. KADIZÂDE'NİN ESERLERİ.....	15
C. KADIZÂDE'NİN EDEBİ KİŞİLİĞİ.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

KADIZÂDE'NİN GAZAVÂT-I SULTAN SELİM HAN ADLI ESERİ.....	19
A. ESERİN YAZILIŞ SEBEBİ VE TARİHİ.....	19
B. GAZAVÂT-I SULTAN SELİM HAN ADLI ESERİN MUHTEVASI.....	19
C. ESERİN DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ.....	56
D. ESERİN EDEBİ VE TARİHİ DEĞERİ.....	59
E. ESERİN YAZMA NÜSHASI.....	60
1. YAZMA NÜSHANIN İMLÂ ÖZELLİKLERİ.....	62
2. SUNULAN METNİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ.....	62
F. ESERİN KAYNAKLARI.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIZÂDE'NİN GAZAVÂT-I SULTAN SELİM HAN ADLI ESERİ (METİN) GAZAVÂT-I SULTAN SELİM HAN (غزوات سلطان سليم خان).....	79
FARŞÇA ŞİİRLER İNDEKSİ (فهرستِ شعرهای فارسی).....	339
ARAPÇA ŞİİRLER İNDEKSİ (فهرستِ شعرهای عربی).....	362
ŞAHİS, KİTAP VE YER ADLARI İNDEKSİ (فهرستِ اسامی اشخاص، کتب و اماکن).....	367
KUR'ÂN AYETLERİ VE HADİSLER İNDEKSİ (فهرستِ آیاتِ قرآن و احادیث).....	379

ARAPÇA İBARELER (اصطلاحاتِ عربی)	388
SONUÇ.....	390
KAYNAKÇA	391
EKLER: YAZMA NÜSHANIN İLK VE SON VARAKLARI	410
KİŞİ, YER VE KİTAP ADLARI İNDEKSİ	412
ÖZGEÇMİŞ.....	419

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.s. : Aleyhisselâm
b. : İbn
bkz. : Bakınız
bs. : Baskı sayısı
c. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h. : Hicri
haz. : Hazırlayan
hal. : Halifelik Yılları
m. : Miladi
MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı
Metin : Gazavât-1 Sultan Selim Han (İnceleme - Metin)
Nr. : Numara
nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm tarihi
s. : Sayfa numarası
sa. : Sayı
şrh. : Şerh eden
tsh. : Tashih eden
thc. : Tahric eden
thk. : Tahkik eden
t.y. : Tarih yok
trc. : Tercüme eden
vd. : ve diğerleri
y. : Yıl
y.y. : Yayımcı yok

yy. : Yüzyıl

YN. : Yazma Nüsha (Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Selim Ağa Nr: 825)

Farsça Metindeki Kısaltmalar

- تصحیح : تصحیح کننده (Farsça metinde tashih yapan)
ج. : جلد (Farsça metinde cilt)
شرح : شرح کننده (Farsça metinde şerh yapan)
ص. : شمارهء صفحه (Farsça metinde sayfa numarası)
نشر : نشر کننده (Farsça metinde neşreden)
ه. : هجری (Farsça metinde hicri)

GİRİŞ: SELİMNÂMELER

Selimnâme adından da anlaşılacağı üzere Osmanlı padişahlarından I. Selim ve II. Selim dönemini anlatan nazım, nesir veya nazım-nesir karışık tarihi eserlere verilen addır.¹ I. Selim dönemini anlatan eserlerin çoğu bu dönemde yazılmış olmakla birlikte Yavuz Sultan Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman döneminde yazılmış olanları da mevcuttur. Selimnâmeler yazıldıkları döneme göre ikiye, dile göre ise üçe ayrılırlar.² Bu Selimnâmelere örnek olarak şunlar verilebilir:

A. SELİM DÖNEMİNİ ANLATAN SELİMNÂMELER

1. Türkçe Selimnâmeler

a. İshak Çelebi'nin Selimnâmesi

İshak Çelebi, 1465 yılında Üsküp'te doğmuştur. Babası kılıç ustası İbrahim Efendi'dir. Bu yüzden Kılıççızâde diye tanınmıştır. Eğitimine Üsküp'te başlamış Edirne'de Kara Bâlî'nin yanında tamamlayarak ilmiye sınıfına girmiştir. Üsküp, Edirne, Bursa ve İznik şehirlerinde müderrislik yapmış, 1535 yılında Şam'a kadı vazifesiyle tayin edilmiş ve 1537/1538'de ölmüştür. İshak Çelebi eserine 1509 yılında İstanbul'da meydana gelen depremi anlatarak başlar. Sultan Bayezid'in oğulları arasındaki rekabet, Şahkulu isyanı, Bayezid'in ölümü, Selim'in tahta çıkışı, Şehzade Ahmed'in Sultan Selim'e karşı ayaklanması olayıyla sona erer.³

¹ Mustafa Argunşah, "Türk Edebiyatında Selimnâmeler", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, İstanbul, 2009, C. IV, sa. 8, s. 32.

² Muzaffer Uyguner, "Selimname", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, c. VII, 1990, s. 499-501. Ahmet Uğur, "Selimnâme", **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 440-441.

³ Hayatı için bkz.: Hamdi Savaş, "İshak Çelebi, Kılıççızâde", **DİA**, C. XXII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi 2000, s. 528-529. Selimnâmesi için bkz. Hamdi Savaş, "İshak Çelebi ve Selim-nâmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986. Agah Sırrı Levend, **Gazavât-Nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-Nâmesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956, s. 24-25. Uğur, "Selimnâme", s. 440. M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Selimnâmeler", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1970, sa. 1, s. 200-202. Ahmet Uğur, "Selim-Nâmeler", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1978, C. XXII, s. 371-372. Argunşah, a.g.m., s. 33-34. Abdüsselam Bilgen, **Adaî-yi Şîrâzî ve Selim-Nâmesi (İnceleme – Metin – Çeviri)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007, s. XXIII-XXIV.

b. Sücûdî'nin Selimnâmesi

Kalkandelenli veya Piriştineli olan Sücûdî Çelebi, Osmanlı veziriâzamı Pîrî Mehmed Paşa'nın divan kâtibi olmuş, daha sonra Yavuz Sultan Selim'in silahtar kâtipliğine getirilmiş ve padişahla birlikte İran ve Mısır seferlerine katılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında hac yolunda vefat etmiştir.

Sücûdî, 1518- 1520 yılları arasında kaleme aldığı eserine Yavuz Sultan Selim'in 25 Nisan 1512 yılında tahta çıkışı ile başlar. İran seferinin hazırlıklarını ve Mısır seferinin sonuna kadar meydana gelen olaylar ve Selim'in ölümü ile eserini bitirir.⁴

c. Keşfi'nin Selimnâmesi

Keşfi Mehmed Çelebi, Amasya valisi Hızır Ağa'nın oğludur. Sultan Selim'in Trabzon'da bulunduğu dönemde devlet hizmetine girmiş ve onun hükümdarlığının ilk zamanlarında çeşitli görevlerde bulunmuştur. Divan kâtipliği ve Anadolu defterdarlığı görevlerini yerine getirmiş ve 1524 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. 1514 yılında kaleme aldığı eserini Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışından sonra 1521 yılında temize çekmiş, eserinde zikrettiği olayların birçoğuna tarih düşürmüştür. Keşfi, eserine Sultan Bayezid'in son zamanları ve hastalığı ile başlar, Yavuz Sultan Selim'in ölümü ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçişiyle tamamlar. Mensur bir eser olmasına rağmen içinde kıt'alar, beyitler, kasideler ve murabbalar bulunmaktadır.⁵

d. Şükrî-i Bitlisî'nin Selimnâmesi

Bitlis'in mahalli beylerinden biri olan Şükrî-i Bitlisî, XV. yüzyılın ikinci yarısında Bitlis'te dünyaya gelmiştir. Osmanlı sarayına girmeden önce Akkoyunluların hizmetinde bulunmuştur. Eserinde ilim öğrenmek için birçok yer gezdiğini Arapça, Farsça, Türkçe, Kürtçe, Ermenice ve Hintçe gibi altı dil bildiğini, dile getirir. Eğitimini tamamladıktan sonra Dulkadirli Beyi Şehsüvaroğlu Ali Bey'e bağlanmış, Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerine katılan bu beyin isteği ve

⁴ Bilgen, **a.g.e.**, s. XXVIII. Uğur, "Selimnâme", s. 440. Tekindağ, a.g.m., 216-217. Uğur, a.g.m., s. 373-374. Argunşah, a.g.m., s. 34-35. Levend, **a.g.e.**, s. 25-26. Bu eser üzerine yüksek lisans çalışması yapılmıştır. İsmail Hakkı Çuhadar, "Sücudî'nin Selim-nâmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.

⁵ Levend, **a.g.e.**, s. 26-27. Bilgen, **a.g.e.**, s. XXIV. Uğur, "Selimnâme", s. 440-441. Tekindağ, a.g.m., s. 202. Uğur, a.g.m., 372-373. Argunşah, a.g.m., s. 35.

verdiği bilgiler neticesinde mesnevi tarzında manzum bir Selimnâme kaleme almıştır. Eser, Selim'in Trabzon'da iken yaptığı Gürcistan seferi ile başlar, Sultan Selim'in ölümü ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçişiyle son bulur. 5829 beyitten oluşan bu eser, Çağatay ve Azeri Türkçesinin bazı özelliklerini yansıtmaktadır.⁶

e. **Kemal Paşazâde'nin Selimnâmesi**

İbn Kemal adıyla bilinen Şemseddin Ahmet Kemal Paşazade, 1469 yılında Tokat'ta doğmuştur. İyi bir eğitim aldıktan sonra önce askeri sınıfa sonra da ilmiye sınıfına geçmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında kadılık, kazaskerlik ve müderrislik vazifelerinde bulunmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine katılmış ve padişahтан gördüğü itibar sebebiyle Mısır'a beylerbeyi olarak tayin edilen Hayır Bey'e yardımcı sıfatıyla Mısır tahririnde de görev almıştır.⁷ Kanuni Sultan Süleyman döneminde şeyhülislam olmuş, 1534 yılında vefat etmiştir.

Kemal Paşazâde'nin Arapça, Farsça ve Türkçe çok sayıda eseri vardır. Sultan II. Bayezid'in isteğiyle **Tevârih-i Âl-i Osman** adında on ciltten oluşan Türkçe bir Osmanlı Tarihi yazmıştır. Akaid ve kelâm, felsefe, fıkıh ve fıkıh usulü, tasavvuf ve tefsir alanları dâhil olmak üzere çeşitli eserleri mevcuttur.⁸ 51 bölümden meydana gelen Selimnâmesi'ni nesir olarak kaleme almıştır, fakat mısra, beyit ve şiir başlıkları altında manzum bölümler de bulunmaktadır. Kemal Paşazâde eserine II. Bayezid'in tahttan çekilme isteğini bildirmesi, Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'a gelerek tahta geçişiyle başlar; ölümü ve oğlu Kanuni'nin tahta geçişi ve Kanuni'nin adına sunulan beyitlerle bitirir.⁹

f. **Sa'dî b. Abdülmüteal'in Selimnâmesi**

⁶ Hayatı için bkz.: Abdülkadir Özcan, "Şükri-i Bitlisi", **DİA**, C. XXXIX, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 254-256. Selimnâmesi için bkz.: Levend, **a.g.e.**, s. 22- 24. Tekindağ, **a.g.m.**, s. 215-216. Bilgen, **a.g.e.**, s. XXVII- XXVIII. Uğur, **a.g.m.**, s. 376-377. Uğur, "Selimnâme", s. 440. Argunşah, **a.g.m.**, s. 35-37.

⁷ Bkz.: Şerafetin Turan, "Kemalpaşazâde" **DİA**, C. XXV, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 238-240.

⁸ Eserleri için bkz.: İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde (Eserleri)", **DİA**, C. XXV, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 245-247.

⁹ Bilgen, **a.g.e.**, s. XXIV- XXV. Tekindağ, **a.g.m.**, s. 207-210. Argunşah, **a.g.m.**, s. 37-38. Bu eser yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Ali Kökoğlu, "Kemal Paşa-zâde'nin Selim-nâmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

Hayatı hakkında yeteri kadar bilgi olmayan Sa'dî b. Abdülmüteal'in, Kanuni döneminde yaşadığı bilinmektedir. Sa'dî, mensur olarak kaleme aldığı eserine Sultan Selim hakkında bazı bilgiler verdikten sonra 1511 yılı olaylarını anlatarak başlar ve Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarına, 1524 yılına kadar meydana gelen olaylar ile bitirir.¹⁰

g. Celâlzade Mustafa Çelebi'nin Selimnâmesi

Koca Nişancı adı ile bilinen Celâlzâde Mustafa Çelebi, Tosyalıdır. 1516 yılında veziriâzam Pîrî Paşa'nın, Kanuni Sultan döneminin başlarında ise İbrahim Paşa'nın divan kâtipliği görevini yapmıştır. 1525 yılında ise reîsülküttâb olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman ile İrakeyn seferine katılmış ve kendisine 1534 yılında verilen nişancılık görevini 1556 yılına kadar yerine getirmiş ve emekli olmuştur. 1566 yılında yeniden bu görevine dönmüş fakat 1567'de vefat etmiştir. Celâlzâde'nin Selimnâme dışında kaleme aldığı başka eserler de mevcuttur.¹¹

Mensur ve mesnevi tarzında yazdığı Selimnâmesi'nin asıl adı **Meâsir-i Selim Hanî**'dir. 22 bölümden oluşan bu eserde çok sayıda nazım da vardır. Yavuz Sultan Selim döneminde yaşayan yazar, eserinde anlattığı bilgileri veziriâzam Pîrî Paşa'dan almıştır. Celâlzâde, eserine Sultan Selim'in Trabzon valisi olduğu dönemden başlar, o devrin bütün olaylarını ayrıntılı bir şekilde anlatır ve eseri padişahın ölümüyle sonlandırır.¹²

h. Hoca Sâdeddin'in Selimnâmesi

Osmanlı Devleti'nin meşhur şeyhülislamı ve tarihçilerinden Hoca Sâdeddin Efendi, 1536 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Yavuz Sultan Selim'in hizmetinde bulunmuş olan Hasan Can Çelebi'dir. Eğitimini tamamladıktan sonra 1555 yılında İstanbul'da Murad Paşa Medresesi'nde müderrisliğe başlamış ve 1573 yılında Manisa valisi olan Şehzade Murad'ın hocası olmuştur. Şehzadenin padişah olması sebebiyle

¹⁰ Levend, **a.g.e.**, s. 29-30. Uğur, "Selimnâme", s. 441. Argunşah, s. 38- 39. Uğur, a.g.m., s. 375. Tekindağ, a.g.m., s. 217-218, Bilgen, **a.g.e.**, s. XXVIII-XXIX.

¹¹ Hayatı için bkz.: Celia J. Kerslake, "Celâlzâde Mustafa Çelebi" **DİA**, C. VII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 260-262.

¹² Selimnâmesi için bkz.: Celâl-zâde Mustafa, **Selim-Nâme**, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990. Levend, **a.g.e.**, s. 27-28. Tekindağ, a.g.m., s. 210-212. Uğur, a.g.m., s. 374-375. Argunşah, a.g.m., s. 39. Bilgen, a.g.e., s. XXVI. Uğur, "Selimnâme", s. 441.

Hâce-i Sultânî unvanını almıştır. Bu sayede devlet yönetiminde etkinliği artmıştır. III. Mehmed’le Haçova savaşına katılmış, 1598 yılında şeyhülislam olmuştur. Fakat bir sene sonra 1599 yılında vefat etmiştir. Hoca Sâdeddin Efendi’nin en önemli eseri Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim devrinin sonuna (1520) kadar meydana gelen olayları anlattığı **Tâcü’t-tevarih** adlı eseridir. Hoca Sâdeddin Efendi, Selimnâme adlı eserini ise 1514- 1520 yılları arasında Yavuz Sultan Selim’in yanında bulunan babası Hasan Can’dan duyduğu olayları ve hikâyeleri bir araya getirerek yazmıştır. Bu eser 12 hikâyeden oluşmaktadır.¹³

i. Muhyî’nin Selimnâmesi

Kimliği tam olarak tespit edilemeyen Muhyî’nin Şehabettin Tekindağ’a göre Birgili Muhyî olması tahmin edilmektedir.¹⁴ O da Selimnâmesi’ne kardeşler mücadelesi ile başlar. Dulkadiroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey ile yapılan savaşlar ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu eser Tebriz’deki sürgünler hakkında verdiği bilgiler açısından da önemlidir.¹⁵

j. Şîrî’nin Selimnâmesi

Asıl adı Ali olan Şîrî’nin Osmanlı vezîriâzamı Hersekzâde Ahmed Paşa’nın oğlu olduğu kabul edilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Mısır’da sancak beyliği verilmiş ve burada vefat etmiştir. **Târih-i Feth-i Mısır** adını verdiği manzum bir eser kaleme almıştır. Eserine kardeşler mücadelesi ile başlar ve Selim’in tahta geçişini anlatmaktadır. Çaldıran Savaşı’nı uzun uzadıya anlatan Şîrî, Kemah’ın fethi, Dulkadiroğlu Alâüddevle’nin yenilgisi ve Mısır Seferi üzerinde durarak eserini Selim’in ölümü ve Kanuni’nin tahta geçişiyle bitirir.¹⁶

¹³ Hayatı için bkz.: Şerafettin Turan, “Hoca Sadeddin”, **DİA**, C. XVIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 196-198. Selimnâmesi için bkz.: Ahmet Uğur, “Hoca Sa’deddin Efendi’nin Selim-nâmesi” **Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, Ankara, Sa. 4, 1980, s. 225-242. Levend, **a.g.e.**, s. 29. Tekindağ, a.g.m., s. 224-226. Bilgen, **a.g.e.**, s. XXX-XXXI. Uğur, a.g.m., s. 378. Argunşah, a.g.m., s. 39-40.

¹⁴ Tekindağ, a.g.m., s. 212.

¹⁵ Levend, **a.g.e.**, s. 30-31. Bilgen, **a.g.e.**, s. XXVI-XXVII. Uğur, “Selimnâme”, s. 440. Tekindağ, a.g.m., s. 212-215. Argunşah, a.g.m., s. 40.

¹⁶ Levend, **a.g.e.**, s. 34. Uğur, “Selimnâme”, s. 441. Tekindağ, a.g.m., s. 220-222. Bilgen, **a.g.e.**, s. XXIX. Argunşah, a.g.m., s. 40.

2. Farsça Selimnâmeler

a. İdris-i Bidlisî'nin Selimnâmesi

İdris-i Bidlisî adı ile tanınan Hakîmüddin İdris b. Hüsameddin Ali, Bitlis'te doğmuştur. İlk eğitimini babası Hüsameddin Ali'den almıştır. Akkoyunlu beylerinden Sultan Yakub'un kâtipliğini yapmış ve Akkoyunlu devletinin Şah İsmail tarafından yıkılmasından sonra Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır (1501). Sultan II. Bayezid'in emriyle kuruluşundan II. Bayezid döneminin ortalarına kadar Osmanlı hanedanının tarihini anlatan **Heşt Behişt** adında Farsça bir eser kaleme almıştır. Bu eser 8 bölümden oluşmaktadır. Her bölümü bir padişaha ayrılmıştır.

İdris-i Bidlisî, 1511 yılında Mekke'ye gitmiş ve bir sene orada kalmıştır. Yavuz Sultan Selim'in davetiyle İstanbul'a gelmiş ve onun yanında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Yavuz'un İran seferinde ve Diyarbakır'ın fethinde önemli görevler üstlenmiştir. Mercidabık ve Ridaniye savaşlarına da katılmıştır. Merkezi Diyarbakır olan Arap ve Acem kazaskerliği ona verilmiştir.¹⁷ 1521 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Bizzat şahit olduğu tarihi olayları Yavuz Sultan Selim'in emriyle Selimnâme adında bir eser kaleme alarak anlatmıştır. İdris, eserinde Sultan Selim'in doğuşundan ve Gürcülerle olan savaşlarından bahseder ve tahta çıkışından 1518 yılına kadar meydana gelen olayları anlatmıştır. Fakat İdris'in 1521'de vefat etmesi sebebiyle eser tamamlanamamıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle eser İdris'in oğlu Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi tarafından temize çekilmiş ve 1518'den hükümdarın ölümüne kadar olan boşluk İdris'in oğlu tarafından tamamlanmıştır. Nesir olan eserde olayların özeti yer yer manzum olarak verilmiştir.¹⁸

b. Şirazlı Edâî'nin Selimnâmesi

Asıl adı Mevlânâ Muhammed olan Edâî, aslen Şirazlıdır. 1521-22 yılında vefat eden Edâî, Selimnâmesi'nin yazılış sebebi bölümünde Şiraz'dan ayrılıp çok sayıda yer

¹⁷ Hayatı için bkz.: Abdülkadir Özcan, "İdris-i Bidlisî", **DİA**, C. XXI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, s. 485-488.

¹⁸ Bu eser Hicabi Kırlangıç tarafından doktora tezi olarak hazırlanıp yayımlanmıştır. İdris-i Bidlisî, **Selim Şah-Nâme**, haz. Hicabi Kırlangıç, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2001. Uğur, "Selimnâme", s. 440. Tekindağ, a.g.m., s. 203-207. Bilgen, a.g.e., s. XXXI-XXXII. Argunşah, a.g.m., s. 41-42.

gezdiğini, Hindistan, Mekke ve Medine'ye gittikten sonra Anadolu'ya geldiğini anlatmıştır. 2670 beyitten oluşan **Şehnâme-i Selim Hanî** adını verdiği Selimnâme'sinde Sultan II. Bayezid'in son günleri, Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'daki valiliği, babası ve kardeşleriyle olan taht mücadelesi, tahta çıkışı, Safevîler ve Memlûklerle yaptığı savaşları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.¹⁹

c. Kadızâde (Kebir b. Üveys)'nin Selimnâmesi

Doktora çalışmamızın konusunu oluşturan yazarımız ve eseri birinci ve ikinci bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.²⁰

d. Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'nin Selimnâmesi

İdris-i Bidlisî'nin oğlu Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi, Kanuni döneminde divan defterdarı ve sonrasında Rumeli defterdarı olarak görev yapmıştır. Fazlî mahlası ile çok sayıda kaside yazan Ebu'l-Fazl, 1579'da İstanbul'da vefat etmiştir. Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi, Selimnâmesi'ni 46 Destan halinde kaleme almıştır. Eserinde Yavuz Sultan Selim'in tahta geçişinden başlayarak ölümüne kadar meydana gelen olayları anlatmıştır. Ebu'l-Fazl, manzum ve mensur olarak kaleme almış olduğu eserini 1567 yılında tamamlamıştır.²¹

e. Ârifî'nin Selimnâmesi

Asıl adı Fethullah olup şiirlerinde Ârif ve Ârifî mahlasını kullanan Fethullah Ârif Çelebi, Kanuni Sultan Süleyman'ın şehnamecisidir. İran'dan İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a gelmeden önce Şah İsmail'in oğlu Elkâs Mîrzâ'nın şehnamecisi olarak görev yapmıştır. Hattatlığı ile de ünlü olan Fethullah, 1562 yılında Mısır'da vefat

¹⁹ Tekindağ, a.g.m., s. 222-223. Argunşah, a.g.m. 42. Uğur, "Selimnâme", s. 440. Bu eser Abdüsselam Bilgen tarafından doktora tezi olarak hazırlanıp yayınlanmıştır. Abdüsselam Bilgen, **Adaî-yi Şîrâzî ve Selim-Nâmesi (İnceleme – Metin – Çeviri)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007.

²⁰ Tekindağ, a.g.m., s. 218-219. Argunşah, a.g.m., s. 42. Uğur, "Selimnâme", s. 440. Bilgen, **a.g.e.**, s. XXXIV.

²¹ Tekindağ, a.g.m., s. 226-229. Argunşah, a.g.m., s. 42-43. Bilgen, **a.g.e.**, s. XXXIII.

etmiştir.²² Farsça manzum bir Selimnâme yazan Ârifi, eserinde Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlık dönemini ve Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarını anlatmaktadır.²³

3. Arapça Selimnâmeler

a. Ali b. Muhammed el-Lahmî'nin Selimnâmesi

Mensur olan eserin adı **ed- Dürrü'l-Maşân fî Sireti'l-Muzaffer Selim Han**'dır. Bu eserde Mısır seferi ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu eseri diğer Selimnâmelerden ayıran önemli bir özellik yazarın çeşitli olaylarla ilgili gördüğü rüyaları ve bunların yorumlarını da burada zikretmesidir.²⁴

b. Eş-Şeyh el-Muhaddis Carullah b. Fahdi'l-Mekkî'nin Selimnâmesi

Eserin adı **El-Cevâhirü'l-Hısan fî Menakibi's-Sultan Süleyman b. Osman**'dır. Müellif eserini 1521'de kaleme alarak Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf etmiştir.²⁵

B. II. SELİM DÖNEMİNİ ANLATAN SELİMNÂMELER

a. Vüsûlî Mehmed Çelebi'nin Selimnâmesi

II. Selim'in şehzadelik döneminde onun kapıcıbaşısı Abdullah Ağa'nın oğlu olan Vüsûlî, Bursa ve İstanbul kadılığı vazifelerinde bulunmuştur. Bir ara Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Üç defa İstanbul kadılığı vazifesini yapan Vüsûlî, mensur olarak kaleme almış olduğu eserinde yer yer manzum parçalara da yer vermiştir. Eser

²² Hayatı için bkz.: Tahsin Yazıcı, "Ârifi Fethullah Çelebi", **DİA**, C. III, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 371-373.

²³ Selimnâmesi için bkz.: Levend, **a.g.e.**, s. 31-32. Abdüsselam Bilgen, **a.g.e.**, s. XXXV. Tekindağ, **a.g.m.**, s. 229. Argunşah, **a.g.m.**, s. 43.

²⁴ Tekindağ, **a.g.m.**, s. 219-220. Argunşah, **a.g.m.**, s. 43. Uğur, "Selimnâme", s. 440. Bilgen, **a.g.e.**, s. XXXV.

²⁵ Tekindağ, **a.g.m.**, s. 230. Argunşah, **a.g.m.**, s. 43. Bilgen, **a.g.e.**, s. XXXVI.

II. Selim'in şehzadeliginden başlar; tahta geçişi, dönemin olayları, II. Selim'in ölümü ve III. Murad'ın tahta geçmesiyle sona erer.²⁶

²⁶ Hayatı için bkz.: Necdet Öztürk, “Vüsûlî Çelebi”, **DİA**, C. XXXXIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 145. Selimnâmesi için bkz.: Argunşah, a.g.m., s. 43-44. Uğur, “Selimnâme”, s. 441.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. KADIZÂDE'NİN HAYATI

Kadızâde adı ile meşhur Mevlânâ Zahirü'd-din Abdülkebîr b. Üveys b. Muhammed Latîfi Erdebilî, XVI. yüzyılın meşhur fakih, âlim, edip, şair ve müverrihlerindendir. Erdebil'de dünyaya gelmiştir.²⁷ Hüsn-i hat ve inşa alanında döneminin eşsiz kişilerindendir. Ağırbaşlı ve bilgin bir kişi olan Kadızâde, fasih bir üsluba sahiptir. Edebiyat ve diğer bilim dallarında da bilgi sahibidir.²⁸

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran savaşından sonra 16 Receb 920 (6 Eylül 1514) yılında Tebriz'e girdiğinde o bölgenin ileri gelen ilim ve sanat erbabından bin kadar kişiyi beraberinde İstanbul'a götürmüştür.²⁹ Kadızâde de bu kişiler arasındadır.³⁰ 7- 27

²⁷ Veyis Değirmençay, **Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2013, s. 395 – 396.

²⁸ Taşköprüzâde İsamü'd-din Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, **eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye**, nşr. Ahmed Suphi Furat, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırma Merkezi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları), 1405 / 1985, s. 456. Taşköprüzâde İsamü'd-din Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, **eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye el-Ikdü'l-Manzum fî Zikri Efâdili'r-Rûm**, haz. Hısım Manık Çelebi Ali b. Bali Ali Çelebi, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l- Arabî, 1395/ 1975, s. 271-272. Baba Saferî, **Erdebil Der Gozergâh-ı Tarih**, 3 c., Erdebil, Danişgâh-ı Âzâd-ı İslâmî, Vahid-i Erdebil, 1370, C. III, s. 203. Veyis Değirmençay, **a.g.e.**, s. 395. Muhammed Rıza Nasırî, **Eser Âferînân: Zindeğînâme-i Nâm-Âverân-ı Ferhengi-yi İran Ez Âgâz Ta Sâl-i 1300 Hicrî Şemsî**, Şeş Cild, Çâp-ı Dovvom, Tahran, Encümen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengi-yi İran, 1384, Cild-i çehârom, s. 328. Muhammed Deyhim, **Tezkire-i Şuârâ-yı Azerbaycan Târih-i Zindegî ve Âsâr**, Tebriz, y.y., y.y., C. I, s. 114-115. Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, çev. Muharrem Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007, s. 330. Ali Şîr Nevâî, **Tezkire-i Mecâlisü'n-nefâis**, nşr. Ali Asgar Hikmet, Tahran, Kitâbfurûş-i Menûçehrî, 1363, s. 396-397. Elnur Nesirov, "XII. – XVI. Yüzyıllarda Yaşamış Azerbaycanlı Bazı Devlet Adamları, Bürokratlar ve Siyaset Bilimciler", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, 2012, sa. 31, s. 267. Ebu'l-Felâh Abdülhay İbnü'l-İmâd, **Şezeratu'z-Zehab fî Ahbar-i Men Zeheb**, 10 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, El-Cüzü's-Sâmin, s. 173.

²⁹ Feridun Emecen, "Selim I", **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 409.

³⁰ Muhammed Ali Terbiyet, **Dânişmendân-ı Azerbaycan**, Tahran, Matbaa-i Meclis, 1314, s. 249. Muhammed Emin Riyâhî, **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, çev. Mehmet Kanar, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 180. Hüseyin Arslan, **Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2001, s. 325. Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi I**, haz. Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 40. Taşköprülüzâde, **a.g.e.**, s. 330. Ali Şîr Nevâî, **a.g.e.**, s. 396-397. Muhammed

Safer 921 (23 Mart- 12 Nisan 1515) yılına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Farsça bir defterde Tebriz'den İstanbul'a gönderilen kişilerin meslekleri, sosyal durumları ve kimin gözetiminde gönderildiklerine dair bilgiler mevcuttur. Bu deftere göre Mentеше sancağı beyi Sinan Paşa'ya teslim edilen Kadızâde'nin adı Şeyh-i Kebîr olarak geçmektedir. Eşi, Şemşeddin Muhammed Latîfi ve Abdurrıza adında iki oğlu da bu defter kaydında zikredilmiştir.³¹ Kaynaklarda kendisine 80 dirhem yevmiye bağlandığı belirtilmektedir.³²

Bazı kaynaklarda Yavuz Sultan Selim'in Kadızâde'ye ihtiramda bulunduğu ve Arap ülkelerini fethettiği 923 (1517 / 1518) yılında Halep, Şam ve Mısır'ın zaptını ona bıraktığı kaydedilmektedir.³³ Bu durumu Kadızâde eserinde de şu şekilde dile getirmiştir:

«این بندهء داعی و بنده فرمانِ دواعی که انتظامِ مهماتِ مالیہء دیوانیہ و تهیهء آزوق و علیق
عساکرِ منصورہء سلطانیہ از اعمالِ صفا و غزہ و رملہ و قدس مقدّس بہ تمشیتِ رای قاصر این فقیر
حقیر مفوض و مرجوع بود.»³⁴

“Safed, Gazze, Remle ve mukaddes Kudüs'ün işlerinde sultanlığın zafer sahibi askerlerinin azığı ve hayvanların yiyeceğini hazırlama ve maliyenin önemli işlerini düzenleme bu hakir fakir kula bırakılmıştı.”

Eserinin başka bir yerinde ise şöyle zikretmiştir:

Deyhim, **a.g.e.**, s. 114-115. Şemseddin Sami, **Kamûsu'l-A'lâm**, 8 c., İstanbul, Mihran Matbaası, 1314 / 1896, C. V, s. 3540. Elnur Nesirov, a.g.m., s. 267. Tofiqh Heiderzadeh “İran Âlimlerinin Osmanlı Devletine Gelişleri ve Osmanlı Bilimine Katkıları (Timur Döneminin Başından Safevi Döneminin Sonuna Kadar)”, çev. Aysu Albayrak, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları II**, İstanbul, 1998, s. 235. Muhammed Rıza Nasrî, **a.g.e.**, s. 328. Taşköprüzade, **a.g.e.**, nşr. Ahmed Suphi Furat, s. 456. Taşköprüzade, **a.g.e.**, haz. Hısim Manik Çelebi Ali b. Bali Ali Çelebi, s. 271-272.

³¹ Hüseyin Arslan, **a.g.e.**, s. 325.

³² Taşköprüzade, **Osmanlı Bilginleri**, çev. Muharrem Tan, s. 330. Aga Bozorg et-Tehrânî, **Ez-Zeria ilâ tasâñfi's-şîa**, 25 c., Beyrut, Dârü'l-Edvâ, 1983 / 1403, C. IX, 3. kısım, s. 869 – 870. Elnur Nesirov, a.g.m., s. 267.

³³ Deyhim, **a.g.e.**, s. 115. Saferi, **a.g.e.**, s. 203. Alî Şîr Nevâî, **a.g.e.**, s. 397.

³⁴ Metin, s. 216.

«جناب یونس پاشای وزیر و جماعت مذکوره را جهت استحفاظ شهر دمشق و استخلاص قلعه و استمال رعیت و ضبط مال صونک روانه گردانیدند و این فقیر حقیر حسب الاوامر العلیة درین طریق رفیق ایشان بود.»^{۳۵}

“Vezir Yunus Paşa hazretini ve zikredilen cemaati Dimaşk şehrini koruma, kaleyi alma, halka merhamet etme ve korunmuş malın zaptı sebebiyle gönderdiler ve bu hakir fakir de bu yolda onların yol arkadaşı idi.”

Kadızaâde eserinin başka bir bölümünde de şöyle ifade etmiştir:

«اعنی محمد چلبی دفتردار اناطولی جهت تحقیق و استکشاف صونک مخالفان و مال غایبی و ضبط و تفتیش ما يتعلق بالدواوین السلطنة [١٤٧ آ] والامریة به اندرون مصر فرستاد و این بنده بی مقدار را که در حین محاربه با ملک ملک عجم به دست اقتدار صولت عساکر منصوره گرفتار شده بود و به جان و جنان امان یافته، آزاد کرده بودند و نقاب حجاب خجالت را از چهره حقیقت جرایم و اسائن این بیچاره به تلقی و تفقد کلمه طیبه «وَإِنِّي لَعَفَّارٌ لِمَن تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى»^{۳۶} منکشف ساخته و به موجب بالبر یُسَعَبَدُ الحُرُّ^{۳۷} قید رعیت و عبودیت بر رقبه اخلاص و طویت این بنده شرمنده و آزاد کرده به جان بنده نهاده بودند، از خاک برداشته به اعانت و امداد مشار الیه همراه نمودند.»^{۳۸}

“Anadolu defterdarı Mehmed Çelebi’yi muhalifleri ve korunmuş malı araştırıp ortaya çıkarmak, saltanat divanlarına ait olan ne varsa teftiş edip kaydetme sebebiyle Mısır’ın içine gönderdi ve savaş esnasında Acem ülkesinin padişahıyla zafer sahibi askerlerin eliyle yakalanmış, can u gönülden himaye altına girmiş olan bu değersiz kulu azat etmişlerdi ve mahcubiyet örtüsünü “Şu da muhakkak ki ben, tövbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra (böylece) doğru yolda giden kimseyi bağışlarım.” ayet-i kerimesinin kabulüyle bu biçarenin suçlarını hakikat yüzünden kaldırmış ve

³⁵ Metin, s. 182.

³⁶ Kur’ân (20) : 82. Ayet.

³⁷ Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Ulvî el-Yemenî, **et-Tırâzü’l-mütezzammin li-esrâri’l-belâga ve ulûmi hakâiki’l-i’câz**, 3. c., Kahire, Dârü’l-kütübi’l-Hidiviyye, 1914, C. I, s. 168.

³⁸ Metin, s. 245.

“İyilikle özgür kişi köleleştirilebilir.” gereğince kulluk bağıını bu utangaç ve azat edilmiş kölenin gönül ve ihlâs boynu üzerine koymuşlardı, adı geçeninin yardımına gönderdiler.”

Kaynaklarda yer alan ifadelere göre bu kadar ihtirama rağmen Kadızâde, Şah İsmail³⁹ ile birlikte Çaldıran Savaşına katıldığı için savaşın intikamı düşüncesinde olup vatan hasreti çekmiş, belki de bu yüzden Ahmet Paşa’yla⁴⁰ arkadaş olup onu İran şahı ile yazışmaya, Şiilik mezhebini ortaya çıkarmaya ve Ahmed Paşa’yı Şiiliği bildirmeye zorlamıştır.⁴¹ **Şezerâtu’z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb** kitabının yazarı İbnü’l-İmâd, onun Şiiliğin İmamiye mezhebine meylettiğini, sahabenin adının hutbede zikredilmesinin vacip olmadığını bildirerek Safevilerin inancının propagandasını yaptığını ve Mısır Nayibü’s-Saltana’sı Ahmet Paşa ile Safevi şahı arasında ilişkilerin kurulması için aracı olduğunu belirtmektedir.⁴² Sonunda Kadızâde Mısır’da bağımsızlığını ilan eden fakat başarısız olan Mısır Nayibü’s-Saltana’sı Ahmet Paşa’yla ittifak ettiği için onunla birlikte yakalanıp 3 Rebîü’l-evvel 930 (10 Ocak 1524) yılı Perşembe günü⁴³ Kahire’de Züveyle kapısında asılmıştır.⁴⁴ Fakat İbrahim Peçevi⁴⁵, Taşköprüzâde⁴⁶ ve Nişancı Mehmed Paşa⁴⁷ gibi Osmanlı yazarları eserlerinde

³⁹ Safevi Devleti’nin kurucusu ve Hatâî mahlası ile Türkçe şiirler yazan İran şahıdır. Hayatı hakkında bkz.: Tufan Gündüz, Adile Yılmaz Anıl, “Şah İsmâîl”, **DİA**, C. XXXVIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 253-256.

⁴⁰ Kanûnî Sultan Süleyman devri Osmanlı veziri ve Mısır valisidir. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Ahmed Paşa, Hain”, **DİA**, C. II, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 113.

⁴¹ Baba Saferî, **a.g.e.**, s. 203.

⁴² İbnü’l-İmâd, **a.g.e.**, s. 173.

⁴³ Kaynaklarda yer alan ölüm tarihlerinde farklılıklar mevcuttur. Bu tarihler sırasıyla şöyledir: **Dânişmendân-ı Azerbaycan**’a göre 20 Rebîü’l-evvel 930 Perşembe günü (27 Ocak 1524 yılı Çarşamba), **Şezerâtu’z-zeheb**’e göre 10 Rebîü’s-sânî 930 Perşembe günü (16 Şubat 1524 Salı günü), **ez-Zeriâ**’ya göre ise 25 Rebîü’s-sânî 930 (2 Mart 1524), Elnur Nesirov’un makalesine göre ise 15 Rebîü’l-ahir 930 (20 Şubat 1524)’dur.

⁴⁴ Saferî, **a.g.e.**, s. 203. Nasirî, **a.g.e.**, s. 328. Terbiyet, **a.g.e.**, s. 250. Aga Bozorg et-Tehrânî, **a.g.e.**, s. 869.

⁴⁵ Peçevi İbrahim Efendi, **a.g.e.**, s. 40.

⁴⁶ Taşköprüzâde, **a.g.e.**, s. 456.

⁴⁷ Nişancı Mehmed Paşa, **Nişancı Mehmed Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli Hadisât**, sadeleştiren Enver Yaşarbaş, İstanbul, Kamer Neşriyat ve Dağıtım, 1983, s. 229.

Kadıızâde'den övgü ile bahsederek onun siyasi sebeplerden dolayı öldürüldüğünü belirtmektedirler.

Kadıızâde'nin adı İdris-i Bidlisî'nin kaleme almış olduğu **Selimşahnâme**'sinin önsözünde daha önce Selimnâme yazan kişiler arasında geçmektedir.⁴⁸ İdris-i Bidlisî eserinde Kadıızâde'den şu şekilde bahsetmektedir:

« همچنين از مسلکِ مشاهيرِ عجم و بر تواريخِ فضلاى اقدم، حاليا فاضلِ يگانه و وحيدِ زمانه، قاضى عبد الكبير لطيفى تأليفى رايق، به عبارتى فايق، مشتمل بر بدايعِ معانى و نکاتِ بيانى کتابى مختبر از آثارِ فتوحاتِ خداوندگارِ خلافتِ مدادِ تليق مى نمايد ... »⁴⁹

“Aynı şekilde Acem'in meşhurlarından ve tarih kitapları katında en eski bilginlerden, şimdi yegâne bilgin ve dönemin tek insanı Kadı Abdü'l-kebîr Latîfî, beyânî nükteleri ve manaların güzelliklerini içeren, hilafet kalemine sahip padişahın fetihlerinin eserlerinden oluşan muteber bir kitap tertip ediyor...”

Bir diğer Selimnâme yazarı Edâî-yi Şîrâzî de **Selimnâme**'sinde “Şeyh-i Kebîr” adıyla Kadıızâde'nin ismini zikretmiştir. Abdüsselam Bilgen, Edâî'nin zikrettiği “Şeyh-i Kebîr” adlı yazarın Kadıızâde lakabıyla bilinen ve Farsça mensur bir Selimnâme yazmış olan “Abd al-Kabir b. Uvays b. Muhammed Latifi” olduğunu dile getirmiştir. Edâî, Selimnâmesi'nde Kadıızâde'den şu şekilde bahsetmektedir:

« کلامش دل آسای برنا و پیر بوسفش جهان خوانده شیخ کبیر »

“Sözü genç ve yaşlı (herkesin) gönlünü ferahlatır. Dünya onu Büyük Şeyh diye vasıflandırmıştır.”⁵⁰

⁴⁸ Abdüsselam Bilgen, Adâî-yi Şîrâzî ve Selim-nâmesi (İnceleme- Metin – Çeviri), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s. C- CI.

⁴⁹ İdris-i Bidlisî, **Selimşahnâme**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, No: 1423, vr. 21b.

⁵⁰ Abdüsselam Bilgen, **a.g.e.**, s. C- CI.

Kadıızâde de eserinde Edâî-yi Şîrâzî'den bahsetmiştir.

«چون از بوستانِ داستانِ جنابِ فصاحتِ شعاری، بلاغتِ دثاری مولانا ادائی شیرازی که ادای دلپذیرش متصدی انتظام و ترتیبِ تاریخِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی به نظمِ نظیم بود،...»⁵¹

“Hikâye bahçesinden fesahat işaretli, belagat elbiseli, beğenilen tarzıyla ülke fetheden yüce hazretin tarihini nazım şeklinde düzenlemeye çalışan Mevlânâ Edâî-yi Şîrâzî...”

Târih-i Nazm u Nesr Der İnan kitabının yazarı Sa'îd Nefisî, Kadıızâde'yi iki ayrı kişi zannederek biri “Latîfî mahlaslı Kadıızâde adı ile meşhur Abdü'l-kebîr bin Üveys bin Muhammed” ve diğeri “Kadıızâde adı ile meşhur Zahirü'd-din Kebîr bin Üveys bin Muhammed Latîfî Erdebîlî” olmak üzere ayrı ayrı hal tercümesi vermiştir.⁵² Bu durum Ali Şîr Nevâî'nin **Mecâlisü'n-nefâyis** adlı eserinde İbn Hallikan'ın **Vefeyât** adlı eserini tercüme eden kişinin Kebîr bin Üveys, Erdebil kadısı olan babası, genç yaşta ölen şair oğlu Şemseddin Muhammed Latîfî hakkındaki bilgilerin karışık olmasından kaynaklanmaktadır.⁵³

B. KADIZÂDE'NİN ESERLERİ

1. **Tercüme-i Vefeyât-ı İbn Hallikan:** Kadıızâde, İbn Hallikan'ın⁵⁴ asıl adı “Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân Mimmâ Sebete Bi'n-Nakl Evi's-

⁵¹ Metin, s. 250.

⁵² Bkz. Sa'îd Nefisî, **Târih-i Nazm u Nesr Der İnan ve Der Zebân-ı Farsî Tâ Pâyân-ı Karn-ı Dehom-i Hicrî**, 2 c., Tahran, Kitâbfurûşî-yi Furûğî, 1344, C. I, s. 254, 382.

⁵³ Riyâhî, **a.g.e.**, s. 180.

⁵⁴ Vefeyâtü'l-'ayân adlı eseriyle bilinen müverrih, fakih, edip ve şairdir. Bkz. Abdülkerim Özyayın, “İbn Hallikân”, **DİA**, C. XX, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 17-19. Eser İngilizce, Farsça ve Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin tercümeleri için bkz. Şakir Mustafa, **Et-Târihü'l-Arabî ve'l-müverrihîn**, 4 c., Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1993, el-cüzü'r-rabi, s. 23-29. Muhammed Taki Dâniş-pejûh, “Tercüme-i Târih-i İbn Hallikan be Farsî”, **Tahkîkât-ı Kitâbdârî ve Ittilâ' Resâni-yi Dânişgâhî**, Ordibihişt, Danişgah-ı Tehran, 1359, şomâre 8, s. 91-94.

Semâ' Ev Esbetehü'l-'Ayân" olan yaklaşık 800'den fazla kişinin biyografisini içeren 8 ciltten oluşan eserini Yavuz Sultan Selim'in isteği ile iki cilt halinde Farsçaya tercüme etmiştir. Birinci cildini 926 (1520) yılında, ikinci cildini ise 928 (1522) yılında İstanbul'da tamamlamıştır.⁵⁵ Bu eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde⁵⁶, bir nüshası da Danişgâh-ı İmam-ı Sadık Kütüphanesinde mevcuttur.⁵⁷ Kadızâde, tercüme ettiği bu eserin birinci cildinin giriş bölümünde padişahın boş vakitlerinde tarih kitapları ve diğer ilimlere dair kitaplar okuduğunu, bunlardan birinin de İbn Hallikan'ın **Vefeyâtu'l-'ayân** adlı eseri olduğunu, kitabın 4 cilt halinde ve Arapça yazıldığını, herkesin onu okuyamayacağı için padişahın bu hakir kulu eseri Farsçaya tercüme etmekle görevlendirdiğini, kitabın tercümesinin iki cilt halinde; birinci cildinin 926 (1520) yılında İstanbul'da tamamlandığını belirtmektedir.⁵⁸ Eserin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshasının özellikleri şöyledir: Aharlı krem rengi kâğıt kullanılan yazma eser, 270 mm boy ve 150 mm eninde 264 yapraktan ibarettir. Talik yazı ile yazılmış olan eserin bir sayfasında 82 mm uzunlukla 17 satır vardır. İstanbul'da Abd ar-Rahîm eliyle 927'de (1521) istinsah edilmiştir. Serlevha müzehhep, söz başları kırmızı ile cetveller yaldızdır. Miklebi şemse köşelikli siyah cilt içindedir.⁵⁹

⁵⁵ Nesirov, a.g.m., s. 267. Deyhim, **a.g.e.**, s. 114-115. Ali Şîr Nevâî, **a.g.e.**, s. 396-397. Nefisî, **a.g.e.**, s. 254. Riyâhî, **a.g.e.**, s. 180. C.A. Storey, **Persian Literature A Bibliographical Survey**, London, Luzac&Co., 46 Great Russell Street 1927, s. 416. Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Prof. Dr. Coşkun Üçok, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1982, s. 195. Habib Efendi, **a.g.e.**, s. 62 -63. Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifin Esmâi'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin**, çev. Kilisli Rifat Bilge, haz. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, s. 837. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, **Keşfu'z-zunûn an esami'l-kütüb ve'l-funûn = Lexicon bibliographicum et encyclopaedicum**, çev. Gustavus Fluegel, 7 c., Beyrut, Dâru Sadır, t.y., C. VI, s. 455. Muhammed Ali Terbiyet, **Dânişmendân-ı Azerbaycan**, haz. Gulamrıza Tabâtabâyî-i Mecd, Tahran, Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, Sâzmân-ı Çâp u İntişârât, 1378, s. 367. Ali Ekber Dihhoda, **Lugatnâme**, 28 c., Tahran, İntişârât-ı Meclis-i Şûrâ-yı Millî, 1336, C. XXII – A, s. 330.

⁵⁶ Abdü'l-Kebîr Kadızâde, **Tercüme-i Vefeyât-ı İbn Hallikan**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, TMSK A. 2986.

⁵⁷ http://saed.isu.ac.ir/faces/search/bibliographic/biblioFullView.jspx?_afPfm=z9hjf0fo6 15.02.2018 (Çevrimiçi)

⁵⁸ Abdül'l-Kebîr Kadızâde, **a.g.e.**, varak 1^b – 10^b, 264^a.

⁵⁹ Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu**, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1961, s. 325.

2. Gazavât-ı Sultan Selim Han: Kadızâde, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferini anlattığı mensur **Gazavât-ı Sultan Selim Han**⁶⁰ adlı eserini, Yavuz'un komutanlarından Emir Sadreddin Muhammed'in teşviki ile kaleme almıştır. Eserinde Mısır seferini ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve İstanbul'dan Mısır'a kadar olan bütün menzilleri kaydetmiştir. Ayrıca eserine Çerkezlerin tarihinden bahseden bir bölüm de eklemiştir. Bu eseri yazarken savaş sırasında aldığı notlara dayandığını ve Yavuz Sultan Selim'in ruznâmecisi olan Haydar Çelebi'nin eserine başvurduğunu dile getirmiştir.⁶¹ Kadızâde kaleme almış olduğu eserin girişinde zikrettiği ifadelerle göre yüce hazret Edirne'den İstanbul'a geldiğinde kendisi de onunla birlikte sefere katılmak istemiş ve bu isteğini padişaha yakın bazı kişiler vasıtasıyla padişaha iletmiştir. Ama olumlu bir cevap alamamıştır. İki gün geçtikten sonra padişahın kendisini istediği haberi gelmiş ve Kadızâde hemen padişahın huzuruna varmıştır. Arabistan fethinin başlangıcından sonuna kadar yüce divanda bazı önemsiz vazifelerde bulunmuş ve geri kalan zamanında seçkin kişiler hakkında bir eser yazmak istemiş ve Yavuz Sultan Selim'in komutanlarından Emir Sadreddin Muhammed'in teşviki ile bu eserini kaleme almıştır. Padişahın maiyeti Merçidabık'tan Rum ülkesine dönene kadar her gün bir menzilde ve her gece bir yerde eserini yazmakla meşgul olmuştur.⁶² Bu eseri Ahmet Ateş "Selim-nâmeler"⁶³ adlı tezinde, M.C. Şehabeddin Tekindağ "Selimnameler"⁶⁴, Mustafa Argunşah "Türk Edebiyatında Selimnameler"⁶⁵ adlı makalelerinde, Abdullah

⁶⁰ Hasan Enûşe, **Dânişnâme-i Edeb-i Farsî: Edeb-i Farsî Der Anatolî ve Der Balkan**, Tahran, İntişârât-ı Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, 1375, s. 626.

⁶¹ Metin, s. 339.

⁶² Metin, s. 86-92.

⁶³ Ahmet Ateş, "Selim-nâmeler", İstanbul, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Nr: 31, 1938.

⁶⁴ M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Selimnâmeler", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1970, Sa. 1, s. 218-219.

⁶⁵ Argunşah, Mustafa: "Türk Edebiyatı'nda Selimnameler", **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or...**,2009, Volume 4/ 8 Fall, s. 42.

Abacı “Farsça Selimnameler”⁶⁶ adlı doktora tezinde, Abdüsselam Bilgen, **Adâî-yi Şîrâzî ve Selîm-nâmesi (İnceleme- Metin – Çeviri)**⁶⁷ adlı çalışmasında tanıtmıştır.

C. KADIZÂDE’NİN EDEBİ KİŞİLİĞİ

Hat ve inşa alanında mahir olan Kebîr b. Üveys Kadızâde, eserinin nesir kısmını secîli ve uzun cümleler kurarak yazmıştır. Her ne kadar bu durum eserin anlaşılmasını zorlaştırırsa da içinde bir ahenk barındırmaktadır.

Eserinde Nizâmî-yi Gencevî (ö. 611 / 1124 [?]), Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792 / 1390 [?]), Sa’dî-yi Şîrâzî (ö. 691 / 1292), Firdevsî (ö. 411 / 1020 [?]), Enverî (ö. 585 / 1189 [?]), Mevlânâ (ö. 672 / 1273), Attâr-ı Nişâbûrî (ö. 618 / 1221), Zahîr-i Fâryâbî (ö. 598 / 1201), Ubeyd-i Zâkânî (ö. 772/ 1370’ten önce), Mütenebbî (ö. 354 / 965), Buhtürî (ö. 284 / 897), İbnü’l-Mu’tez (ö. 296 / 908) ve Ebü’l-Feth Büsti (ö. 400 / 1010) gibi şairlerin şiirlerinden alıntılar yapmıştır.

Meydana gelen olayları anlatırken Kur’an ayetleri ve hadislerden örnekler getirmesi eserin güzelliğini bir kat daha artırmıştır. Eserinde “li-müellifihî” başlığı altında getirdiği şiirlerinde sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Yavuz Sultan Selim’in isteği ile Arapçadan Farsçaya tercüme ettiği **Vefeyât** adlı eser onun her iki dile de vakıf olduğunu göstermektedir.

⁶⁶ Abdullah Abacı, “Farsça Selimnâmeler”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1974, s. 29-31.

⁶⁷ Abdüsselam Bilgen, Adâî-yi Şîrâzî ve Selîm-nâmesi (İnceleme- Metin – Çeviri), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

İKİNCİ BÖLÜM

KADIZÂDE’NİN GAZAVÂT-I SULTAN SELİM HAN ADLI ESERİ

A. ESERİN YAZILIŞ SEBEBİ VE TARİHİ

Kadızâde kaleme almış olduğu eserinde bu türde yazılmış diğer eserlerde mevcut olan eserin yazılış sebebi başlığı altında bir bölüm getirmemiştir. Eserini neden kaleme aldığını “Bismillahirrahmanirrahim” diyerek başladığı giriş bölümü olarak değerlendirebileceğimiz kısımda zikretmiştir. Burada yer alan ifadelerle göre Mısır seferine gidişi için padişah tarafından olumlu cevap geldikten sonra ileri gelen kişiler hakkında bir eser yazmak istemiş fakat Yavuz Sultan Selim’in komutanlarından Emir Sadreddin’in teşviki ile bu eserini kaleme almıştır. Eserin yazılış tarihine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Yazma nüshada zikredilen tarih ise sadece vakıf kaydındaki 1196 (1781 / 1782)’dir.

B. GAZAVÂT-I SULTAN SELİM HAN ADLI ESERİN MUHTEVASI

Daha önce de belirttiğimiz gibi **Gazavât-ı Sultan Selim Han** adlı eserini Yavuz Sultan Selim’in komutanlarından olan Emir Sadreddin’in teşvikiyle kaleme alan Kadızâde, eserinde Mısır seferinin (922-924 /1516–1518) başından sonuna kadar meydana gelen olayları anlatmaktadır. Eserine başlıksız bir giriş bölümü ile başlamış, bu bölümde Mısır seferine katılımını ve eserini kaleme alış sebebini dile getirmiştir. Eserinin sonunda ise bu eseri yazarken savaş sırasında aldığı notlara dayandığını ve Yavuz Sultan Selim’in ruznâmecisi olan Haydar Çelebi’nin⁶⁸ de eserine başvurduğunu dile getirmiştir.

⁶⁸ Haydar Çelebi, **Haydar Çelebi Ruznâmesi**, haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul, Tercüman Gazetesi, t.y., y.y.

58 bölümden oluşan eserde sırası ile şu konular anlatılmıştır:

1. 7 Rebiü'l-Evvel 922 (10 Nisan 1516) Yılında Padişahın İkbal Maksatlı Sancaklarının Edirne'den Kisralar Padişahının İtaat Etmesini Sağlamak, Acemlerin Zalim Yöneticisinin Zulümlerini Yok Etmek ve Sultan-ı Adimü't-Tevfik'in Yusuf Tahtından İnip Yol Esnasında Arap Diyarına Yönelmesi, Devlet Güneşinin Uğursuz Gece Gibi Olan Batıda Batması, Halep'e Girişte Zahmet ve Meşakkat Halinde Saltanat Dizilerinin Tahlili Hakkında Bölüm⁶⁹

Bu bölümde ülke fetheden yüce hazretin durumu ve zikredilen yılın bahar mevsiminin başlarında Acem diyarına ikinci defa yapacağı mübarek sefere niyet edişi anlatılmıştır. Bu niyetinin sebebi şudur: Yüce hazret 920 (1514) yılı seferinde Çaldıran'da inat huylu ve zulüm yaratılışlı düşmanlarla karşılaşmış, zulüm gösteren sancaklarını hidayet asası ile kırmışlardı. Onun devlet erkânı ve ileri gelen emirlerinden kılıç ve kalem sahibi, Diyarbakır emîrü'l-ulemâsı Muhammed Bey Ustaclu, Herat hâkimi Hüseyin Bey, Diyarbakır hâkimi Muhammed Han'ın kardeşi Karahan, Erzincan hâkimi Nur Ali Halife gibi kişiler Çaldıran savaşında, Diyarbakır ve Erzincan muharebesinde zafer sahibi askerler tarafından öldürülmüştü. Bundan iki yıl sonra padişah, zikredilen kişiye süre vererek aldığı bu yenilgi sayesinde gurur uykusundan uyanmış olabileceğini düşünmüş, kitap ve sünnete uymanın gerekliliğini anlatmış olmasına rağmen adı geçen kişinin batıl sözlerden ve davranışlardan tövbe edip pişmanlık dilememesi, isyan ve sapkınlık içinde hareket etmeye devam etmesi sonucunda şariat-ı şerife gereğince yüce padişah İran mülkünü fethetme, gaflet ve isyan erbabını yok etmeye karar vermiştir.

2. Ülke Fetheden Yüce Hazretin Uğur İstekli Üzengilerinin Dâru'n-Nasr Edirne'den Dâru's-Saltana-i Kostantiniye Tahtına Yönelişi Hakkında Bölüm⁷⁰

⁶⁹ Metin, 6^a-11^a.

⁷⁰ Metin, 11^a-13^a.

Bu bölümde padişahın Edirne'den İstanbul'a hareketi anlatılmaktadır. Padişah zikredilen yılın Rebû'l-evvel ayının 6'sında (9 Nisan) Edirne'den İstanbul'a yönelmiş, birkaç menzil sonra hükümdarlık ve İskenderlik tahtının payesi olan Kostantiniye padişahın gelişi ile şereflendi. Şeriat işaretlerine sahip zafer sancaklarını Fil Çayırı'nda açtılar. Zikredilen bu yerde yaklaşık iki hafta kalarak yiğit askerlerin ve atların dinlenmesini sağladılar.

3. Sultanların Sığındığı Dergâhtan Sultan Gavri'nin⁷¹ Yanına, Mısır'a Elçi Gönderilmesi⁷²

Bu bölümde Memlük Sultanı Gavri'ye elçi gönderilmesi anlatılmaktadır. Haremeyn-i Şerifeyn'in hizmetini yapan ve hac kabilelerinin ulaşmasını sağlayan Memlük Sultanı Gavri'ye olan dostluk bağı zikredilerek düzenlenecek olan seferin Acem diyarını fethetme niyetiyle yapılacağı belirtilmektedir. Bunun için mali ve idari işlerin düzenlenmesinde Rumeli kazaskeri Zirekzâde ve Ahmet Bey Karaca Paşa görevlendirilmiştir.

4. Savaş Meydanının Yiğit Savaşçısı Sinan Paşa'nın⁷³ Azerbaycan, Irak ve Herat'tan Oluşan İran Topraklarının Fethedilmesi Sebebiyle Kostantiniye Tahtından Fırat'ın Kenarına Gönderilmesi Hakkında Bölüm⁷⁴

Bu bölümde doğru yolu bulma düşüncesinde olan yüce hazretin Kızılbaş topluluğunun zulüm saçan eserlerini ortadan kaldırmaya niyet edip savaş meydanlarının yiğit savaşçısı Sinan Paşa'yı Azerbaycan, Irak ve Herat'tan oluşan İran topraklarının fethedilmesi sebebiyle Fırat'ın kenarına göndermesi anlatılmaktadır.

⁷¹ Kansu Gavri (ö. 922 / 1516), Memlük sultanıdır. Hayatı hakkında bkz.: Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Kansu Gavri", **DİA**, C. XXIV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 314-316.

⁷² Metin, 13^a-15^a.

⁷³ Hadım Sinan Paşa (ö. 922/ 1517), Osmanlı veziriâzamıdır. Hayatı hakkında bkz.: Şerafettin Turan, "Hadım Sinan Paşa", **DİA**, C. XV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, s. 7-8.

⁷⁴ Metin, 15^a-17^a.

Sinan Paşa'ya yardım etmesi için yiğit yeniçeri ağası Ayas Bey⁷⁵ görevlendirildi. Sinan Paşa beraberinde zafer sahibi Rumeli ve Anadolu askerleri ile birlikte Rebû'levvel ayının 25'inde (28 Nisan) Halic-i Kostantiniye'den geçerek yola koyuldu. Yanlarında üç bin yeniçeri askeri olduğu halde hiç durmadan devam ederek Fırat'a yöneldiler. Sultanın fetih işaretli kılıcı ile fethedilmiş olan Elbistan'a varıp yüce emir gereği orada durdular.

5. Elbistan ve Maraş Fethinin Özeti⁷⁶

Bu bölümde Dulkadiroğlu beyi Alaüddeve'nin günden güne büyüyen mübarek devlete muhalefet etmesi sonucu ortadan kaldırılması ve yerine kardeşi Şehsüvaroğlu Ali Bey'in getirilmesi anlatılmaktadır.

6. Coşkun Saltanat ve Mutluluk Denizi, Hilafet ve Hükümdarlık İncisi Yani Kayser-i Evvel ve İskender-i Sâni'nin Saltanat Merkezi Kostantiniye'nin Eski Devletler Zamanında İskender-i Evvelin İhtimamıyla Karışan İki Denizi Birbirine Kavuşturup Karıştıran Körfezden Geçiş Hakkında Bölüm⁷⁷

Padişah, İran mülkünü fethetme niyetini iyice kararlaştırdı, ama devlet erkânından bazısı açıkça ya da kinaye yoluyla onu bu düşünceden vazgeçirmek istedi. Bu mümkün olmadı. Ülke fetheden yüce hazret kararını verdikten sonra din ve devlet işlerinin intizamı için Hersekzâde Ahmed Paşa⁷⁸ ve Pîr Mehmed Paşa'yı, mal ve gelir zaptı için defterdar Şemş Bey'i görevlendirdi. İslam diyarını yiğit emirler ile ihtişam sahibi gazilerin sorumluluğuna bıraktı. Zikredilen efendiler, geri kalan zafer sahibi askerlerin hepsi ve korunmuş beldelerin tamamı hayırla adlandırılmış Rum toprağı ile

⁷⁵ Ayas Paşa (ö. 946 / 1539), Osmanlı vezîrâzamıdır. Hayatı hakkında bkz.: Bekir Kütükoğlu, "Ayas Paşa", **DİA**, C. IV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 202-203.

⁷⁶ Metin, 17^a-18^b.

⁷⁷ Metin, 18^b-25^b.

⁷⁸ Hersekzâde Ahmed Paşa (ö. 923 / 1517), Osmanlı vezîrâzamıdır. Ahmed Paşa için bkz. : Şerafettin Turan, "Hersekzâde Ahmed Paşa", **DİA**, C. XVII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 235 – 237.

birlikte saltanat yuvasının şah işaretli şehzadesinin koruması ve mükemmel muhafızlık himayesinin gölgesindeydi. Yüce padişah, şehzadesi Süleyman'a nasihat etti. Şehzade Süleyman, bu nasihati can kulağı ile dinleyip vedalaştılar. Ülke fetheden ulu hazret, 4 Cemâziye'l-evvel 922 yılı (5 Haziran 1516) Perşembe günü Fil Çayırı adlı mübarek yerden geçerek Üsküdar'a vardı ve burada iki gün kaldı. Bu esnada gizli olayları açığa çıkarmak ve gizli işlerden haber almak sebebiyle Arap diyarına gönderilen yüce dergâhın casuslarından biri geldi. Bu casusun haberine göre Sultan Gavri, dostluğun doğruluk zirvesinden inerek düşmanlığa meyletmiş, Halep ve Şam diyarına yönelmiştir. Bunu öğrenen yüce padişah, Acem tarafından Arap'a, Tebriz'den Şam ve Halep'e doğru yöneldi.

7. Haremeyn-i Şerifeyn'in Güvenilir Kişilerinin Feleği Kat Eden Orduya Ulaşması⁷⁹

Bu bölümde padişahın ordusu Yenişehir'e vardığında yüce ziyaretgâhın eminlerinden sadakalar, bağışlar, gelir getiren vakıf ve hayrat paralarını Allah'ın şerefleştirdiği Haremeyn-i Şerifeyn'e götürmüş olan güvenilir kişilerin geldiği anlatılmaktadır.

8. Bursa'nın İhtiram Sahibi İleri Gelenleri, Müderrisler, Âlimler ve Büyük Kadıların Yenişehir'de Âlemlerin Sığınağı Olan Dergâha Varmaları Hakkında Bölüm⁸⁰

Bu bölümde padişah Yenişehir'de iken Bursa'nın ileri gelenleri, kadıları, müderrisleri, ulu valileri ve âlimlerin yüce dergâha gelişleri; görüşme izni alıp maksatlarını dile getirdikten sonra hilat⁸¹ ile şereflenip geri dönüşleri anlatılmaktadır.

⁷⁹ Metin, 25^b-27^a.

⁸⁰ Metin, 27^a-28^a.

⁸¹ Hil'at: Padişahlar ve vezirler tarafından iltifat veya mükâfat sebebiyle devlet adamlarına ve bazı kişilere giydirilen kıymetli elbiseye denir. Bkz. : Mehmet Şeker, Filiz Karaca, "Hil'at", **DİA**, C. XVIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 22-27.

9. Devlet Sancaklarının Kütahya Tarafına Yönelişi⁸²

Yüce hazret daha önce zikredilmiş Yenişehir menzilinden hareket ederek dört menzil katettikten sonra Kütahya'ya geldi. Burada bir süre dinlendikten sonra mübarek evliyaları ziyaret etme sebebiyle Konya'ya doğru yola koyuldu. Yol esnasında Ali Bey Şehsüvar Bey gelip Memlûk Sultanı Gavrî'nin durumunu arzetti. Padişah, Gavrî'nin fitne ve fesat dolu hallerinden haberdar olduktan sonra onu ortadan kaldırmaya niyet etti ve dokuz menzil katedip Konya'ya vardı.

10. Fetih İşaretli Sancakların Hazret-i Şeyh Sadreddin Muhammed Konevî⁸³ ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin⁸⁴ Kabrinin Bulunduğu Konya Şehrine Ulaşması - Allah O İkisinin Ruhunu Aziz Eylesin – ve Bu İki Manevi Sultanın Ruhaniyetinden Feyiz ve Yardım İstemesi, Bu Menzilde Diyarbakır'ın Fetih Haberinin Ulaşması Hakkında Bölüm⁸⁵

Yüce padişah Konya'ya vardığından sonra Hazret-i Şeyh Sadreddin Konevî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin türbelerini ziyaret etti. Rum ülkesi o iki zatın feyizleri ile bereketlendi. Ülke fetheden yüce hazret, Konya'nın manevi havasından nasiplenerek huzur buldu. Ziyaret esnasında Davûdî sese sahip Hafız Muhammed İsfahanî, Kur'ân-ı Kerim tilaveti yaptı. Ziyareti tamamladıktan sonra ise burada mevcut olan su sıkıntısı giderildi.

⁸² Metin,28^a-32^a.

⁸³ Sadreddin Muhammed Konevî (ö. 673/ 1274), tasavvufta vahdet-i vücud düşüncesinin önemli temsilcilerindendir. Bkz. Ekrem Demirli, "Sadreddin Konevî", **DİA**, C. XXXV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 420- 425.

⁸⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hazretleri (ö. 672 / 1273), mutasavvıf, alîm ve şairdir. Hayatı hakkında bkz.: Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", **DİA**, C. XXIX, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 441-448.

⁸⁵ Metin, 32^a-35^b.

11. Diyarbakır'ın Fetih Haberi ve Karahan'ın Öldürülmesinin Zikri⁸⁶

Çaldıran savaşında ölen Şah İsmail'in komutanlarından Muhammed Han Ustaclu'nun yerine geçen kardeşi Karahan Diyarbakır'a gelip zafer sahibi askerlerden kardeşinin intikamını almak istedi. Beylerbeyi Şemşeddin Muhammed Bey ve bazı emirler Diyarbakır'ı koruma sebebiyle gönderildi. Her iki taraf arasında meydana gelen mücadelede Karahan öldürüldü. Beraberindeki emir ve komutanlardan bazıları öldürülüp bazıları ise yakalandı. Yeni fetihlerin başlangıcı olan bu fetih sayesinde ordu halkı birbiri ile görüşüp tebrikte bulundular. Yüce hazret, Konya'dan hareket ederek Kırkpınar menziline vardı. Bu menzilde Elbistan'da orduya katılmayı bekleyen Sinan Paşa'dan Sultan Gavri'nin Humus ve Hama'dan geçerek Halep'e girdiğine dair haber geldi.

12. Padişah Maiyetinin Kırkpınar Menzilinden Korunmuş Kayseriye'ye Doğru Yola Çıkması Hakkında Bölüm⁸⁷

Yüce padişah Kırkpınar menzilinden hareket ederek Kayseriye'ye vardı. Menziller arasında devletin doğru yolundan ayrılmış olan kapıcı başı Mehmed Bey, ulu dergâhtan uzaklaştırıldı. Askerin dinlenmesi ve teçhizatın hazırlanması için yüce hazret maiyeti Kayseriye'de kaldı. İki gün burada kaldıktan sonra üçüncü gün Kayseriye'den Sarmısaklı menziline hareket etti. Altı menzil katettikten sonra padişah Elbistan'a vardı. Elbistan, dağlarla çevrili ve tepelerle kuşatılmış, Ashab-ı Kehf'in mağarası, Durne dağı ve Zamantı kalesinin ayağında yer alan bir bahçedir. Havası, temizlikte cilalanmış bir mücevher, suyu tatlılık ve letafetle süslü, arazisi verimli, kırları düzdür. Öncü kuvvet olarak Elbistan'a gönderilmiş olan Sinan Paşa ulu padişahı karşılamaya geldi. Yüce hazret ve maiyeti düşmanın durumunu öğrenme ve inceleme yapma sebebiyle üç gün Elbistan'da kaldı. Bu menzilde Malatya hâkiminden bir elçi geldi. Malatya hâkiminin kendileriyle görüşmeyi beklediğini ve kendisini yüce padişahın kölelerinin yoluna sarf edeceğini dilediğini belirtti. Ülke fetheden padişah

⁸⁶ Metin, 35^b-38^a.

⁸⁷ Metin, 38^a-44^b.

Arap mülkünü tasarrufu altına almaya karar verip bu konuda devlet erkânını hırslandırdı. Daha sonra Elbistan'dan üç menzil katederek Malatya ve Fırat nehrini zafer sahibi askerleri ile ordugâh yaptı. Malatya hâkimi, Malatya kalesini boş bir halde bırakıp Halep'e kaçtı. Malatya, ona tâbi olanlar ve o civarda bulunan Dokeri, Derende, Meşa, Kufî, Besni, Gerger, Kâhta, Rum ve Antep kalesine bağlı muhafızlar ve diğer gruplardan olan kişiler zafer sahibi askerlerin hidayet yoluna girdiler. Yüce hazret iki gün sonra Malatya'dan hareket ederek Fırat'ın kenarında karargâh kurdu. Diyarbakır beylerbeyi, Kürt emirler ve askerler huzura geldiler. Bu esnada yüce dergâh kâtibi Mevlânâ Revânî, işlerin, hallerin ve özellikle Sultan Gavri'ye gönderilmiş olan ileri gelen elçilerin durumunu araştırmak için alelacele gönderildi. Padişah, Diyarbakır askerinin gelişine kadar 15 gün boyunca bu menzilde bekledi.

13. Irak Valisi ve Mutlak Emir Arasında Barış Esaslarını Düzeltme Maksadıyla Sultan Gavri'nin Elçisinin Halep Tarafından Ulaşması Hakkında Bölüm⁸⁸

Memlük Sultanı Gavri kendisi için tehlikeli eserleri bulunan yüce hazretin bu hareketi hakkında düşüncesini belirtmek ve Acem'e karşı barış yapması niyetiyle padişaha elçi gönderdi. Elçinin ifadesine göre Sultan Gavri, ulu padişahın bu hareketinin ibadet edenlerin durumunu düzeltmek, fitne ve fesat halini yatıştırmak, şehirlerin bayındırlığını sağlamak olduğunu ve kendisinin merhum Sultan Kayıtbay'a⁸⁹ muhalif olarak Osmanlı padişahı Bayezid Han ile dostluk içinde bulunduğunu, Acem mülkü sultanının da suçlarını affetmesini dile getirdi.

14. Diyarbakır Tarafından İktidar Sahibi Askerlerin ve İleri Gelen Emirlerin Gelerek Fırat Nehri Kenarındaki İkbal Maksatlı Sancaklara Katılmaları Hakkında Bölüm⁹⁰

⁸⁸ Metin, 44^b-50^a.

⁸⁹ Kayıtbay (ö. 901/ 1496), Memlük sultanlarındandır. Kayıtbay için bkz. : İsmail Yiğit, "Kayıtbay", **DİA**, C. XXV, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 80- 81.

⁹⁰ Metin, 50^a-55^b.

Diyarbakır beylerbeyi Muhammed Bey, memleketin yolunu düşmanlardan temizledi, yörenin ileri gelenlerinin kalplerini özellikle istikamet üzere olan Kürtleri iyilik ve ferasetle itaatkâr eyledi. Bu davranışları vesilesiyle yüce hazretin gözünde değer kazandı. Silah ve teçhizatla donanımlı iki bin yeniçeri askeri ile Kürtleri koruyan valiler Cezire hâkimi Şah Ali Bey, Hısn-ı Keyf hâkimi Melik Halila, Çemişgezek hâkimi Pir Mehmed Bey, Ekl [Eğil?] kalesinin hâkimi Kasım Bey ve diğerleri gibi Kürt beylerini âlemin sığındığı dergâha erıştirdi. Bu esnada önceden zikredilmiş olan Mevlânâ Revânî'nin Halep'ten yüce dergâha ulaşarak Sultan Gavri'nin padişahın Fırat kenarında karargâh kurup konaklamasından rahatsız olduğunu ve yüce dergâhtan Gavri'ye gönderilmiş olan elçileri ümit ve korku arasında bekleterek günlerini geçirttiğini ifade etti. Bunun üzerine yüceler yücresi padişah Gavri'yi yakalamaya niyet etti. Maiyete katılan askerler ile birlikte Malatya'dan Halep'e kadar askerin dinlenmesi ve yeniçerilerin durumunun refah ve huzur içinde olması için gidilecek menzilleri 15 konak halinde kararlaştırıp hiçbir durumda bu karardan vazgeçmenin uygun olmadığını dile getirdiler. Yedi menzil katettikten sonra Duzehdere denilen yere geldiler. Bu menzilde Gavri'ye gönderilmiş elçiler Zirekzâde ve Ahmed Bey Karaca Paşa sağ salim yüce dergâha geri döndüler. Elçiler, Sultan Gavri'nin perişanlığının ve acizliğinin apaçık ortada olduğunu fakat 15 bini Çerkez asıllı cesur ve savaşçı süvari 20 bin genci mücadele için hazırladığı haberini getirdiler.

15. Zafer İşaretli Sancakların Antep Tarafına Yönelmesi Hakkında Bölüm⁹¹

Ulu padişah Duzehdere menzilinden hareket ederek Antep tarafına doğru yöneldi. Bu mesafeyi beş aşamada katettikten sonra yüce maiyet Antep'e vardı. Burada Sultan Gavri'nin satın alınmış kölelerinden Antep hâkimi Yunus Bey, dergâha gelip düşmanların durumunu anlatarak Sultan Gavri'nin Gökmeydan'dan Havran'a hareket ettiğini bildirdi. Bu davranışı üzerine Yunus Bey'e hilat verildi. Padişahın maiyeti, Antep dışında karargâh kurdu ve burada savaş planı, üslubu, yerlerin belirlenip çatışma yeri hakkında konuşuldu. Şehsüvar Ali Bey, birkaç süvari ile birlikte haber alma maksadıyla düşman tarafına gönderildi. Yakalanan iki kişiden Gavri'nin

⁹¹ Metin, 55^b-63^a.

Mercidabık'a girdiği ve savaşı beklediği öğrenildi. Yüce padişah, Gavri'nin muradını yerine getirme düşüncesiyle harekete geçti. Merkez, sağ ve sol kol, öncü asker ve arabacılardan oluşan asker sınıflarını düzenleyip her bir mekânı iktidar sahibi hâkimlerden ve her bir mahalleyi savaş liderlerinden ve ileri gelen emirlerden birine teslim etti. Ulu dergâhın kâtiplerini savaşın adı ve düzen planının yazılması ile görevlendirdi.

16. Galip Devlet Sancaklarının 922 Yılı Recep Ayının 25'i (24 Ağustos 1516) Pazar Günü Sultan Gavri ile Savaşmak Amacıyla Mercidabık'a Yönelişi Hakkında Bölüm⁹²

Ülke fetheden padişah, Sultan Gavri ile savaşmak amacıyla Mercidabık'a hareket etti. Şehsüvar Ali Bey ve Diyarbakır hâkimini 7 bin süvari asker ile birlikte öncü kuvvet olarak takdim etti. Ordunun sağ kanadını Anadolu'nun cesaret işaretleri olan komutanları ve ileri gelen emirleriyle birlikte 10 bin süvari yiğit ile Zeynel Paşa'nın komutanlığına, sol kanadını ise Rumeli beylerbeyi olan Sinan Paşa'nın komutanlığına tayin etti. Sağ ve sol tarafta ise sağ ve sol kanat askerlerinin takviyesi için vezir Sinan Paşa ve Yunus Paşa'yı⁹³ görevlendirdi. Yaklaşık 15 bin genç savaşıdan oluşan kapı halkı grupları, padişahın ikbal sancağının gölgesinde durdu. Sancakların arkasında 2 bin kişinin, orta noktada top arabalarıyla birlikte 7 bin tüfekli yeniçerinin ve onların arkasında yeniçerinin içinde yayabaşı süvarilerinden olan 2 bin kişinin hazır bulunması kararlaştırıldı. Bu gruba nezaret etmesi için yeniçeri ağası Ayaz Bey görevlendirildi. Zikredilen yayabaşı grubu ve yüce hazret arasında defterdar, nişancı, emîr-i alem, emîr-i ahur, hakimler, tabipler ve âlimlerden oluşan devlet erkanından bazı kişilere yer verilip bu düzen içinde savaşa yöneldiler. Memlûk Sultanı Gavri de Çerkez sultanlarının kanununa göre hareket edeceğini bildirip, sağ kanadını Mısır Emîr-i Kebir'i Sudunu'l-Acemî, Şam naibi Sibay, Trablus naibi Temraz, Safed

⁹² Metin, 63^a-77^a.

⁹³ Yunus Paşa (ö. 923 / 1517), Osmanlı veziriâzamıdır. Hayatına dair bkz.: Feridun Emecen, "Yunus Paşa", **DİA**, C. XXXXIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 608- 610.

naibi Tarabay'a; sol kanadını ise Halep naibi Hayır Bey, Hama naibi Canbirdi Abdürrezzak Bey İbn-i Süleyman Zü'l-kadr, Ali Bey Turgut Oğlu, Edaliye naibi Selim Bey Ramazanoğlu'na teslim etti. Kendisi ise bin kişilik askeri birlik ile komutanlar, köleler, askerler ve seçkin kişilerden ortaya çıkanlarla birlikte 10 bin süvari ile bekledi. Yüce padişah, savaş başlamadan önce yeniçerilerin ortasına gelip dua etti ve bu duaya yaklaşık 20 bin kişi âmin dedi. Sonunda iki taraf karşı karşıya geldi. Meydana gelen savaşta galip olan ülke fetheden yüce hazret oldu ve Gavrî bozguna uğratıldı. Zafer sahibi askerler bu savaş sonucunda çok sayıda ganimet elde ettiler.

17. Zafer Arzulu Sancakların Halep ve Şam'ı Elde Etme İçin Yönelişi Hakkında Bölüm⁹⁵

Padişah, mübarek Mercidabık menziline hareket edip Davud Nebi (a.s.) ve Süleyman bin Hişam El-Mervânî'nin mezarlarını ziyaret etti. Daha sonra Halep'in doğusunda yer alan Gökmeşdan'da bulunan Havlan'a girdi. Halep halkı korku ve ümitsizlik içindeydi. Memleket liderleri, ileri gelen kişiler, âlimler, cömert kişiler ve kadınlar yüce dergâha gelip şefaât dilediler. Yüce hazret, onları emniyet ve güven altına aldı. Defterdarlık makamından vezirlik makamına erişen Hüsâm Paşa, Anadolu defterdarı Mehmed Çelebi ile birlikte Sultan Gavrî'nin hazinesi ve malın zaptı için şehrin içine gönderildi. Ele geçirilen mallar yazılıp kâtipler ve güvenilir eminler üzerine bölüştürüldü. Padişah maiyeti, bu bölgede düzeni sağlamak amacıyla 17 gün durdu. Daha sonra Anadolu ve Rumeli askerlerinin çoğuna ve Diyarbakır ordusunun tamamına geri dönüş izni verildi. Top, tüfek ve kale düven arabalarının çoğu Halep kalesinde bırakıldı. Ülke fetheden padişah, Halep'in idari ve askeri işlerinde Karaca Paşa'yı, dini işlerinde Kemal Çelebi'yi, yönetim ve halkın önemli işlerinin intizamı için Ubeydullah Çelebi'yi görevlendirdi. Vezir Yunus Paşa düşmanların peşinden Humus ve Hama'ya kadar gitti ve onların çoğu üzerinde zafer elde etti. Halep vekili

⁹⁴ Canbirdi Gazâlî (ö. 927 / 1521), Osmanlıların Şam beylerbeyi olup eski Memlûk emirlerindedir. Hayatı hakkında bkz.: Feridun Emecen, "Canbirdi Gazâlî", *DİA*, C. VII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 141-143.

⁹⁵ Metin, 77^a-82^a.

Hayır Bey şefaatt dileyip yüce devlete bağlandı. Arap mülkünün önemli işlerinde onunla istişare edilmeden hükme varılmadı.

18. 17 Şaban 922 (15 Eylül 1516) Yılında Zafer İşaretli, Fetih Maksatlı Sancakların Şam Diyarına Yönelişi Hakkında Bölüm⁹⁶

Yüce hazretin itibarı gün geçtikçe arttı. Sayısız hazine, at ve teçhizat askerlerin eline geçti. Padişah, dizgini Şam diyarına çevirdi. Şam'ı, Mısır'ı ve o yerleri fethetmeye niyet etti. Sinan Paşa'yı öncü olarak gönderdi. Üç gün sonra sultanın kapı halkının zafer sahibi askerleri, Anadolu ve Rumeli'nin sağ ve sol kanadındaki ordu ile birlikte hareket edip adı geçen komutana elçiler gönderdi. Kare denilen yerde yüce maiyetin beklemesini emretti. Humus ve Hama üzerinden Kare'ye vardı. Bir gün bu menzilde kalarak Halîmî Hâce, Kasım Şirvânî ve adil Yunus'u Dımaşk'ın ileri gelenleri ve Çerkezlerin daveti ve nasihati üzerine yola çıkardı. Bu sırada Çerkezler ordusundan geri kalan emirler ve komutanların ileri gelenleri, İbn-i Hanaş ve İbn-i Harfuş gibi Arapların liderleri kendi aralarında kurultay topladılar. Bunun sonucunda Dımaşk'ın iç ve dış kalesini asker ve teçhizat ile sağlamlaştırıp Mısır'a yönelmeyi ve şehrin iç kalesinde Türkler ve Araplardan oluşan 1500 kişi ile korumayı kararlaştırdılar. Bu durumdan haberdar olan yüce hazret, derhal Şam'ı ele geçirme emrini verip 25 Şaban Perşembe günü (23 Eylül)⁹⁷ Kare menzilinden hareket ederek Şam'a yöneldi.

19. Vezir Yunus Paşa, Hayır Bey⁹⁸ ve Anadolu Defterdarı Mehmet Çelebi'nin Dımaşk Şehrini Ele Geçirme, Kaleyı Muhafızlardan Kurtarma,

⁹⁶ Metin, 82^a-87^a.

⁹⁷ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Salı gününe denk gelmektedir. Bkz.: Yücel Dağlı, Cumhure Üçer, **Tarih Çevirme Kılavuzu**, 5 c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, C. IV, s. 46.

⁹⁸ Hayır Bey (ö. 928 / 1522), Osmanlılar'ın ilk Mısır beylerbeyidir. Hayatına dair bkz.: Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Hayır Bey", **DİA**, C. XVII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 49-50.

Korunmuş Malın Alınıp Korunması Sebebiyle Gönderilmesi Hakkında Bölüm⁹⁹

Ulu padişah, vezir Yunus Paşa, Hayır Bey ve Anadolu Defterdarı Mehmed Çelebi'yi şehrin korunması, kalenin tasarrufu, halkın teselli edilmesi, malın zaptı sebebiyle şehrin içine gönderdi. Kadızâde de bu yolda onların yanındaydı. Yüce hazret, Seyyid Kemaleddin El-Müfti El-Hüseyni, İbn-i Ferfur ve Halimî Hâce ile görüştü. Vezir Yunus Paşa şehre girdi. Sultan Gavri'nin kölelerinden olup üç yıl boyunca kalenin muhafızlığını yapan Ali Bey, Yunus Paşa ile görüştü. Adı geçen kişi, defterdar ve zafer sahibi askerlerden bir kısmını kalenin içine gönderdi. Kaleye ait olan mal, gelir kaynağı hazineler, savaş alet ve gereçlerinden olan eşyaları divan emirlerine teslim edip kalede bulunan yaklaşık 1500 kişiyi serbest bıraktılar.

20. Dımaşk ve Birtakım Nitelikleri¹⁰⁰

Bu bölümde Dımaşk şehrinin özellikleri, güzellikleri, mevcut olan yapıları, camileri ve bahçeleri anlatılmaktadır.

21. Ülke Fetheden Padişahın Mısır Kahire Kentinin Fetih Tedbiri ve Birkaç Gün İkamet Sebebiyle Doğudaki Mastaba Sarayından Şehrin İçine Tek Başına İntikali Hakkında Bölüm¹⁰¹

Cihan padişahı Mısır'ı fethetme niyetiyle gerekli işleri yapmak ve birkaç gün dinlenmek için doğudaki Mastaba köşkünden hareket ederek şehrin içine yöneldi. Sinan Paşa, Yunus Paşa ve Hüsam Paşa gibi kıymetli vezirler, feraset ve iktidar sahibi emirler, vakitlerini idari işlerin düzenlenmesi ile geçirdiler. İbn-i Hanaş, İbn-i Harfuş, İbn-i Saîd ve diğer Arap kabilelerinin liderlerini huzura çağırdılar. Yaklaşık iki ay boyunca memleketin nizamı için çalıştılar. Defterdar Mehmed Çelebi, düşmanların malını, kayıp ve korunmuş malı teftiş edip araştırdı. Bunun sonucunda bazısının alınıp

⁹⁹ Metin, 87^a-91^a.

¹⁰⁰ Metin, 91^a-95^a.

¹⁰¹ Metin, 95^a-98^a.

bazısının ise bölgenin güvenilir kişilerine bırakılması kararlaştırıldı. Yüce hazret, Mısır'ın fethi konusunda ısrarcı oldu, fakat ihtiram sahibi devlet erkânına bunu belli etmedi. Bunun üzerine davet için önce Tomanbay'a¹⁰² elçi gönderdi. Daha sonra Gazze'ye öncü kuvvet gönderildi.

22. Mısır Kahire Şehrine Elçi Gönderilmesi, Tomanbay ve Ordunun Geri Kalanının Sultanların Sığınağı Olan Dergâhın Huzuruna ve İtaatine Daveti Hakkında Bölüm¹⁰³

Bu bölümde yüce padişahın fazilet barındıran durumları ve Çerkez'den geride kalan askerin hali anlatılmaktadır. Padişah, hükümdarlık şerefini talep etmekten, ülke fethetme ve hükümdarlık yeteneğinde tembellik etmeyi ve vazgeçmeyi uygun bulmuyordu. Şam fethinden sonra o yörenin önemli işlerini düzenleyip tamamladı. Gelen haberlere göre Mercidabık muharebesinden sonra Çerkez ordusunun geri kalanı birbirinden ayrılmıştı. Ülkeler fetheden yüce hazret, Tomanbay'a elçi ve mektup gönderdi. Tomanbay, padişah tarafından gönderilen elçiyi güzel bir şekilde ağırlamış, fakat daha sonra itaatsizlik göstererek gelen ulağı önce hapsedmiş sonra Nil nehrine atarak öldürmüştü. Tomanbay, beş günlük saltanatı ile mağrur olup istikamet yolundan dışarı çıktı. Elçinin dönüşü gecikince cihan padişahı, Tomanbay'ın muhalefetini sezip Sinan Paşa'yı öncü kuvvet olarak gönderme kararı aldı.

23. Aslan Gibi Çaba Gösteren Kaplan, Timsah Gibi İntikam Alan Savaşçı, Savaş Meydanının Arslan'ı, İhtiram Sahibi Komutan Sinan Paşa'nın Öncü Âdeti ile Gazze Tarafına Yönelişi Hakkında Bölüm¹⁰⁴

Mehmet Bey İsa Bey Oğlu Gazze hükümetine, İskender Bey Evranozoğlu ise Kudüs hükümetine tayin edildi. Yanlarına zafer sahibi askerlerden yaklaşık 500 kişi verilerek Kahire'de düşmanların halini araştırma, yolların durumunu öğrenme, bölge

¹⁰² Tomanbay (ö. 923/1517), son Mısır Memlûk sultanıdır. Hayatı hakkında bkz.: Cüneyt Kanat, "Tomanbay", *DİA*, C. XXXXI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 236-237.

¹⁰³ Metin, 98^b-104^a.

¹⁰⁴ Metin, 104^a-110^b.

halkı ve Arap kabilelerinden haber almaları için bir ay önceden gönderildiler. O bölgede bulunan İbn-i Habeş, İbn-i Saîd, Benî İbrahim, Benî Sevalim, Benî Ata ve Atiye, Safed, Remle, Kudüs ve Gazze şeyhleri Tomanbay'a haber ulaştırıp onu hırslandırdılar. Zikredilen cemaat Gazze'ye vardığında Tomanbay, Gazalî'yi görevlendirdi. Sinan Paşa, 6 Zilkade 922 (1 Aralık 1516) yılında Dımaşk'tan Gazze'ye hareket ederek menzilleri teker teker katedip 922 yılı Zilkade (Aralık 1516) ayının son on gününde Gazze'ye vardı. Bu sırada Gazalî, Gazze'nin üçüncü menzili olan Ariş'e geldi. Önceden Sinan Paşa'ya muvafakat ederek hilat ile şereflenen Benî Ata, Atiye, Benî Sevalim ve Benî İbrahim gibi Arap kabileleri Gazalî'ye yardım etti. Gazalî, Gazze'nin ikinci menzili Za'ka'ya varıp Hucec'in ilk menzili Faria'ya girdi. Sinan Paşa, bu durumdan haberdar olduktan sonra harekete geçeceğini zafer sahibi askerlere ileterek yola koyuldu. Sinan Paşa'nın sağ kanadında Teklu hâkimi Ferhad Bey, sol kanadında Gazze hâkimi Muhammed Bey İsa Bey Oğlu, Kudüs hâkimi İskender Bey Evranozoğlu'nun emirleri, Rumeli askerleri ve Aydın ili Mirlivası Bali Bey Voyvoda ve yeniçerinin ileri gelenleri ile birlikte harekete geçip saldırdı. Gazalî'nin sağ kanadı Araplar, Türkler, İskenderiye vekili Hodabirdi, Gazze vekili Devletbay, Safed vekili Yahşı Bay, Benî Ata, Atiye ve Benî Sevalim gibi Araplardan oluşuyordu. Her iki taraf arasında meydana gelen savaşta Sinan Paşa ve zafer sahibi askerler galip geldiler. Geri dönüş emri verilip meydana gelen savaşın durumu en güzel şekilde yüce dergâha bildirildi.

24. Ülke Fetheden Ulu Padişahın Mısır Kahire'yi Fethetme Niyetiyle Şam Diyarından Hareket Etmesi, O Diyarı Derinlemesine Araştırma ile Uğursuz Düşmanların Tahakküm ve Tasallutundan Devlet Dizginlerini Hareket Ettirmesi Hakkında Bölüm. Allah u Teâlâ Buyurdu: “*Mutlak Hükümranlılık Elinde Olan Allah, Yüceler Yücesidir ve O'nun Her Şeye Gücü Yeter.*”¹⁰⁵

Yüce hazret, Mısır Kahire'yi fethetme niyetiyle iki grubu Gazze'ye gönderdi. Devlet erkânı ile bu konu hakkında görüştükten sonra hareket kararı alıp uygun vaktin

¹⁰⁵ Kur'ân, Mülk Suresi (67): 1. Ayet. Metin, 111^a-114^a.

ne zaman olacağına dair müneccimlerin fikirlerini aldı. Müneccimlerin yaptıkları incelemelere göre padişahın 20 Zilkade 922 yılı (15 Aralık 1516) Pazartesi günü Mısır'a hareket etmesinin uygun olduğunu, fakat “ *Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez...* ”¹⁰⁶ ayet-i kerimesi gereğince acizliklerini ifade ettiler. Padişah, belirlenen tarihte Şam'dan hareket etti. O civarda bulunan Araplar, padişahın menzillerini gün be gün Tomanbay'a iletiler. Tomanbay komutanları, ileri gelenleri ve büyük emirleri huzura çağırıp çare aradı. Onlara nasihat ve kınamada bulundu. Saltanatı ve memleketi korumada gafil olduklarını, 300 yıllık eski saltanat nimetini ve 30 yıllık yeni efendiyi hedef yaptıklarını, saltanat ve hilafet şerefini hakirlik toprağına dökerek iki günlük hayatı kötü şöhrete tercih ettiklerini dile getirdi. Cesaret kılıcını kuşanan padişah, gün be gün artan fetihlerini ve feyizler kapısını zafer sahibi askerlerin yardımıyla birlikte kendisine açacağı Gazze'ye vardı.

25. Zaferle Adlandırılmış Maiyetin Remle Köyüne Gelişi, Mescid-i Aksa ve Kayanın Huzurunu Ziyaret Etme Sebebiyle İyi Düşünme Hakkında Bölüm¹⁰⁷

5 Zilhicce Pazartesi (30 Aralık¹⁰⁸) günü Bereke-i Taberiye, Han Leccûn, Kakûn, ve Celhuliyeye adındaki dört menzil katedilip Remle köyüne varıldı. Buraya varmadan 3-4 gün önce Remle'nin kendisi ve o civarın Araplarından bazı müfsit köylülere bir grup, Sinan Paşa'nın Gazze kenarından hareketi sırasında Gazalî'nin gece baskını esnasında Sinan Paşa'nın ordusuna giden zafer sahibi askerlere el uzatıp onların canına ve malına zarar verdi. Bu olay yüce hazrete bildirildi. Padişah, meydana gelen olayın araştırılıp incelenmesi ve bozguncu taifenin bulunup cezalandırılmasını istedi. Yüce hazret, Remle'ye hareket etti ve asıl maksadının Arap diyarını fethetmek, orayı düşmanlardan arındırmak ve Haremeyn-i Kerîmeteyn'i bu uğursuz topluluktan

¹⁰⁶ **Kur'ân**, En'âm Suresi (6): 59. Ayet.

¹⁰⁷ Metin, 114^a-118^b.

¹⁰⁸ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Salı gününe denk gelmektedir. Bkz.: Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 47.

arındırmak olduğunu dile getirdi. Padişah, 6 Zilhicce 922 Salı (31 Aralık 1516¹⁰⁹) günü yanında Beylerbeyi Sinan Bey, Yunus Paşa, Hüsam Paşa, kerem sahibi hâkimler, âlimler ve ileri gelen kişilerle birlikte Mescid-i Aksa'yı ziyaret etme sebebiyle yola koyuldu. Ziyareti tamamladıktan sonra Anadolu ve Rumeli kazaskeri Zirekzâde ve Kemalpaşa Oğlu'nu ihtiyaç sahiplerine hayrat dağıtmaları için görevlendirdi. Şeyh Muhammed b. Cuma ve Hazret-i Şeyh Ebu'l-Lutfullah ile görüştü. Zafer sahibi askerlere geri dönüş emrini verdi ve askerler orduya katıldı.

26. Güneş Maksatlı Sancakların Remle'den Gazze Tarafına Yönelişi Hakkında¹¹⁰

7 Zilhicce Perşembe (1 Ocak) günü padişah, Remle'den hareket ederek Usdud köyüne girdi. Buradan Gazze'ye girme niyetiyle hareket etti. Yol esnasında Peygamberin (s.a.v.) sahabelerinden olan Ebu Hureyre'nin¹¹¹ mezarını ziyaret ederek Gazze'ye yöneldi. Önceden Sinan Paşa eşliğinde Gazze'ye gelmiş ve Canbirdi Gazalî ile mücadelede bulunmuş olan zafer sahibi devletin ileri gelenleri ve askerler, ülke fetheden padişaha ulaşip edep üzere ihtiramda bulundular. Padişah, Gazze'nin doğu tarafında bulunan ve daima sultanların makamı olan toplantı yerine vardı. 10 Zilhicce 922 yılı Cumartesi (4 Ocak 1517¹¹²) gününün bayram olması sebebiyle devlet erkânından vezirler, ileri gelenler, meşhur âlimler, hâkimler, zafer sahibi askerler, seçkin kişiler ve halktan bir grup sultanların sığınağı olan dergâha gelip bayram tebriğinde bulundular. Kur'ân tilaveti, ibadet etme, namaz kılma, niyazda bulunma, yemek verme, umumi ağırlamadan sonra yanlarında yeniçeri askerlerinden bir grup, iki vezir Çerî Yunus Paşa ve Hüsam Paşa olduğu halde değerli mekânları ziyaret etme sebebiyle hareket ettiler. Fakirlere ve yoksullara sadakalar verildi. Mübarek

¹⁰⁹ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Çarşamba gününe denk gelmektedir. Bkz.: Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 47.

¹¹⁰ Metin, 118^b-123^b.

¹¹¹ Ebû Hüreyre, (öl. 58/678), en çok hadis bilen ve hadis ezberleyip rivayet etmesiyle tanınan bir sahâbîdir. Hayatı hakkında bkz.: M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", **DİA**, C. X, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 160-167.

¹¹² Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Pazar gününe denk gelmektedir. Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 47.

peygamberlerin ve onların temiz zevcelerinin mezarlarını, ayırım gözetmeden ziyaret etti. Ziyareti tamamladıktan sonra Gazze'ye doğru hareket etti.

27. Padişah Maiyetinin Mübarek ve Kutlu Talih ile Mısır Diyarının Fethi İçin Hareket Etmesi Hakkında Bölüm¹¹³

Yüce hazret, Mısır'ın fethi için yapılacak seferin zahmetini ve sıkıntılarını kararlıkla sağlamlaştırdı. Mübarek arzın nebilerinin mezarlarını ziyaret ederek dua etti. Fetih işaretleri olan bu harekâta vezîr-i âzam Sinan Paşa'yı iki günlüğüne emirlerden bir grup ile o tarafa gönderdi. Kendisi de 16 Zilhicce 922 yılı Cuma (10 Ocak 1517¹¹⁴) günü hareket etti.

28. Üçüncü Vezir Hüsam Paşa'nın Öldürülme Sebebinin Zikri¹¹⁵

Ülke fetheden padişah, Gazze'nin ilk konağını katederek Han Yunus adlı yere yakın Ebu İbrahim köyünün kenarında konakladı. Zikredilen Hüsam Paşa bu menzilde öldürüldü. Hazretin değerli maiyeti Gazze'den Hazret-i Halil (a.s)'ın mezarını ziyaret için hareket ettikleri zaman Hüsam Paşa, çoğu vakitler padişahla konuşma fırsatı elde etmiş ve her türlü sözü yüce padişaha iletmış, idari ve mali işlerin düzeninde kendi eksikliklerini en güzel üslup ile arz ederek istikamet tarzını doğruluk eserleri olan yakınlarından bir grubun yoldan çıkma ve çarpıklığını ortaya çıkarma esnasında belirtiyordu. Görünüşte haklı bu tür kelimeler ile padişahın gönlünü devlet erkânının çoğuna oranla inayet ve istikamet tarafından, şefkat ve karşılıksız sevgi geleneklerinden sapıp değiştirdi.

Diğer gün yüce padişah, Han Yunus'tan hareket ederek Za'ka'ya, oradan Ariş ve Ümmü'l-Hasan'a girdi. Bu menzillerde hava çok sıcaktı. Fakat ilahi lütuflar vesilesiyle rüzgârlar çıktı. Askerler, susuzluk ve yorgunluk sıkıntısı çekmeden

¹¹³ Metin, 123^b-125^a.

¹¹⁴ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Cumartesi gününe denk gelmektedir. Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 47.

¹¹⁵ Metin, 125^a-129^a.

zikredilen menzilleri katettiler. Ümmü'l-Hasan'dan hareket ederek sonunda Salihyye'yi zafer işaretli sancaklarla şereflendirdiler. Zafer sahibi askerlerden önce Çerkez haydutlarından 2 bin süvarinin haber alma sebebiyle Salihyye'ye geldiği öğrenildi. Bu haydutlar, zafer sahibi askerlerden kaçmaya çalıştılar. Bilbis halkının ileri gelenlerinden ve Hanki köyünden bir grubu Kahire'ye naklettiler. O sınırda bulunan Benî Ata, Atiye, Benî Sevalim gibi Arap kabilelerini ve İbn-i Bakr ve İbn-i Halid'in evlatlarını doğru yoldan saptırarak zafer sahibi askerlerin arkasından yağma olmasın diye o tarafta bıraktılar. Hakir düşmanlar, Kahire'den savaş niyetiyle Ridaniye'ye çıkıp zafer sahibi askerlerin saldırısını def etmek için hazırlık yaptılar.

29. Padişah Maiyetinin Allah'ın İnayetini Vekil Kılarak Kutlu Talihle Ridaniye Tarafına Yönelişi Hakkında Bölüm¹¹⁶

İki gün geçtikten sonra yüce hazret harekete geçti. Hattare denilen yere girilip burada iki üç günlük yiyecek hazırlandı. Oradan Hanki'ye geçildi. Bu mübarek menzilde ordu safları düzenlendi. Sağ kanatta vezîr-i âzam Sinan Paşa, Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa, Ali Bey, Ramazanoğlu; sol kanatta ise Rumeli'nin zafer sahibi askerleri, Yunus Paşa, Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa, vali ve hâkimlerin ileri gelenleri, yeniçerilerin arkasında yaya başılar, 10 bin yeniçeri ile birlikte yeniçeri ağası Ayaz Bey olduğu halde yüce hazret, bu mübarek fetih için yeniçerileri ve diğerlerini harekete geçirdi. Mercidabık savaşından ve Şam'a düzenlenen hareketten sonra yüce padişah, zafer sahibi askerlerin çoğuna Diyarbakır'a dönüş izni vermişti. Top ve tüfek arabalarının çoğunu Halep'te bırakmışlardı. Muhalifler yaklaşık olarak 20 bin civarındaydı. 8 bin kişiden fazla hidayet yolundan sapmış Araplar da onlara katılmıştı. Ülkeler fetheden yüce padişah, asker sayısı bakımından azdı. Sonunda muharebe niyetiyle her iki tarafın öncü askerleri Birketü'l-Hac'da karşılaştı. Fetih eserleri olan bu seferde Hazret-i Hakk kendisine yardım etti ve yüce hazret, evliyaların zafer eliyle düşmanları yenilgiye uğrattı. Hicaz vadisi ve Beytullâhu'l-Haram'ın menzillerini

¹¹⁶ Metin, 129^a- 136^b.

katederek hac ziyareti ile şereflendi. Zafer sahibi askerler, düşmanların gece baskını ateşinden korundu.

30. Ülke Fetheden Yüce Hazretin Mutluluk ve İkbal ile Padişahlık Savaşı Niyetiyle Allah u Teâlâ'nın “Bir Toplum Kendilerindeki Özellikleri Değiştirinceye Kadar Allah, Onlarda Bulunanı Değiştirmez. Allah Bir Topluma Kötülük Diledi Mi, Artık Onun İçin Geri Çevrilme Diye Bir Şey Yoktur. Onların Allah'tan Başka Yardımcıları Da Yoktur.”¹¹⁷ Buyurduğu Üzere Hareket Etmesi Hakkında Bölüm¹¹⁸

Yüce padişah, peygamberliğin şariat yıldızının doğuş yerini kapatan Çerkezlerin zulüm maksatlı karanlık bulutunu ve haksızlıklarını ortadan kaldırmak maksadıyla 924 yılı Muharrem ayının başı (Ocak 1518) Perşembe günü hareket etti. Zafer sahibi askerleri eski kanunlara göre düzenledi. Devlet erkânı, ileri gelenler, âlimler, kadılar, tabipler, dindar zahitler ve takva sahibi kulların da hazır bulunduğu anda yüceler yücesi hazret, zafer elde etmek için duada bulundu. Ridaniye meydanının doğusunda bulunan Fehhame adıyla meşhur Ahmer dağına yöneldi. Tomanbay, muhalefet ve mücadele sancağını yükseltip ordusunu düzenledi. İleri gelen emirlerine ve Çerkez kölelerine nasihatlerde bulundu. Tomanbay, sağ kanadına Sudun Emir Kebîr, Alan Devâdâr Kebîr, Kansu Gürd, Mısır kalesi naibi Kansu, Ebrek vezir, hazinedar Tînî Bey, hacibü'l-hüccâb Tovktıbay, Hayır Bey gibi kişileri, sol kanadına ise Şam naibi Canbirdi Gazalî, Kertbay Devâdâr-ı Sâni, silah emiri Erkmas, büyük emîr-i ahur Enisbay ve Mamay, Gazze vekili Devletbay ve ileri gelen emirleri, kendi yanına ise Şadi Bey, Özbek Mükehhel, Can Polad Müvetter, emîrü'l-meclis Yahşî Bay ve diğer has kişileri yerleştirdi. Her iki taraf karşı karşıya geldi. İki saat içinde padişahın zafer sahibi askerleri karşısında Tomanbay'ın askerleri birbirlerinden ayrılıp dağıldı. Tomanbay kaçmaya çalıştı. Sinan Paşa ile Canbirdi Gazalî karşı karşıya geldi. Meydana gelen savaşta Ramazanoğlu, hazinedar Ali Bey, Filorine mirlivası Yunus Bey gibi ileri gelenler, sofracı, eşek ağası, hazinedarbaşı, emirahur başı ve diğerleri

¹¹⁷ Kur'ân, Ra'd suresi (13): 11. Ayet.

¹¹⁸ Metin, 136^b-146^b.

gibi 40 köle şehitlik mertebesine erişti. Yüce hazret, vezir Yunus Paşa'yı zafer sahibi askerlerden bir grup ile onun peşine gönderdi. Yunus Paşa, Tomanbay'ı yakalamaya muvaffak olamadı. Sonunda zafer sahibi askerler galip geldiler. Fakat Sinan Paşa aldığı ok darbesiyle öldü. Yüce padişah ilahi bereketler ile fetih menziline girdi. Düşmanların seçkin emirlerinden Sudun Devâdârı Emîr Kebîr, kale naibi Kansu Facir Kansu, Yusuf-ı Nasırî, Mimar Hayır Bey, emîr-i meclis Yahşî Bay gibi düşmanların seçkin emirleri öldürüldü. Meydana gelen bu muharebeden sonra üç gün bu fetih biriktiren mekânda, Adiliye yapısının yakınında durdular.

31. Divanın Kesilmiş ve Muhaliflerin Korunmuş Mal ve Mülkünü Zapt Etme Sebebiyle Vezîr-i Âzam Yunus Paşa ve Anadolu Defterdarının Mısır Şehrine Gönderilmesi Hakkında Bölüm¹¹⁹

Ridaniye'de meydana gelen savaştan iki gün geçtikten sonra padişah, vezîr-i âzam Yunus Paşa ve Anadolu defterdarı Mehmed Çelebi'yi malın zaptı, saltanata ve emirliğe bağlı olan ne varsa araştırıp kaydetme sebebiyle Mısır şehrinin içine gönderdi. Kadızâde de adı geçen kişiye yardım amacıyla onların yanında gönderildi. Zafer sahibi askerlerin mahalleleri, köyleri, evlerin tamamını ele geçirmeleri yaklaşık 6 ay kadar sürmüştü. Sonunda kendi kudret ve hamlesinin elverdiği ölçüde Çerkezlerin malından tasarruf ederek divan emirlerinin ileri gelenleri, ordudaki askerin ayaktakımı ve düşkünler de dâhil herkes bu maldan bir hisse aldı.

32. Padişah Vekilinin Mübarek İkbâl ile 4 Muharrem 923 Yılı Pazartesi (27 Ocak 1517¹²⁰) Gününde Ridaniye Meydanından Mısır'ın Batısında Nil Nehrinin Kenarında Yer Alan Vastaniye Bulak Adasına Hareket Etmesi ve Aynı Yerde Ayın 6'sı Çarşamba (29 Ocak¹²¹) Gecesinde Tomanbay'ın Gece Baskınının Erişmesi Hakkında Bölüm¹²²

¹¹⁹ Metin, 146^b-149^a.

¹²⁰ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Salı gününe denk gelmektedir. Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 47.

¹²¹ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Perşembe gününe denk gelmektedir. Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 47.

¹²² Metin, 149^b-153^a.

Ülke fetheden yüce padişah Ridaniye meydanından hareket ederek Vastaniye adasına girdi. Tomanbay'ın kaçışından beş gün geçmişti. Bu süre içinde Tomanbay, zafer sahibi askerlere gece baskını yapmaya karar vermişti. Yüce hazretin ve askerlerin durumunu araştırıp Şeyhûniye yapısına sığındı. Şehir tarafından muzaffer ordugâha uzanan yolları ve köprüleri kapattı. Şehrin etrafında ve arazisinde hendek açtırdı. Şehirde ve mahallelerde Osmanlı'nın zafer sahibi askerlerinden her kimi buldularsa kılıçtan geçirdiler. Padişah, 6 Muharrem Çarşamba (29 Ocak) günü Yunus Paşa ve Yeniçeri ağası Ayaz Bey'i cesur savaşçılar, kapı halkı ve yeniçerilerle birlikte onlarla karşılaşmaya gönderdi. Sabahtan akşama kadar birbirleri ile mücadele eden iki grup kendi yerlerine geri döndü. Perşembe günü Yunus Paşa ve yeniçeri ağası düşmanlarla yeniden karşılaştı. Sonunda düşmanlar mağlup oldu ve çok sayıda kişi öldürüldü.

33. Bahtiyar Padişahın Tomanbay'la Savaşmak İçin Ata Binmesi Hakkında Bölüm¹²³

Cihan padişahı, içinde zafer ve fetih bulunduran bir zamanda düşmanları bozguna uğratma niyetiyle hareket etti. Meclis emiri Yahşî Bay gibi Tomanbay'ın emirlerinden bazısını öldürdü. Tomanbay, Şeyhûniye yapısından kaçtı. Askerlerinden yaklaşık 1000 kişi belki de daha fazlası öldürüldü. Vezîr-i âzam Yunus Paşa, ok darbesiyle yaralandı. Yapılan tedavi ile iyileşti. İtaatsiz grubu yok etme sebebiyle savaş günlerinde iki gece gündüz Arap ve Çerkez'den yaklaşık 2 bin kişi öldürüldü. Rumeli beylerbeyi Sinan Paşa vezir oldu. Nişancı Mehmed Paşa ise üçüncü vezir oldu. Emîr-i alem Ferhad Paşa da Anadolu emirliği ile görevlendirildi.

34. Fetihnâmenin Yazılması, Yüce Diyarlara ve Memleketlere Gönderilmesi Emri ve Gazalî'nin Yakarışının Ulaşması Hakkında¹²⁴

Ülke fetheden yüce hazret gerçekleşen bu fethin diğer ülkelerin bahtiyar sultanlarına ilan edilmesi için kâtiplere fetihnâmeler yazdırdı. Yeryüzünün bayındır ülkelerinin sahiplerine ve sultanlarına en hayırlı ve en mübarek zamanda batı, doğu,

¹²³ Metin, 153^a-157^b.

¹²⁴ Metin, 157^b-160^a.

Hind ve Yemen'den her yere elçiler ulaşıp hikmetle dolu fetihleri anlattılar. Kısa bir süre geçtikten sonra en şerefli şehirlerde, Mekke ve Medine'de, Yemen'de, Hindistan'ın Kalküta şehrinde, batı Afrika'daki Tunus'ta minberlerde, dinar ve dirhemlerin yüzü padişahın hutbesi ve sikkesi ile şereflendi. Fetih ve zafer tebriği dolayısıyla yüce padişahın dergâhına hediyelerle birlikte elçiler geldi. Bu esnada Canbirdi Gazalî tarafından bir elçi gelip Gazalî'nin affedilmek istediğini bildirmesi üzerine Gazalî, yüce hazret tarafından affedildi.

35. Padişahlık Ülkesinin Güneşi, İlahi Rahmet ve Yücelik Gölgesinin Mutlak İhsanlar Teyidiyle 23 Muharrem 923 (15 Şubat 1517) Pazar Günü Bulak Vastaniye Adasından Mısır Kalesinin Basamakları ve Merdivenlerin Zirvesinde Yapılmış Köşk ve Çardağa Taşınması Hakkında Bölüm¹²⁵

Ulu padişah, birkaç gün Bulak'ta kaldıktan sonra zikredilen tarihte anılan kaleye hareket etti. Sultan Kayıtbay ve Sultan Gavri'nin hükümeti zamanında yapılmış, etrafı bahçelerle süslenmiş, Dehişe köşkünü konaklama yeri olarak seçti. Bu sırada Sultan Tomanbay tarafından Abdüsselam adında bir kadı padişahın dergâhına gelerek Tomanbay'ın özrünü iletip Tomanbay'ın itaat etme yolundan başka askeri güçte yol almanın hata olduğunu, eğer padişahlara yaraşır lütufla Mısır Kahire kentinin saltanat vekilliğini kendi büyük emirlerinden birinin yerine bu itikat sahibine verirse can bedende ve ruh tende baki olduğu müddetçe kendisine hizmette ve itaatte bulunacağını, hutbe ve sikkeyi şerefli lakaplar ile süsleyip yıllık tayin ettikleri vergi ile birlikte çeşitli hediyeleri Kostantiniye'ye ulaştıracağını, Çerkez asıllı 2 bin cesur süvariye de iki yıllık teçhizat ile donatıp birlikte göndereceğini belirtti. Yüce hazret, elçinin gelişinden ve dediklerinden haberdar olup onu affetti. Anadolu askeri kethüdası Muslihiddin Ağa'yı, Kahire'nin dört mezhebinin kadılarıyla birlikte gönderdi. Zikredilen cemaat, 13 Safer 923 yılı Cuma (7 Mart 1517¹²⁶) günü Sebâ diyarına yöneldi. Sultan Tomanbay'ın meclisine yakın bir yere vardılar. Her ne kadar

¹²⁵ Metin, 160^a-165^a.

¹²⁶ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Cumartesi gününe denk gelmektedir. Dağlı, a.g.e., C. IV, s. 47.

Tomanbay barış düşüncesinde olsa da Çerkez topluluğu anlaşmayı bozup düşmanlığı seçti. Benî Bakr, Sevalim ve diğer bozgunculardan oluşan Arap kabileleri ve toplulukların gelişiyile hareket ederek barış kurallarını düzenleyen Muslihiddin Ağa ve İbnü'ş-şahne kadıyü'l-kuzzât Hanefî'yi katlettiler.

36. Perişan Halli Çerkezlerin Geri Kalanını, Tomanbay'ı Yok Etme ve İntikam Alma Niyetiyle İkbal Üzengisinin Acele Tarz Üzerinde 21 Safer 923 Yılı (15 Mart 1517) Tarihinde Benzersiz Mısır Kalesi'nden Birketü'l-Habeş'e İntikali Hakkında Bölüm¹²⁷

Cihan padişahı, elçilerin esir edilip öldürülmesi ve Tomanbay'ın doğuya doğru hareket edip fitne ve fesat ateşini uyandırdığından haberdar olup havanın sıcak olmasına rağmen hiç beklemeden Birketü'l-Habeş'e yöneldi. Vezîr-i âzam Sinan Paşa, Anadolu kazaskeri ve defterdar Mehmed Çelebi'yi kaleyi koruma ve işlerin intizamı sebebiyle geride bıraktı. Yüce hazretin hareketinden haberdar olan çöl Araplarının Kahire'nin yollarını kapatmaları üzerine padişah, emîr ahur-ı kebîr Ahmed Ağa'yı zafer işaretli kölelerden bir grup ile zikredilen grubu ortadan kaldırmak için gönderdi. Padişah, Birketü'l-Habeş'te yaklaşık on iki gün kaldı. Fetih hareketinden önce Rumeli beylerbeyi Mustafa Paşa'yı düşmanların durumunu öğrenmesi için gönderdi. Tomanbay'ın kaçma düşüncesinde olduğu öğrenildi. Yüce hazret, 3 Rebü'l-evvel 923 yılı Çarşamba (26 Mart 1517¹²⁸) günü Nil'den geçerek Cîze sınırına girdi. Tomanbay'ın batı tarafından kaçmak istediği haberi ulaştı. Bu haber üzerine cihan padişahı, beylerbeyini 500 tüfekli yeniçeri ile onların peşinden gönderdi. Kendisi ise gece vakti tek başına yola koyuldu. Beylerbeyi ve Tomanbay arasında meydana gelen savaşta Çerkezler ordusunun geri kalanından çoğu zafer sahibi askerlerin eliyle esir alındı ya da affedilerek kurtuldu. 4 Rebü'l-evvel 923 yılı Perşembe (27 Mart 1517¹²⁹) günü Cîze'de Ümmü'd-dinar adlı yere girdiler. Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa,

¹²⁷ Metin, 165^a-172^b.

¹²⁸ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Perşembe gününe denk gelmektedir. Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 47.

¹²⁹ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Cuma gününe denk gelmektedir. Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 47.

Anadolu Beylerbeyi Ferhad Paşa ve Şehsüvaroğlu Ali Bey, Kapıcıbaşı Sinan Bey, Hazret-i Emîr ahûr-ı Kebîr'in kardeşi Mahmud Ağa gibi evdeki beylerden büyük bir toplulukla birlikte adı geçenin ardında gönderdi. Sonunda Tomanbay yakalandı. Hazret-i Mustafa Paşa ve Ferhad Paşa, Tomanbay'ı yüce padişahın huzuruna getirdiler. Çerkez kölelerinin büyük çoğunluğu Nil nehrine karışarak helak oldular. Zikredilen emirler, 8 Rebîü'l-evvel Pazartesi (31 Mart¹³⁰) günü Ümmü'd-dinar köprüsünde padişahın ordusuna katıldılar. Tomanbay huzura getirildi. Yüce padişah, onu sultanlara yaraşır bir şekilde karşıladı. Ülkeler fetheden yüce hazret, bu muhalefette Tomanbay'la görüş birliğine varmış ve zafer sahibi askerlerle savaşmaya yeltenen Arap kabilelerinden intikam almak maksadıyla Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı gönderdi. Fetihnâmeler yazılarak civardaki ülkelere gönderildi. Haber Kahire'ye ulaşınca Kahire şehri süslendi.

37. İkbâl Maiyetinin Ümmü'd-Dinar Yurdundan Nil Nehrinin Kenarında Bulak'ın Karşısında Yer Alan Enbâbe Köyüne Hareketi ve Sultan Tomanbay'ın Darağacına Çekilmesiyle İlgili Emrin İmzalanması Hakkında Bölüm¹³¹

Ülke fetheden padişah Enbâbe'ye girdiğinde iki buçuk yıldan beri zafer sahibi askerlerin kuşatması altında olan Mardin kalesinin fetih müjdesi ulaştı. Yüceler yücesi hazret, Tomanbay'a güzel muamelede bulundu. Onu hükümet ve hilafet rütbesinden ayırmak istemedi. Fakat iki sebep buna engel oldu. Biri padişahın onu barışa davet etmesi, Mısır hükümetinden hutbe ve sikkeye razı olduğunu, Şam ve Halep'e kanaat edeceğini ve saaditle adlandırılmış Rum'a geri dönüş için kararlı olduğunu ifade ettiğini fakat onun inat yüzünden bundan kaçınıp barış elçilerini öldürmesi; ikincisi ise Kahire'nin ileri gelenleri ve halkının Tomanbay'ın esaretinin düzmece olduğuna inanıp bu şekilde ilan etmeleri idi. Bu sebepten dolayı padişah onu ortadan kaldırmaya razı oldu. Çünkü ona acımak fitnelerin ortaya çıkmasına sebep olacaktı. 11

¹³⁰ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Salı gününe denk gelmektedir. Dağlı, a.g.e., C. IV, s. 47.

¹³¹ Metin 172^b-175^b.

Rebîü'levvel 923 yılı Pazartesi (3 Nisan 1517¹³²) günü Tomanbay, Bâb-1 Zuveyle'de darağacına asıldı. Böylelikle yaklaşık iki yüz yıl boyunca hüküm süren Çerkezler devleti yıkıldı. İbret olması için üç gün boyunca cesedi gezdirildi ve sonunda Gûriyye türbesine defnedildi.

38. Başlangıçtan Sona Kadar Çerkezler Devletinin Döneminin Zikri¹³³

Bu bölümde Çerkez devletinin yok oluşu anlatılmaktadır. Çerkez devletinin süresi tarih kitaplarında yazıldığına göre yaklaşık iki yüz yıldır. Fakat Mısırlı Abdürrahim El-Abbasî Eş-Şâmî'nin Arapça kaleme almış olduğu ülke fetheden hazretin yeni fetihler tarihinde belirttiğine göre 137 yıldır. Bu kişinin ifadesine göre Çerkez kölelerinden Uğurlu adında bir kişi, Kahire'de El-Melik El-Muzaffer Hacı bin En-Nasır Muhammed bin Kalavûn El-Kürdî'nin zamanında vezirlik makamına ulaştı. Uzaktan ve yakından Çerkez kölelerini bir araya getirerek adı geçen sultanın hizmetinde bulundular. Onun inayetine mazhar olmak için çaba sarf ettikten sonra bu Çerkez topluluğu sultanın komutanları ve emirleri arasına girmeyi başardı. Uğurlu, 748 (1347 / 48) yılında sultanın muvafakatiyle öldürüldü. Bu olay sonucunda Çerkezler, Mısır'dan ihraç edildiler. 37 yıl boyunca emniyette olmadan yaşadılar. Bu durum Çerkezlerin ilk sultanı olan El-Melik Ez-Zahir'in 785 (1383 / 84) yılında gelişiyiyle sona erdi.

39. Zafer Unvanlı Dizginin Deniz Yolu Üzerinden İskenderiye Sınırını Seyir Etme Sebebiyle Hareketi Hakkında Bölüm¹³⁴

Cihan padişahı Allah'ın yardımıyla düşmanları Arap diyarlarından temizledikten sonra dönemin kötülüklerini ortadan kaldırmaya ve halkın yararlı işlerinin temellerini sağlamlaştırmaya çalıştı. Toplantı meclislerinde İskenderiye'nin güzelliklerinden bahsediliyordu. Yüce hazret, 7 Cemâdiye'l-ülâ 923 yılı (28 Mayıs 1517) Perşembe günü İskenderiye'yi görmek için yola çıktı. 5 gün boyunca iki menzil

¹³² Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Cuma gününe denk gelmektedir. Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 47.

¹³³ Metin, 175^b-177^a.

¹³⁴ Metin, 177^a-181^a.

aracılığı ile İskenderiye'ye vardı. Bu bölümde ayrıca İskenderiye şehrinin kuruluşu, şehrin özellikleri, İskenderiye'de tamamı mermerden yapılan fenerin özellikleri; Abdullah bin Ömer bin El-Asi'den nakledildiğine göre İskenderiye fenerindeki ayna, Endülüs'te bulunan bakırdan bir at, Ad topraklarında yer alan bakırdan bir minare ve Rum topraklarında bulunan bakırdan bir serçenin dünyanın dört harikası olduğu anlatılmıştır.

40. Padişah Vekilinin Saltanat Merkezi Kostantiniyye'nin Gemilerini Zafer Sahibi Askerleriyle Birlikte İskenderiye Sınırında Göz Önüne Getirmesi, Beyaz ve Mermer Taşı Saadet Sonlu Rum'a Göndermesi Hakkında Bölüm¹³⁵

Ulu padişah, Kahire'deki düşmanları hezimete uğratmaya ve o diyarı fethetmeye karar verdi. Bu karardan önce zafer sahibi askerlerin çoğuna Diyarbakır topraklarına dönmeleri için izin verdi. Deniz yolunu da kara yolu gibi düşmanlara kapalı hale getirmek için alelacele Çavuş Heykel oğlunu şehzade Süleyman'ın yanına, Kostantiniyye'ye gönderdi. 40 bin tam donanımlı asker ile ateşli toplar, güller, kılıçlar ve oklardan oluşan teçhizatı kaptan Cafer Ağa'ya¹³⁶ teslim etmelerini buyurdu. Bir ay boyunca yapılan hazırlıklar sonucunda 40 bin piyade adı geçen kaptana teslim edildi. Yiyecek ihtiyacı dışında arpa, buğday, yağ, bal, pirinç, soğan, peksimet ve diğer ihtiyaçlarla dolu 30 gemi hazırlandı. Adı geçen emir, 220 kanat gemiyi asker için hazırladı. İki ay boyunca deniz üzerinde seyir halindeydiler. İskenderiye sınırına vardıklarında yüce hazret, kaptan efendiye lütufta bulundu ve onlara geri dönmeleri ve iki mermer sütunu Kostantiniyye'ye götürmeleri emrini verdi. Ülke fetheden padişah, İskenderiye'yi izledikten sonra Kahire'ye geri dönmek için hareket etti. 22 Cemâziye'l-evvel'de (12 Haziran) Ravza'ya döndü.

¹³⁵ Metin, 181^a-184^a.

¹³⁶ Osmanlı kaptanıdır. Hayatı hakkında bkz.: İdris Bostan, "Cafer Bey", **DİA**, C. VI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 547.

41. Hereman Kubbesi ve Onu İzlemek İçin Dönemin Kahramanının Dizgini O Tarafa Yönelmesi¹³⁷

Yüce padişah, Hereman kubbesini görmek için 15 Rebû'1-evvel 923 yılı Pazartesi (7 Nisan 1517¹³⁸) günü hareket etti. Üç fersah katettikten sonra bu yapıya vardı. Bir süre burada dinlendi. Kaynaklarda belirtildiğine göre bu yapı, İdris Nebi (a.s.) ya da Sinan bin Müşelşel tarafından inşa edilmişti. Bu iki kubbe, Cîze arazisi üzerinde yükselen bir dağın üzerine bina edilmiş ve dünyaca meşhur bir yapı idi.

42. Mısır Kahire Saltanat Vekilliğinin Hazret-i Mefkû'l-Umerâ Hayır Bey'in Sorumluluğuna Bırakılması Hakkında Bölüm¹³⁹

Ülke fetheden yüce hazret, Kahire'de var olan inatçı grupları bertaraf edip Çerkez devletinin eserleri tamamıyla ortadan kalktıktan sonra Kahire hükümeti vekilliğini kime bırakacağına dair devlet erkânı ile görüşüp onların fikirlerini aldı. Söz Hayır Bey'e geldi ve padişah kabul edip Kahire yönetimini onun sorumluluğuna bıraktı. Hayır Bey, fitne ateşini söndüren bilgin bir yiğit idi. Kendisine melikü'l-umerâ lakabı verildi. Yardım için bir tümeni tüfekli üç tümen cesur asker gönderdiler. Mısır'ın yıllık gelirinden 110 Rum eşek yüküne denk gelen saf dinarı da ona bağışladılar.

43. Mısır Kahire'nin İleri Gelenleri ve Büyüklerinden Bazısının Sürgün Yoluyla Rum'un Başkenti Kostantiniyye'ye Gönderilmesi¹⁴⁰

Bu bölümde Peygamberin şeriat kanunlarına göre yüce hazretin Kahire'de bulunan ilim erbabının, âlimlerin, kadıların, hafızların, müezzinlerin ve sanatkârların sürgün yoluyla Kostantiniyye'ye gönderilmesi anlatılmaktadır.

¹³⁷ Metin, 184^a-185^a.

¹³⁸ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Salı gününe denk gelmektedir. Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 47.

¹³⁹ Metin, 185^b-189^a.

¹⁴⁰ Metin, 189^a-190^a.

44. Ülke Fetheden Yüce Hazretin Hayır İçeren Niyetiyle İslam'ın Esaslarını Tamamlama, Beytullâhu'l-Haram'ı Ziyaret Etme ve İslam Âlimlerinin Dileği ve Ricasına Göre Gecikmesi Hakkında Bölüm¹⁴¹

Ülke fetheden yüce hazret, İslam dinini olgunlaştırma ve riyazet arzusuyla ihrama girmeyi istedi. Zafer sahibi askerler ve devlet erkânının ileri gelenlerinden bir grup ile birlikte Hicaz'a gidip Beytullâhu'l-haram'ı ziyaret etme niyetiyle yola çıktı. Haremeyn-i Şerîfe'nin gerekli işlerini düzenleyip orada ihsanda bulundu. İslam'a ve Beytullâhu'l-haram'ın ileri gelenlerine galebe çalma sebebiyle Cidde ve Yemen sınırlarına gelmiş olan Batı kâfirlerine karşı zafer sahibi askerler, Cidde ve Yemen sınırının giriş yerlerini tuttular. Ziyaretçileri rahatsız etmek amacıyla caddelerde bekleyen bazı Arap gruplarını korku ve ümit hükümlerini uygulayarak ve para keseleri vererek yatıştırdılar. Halis niyetiyle Kahire'den hac kabilelerini düzenleyip Hicaz'a geldi. Bir yıl belki ondan daha fazla bir sürede tamamlanan altın işlemeli, padişahın lakapları ile süslü ipek Kâbe örtüsünü çeşitli armağanlar, hayırlar ve sadakalar ile birlikte gönderdi. İster yerli ister yabancı olsun Haremeyn-i Şerîfe'ni ziyaret eden herkes, onun ikram ve nimetlerinden nasiplendi. Hacerü'l-esved'i öpüp Safa ve Merve arasında sa'y vazifelerini ve "*Lebbeyk Allahümme Lebbeyk*"¹⁴² diyerek gözyaşları içinde hac ibadetlerini yerine getirdiler.

45. Mübarek Unvanlı, Uğurlu Dizginin Geri Dönmesi ve İstikamet Maksatlı Üzenginin Mısır Kahire'den Şam Tarafına Geri Dönüşü Hakkında Bölüm¹⁴³

¹⁴¹ Metin, 190^a-193^a.

¹⁴² Hac ibadetinde okunan telbiye duasıdır. "Buyur Allah'ım buyur!" demektir. Duanın tamamı ise şöyledir. "Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-nimete leke ve'l-mülk, lâ şerike lek." ("Buyur Allah'ım buyur! Emrindeyim buyur! Senin hiçbir ortağın yoktur. Emrindeyim buyur! Şüphesiz, hamd sana mahsustur. Nimet de senin, mülk de senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur.") Bkz. Bünyamin Erul, Ekrem Keleş, **Kutsal İklimde Dua Hac Esnasında Yapılabilecek Dualar**, 15. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017, s. 26.

¹⁴³ Metin, 193^a-194^b.

Cihan padişahı, 24 Şaban 923 yılı Perşembe (11 Eylül 1517¹⁴⁴) günü yola çıktı. Bu zamanda hava çok sıcaktı. Zafer sahibi askerlerden bir grup, vezir Mehmed Paşa ve Anadolu defterdarı Mehmed Çelebi'nin önderliğinde hazine-i mamureyi öne alarak ileri gelen emirlerden bir zümreyi bir gün için kendi alayından geciktirdiler. Katedilen menzillerdeki su, Kerbela vadisindeki su gibi nadir olmasına rağmen askerler, bu tarz üzerinde menzilleri katettiler. Hattare denilen yere varılınca yüce hazret, vezir Yunus Paşa'nın hayatını sonlandırma kararı aldı.

46. Vezîr-i Âzam Yunus Paşa'nın Öldürülmesinin Sebebi¹⁴⁵

Yüce hazret, Bilbis'ten çıkararak Hattare'ye hareket etti. Bu sırada Yunus Paşa'yı isteyerek onu kin kılıcıyla kahretti. Bu olayın sebebi ise şuydu: Bundan dört ay önce Kahire'nin hükümet ve maliye işleri için padişah Yunus Paşa'yı görevlendirmişti. Yunus Paşa elde ettiği bu görevdeyken suiistimalde bulunup Kahire'deki saygın kişilerin üzerinde olmak istemişti. Bu durumun yüce hazrete ulaştırılması sonucunda 25 Şaban 923 yılı Pazartesi (12 Eylül 1517¹⁴⁶) günü Yunus Paşa öldürüldü. Padişah, kellesinin üç boyunca taşınması ve daha sonra defnedilmesi için emir verdi.

47. Devlet Üzengisinin Salihîyye ve Gazze Tarafına Geri Dönüş İçin Hareketi Hakkında Bölüm¹⁴⁷

Ülkeler fetheden padişah, Hattare menzilinden Salihîyye'ye hareket etti. Askerlerin dinlenmesi, ordunun ve hayvanların yiyeceğinin hazırlanması sebebiyle bir gün Salihîyye'de kaldı. Salihîyye'den Gazze'ye kadar olan bu yolu eskiden belirlemiş oldukları düzene göre yedi menzil halinde kararlaştırdılar. Hava sıcaktı, fakat ilahi inayetin yardımıyla zafer sahibi askerler, Salihîyye'den Han Yunus'a kadar olan yedi

¹⁴⁴ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Cuma gününe denk gelmektedir. Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 48.

¹⁴⁵ Metin, 195^a-197^a.

¹⁴⁶ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Cumartesi gününe denk gelmektedir. Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 48.

¹⁴⁷ Metin, 197^a-201^a.

menzili herhangi bir ayrılık ve karışıklık olmadan katettiler. 8 Ramazan 923 yılı Perşembe (24 Eylül 1517) günü Gazze'ye vardılar. Dinlenme ve hayvanların yiyeceğinin taşınması sebebiyle iki gün burada durdular. İslam'ın ortaya çıkışında Gazze'nin merkezi deniz kenarında yer alan Askalân adlı bir yer idi ve burası Cahiliye dönemi yapısı olup cahil kâfirlerle kuşatılmıştı. Hz. Ali vasıtasıyla İslam'la şereflenip büyük sahabelerin mezar yeri oldu. Vezir Sinan Paşa'nın fethi ve Canbirdi Gazalî'nin yenilgisi burada gerçekleşti. Cihan padişahı, İbrahim Peygamber (a.s.)'ın kabrini ziyaret etti. Bu esnada Canbirdi Gazalî yüce dergâha gelerek şefaaf diledi. Yüce hazret onu affetti ve Rum ülkesinin en güzel sınırından ulûfe verip Gazze, Kudüs, Safed, Remle, Kerek ve Nablus beyliğini onun sorumluluğuna bıraktı.

48. İkbal Sonlu Sabah Işıltısının Korunmuş Şam Dımaşık'ına Ulaşması Hakkında Bölüm¹⁴⁸

Padişahın köleleri ve zafer sahibi askerler, 10 günlük yiyecek ve hayvanların yem ihtiyacını Gazze'den ve etraftan karşıladıktan sonra Şam'a kadar Canbirdi Gazalî'nin azığı ile yetindiler. Sekiz menzil katederek 21 Ramazan 923 yılında (7 Ekim 1517) Şam bölgesine girdi. Burada otağ kurdu. Bu zamanda padişah, Konya Karaman'ı ve Anadolu vilayetlerini kışlak yeri olarak kararlaştırdı. Bu durum askerler açısından da makbuldü. Çünkü bu kışlakta akrabaları ziyaret edip özlem gidermek mümkündü. İki yıllık hareket ve ayrılık sebebiyle meydana gelmiş olan eksiklikleri giderme ve yeniden sefer hazırlıklarının yapılmasının mümkün olabileceğinin düşünülmesine rağmen padişah, kışlak olarak Şam'ı seçti. Çünkü bu bölge Arap mülkünün istikrarı, Acemlerin şehirlerini ele geçirme, Rum ülkesinin işlerini iyileştirip tamamlamak için uygun bir yerdi. Zafer sahibi askerlere teçhizat ve kışlağın yiyeceğini hazırlamaları için emir verdi. Büyük vezirleri tahıl satın almak için Mısır, Halep, Kıbrıs, Hama, Humus ve Trablus'a gönderdi. Kethüda Ali Bey Mısır'a gönderilip Kahire'deki tahıl ambarlarından ve mahzenlerden çok sayıda arpa, buğday, pirinç, bakla, mercimek ve diğer tahıllar alınarak iki ay boyunca Beyrut sahili ve limanına

¹⁴⁸ Metin, 201^a-204^b.

getirildi. Allah'ın yardımı ve padişahın devletinin bereketleriyle darlık bolluğa dönüştü.

49. 2 Şevval 923 Yılında (18 Ekim 1517) Yüce Hazret Vekilinin Kendi Hazinesinden Eş-Şeyhü'l-Hak ve'd-Din El-Arabî Et-Tâyî El-Endülüsi'nin¹⁴⁹ Mezarının Başına İnşa Ettiği Hayırlı Yapının Zikri¹⁵⁰

Ulu padişah İslam'ı ve hayırlı işaretleri yaygınlaştırmak, şehirlerin onarımı, ibadet edenlerin ve kulların gönül ferahlığını istediği için vardığı her memlekette enbiya ve evliyaların mezarlarını ziyaret edip onların mübarek ruhlarından feyiz almayı gerekli görüyordu. Salihyye'de bulunan Hazret-i İbrahim (a.s)'ın makamını ziyaret edip huzur buldu. Hazret-i Arif-i Samedânî ve Muhammed El-Arabî Et-Tâyî El-Endülüsi'nin huzuruna vardı. Mezarını yıkık ve virane bir halde buldu. Bu durumun Şam ileri gelenleri ve halkının o hazretin inkâr yolu üzerinde olduğunu düşünüp ona itibar etmediklerinden kaynaklandığını öğrendi. Bunun üzerine yüce hazret, hiç beklemeden Rumeli Kazaskeri Zirekzâde'yi buraya bir türbe yapılması için görevlendirdi. Kendi hazinesinden iki yüz Tebriz tümenine denk gelen saf Osmanlı altınını bu hayırlı yapının inşası için belirledi. 2 Şevval 923 yılında (18 Ekim 1517) bu yapının planı yapıldı. 6 ay boyunca Dımaşk ve Şam'ın korunmuş mescidinin kadıyu'l-kuzzâtı İbn-i Ferfur'un ihtimamıyla kubbe, mescit ve su havuzuyla dolu eşik yapıldı. Yapı kısa bir sürede tamamlandı. Bu mübarek yapının işleri, fakirlerin, yoksulların, ibadetle meşgul olanların, dervişlerin ve yolcuların doyurulması, hafızlar, imamlar, hatipler, müezzinler, ârifler, saf ve temiz kişilere maaş verilmesi sebebiyle her yıl 10 bin Eşrefî sikkesinin gönderilmesini tayin etti.

¹⁴⁹ Muhyiddin İbnü'l- Arabî (ö. 638 / 1240), tasavvuf ve İslam düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan sufi müelliftir. Hayatına dair bkz.: M. Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", **DİA**, C. XX, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 493-516.

¹⁵⁰ Metin, 204^b-208^b.

**50. Yücelik ve Devlet Erbabının Huylarının Bazısıyla Hava, Arz ve Ateşin
Kötü Kokmasına Çare Aramaya İşaret ve Sözün Hazret-i Merhumî
Şehidi Halîmî Çelebî'nin¹⁵¹ Ölümüne Gelmesi¹⁵²**

Ülke fetheden padişah, Şam'a vardı. Devlet erkânından bazısı Şam'ın havasından dolayı hastalandı ve sonrasında iyileşti. Ancak Halîmî Hâce, merhum kardeşinin vefatından sonra üç gün içinde 8 Şevval 923 yılında (24 Ekim 1517) hastalandı. Yüce hazret, Halîmî Çelebî'yi ziyaret etti. Fakat Halîmî Çelebî hastalığı sebebiyle vefat etti. Hazret-i Arif-i Samedânî'nin huzurunda ve Şeyh Muhyiddin Muhammed-i Arabî'nin türbesinin yakınına defnedildi.

**51. Vezîr-i Âzam Pîrî Paşa'nın¹⁵³ Şam Diyarına Ulaşması ve Bu Makamın
Vesilesiyle Bazı Kemalat Eserlerini Ortaya Çıkarması Hakkında
Bölüm¹⁵⁴**

Yüce hazret Kahire'den dönüp Şam'a yöneldiği sırada Kostantiniyye'de bulunan vezir Pîrî Paşa'ya emir verince 14 Muharrem 924 yılında (26 Ocak 1518) vezir Şam'a geldi. Vezirin gelişi ile idari ve mülki işler düzenlendi. Fakir ve düşkün kişilerin arzusu yerine getirildi. Fitne ve fesat giderildi. Kendisi için ülke fetheden yüce hazret tarafından kararlaştırılmış olan vezirliğin yüce mertebeleri ile şereflendi. Padişah ona mühür, hilat ve tımar verdi.

¹⁵¹ Halîmî Çelebi (ö. 922 / 1516), divan şairidir. Hayatı hakkında bkz.: Abdülkerim Abdülkadiroğlu, "Halîmî Çelebî", **DİA**, C. XV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, s. 343-344.

¹⁵² Metin, 208^b-211^a.

¹⁵³ Osmanlı vezîriâzamı olan Pîrî Mehmed Paşa (ö. 939 / 1532) aynı zamanda alîm ve şairdir. Hayatına dair bkz.: Yusuf Küçükdağ, "Pîrî Mehmed Paşa", **DİA**, C. XXXIV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 280 – 281.

¹⁵⁴ Metin, 211^a-213^a.

52. Arap ve Acem Sadrazamlığının Hazret-i Şah Çelebi Fenarizâde'nin ¹⁵⁵ Sorumluluğuna Bırakılmasının Zikri¹⁵⁶

Ülke ve dinin varlığı hilafet ve şeriata bağlıydı. Ülkeler fetheden padişah, Arap ülkesini tamamen Acem İran'ının en değerli topraklarını fethetme yoluyla zalim valilerden kurtardı. Padişah, Arap ve Acem'in sadrazamlığı için görevlendirecek birini arıyordu. Sonunda Rum ülkesinden saygın bir bilgin, fetva verme, idari ve mali işler konusunda tecrübeli, soyu Kureyş'in Adnanoğulları'na kadar uzanan Şah Çelebi Fenârî'yi bu görev için seçti. Şah Çelebî, görevine başladıktan sonra fetva verme, eğitim-öğretim ve yürütmenin görevlerini ilim ve hidayet sahiplerinin sorumluluğuna bıraktı. Mescitler, medreseler ve tekkelerden oluşan hayır evlerinin işlerini yaygınlaştırma ve iyileştirmede son derece titiz davranıp Müslümanların sorunlarını giderme konusunda çaba gösterdi.

53. Yüce Maiyetin Şam Kışlağından Halep Tarafına Taşınması Hakkında Bölüm¹⁵⁷

Ülke fetheden padişah yaklaşık 5 ay boyunca Şam'da kaldı. Şam emniyet ve güven içindeydi. Ülke yönetimi düzenlendi. Bu sırada Acem valisi Diyarbakır, Kemah ve Erzincan'ın tasarrufu için yüce hazrete ayaklanma niyetindeydi. Arap Irak yolundan Şam'a gelmek ve İran bölgesinde eskiden olduğu söz sahibi olmak istedi. Fakat uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen ondan herhangi bir eser ortaya çıkmadı. Çünkü adı geçen valinin askerleri, zafer sahibi askerler tarafından yenilgiye uğratılıp öldürülmüştü. Bu sebepten hareket edecek gücü yoktu. İran'ın bazı geniş ve ferah yerlerine kanaat etmek zorunda kaldı. Ulu padişah, 7 Muharrem 924 yılı (19 Ocak 1518) Halep'e hareket etti. Şehrin kenarında bulunan Kabun menziline girdi ve burada bir hafta kadar kaldı. Ülkeler fetheden padişah bu menzilde iken bazı defterdarlar

¹⁵⁵ Fenârîzâde Muhyiddin Mehmed Şah (ö. 929 / 1523), Osmanlı âlimi ve kazaskeridir. Hayatına dair bkz.: Mehmet İpşirli, "Fenârîzâde Muhyiddin Mehmed Şah", **DİA**, C. XII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 340-341.

¹⁵⁶ Metin, 213^b-215^a.

¹⁵⁷ Metin, 215^a-218^a.

tarafından padişah hazinesinde bulunan üzerinde zamanın hükümdarı Sultan Mehmed Bahadır Han'ın sikkесinin bulunduđu altın işlemeli iki haritanın ortadan kaybolduđu bildirildi. Bu haber üzerine öfkelenen padişah, bu haritayı korumakta kimlerin ihmal gösterdiğini araştırıp o gün orada görevli olan kişileri cezalandırdı.

54. Yüce Hazretin Kabun Menziline Şam'daki Mastaba'ya Hareket Etmesi ve Bu Günlerde Acem Valisinin Elçisinin Gelişi Hakkında Bölüm¹⁵⁸

Cihan padişahı, Safer ayının 4'ünde (15 Şubat) Şam'ın doğusunda bulunan Mastaba adlı yere girdi. Bu menzilde önceden mutasavvıf olup daha sonra dalalet yoluna sapan, halı tezgâhında bekçilik yaptıktan sonra beğenilen hizmetleri sayesinde emirlik rütbesini elde eden, kalem ve kılıç erbabından yüz kişinin komutanı, Harput kalesi ve etrafının 30 bin Eşrefi tutarıyla kendisine ulûfe olarak belirlenen Saru Şeyh adındaki kişi, Şam'a gelip beraberindeki değerli hediyeleri yüce dergâha ilettikten sonra İran şahının muhalefet ve mücadelenin sona ermesi ve yüce hazretin kendisini affetmesini, karşılıklı düşmanlık ve muharebenin sona erip şehirlerin ve halkın emniyet ve huzur içinde olmasını istediğini bildirdi. Acemlerin ve zalimlerin fesatlıklarını yüce hazretin ve zafer sahibi askerlerin ezici gücünden kurtarmak istiyordu. Fakat bu mümkün değildi. Çünkü bu sözün maksadı fesat temelini sağlamlığı ve bu ıslahın kendine çeken amacı inat erbabının şanını yüceltmektir. Kötülükler hemen ortadan kaldırılmazsa sonradan telafi etmek zor olacaktır. Cihan padişahı elçinin uydurma sözlerine ve boş laflarına aldırış etmeyip Acem diyarını fethetme sebebiyle Şam'daki Mastaba adlı yerden Halep tarafına yönelmeye niyet etti.

55. Mübarek Maiyetin Şam'daki Mastaba'dan Hama Tarafına İrtihali Hakkında Bölüm¹⁵⁹

Yüce hazret, Mastaba'dan hareket edip zikredilen köşke vardı. Bir hafta bu köşkte huzur ve sevinç içinde kaldı. Zafer sahibi askerleri Hama yolundan Halep'e

¹⁵⁸ Metin, 218^a-221^b.

¹⁵⁹ Metin, 221^b-225^a.

yönlendirdi. 10 Safer 924 yılı Pazar (21 Şubat 1518) gününden itibaren bir hafta içinde yedi menzil katederek – bu menziller sırası ile şöyledir: Kasîre, Kuteyfe, Nebek köyü, Kare'nin küçük kasabası, Humus şehri, Aynü'l-kasab ve Restîn köyü - Asi dağının eteğinde yer alan Hama şehrine vardı. Daha sonra ülke fetheden padişah, Hama'dan hareket ederek Halep'in batısında yer alan Gökmeydan'daki saraya girdi. Âlimler, kadılar, ileri gelenler, takva sahipleri ve halkın tüm kesimi sevinç içinde yüce hazreti karşıladılar. Ülkeler fetheden padişah, fetih ve zaferle sonlanan bu yılda Safer ayının 22'sinden (5 Mart) Rebû'l-evvel ayının 10'una (22 Mart) kadar Halep'te kaldı. Halep'in seyitleri, âlimleri, takva sahipleri ve salih kişileri ile görüştü. Halkın ve ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanması için orada çalışan kişilere ikramda bulundu.

56. Antakya Çevresi ve Amik İli Avının Zikri¹⁶⁰

Cihan padişahı ava çıktı. Var olduğu günden beri sultanların av yeri olan, havası latif, suyu berrak, arazisi düz ve av hayvanlarının fazla olduğu Amik İli adında bir yer vardı. Yüce hazret, 10 Rebû'l-evvel 924 yılında (22 Mart 1518) Amik İli'ne hareket etti. Bir ay kadar zikredilen bu bölgede avlandı. Halep'te kalmış olan vezirler ve devlet erkânının ileri gelenlerine de hisselerini gönderdi. Antakya beldesine doğru yola çıktı. Rebû'l-ahir (Nisan) ayının başında Antakya'da bulunan Peygamber Efendimiz'in sahabelerinden Hazret-i Habib Neccar'ın¹⁶¹ kabrini ziyaret etti. O bölgedeki fakirlere sadakalar verdi. Zikredilen yılın Rebû'l-ahir ayının 10'unda (21 Nisan) Gökmeydan'a geri döndü.

57. İbn-i Hanaş ve Harfuş'un Kendi İşlerinin Kötülüklerine Göre Yakalanması Hakkında Bölüm¹⁶²

¹⁶⁰ Metin, 225^a-228^a.

¹⁶¹ Hayatı hakkında bkz.: Süleyman Ateş, "Habîb en-Neccâr", **DİA.**, C. XIV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 373-374.

¹⁶² Metin, 228^a-232^a.

Ülke fetheden yüce padişah, Kahire'ye hareket etmeden önce Şam'da bulundu. Bölgede bulunan Arap liderlerinden ileri gelenleri, kabile büyüklerini ve çölde yaşayan grupları huzura çağırdı. Nasırüddin İbn-i Hanaş gelip yüce dergâhın padişahlara yaraşır lütufları ile şereflendi. Kendisine Şam arazilerinden bazı şehirler verildi. Daha sonra kendi yurduna dönüş izni verildi. İbn-i Hanaş, Arap liderlerinin ileri geleni ve cömert biri idi. Sofrasına her yerden topluluk geliyordu. Fakat daha sonra istikamet yayan dergâhtan ayrılıp itaatsizlikte bulundu. Bunun sonucunda ülke ve tımarı elinden alınıp Çerkez asıllı Mehmed Bey Kurhams Bey'e verildi. Yüce hazret, 27 Muharrem 924 yılında (8 Şubat 1518) Halep'e hareket etti. Padişah maiyeti, 14 menzil katederek Halep'e vardı. 10 Rebîü'l-evvel 924 yılında (22 Mart 1518) zikredilen Mehmed Bey ve Şam hâkimi Gazalî'nin askerlerinden bazısı harekete geçmek için bekledi. Hakir Nasirüddün, Şam'a tabî olan Ba'lebek'e yakın Re'sü'l-ayn adlı yerde İbn-i Harfuş ile konuşma sebebiyle Arap kabilelerinden dağınık bir grup ile hareket etti. Onların birbiri ile görüşmesi esnasında askerler onların karşısına çıktı. İbn-i Hanaş ve Harfuş öldürüldü. O memleket fitne ve fesattan kurtulup emniyet içinde oldu. Bu olay zikredilen yılın Rebîü'l-ahir ayının (Nisan) ilk on gününde meydana geldi.

58. Acem'i Fethetme Sebebiyle Maksat Dizgininin Önce Mercidabık Sonra Diyarbakır'a Yönelmesi Hakkında Bölüm¹⁶³

Cihan padişahı, Arap mülkünün işlerinin düzene girmesi, bölgenin fitne ve fesattan kurtularak huzura kavuşmasından sonra İran ülkesini fethetme ve onu isyan ve zulüm erbabının ellerinden kurtarmak için hareket etti. Devlet erkânının ileri gelenlerini bu düşüncesinin temellerini sağlamlaştırmak için görevlendirdi. Yüce hazret, 25 Rebîü'l-ahir 924 yılı Perşembe günü (6 Mayıs 1518) Halep'ten iki menzil vasıtasıyla Arap ülkesinin fethinin başlangıcı olan Mercidabık'ı İran ülkesinin fetih ve zafer kaynağı yaptı. Askerin, ordunun azığı ve hayvanların yiyeceğini hazırlamakla meşgul oldu. Halep hâkimi Karaca Paşa'nın aracılığı ile Fırat nehri üzerinde iki süvarinin emniyet ve refah içinde geçebileceği bir köprü yapıldı. Bu günler esnasında

¹⁶³ Metin, 232^a-236^a.

Acem ülkesinden ve etraftan casuslar gelip yüce padişahın maiyeti Şam'dan Halep'e Acem diyarını fethetme niyetiyle hareket edince İran valisinin Karabağ ve Mukan Türkmenlerinin ileri gelenlerinin tamamını, diğer Türkleri ve milletleri, Azerbaycan'ın tamamını ve özellikle başkent Tebriz'i, Irak ve Horasan'a sürgün yoluyla göndermek için hazırlayacağını ve yüce maiyetin Fırat'ın üzerinden geçeceği sırada o bölgenin bütün tahıllarını ve yiyeceklerini yakıp yok edeceğini bildirdiler. Bu haber tevatür olarak yayılınca asker azık hazırlamada özen gösterdi. Arap mülkü iki yıl boyunca çeşitli askerlerin bulunduğu bir yerdi ve buradan tahıl elde etmek mümkün değildi. Rumeli ve Anadolu şehirlerinden azık toplayıp onların Diyarbakır'da birikmesinin zaman alacağı, askerlerin iki yıldan beri vatandan ayrı düştükleri ve Halep'te kalmanın da bir faydası olmadığı için yüce hazret geri dönüş kararı aldı. Sınırların korunması ve Arap Irak bölgesinde bulunan bazı kaleleri almak için vezir Zeynel Paşa görevlendirildi. Fakat bu görev karşısında çekimser davranınca yüce padişah bu durumu fark etti ve onu vezirlik makamından alıp yerine Pîr Mehmed Paşa'yı getirdi. Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa ve Ferhad Paşa, defterdar Mehmed Çelebi'yi ona yardım etmeleri için görevlendirip beraberinde gönderdi. Ülke fetheden yüce padişah, 5 Cemâdiye'l-evvel 924 yılı Cumartesi günü (15 Mayıs 1518) Mercidabık'tan Fırat nehri kenarına hareket etti. 6 Cemâdiye'l-evvel 924 yılı Pazar gününde (16 Mayıs 1518) hareket yönünü Kostantiniye'ye çevirdi. İstanbul'a kadar olan menzilleri huzur ve istikrarla katederek Kostantiniye'ye vardı. Burada ileri gelenleri ve âlimleri hilat ile şereflendirdikten sonra Dârü'n-nasr Edirne'ye yöneldi.

C. ESERİN DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Kadıızâde, kaleme almış olduğu bu eserinde yaşamış olduğu hicri X. (miladi XVI) yüzyılda yeni yeni ortaya çıkmış ve daha çok şiirde kullanılan Hint Üslubu yerine öncesinde var olan ve hicri VI. (miladi XII.) yüzyıldan başlayarak etkileri hicri XII. (miladi XVIII.) yüzyıla kadar devam eden Irak Üslubu'na riayet etmiştir. Irak Üslubu'nun belli başlı özellikleri şunlardır:

1. Bu dönemde Farsça kelimeler azalmış, çok sayıda Arapça kelime kullanılmıştır.
2. Türkçe ve Moğolca kelimeler kullanılmıştır.
3. Yeni mazmun ve konular ortaya çıkmıştır.
4. Şiirde şikâyet, ayrılık, hüzn, mübalağa, iç dünya ve İslam kültürüne ilgi işlenmiştir.
5. Irak Üslubu'nda kaza ve kader ön plana çıkmıştır.
6. Bu devir şiirinde medih, hiciv, kıyas, tasavvufî meseleler, hikmet, aşk ve felsefe işlenmiştir.
7. Irak Üslubu'nda isim, sıfat ve cümle ile yapılan çok sayıda redifler görülmektedir.
8. Bu dönemde en çok kullanılan nazım şekli gazel olmuştur.
9. Irak Üslubu'nda nesir ise sanatlı ve secili bir hal almıştır.¹⁶⁴

Şairimiz de kanaatimizce söz konusu özelliklere riayet etmiştir.

Irak Üslubu'nun belli başlı temsilcileri arasında Mücîrüddîn-i Beylekânî (ö. 586/1190), Kemâlüddîn-i Isfahânî (ö. 635/ 1237), Mecdüddîn-i Hemger (ö. 686/1287), Sa'di-yi Şîrâzî (ö. 691-4/1291-4), Hümâm-ı Tebrîzî (ö. 714/ 1314), Evhadi-yi Merâgî (ö. 738/1337), Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1376), Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 727-792/1326-1389), Abdurrahmân-ı Câmî (ö. 898/1492), Hilâli-yi Çağatâyî (ö. 935/1528) sayılabilir.

Irak Üslubu'nun özelliklerini kullanan Kadızâde, **Gazavât-ı Sultan Selim Han** adlı eserinde genel olarak secîli ve anlaşılması zor bir dil kullanmıştır. Eserde şu dil ve üslup özelliklerine rastlanmaktadır:

1. Olumsuz fiilin başındaki « ن » harfi « نه » şeklinde yazılmıştır. Meselâ « نه چشیداست، نه بستم، نه افتاده » gibi.

¹⁶⁴ Hüsrev Ferşîdverd, **Derbâre-i Edebiyyât ve Nakd-i Edebî**, 2 c., Tahran, Müessese-i Emîr Kebîr, 1373, C. II, s. 762-765.

2. Ya-yı vahdet « ای » yerine hemze « ء » kullanılmıştır. « عالمی در گنجینهء »
« ve « بحری در سفینهء » örneklerindeki gibi.¹⁶⁵
3. Sonu açık he « ه » ile biten kelimeler « ها » eki ile çoğul yapıldığında
açık “he” düşmüştür. Bu kelimeler metin içinde açık “he” şeklinde
yazılmıştır. Örnek olarak « شیشهء، حملها، پیادها » kelimeleri gibi.
4. İstek fiil kullanımında fiilin başına getirilen « ب » harfi metinde « به »
şeklinde yazılmıştır. Şu cümledeki gibi: « جهان آن به برد کو به شتابد »¹⁶⁶
5. Eser içinde çok sayıda Arapça çoğul kelime kullanılmıştır.
6. Eser içinde Arapça çoğullardan bazısı yeniden çoğul yapılmıştır.
Mesela « بیوت » kelimesinin « بیوتات » şeklinde çoğul yapılması.¹⁶⁷
7. Mâzi-yi istimrârîde fiilin başına getirilen « می » edatı yerine fiilin
sonuna « ی » getirilmiştir: « انداختندی » ve « نمودندی » fiillerindeki gibi.
8. Mâzi-yi istimrârîde « همی » edatı kullanılmıştır.
9. Eserde kurultay (قرلتای), tapu (تاپو), ülka (الکا), vatan (وطن), hücum (ایلغار),
(یورتچی), sürgün (سورگون), yiğit (ایگید), bey (بیگ), yurtçu (یورتچی), silah
yapımcısı (فورچی), saldırı (برش) gibi Türkçe kelimeler kullanılmıştır.
10. « نینی » gibi olumsuzluk anlamı veren bağlaçlar kullanılmıştır.
11. Farsça kelimeler Arapça « ات » ekiyle çoğul yapılmıştır. Mesela «
« هزارجات » ve « فیروزجات » kelimeleri gibi.¹⁶⁸
12. Mutlak yeterlikte asıl fiil masdar-ı muhaffef ile değil masdar-ı aslî ile
kullanılmıştır:

نی پاکه توان به یار همپا بودن نی تاب به کنج خانه تنها بودن»¹⁶⁹

¹⁶⁵ Metin, s. 112.

¹⁶⁶ Metin, s. 200.

¹⁶⁷ Metin, s. 320.

¹⁶⁸ Metin, s. 289, 321.

¹⁶⁹ Metin, s. 88.

“Ne yârla birlikte gidebileceğim bir ayağım var. Ne de evin bir köşesinde yalnız kalacak gücüm.”

13. Bazı isim tamlamalarında izafet kesresi yerine kesreden bedel olan »
« را harfi kullanılmıştır.

14. İstek kipinin birinci tekil şahıs çekiminde « باشم » yerine « بوم »
kullanılmıştır.

تا فلک فیروزه گون باشد بوم از جان مطیع تا کند کوکب قران باشم ازان صاحب قران¹⁷⁰

“Felek firuze renkli olduğunda candan bağlı olurum. İki yıldız aynı burçta bir hizaya geldiğinde ondan dolayı yüce padişah olurum.”

D. ESERİN EDEBİ VE TARİHİ DEĞERİ

Kadıızâde mensur nazım şekli halinde yazdığı bu eserinde anlama daha da güzellik katmak için kendi şiirlerine ve başka şairlerin şiirlerine yer vermiştir. Eserinde çok sayıda Arapça kelimeler kullanan Kadıızâde, nesirde söz ustalığı göstererek uzun cümleler kurmuş, bu durum yer yer metnin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Eser içinde Kur’ân-ı Kerim’den ayetlere ve hadislere de yer vermiştir.

Tarihi açıdan bakacak olursak eserde genellikle tarih sırasına dikkat edilmiştir fakat “Haremeyn-i Şerîfeyn’in Güvenilir Kişilerinin Feleği Kateden Orduya Ulaşmasının Zikri” adlı konu başlığının daha sonraya ait olması gerekmektedir. Kadıızâde katılmış olduğu Mısır seferinin sebeplerini, Mısır seferi boyunca varılan bütün menzilleri, katedilen menzillerin durumunu, menzillerde bulunan önemli yapıların hem tarihini hem de özelliklerini, savaş öncesinde ordu içinde yapılan hazırlıkları, savaş sırasındaki düzenlemeleri, ordunun savaş düzeni ve sahip olduğu

¹⁷⁰ Metin, s. 260.

mühimmatı, askerlerin fiziki ve ruhi durumunu, hava şartlarını, zafer elde edildikten sonra komşu ülkelere gerçekleşen fethi bildirmek için fetihnamelerin yazıldığını, devlet erkânından ileri gelen kişilerin hilat verilerek ödüllendirildiğini ve bazı kişilerin görevinden azledildiğini anlatmıştır. Varılan her menzilin adı, o menzile varış ve o menzilden ayrılış tarihini de genellikle zikretmiştir. Eserinde anlattığı olaylara tarih vermesi eserin tarihi açıdan değerini bir kat daha artırmaktadır.

E. ESERİN YAZMA NÜSHASI

Kadıızâde'nin **Gazavât-ı Sultan Selim Han** adlı eserinin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde Hacı Selim Ağa Koleksiyonu'nda 825 numara ile kayıtlıdır. Talik yazı ile yazılan bu nüsha 237 varaktan ibarettir. Her sayfada ortalama 15 satır vardır. Bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazma şemseli, meşin kaplı bir cilt içinde, 14x22,5 ve 8x14 cm ebadındadır. Bazı yerlerde sonradan düzeltmeler yapılmıştır. Bazı kelimeler ise harekelenmiştir. Ayetler, önemli ifadeler ve tarihler genellikle kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Eser içinde getirilen Arapça şiirler «شعر» şiir, Farsça şiirler ise genellikle «نظم» nazım ifadesiyle belirtilmiştir. Haşiyede notlar yer almaktadır. Yazma nüshada latin harfleri ile numaralandırma yapılmış ve 2^a ile başlaması gereken sayfaya latin harfi ile 1 numarası verilmiştir.

Eser şu cümle ile başlar:

« الحمد لله رب العالمين والصلوة على النبي محمد و آله و صحبه اجمعين و بعد چنين

گويد بندهء فقير كبير كثير التقصير الشهير به قاضى زاده... »¹⁷¹

¹⁷¹ Metin, s. 86.

“Hamd Âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur ve Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)’e ve onun ailesine selam olsun ve sonra bu fakir, çok günah sahibi Kadızâde adı ile meşhur ...”

Şu cümleler ile sona erer:

« و چون آنچه به قلمِ قاصرِ من بندهءِ غریبِ فقر از آثارِ دولتِ ذوی العزّة و التوقیر بر صحایفِ این اوراق مرتسم شده، اکثر آن مستند به ضبطِ ارقامِ فاضلِ ارجمند آن که در مضمارِ کلامِ گوی فصاحت به چوگانِ اقلام از همگنانِ ربوده حیدر چلبی است. اگر بعد الیوم به تفصّی همین خدمت مأمور گردد، فواید آن بر صحایفِ روزگار جاوید خواهد بود. امره اعلیٰ والختم بالصلوة علی النبی محمد و آله و صحبه اجمعین. »^{۱۷۲}

“Fakirliğin garip kulu, ben kusurlu kişinin kalemiyle izzet sahibi devletin eserlerinden bu yaprakların sayfaları üzerinde işlenenin çoğu, söz meydanında fasihlik gûyunu kalemler çevgânıyla herkesten çalmış değerli, erdem sahibi Haydar Çelebi’nin sözlerinin kaydına dayanır. Eğer bugünden sonra aynı hizmetin kurtuluşu ile görevli olursa onun faydaları zamanenin sayfaları üzerinde ebedi olacaktır. Allah’ın selamı Peygamber ve onun ailesinin üzerine olsun.”

Yazma nüshada müstensihin adına ya da istinsah kaydına rastlanmamıştır. Nüshada yer alan vakıf kaydı ise şöyledir:

« حَسْبِيَ اللهُ قَدْ وَقَفَ هَذَا الْكِتَابَ الْمُسْتَطَابَ لِوَجْهِ اللهِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ الْحَاجِّ سَلِيمِ آغا وَشَرَطَ بِأَنْ لَا يُخْرَجَ وَيُرْهَنَ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ. »^{۱۷۳}

¹⁷² Metin, s. 339.

¹⁷³ *Gazavât-ı Sultan Selim Han*, v. 1^a-236^b.

“Bu güzel kitabı Allah rızası için Hacı Selim Ağa vakfetti. Emanet olarak verilmemesini ve çıkmamasını şart koştu. Bunu duyduktan sonra değiştiren olursa günahı değiştirenin üzerinedir. 1196 (1781 / 1782)”

1. Yazma Nüshanın İmlâ Özellikleri

1. « به » izafet harfi çoğu yerde bitişik yazılmıştır.
2. Ek fiilin çekiminde « ا » harfine bazen yer verilmemiştir. Mesela « تو ایم » yerine « تویم » şekline yer verilmiştir
3. « پ » ve « س » harfleri üç nokta ile gösterilmiş, bazen de « پ » harfi tek nokta ile gösterilmiştir.
4. « چ » harfi genellikle tek noktalı olarak yazılmıştır.
5. « گ » harfi keşidesiz yani « ک » şeklinde yazılmıştır.
6. « آنکه » bağlacı « آنک » şeklinde yazılmıştır.
7. Emir fiilinde fiilin başına getirilen « ب » harfi metinde « به » şeklinde yazılmıştır.
8. Olumsuz fiilin başındaki « ن » harfi « نه » şeklinde yazılmıştır.
9. Yer, kişi ve kavim adlarının yazımında bütünlük bulunmamaktadır. Mesela Çerkez adının hem tekil hem de çoğul olarak farklı kullanımları mevcuttur: « چرکس، جرکس، شرکسه، جراکسه، چراکسه؛ چراکس، جراکس » gibi. Ayas adının yazılışında da farklılıklar vardır: ایاز، ایاس، ایاس، ایاز gibi.
10. Bazı kelimelerin yazımında harf hatası vardır. Mesela « شردمه » kelimesi « شرزمه », « پانزده » kelimesi de « پانژده » şeklinde yazılmıştır.
11. Bazı kelimeler okunduğu gibi yazılmıştır. Mesela « رمة » kelimesi « رومه » « هراول » kelimesi « هراول » gibi.

2. Sunulan Metnin İmlâ Özellikleri

Metnin yazımında günümüzdeki imlâ kuralları dikkate alınmıştır.

1. « است » fiili metin içindeki şiirler dışında ayrı yazılmıştır.
2. « را » harf-i nişânesi « مرا » ve « ترا » gibi kullanımlar dışında daima ayrı yazılmıştır.

3. « به » izafet harfi ayrı olarak yazılmıştır.
4. « می » edatı fiilden ayrı yazılmıştır.
5. Metin üzerinde gerekli görülen yerlerde izafetler gösterilmiştir.
6. Ayetler, hadisler ve Arapça ibarelerin çoğu harekelenmiştir.
7. Metinde geçen Kur'ân ayetleri ve hadisler tırnak içinde gösterilmiştir.
8. Nüshada yer almayan ve tarafımızdan eklenen ibareler köşeli parantez [] içerisinde verilmiştir.
9. Haşiyede yer alan ve metnin anlamını tamamladığını düşündüğümüz ibareler metne dâhil edilmiş ve bunlar dipnotta belirtilmiştir.
10. Harf hatası bulunan bazı kelimeler tarafımızdan düzeltilip bu kelimeler dipnotta belirtilmiştir.
11. Metnin muhteva kısmında hicri tarihlerin zikredildiği yerde miladi tarihler de verilmiştir. Hicri takvimi miladi takvime çevirmek için tarih çevirme kılavuzu¹⁷⁴ kullanılmıştır. Eserde zikredilen bazı günler ile miladi tarihteki günler arasında hicri takvim sebebiyle gün farklılığı ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar tarafımızdan dipnotta gösterilmiştir.

F. ESERİN KAYNAKLARI

Kadıızâde, sefere katılmış olmasının yanı sıra eserini Yavuz Sultan Selim'in ruznâmecisi olan Haydar Çelebi'nin **Ruznâme**'sinin notlarına dayanarak yazdığını eserinin son sayfasında dile getirmiştir. Kadıızâde'nin **Gazavât-ı Sultan Selim Han** adlı eseri ile Haydar Çelebi'nin **Ruznâme**'si arasında zikredilen bazı olayların tarih sırasına göre hem farklılıklar hem de benzerlikler bulunmaktadır:

Tarih	Ruznâme	Gazavât-ı Sultan Selim Han
7 Rebîü'l-evvel 922 (10 Nisan 1516)	Şark Seferi için Padişahın Edirne'den hareket etmesi ¹⁷⁵	Padişahın Edirne'den hareket etmesi

¹⁷⁴ Yücel Dağlı, Cumhure Üçer, **Tarih Çevirme Kılavuzu**, 5 c., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997.

¹⁷⁵ Haydar Çelebi, **Ruznâme**, s. 177.

25 Recep 922 (24 Ağustos 1516)	Mercidabık Savaşı ¹⁷⁶	Padişah sancaklarının Mercidabık'a yönelmesi
17 Şaban 922 (15 Eylül 1516)	Padişahın Halep'ten Şam tarafına hareket etmesi ¹⁷⁷	Sancakların Şam'a yönelmesi
6 Zilkâde 922 (1 Aralık 1516)	Sinan Paşa'nın Gazze'ye hareket etmesi ¹⁷⁸	Sinan Paşa'nın Dımaşk'tan hareket ederek Gazze'ye doğru yola çıkması
20 Zilkâde 922 (15 Aralık 1516)	Padişahın Şam'dan Mısır'a doğru hareket etmesi ¹⁷⁹	Padişahın Mısır'a hareket etmesi
5 Zilhicce 922 (30 Aralık 1516)	Padişahın Kudüs'ü ziyarete gitmesinin kararlaştırılması ¹⁸⁰	Bereke-i Taberiye, Han Leccûn, Kakûn, Celhuliyeye adındaki 4 menzilin katedilip Remle'ye varılması
6 Zilhicce 922 (31 Aralık 1516)	Padişahın Remle'den Kudüs'e hareket etmesi ve ikinci vakti Kudüs'e gelmesi ¹⁸¹	Padişahın Beylerbeyi Sinan Bey, Yunus Paşa, Hüsam Paşa ve diğer kişiler ile birlikte Mescid-i Aksa'yı ziyaret etme sebebiyle yola koyulması
16 Zilhicce 922 (10 Ocak 1517)	Padişahın Mısır'a hareket etmesi ¹⁸²	Sinan Paşa'nın Mısır'a doğru hareket etmesi

¹⁷⁶ A.g.e., s. 186- 188.

¹⁷⁷ A.g.e., s. 190.

¹⁷⁸ A.g.e., s. 192.

¹⁷⁹ A.g.e., s. 193.

¹⁸⁰ A.g.e., s. 196.

¹⁸¹ A.g.e., s. 196.

¹⁸² A.g.e., s. 198.

4 Muharrem 923 (27 Ocak 1517)	Hareket edilmesi ve baskın olacağı haberinin ulaşması ile hazırlıkların yapılması ¹⁸³	Padişahın Ridaniye meydanından Vastaniye Bulak Adasına hareket etmesi
6 Muharrem 923 (29 Ocak 1517)	Yunus Paşa ve Mirâlem Ferhad Ağa'nın mahalle ve sokak aralarındaki barikatları yıkması ve yatsı vakti geçinceye kadar büyük savaş olması ¹⁸⁴	Tomanbay'ın gece baskın yapması
23 Muharrem 923 (15 Şubat 1517)	Padişahın Mısır kalesinde Yusuf (a.s.)'in makamını ziyaret ettikten sonra tahta oturması ¹⁸⁵	Padişahın Vastaniye'den Mısır kalesindeki köşke taşınması
21 Safer 923 (15 Mart 1517)	Padişahın Mısır'dan hareket edip Tomanbay'ı takibe çıkması ve Birketü'l-Habeş'e varılması ¹⁸⁶	Padişahın Mısır kalesinden Birketü'l-Habeş'e intikali
3 Rebîü'l-evvel 923 (26 Mart 1517)	Padişahın Nil'i geçip Hayre denilen yere girmesi, Rumeli beylerbeyi Mustafa Paşa'nın Tomanbay'ın peşine gönderilmesi ¹⁸⁷	Padişahın Nil'den geçerek Cîze'ye girmesi
4 Rebîü'l-evvel 923 (27 Mart 1517)	Beylerbeyi ve padişahın Tomanbay'ın peşine düşmeleri, Tomanbay ile mücadele	Padişahın Cîze'de Ümmü'd-dinar adlı bölgeye girmesi,

¹⁸³ A.g.e., s. 202.

¹⁸⁴ A.g.e., s. 202-203.

¹⁸⁵ A.g.e., s. 205.

¹⁸⁶ A.g.e., s. 206.

¹⁸⁷ A.g.e., s. 208.

	edilmesi ve birçok beyin öldürülmesi ¹⁸⁸	Tomanbay ile mücadele edilmesi ve düşmanlardan birçok kişinin öldürülmesi
8 Rebîü'l-evvel (31 Mart)	Tomanbay'ın huzura getirilmesi, emirlerin gelip el öpmesi ¹⁸⁹	Emirlerin Ümmü'd-dinar köprüsünde padişahın ordusuna katılması, Tomanbay'ın huzura getirilmesi
15 Rebîü'l-evvel 923 (7 Nisan 1517)	Padişahın Herm dağlarını gezmeye gitmesi ¹⁹⁰	Padişahın Hereman kubbesini ziyaret etmek için hareket etmesi
25 Şaban 923 (12 Eylül 1517)	Hanke adlı yere varılması ve padişahın kimse ile konuşmaması ¹⁹¹	Yunus Paşa'nın öldürülmesi
8 Ramazan 923 (24 Eylül 1517)	Canbirdi Gazalî'ye Gazze, Kudüs, Safed, Remle, Kerek ve Nablus beyliğinin verilmesi ¹⁹²	Padişahın Gazze'ye varması, Canbirdi Gazalî'ye Gazze, Kudüs, Safed, Remle, Kerek ve Nablus beyliğinin verilmesi
21 Ramazan 923 (7 Ekim 1517)	Şam şehrine gelinmesi ¹⁹³	Padişahın Şam'a girmesi

Eser içinde zikredilen diğer kişiler ve eserleri ise şunlardır:

¹⁸⁸ A.g.e., s. 208.

¹⁸⁹ A.g.e., s. 209.

¹⁹⁰ A.g.e., s. 210.

¹⁹¹ A.g.e., s. 218-219.

¹⁹² A.g.e., s. 220.

¹⁹³ A.g.e., s. 221.

- Ebu İshak b. İbrahim b. Ahmed b. Muhammed b. Kamil et-Tedmürî'nin¹⁹⁴ **Meyseri'l-garâm ve hulasetu'l- kelâm** adlı risalesini gördüğünü ve zikredilen bu risalenin 15. bölümünde içinde peygamberlerin mezarlarının bulunduğu mağaranın anlatıldığını dile getirmektedir.
- **Kâmusu'l-luga** adında yazarı belli olmayan sözlüğü Hereman Kubbesi'nin yapımı hakkında bilgi vermek için kullanmıştır.
- Kadızâde, Mercidabık savaşında iki ordunun durumunu anlatmak için Şeyh Nizâmî'den bir şiir getirmiştir.
- Evhadüddîn-i Kirmânî'nin adı "Vezir Yunus Paşa, Hayır Bey ve Anadolu defterdarı Mehmet Çelebi'nin Dımaşk'a Gönderilmesi" adlı bölümde o yörenin halkı âlemin sığındığı dergâha yüzlerini çevirdiği zaman Hazret-i Arif-i Samedânî, Evhadüddîn-i Kirmânî'nin tevhit yolundan çıkmış beyitleri dile getirdiler şeklinde geçmektedir. Evhadüddîn-i Kirmânî (ö. 635/ 1238), İran'ın Kirman bölgesinde doğmuştur. Asıl adı Hâmid b. Ebi'l-Fahr el-Kirmânî'dir. Mutasavvıf ve şair Kirmânî, müderrislik yaptıktan sonra bu görevini bırakıp riyazet hayatı yaşamaya karar vermiş ve Bağdat'ta bulunan Sühreverdiyye şeyhi Rükneddin-i Sücâsi'ye intisap etmiştir. 1204 yılında Anadolu'ya geldiğinde Konya'da bulunan Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile görüşmüştür. Daha sonra ise sırasıyla Necmeddîn-i Dâye, Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmeddîn-i Kübra ile görüşmüş; Kübrevî şeyhi Sa'deddîn-i Hammûye ve Kalenderî şeyhi Osmân-ı Rûmî ile tanışmıştır. Dokuz defa hacca giden Evhadüddîn 629 (1231-32) yılında Halife Mu'tasım – Billâh tarafından emîr-i hac tayin edilmiştir. 634'te (1233) Merzübâniyye Hankahı'na şeyh tayin edildikten sonra 3 Şaban 635'te (21 Mart 1238) vefat etmiştir.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, tsh. M. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, 2 c., Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1941, C. II, s.1589.

¹⁹⁵ Nihat Azamat, " Evhadüddîn-i Kirmânî", **DİA**, C. XI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 518-520.

- “Başlangıçtan Sona Kadar Çerkezler Devletinin Döneminin Zikri” adlı bölümde Mısır doğumlu Abdürrahim El-Abbasî Eş-Şâmî’nin adı Arapça kaleme almış olduğu ülke fetheden yüce hazretin yeni fetihler tarihinde... diye geçmektedir.
- Şeyh Muhyiddin Ahmed Lahîcî Şîrâzî’nin adı “Galip Devlet Sancaklarının 925 Yılı Recep Ayının 25’i (24 Ağustos 1516) Pazar Günü Sultan Gavri ile Savaşmak Amacıyla Mercidabık’a Yönelişi Hakkında” adlı bölümde geçmektedir. Kadızâde kazanılan zafer sonucu Lahîcî’den durumu anlatan bir şiir getirmiştir.
- Kadızâde, “Padişah Vekilinin Mübarek İkbâl ile 4 Muharrem 923 Yılı Pazartesi (27 Ocak 1517¹⁹⁶) Gününde Ridaniye Meydanından Mısır’ın Batısında Nil Nehrinin Kenarında Yer Alan Vastaniye Bulak Adasına Hareket Etmesi ve Aynı Yerde O Ayın 6’sı Çarşamba (29 Ocak¹⁹⁷) Gecesinde Tomanbay’ın Gece Baskınının Erişmesi Hakkında” adlı bölümde Mevlânâ Edâi-yi Şîrâzî’den şiirler getirerek ondan şu şekilde bahsetmiştir:

“Hikâye bahçesinden fesahat işaretli, belagat elbiseli, beğenilen tarzıyla ülke fetheden yüce hazretin tarihini nazım şeklinde düzenlemeye çalışan Mevlânâ Edâi-yi Şîrâzî...”

Kadızâde eserinde yer verdiği hadislerden bazısının kim tarafından rivayet edildiğine dair bilgiler vermiştir. Bunlardan bir tanesi Vehb b. Münebbih’tir. Himyerî asıllı olan Vehb b. Münebbih’in (ö. 114/732) adı Ebû Abdillâh Vehb b. Münebbih b. Kâmil es-San’ânî’dir. Hz. Peygamber zamanında Müslüman olmuş Muâz b. Cebel’den rivayet etmiştir. Bir dönem San’a kadılığı yapan Vehb, 114’te (Mart 732) San’a’da vefat etmiştir. Peygamberler tarihi ve İsrâîli haberler uzmanlık alanıdır. Kur’ân’a ve

¹⁹⁶ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Salı gününe denk gelmektedir. Dağlı, **a.g.e.**, C IV, s. 47.

¹⁹⁷ Tarih çevirme kılavuzuna göre bu tarih Perşembe gününe denk gelmektedir. Dağlı, **a.g.e.**, C. IV, s. 47.

diğer ilahi kitaplara vakıftır. Yunanca, Süryânîce ve Himyerî dillerini bilir.¹⁹⁸ Bir diğeri de Abdullah b. Selâm'dır. Abdullah b. Selâm (ö. 43 / 663-64) ise önceleri Yahudî âlimi iken daha sonra Müslüman olan meşhur bir sahâbidir. Benî Kaynukâ kabilesine mensuptur. Asıl adı Ebû Yûsuf Abdullah b. Selâm b. el-Hâris'tir.¹⁹⁹

Hadis rivayetinde zikrettiği isimlerden biri de Mukâtil b. Süleymân'dır. Asıl adı Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî'dir. Kur'ân'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessirdir.²⁰⁰ Bir diğeri de Huzeyfe b. Yemân'dır. Asıl adı Ebû Abdillâh Hûzeyfe b. Huseyl (Hisl) b. Câbir el-Absî (ö. 36 / 656) olan Huzeyfe, Hz. Peygamber'in sırdaşı sahabîdir. Zühd ve takvası ile tanınır.²⁰¹

Kadızâde, eserinde El-Hafız b. Asâkir'in adını da zikretmiştir. Asıl adı Ebü'l-Kasım Ali b. El-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176)'dir. Hadis hafızı ve ayrıca **Tarîhu medîneti Dımaşk** adlı eseriyle bilinen tarihçidir.²⁰²

Eser içinde yer alan şiirlerden 88 tane Farsça ve 1 tane Arapça olmak üzere toplamda 89 tane şiir Kadızâde'ye aittir. Alıntı yaptığı şairler arasında yer alan Nizâmî-yi Gencevî'den 58, Hâfız-ı Şîrâzî'den 46, Sa'dî-yi Şîrâzî'den 16, Enverî'den 12, Firdevsî'den 8, Mevlânâ'dan 6, Attâr-ı Nişâbüri'den 6, Zahîr-i Fâryâbî'den 8, Ubeyd-i Zâkânî'den 3 tane şiir getirmiştir. Arapça şiirlerde ise Mütenebbî'den 6 ve Alî b. Ebî Tâlib'den 4 tane şiir kullanmıştır. Eserin metin kısmında Farsça ve Arapça şiirler listesi verilerek alıntı yapmış olduğu şairlerin ismi belirtilmiştir.

¹⁹⁸ Mahmut Demir, Mehmet Emin Özafşar, "Vehb b. Münebbih", **DİA**, C. XXXXII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 608-610.

¹⁹⁹ Bkz.: Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", **DİA**, C. I, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1988, s. 134-135.

²⁰⁰ Bkz.: Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleymân", **DİA**, C. XXXI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 134-136.

²⁰¹ Hayatına dair bkz.: Selman Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", **DİA**, C. XVIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 434-435.

²⁰² Bkz.: Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım", **DİA**, C. XIX, İstanbul, İSAM İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 321-324.

Kadızcâde'nin etkilendiđi Őairlerden bahsedecek olursak Őiirlerinden iktibasta bulunduđu Őairler Őunlardır:

- Hâfız-ı Őîrâzî (ö. 792 / 1390 [?]): Asıl adı Hâce Őemseddin Muhammed'dir. İnan'ın önde gelen Őairlerinden olan Hâfız, kaside, rubâi ve kıta nazım Őekillerinde Őiirler yazmıŐ olmasına rađmen gazelleriyle tanınmıŐtır. Gazellerinde ilmî, ahlakî ve felsefî kavramlar yer almaktadır. Divanı, Ortadođu, Hindistan, Tũrkiye ve bazı Avrupa ũlkelerinde tanınmıŐtır.²⁰³
- Sa'dî-yi Őîrâzî (ö. 691 / 1292): Asıl adı Ebũ Muhammed Sa'dî MüŐerrifüddîn Muslih b. Abdillâh b. MüŐerrif Őîrâzî'dir. **Gũlistân** ve **Bostân**, onun en meŐhur eserlerindedir. Őiir ve nesrinin en önemli özelliđi akıcı ve sehl-i mümtenî olmasıdır. Őiirlerinde Arapça terkip ve cũmleler çok yaygın deđildir.²⁰⁴
- Nizâmî-yi Gencevî (ö. 611 / 1124 [?]): Adı Ebu Muhammed Cemâlüddin İlyâs b. Yũsuf b. Zeki Müeyyed'dir. Fars edebiyatında Hamse tũrünün kurucusu sayılır. Hamse'si Őu mesnevilerden oluŐmaktadır: **Mahzenü'l-esrâr**, **Hũsrev ũ Őîrin**, **Leylâ vũ Mecnũn**, **Heft Peyker**, **İskendernâme**.²⁰⁵
- Firdevsî (ö. 411 / 1020): İnan'ın milli destanı **Őahnâme**'nin yazarıdır. YaklaŐık 50 bin beyitten oluŐan bu eserde PiŐdâdîler, Keyânîler, EŐkânîler ve Sâsânîler dönemine ait destansı olaylar ele anlatılmıŐtır.²⁰⁶

²⁰³ Bkz.: Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Őîrâzî", **DİA**, C. XV, İstanbul, İSAM Tũrkiye Diyanet Vakfı İslam AraŐtırmaları Merkezi, 1997, s. 103-106.

²⁰⁴ Bkz.: Mustafa Çiçekler, "Sa'dî-i Őîrâzî", **DİA**, C. XXXV, İstanbul, İSAM Tũrkiye Diyanet Vakfı İslam AraŐtırmaları Merkezi, 2008, s. 405-407.

²⁰⁵ Bkz.: Mehmet Kanar, "Nizâmî-i Gencevî", **DİA**, C. XXXIII, İstanbul, İSAM Tũrkiye Diyanet Vakfı İslam AraŐtırmaları Merkezi, 2007, s. 183-185.

²⁰⁶ Bkz.: Zebihullah Safâ, **Genc-i Sohen: Őâirân-ı Bozorg-i Pârsî Gũy ve Mũntehab-ı Âsâr-ı Ânân**, 3 c., 4. bs., Tahran, İntiŐârât-ı İbn-i Sinâ, 1339, C. I, s. 81. Mehmet Kanar, "Firdevsî", **DİA**, C. XIII, İstanbul, İSAM Tũrkiye Diyanet Vakfı İslam AraŐtırmaları Merkezi, 1996, s. 125-127. Mehmet Kanar, "Őâhnâme", **DİA**, C. XXXVIII, Ankara, İSAM Tũrkiye Diyanet Vakfı İslam AraŐtırmaları Merkezi, 2010, s. 289-290.

- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672 / 1273): Mutasavvıf, alîm ve şair olan Mevlânâ, Mevleviyye tarikatının kurucusudur. **Mesnevî, Divân-ı Kebîr, Fîhi Mâ Fîh, Mecâlis-i Seb'a, Mektûbât** adlı eserleri mevcuttur.²⁰⁷
- Selmân-ı Savecî (ö. 778 / 1376): Adı Melikü'ş-şuarâ Hâce Cemâlüddîn Selmân b. Hâce Alâiddin Muhammed Sâvecî'dir. Bir divanı, **Cemşîd ü Hurşîd** ve **Firaknâme** adında mesnevilerinin bulunduğu bir **Külliyat**'ı vardır.²⁰⁸
- Kemâleddin-i İsfahânî (ö. 638 / 1240 [?]): Hallâku'l-meânî Kemâleddin İsmâîl, İran'ın büyük kaside şairi Cemâleddin Muhammed İsfahânî'nin oğludur. Büyük Selçuklular ve Hârizmşahlar'ın son dönem kaside şairleri arasında yer alır. Irak üslubunun öncülerindendir. Yeni mazmunlar ortaya çıkarmada maharetli olan Kemâleddin'in bir divanı vardır.²⁰⁹
- Attâr-ı Nişâbûrî (ö. 618 / 1221): Asıl adı Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrahîm-i Nişâbûrî'dir. İran'ın meşhur şair ve mutasavvıflarındandır. Eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için "Attar" lakabını almıştır. Mesnevi ve gazel nazım şeklinde başarı gösteren Attar, rubai ve kaside de kaleme almıştır. Eserlerinin çoğunu tasavvufî konuları açıklamak için kaleme almıştır. **İlâhînâme, Esrarnâme, Musîbetnâme, Hüsrevnâme, Muhtarnâme, Mantiku't-tayr, Tezkiretü'l-evliya** adlı eserleri vardır.²¹⁰
- Enverî (ö. 585 / 1189 [?]): Adı Evhadüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali-yi Ebîverdî'dir. İran edebiyatının en büyük kaside şairi olan Enverî, felsefe, kelam, mantık, edebiyat, astronomi ve astroloji gibi ilim alanlarında geniş bilgi sahibidir. Şiirlerinde Arapça kelime ve cümleler

²⁰⁷ Bkz.: Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", **DİA**, C. XXIX, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 441-448.

²⁰⁸ Bkz.: Adnan Karaismailoğlu, "Selmân-ı Sâvecî", **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 446-447.

²⁰⁹ Bkz.: Safâ, **Genc-i Sohen**, C. II, s. 126. Adnan Karaismailoğlu, "Kemâleddin-i İsfahânî", **DİA**, C. XXV, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 233.

²¹⁰ Bkz.: M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Ferîdüddîn", **DİA**, C. IV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 95-98.

kullanan Enverî'nin kaside, gazel, kıt'a ve rubailerden oluşan bir divanı vardır.²¹¹

- Evhâdüddîn-i Merâgi (ö. 738 / 1338): Asıl adı Evhâdüddîn b. Hüseyin-i Merâgi-i İsfahânî'dir. Mersiye ve gazel türünde başarılıdır. Şiirlerinde genellikle dinî, ahlakî ve tasavvufî konuları ele almıştır. Kaside, gazel ve rubailerden oluşan bir divanı, **Dehnâme** ve **Câm-ı Cem** adlarında iki tane mesnevisi vardır.²¹²
- Abdurrahman-ı Câmî (ö. 898 / 1492): Adı, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmüddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî'dir. Nakşibendî tarikatına mensup âlim, Fars şiirinin en büyük üstatlarının sonuncusu sayılan şairdir. Dinî, edebî ve aklî ilimlerle tasavvuftaki derin bilgisinden şiirlerinde ve özellikle tasavvufî mesnevilerinde faydalanmış, sade bir dil kullanarak konuları anlatmıştır. **Heft Evreng**, **Nefehâtü'l-üns** ve **Bahâristân** onun en önemli eserlerindedir.²¹³
- Ubeyd-i Zâkânî (ö. 772 / 1370'ten önce): Asıl adı, Hâce Nizâmüddîn Necmüddîn Ubeydullâh-ı Zâkânî Kazvînî'dir. Hiciv ve mizah alanında Fars edebiyatının en önemli kişilerindedir. Gazelde Sa'dî-yi Şîrâzî, kasidede Enverî ve Muizzî'den etkilenmiştir. **Uşşâknâme**, **Mûş u Gorbe**, **Ahlâku'l-eşrâf**, **Risâle-i Dilgûşâ** onun önemli eserlerindedir.²¹⁴
- Esedî-yi Tûsî (ö. 465 / 1073): Adı, Ebû Mansûr Alî b. Ahmed b. Mansûr olan Esedî, şair ve dil âlimidir. İran edebiyatının yanı sıra Arap edebiyatına

²¹¹ Bkz.: Safâ, **Genc-i Sohen**, C. I, s. 377-378. Abdülkadir Karahan, "Enverî", **DİA**, C. XI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 267-268.

²¹² Bkz.: Safâ, **a.g.e.**, C. II, s. 231. A. Naci Tokmak, "Evhâdüddîn-i Merâgi", **DİA**, C. XI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, S. 520-521.

²¹³ Bkz.: Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", **DİA**, C. VII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 94-99.

²¹⁴ Bkz.: Hasan Çiftçi, "Ubeyd-i Zâkânî", **DİA**, C. XXXXII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 16-17.

da vakıftır. Hayal gücü geniş bir şairdir. **Gerşâsbnâme** ve **Lugât-ı Fürs** onun önemli eserlerindedir.²¹⁵

- Ezrakî-yi Herevî: H. V. (M. XI.) yüzyılda yaşamıştır. Adı, Ebû Bekr Zeynüddîn b. İsmâîl Verrâk-ı Herevî'dir. Kaside ve rubailerinden oluşan bir divanı vardır.²¹⁶
- Nâsır-ı Hüsrev (ö. 465 / 1073'ten sonra): Adı, Ebû Mûîn Nâsır b. Hüsrev Kubâdiyânî'dir. İsmâîlî filozof, şair, âlim ve seyyah olan Nâsır, Fars dilinin en yetenekli kişilerinden biridir. Şiire felsefeyi, ahlâkî ve dinî konuları, yeni fikirleri katarak kendine has bir üslup meydana getirmiştir. Kasidelerden oluşan bir divanı, **Sefernâme** ve **Zâdü'l-müsafirîn** adında eserleri vardır.²¹⁷
- Hâkânî-yi Şîrvânî (ö. 595 / 1199): Adı Efdalüddîn Bedîl İbrahim b. Alî'dir. İran edebiyatının en büyük şairi olarak kabul edilen Hâkânî, şiirlerinde insani duyguların yanı sıra dönemin ilmi verilerine de yer vermiştir. **Tuhfetü'l-İrâkeyn** adlı manzum seyahatnamesi ve Divân'ı vardır.²¹⁸
- Feyzi-yi Kâşânî (ö. 1090 / 1679): Asıl adı Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Murtezâ b. Şâh Mahmûd-ı Kâşânî'dir. Sufî meşrepli Şii âlimidir. Felsefe, tasavvuf, kelim, ahlak, hadis, tefsir, fıkıh ve fıkıh usulü gibi konularda eserler kaleme almıştır. Bir divanı ve bazı mersiye, kaside, rubai ve gazellerinin yer aldığı **Gülzâr-ı Kuds** adlı risalesi vardır.²¹⁹
- Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515 / 1121): Lahor'da dünyaya gelmiş olan Mes'ud, Gazneli devri Fars edebiyatının önemli şairlerinden sayılır. Hayatının önemli bir kısmını hapisanede geçirdiği için şiirinde bunun

²¹⁵ Bkz.: Safâ, **Genc-i Sohen**, C. I, s. 194-195. Orhan Bilgin, "Esedî-i Tûsî", **DİA**, C. XI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 370.

²¹⁶ Bkz.: Safâ, **a.g.e.**, C. I, s. 246.

²¹⁷ Bkz.: Safâ, **a.g.e.**, C. I, s. 220-221.

²¹⁸ Bkz.: Tahsin Yazıcı, "Hâkânî-i Şîrvânî", **DİA**, C. XV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, s. 168-170.

²¹⁹ Bkz.: Hamid Algar, "Feyz-i Kâşânî", **DİA**, C. XII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 520-522.

acı ve aile özlemi gibi konular ağırlık kazanmıştır. Bu yüzden “habsiyye” türünün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Hintçe, Arapça ve Farsça üç divanı vardır. Bir de **İhtiyârât-ı Şahnâme** adlı eseri vardır.²²⁰

- **Zahîr-i Fâryâbî** (ö. 598 / 1201): Adı Ebü'l-Fazl Zahîrüddîn Tâhir b. Muhammed Fâryâbî'dir. Kaside şairidir. Kasidelerinde mübalağaya ve yeni kavramlara yer vermiştir. Aşk konularının yanısıra öğüt verici ve tasavvufla ilgili şiirler de kaleme almıştır. Kaside, gazel, mesnevi, rubai ve kıtadan oluşan bir divanı vardır.²²¹
- **Fahreddin Es'âd-ı Gürgânî**: Hicri V. (Miladi XI.) yüzyılda yaşamış olan Gürgânî, Pehlevî dili ve Arapça'yı bilir. **Vîs u Ramîn** adlı mesnevisiyle tanınır. Gürgânî, Selçuklu hükümdarı Sultan Tuğrul'un son zamanlarında h. 446'dan sonra (m. 1054) vefat etmiştir.²²²
- **Hilâlî-yi Çağatâyî** (ö. 936 / 1529 – 30): Adı Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh Hilâlî el-Esterâbâdî'dir. Çağatay Türklerinden olduğu için Çağatâyî lakabıyla tanınır. Kaside ve gazellerden oluşan bir divanı, **Şâh u Dervîş** ve **Sıfâtü'l-âşıkîn** adlı mesnevileri vardır.²²³
- **Kemâl-i Hucendî** (ö. 803 / 1401): Hucend'de dünyaya gelmiş olan şairin ailesi ve öğrenim durumu hakkında bilgi yoktur. Tanınmış bir şeyhtir. Fakat bir tarikata bağlı olup olmadığı bilinmemektedir. Genç yaşta hacca gitmiş ve zamanla etrafında çok sayıda mürid toplanmıştır. 803 (1401) yılında vefat eden Kemâl-i Hucendî, gazelde Sa'dî-yi Şîrâzî ve Hümâm-ı

²²⁰ Bkz. Safâ, **Genc-i Sohen**, C. I, s. 264. Rıza Kurtuluş, “Mes'ud-i Sa'd-i Selmân”, **DİA**, C. XXIX, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 352-353.

²²¹ Bkz.: Mehmet Atalay, “Zahîr-i Fâryâbî”, **DİA**, C. XXXIV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 87-88.

²²² Bkz.: Safâ, **a.g.e.**, C. I, s. 180. A. Naci Tokmak, “Gürgânî, Fahreddin Es'âd”, **DİA**, C. XIV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 321.

²²³ Bkz.: Safâ, **Genc-i Sohen**, C. III, s. 13. H. Ahmet Sevgi, “Hilâlî-yi Çağatâyî”, **DİA**, C. XVIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 21-22.

Tebrîzî'yi taklit etmiş, Hâfız'ın şiirlerini de övmüştür. Yaklaşık 8 bin beyit içeren divanı gazel, kıta ve rubâîlerinden oluşmaktadır.²²⁴

- Cemâleddin Ebû İshak Et'ime-i Şîrâzî (ö. 827/ 830 / 837): Aslen Şirazlı olan Ebû İshak, latif tabiatlı ve yetenekli biridir. Pamuk işi ile uğraştığından dolayı Hallâc adıyla da bilinir. Yiyecekleri tasvir edip iştahı tahrik eden şiirler kaleme almış ve bunları **Kenzü'l-İştihâ** adlı eserinde bir araya getirmiştir. Şiraz'da vefat eden şair, toplumsal eleştiri ve hicivde Ubeyd-i Zâkânî'ye ilgi duymuştur.²²⁵
- Buhtürî (ö. 284 / 897): Asıl adı Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâ'i'dir. Duygu ve hayal gücü çok üstün bir şairdir. Bir divanı, **el-Hâmâse** ve **Me'âni's-Şi'r** adında eserleri vardır.²²⁶
- Mütenebbî (ö. 354 / 965): Adı Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fi el-Kindî el-Mütenebbî'dir. Şiirleri yaşadığı dönemde Suriye, Irak ve Mısır'da meydana gelen olayların tarihi bir kaydı olan Mütenebbî, Şam ekolünün en büyük temsilcisidir. Methiyeleriyle tanınır. Hikmet, mesel, edep, mersiye, hiciv, gazel ve tasvir şiirlerinde ele aldığı temalardır. 5173 beyitten oluşan bir divanı vardır.²²⁷
- İbnü'l-Mu'tez (ö. 296 / 908): Adı Ebü'l-Abbas Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tezz-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-Alellah el-Abbâsî'dir. Abbâsî halifesi, edip, şair ve münekkit olan İbnü'l-Mu'tez, zamanın büyük şairi ve Haşimoğullarının şairi adıyla nitelenmiştir. Şiirlerinde gramer, felsefe, kelam vb. ilimlerin yanı sıra ud, ney, def gibi müzik alet ve terimlerine de rastlanır. Birçok şiiri belagat kitaplarında teşbih konusunda örnek olarak

²²⁴ Bkz.: M. Nazif Şahinoğlu, "Kemâl-i Hucendî", **DİA**, C. XXV, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 226.

²²⁵ Bkz.: Saîd Nefîsî, **Târîh-i Nazm u Nesr Der İnan**, C. I, s. 296-297. Muhammed Rıza Nasrî, **Eser Âferînân**, C. II, s. 58. Şîr Ali Han Lûdî, **Tezkire-i Mirâtü'l-Hayâl**, nşr. Hamîd Hasanî, Tahran, İntişârât-ı Rûzene, 1377, s. 50-51.

²²⁶ Bkz.: Zülfikar Tüccar, "Buhtürî", **DİA**, C. VI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 381-383.

²²⁷ Bkz.: İsmail Durmuş, "Mütenebbî", **DİA**, C. XXXII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s.195-200.

verilmiştir. Nesirde ise sade ve akıcı bir üslubu vardır. Bir divanı, **el-Bedî**, **Tabakâtü's-suârâ** ve **el-Adâb** adlarında eserleri vardır.²²⁸

- Hânî el-Endülüsî (ö. 362 / 973): Adı Ebü'l-Kasım Muhammed b. Hânî b. Muhammed el-Mağribî el-Endelüsî'dir. 320-326 (932-938) yılları arasında Endülüs'ün İsbîliye şehrinde dünyaya gelmiştir. Fâtîmi halifesi Muiz-Lidînillah'ın saray şairidir. Endülüs ve Mağrib'in en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilir. İsmâîlî inancıyla paralellik gösteren konuları Câhiliye üslubu ile dile getirmiştir. Şiirleri genellikle methiye türündedir. Mersiye, tasvir, hiciv, gazel ve hikmet türünde de şiirleri vardır. Bir divanı mevcuttur.²²⁹
- Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400 / 1009'dan sonra): Adı Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî'dir. Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Fıkıh, hadis ve tefsir gibi ilimlerde eserler vermiştir. Kolay ve akıcı bir üsluba sahip olan Askerî'nin **Divânü'l-meânî**, **Kitâbü's-Sinâ'ateyn** ve **Cemheretü'l-emsâl** gibi önemli eserleri vardır.²³⁰
- Alî b. Ebî Tâlib (ö.40 / 661): Adı Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî'dir. Hz. Peygamber'in damadı ve Hulefâ-yı Râşidîn'in dördüncüsüdür. Kur'ân ve Sünnet'i en iyi bilenlerdendir. Fesahat ve üstün hitabeti ile tanınan Hz. Ali, tasavvuf dünyası için vazgeçilmez biridir. İslam tasavvuf edebiyatında ve Türk kültüründe ayrı bir anlam ve önemle ele alınmıştır. Güzel ve hikmetli sözleri **Nehcü'l-Belâga** adı altında bir araya getirilmiştir.²³¹
- Lebîd b. Rebîatü'l-Âmirî (ö. 40-41 / 660 – 661): Adı Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî'dir. Cahiliye devrinde de

²²⁸ Bkz.: İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mu'tez", **DİA**, C. XXI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, s.143-147.

²²⁹ Bkz.: M. Faruk Toprak, "İbn Hânî", **DİA**, C. XX, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 27-29.

²³⁰ Bkz.: Ahmet Turan Arslan, "Askerî, Ebû Hilâl", **DİA**, C. III, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 489-490.

²³¹ Bkz.:Ethem Ruhi Fığlalı, M. Yaşar Kandemir, "Ali", **DİA**, C. II, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 371- 378.

yaşamış ve muallâka sahibi İslam şairidir. Soyu Benî Âmir, Benî Kilâb ve Benî Cafer kabilelerine dayanan Lebîd, 9 (631) yılında müslüman olmuştur. Şiirlerinin çoğu fahriye türündedir. Önceleri sert bir üslup kullanan Lebîd, Müslüman olduktan sonra yumuşak üslup kullanmış, şiirlerinde takva, salih amel, ölüm, ahiret hazırlığı, dünyanın faniliği gibi konuları işlemiştir. Bir divanı vardır.²³²

- Leylâ el-Ahyeliyye (ö. 86 / 705'ten sonra): Adı Leyla bint Abdillâh (Huzeyfe) b. Rehhâl(e) b. Şeddâd b. Kâ'b el-Ahyeliyye el-Âmiriyye'dir. Meşhur aşk hikâyelerinden birinin kahramanı olup mersiyeleriyle tanınmış Arap şairidir. Benî Ukayl kabilesine mensuptur. Günümüze ulaşan şiirlerinin dörtte biri amcasının oğlu Tevbe hakkındaki mersiyelerinden oluşur.²³³
- Ebü'l-Feth Büsti (ö. 400 / 1010): Ebü'l-Feth Alî b. Muhammed (Ahmed) b. Hüseyin (Hasen) b. Yûsuf b. Muhammed b. Abdilazîz el-Büstî'dir. Afganistan'ın Büst şehrinde dünyaya gelen Ebü'l-Feth, h. IV. (m. X.) yüzyılda her iki dilde (Arapça – Farsça) şiirler yazdığı için “Zü'l-lisâneyn” lakabıyla tanınmıştır. Hadis, fıkıh, dil ve edebiyat tahsili yapmış, şiirlerinde tarih, coğrafya, matematik, sosyoloji ve psikoloji gibi ilimlere işaret etmiştir. Farsça ve Arapça olmak üzere iki divanı, **el-Kasîdetü'n-nûniyye**, **Şerhu Muhtasari'l-Cüveynî** adlı eserleri vardır.²³⁴
- Nâbîga ez-Zübyânî (ö. 604 [?]): Asıl adı Ebü Ümâme (Ebü Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir en-Nâbîga ez-Zübyânî'dir. 515-520 yılları arasında Yesrib'in kuzeydoğusunda yer alan Şerebbe'de dünyaya gelmiştir. Arap şairlerin en güzel şiir söyleyen şairi olarak

²³² Bkz.: Süleyman Tülücü, “Lebîd bin Rebîa”, **DİA**, C. XXVII, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 121-122.

²³³ Bkz.: Mustafa Kılıçlı, “Leylâ el-Ahyeliyye”, **DİA**, C. XXVII, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 156-157.

²³⁴ Bkz.: Zebihullah Safâ, **Târîh-i Edebiyât der İnan**, 3 c., 3. bs., Tahran, Kitâbfurûş-i İbn-i Sînâ, 1338, C. I, s. 457-458. Hüseyin Elmalı, “Büstî, Ebü'l-Feth”, **DİA**, C. Ek-1, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2016, s. 228-229.

nitelendirilmiştir. Medih, hiciv, tasvir ve hikemiyyat şiirlerinde işlediği temalardandır. Bir divanı ve **Mensûr Medhiyye** adlı eseri vardır.²³⁵

- Tuğraî (ö. 515 / 1121): Adı Ebû İsmâîl Müeyyidü'd-dîn el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed b. Abdi's-Samed el-İsfahânî el-Münşî el-Vezîr'dir. 453 yılında İsfahan'da dünyaya gelmiştir. Dil, edebiyat, kimya, felsefe, tabiat ve din ilimlerinde kendini yetiştirmiştir. Selçuklulara hizmet etmiş, münşî ve sâhibü divânî'l-inşâ unvanıyla başkâtipliğe kadar yükselmiştir. Bir yıldan fazla bir süre de vezirlik yapan Tuğraî'nin bir divanı, **Lâmiyyetü'l-Acem** ve **Divânü'l-makâtî' fi's-san'ati'l-hikemiyye fi'l-kimiyyâ** adlarında eserleri vardır.²³⁶
- İbnü'r-Rûmî (ö. 283 / 896): Adı Ebü'l-Hasen Alî b. el-Abbâs b. Cüreyc el-Bağdâdî'dir. Hicivleriyle tanınan Arap şairidir. 221'de Bağdat'ta doğmuştur. Alaycı ve güldüren hicivde en usta şair olarak kabul edilir. Hicivleri darbimesel olmuştur. Arap edebiyatının en hacimli (17 bin beyit) divanına sahiptir.²³⁷
- Ebü'l-Alâ el-Maarrî (ö. 449 / 1057): Adı Ebü'l-Alâ' Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân el-Maarrî'dir. Lugat, edebiyat, gramer, fıkıh, hadis ve tarih tahsili yapmıştır. Herhangi bir felsefe akımını benimsememiş, akılcı bir filozof olan Maarrî'nin **Saktü'z-zend** ve **Lüzümü mâ lâ yelzem** gibi manzum ve mensur çeşitli eserleri vardır.²³⁸

²³⁵ Bkz.: Süleyman Tülücü, "Nâbiga ez-Zübyânî", **DİA**, C. XXXII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 262-263.

²³⁶ Bkz.: Rahmi Er, "Tuğraî", **DİA**, C. XXXI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 339-341.

²³⁷ Bkz.: İsmail Durmuş, Mustafa Çuhadar, "İbnü'r-Rûmî", **DİA**, C. XXI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, s. 186-188.

²³⁸ Bkz.: Sahbân Halîfât, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", **DİA**, C. X, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 287-291.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIZÂDE'NİN GAZAVÂT-I SULTAN SELİM HAN ADLI ESERİ

(METİN)

غزوات سلطان سلیم خان

قاضی زاده

- [غزوات سلطان سلیم خان] ۸۶
- [۱ب] بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ۸۶
- گفتار در توجهِ رایاتِ اقبالِ غایاتِ همایون در سابعِ شهرِ ربیعِ الاولِ سنهء ۹۲۲ موافق از دار النصرِ ادرنه به قصدِ تسخیرِ ملکِ اکاسره و دفعِ ظلیمهء والیِ مظالمِ اعاجمه و انقلابِ آن به توجهِ جانبِ دیارِ عرب در اثناءِ طریقِ بنا بر هبوطِ سلطانِ عدیمِ التوفیق از سریرِ یوسفِ صدیق و غروبِ آفتابِ دولتش به مغربِ شامِ نکبت و تحلیلِ ترکیبِ مناظمِ سلطنتش به حلولِ حلب در عینِ زحمت و مشقت ۹۲
- گفتار در توجهِ رکابِ میمنتِ مآربِ حضرتِ اعلائیِ کشورگشایی از دار النصرِ ادرنه به پایهء سریرِ دار السلطنهء قسطنطنیه ۹۷
- ذکرِ فرستادنِ ایلچی از درگاهِ سلاطینِ پناه نزدِ ملکِ غوری به مصر ۱۰۰
- گفتار در فرستادنِ هزبرِ میدانِ شجاعت و کارزارِ سنانِ پاشای سپهسالار به رسمِ طلّیعهء سنیه از پایهء سریرِ قسطنطنیه به کنارِ آبِ فراتِ جهتِ تسخیرِ ممالکِ ایران از اذربایجان و عراق و هرات ۱۰۱
- صورتِ فتحِ البستان و مرعاشِ علی سبیلِ الاجمال ۱۰۴
- گفتار در عبورِ نمودنِ بحرِ زخارِ سلطنت و کامکاری درّ دریایِ خلافت و جهاننداری یعنی قیصرِ اول و اسکندرِ [۱۹آ] ثانی از خلیجِ مجمعِ البحرینِ دار السلطنهء قسطنطنیه که در سوابقِ ازمنه و دُول به اهتمامِ اسکندرِ اول صورتِ امتراج و امتزاج پذیرفته ۱۰۶
- ذکرِ رسیدنِ أمنایِ حرمینِ شریفین به اردویِ فلکِ پوی ۱۱۵
- گفتار در رسیدنِ قضاتِ عظام و علمایِ اعلام و مدرسینِ کرام و اعیانِ بورسای ذوی الاحترام به درگاهِ عالمپناه در ینکیشهر ۱۱۶
- ذکرِ توجهِ رایاتِ دولتِ اعتابیه به جانبِ کوتاهیه ۱۱۷

- گفتار در وصولِ رایاتِ فتحِ آیات به کعبه و وصلِ اربابِ هدايات اعنی مدینه قونیه که
مضجعو مثنوی آن دو مظهرِ اسرارِ حقایقِ الهی حضرتِ شیخ صدر الدین محمد قونوی و
مولانا جلال الدین محمد رومی است قدس الله سرهما العزیز و استفاضه و استمداد از
روحانیتِ این دو سلطانِ معنوی و رسیدنِ خبرِ فتحِ دیاریک درین منزل هنی ۱۲۱
- ذکرِ خبرِ فتحِ دیاریک و قتلِ قراخان ۱۲۶
- گفتار در انتهاضِ موکبِ حضرتِ اعلیٰ قدسیه از منزلِ قرق [۳۸ب] پیکار به محروسه
مأنوسه قیصریه سنیه ۱۲۹
- گفتار در رسیدنِ ایلچیِ ملکِ غوری از جانبِ حلب به تمهیدِ مبادیِ صلحِ میانه خدیو علی
الاطلاق و والیِ عراق ۱۳۵
- گفتار در رسیدنِ امرای کبار و عساکرِ ذوی الاقتدار از جانبِ دیاریک و استلحاقِ ایشان به
رایاتِ اقبالِ غایات در کنارِ آبِ فرات ۱۴۱
- گفتار در توجهِ رایاتِ نصرتِ آیات به جانبِ عنتاب ۱۴۷
- گفتار در توجهِ رایاتِ دولتِ فایق به مرج دابق به محاربه ملکِ غوری به تاریخِ یوم الاحد
۲۵ شهرِ رجبِ المرجب سنه ۹۲۵ ۱۵۶
- گفتار در توجهِ رایاتِ فیروز کام به تصرفِ حلب و شام ۱۷۰
- گفتار در توجهِ رایاتِ فتحِ غایاتِ نصرتِ آیات به جانبِ دیارِ شام به تاریخِ ۱۷ شعبان سنه
۹۲۲ ۱۷۵
- گفتار در فرستادنِ حضرتِ یونس پاشای وزیر و خیر بیگ و دفتردارِ اناتولی محمد چلبی را
جهتِ ضبطِ شهرِ دمشق و استخلاصِ قلعه از مستحفظان و استیفای مالِ غایبی و صونک
ممن کان عنده بایّ طریق کان ۱۸۱
- ذکرِ دمشق و تعدادِ اوصافِ آن ۱۸۵

- گفتار در انتقال حضرت اعلی کشور گشای از قصرِ مصطبهء شرقی به اندرون شهر جهت اقامت چند روزه و تدبیر تسخیر قاهرهء مصر که بنفسه الشریف وحده بر آن مصر و مکب بود..... ۱۸۹
- [۹۸ب] گفتار در فرستادن رسول به جانب قاهرهء مصر و دعوت طومان بای و بقیهء سپاه به اطاعت و حضور درگاه سلاطین پناه..... ۱۹۳
- گفتار در توجه پلنگ اسد مقدم و هزبر نهنگ انتقام لیث معرکهء وغا و انصرام سپهسالار [۱۰۴ب] ذوی الاحترام سنان پاشا به رسم طلیعه به جانب غزهء محروسه و آن امکنه و مقام..... ۲۰۰
- [۱۱۱آ] گفتار در نهضت ظفر فرضت حضرت اعلی کشورگشایی به قصد تسخیر قاهرهء مصر از دیار شام و تحریک اعنهء دولت به استقصاء و استصفای آن دیار از تسلط و تحکم اعدای نافرجام قال الله تعالی « تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ »... ۲۰۷
- گفتار در وصول و قدوم مواكب ظفر موسوم به قصبهء رمله و استشراف به زیارت مسجد اقصی و حضرت صخره..... ۲۱۰
- ذکر توجه رایات آفتاب غایات از رمله به جانب غزه..... ۲۱۵
- گفتار در توجه مواكب همایون به طالع سعد و میمون به تسخیر دیار مصریه..... ۲۲۰
- ذکر سبب قتل حسام پاشا وزیر ثالث..... ۲۲۱
- گفتار در توجه مواكب همایون به طالع میمون به جانب ریدانیه متوکلا بعناية السبحانية.. ۲۲۶
- گفتار در نهضت حضرت اعلی کشورستانی در نهایت اقبال و کامرانی به آهنگ جنگ سلطانی قال الله تبارک و تعالی « إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءَ فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِّنْ دُونِهِ مِنِّ وَالٍ »..... ۲۳۴

- گفتار در فرستادنِ یونس پاشا وزیر اعظم و دفتردارِ اناطولی به اندرونِ شهرِ مصر جهتِ ضبطِ
صونکِ مخالفان و حقوقِ مقطوعهء دیوان ۲۴۵
- [۱۴۹ب] گفتار در کوچ کردنِ نوابِ همایون به طالعِ میمون فی یومِ الاثنینِ رابعِ محرم
الحرام سنه ثلث و عشرين و تسعمائة از میدانِ ریدانیه به جزیرهء وسطانیه بولاق که بر غربی
مصر بر کنارِ رودِ نیل واقع است و رسیدنِ شیخونِ طومان بای در همین منزل فی لیلۃ
الاربعاء سادس منه ۲۴۸
- گفتار در سوار شدنِ حضرتِ اعلیٰ کامکار به جنگِ طومان بای سریعِ الفرار ۲۵۲
- ذکرِ امرِ عالی بکتابتِ فتحنامه و ارسالِ آن به دیار و امصارِ عالی و رسیدنِ تضرعِ غزالی
..... ۲۵۸
- گفتار در انتقالِ آفتابِ کشورِ شاهی و سایهء رأفت و رحمتِ الهی از جزیره ای وسطانیهء
بولاق به تأییدِ مواهبِ علی الاطلاق به قصر و رواقِ صدیقی که در اوجِ معارج و ذروهء مدارجِ
قلعهء مصر موضوع و مصنوع است به تاریخِ یومِ الاحد ثالثِ عشرين محرم الحرام سنهء ثلث
و عشرين و تسعمائة ۲۶۱
- گفتار در انتقالِ رکابِ اقبالِ علی رسمِ الاستعجال از قلعهء مصرِ عظیم المثل به بركة الحبش
به قصدِ انتقام و استیصالِ طومان بای و بقیهء جراکسهء پریشان حال به تاریخِ بیست و یکم
شهرِ صفر سنهء ثلث و عشرين و تسعمائة ۲۶۵
- گفتار در ارتحالِ مواکبِ اقبال از روی مسرت و اجلال از یورتِ امّ الدینار به قریهء انبابه که
بر کنارِ رودِ نیل مقابلِ بولاق واقع است و امضای امرِ عالی به صلبِ ملکِ طومان بای. ۲۷۳
- ذکرِ زمانِ دولتِ جراکسه من البدایة الی النهایة ۲۷۶
- گفتار در توجهِ عنانِ نصرت عنوان بر سبیلِ تنزه و تفرج از راهِ دریا به نظارهء ثغرِ اسکندریه
..... ۲۷۷

- گفتار به نظر در آوردنِ نوابِ همایون کشتیهای دار السلطنة قسطنطنیه بمن فیها من العساکر المنصوره فی ثغر الاسکندریه و فرستادنِ سنگِ سماق و رخام به روم سعادت فرجام ... ۲۸۱
- ذکر گنبدِ هرمان و انعطافِ عنانِ قهرمانِ زمان به صوبِ رؤیت و تماشای آن ۲۸۴
- [۱۸۵ب] گفتار در تفویضِ نیابتِ سلطنت و جهان آرایی قاهرهء مصر به حضرتِ ملک الامرایی خیر بیگ ۲۸۵
- ذکر فرستادنِ بعضِ اعیان و متعینانِ ارکانِ قاهرهء مصر به دار النصر قسطنطنیهء روم به رسمِ سورگون ۲۹۰
- گفتار در تصمیمِ نیتِ خیر امنیتِ نوابِ حضرتِ اعلیٰ کشور گشایی به تکمیلِ ارکانِ اسلام و استشراف به زیارتِ بیت الله الحرام و تأخیرِ آن بنا بر استدعا و التماسِ علمای اسلام . ۲۹۱
- گفتار در انصرافِ عنانِ سعد قرانِ فرخندهء عنوان و رجعتِ ربابِ استقامت مرام از پایهء سریرِ قاهرهء مصر به جانبِ شام ۲۹۴
- [۱۹۵آ] ذکر سببِ قتلِ یونس پاشای وزیرِ اعظم ۲۹۶
- گفتار در توجهِ ربابِ دولت ایاب به جانبِ صالحیه و غزه ۲۹۸
- گفتار در وصولِ بارقهء صبحِ دولت فرجام به محروسهء دمشقِ شام ۳۰۳
- ذکر عمارتِ خیری که نوابِ حضرتِ اعلیٰ از احلّ وجوهاتِ خاصهء شریفه بر سرِ مزارِ فیض گزار العارف بالله الذایب فی الله [۲۰۵آ] الواصل الی الله الشیخ محی الحق و الدین العربی الطایب الاندلیسی تقبل الله منه انشا فرموده به تاریخِ دوم شهرِ مبارکِ شوال سنهء ثلاث و عشرين و تسعمائة ۳۰۶
- تلمیح به تمحلّ تعفنِ هوا و عرض و حمی به بعضی امزجهء اربابِ دولت و علا و انتقالِ کلام به ارتحالِ حضرتِ مرحومی شهیدی حلیمی چلبی ۳۱۰

گفتار در رسیدن پیری پاشا وزیر اعظم به خطهء شام [۲۱۱ب] و اظهار بعضی مآثر کمالات او به تقریب این مقام	۳۱۳
[۲۱۳ب] ذکر تفویض صدارت عرب و عجم به حضرت شاه چلبی فناری زاده.....	۳۱۵
گفتار در انتقال موکب اجلال از قشلاق شام به جانب حلب فرخنده انجام	۳۱۷
گفتار در کوچ فرمودن حضرت اعلی از منزل قابون به مصطبهء شام و رسیدن قاصد و ایلچی والی اعجام درین اثنا و ایام	۳۲۰
گفتار در ارتحال موکب مبارک از مصطبهء شام به جانب حمی	۳۲۳
ذکر شکار عمیق ایلی و حوالی انطاکیه	۳۲۸
گفتار در گرفتاری ابن حنش و حرفوش به سیأت اعمال خودشان	۳۳۱
گفتار در توجه انعطاف زمام مرام به داعیهء کشور گشایی عجم به مرقدابق اولاً و دیاربکر آخراً	۳۳۵
فهرست شعرهای فارسی	۳۳۹
فهرست شعرهای عربی	۳۶۲
فهرست اسامی اشخاص و کتب و اماکن	۳۶۷
فهرست آیات قرآن و احادیث	۳۷۹
فهرست آیات	۳۷۹
فهرست احادیث	۳۸۷
فهرست اصطلاحات عربی	۳۸۸

[غزوات سلطان سلیم خان]

[۱ب] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين و الصلوة على النبي محمد و آله و صحبه اجمعين و بعد چنین گوید بندهء فقیر کبیر کثیر التقصیر الشهیر به قاضی زاده حصّه الله بکلّ خیر اراده و متّع به و بامثاله و زیاده که چون تصاریف ایام و تقالید تکرر شهور و اعوام به مقتضای اتفاقات حسنه و حسن اتفاق به موجب "إِنَّ اللَّهَ مَلِكًا يُسْوَقُ الْأَهْلَ إِلَى الْأَهْلِ" وجود ذره سان قطره شان این بندهء علی الاطلاق را از حسیضِ حمل و بیگانگی به ذروهء قبول و بیگانگی اشراقات آفتاب بلندرتبت و سواحل درگاه آسمان مرتبت، عرضه و جلوه نمود.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - مفاعیل]

ما حاصل خود بر در میخانه نهادیم محصول دعا در ره جانانه نهادیم
در خرمن صد زاهد عابد زند آتش این داغ که ما بر دل دیوانه نهادیم
در دل ندهم ره پس ازین مهر بتان را [۱۲] مهر لب او بر در میخانه نهادیم^۱
و به میامن توفیقات الهی و تیامن تأییدات نامتناهی، در سلک غلامان کمینه و چاکران کهنه،
منسلک و منخرط گشت.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن]

نگویم نسبتی دارم به نزدیکان درگاهش همی گویم که هستم بندهء سگیان درگاهش^۲
و کشتزار آمال این ضعیف از سلسال افضال و مواهب اقبال به قدر رتبت و حال بر سیل اجمال
تازه و حرم شد.

^۱ این نظم از غزلهای حافظ است و در دیوان حافظ این طور است:

«ما درسی سحر در ره میخانه نهادیم \ محصول دعا در ره جانانه نهادیم & در خرمن صد زاهد عاقل زند آتش \ این داغ که بر دل ما دیوانه نهادیم & در دل ندهم ره پس از این مهر بتان را \ مهر لب او بر در این خانه نهادیم»
حافظ شیرازی، دیوان غزلیات خواجه حافظ شیرازی، نشر. خلیل خطیب رهبر، چاب پانزدهم، تهران، انتشارات صفی علیشاه، ۱۳۷۴، غزل ۳۷۱، ص ۵۰۵.

^۲ مصراع اول این بیت از سعدی شیرازی است.

«نگویم نسبتی دارم به نزدیکان درگاهت \ که خود را بر تو می بندم به سالوسی و زرقی»
سعدی شیرازی، متن کامل دیوان شیخ اجل سعدی شیرازی: گلستان و بستان و مجالس، نشر. مظاهر مصفا، تهران، قانون معرفت، ص. ۶۰۴.

نظم:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فع لن]

دل و دین را به تو دادیم جوانی بر سر یک نظر بود که کرد این همه دلجویی را
و چون ذره پیرو آفتاب و سرسبزی خاک از تتابع فیوضِ سحاب می باشد، درین اوقات که ریای
فتح غایاتِ همایون از دارالنصر ادرنه به پایه سریر اسطنبول به عزایم جهانگیری و دواعی شریف کشورگشایی
تشریف شریف آوردند، این بنده فقیر چون غبار ملازم سم سمنند و چون صید متابع قید کمنند حضرت
اعلائی کشورگشای بود.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلاتن]

هزار شکر که سر در خم کمنند تو دیدم برستم از غم و خود را اسیر بند تو دیدم
و بعد از آن که نیت عزیمت فتح دیار اعجام، مصمم ضمیر منیر خدام [۲ب] بهرام احتشام گشت،
این فقیر مستهام به تضرع و ابرام و به مبالغه و استدعای بی انجام آرزو نمود که سر قدم ساخته، درین طریقی
نصرت توفیق رفیق اقدام مواکب فتح مراکب باشد.

نظم:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فع لن]

به صد امید نهادیم درین بادیه پای ای دلیل دل گم گشته فرو مگذارم
پرده مطریم از دست برون خواهد برد آه اگر زانک درین پرده نباشد بارم
دیده بخت به افسانه او شد در خواب کو نسیمی ز عنایت که کند بیدارم^۳
و درخواست نمود که از ظلال ریای اقبال و سایه درگاه ملایک امثال که مفارقت آن به مثابه
مفارقت بدن از روح و جسم از جان کثیر الفتوح است، مهجور و ممنوع نباشد.

لمؤلفه:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

با من مگو که می کشمت از درم برو پایم نمی رود چه کنم گو سرم برو

^۳ این نظم هم از حافظ گرفته شده است.

«پرده مطریم از دست برون خواهد برد \ آه اگر ز آنکه در این پرده نباشد بارم & دیده بخت به افسانه او شد در خواب \ کو نسیمی ز
عنایت که کند بیدارم»

حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۲۴، ص. ۴۳۸.

و این صورت را به وسیله بعضی مقرّبان سرادقاتِ حشمت و عظمت به مسامعِ علیّه نوابِ کامیاب رسانید و گفت.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

تو مستغنی از هرچه در راه تست نیاز همه سوی درگاه تست
چو بر آشنایی گشادی درم مکن خاکِ بیگانگی بر سرم
به چشم من از خود فروغی رسان [۳] که یابم فراغی ز چشم کسان^۴

اما جوابی که شافی علیلی انتظار باشد، ظاهر نشد. بل آنچه مفهوم شد معمای بود که من وجه سوران رجا را ملتهب و من وجه سراج امید و آرزو را منطقی گردانید.

شعر:

[بحر وافر: مفاعیلن - مفاعلتن - فعولن]

عَلَى السَّعْيِ فِي طَلَبِ الْمَعَالِي وَكَيْسَ عَلَى إِذْرَاكُ النَّجَاحِ

بعد از دو روز ریای فتح اندوز در کنفِ دولتِ فیروز از خلیجِ قسطنطنیه عبور نمود و این فقیر مسکین به خاطرِ حزن و دلِ اندوهگین سر به زانوی غم و حنین نهاده، در زاویهٔ خمول و اعتزال در نهایتِ حزن و ابتدال^۵ سرگردان ماند و این رباعی می خواند.

لمؤلفه:

[وزن رباعی]

نی پا که توان به یار همپا بودن نی تاب به کنج خانه تنها بودن
بر من شده دشوار چه سازم چه کنم هم آمدن آنجا و هم اینجا بودن

و بعد از آن که دو روز برین گذشت و رجا به یأس و امید به بأس مبدل شد، خاطرِ فاتر را در گردابِ حیرت غریق و دلِ محزون را به اندوه گوناگون رفیق یافت. آخر به الهامِ ملهم صواب و مرشد ثوابِ قلبِ مهموم را به مفهومِ این مضمون تسلیت نمود که اگر [۳ب] رفاقتِ دولت "خدمة الملوک نصف السلوک" میسر نشد، بحمد الله و منه که ابوابِ وظایف "الدعاء عن ظهر الغیب أقرب إلى الإجابة" مفتوح است و

^۴ این نظم در اقبالنامه نظامی این طور است:

«تو مستغنی از هر چه در راه تست \ نیاز همه سوی درگاه تست & چو بر آشنایی گشادی درم \ مکن خاک بیگانگی بر سرم & بچشم من از خود فروغی رسان \ که یابم فروغی ز چشم کسان»

نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسهء حکیم نظامی گنجوی، تصحیح محمود درویش، سازمان انتشارات جاودان، چاپ سوم، ۱۳۷۴، ص. ۱۳۳۲.

^۵ ابتدال: ابتدال YN

اگر نعمت مقصدِ علیّه ملازمتِ همایون که مُنتجِ مآربِ دینی و مقاصدِ دنیوی است مرزوق نگشت، لله المنة که صفای خلوت و انسِ وحدت که شجرهء آن مثمرِ حقیقت و طریقت است، محصل و مقرر است.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

نامید از فیضِ یزدانی نیم با این همه همتی در بسته‌ام باشد که بگشاید دری^۶

لذلك جلّ همت و كلّ نهمت بر آن گماشتم که چون فراغت قهری که مقدمهء حصول فراغتِ حقیقی و وصول به مآربِ ذوقی و مطالبِ شوقی است، متحقق شد. بعد ازین خلاصهء اوقات را به تحصیل مقاصدِ سامیه و ترتیبِ مبادی عالیّه صرف نماید.

شعر:

[بحر مجتث: مفاعلن - فاعلاتن - مفاعلن - فعلمن]

عِظَامُ خَلِّكَ تَحْتَ التُّرَابِ بِالْيَةِ وَأَنْتَ تَلْعَبُ فَوْقَ التُّرَابِ كَالْأَطْفَالِ^۷

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فعلمن]

تاکی آخر چو بنفشه سرِ غفلت در پیش حیف باشد که تو در خوابی و نرگس بیدار

این همه نقش عجب بر در و دیوارِ وجود هرکه فکرت نکند نقش بود بر دیوار^۸

[۱۴] و به مقتضای "إِضَاعَةُ الْفُرْصَةِ غُصَّةٌ"^۹ پیش از آن که فرصتِ ادراکِ مطالبِ حقیقیه و مآربِ

یقینیه فوت شود، عنانِ نفس می‌شوم، از ایدی اهوای طبیعتِ غشوم باز ستاند و دستِ امید به اذیالِ تدارکِ تقصیرات و اعتذارِ مافات محکم ساخته، چون مرغِ نیم بسملِ زمانی دست و پای زند و به واسطهء جذباتِ رُوحانی و وسیلتِ وارداتِ غیبیِ روحانی با خلوت‌نشینانِ عالمِ قدس و ساکنانِ غرفِ انس مجاورت و مقاربت جوید.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعلن]

^۶ سلمان ساوجی، دیوان سلمان ساوجی شامل: غزلیات، ترجیعات، قصاید، رباعیات، با اهتمام منصور مشفق، تهران، بنگاه مطبوعات

صفیعلیشاه، ۱۳۳۶، ص. ۶۰۶. مصراع اول این طور است: «نا امید از لطف یزدان نیستم با این همه»

^۷ فضل الله شرف الدین قزوینی، المعجم فی آثار ملوک العجم، محقق احمد فتوحی نسب، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۳، ص. ۱۰.

^۸ این نظم از قصاید سعدی شیرازی است. سعدی شیرازی، همان، ص. ۶۹۹.

^۹ عزّ الدین أبی حامد عبد الحمید بن هبة الله المدائنی، شرح نهج البلاغة، قدم له و علق علیه حسین الاعلمی، ۲۰ ج، بیروت، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۹۹۵، ج. ۱۸، ص. ۳۶۰.

تُرْوَدُ مِنَ الْأَيَّامِ خَيْرًا فَإِنَّهُ إِذَا مَا مَضَى يَوْمٌ فَلَيْسَ بِعَائِدٍ

نظم:

[بحر مجتث: مفاعِلن - فعلاَتن - مفاعِلن - فعِلن]

شوند حلقه به گوشم بتانِ یغمایی چو حلقه گر نشوم هر دری و هر جایی
جهانیان را حاجت بود به سایهء من چو آفتاب اگر خو کنم به تنهایی

درین دو روز با خود گفت و شنودی داشتم که ناگاه از بارگاهِ عزت و جلال و سرادقاتِ ابّهت و اقبال، بریدِ مبارک فال و مسرعِ شیرین مقال رسید و خبر رسانید که ترا به کعبهء افضل و قبلهء آمال، اعنی درگاهِ ملائیک امتثال که مسجدِ جباهِ قیاصره و ملثمِ شفاهِ اکاسره^{۱۰} است، چون سها در جنبِ آفتابِ عالم-تاب [۴ب] راه داده، طلب می نمایند؛ از این فرحت و سرور پای بهجت و حضور بر فرقِ آمال و امانی و ذروهء مراد و کامرانی نهاده، چون نسیم صبا بدان مقصدِ علا شتافت و از ابتدای تسخیرِ دیارِ عرب و شروع در تصرفِ حلب الی انتهای وصول و حلولِ رایاتِ کامرانی به حلب ایضاً از جانبِ دیوانِ اعلی و سدهء سنیهء والا به تفصیلاً بعضی خدماتِ جزئیة مأمور بود. چون منافعِ آن خدمت آیل به مآربِ عساکرِ منصوره بود، تحمّلِ تحمیل و تکفّلِ تکفیلِ آن را به جان و جنان و جوارح و ارکان، قیام و اقدام نموده، مراسمِ اتمام و انجام به تقدیم رسانید.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاَتن - مفاعِلن - فعِلن]

نذرِ راه تو نیم جان دارم چه کنم جان من! همان دارم

و بعد از فراغتِ خدمات به ترضیعِ اوقاتِ راضی نشده، خواست که در خواص و کیفیاتِ جواهر، علی مذهب القوم چیزی نویسد و گوش و گردنِ سخن را به جواهرِ محمّدت و ثنا و زواهرِ مکرمت و دعای حضرتِ اعلائی کشور گشای زیب و زینت داده تحفهء مجلسِ عالی گرداند.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعِلن - فعلاَتن - مفاعِلن - فعِلن]

کمالِ فهمِ سخن نیست در گدا طبعان [۵آ] سخنِ دُر است تعلق به گوشِ شه دارد^{۱۱}

چون یافت که حضرتِ سیدِ ایدِ مؤیدِ موفّق امیر صدر الدین محمد رُوحِ الله روحه و زاد فُتوحه به دررِ اشاراتِ فصاحت بیان و گهرِ عباراتِ براعت عیان غبارِ خفا از چهرهء اختفای محبوبان جواهرِ سنگین دل

^{۱۰} اکاسره: اکاثره YN

^{۱۱} امیر علی شیر نوائی، خمسة المتخیرین، مترجم محمد نخجوانی، تصحیح مهدی فرهانی منفرد، ضمیمه شماره ۱۲ نامه فرهنگستان، تهران فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۱، ص. ۱۴.

رفته و به الماس کشف و تحقیق و انکار ایضاح و تدقیق، غوامض ابکار مشکلات لالی معالی سفته، ترکیب صرف ریزه تصرفات و تألیف خرمهره تفکرات خود در سلک عقد در شاهوار آن شهسوار مضماری بلاغت از قبول طبایع سلیمه عاری و از توجه و التفات اذهان مستقیمه آبی دانست.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

به الماسِ فکرت گهر سفته شد سخن بین که در پرده چون گفته شد^{۱۲}

لاجرم عنانِ بیان از صوب شروع و خوض دران منعطف گردانید.

نظم:

[بحر خفیف: فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

سیم را کی بود مثابت زر فرق باشد میان شمس و قمر^{۱۳}

و چون از داعیه تحریر خواص و کیفیات جواهر و أعراض آن اعراض نمود، نفس فضول به تعطیل مأمول و فراغت مسؤول ودعت و آسایش مجبول راضی نشده، با وجود قلت و قصور [ب۵] باع و عدم قدرت و استطاع به اعتذار و استشفاع التفات نموده، این بنده را به ترتیب بعضی احوال و آثار و تألیف خوارق عادات و اطوار حضرت اعلی کشورگشای کامکار در فتح ملک عرب و آن دیار تذکره للملوک و السلاطین الاخیار مأمور گردانید. بالضرورة ایجاباً لمأموله وإسعافاً لمطلوبه قاعدة المأمور معذور مطمح نظر و مطرح فکر فیروزی اثر ساخت و بی تمهید مبادی تکرر معذرت عدم مقدرت به موجب " لا تدرک کله ولا تترک کله " بدان شتافت و کمیت تیز کام اقلام و گلگون خوش خرام افهام در عرصه سخن و کلام تاخت.

مصراع:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلاتن - مفعول - فاعلاتن]

کز دوست یک اشارت و از ما به سر دوپلند^{۱۴}

و بر سبیل استعجال با تحقیق موانع ارتحال و انتقال هر روز به منزلی و هر شب جایی در زمانی که موکب همایون از مرج دابق متوجه پایه سریر ارم روم خیر موسوم شد، در ترتیب آن شروع نمود و الله الموفق.

^{۱۲} دومین مصراع این بیت از شرفنامه نظامی است. اصل بیت این طور است: «گل از غنچه خندید و در سفته شد \ سخن بین که در پرده چون گفته شد» نظامی، کلیات خمسه، ص. ۱۲۰۱.

^{۱۳} این بیت در هفت پیکر نظامی این طور است: «سیم را کی بود مثابت زر \ فرق باشد ز شمس تا به قمر». نظامی، کلیات خمسه، ص. ۷۰۸.

^{۱۴} این مصراع از همام تبریزی است. همام تبریزی، دیوان همام تبریزی، تصحیح رشید عیوضی، تبریز، انتشارات مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران، ۱۳۵۱، ص. ۱۳۶. مصراع اول این است: «موقوف التفاتم تا کی رسد اجازت»

نظم:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن]

گر نثارِ قدمِ یارِ گرامی نکم \ جوهرِ جان به چه کارِ دگرم باز آید^{۱۵}

رجا و امیدواری به عنایت [۶] بی نهایتِ الهی آن که فلذاتِ این فقراتِ صفر صفات چون به نظرِ کیمیا اثرِ حضرتِ اعلیٰ کشور گشای که به مثابه کبریتِ احمر است، مقارن گردد. نزد اربابِ قبول مقبول و به صفوه « صَفْرَاءُ فَأَقْعُ لَوْنُهَا تَسْرُّ النَّاطِرِينَ »^{۱۶} مشحون گردد. إِنَّهُ يَسْمَعُ وَيَجِيزُ وَذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ غَيْرُ عَزِيزٍ.

گفتار در توجهِ رایاتِ اقبالِ غایاتِ همایون در سابعِ شهرِ ربیعِ الاولِ سنه ۹۲۲ موافق از دارِ النصرِ ادرنه به قصدِ تسخیرِ ملکِ اکاسره و دفعِ ظلمهءِ والیِ مظالمِ اعاجمه و انقلابِ آن به توجهِ جانبِ دیارِ عرب در اثناءِ طریقِ بنا بر هبوطِ سلطانِ عدیمِ التوفیقِ از سریرِ یوسفِ صدیق و غروبِ آفتابِ دولتش به مغربِ شامِ نکبت و تحلیلِ ترکیبِ مناظمِ سلطنتش به حلولِ حلب در عینِ زحمت و مشقت

بر آرای اربابِ الباب پوشیده نخواهد بود که چون حکمتِ بالغهءِ حکیمِ مختارِ عزّ شانه و تعالی برهانه حسبِ القدرة و الاختیار اراده و اقتضاء آن کنه که اعلامِ دولت و آثارِ سعادت، صاحبِ شوکتی در اقصیِ معمورهءِ ارض به اشارتِ [۶] " أليس الله بقادر على ما يشاء " ^{۱۷} منتصب و منتشر گردد و ريقه و رقبهءِ عامهءِ بلاد و عباد را از تقلدِ احکامِ ظلمِ مرامِ اربابِ فساد و عناد که در مجازاتِ نعمِ نامتناهی الهی متابعتِ امرِ « فَاسْتَقِمَّ كَمَا أُمِرْتَ »^{۱۸} و مطاوعتِ اشارتِ « وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ »^{۱۹} نموده باشند و در تتبعِ اوامر و نواهی الهی « فَادْكُرُونِي أَدْكُمْ وَإِشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ »^{۲۰} متصدی تقاصیرِ تقصیر و متکفلِ مآثمِ اسراف و تبذیر گشته، متخلص ساخته؛ در ظلالِ رایاتِ اقبال و سایهءِ عاطفتِ افضالِ او در مهدِ امن و امان و کنفِ عافیت و احسانِ مصون و محروس دارد. هر آینه بی تکلفِ مشقتِ طلب و اهتمام و بی تصلفِ ترددِ خواهش و ابرام آنچه نهایتِ مقصود و غایتِ مطلوبِ آن صاحبِ شوکت بود، باحسن الوجوه و ایسرها مرتب و مهیا می سازد.

شعر:

[بحر بسیط: مستفعلن - فعلن - مستفعلن - فعلن]

^{۱۵} این بیت هم از حافظ گرفته شده است: «گر نثارِ قدمِ یارِ گرامی نکم \ جوهرِ جان به چه کارِ دگرم باز آید». حافظ، دیوانِ غزلیاتِ حافظ،

غزل ۲۳۶، ص. ۳۱۸.

^{۱۶} قرآن، سوره بقره ۲/ ۶۹.

^{۱۷} این سخن الزجاج است. <https://dorar.net/aqadia/588> . ۲۰۱۸ \ ۰۹ \ ۱۲ .

^{۱۸} قرآن، سوره هود ۱۱/ ۱۱۲.

^{۱۹} قرآن، سوره حجر ۱۵/ ۹۹.

^{۲۰} قرآن، سوره بقره ۲/ ۱۵۲.

النَّصْرُ لَيْسَ بِأَجْنَادٍ مُجَنَّدَةٍ لَكِنَّهُ بِسَعَادَاتٍ وَتَوْفِيقٍ^{۲۱}

و دستِ مرادش به گردنِ شاهدِ حسناءِ ملک و مال بی توسط و تعبِ اخلال و املاط علی ای حال باحسن شمایلِ جمایل می گرداند.

شعر:

[۱۷آ] فَرُبَّ سَاعٍ وَمِنْهُ الْفَوْزُ فِي هَرَبٍ وَرُبَّ ذِي قَعْدَةٍ يَطْلُبُهُ إِقْبَالٌ

مصادق این مقال احوال ذوی الافضال اعلی حضرت کشورستانی و عزیمت سفر مبارک او در اوایل فصلِ ربیع سنه مذکوره به جانبِ دیارِ عجم در کرهٔ ثانی است و منشأ این توجه آن که چون حضرت اعلی کشورگشای در سفر سنهٔ عشرين و تسعمائة در چالدران به دشمنانِ عنادنها و ظلم‌نژاد مقابل شده، به ضربِ شمشیر و نیزه آبدار و حربِ طوپ و تفگِ آتش‌بار و رکضِ خیولِ فیولِ بادرفتر خاکِ معرکهٔ ادبار و انکسار، در چشمِ اقبال و اعتبار و دیدهٔ ریاست و اختبارِ ایشان انباشته^{۲۲} و لوای ظلم‌نمای ایشان را به عصای هدایت و یدِ بیضای حقانیت در هم شکسته بودند و دعاویِ دواعیِ جهانگیری و ملک‌ستانیش را که به شهرهٔ زمان در عرصهٔ آفاق بلند و پراکنده شده بود و در خلواتِ قلوب و صوامعِ مسامعِ ملوکِ اطراف و حکام و سلاطینِ حدود و اکناف جایگیر گشته، بر عامهٔ اولو الابصار به شهودِ السنهٔ تیغ و قلم و ظهورِ استهٔ رمح و علم پست و منخفص گردانیده بودند و خاطرِ خطیر را جهتِ استصفاِ اصولِ فضول و موادِ فصول [۷ب] دران دیار منتشر شده بود، به اقامت قرار داده، چون به واسطهٔ عبورِ عساکرِ منصوره لاحقاً و ظهورِ ظلم و عدوانِ ولاتِ عدات سابقاً احوالِ رعایا و حمأ آن دیار از حلیهٔ انتظام و التیام و کسوهٔ فرجام انجام به یکبارگی منسلخ و عاری شده بود و با مشاهده و ملاحظهٔ معموریتِ روم خیر موسوم عنوانِ ملکِ ایران به نظرِ قبول و اذعانِ عساکرِ منصوره بسیار ویران نمود، به زبانِ حال در ضمنِ لطایفِ مقال، از نوابِ ذوی الاقبال عودت را به تضرع و ابتهال سؤال فرمودند و با آن که ستور در غایتِ ضعف و عثور و آزوق و علیق در نهایتِ قلت و قصور بود، مسألتِ ایشان را مبذول داشته، با کمالِ دولتِ بی همال و نهایتِ اجلالِ بی زوال وجههٔ افضال به صوبِ سریرِ عدالت مصیرِ مرحمت تصویرِ قیاصره نهادند و حقا که این صورت فی نفسِ الامر از اصلِ توجه به جانبِ عجم اتم و اهم و به لحوقِ مضار و مشاقِ اقرب و اقدم بود. لیکن کافلِ آمالِ سلطانِ صاحبِ اقبال و کفیلِ خاقانِ گیتی امثالِ عساکرِ منصوره را [۸آ] متحلی به حلیهٔ سلامت و صیانت به امنِ آبادِ ممالکِ محروسهٔ روم رسانید.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

^{۲۱} السيد نعمة الله الجزائري، زهر الربيع، مركز تحقيقات كامپوتري علوم اسلامي، ۲۰۰۰، ص. ۵۶۹.

^{۲۲} انباشته: در حاشیه موجود است.

بُشْرَى إِذَا السَّلَامَةُ حَلَّتْ بِذِي سَلَمٍ اللَّهُ حَمْدٌ مُعْتَرِفٍ غَايَةَ النِّعَمِ
 آن خوش خبر کجاست کزین فتح مزده داد تا جان فشانمش چو زر و سیم در قدم
 از بازگشت شاه درین راه بین که شد آهنگِ خصمِ او به سراپردهء عدم
 پیمان شکن هر آینه گردد شکسته حال إِنَّ الْعَدُوَّ عِنْدَ مَلِيكَ النَّهْيِ ذِمَمِ
 در بندِ غم فتاد سپهرش به نظر گفت الْآنَ قَدْ نَدِمْتَ وَمَا يَنْفَعُ النَّدَمَ^{۲۳}

بعد ازان دو سال دیگر به مقتضای « فَلَمَّا نَسُوا مَا دُكِّرُوا [بِهِ] فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ »^{۲۴} ایشان را مهلت دادند که شاید مشار الیه به واسطهء مذلت شکست و انکسار و منقصتِ عارِ نهب و بوار که از دولتِ کیوان رتبتِ گردون اقتدار نسبت بدو به مرار و تکرار صورتِ وصول پذیرفته بود و خودش بنفسه شکسته بال دل از ملک و مال برداشته، مجروحاً مطروحاً از معرکهء قتال و جدال به ساحلِ خلاص انداخته می گفت.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فععلن]

ما که دادیم دل و دیده به طوفانِ بلا [ب] گو یا سیلِ غم و خانه ز بنیاد بیر^{۲۵}

از خوابِ غرور متیقظ و منتبه شده باشد و از اعیانِ امرا و ارکانِ دولتش هژده نفر میر که همگی صاحبِ طبل و علم و جملگی مالکِ سیف و قلم بودند و ده نفر از ایشان مثلِ وکیل السلطنه سید عبد الباقی فرزندِ مرحوم امیر نعمه الله ولی حاکم یزد و کرمان و محمد بیگ استاد جلو امیر الامراء دیار بیک و سید محمد کمونه حاکم رماحیه و شهریانِ بغداد و حسین بیگ الله حاکم دار السلطنه هرات و صارو پیری قورچی باشی حاکم بلده الموحدین قزوین و ساوجبلاغ^{۲۶} و دماوند و خلفا بیگ حاکم دار الفتح استراباد و جرجان و اغزی وار بیگ حاکم موقانات و اسکلهء قزل اغاج و سردار بیگ حاکم گنجه و بردع و قراخان برادرِ محمد خان حاکم دیار بیک و نور علی خلیفه حاکم ارزنجان که هر یک صاحب و سپهسالارِ هزار کسِ مکمل بودند، در جنگِ چالدران و محاربهء دیار بیک و ارزنجان به شمشیرِ انصارِ دولت و تیغ و بازوی اعوانِ حضرت رختِ حیات و هستی به لباسِ ممات و نیستی در غایتِ ذلت و پستی تبدیل نموده بودند. [آ۹]

^{۲۳} این نظم هم از حافظ است و در دیوان این طور است: «بُشْرَى إِذَا السَّلَامَةُ حَلَّتْ بِذِي سَلَمٍ \ اللَّهُ حَمْدٌ مُعْتَرِفٍ غَايَةَ النِّعَمِ & آن خوش خبر کجاست که این فتح مزده داد \ تا جان فشانمش چو زر و سیم در قدم & از بازگشت شاه درین طرفه منزل است \ آهنگِ خصمِ او به سراپردهء عدم & پیمان شکن هر آینه گردد شکسته حال \ إِنَّ الْعَدُوَّ عِنْدَ مَلِيكَ النَّهْيِ ذِمَمِ & در نیلِ غم فتاد سپهرش به طنز گفت \ الْآنَ قَدْ نَدِمْتَ وَمَا يَنْفَعُ النَّدَمَ». حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۱۲، ص. ۴۲۱.

^{۲۴} قرآن، سوره أنعام، ۶ / ۴۴.

^{۲۵} این بیت هم از حافظ است و در دیوان این طور است: «ما چو دادیم دل و دیده به طوفانِ بلا \ گو یا سیلِ غم و خانه ز بنیاد بیر».

حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۲۵۰، ص. ۳۳۸.

^{۲۶} ساوجبلاغ: ساوق بلاق YN

[نظم]:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

کشته شد ظالم جهانی رسته شد هر یکی از نو خدا را بنده شد^{۲۷}

و از اطراف و جوانب قلمروش را از انفسِ بلاد و امصار و احکم قلاع و ارباع مثل دیاریک
بحذافیرها و چمشگزک باکنفها و بای برد باجمعها خصوصاً قلعه کماخ و آن کاخی است بر فرق کوهی از
ضحره صمّا بنا یافته، سِمکِ ارتفاع و علوّ اصطناعش به مرتبه‌ای که حفظه و سگان در تدبیرِ دوافع
محاصره محاصره آن با زهره زهرا و قمه جوزا مشاور و نزهت فسحت و وسعت رفعتش به مثابه‌ای که
عند الانبساط و الابتهاج اعناقِ حور و حورا به ایادی مستحفظین مساعد و مساور.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

سپهر برین گشته او را غلاف بلند آسمانی برو کوه قاف
گذر کرده تیغش ز چرخ رفیع نکرده گذر بر وی ابرِ ربیع

از مطالعه انخفاضش دیده زرقای مجردات خیره و از اوضاع معاهد معاقلش عقل عقال و تیره
از چاره بالا رفتنش فکرِ دبیرِ دانا قاصر و از اندیشه فروز آمدنش رای زرتین توانا خاسر، پای وهم در
تکاپوی تسخیرِ آن چون کمیتِ اعداد لنگ و دستِ خیال در تصرف و تصرفِ فتح آن چون [۹ب] اهل و دل
دشمنان کوتاه و تنگ به حق متفطن و متیقن و به صدق متذکر و متقن گشته، از اعمال و کردارِ باطله و
افعال و اقوالِ عاطله به استتابه و ندامت و استغفار و رجعت استعفا جسته باشد و غبارِ ضلالتِ طغیان و
خارِ خدشه عصیان از صفحه اسلام و ایمان به زلال متابعتِ سلاطین انبیا و سلسالِ مطاوعتِ اساطین
انبیا محو و قطع فرموده، مقتضای شریعتِ شریفه غرّ و مرتضی ملتِ منیفه بیضا را قوده و اسوه حسنه
ساخته باشد. چون به انحای شتی و وصول اخبارِ مُرّة اثرِ اولی محقق و مبین شد که مشار الیه بر نمط سابق
در تیه ظلم هایم و بر اجرای بدع و اهوای مستحده قایم است و به واسطه جبرِ ضعف و نقصان و تدارک
شکست و خذلان که از دولتِ ابد پیوند بدو متطرق شده، دستِ تظلم و جسارت به خسارتِ نفوس و اموال
مسلمین اطاله نموده، عجره رعایا و عامه برایا قلمرو خود را به حوالاتِ باطله و سعایاتِ عاطله و مطالباتِ
زائده آزار می رساند.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

^{۲۷} مولانا جلال الدین محمد بن شیخ بهاء الدین محمد بن حسین بلخی، کلیات مثنوی معنوی بر اساس نسخه نیکلسون همراه با کشف الایات، تصحیح بدیع الزمان فروزانفر، تهران، انتشارات راستین، ۱۳۷۹، ص. ۴۶۰.

جهان گشته از ظلمشان منهدم
 [آ۱۰] چو اوتاد در سجده افتاده سقف
 مکارم چو رسم کرم مندرس
 درخت مروت چو شاخ گوزن
 نه کس را گناهی به جز زندگی
 همه خسته و مرهم از دست دور
 نه برگِ خموشی نه یارای گفت
 نه بر طفلِ رحم و نه از پیر شرم
 چو روزِ قیامت گریزان شده

زمان گشته چون عهدشان بیوفا
 چو افلاک گشته ستون‌ها دوتا
 مدارس ز درس و مدرّس جدا^{۲۸}
 شده خشک بی برگ و نشو و نما
 نه کس را پناهی به غیر از خدا
 همه غرق و بیگانه از آشنا
 نه پای گریز و نه روی رجا
 نه آرزم خلق و نه ترسِ خدا
 پدر از پسر اقربا ز اقربا

طوایفِ امم پای در دامنِ حسبنالله وحده و کفی کشیده، دستِ تضرع به دعای «رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا
 الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ»^{۲۹} گشاده، خشمِ ترقّب بر منظره

شعر:

[بحر وافر: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

عَسَى الْهَمُّ الَّذِي أَمْسَيْتَ فِيهِ يَكُونُ وَرَائَهُ فَرَجٌ قَرِيبٌ^{۳۰}

نهاده، مترصدِ نجات ستاده بودند.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعولن]

آنکه در وقتِ سحر نالهء مظلوم کند به خداگر اثرِ خنجر مسموم کند^{۳۱}

و با آن که درین مدت مرهً بعدِ اخری رسل و رسایل، متضمّنِ تخف و وسایل به تضرع و استشفاع و
 تخشع و استتباع به آستانِ فلک [۱۰ب] اصطناع فرستاده بودند و به ابرام بی انجام التزام متابعت کتاب و
 سنه و استلزام مطاوعتِ قوانین شریعت و ملت فرموده، لایح و ظاهر شد که بالتمام ثمرهء کذب و دروغ و
 ضمیمهء تمیمهء مکایدِ حیل و افترا بی فروغ بوده، ازین جهت عنانِ عزیمت مصمم و کمیتِ انتقام و

^{۲۸} ابو الفضل اسماعیل بن جمال الدین محمد بن عبد الرزاق کمال الدین اصفهانی، دیوان کمال الدین اصفهانی، ص. ۷۰. این بیت در دیوان این
 طور است: «مدارس چو رسم کرم مندرس \ مکارم سیه رو چو دست قضا»

^{۲۹} قرآن، سوره دخان ۴۴/ ۱۲.

^{۳۰} نور الدین الأشمونی، شرح الأشمونی علی ألفیه ابن مالک، ۴ ج.، بیروت، دار الکتوب الأعلیمیة، ۱۹۹۸، ج. ۱، ص. ۲۷۶. این شعر مال

هدیه بن خشرم است. در کتاب مصراع اول این طور است: «عَسَى الْكُرْبُ.....»

^{۳۱} فضل الله شرف الدین قزوینی، المعجم، ص. ۱۳۵.

شجیعت مخرم گردانیده، از قهء الهام اشتباه به تدبیر تسخیر ملک ایران و تدمیر ارباب غفلت و طغیان معطوف و مصروف گردانیدند.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

عنان سوی ملک عجم تافت شاه	به کشور گشایی بیمود راه
به توفیق دولت به اقبال بخت	کمر از دو جا بر میان بست سخت
بر افراخت رایت بر افروخت رای	ز کرسی به مرکب فرا برد پای
به آهنگ ایران نوا ساز کرد	در فتح بر روی خود باز کرد
برای نظام و صلاح عباد	جهان را ز نو رسم و راهی نهاد
به عهدش زمان مظهر جود شد	عدالت عیان ظلم مفقود شد
رجایم به الطاف و عون اله	به ارباب عزت به مردان راه
چنان است کز بارگاه رسول	شود رای این شاه عالم قبول
[۱۱] به گیتی بر آرد همه کام او	جهان را کند سر بسر رام او

و الحمد لله رب العالمین.

گفتار در توجه رکاب میمنت مآرب حضرت اعلاى کشور گشایی از دار النصر ادرنه به پایه سریر دار السلطنه قسطنطنیه

غرض از تسیب به شیب این مقال و باعث بر تحریر تقریر این احوال خیر آمال آن که در زمانی که فرمان فرمایی قوی نامیه فصل ربیع به واسطه شدت ظهور شتا به انحای شتی اجسام طبیعی نباتی را در خلوتخانه تحت الارض از استلای فساد تند باد سرما محروس و محروز داشته بود و تلال و جبال خلعت بیضای بلوری را از لباس حضرای مینایی بدل یافته

شعر:

[بحر کامل: مستفعلن - متفاعلن - فعلاتن]

لَیْسَ الشَّتَاءُ مِنَ الْجَلِیدِ جُلُوداً	فَأَلْبَسَ فَقَدْ بَرَدَ الزَّمَانُ بُرُوداً
وَكَمْ مُؤْمِنٍ قَرَصَتْهُ أَظْفَارُ الشَّتَاءِ	فَعَدَا لِأَصْحَابِ الْجَحِيمِ حَسُوداً
يَا صَاحِبِ الْعُودَيْنِ لَا تُهْمَلُهُمَا	حَرِّكَ لَنَا عُوداً وَحَرِّقْ عُوداً

(وَإِذَا رَمَيْتَ بِسُؤْرِ كَأْسِكَ فِي الْهَوَىٰ عَادَتْ إِلَيْكَ مِنَ الْعَقِيقِ عُفُودًا)^{۳۲}

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

آرد چو چشمه هر نفسی آب در دهان ماهی ز عشق تابه گرم اندر آب گیر
خواهد که باز گونه کند پوستین خویش روباه حيله جوی ز آسیب زمهریر^{۳۳}

[۱۱ب] و از برودت مزاج وی و کدورت امتزاج دی دست تدبیر و تصرف از اعمالِ اعمالِ نشو و نما باز داشته بود، از انتقالِ خورشیدِ جمشیدِ عالمتاب به برج حمل مهر و محبت گیتی را نسبت با خود گرم یافت و از سقوطِ جمراتِ مجمره قهر را به آتشِ سورت و انتقام تافت و بر گلگون گرم خیز آتش ریز نصف النهار سوار شده، به اعدادِ اسبابِ مقاتله و مقابله شتا شتافت. عرصه چمن و میدان لاله و سمن را بعد از بسطِ بساطِ زمردی جهتِ اجتماعِ قرتای نوجوانانِ بهار مرتب و مهیا فرمود و دست و دامن سپاه گیاه را از دراهم قطراتِ خزانه سحاب و دنانیر انعکاسِ نقودِ آفتاب مالامال گردانید. زبانِ خنجرِ سوسن را در فصل الخطابِ اعدا به زلالِ ماء معینِ آب، بنفشه را که از صولتِ برودتِ سیاه و کبود بر آمده بود، از پرتو حرارت توانایی و تاب داد. یکرانِ رهوارِ هوا را از برگِ گل در گلستان نعلبندی فرمود و خنکِ ابلقِ اشجار را از برگستانِ انوار و ازهار کیم و کجیم پوشانید. رایتِ فیروز آیتِ پادشاهِ دولت فرصتِ همایون [۱۲آ] نهضت همچو علمِ صبحِ صادق که از بارگاهِ افق جهتِ جهانگیری طلوع نماید، در سابع شهرِ مبارک ربیع الاول سنه مذکوره از مستقرِ سریرِ عدالت مصیرِ ادرنه متوجهِ اسطنبول مبارک شد و درین وقت فصل با صدق لطایفِ این اصلِ کلمات بود.

[نظم]:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

چمن از دست گل پیمانه می خورد صبا زلفِ سمن را شانه می کرد
کنارِ جوی از سبزه چپر بست میانِ کوه از لاله کمر بست
هزاران گل چو طفلِ نو شکفته ز برگِ سبز لوحی بر گرفته
جهانِ پیرانه سر گویی جوان شد زمین از سبزه گویی آسمان شد

^{۳۲} بیت آخر در حاشیه موجود است. این شعر مال علی بن الحسن الباخزری السنخی است. شهاب الدین ابی عبد الله یاقوت بن عبد الله الترمذی الحموی، معجم الادباء إرشاد الأریب إلى معرفة الأديب، تحقیق عمر فاروق الطباع، ۷ ج، بیروت، مؤسسة المعارف، ۱۹۹۹، ج. ۵، ص. ۲۵.

^{۳۳} این نظم از کمال الدین اسماعیل است. ابو الفضل کمال الدین اسماعیل اصفهانی، دیوان خلاق المعانی، نشر. حسین بحر العلومی، تهران، انتشارات کتابفروشی دهخدا، ۱۳۴۸، ص. ۱۸۶. بیت دوم این طور است: « خواهد که باش گونه کند پوستین خویش \ روباه حيله ساز در این فصل اگر توان »

به زاری عندلیب از گل وفاجوی
 گل از گهواره چون عیسی سخن گوی^{۳۴}
 بر آور های و هوپی همچو مستان
 ز نقدِ وقت دادِ عمر بستان^{۳۵}
 بیا تا کام دل با هم برانیم
 ز دشمن کین خود را و ستانیم
 که چون کشتی عمر افتد به گرداب
 امان ندهد که یک شربت خوری آب

و به توسط چند مرحله جنایبِ فلک رکائبِ خاقانی و مراکبِ سپهرِ موکبِ سلطانی ساحتِ دار السلطنهء قسطنطنیه را که پایهء سریرِ قیصری و کرسیِ سماسای اسکندری بود، به فرّ قدوم دولت [۱۲ب] مرسوم، مماثلِ افلاک و نجوم گردانید. رایاتِ ظفر آیاتِ شریعت و دین پروری در عرصهء فیل چایی که سبزهء نوخیزش بر کنارِ جوی نیلوفر چون سنبل زلفِ دلبرانِ مهرو بر کنارِ آبِ حیوان بر آمده و ازهارِ ریاحینِ دلاویزش چون بنفشه عذارِ سمن سَای خوب رویان و پرچمِ کاکلِ مسکینِ محبوبانِ سر آمد بر سر آمده، بر افراختند و ابصارِ نباتِ بناتِ انجمنِ آن چمن را به نظارهء «فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا»^{۳۶} و مشاهدهء «أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقْلًا»^{۳۷} قریر العین ساختند و از وضعِ سرادقاتِ ابهت و رفعِ سحابی و کندلانِ آسمان سَای حشمتِ محلّ مذکور را رشکِ قصورِ جنات و غیرتِ بهارستانِ حیات و زندگی گردانیدند و تقریباً دو هفته محلّ مذکور مجمعِ سنابکِ ستور و مرتعِ دواب و مربعِ شجاعان و اربابِ سرور شد.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

زمین شد پر از نره شیران مست
 کز ایشان جهان داشت بیم شکست
 همه همچو شاخ گل آراسته
 دران صحن چون سبزه نو خاسته
 نویدِ وصالش صبا در چمن
 [۱۳آ] گهی گفت با گل گهی با سمن
 بر افراخت لاله علم را به باغ
 ز سوزِ دل و سینهء پر ز داغ
 بزد چاک گل پیرهن را ز شوق
 فزون گشت افغانِ بلبل ز ذوق
 به هر سو ریاحینِ عنبر سرشت
 سبق برده بر مرغزارِ بهشت
 گلش چون دلیران شده سرخ روی
 سمن چون خطِ دلبران مشکبوی
 کشیده بر اطرافِ گل سبزه سر
 چو گردِ رخِ نوخطان مشک تر

^{۳۴} فرید الدین ابو محمد بن ابو بکر ابراهیم عطار نیشابوری، خسرونامه، نشر. احمد سهیلی خوانساری، تهران، کتابفروشی زوار، ۱۹۷۶، عشرت کردن گل و خسرو با هم، ص. ۲۳۶-۲۳۷.

^{۳۵} عطار، خسرونامه، غزل گفتن ارغنون ساز در مجلس خسرو و عشرت کردن، ص. ۲۴۵.

^{۳۶} قرآن، سوره روم ۳۰ / ۵۰. «انظروا إلى آثار رحمة الله كيف يحيى الأرض بعد موتها» YN

^{۳۷} قرآن، سوره فرقان ۲۵ / ۲۴.

درین رشک فردوس و آب روان هوا داده از آب حیوان نشان

و بعد از آن اعلام ظفر اعلام را به نسایم فتح و نصرت و عزایم رفعت و حشمت اهتزاز داده، توقف و تراخی را چندان امان نداد و الحمد لله رب العالمین.

ذکر فرستادن ایلچی از درگاه سلاطین پناه نزد ملک غوری به مصر

چون همیشه چهره استکان و ادب و وجهه استعانت و طلب سلاطین حشمت سمات ملک عرب بنا بر تعهد خدمت حرمین شریفین و تکفل ایصال قوافل حج بدان مقتصدین علیین به حال اختصاص محبت و هواخواهی و داغ امتیاز مودت و دلاجویی این دولت علیا رتبت زینت مفاخرت [۱۳ب] و مباحث داشت و لا یزال ازین جانب ابواب مطالب و مقاصد بر وجنات مآرب آمال و مراصد اقبال ایشان مفتوح و گشاده بود و مع هذا در قشلاق سنه مذکوره علی التکرار قصداً و ایلچیان ذوی الاعتبار از جانب ملک غوری جهت تمشیت مرام و تحصیل مقاصد و مهام به سده سنیه سدره ابتسام رسیده بودند و درین وقت به تقریب عزیمت تسخیر دیار عجم رای اصابت آرای چنان اقتضا نمود که جهت تحدید بینان محبت و تحدید و ترصیف ارکان مودت یکی از ارکان دولت و اعیان حضرت به رسم رسالت به ملک غوری فرستاده شود. بعد از تأمل یسیر و مشاورت بشیر به تقدیر الله القدر اتمام این شغل ذوی التوقیر به عهده تدبیر حضرت شریعت پناه حقایق دستگاه رکن الملة والدين زیرک زاده قاضی عسکر روم ایلی که در اصلاح مصالح امور و انجاح منازم اعظم جمهور فرید و وحید ازمنه و دهور بود، قرار گرفت. هر چند رصانت رای صواب آرای و رزانت فکر هدایت احتمالش^{۳۸} در تفصی معضلات مهتات ملی و ملکی [۱۴آ] و تقصی مشکلات مالی و منالی و تحلیل عقود مفاسد معانی و تعقید حلول مصالح مبانی از معین و مشیر مستغنی بود، لیکن به ملاحظه « وَشَاوِرُهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ »^{۳۹} و ملاطفه « وَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَحْيِكَ »^{۴۰} جناب امارت مآبی حشمت قبایی، احمد بیگ قراجه پاشا که به حدت ذهن و ذکای فطنت و جودت رای و صفوت طینت، از اقران ممتاز و به اطاله تیغ و شمشیر حاسم و احاطه سعی و تدبیر عاصم و اماته اعدا و تدمیر حازم، از امثال مختار و مجتاز بود، به رفاقت طریق و وفاقت توفیق آن حضرت تعیین و تلفیق فرمودند.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلات]

^{۳۸} احتمالش: احتمالش YN

^{۳۹} قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۱۵۹.

^{۴۰} قرآن، سوره قصص ۲۸ / ۳۵.

بوی خوش تو هر که ز باد صبا شنید از یار آشنا سخن آشنا شنید
 یا رب کجاست محرم رازی که یک زمان دل شرح آن دهد که چه دید و چها شنید
 پند حکیم عین صوابست و محض خیر فرخنده بخت آنکه به سمع رضا شنید^{۴۱}

خلاصه کلام سفارت و ملخص پیام رسالت آنکه بر عالمیان ظاهر و باهر است که جلّ اهتمام و کلّ توجه و اقتحام از انشای این سفر فتح‌اثر و ابدای این یُرش ظفرمنش قلع اشواک طغیان [۱۴ب] و کفران و قمع اشجار عصیان و عدوان والی عجم است و الحمد لله تعالی که گنجور خزاین ملکی و مالی و ساحت اقبال جلالی و جمالی، از ذخایر مال و منال و اجتماع شجعان عساکر و رجال، معمور و خوش حال است و صحایف دولت عالی رتبت از غبار احتیاج سوی الله و رسوله علیه الف^{۴۲} تحیت و سلام منزه و مبراست و رخساره شاهد مقاصد و مرادات در مرایای شهود وجودات بعون الله المعبود باحسن صورت مرئی و مشهود است و بجز استمداد همت و استصفای نیت از مخلصان حقیقی و صدیقان صمیمی چیزی دگر مأمول و مطموع نی.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

ما از تو به غیر از تو نداریم تمنا حلوا به کسی ده که محبت نچشیده ست^{۴۳}

وظیفه محبت آنکه دائما ابواب مسائل مشتمل بر تحصیل مطالب و مخایل در ضمن رسل و رسایل مفتوح دارند و ریاض دوستی و دوست‌کامی را به زلال مصافات و سلسال مواخات سرسبز و سیراب دارند و در جمیع ابواب همم علیه دریغ ندارند. چون از باقی حکات و اشارات تقریر دلپذیر موصل نامه [۱۵آ] صدارت پناه مشار الیه و رفیق شفیق او مُفصّح و مبین است، به زواید اعلام نمی رود و الحمد لله رب العالمین.

گفتار در فرستادن هزبر میدان شجاعت و کارزار سنان پاشای سپهسالار به رسم طلیعه سنیه از پایه

سریر قسطنطنیه به کنار آب فرات جهت تسخیر ممالک ایران از اذربایجان و عراق و هرات

حضرت عزت عزّ شانه و تعالی برهانه که قبض و بسط تصدّی امور و کسر و فتح طلسم تسلط و تنزل جمهور به ایادی حکمت مبادی قدرت او منوط و مربوط است، چون اراده ازله نعمت از طایفه‌ای و

^{۴۱} این نظم از غزلهای حافظ است و در دیوان این طور است: «بوی خوش تو هر که ز باد صبا شنید \ از یار آشنا سخن آشنا شنید & یا رب کجاست محرم رازی که یک زمان \ دل شرح آن دهد که چه گفت و چهها شنید؟ & پند حکیم محض صواب است و عین خیر \ فرخنده آن کسی که به سمع رضا شنید». حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۲۴۳، ص. ۳۲۸-۳۲۹.

^{۴۲} الف: الف و YN

^{۴۳} نچشیده‌ست: نه چشیداست YN. این بیت از غزلیات سعدی شیرازی است. سعدی شیرازی، همان، ص. ۳۶۸.

حوالهء بلیهء نقت به طایفه‌ای بنا بر ظهور کفران و قسوت و بروز عصیان و فترت می نماید، لامحاله علت تامهء آن را بی اختیار طلب و ارادهء منع احدی به موجب " إذا أراد الله شيئاً هيأه " ۴۴ اسبابه " ۴۵ از کارخانهء ایجاد و تقدیر و کتم پیدای عدم و تصویر به خانهء تحریر بر صحیفهء شهود وجود مرقوم و محرر می گرداند. چنانچه درین ایام به مؤدی " قُلُوبُ الْمُلُوكِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ " ۴۶ دل دانای صواب اهتدای حضرت اعلیٰ کشور گشای را [۱۵ب] بی سبق تمهید مقدمات و سوق مبادی تأمل و شوق تدبیرات به دفع آثار ظلمت ایثار طایفه قزلباشیه مایل و آیل گردانید و چون عزیمت رکاب فتح و نصرت ایاب مقرر و محقق شد، شیر عرصهء و غا لیس میدان جلادت و بها، آصف سلیمان نما، سلیمان آصف التجا آنکه یمن قدم و علمش در معارک قبال و جدال دولت اعدا را وارون و مهابت صمصام تیغ و قلمش در مدارک قهر و نکال، صحایف اقبال دشمنان را دگرگون می ساخت.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

خجسته وزیری که در ربیع مسکون نظیرش به جز چشم احول ندیده
هر آن حکم کز کلک او گشت ظاهر زمانه به گوش اطاعت شنیده
رسیدن به پای کمان نیست ممکن به جایی که قدر بلندش رسیده

در دیوان اعلیٰ از خدیو جهاندار و خداوندگار آسمان اقتدار آنکه

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن]

بر دربار جلالش نبود جای نشست شهریاران جهان را بجز از صف نعال
گر بخوانی به مثل آیت حمدش بر کوه با همه سنگدلی ناله بر آید ز جبال
پیش اصحاب یقین بردن نامش به زبان [۱۶] همچنانست که با تشنه لبان وصف زلال ۴۷

۴۴ هیاء: هباء YN

۴۵ عز الدین ابی الحسن علی بن ابی الکریم محمد بن محمد ابی عبد الکریم بن عبدالواحد الشیبانی المعروف بابن الأثیر، الکامل فی التاریخ، المحقق عمر عبد السلام تدمری، ۱۱ ج، بیروت، دار الکتب العربی، ۲۰۱۲، ج. ۷، ص. ۳۵. این عباره این طور است: « إذا أراد الله أمراً هيأ أسبابه »

Imam Muslim, **Muhtasar Sahîh-i Muslim**, trc. Hanifi Akın, 3 c., İstanbul, Polen Yayınları, ۴۶

2005, C. III, s. 517. این حدیث این طور است: « إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ كُلَّهَا بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ كَقَلْبٍ وَاحِدٍ يُصَرِّفُهُ حَيْثُ

يَشَاءُ »

۴۷ این نظم از کمال الدین خجندی است. کمال الدین مسعود خجندی، دیوان کمال الدین مسعود خجندی، نشر. عزیز دولت آبادی، تبریز،

انتشارات کتابفروشی تهران، ۱۳۳۷، ص. ۲.

زانو زده از روی تضرع و التماس استدعا نمود که اگر من بندهء ضعیف که از اقلّ غلامانِ این آستانِ علیّ الشان و کمترین بندگان از خاک بر داشتهء این عتبهء رفیع المکانم، به سبق نهضت و استیفای فرصت به رسم طلیعه و منغلا و آدابِ مقدمهء الجیشِ نصرت التوا رخصت و اجازت فرمایند، دیدهء اعدا به خاکِ ادبار و چشمِ اولیا به کحلِ اعتبار تیره و منور ساخته باشند و به مضمونِ این ابیات رطب اللسان و عذب البنان گشت.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

تو آن شاهِ عالی دلی در حسب	که نام از تو جویند اهلِ نسب
بر افراختی چترِ اقبال و جاه	عدوی تو شد زیرِ چتر سیاه
سرپردهء ملکوت افلاک شد	سزاوارِ قدرِ تو لولاک شد
گفت رشکِ احسانِ اسکندر است	ز تو روز و شب غرقِ سیم و زر است
ز مشرق به مغرب کماهی تراست	ز افلاک تا گاو ماهی تراست
ترا شد سزاوار این تخت و تاج	کز ایران و توران گرفتگی خراج
شد از تیغِ تو صدمه‌ای بر سپهر	ازان هول بر خود بلرزید مهر
ز قهرِ تو ای شاهِ عالم شکار	شده بر عدویت جهان تنگ و تار
[۱۶ب] یسالِ سپاهت به روزِ مصاف	زند خیمهء فتح بر کوهِ قاف
به روزِ نبردِ تو ای جم شکوه	بر اطرافِ لشکر بوَد کوه کوه
کند خونِ اعدای تو صبح و شام	در آینه‌ای آسمان ارتسام
کنون التماسِ من مستمند	ز درگاهِ شاهِ جهان بی گزند
همین است ای شاهِ گیتی شکار	که دور از تو بادا بدِ روزگار
که رخصت دهی بندهء خویش را	که مرهم نهم این دلِ ریش را
ز خونِ عدو گلفشانی کنم	زمین تختهء طرحِ مانی کنم
بر آرم دمارِ عدو زان دیار	نمانم یکی را ز بهر شمار

چون آثارِ فتح و شجاعت و انوارِ ظفر و جلادت از وجناتِ احوالِ او لایح و بوراقِ خلوصِ عقدت و شوارقِ صفای طوبیت از مطالعِ جودتِ طینت و صفوتِ جبلتِ او لامع و ساطع بود، التماس و تضرعِ مشار الیه به اقبالِ قبولِ مشرفِ گشته، به تفویضِ این شغلِ خطیر از امثال و اقران ممتاز و مختار گشت و به تاریخِ یوم الاثنین خامس عشرین ربیع الاول از خلیجِ قسطنطنیه به طنطنهء فتحِ سحیه عبور نموده، متوجه انتقامِ ظلمِ بی انجام اعدای [۱۷آ] نافرجام شد و بعضی عساکرِ نصرتِ مآثرِ روم ایلی و لشکرِ ظفر پیکرِ اناطولی به اعانت و مددکاری مشار الیه از پایهء سریرِ اعلی مرسوم و محکوم گشتند و به مظافرتِ نصرت و معاضدتِ

شوکت معز الیه جناب امارت مآبی شجاعت قبایی ایاز بیگ ینکیچری آغاسی به مقتضای « سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِأَيَاتِنَا أَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعُكُمَا الْعَالِيُونَ »^{۴۸} الحق آقای مشار الیه که در اشتغال اشتغال نایره محاربه و ارادت اناره نیران مجادله به مصدوقه کریمه « إِنِّي آتَيْتُ نَارًا سَاتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشَهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ »^{۴۹} موصوف بود، به رفاقت حضرت مشار الیه با سه هزار نفر ینکیچری همراه نمودند و سپهسالار مشار الیه یوما فیوما کوچ بر کوچ^{۵۰} متوجه معبر فرات بود، تا آنکه امر عالم مطاع به توقیف مشار الیه در البستان که به شمشیر فتح بیان حضرت اعلی مسخر شده بود، نافذ شد.

صورت فتح البستان و مرعاش علی سبیل الاجمال

آنکه علاء الدوله ذو القدر شخصی بود که سالها به واسطه تحصن به امکانه شدید الموحال سدید المدخل ضیق المجال فیما بین سلاطین عدالت [۱۷ب] اساطین قیاصره و حکام ظلمت مرام چراکسهء جباره و خواقین عجم چون گرگ کهنه به روباه بازی طوایف مذکوره را خواب خرگوش داده، روزگاری می گذرانید و به مخیلهء حیل و فسانهء فسون و نیرنگ بی رنگ و ترانهء فنون یسار مجهود خود را صرف ایثار شعب فتن و میسور مقدور خویش را نثار شعب آشوب و محن می نمود و برین تیره تیره ایام و اعوام شاغل و عامل بود. تا آنکه صبح دولت و شبابش به شام نکبت و شیخوخه مقرون و کحل السواد سودای خام سر و ریش که نزد اقوام و احزاب زیور عین و اهداب محاسن وجوه اقبال و آمال خود ساخته بود، به شیب پیری و بی تدبیری مشحون گشت

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

چو پیر گشتی و گهوارهء تو آمد گور چو کودکان دغل باز تا به کی ز دغل^{۵۱}

و به واسطه اظهار خدشهء خار مخالفت و ابراز شوک شیوهء معارضت که پیرانه سر پیرایهء وخامت خاتمت اعمال خود گردانیده، نسبت با دولت همایون نوجوان روز افزون همایون که هزار بار تازه تر از نوبهار و روشن تر از صحن سبزه و گلزار بود، در صدد معارضه در آمده بود،

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعلن]

^{۴۸} قرآن، سوره قصص ۲۸ / ۳۵.

^{۴۹} قرآن، سوره نمل ۲۷ / ۷.

^{۵۰} کوچ بر کوچ: کو بر کوچ YN

^{۵۱} شیخ فرید الدین محمد عطار نیشابوری، دیوان عطار، شرح. بدیع الزمان فروزانفر، تهران، انتشارات نگاه، ۱۳۷۶، قصاید، ص. ۷۰.

[۱۱۸] سُيُوفٌ حَدَادٌ يَا لُؤَىُّ بِنْتُ غَالِبٍ حَدَادٌ وَلَكِنَّ أَيْنَ لِلسَّيْفِ ضَارِبٌ^{۵۲}

به صدمه اول چون جمعیت پشه که از تندبادِ عواصِفِ رِیاحِ متفرق و بی جان شود، سرمایهء سود بود و وجودِ خود را در تیز بازارِ معارضهء تیغ و شمشیرِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشای در جنگِ اول بر بادِ فنا داد.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

جان بردن ازان غمزه چه امکان که گرفتست گیسوی توَم از پس و ابروی تو از پیش

و سراج دولت و کاخ رفعتِ مشار الیه و اولاد و احزاب و احفاد و اعقاب و قبایلِ اتراک و انساب به چاکِ ادبارِ منظمث و منطمس شد.

شعر:

[إِذَا وَتَرْتِ إِمْرًا فَأَحْدَرُ عَدَاوَتَهُ] فَمَنْ يَزْرَعِ الشُّوكَ لَمْ يَحْصُدْ بِهِ عِنْبًا^{۵۳}

شعر:

[بحر کامل: مستفعِلن - متفاعِلن - مستفعِلن]

يَا ذَا الَّذِي رَكِبَ الْفَسَادَ وَعِنْدَهُ أَنَّى أَسُودُ إِذَا رَكِبْتُ فَسَادًا
أَضَلَّتْ رَأْيَكَ سَاهِيًا أَوْ غَامِدًا مَنْ ذَا الَّذِي رَكِبَ الْفَسَادَ فَسَادًا^{۵۴}

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

هر آن کهتر که با مهتر ستیزد چنان افتد که هرگز بر نخیزد^{۵۵}

و بعد از استصفای آن کلّ زمین و استقصای آن امکانه علی التقدیر و التعیین، حصارِ زمانتو را به استحفاظِ غلامانِ درگاهِ فلکِ اقتناص در سلکِ سایرِ قلاع و رباعِ محروز و محروس گردانید و باقی مملکت را به این اخِ علاء الدولهء مذکور جنابِ امارتِ مآبی [۱۸ب] شجاعتِ قبایی امیرِ الامرای علی بیگ شهبسوار

^{۵۲} عیسی بن لطف الله شرف الدین، رُوخُ الرُّوحِ فیما حدث بعد المائة التاسعة من الفتن والفتوح، تحقیق ابراهیم بن أحمد المقحفی، صنعاء، مرکز عبّادی للدراسات والنشر، ۲۰۰۳، ص. ۲۱۰.

^{۵۳} این بیت از صالح بن عبد القدّوس است. ابی منصور عبد الملک بن محمد بن اسماعیل الثعالبی، التمثیل والمحاورة، تحقیق عبد الفتاح محمد الحلّو، چاپ دوم، الدار العربیة للکتاب، ۱۹۸۳، ص. ۷۸.

^{۵۴} ابی منصور عبد ملک الثعالبی النیسابوری، یتیمه الدهر فی محاسن أهل العصر، شرح و تحقیق، مفید محمد قمیحه، ۵ ج، بیروت، دار الکتب العلمیة، ج ۴، ص. ۳۷۱.

^{۵۵} این بیت از فخر الدین اسعد گرگانی است فخر الدین اسعد گرگانی، ویس و رامین، تصحیح ماگالی تودوا-الکساندر گواخاریا، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۹، ص. ۱۲.

اغلی که در شمهء عبودیت و جان سپاری و شیوهء نیکو بندگی و خدمت گذاری جبههء دولتش به داغ غلامی و عنوان رفعتش به طغرای گرامی مُعلم و محلی گشته بود، ارزانی فرمودند و او را در سلک امرای کبار سنجق منسلک گردانیده، دران حدود گذاشتند و الحق از مشار الیه آنچه شرایط اخلاص و رقیّت و وظایف اختصاص و صدق نیت بود، در موارد تجربه و امتحان علی سبیل الاخفات و الاعلان به ظهور رسید و همواره بلبلی ناطقه‌اش به لسانِ ضراعت از شاخسار عبودیت و منت به مضمون این ابیات مترنم بود.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلتن - فعلن]

خاکِ راه توام آن روز که آمد به نظر دیده‌ها منتِ سرمه نکشیدند دگر
تیغها مژه بر خاکِ درت دادم آب تا کند چشم من از کحلِ بصر قطع نظر
لحظه لحظه رحم از خاکِ درت تازه‌تر است تازه‌تر می شود از خاک بلی گونه زر

و الحمد لله رب العالمین.

گفتار در عبور نمودن بحر زخار سلطنت و کامکاری در دریای خلافت و جهاننداری یعنی قیصر اول و اسکندر [۱۹] ثانی از خلیج مجمع البحرین دار السلطنهء قسطنطنیه که در سوابقِ ازمنه و دُول به اهتمام اسکندر اول صورت امتراج و امتزاج پذیرفته

چون عزایم نهنگ دریا نبرد قیصری به حکم « جَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ »^۶ و دعایم فرهنگ کوه نورد اسکندری به ملاحظهء « فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ »^۷ درجه لاینقطع مستدعی احاطهء اقطاع و لا یزال مقتضی اماته و افنای دشمنان ارباع بود، به موجب « قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ »^۸ و السفر وسیله الظفر سکون و استقرار که مستوعب بطالت و افسردگی و مستعقب کسالت و تن پروری است، منافی حزم سلطنت و کشورستانی و مناقض عزم خلافت و جهانگشایی می دانست.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فع لن]

به جرم خاک و به گردون نگاه باید کرد که آن کجاست ز آرام و این کجا ز سفر^۹

^۶ قرآن، سوره حج ۲۲ / ۷۸.

^۷ قرآن، سوره نساء ۴ / ۹۵.

^۸ قرآن، سوره أنعام ۶ / ۱۱.

^۹ انوری، دیوان انوری، قصاید، نشر. محمد تقی مدرس رضوی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، ۱۳۳۷، جلد اول، ص. ۲۱۰.

این بیت این طور است: «به جرم خاک و فلک در نگاه باید کرد \ که این کجاست ز آرام و آن کجا ز سفر»

و مع هذا خیالی تسخیرِ عروسِ ملکِ ایرانِ دایما همخوابه ضمیرِ منیر و آرزویِ عودتِ آن مملکت همیشه در مرآتِ خاطرِ خطیرش جلوه‌گر و عکس پذیر بود، حزمِ جزم و عزمِ مصمم و مبرم گردانید.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعول - مفاعلن]

و عرسِ العلی لا تستباح نکاحها الا حیث تطلق الاعمار

[۱۹ب] نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فعولن]

آن شد ای خواجه که در صومعه بازم بینی کارِ من با رخِ ساقی و لبِ جام افتاد
من ز مسجد به خرابات نه خود افتادم اینم از عهدِ ازل حاصلِ فرجام افتاد^{۶۰}

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعلن]

ولم یمجد الإنسانَ إلا ابنِ سعیه فمَن کان أسعی کان بالمجد أجدرا^{۶۱}

هرچند برخی از ارکانِ دولت به صریح و کنایت و بعضی از مقربانِ حضرت به ایما و اشارت خواستند که چهره این آرزو را به غبارِ نسیان مخفی و مطلع، این مراد را به سحابِ فراغت و کسلان محتجب و مستور سازند، صورت پذیر نشد.

شعر:

[بحر وافر: مفاعلتن - مفاعلتن]

يُرَادُ مِنَ الْقَلْبِ نِسْيَانُكُمْ وَيَأْتِي الطَّبَاطُغُ عَلَى النَّاقِلِ^{۶۲}

چه غبارِ معرکه‌ء کارزار را غالیه و کحلِ چهره و دیده‌ء حورای زورا پنداشته و تیغ و خنجرِ اعدا را سوسن و نیلوفرِ چمنِ خلافت انگاشته، مجاهده‌ء عوارضِ جنگ‌جویان بر مشاهده‌ء عارضِ خوبان و قوسِ سهامِ دلبرانِ رزم بر کمانِ ابرو و خدنگِ مژگانِ دلبرانِ بزم به مراتب ترجیح و تقدیم می فرمودند.

شعر:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

صَالِحُ الْعِبَادِ وَرُشْدُ الْأُمَمِ وَأَمْنُ الْبَرِيَّةِ مِنْ كُلِّ عَمٍّ

^{۶۰} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۱۱۱، ص. ۱۴۹-۱۵۰.

^{۶۱} محمد بن هانی الأندلسی، دیوان، تحقیق محمد الیعلوی، بیروت، دار الغرب الإسلامی، ۱۹۹۵، ص. ۱۶۹.

^{۶۲} أبی الطیب أحمد بن الحسین الشهیر بالمتنبی، دیوان، الطبعة الثانية، قاهرة، مطبعة هندیة، ۱۹۲۳، ص. ۲۰۷. مصراع دوم این طور آغاز می شود: « و تأبی »

بِشَيْئَيْنِ مَا لَهُمَا نَالٌ بِخَرْقِ الْحُسَامِ وَرَفِقِ الْقَلَمِ^{۶۳}

نظم:

[بحر مجتث : مفاعِلن فعلاَتن مفاعِلن فعِلن]

عروسِ ملک که مهرش بریده گشت به تیغ مگر به تیغ مر او را طلاق نتوان داد^{۶۴}

[۲۰] نظم:

[بحر هزج : مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

رویت به چنین دیده تماشا نتوان کرد وصلی تو بدین سعی تمنا نتوان کرد

تا همتِ عالی نشود رهبرِ خاطر اندیشه‌ء آن قامت و بالا نتوان کرد

گر تیغ کشد دشمن و ور طعنه زند دوست قطع از تو و سودای تو اصلا نتوان [کرد]

و بعد از آنکه خاطرِ عاطر را از انتظامِ امورِ مملکت و التیامِ مطالبِ رعیت و تقلیدِ امورِ دینی به اکابرِ علماء شریعت و سنت و تفویضِ امورِ ملکی به دو وزیرِ خبیرِ صایب‌رای صاحبِ خبرت که یکی به صفتِ جلالی و دیگری به سِمَتِ جمالی اتصافِ کمال داشتند و یکی در مسلکِ شجاعت و ضبطِ اقالیم رستمِ زمان و دیگری در رزانتِ رای و جودتِ فکرِ صواب انتما آصفِ دوران بود، یعنی احمد پاشای هرسک زاده و پیر محمد پاشا جعل الله مآربهما علی ما یشاء تسلیه فرمودند. الحق پیر محمد پاشای معز الیه دبیرِ دانای است که به صفای فکرِ ثاقبِ نقشِ استقبال از صفحاتِ دفترِ ماضی و حال فی الحال ملاحظه می نماید و به صفوتِ رای و اندیشه‌ء جهان آرای فایتِ مقاصدِ دی را با محصولِ مطلوبِ امروز به طریقِ فیروز در یک سلسله منتظر و ملتئم می گرداند.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاَتن - مفاعِلن - فع لن]

هیچ نا اهل را مده مدخل [۲۰] که نهد در حریمِ دولت پای

ملک خواهی که مستقیم بود کارها را به کاردان فرمای^{۶۵}

^{۶۳} احمد قیش، مجمع الحکم و الأمثال فی شعر العربی، دار الرشید، الطبعة الثالثة، ۱۹۸۵، ص. ۲۴۱.

^{۶۴} کمال الدین عبدالرزاق سمرقندی، مطلع سعیدین و مجمع بحرین، به اهتمام عبد الحسین نوایی، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه)، ۱۳۷۵-۱۳۷۲، جلد دوم، ص. ۲۳.

^{۶۵} سید محسن طباطبایی فر، " میراث سیاسی: جواهر الاخلاق"، فصل ۲۹ و ۳۰، علوم سیاسی، دانشگاه باقر العلوم علیه السلام، قم،

تابستان ۱۳۸۳، سال ۷، شماره ۲۶، ص. ۱۹۲. <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/101217>

.۲۰۱۷/۰۶/۰۲

وزیری که رای صواب آرایش هزار عقدهء کسوف از چهرهء اهلهء مقاصد ملکی به مراصد تدبیر منجلی سازد و دبیری که سفینهء آشوب فتنه و فساد را حکم گران سنگی او در گرداب اضطراب به لنگر تدبیر به سکینه قرار آرد.

لمؤلفه:

[بحر هزج : مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

به کلک و رای در ملک آن کنی تو که در عمر آن نکرد است از کف و دم

به اعجاز عصا موسی عمران به ایجاب دعای عیسی مریم^{۶۶}

انوار ادراکش در مطالب عالیء علمی از ارفع درجات مطالع طالع و آثار فطانت و اقبالش در موارد سامیهء حلمی از مشارق مصابیح^{۶۷} دینی و مقاصد مواقف حکمی لامع، در اشارتش شفا و نجات دردمندان مضمور و در محاکماتش که عین هدایت و حکمة العین است، تجرید و تحریر مآرب محتاجین مدغم، راست روی که با سهم الغیب طالع مستقیمش سهم المستقیم کج رفتار، دانشوری که با سلاست تقریرش عندلیب فصیح کم گفتار،

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

چو رای خرده دان در کار بندد ز تدبیرش جهان چون گل بخندد

[۲۱] چو کلک سحر او حکمت سراید به یک مکتوب اقلیمی گشاید

تیز طبعی که هنگام فصل و حکومت قضایا برق لامع ازو مراسم سرعت استعاره نماید، کرم روی که در انجام مرام انام جرم نیرین ازو استفاضهء حدت و حرارت فرمایند.

شعر:

إِذَا اهْتَزَّ لِلنَّدى كَانَتْ بَحْرًا وَإِذَا اهْتَزَّ لِلوَعَا كَانَتْ نَضَاءً

وَإِذَا الْأَرْضُ أَظْلَمَتْ كَانَتْ شَمْسًا وَإِذَا الْأَرْضُ أَمْحَلَتْ كَانَتْ وَبَلَاءً^{۶۸}

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

از مرتبه دانست درین مرتبه آری یزدان ندهد مرتبه جز مرتبه دان را^{۶۹}

^{۶۶} انوری، همان، جلد اول، ص. ۳۳۱. عصا، ایجاب: اصی، اعجاب YN

^{۶۷} مصابیح: مصابیح YN

^{۶۸} المتنبی، همان، ص. ۳۰۸. مصرع دوم بیت اول در دیوان این طور است: « وَإِذَا اهْتَزَّ لِلرَّدى ... »

^{۶۹} انوری، همان، جلد اول، ص. ۱۲.

این بیت در مدح عماد الدین فیروز شاه می گذرد و این طور است: « از مرتبه دانست در آن مرتبه آری \ یزدان ندهد مرتبه جز مرتبه دان را »

اللهم احفظ عن الآفات و بلغه الى اقصى المرادات و ضبط مال و منال به قطب فلك الدرايه و الكفايه شمس بيگ دفتردار که از عهدِ قديم، اعنتای تمام بر قلمِ عطارد ترقيم و رقم استقامتِ ترميمِ مشار اليه محصل بود، نمودند و تسديدِ ثغورِ حدودِ ممالکِ اسلام که به امکنهء ضلالتِ ابنیهء کفره مرده ملصق و متصل بود، به شجعان امرای عظام و غزاة ذوی الاحترام و الاحتشام که در حدودِ ممالکِ محروسه ساکن بودند و بارها به زلالِ شمشير جهادِ « اَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ »^{۷۰} کافه ارواحِ حبيثهء ايشان را به آتشِ دوزخ رسانيده، گلشنِ ديارِ اسلام را از عواصفِ تغلبِ [۲۱ب] آن ملاعين رهانیده بودند، تفويض فرمودند و حضراتِ مذکوره و بقيه عساکرِ منصوره باجمعهم و تمامی ممالکِ محروسه قلمروِ رومِ خير موسوم باجمعها در ظلِّ حمايتِ وفی حراست و حفاظتِ شهزادهء شاهنشاه و شاهبازِ سلطنتِ آشيان

مصراع:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

جوانِ جوانبختِ دولتِ اياب

« سُلَيْمَانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ »^{۷۱} آنکه سريرِ سروری و حکومت به جمالِ طلعتِ مه‌رتبتِ او زينتِ حشمت و عظمت یافته و پایهء قصرِ قيصری به پيرايهء کمالِ دولت و اقبالِ رفعتِ او منزلتِ ماه و مشتری پذيرفته، شمسهء چهار بالشِ شاهی به فرّ شکوه آن دري افلاکِ ممالکِ پناهی بر آفتابِ مفتخر و مباهی و لوحهء متکای پادشاهی به میامن اتکای آن درّ دریای نصفت و کشورگشایی به خورشيدِ تابان مشابه و مضاهی، صيتِ مکارمِ انعامش^{۷۲} بر مسرعِ جهان‌پیمای صبا مسابقت نموده و آن آوازهء اکارمِ اخلاق و احسانش بر بریدِ گیتی‌نوردِ شمال مسارعت فرموده، ساحتِ ولایت و حکومتش از پرتوِ مشارقِ عدالتِ نورانی و وسعتِ سعّتِ مهابت و [۲۲آ] سياستش چون عرضِ عريضِ دولتِ او طولانی

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعیلن]

فَتَنِي مُطَلَّقُ الْكَفَّيْنِ بِالْجُودِ وَالنَّوَا
غِيَاثٌ مِنَ الْبُلُوِي أَمَانٌ مِنَ الْفَقْرِ
هُوَ الْمَلِكُ الْمَسْئُولُ فِي كُلِّ حَاجَةٍ
وَفِي لُزُومَاتِ الدَّهْرِ أُنْدَى مِنَ الْقَطْرِ
بيانِ حشمتِ دريا به شرح نيابد راست
گواه حشمتِ دريا افاضتِ درياست^{۷۳}

^{۷۰} قرآن، سوره توبه ۹ / ۵ .

^{۷۱} قرآن، سوره ص ۳۸ / ۳۰ .

^{۷۲} انعامش: انعامش YN

^{۷۳} بحر بيت سوم محنت و وزن « مفاعیلن - فعلاطن - مفاعیلن - فعولن » است.

محروس و محروز داشته، سفارشِ بلیغ فرمودند؛ « هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ »^{۷۴} و چون ثبات قدم در موالاتِ دولت و کرم و آثارِ رشد و سعادت در مراعاتِ اهلِ جیش و علم از وجناتِ صحایفِ ابهت و حشمتِ او لامع و ساطع بود، حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی به عبارتِ اعذب من ماء الزلال و احلی من یوم الوصال، به طریقِ نصح و موعظه جواهرِ سخن چند در صدقِ گوشِ هوش و صوامعِ مسامعِ او مخزون و مودع ساختند که جوهرشناسِ عقل با کمالِ دانایی و معرفت از قیامِ تقویمِ آن قاصر و ناطقه، سخن سرایِ قلم با چندین جولان در مضمارِ بلاغت از تفصیحِ اوصافِ آن عاجز بود. به موجبِ الولد سر ابیه مضمونِ این بیت را از روی عطفوتِ [۲۲ب] خاطر نشانِ او فرمود.

شعر:

[بحر بسیط: مفاعلن - فعلن - مستفعلن - فعلن]

وَجَدْتُ نَفْسَكَ مِنْ نَفْسِي بِمَنْزِلَةٍ مِثْلِ الْمَصَافَاتِ بَيْنَ الْمَاءِ وَالرَّاحِ^{۷۵}

و چون سلطان سلیمان که به خاتمِ سلیمانی عفاریتِ هوا را مسخرِ تسخیرِ نفسِ ناطقهء مقدسه فرموده بود و به مضمونِ حدیثِ صحیحِ حضرتِ خاتمِ رسالتِ صلواتِ الله و سلامِ علیه " من ملک نفسه و قویها و هدیها و ذکاها فقد اطلع بذلك علی ملکوت السموات و الارض " اتصاف یافته، در تمشیتِ مرادِ عالیه و تقویتِ مقاصدِ سامیه به کریمهء « إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ »^{۷۶} متفأل و متوکل گشته، اوامر و نواهی عالیه و سرایای و صایای صائبه را از حضرتِ اعلیٰ کشورگشای به گوشِ جان استماع و اذعان نمودند و از مشربِ عذبِ توفیق و منهلِ لطفِ رحیق، زلالِ تحقیق ارتشاف نموده، زمینِ خدمت و عبودیت به لبِ ضراعت و استکانت بوسیده، به مضمونِ این دو بیت گویا شد.

نظم:

[بحر محجت: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلاتن]

منم ز دستِ تو پا بسته در کمندِ ارادت به راه تو سر تسلیم بر زمینِ عبادت^{۷۷}
مرا خدنگِ تو در دل نشان بختِ بلندست مگر به طالع من بوده است سهمِ سعادت

و بعد ازان به بختِ موافق و [۲۳آ] طالعِ مساعدِ مشار الیه را وداع نموده، بدرود کردند. بعد ذلک

حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی

شعر:

[بحر طویل: فعول - مفاعیلن - فعول - مفاعیلن]

^{۷۴} قرآن، سوره ص ۳۸ / ۳۹-۴۰.

^{۷۵} البُحْثُری، دیوان، شرح محمد التونجی، ۲ ج، بیروت، دار الکتب العربی، ۱۹۹۴، ج. ۱، ص. ۲۴۳.

^{۷۶} قرآن، سوره نمل ۲۷ / ۳۰.

^{۷۷} این بیت از امیر شاهی سبزواری است. نگاه کنید: <http://www.adabkhalkhal.blogfa.com/post/48> \۲۲ \۰۹ \۲۰۱۸.

بِأَحْسَنِ أَحْوَالٍ وَأَسْعَدِ سَاعَةٍ وَأَيَّمَنِ إِقْبَالٍ وَالْأَطْفِ أَرْمَانِ

به ساعتی که سعود کواکب سپهر از اختیار آن استعلا بر مدارج سعادت و رفعت جستندی و در زمانی که سعدین از مقارنه و تعیین آن وجوه خطّ آمال و عطیه اقبال در بیت الشرف استدعا نمودندی.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعِلن - فعلاَتن - مفاعِلن - فعِلن]

فلک ز روی سعادت دهد مراد کسان سعادت تو فلک را بود مراد رسان

از منزل مبارک فیل چایری روز پنجشنبه رابع شهر جمادی الاول سنه اثنین و عشرين و تسعمائة لوی تأیید پیکر به انتهاض اهتزاز و اعلام فتح منظر به جواز و عبور انتهاز فرمودند و نوح وار سفینه و پیرایه پایه کشتی را به طلوع آفتاب دولت معادل بروج سفین سعادت سماوات گردانیدند.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاَتن - فاعلاَتن - فاعِلن]

شاه بحر و بر چو پا در دامن کشتی نهاد دامن چرخ فلک میخواست گردد سایان

و زورق اندیشه را در دریای فتح و ظفر انداخته، بادبان توکل انتصاب نموده، از دیباجه دریاچه اسکندری، اسکندروار عبور نمودند و العجب [۲۳ب] آنکه بحری در سفینه ای و عالمی در گنجینه ای استقرار پذیرفت، دریا از ملاحظه مهابت و عظم ذاتش به هم بر آمده، رعشه بر اندامش افتاد و از تأمل سَمَو صفاش غرق عرق گشته، شورشی در باطنش ظاهر شد و از غیرت جود کفش کف بر لب آورده، مظهر خفقان گشت.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعِلن - فعلاَتن - مفاعِلن - فعِلن]

ز شرم جود کفش بحر کف به لب آورد به خاک بوسی پایش رخ طلب آورد

و از ملاحظه ذوق مشرب و مشاهده عذب منهل و مآرب حضرت مشار الیه در غایت انبساط از خود می رفت، عماد شمشاد رشاد بر سر یکپا ستاده، سلسله زلف سحابی را زیور گردن ساخته، شرایط عبودیت به تقدیم می رسانید. سلطان ماه پایه سرپر خلافت انتباه بر سر گرفته، هر نفس صد بوسه بر کف پایش می داد، سایه سرادق سایان از سایه آفتاب سایه پرورش سر به عیوق کشیده، با آفتاب سراسری می کرد.

نظم:

[بحر سریع: مفتعلن - مفتعلن - فاعِلن]

خیز جهان را چو رخ خود بتاب سایه نشین چند بود آفتاب^{۷۸}

نسیم صبا به رسم وفا چهار بالش گردون امتالش را حسب المراد جاری و ساری گردانیده، لوح مقاصد مرقوم به رسوم مرصع [۲۴آ] بر کنار نهاد.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعیلن - فعلن]

حبذا ای نسیم جان‌پرور ای مبارک‌پی خجسته اثر
مرکب خوش‌رو سبک‌پایی قاصد عاشقان سوی دلبر
ای ز کلک تو آب نقش‌پذیر وی ز طبع تو خاک صورت‌گر

و از مسرت وصول پایه سرپر خلافت به ساحل سلامت بحر و رماح، لنگر و جناح، کف‌زنان پای-کوبان خرامان جریان می نمودند و به شکرانه این نعمت افواج امواج کف دعا گشوده، به ذکر ثنا رطب اللسان گشته، قباب حباب سیم بر روی آب نثار می کردند و حیتان به درهای پولک زر سرخ و سفید به دوش کشیده، در پایش می افکندند و چون فرضه و اسکله اسکودر از فر نزول قیصری مشابه کیوان و مشتری گشت و اطراف و جوانب ساحل از انتصاب خیم حباب فام زینت و ابهت مالا کلام گرفت و قبه سرپردهء عظمت و حشمت به مُحدَّب فلک الافلاک مقارن شد، موقف شریف جهت عبور مصالح و اسباب خاصهء شریفه از خزانهء معموره و سایر بیوتات عامره، دو روز در آنجا توقف فرمودند.

لمؤلفه:

[بحر هزج : مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

چو اسکودر مقر شوکت آمد غبارش کحل چشم دولت آمد
شد از رفع خیم وان کوه و صحرا نمودار حباب و روی دریا
[۲۴ب] طنابش همچو گیسوی معبر به پای دلبران افتاده از سر
دران صحرا به صحن لاجوردی ز سیم خام و از خرگاه وردی
به یک ساعت بنا کردند شهری که دل زو یافت بهره دیده بهری
هوا چون آب عذبش روح پرور فضا مانند خاکش روح گستر
به جوهرهای لاله گشت زارش مرصع گشته اطراف و کنارش

و بعد ازان به توسط چهار کوچ ککی بزه به ورود رکاب حضرت اعلی کشورگشای صفا و مزه فردوس یافت. درین منزل یکی از متجسسان درگاه عالمپناه که جهت استخبار خفیات امور و استکشاف

^{۷۸} مصراع دوم از مخزن الاسرار نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۷.

^{۷۹} از: وز YN

خبیاتِ حوادثِ دهور به دیارِ عرب عبور نموده بود، رسید. خلاصهء کلامش افادهء این معنی کرد که ملک غوری به انتقالِ کوکبِ طالعِ غیرِ مسعود از ذروهء استقامتِ دوستی به مهبطِ اظهارِ عداوت و دشمنی هبوط نموده و از معراجِ سپهرِ صدیقی به هوای هواجسِ نفسانی و دغدغهء وساوسِ شیطانی، مایل و متابعِ زلیخای قوی بهیمی شهوانی گشته، دیدهء بصارت را از ادراکِ برهانِ ربّانی که در صورتِ هیاکلِ روحانی حضرتِ اعلیٰ خدایگانی ظاهر و بین [۲۵] بود، اغماض نموده، به اجتماعِ آرای و عساکرِ نافرجام متوجهِ دیارِ حلب و شام است و چون توجهِ مشارِ الیه محضاً مبنی بر حقد و حسد و بد خواهی بود و صورتی که منافی محبت بود، مطلقاً از جانبِ غلامانِ درگاهِ اسکندر بارگاه نسبت بدو لایح و ظاهر نشده بود. اصدقای دولت از منهی غیب مضمون این دو بیت به گوشِ هوش می شنیدند.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

می نوش و جهان بخش که از زلفِ کمندت شد گردن بدخواه گرفتارِ سلاسل
دورِ فلکی یکسره بر منهجِ عدلست خوش باش که ظالم نبرد راه به منزل^{۸۰}

و چون حقیقتِ حکایتِ او در معسکرِ ظفر پیکرِ اظهر من الاشهر شایع و مستفیض شد، بر رای جهان آرای قیصری که اصطرابِ آفتابِ معانی بود و به اناملِ افکارِ ثابته نقابِ تردد و تحیر از چهرهء مخدراتِ حوادثِ ایام می گشود و سرعتِ فهمِ معنی یابش طرقِ سرّ اسرارِ غیب بدیههء بدو می نمود، چنین لامع و هویدا شد که توجهِ ملک غوری مهیجِ موادِ فتنه و فساد و محرکِ سلسلهء شرور و عناد است. لیکن چون از عهدِ بعید بر مسندِ کامرانی، به طریقه‌ای که دانی، سبیلِ فرمان فرمایی می سپرد [۲۵ب] و از مآربِ سلطنتِ خطّ وافی و عطیهء کافی فرا گرفته، اکنون به موجبِ تعاقبِ اضداد غالباً ودیعتِ عمر و دولت را وداع نموده، شاهدِ رعناى ملک و خلافت را که از عهدِ ازل به مقتضای حصولِ کفایه در عقدِ صاحبِ قرانِ زمان قرار گرفته، به بیتوتهء کبری مابین خواهند ساخت.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

سلطانِ ازل گنجِ غمِ عشق به ما داد تا روی درین منزل ویرانه نهادیم
در خرمنِ صد عارف عاقل زند آتش این داغ که ما بر دلِ دیوانه نهادیم^{۸۱}

و بدین تفأل و نیتِ خیر امنیت اعنهء همت و ازمهء عزیمت از سمتِ عجم به عرب و از صوبِ تبریز به شام و حلب منعطف گردانید و همچنین یوما فیوما صیت و صوتِ توجهِ او در ساحتِ صوامع و

^{۸۰} حافظ، دیوان غزلیات خواجه حافظ، غزل ۳۰۴، ص. ۴۱۱.

^{۸۱} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۷۱، ص. ۵۰۵.

فضای سوامع ارتفاع و ارتقا می پذیرفت. چنانچه شک و شبهه را در تحقیق حیثیت او مخیلهء دخلی و مظنهء وهمی نماند.

ذکر رسیدن امنای حرمین شریفین به اردوی فلک پوی

چون اردوی همایون چمن ینکی شهر را از شکیبای قدوم میمنت مرسوم چون غزهء بیضای هلالی و جبههء غرآلالی روشن و متلالی ساخت، جمعی از امنای [۲۶آ] عتبهء علیه که به دستور سابق سنوات وجوه تصدقات و مبرات و مستغل اوقاف و خیرات به حرمین شریفین شرفهما الله برده بودند، رسیدند و در موقف سرادقات ابتهت و جلال به مسامع اجلال چنین رسانیدند که در حوالی غزهء محروسه که احدی الرحلتین است، با رمة^{۸۲} عسکر جرکسیه و فئهء فانیة غوریه حسب ضرورة الاستطراق و ایجاب الاتفاق صورت استلحاق و استرفاق روی نمود و چون منهیان حجاب حجلهء خفا را از چهرهء این مطلوب به انامل کشف و بیان و مساعی عرض و عیان منجلی و منکشف ساختند و حقیقت قدوم این بندگان را ارائهء انظار علم و معرفت سلطانی و اصاغه و اسماع سماع دربت ملکی اشرفی فرمودند، حضرت مشار الیه در خلوت خاص که اخص محرمان از تقرب آن متجنب و اقرب مخصوصان از تدنوی آن محتنب بودند، فقیران را به آیین تعظیم و تبجیل و قوانین تفضیل و تفضیل رخصت ملاقات دادند و به رسم تخشع و تضرع و طریقهء تزلزل و تنزل به آستان آسمان ارکان خدایگان زمان بعد از تقدیم عبودیت و تمهید [۲۶ب] دعا و تقدیم ضراعت و تمهید ثنا در ضمن انهای کلام و ابلاغ پیام چنین معروض داشت صورتی که به تقدیر الله العلام درین ایام این داعی مستهام مظهر و مقدم آن واقع شده، عالم السر و الخفیات عالم است که مراد و مرضی مقصود و مقضی من نبوده و نیست و حقا که این معنی را از روی تفوق و مشتیهات تصرف و تعلق این فقیر ایجاب نموده، بلکه جمهور غلامان جرکسیه چنانچه رای عالم آرای بر آن مطلع است که زمام کلیات امور سلطنت قاهره به دست قهر و قدرت ایشان منوط و مربوط است، درین وقت فایده شقاوت ازلی را که طلیعهء خذلان ابدی است، تابع گشته؛ به خیالات فاسده و توهمات کاسده تهیج مواد فتنه نموده اند و کعبتین تدبیر در طاس تقدیر انداخته اند تا چه نقش روی نماید.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

نه بر زبان گذرانیده ام نه در خاطر نه در عقیدت من بنده هرگز این بودست^{۸۳}

^{۸۲} رمة: رومه YN

^{۸۳} این بیت از انوری است. انوری، همان، مقطعات - غزلیات - رباعیات، جلد دوم، ص. ۵۳۸.

امید که نواب کامیاب این معنی را حمل بر تقصیر فقیر نماید انشاء الله چون به شام و حلب رسیدم، سلسله دوستی و دوستکامی را به مراسلات و مفاوضات اخلاص آیات تحریک و اهتزاز داده، غبار نقاری [۱۲۷] که از عواصف این حرکات نامالیم بر صحایف خاطر خطیر حفظه سده سینه جای گیر شده باشد، به زلال مصافات و بندگی رفع نموده شود و بالله التوفیق حضرت اعلی را از استماع این گونه کلمات مموّه و حکایات مزخرفه بعد از تأمل و غور در عواقب امور در آینه سپهر معاینه ز خاطر حضرت اعلی که مظهر اسرار حق و مطلع مشارق صدق بود، بحر مثالب حیل و مساوی احوال و مکاید افعال مشار الیه صورت دیگر انتقاش پذیرفت.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

تو خود فرستی و گویی و لیک من دانم که تو نه مرد نماز و نیاز و محرابی
و الحمد لله رب العالمین.

گفتار در رسیدن قضات عظام و علمای اعلام و مدرسین کرام و اعیان بورسای ذوی الاحترام به درگاه
عالمپناه در ینکی شهر

چون رکاب میمنت ایاب که تیامن برکات سماوی و تفاخر سعادات یزدانی داشت، این منزل مبارک را
به نزول اجلال و اقبال مشرف ساختند.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

در آن دیار که افکند عدل او سایه به قدر ذره بود آفتاب وقت ظهور
ایا ریاض امانی به جود تو خرم [۲۷ب] و یا جهان معالی به جاه تو معمور
زمانه حکم ترا چاکری بود منقاد فلک مثال ترا بنده بود مأجور^{۸۴}

بنا بر قرب جوار اکابر قضات و مدرسین و افاحم ولات و علمای متشرعین و عمله اشغال دیوانی و
اعمال سلطانی چون نسیم بهارستان به طواف قدوم ازهار گلستان به آستان آسمان ارکان خدایگان تسارع
جستند و بعد از مضي چند روز به اجازه رخصت سلام و عرض کلام سر افراز شده، در اثنای شاهراه به
شرف مقاربت دولت راه یافته، علی اختلاف طبقاتهم و اتساق درجاتهم بعضی چون عنان و رکاب به شرف

^{۸۴} این نظم از قصاید ظهیر فاریابی است. طاهر بن محمد ظهیر فاریابی، دیوان ظهیر الدین فاریابی، تصحیح امیر حسن یزدگردی، باهتمام اصغر دادبه، تهران، نشر قطره، ۱۳۸۱، ص. ۱۰۳-۱۰۴. مصراع دوم بیت دوم این طور است: « ویا جهان معالی به جاه تو معمور »

دستبوس و پای‌بوس و بعضی چون صبا و شمال در یمین و شمال اقدام مواکب دولت مراکب افتاده، چهره و جبههء سعادت را به تعفّر تراب دولت نورانی ساختند.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

شهی که بهر رواج مآثر اسلام کند قبول مشاق لوازم اسفار

سزد کی خاک کف پای دولت او را کشند اهل بصیرت بدیده ابصار

و بعد از آنکه اعیان ارکان بورسی از تکحل کحل الجواهر غبار سمّ سمند خدیو جهانگشای قریر العین و از اتمام و تمشیت مرام منشرح الصدر و البین گشتند، قامت جمعی [۲۸آ] که از جامه‌خانهء عواطف ازلی شایستهء تشریف سلطانی و لایق زیور خلعت خاقانی بود، به لباس مفاخرت قفطان و قباى شاهی سرافراز گشته، اقدام مباهات بر فرق فرقدین نهادند و به توسل دعا و توسل ثنا دست تضرع به اذیال وداع زده، استجازه رجعت نمودند. چون انتظام مصالح زمره انام و التیام صوالح مآرب فرقهء خواص و عوام منوط به فصل قضایا و مربوط به وصل و صابای جماعت مذکوره بود، هر آینه کل ایشان را بعد از خطاب « فَأَحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ »^{۸۵} به رخصت معاودت و اجازهء مراجعت، مسامحت و مساهمت شریف فرمودند. و الحمد لله رب العالمین.

ذکر توجه رایات دولت اعتباریه به جانب کوتاهیه

روز دیگر که ینابیع صبح صادق از چشمهء خورشید انفجار یافت و آینهء روی گیتی را که از زنگار ظلمت شب دیجور رنگ بر آورده بود، به مصاقیل غسل بزود، نواب حضرت اعلی کشورگشایی چون آفتاب معارج غلی که بر بارگی رابعهء سما طلوع و رکوب نماید، یکران کوه‌پیکر بادپای و شبدیز هامون نورد فرج فزای را [۲۸ب] محمل حمایل دولت و منزل مراحل حشمت و ابتهت ساختند.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

بر سمند همچو عمر اندر مسرت زود رو باد پای چون جوانی در تمنع سازگار

از عنانش تافته رضوان دو گیسو بند حور از رکابش ساخته سلطان انجم گوشوار

و از منزل مذکور به خلال ارتحال چهار مرحله عرصه و چمن کوتاهیه مخیم سرادقات خسروی و مضرَب خلوت سرای مظلات قیصری گشت و در زمانی که سلطان فصل بهار از قشلاق حوت باذن الله

^{۸۵} قرآن، سوره ص ۳۸ / ۲۶.

الذی « لَا یَمُوتُ »^{۸۶} به یک مرحله خیمهء آفتابِ عالم‌تاب و سحابی سپهر و سایه‌بانِ ماهتاب به بیلاقی حملِ حملِ نموده بود و به استخلاصِ عساکرِ نبات از شدتِ تسلطِ قهرِ اعدای شتا شتافته و خزاینِ سیم برف را بحرِ ور لمعانِ تیغ و مرورِ میعانِ میغ از هم متفتت و متشتت ساخته، بل چون سیماب در بوتهء حرارت گداخته، تشنه‌لبانِ اطفالِ رضیع لبانِ گیاه را به قدرِ نشو و نما و ایجابِ ضرورتِ هوا سیراب گردانیده بود، موکبِ شریفِ همایون بدانجا رسید. ملکِ نیمروز که عرصهء روی زمین مسخرِ تسخیرِ تیغِ آتش‌بار در قبهء عساکرِ ایام در قیدِ اقتدار و اختیارِ او بود، ماملکِ جوَدِ خود را بر کفِ اخلاصِ [۲۹] ارض نهاده، صرفِ راهِ آسمانِ انتباهِ همایون نمود و به استقبالِ مشرف شده، با خدامِ کیوان مکانِ اختلاطِ گرم فرمود و به رسمِ قلاووزی طریقهء مسابقت و مشایعت به تقدیم رسانید و چون به منزلِ شریف رسید، محلی را که از شبم هوا و نسیم صبا آب و جاروب زده فرشِ زمردی گسترانیده بودند و اطباقِ یواقیتِ لاله و قلایدِ لالی ژاله جهتِ نثارِ قدومِ مبارک مرتب و مهیا فرموده، شقهء اطلسِ نارنجی نیلوفر و دیبای زر نگارِ نرگس و طاقِ بنفسجی بنفشه و سوسن و مخملِ مشکی و سفیدِ عبهر و سمن، جهتِ پای‌انداز مرتب و مسطح گردانیده، تعیین و تقریر فرمودند.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

رسید کوبهء سعد بر جنیبتِ گل	مثال داد جهان را به فرّ عدلِ بهار
بنفشه را گلِ سوری مگر به خرده گرفت	که ماند بر سر یکپا ز بهر استغفار
چو دید سبزه که گل پای در رکاب آورد	کشید نیمجه یعنی که خسروست سوار
بسوخت جان و دل خویش لاله تا دانست	که در جهانش بقا اندکست و غم بسیار
به سمعِ لاله رسید آنکه غنچه پیکان ساخت	دلش چو سینهء من گشت از لهیب فگار
عروسِ سبزه چو در جلوه شد به مجلسِ گل	ز سیمِ خام طبقهای شکوفه کرد نثار ^{۸۷}

الحق هوایش چون انفاسِ مسیحِ محیی ممات و آبش چون زلالِ حیوان [۲۹ب] منشی حیات بود.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

هوا مسک بار و چمن گل فروش صبا پرده دار و زمین سبز پوش

^{۸۶} قرآن، سوره اعلیٰ ۸۲ / ۱۳.

^{۸۷} این نظم از مجیر است. مجیر الدین بیلقانی، دیوان مجیر الدین بیلقانی، تصحیح محمد آبادی، تبریز، انتشارات مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران، ۱۳۵۸، ص. ۹۸-۹۹. این نظم در دیوان این طور است: « رسید کوبهء سعد بر جنیبتِ گل \ مثال داد جهان را به فرّ و عدلِ بهار & بنفشه را گلِ سوری مگر به خرده گرفت \ که مانده بر سر یک پای بهر استغفار & بسوخت خون دل خویش لاله تا دانست \ که در جهانش بقا اندکست و غم بسیار & به سمعِ لاله رسید آنکه غنچه پیکان ساخت \ دلش چو سینهء من گشت از نهیب فگار »

هر قطعه زمین ازان مرصع به جواهر زواهر گل و ریاحین و هر گوشه و کنار آن مصنع به صنایع ماه و پروین، درین منزل مبارک حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی به انتعاشِ خاطرِ عاطر و جمعیتِ حضورِ باطن و ظاهر اوقاتِ شریف گذرانیدند. روزِ دگر که عارضِ ازهارِ نهار از شکنِ زلفِ شبِ عنبر بار درخشیدن گرفت و قرصِ شمسِ سفیده صبح به جای نافهء مشکِ او فر و شمامهء عنبر بر اطراف و جوانبِ چرخِ اخضر کافور پاشیدن گرفت، حضرتِ اعلیٰ کشورگشای از دولتِ آبادِ این منزل شریفِ سامی، بر ذروهء مرکبِ کوه هیکلِ گرامی طلوع نموده، به عزیمتِ زیارتِ اولیاءِ مقدسهء قونیه که احدی الجهتین مقصدِ مبارک بود، متوجه شدند و در خلالِ این طریق ذوی الاجلال علی بیگ شهبسوار بیگ که بر ولایتِ ذو القدر به نیابتِ حضرتِ اعلیٰ حاکمِ علی الاطلاق بود، با معدودی از مخصوصانِ خود به احرازِ پای بوسِ مبارک شرفِ مفاخرت پذیرفت و لم و کیفِ حقیقتِ احوالِ ملکِ غوری را بالمشافهه العلیه معروض [۳۰] داشت و کتاباتِ استمالت غایاتِ تلخیصِ نهایات که محررانِ غوایتِ ارکان از دیوانِ غوری بدو انفاذ نموده بودند و همگی مضمونِ حیل مشحونِ آن منتمی به کذب و خدیعه و منتهی به احداثِ فتن و وقیعه بود، به مطالعهء غزای دیوانیانِ اعلیٰ رسانید و بعد از آنکه حضرتِ اعلیٰ به استماعِ این احوال بر کماهی فتنه و فسادِ آن مزور محتال اطلاع یافت، جلّ همت و کلّ توجه و نیت من صمیم الطویت به دفع و رفعِ او مصروف گردانید و بالجمله سرّ لطیفِ این معما که درین ولا از کارخانهء قدر و قضا به اقلامِ ایجاد و انشا بر صحایفِ ابراز و ابدا مرقوم رقم انشا و افشا گشت، تصحیحِ آمالِ حضرتِ اعلیٰ و تفضیحِ احوالِ ملکِ غوری بود. چنانچه فحوی این مسطور و مطوی این مزبور بدان مشعر است، آنکه چون ملکِ مشار الیه را محقق شده بود که نوابِ کامیابِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشای در نوروزِ آینده به نهضتِ تسخیرِ دیارِ عجم از پایهء سرپر ارم روم علایمِ فتحِ دعایم را اهتزاز خواهند فرمود، هر آینه عروسِ ملک و شاهدِ مالِ آن دیار باسهل الوجوه و احسنها در آینهء [۳۰] فتح معاینهء آن حضرت چهره نمای خواهند فرمود. چه ضعفِ قوت و قوتِ ضعفِ طایفهء قزلباشیه بر آرای مخالف و موالف ظاهر و سانح شده بود و « إِنَّ لِلطَّاعِينَ لَشَرَّ مَآبٍ »^{۸۸} کیف لا از زمانی که هممِ علیّه به دفعِ شرذمهء^{۸۹} دتیه طایفهء مذکوره منعطف شده بود. نهالِ عمرِ اکثرِ امرا و ارکانِ دولتِ والی عراق که در مهالکِ وقایعِ اعتماد بر مسارعتِ جلادت و در مخایفِ صنایعِ اعتنا بر مصارعتِ شجاعت و کاردانی ایشان داشت و هر یک از آنها در روزگارِ کارزار وثیقهء میمنه واثقهء^{۹۰} میسره بل عند الانفراد رتبهء قلبِ عساکر و اجناد داشتند، از جویبارِ حیات و زندگی استیصال و استفضال فرموده بودند و به ضربِ مکاوحه و حربِ معارضه کنگرهء ایوانِ شامخه و کرسی کاخ شاهقهء ملک و ریاستش را مرهء بعد مرهء رخنه و شکست داده، مستعدِ انهدام و معدِ بوار و انصرام گردانیده بودند.

^{۸۸} قرآن، سوره ص ۳۸ / ۵۵.

^{۸۹} شرذمه: شرمزه YN

^{۹۰} واثقه: واثقه YN

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

عنانِ بزرگی هر آن کس که جست نخستش بیاید به خون دست شست^{۹۱}
اگر احترام نیک یاری دهد برین دشمنان کامکاری دهد

لذک آینه تصور ملک غوری [۳۱آ] نقش پذیر این تصدیق گشت که چون خدام کشورگشای ملکِ عجم را بالکلیه به تحتِ قدرت و حیطهء نصرت در آورد، رای زرین جهانگیرش ملکِ عرب را از اجلّ ممالک محروسهء قلمرو و اجلّ مسالکِ مانوسهء فتح و فحّ دو خود شمرده، دران باب به هیچ باب دقیقهء امهال و رقیقهء اهمال تجویز نخواهند فرمود.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فععلن]

عقل داند که چو مهتاب زند دست به تیغ ردّ تیغش نه به اندازهء درجِ قصب است^{۹۲}

و ازین جانب با وجودِ کبرِ سن و ضعفِ قوی و اختلافِ عقول و اختلالِ آرای چراکسه روزِ دولتِ ما را به سحابِ غمامِ تیغ و صمصام که قطراتِ خون ازان قاطر و ماطر است، چون شبِ تیره سیه خواهد ساخت و ارکانِ رصفِ البنیانِ سلطنتی که از عهدِ قدیم به حراستِ تیغ و تدبیر و صیانتِ رای مستنیرِ سلاطینِ سابقهء جرکسیه مثبت و مقرر گشته، تخریب و تدمیر خواهند فرمود.

لمؤلفه:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فععلن]

گر به تدبیرِ صوابِ خرد و فکرِ ثواب چارهء آن نشود کار تبه خواهد شد
و گر از مشرقِ دولت ندمد صبحِ مراد روز بر ما چو شبِ تیره سیه خواهد شد
و گر از عالمِ غیبم نرسد مژدهء فتح پایمال ستمش ملک و سپه خواهد شد

[۳۱ب] القصه بنا برین مقدمات طریقِ غوایت و سبیلِ ضلالت به اعانتِ معاندانِ دولت و اغاثتِ مخالفانِ شوکت اعنی والی شرارت نژادِ عجم اختیار فرمود، به اعتقادِ آنکه از دور و نزدیک به مال و چریک، تقویت و تحریکِ او نموده، خاطرِ شریفِ حضرتِ اعلی را به دوافعِ مقاومت و معارضتِ او مشغول ساخته، عرصهء خلافت و سعتِ مملکتِ خود را از صدماتِ قهرمانِ قهرِ خدایگانی مستخلص گرداند و در صورتِ تصویرِ مبادی اصلاح و اصطلاحِ مقدماتِ حرب و فتنه و مبادی جنگ و خدعه ممهّد و مرتب ساخته، مرجعِ فریقین باشد.

^{۹۱} این بیت از شاهنامه فردوسی است. ابو القاسم فردوسی، شاهنامه فردوسی متن کامل (بر اساس چاپ مسکو)، به کوشش سعید حمیدیان، چاپ پانزدهم، تهران، نشر قطره، ۱۳۸۸، ص. ۳۴۸. بیت این طور است: «عنان بزرگی هر آنکو بجست نخستین بیاید بخون دست شست»
^{۹۲} انوری، همان، جلد اول، ص. ۵۱.

لمؤلفه:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

غوری که در طریق حکومت به عصرِ خویش راهی به غیر مکر و ستم طی نکرده بود
میخواست تا رود به همین ره درین مقام در ماند چون صعوبتِ آن پی نکرده بود

و چون این مقالاتِ سالفهء مذکوره بعضی از ثقاتِ روات و بعضی به ارشادِ عقلِ هدایت سمات
مرکزِ ضمیرِ منیر و مسموعِ قوی سامعه مستنیر شد، فجّ فتح شمال و صبا که زنگِ فلک رنگِ آفتاب را بر
تیر بندِ چالاکی جست و مهرهء سفید و سیاه روز و شب را بر نطاقِ ساق رست [۳۲آ] کرده، دعوی
بالادوی داشتند، بر جلو بادپای مبارک انداخته، بر بریدِ برقِ تسابق و تفوق جویان، طریقِ مسارعت پویان کوچ
بر کوچ متوجه شدند و به توسطِ نه مرحله چمن و صحرای طاهرِ قونیه از ریاحِ غبارِ مشکبار، مراکبِ سیار
رشکِ آهوی صحاری تثار شد.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعلن - فعولن]

تاکی من ازین فسانه خوانی مقصود ازین حدیث دانی

گفتار در وصولِ رایاتِ فتح آیات به کعبهء وصلِ اربابِ هدايات اعنی مدینهء قونیه که مضجع و مثنوی آن
دو مظهرِ اسرارِ حقایقِ الهی حضرتِ شیخ صدر الدین محمد قونوی و مولانا جلال الدین محمد رومی
است قدس الله سرهما العزیز و استفاضه و استمداد از روحانیتِ این دو سلطانِ معنوی و رسیدنِ خبر
فتح دیارِ بیک درین منزل هنی

رباعی:

ای طایرِ روح خیز و پروازی کن آهنگِ سرِ سرو سرافرازی کن
در روضهء کوی دوست بالی بگشا با همفسان یکنفس آوازی کن

چون سلاطینِ کامکارِ عدالت آثار که به حسبِ ظاهر مالکِ ازمهء انتظامِ امور و سالکِ طریقهء التیام
مآربِ جمهور و در انفاذِ [۳۲ب] احکامِ انصاف و انتصاف و امضای اوامرِ حق و رفعِ اعتساف نایب و
خلیفهء الله اند و میانهء ایشان و اساطینِ سلاطینِ انبیا و افانینِ خواقینِ اولیا که جهتِ تکمیلِ ظاهر و تقدیسِ
باطن بدین نشأه مبعوث اند، مناسبتِ تام و ملایمتِ مالاکلام است، هر آینه بی اختیارِ اجتناب به علاوهء این
علاقه به جانبِ شریفِ ایشان منجذب و به طرفِ ایشان منسلک می کردند.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

هر تار ز زلفت سببِ جذبه‌ء عشق است سویت کششِ خاطرِ ما بی سببی نیست
پیداست چه خیزد ز طلبکاری عشق گر از طرفی دوست نهانی طلبی نیست

خدا م کیوان احتشام اعنهء مرام به زیارتِ کعبهء صفا حضرتِ سلطان العارفين برهان المکاشفین
مشکاة انوار الواصلین، صدر الحق و الحقایق و الدین و جلال الاسلام و جمال للمسلمین، نور الله ضریح
المتجاورین عن مشکاة متواهما منساقٍ منعطف ساختند.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

نور با جان اگرچه یک رنگ است با تنش نیز صحبتی نیک است
سوی این روشنی همی پویند این زیارت که خلق می گویند
نافه از مشک اگر جدا سازند بوی خوش چون دهد نیندازند
قالبی از سر نیاز و یقین «۳۳آ» سالها سر نهاده بر خطِ دین
گرچه از دیده‌ها نهان گردد خاکِ او قبلهء جهان گردد^{۹۳}

الحق روضهء مقدسهء ارم روم از برکاتِ رسوم میمنت مرسوم این دو عارفِ ربانی منطوقهء « بئر ذاتِ
العِمَادِ وَالَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ. »^{۹۴}

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

ز اقبالِ این هر دو سلطانِ دین فلک جسته صد آب روی از زمین
چه روی زمینی که ارواحِ قدس نهاده به طاعت بران روی انس
کیف الارض^{۹۵} مقدسهء قونیه از استحفاظِ قینهء خزاینِ این دو معارفِ کبری با ذروهء فلک الافلاک
مماثل و از استشرافِ محافظتِ این دو گنجورِ حقایقِ عظمی با مسجد و مأویِ ملایک معادل.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلن]

این زمینی است که منزلگهٔ جانان بودست مطرحِ نورِ رخِ آن مه تابان بودست^{۹۶}
این زمینی است که هر شب فرازی که دروست جای ابد شد آن سرو خرامان بودست

^{۹۳} این نظم از اوحدی مراغه‌ای است. اوحدی مراغه‌ای اصفهانی، جام جم اوحدی، چاپخانه فردوسی، ۱۳۰۷، ص. ۲۱۵. مصراع اول بیت سوم

این طور است: « نافه از مشک اگر تهی سازند »

^{۹۴} قرآن، سوره فجر ۸۹ / ۷-۸.

^{۹۵} کیف الارض: کیف لا ارض YN

این زمینی است که هر جا خس و خاری بینی پیش ازین رسته به جایش گل و ریحان

القصة:

ظاهر قونیه از فرّ شکوه شوکت خاقانی به مزید فیض روحانی و عتید دولت جسمانی فایز شد و حضرت اعلی از هوای مشکبار آن دیار استنشاق نکهت جنت و استرواح امنیت «۳۳ب» و راحت فرمودند.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

مقر شهنشاه گردون سریر	شد آن منزل تازہ دلپذیر
که آن سطح زنگار کافور گشت	زدند آنچنان خیمه بر کوه و دشت
بر اطراف عالم کشیده طناب	سرپرده شاه چون آفتاب
زمینی مسطح نه بالا نه پست	مقامی که مثلش نبود و نه هست
خروشان چو بلبل هزاران هزار	شده صبحدم اندران مرغزار
نو آیین بهشتی و نهری درو	مسطح زمینی و شهری درو
درون پر ز خوبان سیمین بدن	برونش گر از لاله و یاسمن
کز ایشان شده راه دین مستقیم	دو قطب‌اند بر هر دو قطرش مقیم
ملک خوانده اسم ورا صدر دین	یکی شیخ پاکیزه پاک دین
که روی دل اهل دل سوی اوست	حریم حرم قبله کوی اوست
که گیسوی حور است جاروب او	سر زد از درش روضه را آب رو
که از پرتوش روشنست ارض روم	دوم قطب الاقطاب آن مرز و بوم
بران خاک در کرده ما و ملک	به خاک درش رشک پرده فلک
که هستند اوتاد و قطب رمن	الهی به اکرام این هر دو تن
به فرق اعادی به وقت ظفر	«۳۴آ» تو شمشیر این شاه والا گهر
سرانجام گوهر به کار آورد ^{۹۷}	چنان کن کل فتح بار آورد
زمان تابع تیغ و احکام او	بگردان جهان سر به سر رام او

القصة:

^{۹۶} امیر صدر الدین ابراهیم امینی هروی، فتوحات شاهی (تاریخ صفوی از آغاز تا سال ۹۲۰ هـ. ق.)، تصحیح محمد رضا نصیری، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۳، ص. ۸۶.

^{۹۷} این بیت از هجونامه فردوسی است. بیت در هجونامه این طور است: « سرانجام گوهر به کار آورد \ همان میوه تلخ بار آورد » نگاه کنید:

روزِ دگر که سپیده سحرخیزانِ صباحِ خضابِ مشکی را از زلف و گیسوی شبِ تار بشستند و مجاورانِ قبه خضرای افلاک به جاروبِ آفتابِ غبارِ تیرگی از سطحِ عالم رفتند و مسبحانِ ملایک سبحة کواکبِ ثوابت و سیار به اناملِ اضائه سفتند، حضرتِ اعلیٰ کشورگشاییِ اولاً به زیارتِ حضرتِ زبیرِ قافی معارف و حقایقِ ربانی، طایرِ سرادقاتِ ملکوتِ مقدسه روحانی، کلیمِ الحقِ الی الخلق و کلامِ الخلق الی الحقِ الواصلِ بالله و الذایبِ فی الله الشیخِ صدرِ الحق و الحقایق و الدینِ استشرافِ یافته، از مشکوٰۃ انوارِ هدایتِ آثارِ این سرِ خاکِ مرآتِ خاطرِ پاکِ خود را مجلی به انوارِ نیرین و محلی به اضواءِ قمرین یافته، از مشاعلِ نورِ آن بارگاهِ سرور به استمداد و اقتباس و استفاضه و التماس، چراغِ دولتِ دنیا و عقبی و سراجِ سعادتِ اولی و اخری بر افروخت.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلن]

به ولای تو که گر بنده خویشم خوانی [۳۴ب] از سر مملکت کون و مکان بر خیزم^{۹۸}

و بعد ازان به قبه و بارگاهِ حضرتِ سلطانِ جلالِ المله و الشریعة و الدین حاضر شده، شرایطِ زیارت و طاعت و مراسمِ تضرع و عبادت به تقدیم رسانیدند و به استماعِ قرائتِ حافظانِ خوش خوان خصوصاً نعمه داودی الحان حافظ شمس الدین محمد اصفهانی که در تجویدِ قرائتِ ثامنِ قرآی سبعه و در ترتیل و لطفِ تلاوت فرید و وحیدِ زمانِ خود بود و صیتِ صوت و آوازه اخلاقِ کریمه حسنش در اوجِ حسینی چون نوروزِ عجم در حجاز و عراق شهرهء انفس و آفاق گشته، التذاذ و احتیاطِ تمام یافتند.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلن]

سامعان جمله سر افکنده به پیش از ره گوش برون رفته ز خویش^{۹۹}

و از رویهء سماع و سماعِ یراع که دابِ درویشانِ پر حال و حالِ گوشه نشینانِ بی قیل و قال آن آستانهء معلی بود، خاطرِ عاطر را انتعاش و انکشاف داده به صفای فایض فایز گشتند.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

شاهها فلک از بزم تو در رقصِ سماع است دستِ طرب از دامنِ این زمزمه مگسل^{۱۰۰}

^{۹۸} این بیت در دیوان حافظ این طور است:

« بولای تو که گر بنده خویشم خوانی \ از سر خواجهگی کون و مکان بر خیزم » حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۳۶، ص. ۴۵۶-۴۵۷.

^{۹۹} این بیت از مثنوی سبحة الابرار جامی است. نور الدین عبد الرحمان بن احمد جامی خراسانی، مثنوی هفت اورنگ، به تصحیح و مقدمه آقا

مرتضی - مدرس گیلانی، چاپ دوم، تهران، انتشارات کتابفروشی سعدی، ص. ۴۸۳.

^{۱۰۰} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۰۴، ص. ۴۱۱.

و حقیقتِ الوحده فی الكثرة و الجلوة فی الخلوة درین مجلس شریف مشاهده فرمودند.
نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

[۱۳۵] حریم وصل تو چون کعبه متلی به صفاست مرا صفای عجب این مقام می بخشد
به یاد زلف و رخ تست پیر خلوت را دم و نفس که بهر صبح و شام می بخشد

و بعد از اتمام زیارت از منزویان زوایای فقر به وسیله حجاب سرادقات ابتهت و فخر، چنین به
مسامع جلال نواب متعال رسید که درین آستان آسمان ارکان که به میامن مثنوی سلطان حکم ارتفاع کیوان
دارد، نان به نرخ آب در میان مردم متداول و متناول است، اما آب چون اشک چشم مظلومان و آب دیده
یتیمان، در عهد عدالت خدایگان بسیار کم بل چون ظلم بالکلیه مفقود و معدوم است و آبی که به کاری
آید، به واسطه ارتفاع زمین به روی کار نمی آید. ازین جهت سبزهزار آمال فقرا و ارباب صلاح چون رجای
عاشقان جگر سوخته فاتر و پژمرده است، نواب کامکار که اقدام برکت ارقامش چون خطوات خضر مبارک پی
مستدعی عمارت و آبادانی بود، سلسال حکم افاضت اقبال به اجرای « عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عَبْدُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا
تَفْجِيرًا »^{۱۰۱} اجزاء و انفاذ فرمودند و معتنیان را به خطاب « اَرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ »^{۱۰۲} و
تفنین نقب از ارفع [۳۵ب] محال و مآب و اجرای سلسال « بِيضَاءَ لَدَّةٍ لِّلشَّارِبِينَ »^{۱۰۳} فی کلّ حال به کلّ
حال مأمور و محکوم گردانید و از احلّ وجوه خزانهء معموره به قدر احتیاج دفترداران عظام را به تسلیم مال
مأمور گردانیدند و در اندک زمانی آبی که در گوارش و صفا به زلال جنت المأوا و در عذوبت و برودت به
نهر سلسبیل تسابق و تلاحق می جست، اجرا فرمودند.

لمؤلفه:

[وزن رباعی]

از دولت پادشاه صاحب خیرات در ظلمت ارض یافتند آب حیات
در طعم چو شیر ناب سرد و شیرین کردند بدان چو خضر احیای موات

و از ثبوت این صدقهء جاریه سبزهزار عواید دو جهانی حضرت اعلیٰ کشورگشایی بر وجه آمال و
امانی تازه و سیراب گشت.

لمؤلفه:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

^{۱۰۱} قرآن، سوره انسان ۷۶ / ۶.

^{۱۰۲} قرآن، سوره ص ۳۸ / ۴۲.

^{۱۰۳} قرآن، سوره صافات ۳۷ / ۴۶.

گر بنگرد لطافت این آب را خضر از چشمه‌سارِ خویش رود خضر شرمسار
شکر خدا که از اثرِ یمنِ مقدمت آمد به روزگارِ تو آبی به روی کار^{۱۰۴}

ذکرِ خبرِ فتحِ دیارِ بیک و قتلِ قراخان

چون پرتو دولتِ ابد پیوندِ همایون که مُوید من عند الله بود آنآ فآنآ از مشرق اعتلا و ازدیاد و یوما فیوما از مطلعِ اهتداً [۳۶] و ازدرداد بر فضایِ اخطار و ساحتِ افکارِ اعدا و اولیا لایح و سانح می شد و دستِ غیبی به میانِ عواطفِ لاریبی بهر ایامی ابوابِ فتوحاتِ جدید و فیوضاتِ عتید بر چهره‌ء آمال و امانی این دولت می گشود، درین اوقاتِ سعادتِ آنات خبر رسید که قراخان از جانبِ والیِ عجم به حکومتِ دیارِ بیک به عوضِ برادرِ اعیانیش محمد خان استادجلو که در محاربه‌ء چالدران با سایر اخوان به دستِ انصارِ دولت و اعوانِ حضرتِ طعمه‌ء نهنگِ تفکِ گشته، خاکِ ناپاکِ وجودش به آتشِ قهر بر بادِ فنا رفته بود و سرش که سرِ فتنه‌ء دوران و ثمره‌ء شجره‌ء خبیثه‌ء زمان بود، به دستِ یاریِ قضا پایمالِ سنابکِ ستورِ عسکرِ منصور گشته، موسوم شده و با دلِ سیاه و سینه‌ء کینه‌خواه به تدارکِ تقصیر « یَوْمَ یَقْرَأُ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ »^{۱۰۵} که در وقعه‌ء چالدران ازو صادر شده بود و از تابِ تفک و شمشیر « نَارًا تَلْطِئِي »^{۱۰۶} دخان‌وار دواسبه عار فرار اختیار نموده بود، به دیارِ بیک آمده؛ به داعیه‌ء آنکه خونِ هدرِ برادرش را که به وصیتِ والدِ شرع و عقل امتصاصِ آن بر ابنای عساکرِ منصوره از شیرِ مادرِ احل و احلی [۳۶] بود، اقتصاص نماید و سوادِ ظلمت و تیرگیِ کدورت « وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ تَرْهَمُهَا قَنَرَةٌ »^{۱۰۷} به ضیای انتقام و اقتحام « وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ ضَاحِكَةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ »^{۱۰۸} من کل الوجوه مبدل سازد.

مصراع:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

زهی تصورِ باطلِ زهی خیالِ محال^{۱۰۹}

^{۱۰۴} مصراع دوم هر دو بیت از کمال الدین خجندی است. کمال الدین مسعود خجندی، دیوان، ص. ۲۰۷. این نظم در دیوان این طور است: « گر بنگرد روانی آب سخن کمال \ از چشمه‌سارِ خویش رود خضر شرمسار & خاک خجند را که ز شیراز کم نهند \ آمد به روزگارِ تو آبی به روی کار »

^{۱۰۵} قرآن، سوره عبس ۸۰ / ۳۴.

^{۱۰۶} قرآن، سوره لیل ۹۲ / ۱۴.

^{۱۰۷} قرآن، سوره عبس ۸۰ / ۴۰-۴۱.

^{۱۰۸} قرآن، سوره عبس ۸۰ / ۳۸-۳۹.

^{۱۰۹} این مصراع از قصاید عبید زاکانی است. عبید زاکانی، کلیات عبید زاکانی شامل: قصاید و غزلیات و قطعات و رباعیات و عشاقنامه، با تصحیح و مقدمه عباس اقبال آشتیانی، تهران، مجله ارمغان، ۱۹۵۳، ص. ۸۱. مصراع اول این است: « تصور است عدو را خیال منصب تو »

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

ز گردی کز هوای فسق خیزد چه زحمت موکب پیغمبری را
ز خاری کز درختِ ظلم روید چه نقصان ذو الفقارِ حیدری را^{۱۱۰}
به خاری کز بحارِ جور آید چه مانع آفتابِ خاوری را

و با بیگریگی آنجا جنابِ غضنفر فیروز جنگ شمس الدین محمد بیگ ادام الله ایام نصرته و سایر امرای جلیل القدر که جهتِ استحفاظِ دیارِ بیک از پایهء سریرِ ظفر صریر فرستاده شده بود، معارضه نموده و بعد از آنکه حاکم محکمهء قضا حجهء نیلوفر سیفِ قاطع اولیا را به خونِ اعدا به رقمِ ریحان و « یَنْصُرُكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا »^{۱۱۱} محقق و محتوی و طومارِ احکامِ اعمارِ دشمنان را به خطِّ نسخ « فَقُطِعَ ذَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ »^{۱۱۲} منطوی گردانیده بود، صورتِ محاربه سمتِ وقوع پذیرفته، بعد از مناقشه و منافسهء بسیار و مکاوحه و مکادحهء بی شمار [۲۳۷] نسیم فتح و نصرت ترابِ مواکبِ کواکبِ اعداد در چشمِ ادبار و انهزام ایشان پاشیده، اکثرِ امرا و سرداران اسپر تیر و قتیلِ شمشیر گشته‌اند و بعضی در حبالهء خسارِ اسار مقید و گرفتاراند.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

در برگ‌ریزِ عمر عدو صرصرِ اجل نوروز را طبیعتِ فصلِ خزان نهاد^{۱۱۳}
اطرافِ باغِ معرکه را تیغِ آفتاب از خون گشته زنگِ گل و ارغوان نهاد

و سرِ قراخان که سرهنگِ اربابِ طغیان و عصیان و انگشت‌نمایی همگان و بلای سیاه زمان بود و در ایقاعِ جدال و ایقادِ نیران نکال چون دود سرآمد آن طایفهء آتش‌نهاد بود، با دگر رؤس و کؤسِ مدروس و الویه و اعلامِ منکوس به درگاهِ قیصر و قابوس زمان آوردند و اباطیلِ کدورتِ ظلمتِ ظلمِ قراخانی به اسالیبِ انوارِ عدالت و حقانیت مبدل و منور شد و الحمد لله رب العالمین.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

^{۱۱۰} این نظم مال قاضی شمس الدین است. لطفعلی بیگ بن آقاخان بیگدلی شاملو، آتشکده آذر، نشر. حسن سادات ناصری، ۳ ج، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۳۶، ج. ۱، ص. ۲۶۴. این نظم در آتشکده این طور است: « ز گردی کز هوای کفر خیزد \ چه زحمت موکب پیغمبری را & z خاری کز درختِ شرک روید \ چه نقصان ذوالفقار حیدری را »
^{۱۱۱} قرآن، سوره فتح ۴۸ / ۳.
^{۱۱۲} قرآن، سوره انعام ۶ / ۴۵.
^{۱۱۳} ظهیر الدین فاریابی، دیوان حکیم ظهیر الدین فاریابی، ۱۳۲۴، ص. ۶۱. مصراع دوم با فعل « دهد » اتمام می شود.

آرام یافت در حرم امن وحش و طیر آسوده گشت در کنفِ عدل انس و جان
گردون فرو گشاد کمند از میان تیغ و ایام بر گرفت زه از گردنِ کمان
از غصّه خون گرفت چو می ظلم را جگر وز خنده باز ماند چو گل عدل رادهان^{۱۱۴}

و به تهنیت این فتح جدید که مقدمهء [۳۷ب] فتوحات متجدده بود، اهل اردو مفاتحه و مباسطه‌ای و بشاشه و هشاشهء تمام نمودند، چنانچه زهره و مشتری به خنیاگری آن آرزوی انحطاط و استدعای تفرّج و احتیاط فرمودند. همیشه مُسرِع فتح و بریدِ نصرت به عدویت اخبار امثال این اخبار مذاقِ دوستانِ شیرین نکهت کام و خاطرِ ناکام دشمنان تلخ و غمگین گرداناد.

مصراع:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فع لاتن]

این دعا راز همه خلق جهان آمین باد^{۱۱۵}

روز دیگر که گردونِ ترنجی شکلِ نارنجِ زرین بر فرقِ نهالِ شرق نهاد و فراشِ نسیم صبا جهتِ جمشیدِ خورشیدِ خرگاهِ هاله بعد از انجلائی کدورت منع و ژاله بر صحنِ فیروزه کون مرصع به جواهرِ درّی اشعهء لاله ترتیب فرمود، حضرتِ اعلی از مرغزارِ چمنِ قونیه به صفیرِ طایرِ نفیر، محفوف به اجلالِ تعظیم و توقیر، کوچ فرموده؛ منزل مبارکِ قرق‌پیکار را سرمنزل دولت و کامرانی و مستقرِ سریرِ خلافت و کشورستانی ساختند. الحق سبزه‌زارِ چمنِ مذکور به آیینِ «جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ»^{۱۱۶} مزین بود. درین منزل از غضنفرِ شیر شکار، سنان پاشای سپهسالار که در البستان با لشکرِ [۳۸آ] گران بی کران چون بدن که انتظارِ لحوقِ جان کشد، منتظرِ وصولِ رایاتِ فتح موصول بودند. خبر رسید که ملک غوری از حمص و حمی عبرت نموده، بلا تخلّل یوم و تخلف قومِ علی الاستعجال قاصدِ حلولِ حلب است و نایبِ حلب به عمارتِ مصطبهء سلطانی در گوک میدان که بر ظاهرِ شرقی حلب کائن است، عامل و شاغل است. نوابِ همایون از آنجا که معارجِ علو نشأه و معالی سمو نشوه تواند بود، عرضِ عریضِ سلطنت به نیلِ بلا بدیل خود را از خسارتِ این جسارت و جرأتِ این سرعتِ ملحوقِ غبارِ عار دانست. لهذا به تجشّمِ مسارعتِ شریفِ مُبدی و به تشمّرِ مبادرتِ لطیفِ مُحدی گشتند و مسرِعِ نسیم صبا که قایدِ فتحِ البابِ ممالکِ سبا بود، به سوطِ الاستعجال تحدید و تهدید فرموده، کوچ بر کوچ متوجه شد.

^{۱۱۴} مجد الدین محمد حسینی، زینة المجالس، با مقدمه احمد احمدی، تهران، کتابخانه سنایی، ۱۳۶۲، ص. ۳۷۶. نظم در کتاب این طور

است: «آرام یافت در حرم امن وحش و طیر \ آسوده گشت در حرم امن انس و جان & گردان فرو گشاد کمر از میان تیغ \ ایام بر گرفت زه از گردنِ کمان & از غصّه خون گرفت خوی ظلم در جگر \ وز خنده باز ماند چو گل عدل رادهان»

^{۱۱۵} این مصراع از ترکیبات سلمان ساوجی است. مصراع اول این طور است: «بر ولی تو دعا بر عدویت نفرین باد».

<http://ganjooor.net/salman/divanss/tarkibatss/sh3> /۰۶/۱۱/۲۰۱۸.

^{۱۱۶} قرآن، سوره بقره ۲ / ۲۵.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

تکاور را ز پیشِ صف بر انگیخت دلش از کین چو دریا کف بر انگیخت
سمندش ماهِ نو بر خاک می بست کمندش فتح بر فتراک می بست
ظفر با تیغ تیزش همعنان شد عدو زین غصّه زار و ناتوان شد^{۱۱۷}

گفتار در انتهازِ موکبِ حضرتِ اعلیٰ قدسیه از منزلِ قرق [۳۸ب] پیکار به محروسهء مأنوسهء

قیصریهء سنیّه

روز دیگر که باز اوغازی^{۱۱۸} سحر به مخلبِ سعی کلاهِ ظلمت را از سرِ خود باز کرد و از آشیانهء
افق جناحِ طیران گشاده، شکاری زاغِ شب را به منقارِ آفتابِ اصطیاد نموده، طعمهء روزی گردانید، شاه‌بازِ ظفر
انتهازِ همایون به نیتِ اصطیادِ اعدای غدار از نشیمنِ مرغزارِ قرق‌پیکار بالِ اقبال به نُهَضتِ قیصریه گسترانیده از
منه‌ی اقبال

مصراع:

[بحر مجتث: مفاعیلن - فعلاثن - مفاعیلن - فعولن]

چهار سوی جهان زان تست رو بستان

به گوشِ هوش نیوشیده، بر طایرِ مرکبِ فرخنده‌پی زمین‌نوردِ گردون‌طی سوار شده، متوجه شدند.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعول - مفاعیلن]

وَقُورٌ إِذَا خَلَّتْهُ وَطِبَّأُغُهُ وَإِنْ هَرَّ هَرَّ الْأَرْضُ فَرَطًا انْتِفَاضِهِ
وَيَخْفَى اصْطِفَاقُ الرَّعْدِ رَجَعِ صَهِيلُهُ وَيَخْفَتُ صَوْتُ اللَّيْثِ بَيْنَ غِيَاضِهِ^{۱۱۹}

و با عسکرِ انجم اعداد که در ثباتِ اقدامِ قتال و رسوخِ التحامِ جدال حکمِ کواکبِ ثوابت داشتند،
مراحل و منازلِ سبعةء سیاره را به ترکیبِ تحلیلِ هفت منزل انقضا فرموده، ظاهرِ طاهرِ قیصریه را از فرّ و وصول
پایهء سریرِ اعلیٰ به اصابتِ مراسمِ قدیمِ قیاصره و اهدایِ مواسمِ کریمِ دولتِ جدیدِ اکاسره، فایز و فایض
گردانید.

^{۱۱۷} عطار، خسرونامه، خواستگاری شاه اصفهان از گل، ص. ۱۳۶-۱۳۷.

^{۱۱۸} باز اپغازی: باز اوغازی YN .

^{۱۱۹} <https://www.parsi.wiki/fa/wiki/topicdetail/0bf8f11fb6ff41d1b406fe3843cd1e01> .۲۰۱۸/۱۰/۱۰۲

^{۱۱۹} این نظم از قصیده ابی العباس الضبی است. ابی منصور عبد ملک الثعالبی النیسابوری، یتیمه الدهر فی محاسن أهل العصر، شرح و تحقیق، مفید محمد قمیحه، ۵ ج، بیروت، دار الکتب العلمیة، الجزء الثالث، ص. ۲۶۳.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

[۱۳۹] لطیف و دلگشا آب و هوایی
ریاحین بر کنار جوی رسته
درختان چون بتان قد بر کشیده
فراز شاخ مرغان خوش آواز^{۱۲۰}
نهای سرو کز جنت سبق داشت
مبارک منزلی فرخنده جایی
به آب ژاله دست و روی شسته
ز یکدیگر به خوبی سر کشیده
به الحان ارغنون‌ها کرده پر ساز
خط طوبی لهم بر هر ورق داشت

و در اثنای این منازل محمد بیگ قاپوچی باشی که کوکب طالعش به وبال آیل گشته، از سمت المستقیم دولت رجعت نموده بود، پیش‌خانه و اوتاق دولت نطاق همایون را از منزل [] که جهت نزول بارگاه قیصری محقق و مقرر شده بود، به اغوای غول غفلت به محل دیگر برده بودند. چون موکب شریف حضرت اعلیٰ کشورگشای به منزل رسید، یورت شاهی از قبه و بارگاه پادشاهی خالی بود. قهرمان قهر خدایگانی خدام قوی غضبی را به سیاست سفک دمای مشار الیه و جمعی از قاپوچیان که رفیق طریق غوایت تحقیق او بودند، مجاز و مرخص گردانیدند. آخراً به ملاحظه « وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ. »^{۱۲۱}

مصراع:

[وزن رباعی]

[۳۹ب] از قتل به موت عزل عفوش فرمود

و مشار الیه به واسطه شنعیت این صنعت از رتبت قربت معزول و از بمن دولت مهجور و مهزول گشت.

لمؤلفه:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعیلن - فعولن]

هرکه از شاهراه بر گردد
صبح بختش به شب شود مقرون
بعد ازین مشکل ار تواند دید
گم کند راه صدق و رسم صواب
کام عیش از برش شود نایاب
روی دولت مگر به وهم و به خواب

اما رجای امیدواران به مروت و عاطفت سلطان صاحب‌قران آنکه التهاب مجرم محرم کعبه دولت را از مشرع عفو و مشرب عنایت منطقی گردانیده، در بیابان حرمان و هجران سرگشته و حیران نگذارد.

^{۱۲۰} این مصراع از سلمان ساوجی است. سلمان ساوجی، مثنوی جمشید و خورشید، باهتمام ج. پ. آسموسن - فریدون وهمن، تهران،

انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۸، ص. ۱۷.

^{۱۲۱} قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۱۳۴.

لمؤلفه:

[وزن رباعی]

آن را که به دستِ لطف بر داشته‌ای بردار و به یکبار می‌فکن بر خاک

و دو روز جهتِ استراحتِ عسکر و تهیه‌ی اهبه‌ی فتح و ظفر به استقرارِ خلافت قرار این کلّ زمین را با حدیقه‌ی خلدِ برین مساهم و مساوم گردانیدند. روز سیم که طایرِ سحرِ حباتِ کواکب از سطحِ چرخِ سواعب برچید و طاووسِ زرّین‌بال آفتابِ چترِ خورشید با طنابِ شعاع و اوتادِ ارباع بر عمودِ خطِ مستقیم مرکزِ عالم [۴۰آ] اقامت نمود، عمله‌ی فراشخانه بارگاهِ کیوان اشتباهِ همایون را از حوضِ ارض به ذروه‌ی جبالِ جمال نهاده، از قیصریه به قطعِ منزلِ سارموساقلو مأمور شدند و چون هوای منزلِ سارموساقلو از طیبِ غبارِ مواکبِ فتح مراکبِ رشکِ گلستانِ ارم و غیرتِ بهارستانِ معالی هم‌گشت.

لمؤلفه:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن]

هوای سارموساقلو از نسیمِ طیبِ اقبالش شده چون نکته‌ی خوبان فرج‌بخش و نشاط‌افزا
چو خطِّ خوب‌رویایان برده صحنِ سبزه‌زار قرار از قلبِ محزون صبر و عقل از خاطرِ شیدا
کشد اهلِ بصیرت بعد ازین از غایتِ عزت غبارش را به جای کحلِ اندر دیده‌ی بینا

بعد از تحلّلِ ارتحال و توسطِ انتقالِ شش مرحله که اشارت به قطع و سدّ مراحلِ انتعاشِ جهاتِ سته‌ی دشمنان و بشارت به اقتراحِ افتتاحِ ابواب و سعّتِ آمال و فسحتِ اقبالِ دوستان بود، حکمِ عالی از مکننِ معالی به نفاذِ مقرون گشت که موضعِ البستان را مخیمِ سردقاتِ ابّهت و جلال و مضربِ حیامِ سپهرِ احتشام [۴۰ب] حشمت و اقبال گردانند و دقیقه‌ی تأخیر و تسوف و رقیقه‌ی تعلّل و توقف را مطلقاً مدخلِ تجوّز و تجویز ندهند. حسبِ الفرموده به عملِ مقرون و به فعلِ مشحون گشت و در روزی که رکابِ آسمان مدارِ ارض قرار با عساکرِ گردون احاطه‌ی کوه وقار چولکه و صحرایِ البستان را به فرِ نزولِ احتشام رتبه‌ی علوّ کیوان و مرتبه‌ی سموّ بهرام می داد، جمهورِ امرای عظام و حکامِ ذوی العزّ و الاحترام و عساکرِ نصرت فرجام که سابقاً در ظلِّ رایاتِ فتح التزام، هزبرِ خصم افکن، ثالثِ رستم و بیژن، محرمِ اسرارِ سر و علن، سنانِ پاشای سپهسالار که به رسمِ طلیعه‌ی موکبِ ظفر اقتدار در البستان چون عطشان وادیِ ظلمت به آبِ حیوان و عاشقِ مهجور به وصلِ جانان و جسمِ فگار به حلولِ روح و روان، مترقّب و مترصدِ مقدمِ شریف و مقامِ منیف بودند؛ به زینتِ فاخر و حشمتِ باهر، محفوف به اسلحه و یراق و مکفوف به ادواتِ حرب و یساق به استقبالِ خدیو علی الاطلاق، صاحب‌قران بالاستحقاق به مسرتِ تمام و فرحتِ مالا کلام بیرون آمدند.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

[۴۱] چو مور و چون ملخ چندان حشر بود که نی کس را گذر نی ره گذر بود^{۱۲۲}
 ز نعل باد پایان تکاور زمین گویی که گردون‌یست دیگر

و بعد از آنک شرایطِ تاپو به جای آوردند و در چند موضع روی تواضع بر ترابِ اخلاص نهادند، سجدهء شکر به تقدیم رسانیدند و هر دو عسکر چون دو کوه آهن و مقناطیس همدیگر را در بر گرفته، سنّه سینهء مصافحه و معانقه به جای رسانیدند. حقا که از اجتماع این دو عسکر و اظهار اشتیاق و التیاع این دو لشکر غریب روز محشر به آسمان رسید و بعد از تسکینِ غبار و تحصیلِ قرار، عسکری در زینت پیکری پیراسته و عالمی در فرقهء آدمی آراسته مشهود و منظور گشت و امرای کبار و سردارانِ ذوی الاعتبار، هرکس در مدارج و محال خود استاده، جبه و یراق می نمودند و به زبان حال استدعای جنگ و جدال می فرمودند.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

امیران صف در بروز و غا بر افراشته ازدهای لوا
 همه با جوانان جنگ آزمای پلنگ زمان شیر دشمن ریای
 ستاده به پای علمهای خویش ز قهر اعادی دل و سینه ریش
 به زیر سرین اسبهای که باد نیارد عنان بر عنانش نهاد
 [۴۱ب] گرفته به کف تیغ سیماب گون به قصدِ عدو چشم و دل پر ز خون
 مسلح به آیین جنگ و شتاب همه غرق آهن چو ماهی در آب

نیزهء زرین بال به مخلبِ جیر و منقارِ سر و کردار به جنگِ دشمنانِ غدار بر پا استاده، کمان جاجی به استدعای رمی به دست بوسِ رامی پشت خم کرده، کلاه خود کیانی چون برقی یمانی جهت تفرّق ابصار اغیار بر سر آمده، تیرِ قضا به مصادمتِ هدفِ جانِ اعدا طیار گشته، سپر از هجرِ محاربه و طلبِ مجادله چین بر جبین افکنده، زره همه تن چشم گشته، گوش بر آوازهء طوپ و تفک انداخته، تفک چون ازدهای افسرده مترصدِ شرارهء آتش پیکار گشته بود و بعد از آنکه نوابِ همایون جبه و یراقِ موافقِ یساق به انظار عاطفت و اشفاق مشاهدهء شریف نمود، سپهسالارِ عالیشان و امرا و سردارانِ رفع المکان را به لسانِ مرحمت و احسان دلجویی و تطیّب خاطر فرموده، به انواع نوازش و اصطناعات و اصناف به نقد و التفاتات مستظهر و امیدوار گردانید و امرا و عساکرِ منصوره و سر خیل و امرای مأنوسه، بل عامّهء عساکرِ محروسه، زبان بیان [۴۲] به دعای جمیل و ذکرِ جزیلِ همایون گشوده، بدین ابیات رطب اللسان و عذب البیان گشتند.

لمؤلفه:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فعولن]

^{۱۲۲} این بیت از عطار است. عطار نیشابوری، خسرونامه، ص. ۳۵۴. این بیت در خسرونامه این طور است: « چو مور و چون ملخ چندان سپه بود \ که کس را نه گذر بود و نه ره بود »

تا زمانست خداوندِ زمان سلطان باد
چرخ و ایام به فتح تو و کسرِ اعدا
لشکرِ فتح تو کو شام بگیرد تا جاست
اسمِ عالیت که فهرستِ طلسمِ غیب است
دولتت کان به جهان رسمِ عدالتِ نو کرد
گر عدو طایعِ تیغت نبود از سرِ جهل
رایتِ سلطنتت باد مصون از آفات
دولتِ خصم ز تیغِ کفِ تو ویران باد
راست رو همچو قضا بر نمطِ فرمان باد
قاهرِ قاهره و حکمِ ده عربان باد
بر همه حکمِ جهان فاتحه و عنوان باد
از ازل تا به ابد قائمهء دوران باد
سرِ او طعمهء تیغ و کفنش خفتان باد
ناصرِ سلطنت عاطفتِ سبحان باد

و حضرتِ اعلیٰ کشورگشای مخفوف به عواطفِ سبحانی با امرا و عساکرِ موید به تائیداتِ رحمانی به منزل شریفِ البستان نزول نمودند و سه روز جهتِ کشف و استخبارِ احوالِ اعدا و تحقیق و استفسارِ طرف و اختبارِ مسلکِ اولی درین منزل توقف فرمودند. الحق البستان بستانی است محصور به جدرانِ جبالِ بلند و حصارِ تلالِ ارجمند چه در پای غارِ اصحابِ کهف و در دُرنه داغی و قلعهء زمانتو [۴۲ب] واقع شده، هوایش به صفوتِ جوهرِ مجلی و آبش به عدوبت و لطافتِ محلی، اراضیش چون صفحهء وجهِ ساده‌رویان پرکار و صحاریش چون صحیفهء خاطرِ راست‌روان هموار.

لمؤلفه:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

از قدوم شریفِ شاهِ زمان
بوستانی پر از نگارِ بهار
لاله جا کرده بر لبِ خویش
سوسن از شوقِ او کمر بسته
در هوایش شقایقِ النعمان
غنچه هر زر که داشت تو بر تو
گل ز سرخ در طبق کرده
سبزه فرشِ زمرد افکنده
گلِ مصری ز شوقِ مقدمِ شاه
رشکِ افلاک گشت البستان
و اندران بلبلان هزار هزار
یاسمین سر نهاده بر رویش
نرگس از جای خویش برجسته
داغ بر دل نهاده سرگردان
کرد ایشار مهر طلعتِ او
در کفِ پای شه ورق کرده
خس و خار از میانه برکنده
منتظر ایستاده بر سر راه

و درین منزل از حاکمِ ملاطیه قاصدی به درگاهِ عالیناه شتافت. بعد از به تقبلِ ارضِ عرضِ مرسل را وسیلهء سخنِ خود ساخت و چنین ابراز نمود که حاکمِ ملاطیه چون مستسقی به وصالِ زلالِ انتظار [۴۳آ] و چشم داشت، وصولِ غبارِ قدومِ مواکبِ فلکِ رکابِ دارد و مستدعی آنست که مقدورِ استعداد و میسورِ امداد و اسعادهء خود را صرفِ راهِ غلامانِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشای نماید. روزِ دیگر که غالیهء عنبرِ اشهب شبِ غالب و سنای ذوالفقارِ عسکرِ صباحِ خفایای خزاینِ شام را سالب و سایب گشته بود،

لمؤلفه:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

چون بر کشید دستِ سحر تیغِ ذو الفقار شد لشکر شبه صفت شام تارومار

نوابِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی استخلاصِ ملکِ عرب را مناصِ مطلبِ سامی و مناطِ مقصدِ عالی ساخته، به اظهارِ مخالفت و تصرفِ مملکتِ ارکانِ دولت را تحریص و تحریض فرمود و از طریقِ سلطانِ سؤی و زلِ خوان به سه مرحله ملاطیه و شطّ نهرِ فرات را جهتِ مخیمِ سردقاتِ ابّهت و محطّ سایبانِ آسمانِ سای حشمت مقرر فرمود و چون موکبِ خاقانی مانندِ برکاتِ آسمانی و میامنِ رحمانی، با عساکرِ اعدادِ نصرتِ قرانی، چولکه و اوئه ملاطیه را به اشراقاتِ انبوهِ شکوهِ سلطانی، روشن و نورانی گردانید. حاکمِ ملاطیه که از غلامانِ ملیط و ابنای خلیط بود و ذاتِ ذنّی الصفاتش قابلیتِ [۴۳ب] قبولِ دولت و استعدادِ امدادِ رفعتِ نداشت، چون نکبت که از توجهِ دولتِ گریزان و یا اوراقِ پژمردهء خزان که از وصولِ نسیمِ ریزان باشد، از تقربِ آستانِ فیضِ آشیانِ تحنّب و احتراز نمود و قلعهء ملاطیه را خالی گذاشته به جانبِ حلب فرار نمود.

لمؤلفه:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

آنکه زو حق نکرد لطفِ دریغ فتحِ اقلیمِ می کند بی تیغ
چون ورا داده حق جهانبانی می ستاند جهان به آسانی

و چون حاکمِ ملاطیه به اختیارِ نکبت و ادبار از دولتِ رفیعِ المقدار فرار نمود، ملاطیه به توابعها در اقبالِ ظلالِ سیوف از صنوفِ بأس و انواعِ خوف و یأس مستخلص گشت و از مستحفظانِ سایرِ بلاد و قلاع و مستقیظانِ دیگر اقطاع و ارباع که درین حدود و حوالی واقع بودند، مثل دوکری و درنده و مشا و کوفی و بهسنی و گرگر و کاخته و قلعه الروم و عنتاب و غیر ذلک مما ذکر اولم ینکر و از طوایفِ اجنادِ این حدودِ آنانی که به اقتضای اقتدای دولت و اقتضای هدایت از تیه ضلالت و گمراهی راه به سرحدّ سلامت و عافیت برده، خود را قطرهوار در سلکِ امواجِ بحارِ عساکرِ نصرت [۴۴آ] مآثرِ منسلک و منخرط ساختند، به اقطاعِ علوفه و جامگی اختصاص یافته، اسامی ایشان در دفاترِ خلود مثبت و محقق شد و آنانی که به اضلالِ قایدِ خذلانِ بنا بر جهل و عدوانِ طریقِ مخالفت سپردند، به مواخزاتِ الیم و معاقباتِ عظیم گرفتار شدند.

مصراع:

[بحر بسیط: مستفعلن - فعلن - مستفعلن - فعلن]

فَاخْتَرُوا فَأَيُّهُمَا تَهْوَاهُ مُنْقَلِبُ

و بعد از دو روز نوابِ حضرتِ اعلیٰ کشور گشایی از درِ ملاطیه کوچ کرده، به قصدِ توقفِ چند روزه و ثبات بر کنارِ نهرِ فرات به نزولِ برکاتِ فرمود و به حضور و استحضارِ بگلریگی دیار بیک و امرای اکراد و

عسکری که قبل ازین از پایهء سریرِ اعلیٰ به مضافت و معاضدتِ مشار الیه مبعوث بودند، حکمِ قضا مضا به امضا و انفاد مقرون و متصل شد و درین اثنا مولانا روانی کاتبِ مطبخِ معموره که به ظرافتِ فطنت و لطافتِ فطرت از امثالِ قصبِ السبق امتثال ربوده، علی التعمیل جهتِ تحقیقِ کماهی احوال و آمال خصوصاً حالِ ایلچیانِ عظام که از درگاهِ مُعلّی به ملکِ غوری فرستاده شده بود، به اسمِ ابتیاعِ مصالحِ کلارخانهء معموره فرستاده شد و تا رسیدنِ [۴۴ب] عسکرِ دیارِ بیک درین منزل فروز که مرتعِ نزه و مربعِ نبه و آبِ خوشگوار و هوای لطافت آثار داشت، ایامِ توقف به پانزده روز متمادی گشت.

لمؤلفه:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

و از زلالِ روانِ جان بهتر	آبش از آبِ خلد نیکوتر
بی تردّد که هست آبِ فرات	مایهء زندگی و عینِ حیات
حور و غلمانِ قدس ماه سرشت	چه فراتی که در نعیم بهشت
بر زلالِ بهشت صد ترجیح	می کنند از سرِ یقین صریح
و از نسیمِ دماغِ جان گلشن	از هوایش فضای دل روشن
مرده را زندگی نهد برش	طیبِ انفاسِ نکهت سحرش

گفتار در رسیدنِ ایلچیِ ملکِ غوری از جانبِ حلب به تمهیدِ مبادیِ صلحِ میانهء خدیوِ علی الاطلاق و

والی عراق

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

فرستاد جمعی به درگاهِ شاه	جوانانِ محرمِ سرانِ سپاه
طلب کرد صلحِ عجمِ بی درنگ	چه صلح که آید از بوی جنگ
چو بر گشته بدبخت او از نخست	به خود جنگ و بهر کسان صلح جست

چون ملکِ غوری را کالشمس فی رابعة النهار، خطیئهء اجتهاد و سوء تدبّر و افتکارِ خود در اختیار این اسفارِ خطیرِ الآثار از [۱۴۵] مکنن حجّ مستور بر منصّهء ظهورِ ظاهر و طالعِ گشت و بی شوبِ تردّد و ریبِ ترصد مشهورِ یقین و معلومِ مبین گشت که مالِ حال او به منطوقهء « لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ »^{۱۲۳} و مصدوقهء « لَبَّرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى

^{۱۲۳} قرآن، سوره توبه ۹ / ۱۱۰.

مَصَاجِعِهِمْ»^{۱۲۴} آیل گشته و بخیهء نهانی که به سوزن مکر بر مرقع برفع امور ملکی و لباس تلبیس زده،
بالتمام بر روی کار افتاده و توسن سرکش قبایح اعمالش فرعون وار بی اختیار متوجه استعراق نیل بوار شده،
غافل از مضمون «یَوْمَ یَأْتِی ۱۲۵ بَعْضُ آیَاتِ رَبِّكَ لَا یَنْفَعُ إِیْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِی
إِیْمَانِهَا خِیرًا»^{۱۲۶} آغاز تنزل و تزلزل نموده، نوای حجاز را در پردهء زیرین عراق از روی نفاق ساز کرد.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

لباسی که باشد نفاقش شعار فتد آخرش بخیه بر روی کار

به داعیهء آن که بالای که چون قضای مبرم سرنوشت عاقبت احوال و خاتمت آمال او گشته، به
دست برد فسانهء خداع و افسون اختراع از خود منسلخ و منصرف سازد و فریسهء بعضی ممالک [ب۴۵] که
به تصرف در آمده و به سایر ممالک محروسه منضم شده، به روباه بازی از پنجهء شیر ژیان بیرون آورد. به
ناچار دست خدیعه از آستین احتیال بیرون و پای تزویر به دایرهء تدبیر درون نهاده، میان دوست و دشمن
دست و پای می زد و صورت فاسدهء صلح را مادهء توجه و تجشم خود ساخته، دران باب هر گونه سخن و
کلام می گفت.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعیلن]

قَضَى اللهُ أَنَّ الْبَغِیَّ یَضْرَعُ أَهْلَهُ وَأَنَّ عَلَى الْبَاغِیِّ تَدْوُرُ الدَّوَائِرُ^{۱۲۷}
وَمَنْ یَحْتَفِرْ بِئْرًا لَیَضْرَعُ وَاحِدًا سَیَضْرَعُ یَوْمًا بِالذِّی هُوَ حَافِرٌ

و دو نفر خاصگی که در محرمیت و کتمان اسرار و قربت و ستر خفایای استار احرار و ثوق تمام و
اعتماد مالا کلام بر ایشان داشت، به جزیل عواطف منوعت ساخته، به رسم رسالت مبعوث گردانید. خلاصهء
کلام و زبدهء سفارت و مرام آن که غرض از توجه بدین دیار نه امداد اعدای غدار خدام بهرام انتقام بل
اصلاح حال عبّاد و ابقا، عمران بقاع و بلاد و تسکین مواد فتنه و فساد بود. هر چند ذات عدالت صفات
خدّام آسمان احترام سپهر احتشام، مستوعب خیرات [آ۴۶] و مستجلب عدالت و برکات و مسوی امور و
مصمّی قبایح و شرور است، لیکن بی اختیار مظهر «إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْیَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَءَ أَهْلِهَا

^{۱۲۴} قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۱۵۴.

^{۱۲۵} یاتی: یأت YN

^{۱۲۶} قرآن، سوره أنعام ۶ / ۱۵۸.

^{۱۲۷} مصراع دوم بیت اول ضرب المثل است. نگاه کنید:

أَذَلَّةٌ»^{۱۲۸} واقع می شوند. اگر الطاف پادشاهانه شامل حالِ برابری و رعایا فرموده به مراهمِ مراحمِ خسروانی و مکارمِ آکارمِ کیانی، جرایحِ جرایمِ زمانی را اند مال داده، احتراماً للحرمین الشریفین و اعتصاماً بحبلِ المحبّة و المودةِ القديمين، خاطر این پیرِ ضعیف که خلاصه ایامِ شباب را از بدایتِ هدایتِ سلطنتِ ملکِ عرب الی انتهاءِ هذا المطلب، به خلافِ سلطانِ قایتبایِ مرحوم به موافقتِ دولتِ علیه عثمانیه و مصادقتِ موَدّتِ سنیّه بایزیدِ خانیه و متابعتِ رایِ جهانِ آرایِ خدّامِ قدسیه گذرانیده؛ رعایتِ نمایند، چه زیانِ شود.

لمؤلفه:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن]

اگر از سلسله زلفِ دراز این دل را یک سرِ مو به مرادی برسانی چه شود

و اگر از سنّه سنّیه « وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا »^{۱۲۹} را از جانبِ این مخلصِ دولتخواه تجویز فرموده، منشور « مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ » [۴۶ب] سُوءًا^{۱۳۰} بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ »^{۱۳۱} به توفیقِ رفیع « عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ »^{۱۳۲} موشح و محلی گردانیده، جرایدِ جرایمِ ملکِ عجم را به زلالِ « فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ »^{۱۳۳} محو فرمایند، ابّتهت و حشمتِ ایشان چه نقصان پذیرد.

نظم:

[بحر سریع: مفتعلن - مفتعلن - فاعلن]

منهی اقبالِ درین کهنه دیر می کند آواز که الصلحِ خیر^{۱۳۴}

و اگر عیاذا بالله تعالی التفاتِ نفرموده، صورتِ صلاح را به اذعان و قبولِ اقبالِ نخواهند فرمود و نژادِ تدبیر در طاسِ تقدیرِ کعبتین تبدیل و تغییر انداخته، غیرِ نقشِ دو ششِ مطلوب بر تخته بندِ ایام، انجامِ مراد و آغازِ مرام خواهد شد. بی شایبه شبهه دو کوه آهنِ روم و شام و دو دریای سیاه و سفیدِ حسام و سهام، متصادم و متلاطم خواهد شد و چندین هزار پیاده و سوار و جوانانِ کار و مردانِ پیکار بر خاکِ هلاک و بوار افتاده، تخت از تاج و مملکت از خراج خالی خواهد شد. « فَسْتَدْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأَفْوُضُ أَمْرِي إِلَى

^{۱۲۸} قرآن، سوره نمل ۲۷ / ۳۴.

^{۱۲۹} قرآن، سوره حجرات ۴۹ / ۹.

^{۱۳۰} سُوءًا: سوء YN

^{۱۳۱} قرآن، سوره أنعام ۶ / ۵۴.

^{۱۳۲} قرآن، سوره مائده ۵ / ۹۵.

^{۱۳۳} قرآن، سوره حجر ۱۵ / ۸۵. فاصفح صفا جمیلا YN

^{۱۳۴} این نظم مال قاضی عطاء الله است. لطفعلی بیگ بن آقاخان بیگدلی شاملو، آشکده آذر، ج. ۳، ص. ۱۰۹۳. مصراع دوم این طور است: « غلغله افگند که الصلح خیر »

اللَّهِ»^{۱۳۵} بعد از احاطه علم شریف به مضمون کتاب قصّاد را به مهمانداران و قاپوچیان [آ۴۷] سپرده، ارکان دولت را به ملاحظه و مراعات ایشان فراخور رتبه و درجات مأمور گردانیدند و چون فصایح معانی ای که در لباس نصایح محتوی و مفاصد مبانی که در کسوه صوالح مصالح منطوی ساخته بود و مضمون کتاب خود را بدان پیراسته، بر ضمیر مبین که جام جهان بین است، روشن و هویدا بود و آن که تضرّع و تشنّع مشار الیه درین وقت مبنی بر اضطراب و اضطرار و مُبْنی از ضعف و سوء اختیار است «وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا^{۱۳۶} أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ»^{۱۳۷} به جواب التفات نفرمودند.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

سخن که آن نباشد ز صدق و صواب نیوشنده او را چه گوید جواب

سؤالی که نبود ز صدقش ثبوت جوابش نباشد به غیر از سکوت

و بعد از آن که چند روز برین گذشت، مستحفظان قصّاد غوری از قاپوچیان درگاه عالمپناه و غیره از شیوه اسلوب کلام و شیمهء حرکات و فحوی مرام قصادین مذکورین تفضّن و تفرّس خبائث خیانت نمودند و صورت حال را به عرض راست روان راه حقیقت از انصار دولت از روی راستی [آ۴۷] رسانیدند و ارکان دولت بعد از استماع این حکایت امر به مفارقت آن جماعت از یکدیگر نمودند، اولاً به طریق رفق و مجامله و آخراً به رسم عرف و محاکمه تحقیق سرائر ضمائر و مواضعهء مکالمهء ایشان نمودند، ظاهر و مبین شد که این جماعت فدایی وار تأسی و اقتدا به آثار ملاحظهء باطنیهء مصر که فرق اسمعیلیه شعبه ای از نهال چنگل ضلال و زمهره ای از ارباب اضلال ایشانند، به قصد آن آمده بوده اند که پرتو جمشید خورشید عالمتاب همایون را به سحاب کدورت دخان تفک تیره و مظلم گردانید و یا سرادق ابّتهت و جلال را به سهام خوارق بنادق رخنه پذیر سازند. بعد ازین صورت به مواخذه «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ»^{۱۳۸} گرفتار شده، منفعل و شرمسار شدند و به محاذات فصایح افعال مستحق عقاب و نکال گشتند «فَوْقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ^{۱۳۹} مَا مَكْرُوهًا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ»^{۱۴۰}

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

^{۱۳۵} قرآن، سوره غافر ۴۰ / ۴۴.

^{۱۳۶} وَرَأَوْا: وروا YN

^{۱۳۷} قرآن، سوره أعراف ۷ / ۱۴۹.

^{۱۳۸} قرآن، سوره بقره ۲ / ۹.

^{۱۳۹} فوقاه الله سيئات: فوقه الله سيئات YN

^{۱۴۰} قرآن، سوره غافر ۴۰ / ۴۵.

گمانِ نیک بر دشمن دریغ است سزای جانِ دشمن ضربِ تیغ است

و بعد از آن که در دیوانِ اعلیٰ قصّادِ غوری اعتراف به اعترافِ ماءِ حمیم این خطیّه ذمیم [آ۴۸] به اضلالِ شیطانِ رجیم نمودند و ارکانِ این صورت را به حکایتِ چند که از غوری نقل فرمودند، به یقینی عاری از شوایبِ گمان و تصدیقی خالی از نواقضِ بطلانِ محکم و مؤکد گردانیدند. نوابِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی به مروت و مرحمتی که سزاوارِ شانِ علی‌المکانِ او باشد، معاصی و مقاسی این هر دو خبیثِ لئیم را به اذیالِ عفوِ مذیل گردانید و از انتقام و اقتحام به اغماض و اعراضِ مسامحت فرمود و ایشان را به جایزه‌ء حیات و عطیّه‌ء نجات سرافراز گردانیده، به انعامِ نقود و خلعِ مفتخر ساخته، رخصتِ عودت و اجازه‌ء رجعت داد و منشیانِ فصاحتِ دثارِ بلاغت آثار را به تحریرِ نامه‌ای که سلاستِ عبارته آن از عذوبتِ کلام در نظامِ دلبرانِ شیرین‌شمال خوشتر بود، مأمور گردانید. دبیرِ سحرِ تدبیرِ قلمِ تصویر به حمدِ خدا و درودِ مصطفیٰ علیه من‌التحیاتِ افضلها و من‌الصلواتِ افضلها تقدیر نمود، بعد از آن که لسانِ براعتِ بیانِ اعجازِ عیانِ چنین ایتان نمود که سمیرِ ضمیرِ جهانیان است که مقصدِ عزیمتِ عنان، نصرتِ تبیانِ ما از انتهاضِ پایه‌ء سریرِ [ب۴۸] خلافتِ مصیرِ قیصره تسخیرِ ممالکِ ایران و توران و تمیمِ رفع و دفعِ موادّ طغیان و عصیانِ والیِ ظلّمتِ ارکانِ آن جوانب بود. ملازمانِ بی‌سوقِ خلاف و جدال و شوقِ ضرار و نکالِ من‌الطرفین از مضمونِ « وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ »^{۱۴۱} غافل گشته، از سرِ غرورِ طی به وادیِ دور نموده، عجز و اضطرابِ این جانب را بر لوحِ توهم و تخیلِ نگاشته، طریقِ مصافات را به خارِ خلاف انباشته، به شیوه‌ء قطع‌الطریق نه شیمه‌ء سلاطینِ ذوی‌الاعتدال و التوفیق بغتّه متوجّه سرحد شدند.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

نبستم من اول بدین کین کمر	تو افکندی از سلّه‌ء مار سر
به تعجیز من لشکری ساختی	شبیخون کنان سوی من تاختی
بدان تا به هم بر زنی جای من	کنی رخنه در ملکِ آبای من ^{۱۴۲}
تو ای پیرِ ناپخته‌ء خام‌رای	مزن پنجه در شیرِ جنگ‌آزمای
به هم‌پنچگی با منت یار کو	سپاهت کجا و سپهدار کو
توی کژدم و مار خویی کنی	که با ازدها جنگ‌جویی کنی

^{۱۴۱} قرآن، سوره انفال ۸ / ۴۷.

^{۱۴۲} این شعر از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۱۰۷۵. این نظم در شرفنامه این طور است: « نه من بستم اول بدین کین کمر \ تو افکندی از سلّه مار سر & به خونریز من لشکری ساختی \ شبیخون کنان سوی من تاختی »

چنان‌ت دهم مالش از تیغ تیز [۱۴۹] که یا مرگ خواهی ز من یا گریز^{۱۴۳}

و چون بر عجزِ خویش و قدرتِ این جانب اطلاع یافته، به حیلِ عجایز متوسل شده و دو ملحدِ فدایی را به رسم رسالت ظاهرا و قصدِ این جانب باطنا به درگاهِ حشمت و جلالتِ ما فرستادند و از یأسِ مضمونِ « لَقَدْ ابْتَعُوا الْفِتْنَةَ وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ »^{۱۴۴} و بآس تیغِ کینه گذارِ این جانب گریزان گشته، خواستند که به حمایتِ ظلمتِ غوایبِ افعالِ باطنیه منخض و متواری گشته، کلبه دولتِ خود را به اضائیه شراره شرارتِ این دو ملحدِ شریر و اطفای سراجِ وهاب سلطنتِ جود و وجودِ این جانب روشن و نورانی گردانند، میسر نشد و الحمد لله علی ذلک.

شعر:

[بحر کامل: مستفعِلن - متفاعِلن - متفاعِلن]

مَا لَا يَكُونُ فَلَا يَكُونُ بِحِيلَةٍ أَبَدًا وَمَا هُوَ كَائِنٌ سَيَكُونُ
سَيَكُونُ مَا هُوَ كَائِنٌ فِي وَقْتِهِ وَأَخُ الْجَهَالَةِ مُتَعَبٌ مَخْزُونٌ^{۱۴۵}

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

کسی را که گردون کند ارجمند ز مکرِ مخالف نیابد گزند
اکنون که افتادین طشت از بام و انخراقِ پرده ناموس و نام
بالکلیه بین الانام مستفیض نگشته، حلب و شام را بالکلیه بدین جانب باز گذارد و به حرزِ امان و اطمینانِ شریف این جانب اطمینان پذیرفته، مال و جان و عرضِ خود و من معه صیانت نموده، صدماتِ قهرمان [۴۹ب] قهرِ ما را به عودتِ قاهره مصر از خود منصرف و منعطف گرداند.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

به شهرِ شماگر بلند آفتاب ز مشرق کند سوی مغرب شتاب
من آن آفتابم که اینک ز راه ز مغرب به مشرق کشیدم سپاه
اگر ترسی از هیچ دورانِ من میپچان سر از خطِّ فرمانِ من

^{۱۴۳} این شعر هم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، همان، ص. ۱۰۶۸ - ۱۰۶۹. این شعر در شرفنامه این طور است: « تو ای طفل ناپخته خام رای \ مزن پنجه در شیر جنگ آزمای & بهم پنجه‌ای با منت یار کو \ سپاهت کجا و سپهدار کو & چو گزدم توئی مارخوئی کنی \ که با ازدها جنگجوی کنی»

^{۱۴۴} قرآن، سوره توبه ۹ / ۴۸.

^{۱۴۵} این نظم از عبد الله بن محمد بن عُبَیْنَةَ است. الإمامُ أبی العباس محمد بن یزید المبرّد، الکامل، تحقیق محمد أحمد الدالی، ۴ ج، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۹۸۶، ج. ۲، ص. ۵۱۶.

اگر پیچی از امرِ من رای و هوش بیچاندت چرخ گردنده گوش
 به جایی میاور که این تند شیر به نخجیر گوران در آید دلیر
 بگردان پی ازیں بوستان مده پیل را یادِ هندوستان
 بلا بر سرِ خود فرود^{۱۴۶} آورند که با یادِ مستان سرود آورند^{۱۴۷}

و اگر خلاف این صورت صورتی دیگر در مخیله آرزو تصور نمایند، آمادهء محاربه و مقاتله و مهبای معارضه و مقابله گشته، منتظر وصولِ رایاتِ قهر آیات و مُترصدِ اعلام فتح اعلام ما باشند.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعِلن - فعلاَتن - مفاعِلن - فعِلن]

میان ما پس ازیں گر پیام خواهد بود پیام ما به زیانِ حسام خواهد بود

چه یقین است که این حکومت جز به فیصلِ شمشیر به قطع و این خصومت بی وصلِ مبارزت به فصل نخواهد رسید.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعِلن - فعلاَتن - مفاعِلن - فعلاَتن]

چو تشنه را که حراره به فیضِ میغ نشیند شرارِ آتشِ دشمن به آب تیغ نشیند

[۱۵۰] « إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ »^{۱۴۸} و الحمد لله علی

سوابق النعمة و لواحقها من القديم و الجدید و السلام.

گفتار در رسیدنِ امرای کبار و عساکرِ ذوی الاقتدار از جانبِ دیاریک و استلحاقِ ایشان به رایاتِ اقبال
 غایات در کنارِ آبِ فرات

چون بگریگی دیاریک شمساً لفلک السعادة و الاقبال محمد بیگ که به رزانتِ رای و به رصانتِ فکرِ اصابتِ آرای و بوارقِ لمعانِ تیغِ فرحِ فزای اتصافِ تمام داشت و همیشه اقدامِ جرأت در بیدای نهضتِ نهاده، در مخاوفِ مسالک و مدارکِ مهالک مظهرِ آثارِ فتح و نصرت و مُظهرِ انوارِ ظفر و فرصت بود و به میانِ توفیقاتِ الهی و تیامنِ تائیداتِ دولتِ نامتناهی، مشرعِ آن مملکت که بر متونِ حصونِ مشتمل و مکنون بود، در اندکِ زمانی از خار و خاشاکِ وجودِ اعدا منقح و مصفی گردانیده، به حلیهء اصلاحِ محلی ساخته بود و عواصفِ اعمالِ باردهء ظلم و صرصرِ افعالِ تاردهء عدوانِ اعدای قزلباشیه خذلهم الله به نسایم

^{۱۴۶} فرود: YN

^{۱۴۷} این شعر از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۱۲۱۰.

^{۱۴۸} قرآن، سوره ق ۵۰ / ۳۷.

معدلت و تسویه [۵۰ب] امور و دعایم مرحمت و تسلیهء خواطر جمهور تدارک نموده بود، جوارح قلوب اکابران دیار خصوصا قبایل استقامت شمایل اکراد به تدبیر ملامت و خشونت و تقدیر ملاحظت و فروست منجذب ساخته، به دام اصطیاد رام و دانه انقیاد آرام داده بود. ازین حیثیت رتبه او در حضرت اعلی مکنت قربت و قربت عزت یافته، عمده الملک و معول علیه ملک بود.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

چو ذره گرچه حقیرم بین به دولت عشق که در هوای رخت چون به مهر پیوستم
ولی چه گونه بر آرم سر از خجالت شاه که خدمتی به سزا بر نیامد از دستم^{۱۴۹}

علاوه خدمات سابقهء محموده و غلاوه عبودیات لاحقیه مسعوده او آن که درین ولا لشکری آراسته مجهز به اسلحه و یراق و عسکری پیراسته بعده و عدهء یساق از امرای رفیع القدر علی الاطلاق که از پایه سریر فلک نطق جهت استحفاظ ملک و دفع دشمن بدانجا رفته بودند، با دو هزار نفر ینگچی که ناهید را بر فلک هدف تیر تفک ساخته، چون باد بر روی خاک دشمن آتش نهاد را در آب جویان بودند و ولایه حماة اکراد رفعت نژاد مثل شاه علی بیگ حاکم جزیره و ملک [۵۱آ] خلیلا حاکم حصن کیف و پیر محمد بیگ حاکم چمسگزک و قاسم بیگ حاکم قلعهء اکل و غیر ذلک به درگاه عالمپناه رسانیدند و بعد از آن که در بارگاه جلال راه اقبال یافتند، جبین عبودیت بر زمین رقت نهاده، جبهه و رخسار نیاز را به غبار تراب دولت تغفیر و تنویر فرمودند و از مقال درر مثال حضرت اعلی به محمدت دعا و ثنای خیر به شرف امتیاز اختصاص یافتند و عساکر منصوره زبان شکرگذاری و بیان جان سپاری به این دعای خیر منطلق و منطبق فرمودند.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

ای شهریار وقت و شهنشاه روزگار جاوید باش در کنف لطف کردگار
اجرام رام و بخت به کام و فلک غلام دولت مطیع و دهر مساعد زمانه یار

و چون سبزه زار حوالی فرات از کثرت مکث رایات و هجوم عسکر ظفر نیات و بسیاری دواب و ستور و غلبهء توارد نزول و عبور مانند خرمن سوختهء اعدا بی حاصل و چون مال حال دشمنان بی نفع ولا طایل گشته بود و به انضمام عسکر دیاریک فضای آن جولکه و صحرا گنجایش توقف اصلا نداشت. چه لشکری که دران مجمع ایادی ظفر به جیب و گردن معاضدت و مساعدت [۵۱ب] یکدگر ملتئم ساخته بودند، نطق معاهد بنان بیان از احصاء و اعداد آن قاصر و قصیر بود.

^{۱۴۹} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۱۵، ص. ۴۲۵. مصراع بیت دوم این طور است: « چگونه سر ز خجالت بر آورم بر دوست »

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

زیادت ز امواج بحر محیط فرونتر ز باران فصل بهار
چو برگ درختان فزون از عدد چو ریگ بیابان برون از شمار

و درین اثنا مولانا روانی مذکور از جانب حلب به موکب اعلی چون تن به روان و بدن به جان واصل شد و از تقریرش که چون آب سلس و روان بود، چنین معلوم شد که ملک غوری از قرار و آرام موکب اعلی بر کنار فرات بی قرار و آرام گشته، حیاراً سکارا به حرکت المذبوحین عساکر و متجندءه جراکسه را تغیر و فریب می دهد و ایلچیان عظام را که از درگاه دولت فرجام بدانجا رفته اند، بین الخوف و الرجاء باستغنا و التجا به لعل و عسی و امروز و فردا نگاه داشته، روزی می گذرانند. نواب همایون بعد از تأمل میمون طریق حسن مصر را که تصحیف حسن مصر بود، به تفأل تسخیر مصر باحسن و اسهل وجوه و گرفتاری غوری اختیار نمود. روز دیگر که لشکر ظفرپیکر روز رومی نژاد بر عسکر سودون و زنگبار که بی حد و حصار بود، غالب شد و به لمعان تیغ آفتاب در هر نفس [۵۲] وجود ظلمت و خفا را به غلبه نور و ضیا نابود می ساخت. نواب حضرت اعلی از کنار آب فرات به نیت کسر اعدا به انضمام عساکر نصرت غایات لوای ظفر آیات فتح نمودند و امرا و لشکر دیاریک را که قبل ازین به عساکر منصوره ضم شده بودند، بنابر قرب جوار و احاطه علم ایشان به انحای طرق آن دیار، إسعافاً لمأمولهم و ایجاباً لمسؤلهم به رسم طلایه به سبقت یک منزل تقدیم فرمودند و از ملاطیه تا حلب محروسه جهت استراحت عسکری و ترقه سهولت حال پیادگان ینگیچری، منازل اوتاق دولت نطق به پانزده قوناق مقرر کردند و مستعیناً بالله و متوکلاً علیه کوچ کرده، متوجه شدند و اهمال و اغفال را به هیچ حال تجو [ی] نفرمودند.

شعر:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

إِذَا أَمْكَنْتَ فُرْصَةً فِي الْعَدَا فَلَا تَبْدُ شُغْلَكَ إِلَّا بِهَا
فَإِنْ لَمْ تَلْجُ بِأَبْهَآ مُسْرِعاً أَتَاكَ عَدُوُّكَ مِنْ بَابِهَا^{۱۵۰}
وَأَيُّكَ مِنْ نَدَمِ بَعْدَهَا وَتَأْمِيْلُ أَحْرَى وَأَنْبَابِهَا

و لشکر خونخوار چون تلاطم بحر زخار از ریاح فتح و اجنحهء نجاح به حرکت در آمدند و از ازدحام سنابک خیال و التیام انعکاس [۵۲ب] اشعهء رایات اقبال فضای هوا بر طایر و عرصهء زمین بر سایر تنگ گشت و پشت ارض غبرا را از هلال نعل و کواکب مسمار چون شکم سطح فیروزه گون سما منقش و مزین ساخت و بعد از هفت منزل به یورت در پای عقبهء دوزخ دره اتفاق نزول افتاد. الحق عقبهء مذکوره چون صراط

^{۱۵۰} این نظم از ابن المعتز است. ابو العباس عبد الله بن محمد بن جعفر ابن المعتز، دیوان ابن المعتز، بیروت، دار صادر، ص. ۳۱. بیت اول

این نظم در دیوان ابن معتز است: « فَإِنْ فُرْصَةٌ أَمْكَنْتَ فِي الْعَدَا \ و فلا تبد فعلك إلا بها »

المستقیم و اعراف میان بهشت و دوزخ واقع شده بود، چه جانب شرقی کوه که محط بارگاه کوه پیکر و محل استقرار بحار عسکر بود، از طراوت و ظرافت آثار و سلاست عیون و جریان انهار و لطافت اهوویه و رشاقت اشجار، حکم بهشت داشت. هوایش از طیبت در طینت جماد جان می ریخت و آبش از دل ماء معین می انگیخت، خاکش خاک بر سر عنبر و مسک او فر می بیخت.

نظم:

[بحر مجتث : مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

سواد او به صفت چون پرنده مینا رنگ هوای او به مثل چون نسیم جان پرور
صبا نموده به خاکش طراوت طوبی هوا سرشته در آبش حلاوت کوثر^{۱۵۱}

و اطراف و جوانب این کوه از جانب شرقی مرغزارهای مشتمل بر انواع گل و ازهار و محتوی بر اصناف لاله و انوار صحن سبز [۱۵۳] رنگش از روضه مینا دلگشای تر و نسیم غالیه بیزش از نافهء مشک تثار عطرسای تر، وسعت فضایش از فسحت امل نوجوانان دانا زیاتر.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

صد هزاران گل شکفته درو سبزه بیدار و آب خفته درو
هر گلی گونه گونه از رنگی بوی هر گل رسیده فرسنگی^{۱۵۲}

و یک روز درین منزل جهت اصلاح راه عقبه و جواز عزابه توقف فرمودند و عسکری را به ایصال خبر مبارک " تشمروا فإن العقبة کادد " خبر دادند. الحق کوه مذکور جبل شاهق سر بلند و جبلهء شامخ ارجمند بود، قبه اش به عیوق کشیده و قله اش به قمهء سما رسیده.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعلن - فعولن]

بر پشت وی آسمان نمودی چون بر شتری جلی کبودی^{۱۵۳}

الی الغایة از غایت ارتفاع حمامهء تیز پر نیت سلاطین کامکار را عبور بر نشیمن آن میسر نشده و الی نهایت از نهایت امتناع و منیعت های همی ملوک ذوی الاعتبار پیرامن مروان نگشته.

^{۱۵۱} انوری، همان، ج اول، ص. ۲۱۳. این ابیات این طور است:

«سواد او بمثل چون پرنده مینا رنگ \ هوای او بصفهء چون نسیم جان پرور & صبا سرشته بخاکش طراوت طوبی \ هوا نرفته در آبش حلاوت کوثر»

^{۱۵۲} این شعر از هفت پیکر نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۷۹۶.

^{۱۵۳} این بیت از لیلی و مجنون مکتبی شیرازی است. نصرت تجربه کار، "مکتبی شیرازی"، مجله یغما، اسفند ۱۳۵۵، شماره ۳۴۲، ص. ۷۱۶.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

ز بالاش گفتی که در ژرفِ چاه فلک چشمه و چشم ماهیست ماه^{۱۵۴}

مسّاح فهم دوربین از بیان کیفیت مساحت آن عاجز و سیّاح [۵۳ب] وهم تیزتک از کشف طول و

عرض مسافت آن قاصر.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعلن - فعولن]

تییغش به فرار برده خرگاه زان سوی سماک سالها راه

بنحش نشیب برده آهنگ زین سوی سمک هزار فرسنگ

سیمرغ ندامتش فرو دید سیمرغ دگر چو خود برو دید

شعر:

[بحر وافر: مفاعلتن - مفاعلتن - فعولن]

دَنُوتٌ تَوَاضَعًا وَسَمَوْتُ مَجْدًا فَشَأْنِيكَ إِنِّجِطَاطٌ وَإِزْتِفَاعٌ

كَذَاكَ الشَّمْسُ تَبْعُدُ إِنْ تَرَأَيْ وَيَدْنُو الضُّوُّ مِنْهَا وَالشُّعَاعُ^{۱۵۵}

پاک دامنی که از غایت تقدس ابر و آب تر دامن کرد و سر پایش گشته، پیر سالخورده که سالها در

کنج اعتزال کمر اطاعت به طاعت حق بسته، نوجوانی که در عین کامرانی منطقهء امانی جز به عبودیت حضرت عزت نبسته، سخی الذاتی که ابواب جواهر خزاین خود بر شاه و گدا گشوده، سمیح الصفاتی که ما ملک جود خود را صرف راه صامت و ناطق نموده، مزید مزیت این جبل عذب المنهل ظاهر الذیل وافر النیل کامل الصفات، شامل الذات، آنکه چنانکه نقطهء مرکز ارض مدار محور خط محیط عالم است، نقطهء جبل مذکور مرکز حرکت آفتاب یکران سلطنت و کامرانی [۵۴آ] و مدار رکض گلگون خلافت آمال و امانی واقع شد و از نشاط این بهجت و انبساط این دولت پای وقار بر سر افتخار و سر افتخار به آسمان اعتبار سوده، خاک پای مبارک همایون را توتیای ابصار ازهار و کحل الجواهر اجفان بنات نبات اظهار گردانید و به زبان حال بدین قال عذب المقال گشت.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاطن - مفاعلن - فعلاطن]

^{۱۵۴} این بیت از اسدی طوسی است. حکیم ابو نصر علی بن احمد اسدی طوسی، گرشاسب نامه، باهتمام حبیب یغمایی، چاپ دوم، تهران،

کتابخانه طهوری، ۱۳۵۴، ص. ۳۸۸.

^{۱۵۵} البُحْثَرِيُّ، دیوان، شرح محمد التونجی، ۲ ج.، بیروت، دار الکتب العربی، ۱۹۹۴، ج ۲، ص. ۷۰۳. این شعر در دیوان این طور است: «

دَنُوتٌ تَوَاضَعًا وَبُعْدَتْ قَدْرًا \ فَشَأْنَاكَ اِنْجِدَاؤُ وَارْتِفَاعٌ & كَذَاكَ الشَّمْسُ تَبْعُدُ اَنْ تُسَامَى \ وَيَدْنُو الضُّوُّ مِنْهَا وَالشُّعَاعُ»

بلند چون نشود سنگ آستانه من که آفتاب قدم می نهد به خانه من

و از سوق این دولت به ذوق امتیاز و اهتزاز فایز گشته، از روی شوق آیه « وَتَرَى ۱۵۶ الْجِبَالَ
تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمْرٌ مَرَّ السَّحَابِ » ۱۵۷ به گوشِ هوشِ ساکنانِ ملاءِ اعلی می رسانید و روی نیاز بر کفِ
پای شب‌دیزِ شور انگیز نهاده، از روی رشاد این معنی انشاد می فرمود.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن فعولن فعولن فعول]

نه مطرب که آواز سمّ ستور حضورست اگر ذوق داری و شور ۱۵۸

جانبِ غربی کوه مذکور مسمی به دوزخ‌دره که فضایش چون دلِ اعدا تنگ و تاریک و طرقِ آن چون
اطوار و رشته‌های اعمارِ دشمنانِ ناهموار و باریک بود، آبش با قلتِ برودت در اسفل السافلین جاری، هوایش با
کثرتِ حرارت از سمومِ حمیم [۵۴ب] ساری، با التیام و اقتحامِ اشجار و احجارش گذارشِ شمال را مجال
مجال و از تعدادِ دمایمِ صفاتش طوطی ناطقه لال و بی مجال.

القصة:

آینه‌های مقعری که دران جز چهره‌های تعب و مشقتِ مرئی نی و مقامِ مکدری که درو به غیر از آیات و
احادیثِ عذابِ مروی نی، چون از فرِّ قدمِ نوابِ سپهرِ احتشامِ ببرد و سلامِ اتصاف پذیرفته، رشکِ بهشتِ
برین و محسودِ حور و ماء معین گشت. از جهتِ استلحاقِ عرابه‌های طوپ که در قطعِ مسافتِ ارتفاع به
حرکتِ قسری چون بختی پیر مانده در گل و یا نهنگِ مهجور از رودِ نیل، به هزار جرِّ ثقیل حرکتِ قلیل می
نمودند و در انحدار به واسطه‌های تقاربِ منازل [۱] اعدا و شنودنِ آوازِ نفیر و گوشِ اعدا به جوش و خروش در
آمده، چون تیر که از خانه‌های کمان خیزد و یا سیل که از کوه به دامان ریزد، حامل را حامل و گردون را دگرگون
و ساعی را یاغی شمرده، جلوریزان دواسبه تازان متوجّه مرکزِ طبیعی بودند.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعیلن]

مَقْرٌ مَكْرٌ مُدْبِرٌ مُقْبِلٌ مَعَا كَجَلْمُودٍ صَخْرٍ حَطَّةُ السَّيْلِ مِنْ عَلَى ۱۵۹

و چون عرابجیان و جمعی غفیر از عساکرِ نصرت‌بیان با ساقه‌های آن [۱۵۵] مأمور بودند، از تماسکِ
اعنه‌های آن عاجز و قاصر شدند. حضرتِ اعلی کشورگشای که ابلقِ لیالی و ایام و توسنِ سپهرِ افلاک و اجرام

۱۵۶ وتری: فتوی YN

۱۵۷ قرآن، سوره نمل ۲۷ / ۸۸.

۱۵۸ سعدی شیرازی، همان، ص. ۲۳۵. این بیت در باب سوم در عشق و مستی و شور می‌گذرد و این است:

«نه مطرب که آواز پای ستور \ سماعست اگر عشق داری و شور»

۱۵۹ امرؤ القیس، دیوان، شرح عمر فاروق الطباع، بیروت، ص. ۱۱۱.

مطاولع اعنهء مرام و متابع زمام مرام اوست، به نفس نفیس خود به استقبال عرابه‌ها رفته، از مضایق طرق و جبال و مواضع شهب و تلال، به اسلم احوال به اردوی فلک‌پویی ملحق گردانید.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

نشود کارِ عالمی به نظام گرنه پای تو در میان باشد^{۱۶۰}

و در همین منزل ایلچیانِ عظام که از درگاهِ معلا به ملک غوری رفته بودند، رکن الملة و الشریعة و الدین زیرک زاده و زین الامارة و الشجاعة احمد بیگ قراچه پاشا غنایم العود احمد مغتنم شمرده، سالمًا به درگاهِ عالمپناه رجعت مسعود و عودت محمود نمودند. بعد از به تقبیل ارض عرضِ عبودیت نموده، آنچه از خفایای امور و خبایای احوال جمهور برای ثاقب تفرّس و تفحص فرموده بودند و به حسب ظاهر و معاینه مشاهده نموده، به موقف سماعِ خدام سپهر ارتفاع خورشید اصطناع رسانیدند. محصول کلام آن که ضعف قلبِ امرا و سرخیلانِ اعدا ظاهر و اضطراب و عجز [۵۵ب] ملک غوری ازان اظهر و ابین است و لیکن موازی بیست هزار نفر جوان که پانزده هزار ازان سوار جنگجوی تنگخوی جرکسی الاصل شجیع الفصل اند و اکثر ایشان به علم فروست که سهم معهود است، فایز و مخصوص اند، طفیلی وار دست از دل و دل از جان بر داشته، ترکِ سرگویان جنگ و جدال جویان معارضه را مُعد و مهیا شده‌اند.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

اگر دشمن رساند سر بر افلاک	برین درگه چه بوسد جز سرِ خاک
ارس را در بیابان جوش باشد	چو با دریا رسد خاموش باشد
اگر صد کوه در بندد به بازو	نباشد سنگ با زر هم ترازو
چو دیو از آهنش دشمن گریزد	که بر هر شخص کافتد بر نخیزد
ازان آتش الماسش فرورد	عدو گر آهنین باشد بسوزد ^{۱۶۱}

و الحمد لله ربّ العالمین.

گفتار در توجّه رایاتِ نصرت آیات به جانبِ عنتاب

نظم لمؤلفه:

[وزن رباعی]

^{۱۶۰} انوری، همان، جلد اول، ص. ۱۳۶. این بیت این طور است: «نشود کارِ عالمی بنظام \ که نه پای تو در میان باشد»

^{۱۶۱} این نظم از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۴۸ - ۱۴۹.

با لشکر دین کین خود از اعدا کش منجوقی لوا به طارم علیا کش
دوزخ‌دره کی جای بهشتی باشد بر خیز و عنان به جانب صحرا کش

چون حضرت اعلیٰ کشورگشایی قصبه عنتاب را مقصد حلول [۱۵۶] رکاب فرصت مواكب گردانید، در روزی که سلطان صباح اعلام فتح و نجاح به قصد هزیمت ملک شام از افق سپهر جلال و احتشام انتصاب نموده بود و عسکر لیل به یک صدمه قهر و ویل از نیل معارضه روز ریزان و گریزان گشت. حضرت اعلیٰ از منزل دوزخ‌دره که از میامن دولت کشورگشای به فردوس اعلیٰ یکسان و یکسره شده بود، کوچ فرموده، اعنه مراد استقامت نژاد را بدان صوب منعطف و منحرف گردانیدند و چون مسافت این طریق را به سعادت و اقبال به توسط نزول و ارتحال پنج مرحله طی فرمودند، در روزی که خورشید دولت در عین تاب و توانایی بود و آفتاب سعادت در اوج رفعت و جهان آرایی و ظاهر عنتاب مورد خیام و مخیم سرادقات عظمت و احتشام می شد، یونس بیگ حاکم عنتاب که از غلامان مشتری ملک غوری بود و به کمال شجاعت و فروست بین الاقران مخصوص و موصوف به توفیق « وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ »^{۱۶۲} راه وصال به سرحد اقبال برده، به درگاه علمپناه آمد و در اثنای [۵۶ب] سبیل به رسم ابنای سبیل، بر الشام^{۱۶۳} تراب اقدام فتح مرام مشرف گشته و جهت اقبال و چهره آمل را به تعفیر غبار سنابک و دیده رمددیده را به سرمه سم سمند همایون منور و میمون ساخت.

لمؤلفه:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

هرکه خواهد کز شرف با آسمان پهلو زند دست در دامان صاحب دولتی چون او زند

و حقیقت احوال اعدا و آنک ملک غوری از گوک میدان کوچ به حوران نموده، بالمشافهة العلیة به عرض رسانید و آنچه از لوازم عبودیت و مراسم خدمت و در گنج وقت وسعت زمان بود، ایتان نمود و به عواطف بی دریغ پادشاهانه مشرف گشته، به کلاه و کمر و خلعت منسوخ به زر فایز گشت و به اعطای الکا و تیمار و امضای عنایت و اعتبار موعود شد.

لمؤلفه:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

هرکه صدقش ره بدین درگاه داد دست دولت در به روی او گشاد
وانکه رو گردان شد از این آستان از فراز دل به گردن افتاد

^{۱۶۲} قرآن، سوره نور ۲۴ / ۴۶.

^{۱۶۳} بر الشام: بحر الشام YN

و حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی قلعهء عنتاب را که در میانِ شهر بر سرِ کوهی کاین بود و بر دو خندق و فصیل و برج و با روی حصینِ اصیل محتوی و مشتمل بود، به نظرِ شریف در آوردند. الحق^{۱۶۴} [۱۵۷] قلعهء مذکور در کمالِ رصانت و حصانت و نهایتِ متانت و مناعتِ بتمکِ ارتفاعش به مرتبه که مستحفظان هر شب دستِ مراد به هیکلِ زهره حمایل کرده، بوسِ شیرین از لبِ نوشینِ مشتری ماهِ چهره می گرفتند و رتبهء انخفازش^{۱۶۵} به مثابه‌ای که مجاورانِ زوایای خندق تحت الارضش عند حیلولتِها چراغِ کلبهء خود را از سراج و هاجِ نیرین روشن می ساختند. حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی از فراغ و خلوقِ این قلعه از پهلوانانِ کار و گردانِ شیرافکنِ نامدار بر عدمِ حزم و اختبار و سوء تدبّر و افتکارِ ملکِ غوری در امور سلطنت و تدبیرِ مملکت استدلالِ صحیح نمودند. چه اگر هزار جوانِ دلیرِ خبیر با سردار به سالخرد^{۱۶۶} به تدبیرِ پیر برین طریق و مسیر گذشته^{۱۶۷} می بود، حقا که صد هزار کس را از دوزخ‌دره به عذابِ الیم و عقوبتِ عظیم جواز و عبور میسر و مقدور نبود. هذا و چون موکبِ کشورگشایی به قبه و بارگاهِ فلک اشتباه که بر ظاهرِ عنتاب مرتب شده بود، نزولِ اجلال فرمودند. ارکانِ دولت و اعیانِ حضرت را به پایهء سریر و مجلسِ فردوس تأثیر طلب نموده، [۵۷ب] در طرحِ جنگ و اسلوبِ مبارزت و تعیینِ امکانه و مقامِ معارضت سخن به طرح انداختند و از استکشافِ حال و استخبارِ احوالِ اعدای عدیم الامال، به طریقِ مشاورت هر گونه کلماتِ مفید پرداختند.

شعر:

[بحر کامل: مستفعّلن - متفاعّلن - متفاعّلن]

شاورُ صَدِيقَكَ فِي الْخَفِيِّ الْمَشْكِلِ وَاقْبَلْ نَصِيحَةَ نَاصِحٍ مُتَّفَضِّلِ
وَاللّٰهُ قَدْ اَوْصَىٰ بِذٰلِكَ نَبِيُّهُ فِي قَوْلِهِمْ وَشَاوِرْهُمْ وَتَوَكَّلْ^{۱۶۸}

و از انوارِ سخنانِ حکمت آمیزِ دولت اندوز و اضوای حکایاتِ نصرت انگیزِ فکرت افروز که قرار کلام و سکینهء قلب و آرام ازان متلالی و متشعشع بود، فوایدِ بسیار و عوایدِ بی شمار رسانیدند.

لمؤلفه:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعّلن]

شاه کو دولتش از عدل مباهی باشد جام اسکندرش آینهء شاهی باشد
فکر او راه به سر منزل مقصود برد خاطرش مطلع اسرار الهی باشد

^{۱۶۴} این کلمه مکرر شده است.

^{۱۶۵} انخفازش: انخفازش YN

^{۱۶۶} سالخرد: سالخورد YN

^{۱۶۷} گذشته: گذاشته YN

^{۱۶۸} حسین بن محمد المهدی، الشوری فی الشریعة الاسلامیة، وزارة الثقافة، ۲۰۰۶، ص. ۱۹۸.

۰۹ ۰۶ ۱۸ ۲۰۱۸ http://shamela.ws/browse.php/book-26217/page-168#page-168

و چون فیما بینِ رایاتِ منصورهءِ مأنوسه و منزلِ اعدای مأیوسه دو قوناق پیش نمانده بود، به احتیاط و تیقظِ قلمِ پیش نهادن را از متمماتِ شجاعتِ حراست و مقدماتِ حزم و فراست شمرده، ارکان را به مضمون این دو بیت تنبیه فرمودند.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

به اندیشه باید سوی خصم تاخت که نیرنگِ ایام نتوان شناخت
[آ۵۸] مبادا که دشمن کمین آورد فلک نیز بر بخت کین آورد

و علی بیگ شهسوار که شیر میدانِ کار و شنقارِ صحرای شکار بود و به واسطهءِ قربِ جوار از صحاری و جوئیبار و سهل و صعب و رفع و غور کما ینبغی واقف و خبردار بود، با چند سوار که سوارِ ساعدِ مساعدت و مغفرِ تارکِ مسارعت و وشاحِ صدرِ مبارزت بودند، از درگاهِ معلی به رفاقتِ مشار الیه به زیان گیری و خبرستانی به جانبِ اعدا فرستادند و مشار الیه از بارگاهِ قیصری بیرون آمده، بر باد پای طوایلِ خاصهءِ خسروی سوار شد. علی الاستعجال روی اقبال به راه نهاد و چنان رفت که خورشید به سایه و باد به گردِ پیرایه اش نرسید.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

چنان آن گام زن را تیزدو کرد کزان روی زمین پر ماه نو کرد
چنان آن باد تک را در ره انداخت که خاک از پشتِ ماهی بر مه انداخت
چنان رفت او که صرصر در دویدن به گرد او نیارستی رسیدن

و یک روز جهتِ تحقیقِ اخبار و آثار درین منزل تازه تر از بهار توقّف و قرار فرمودند و الحمد لله رب العالمین. روز دیگر [آ۵۸] که دمدار^{۱۶۹} حبسِ جیشِ لیلِ ظلمانی و هراول^{۱۷۰} زنگبارِ شبِ تیره فامِ جسمانی از طلوعِ طلّیعهءِ صبحِ صادقِ عسکرِ ظفرِ پیکرِ روزِ نورانی انهزام و انکسار پذیرفت و ملکِ شبِ گردِ امصارِ دیارِ افلاک از تسلط و رکوبِ قیصرِ آفتاب بر سبزِ خنکِ اجرامِ کامیابِ عنانِ هزیمت به مکمنِ خفا و احتجابِ منصرفِ ساخت و نقودِ دراری خزاینِ سموات به نهب و یغمای اشعهءِ عساکرِ مشارقِ سپری گردانید. نوابِ همایون از سحرخیزانِ مجرداتِ سپهرِ حایری استمدادِ همت نموده، به قصدِ نزولِ چمنِ خورشید چایری از مشرقِ عنتابِ سهیل وار طلوع نمود.

^{۱۶۹} دمدار: دندار YN

^{۱۷۰} هراول: هراوول YN

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

کلاه گوشهء خورشید چون نمود از دور ستارگان همه از سر فرو نهند کلاه^{۱۷۱}

شعر:

[بحر طویل: فعول - مفاعیلن - فعول - مفاعلن]

فَأَنَّكَ شَمْسٌ وَالْمُلُوكُ كَوَاكِبٌ إِذَا طَلَّعْتَ لَمْ يَبْدُ مِنْهُنَّ كَوْكَبٌ^{۱۷۲}

و قبل از آن که به محل و منزل شریف رسند، علی بیگ شهسوار که فی الواقع شهسوار میدان مبارزت بود، دو کس از مخالفان چون گردن به گریبان و دست به آستین و پا به دامان محصور ساخته، به درگاه فلک منشور معروض گردانید. از تقریر کلام [۱۵۹] و تحریر مقام چنین معلوم شد که ملک غوری به مرج دابق نزول نموده، مترصد نزول زلال نکال و قتال است. نوای همایون به مقتضای " قلوب الملوك خزائن الله في أرضه"^{۱۷۳} به حدس و فراست میمون از لفظ مرج که معنی لغوی آن اضطراب و اختلال است و با هرج که در لغت قتل و سَفک است، ازدواج و اتصال دارد، مضاف به دابق و دبق شیء مغزّی لُزق است که صیادان بدان اصطیاد طیر می نمایند، چنین استدلال و تفأل فرمودند که کمیت تیز کام کام غوری به ناکام در مرتع این مربع و مرج این مصرع از صرصر هرج به سر در آمده، منطقهء حیاتش که چون تنگ بر میان جان بسته، یکباره پاره پاره خواهد شد و مرغ روحش در دام اجل رام شده، نقد حیات را روان به متقاضی ممت تسلیم خواهد نمود و عطیهء حیات امرا و ارکان دولتش به هرج و مرج یغمای ترکان رومی نژاد به درجهء قطع رسیده، خرمن وجود هستیشان به باد فنای تالان و تاراج بالکلیه سپری خواهد شد و به حکم الفال علی ماجری همین معنی را که از عالم علیا بر خاطر معلّی همایون لامع [۱۵۹ب] شده و از منهی غیب به گوش هوش شنوده بودند، حقهء دهان به دعای خیر ارکان دولت چون صدف لؤلؤ و ناف آهو معدن درّ خوشاب و غالیه دان مشکناپ گردانیده، حقیقت حال را در ضمن این ابیات بدیشان اعلام نمودند.

لمؤلفه:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

مبادا مخفی از اهل طریقت
سپهداران ملک شهریاری
هزیران دلیبر عرصهء رزم
سر افرازان میدان حقیقت
نجوم آسمان بختیاری
دیوران امور کشور حزم

^{۱۷۱} ازرقی هروی، دیوان ازرقی هروی، نشر. سعید نفیسی، تهران، کتابفروشی زوّار، ۱۳۳۶، ص. ۸۹. این بیت در دیوان این طور است: « کلاه گوشه خورشید چون پدید آید \ ستارگان به حقیقت فرو نهند کلاه »

^{۱۷۲} النابغة الذبیانی، دیوان النابغة الذبیانی، شرح حنا نصر الجئی، بیروت، دار الكتاب العربی، ۱۹۹۱، ص. ۲۵.

^{۱۷۳} فضل الله شرف الدین قزوینی، المعجم، ص. ۵۰.

ز منهی فلک در گوشِ جانم سرود این خبر آمد عیانم
 که غوری وارث اقیالِ اعراب به اضلالِ غرورِ نفس و احزاب
 بدان آمد به سوی مرج دابق که گردد بر عدوی خویش فایق
 ندانست او که اندر مرج ناکام به دام مرگ خواهد کرد آرام
 ز من باد این بشارت مر شما را که دشمن گر چو داراب است و دارا
 ز آب تیغت ای اسکندر عهد سزاوارِ سریرِ شاهی از مهد
 بشست او دستِ حکم از ملکِ دنیا به صد حسرت برون شد سوی عقبا
 سرش چون دل به یکدم غرق خون شد لوی دولتِ او سرنگون شد
 [۱۶۰] دیارِ مصر و شام و یثرب و طور شدند از یمنِ فتحت شاد و مسرور

و چون چمن خورشید چایری از پرتو نزول و اقبالِ خورشید جهانگیری چون سبزه زارِ فلکِ مینایی رونق
 ظرافت و زیبایی پذیرفت و صحنِ سبز رنگِ یاقوتی فام از ضربِ خیام و خرگاهِ لعلِ ابتسام چون مزرعِ بی چمن
 از خرمنِ قمر و خوشهء پروین رتبتِ زینت و تزیین یافت، عساکرِ منصوره خرگاهِ همایون را چون ماه به حصارِ
 هاله و چون غنچهء گلِ سرخ به قطراتِ میغ و ژاله از سحابِ کدورت و صرصرِ عواصفِ شبیخونِ اعدای
 ستمکاره از اطراف و جوانب احاطه نمودند، نوابِ همایون به نفسِ نفیسِ مقدسِ خود متوجه شده، قراولان به
 جانبِ اعدا فرستادند و جهاتِ اربعِ معسکرِ مظفر را به هوشیارانِ شجعان و بیدارانِ زنده دلِ فرسانِ استحفاظ
 فرمودند و اکثرِ آن شب را بعد از توجهِ خضوع و خشوع به درگاهِ سلاطینِ پناهِ اله به تدبیرِ محاربه و تقدیرِ
 اسلوبِ معارضه و ترتیبِ صفوفِ لشکر و تنظیمِ صنوفِ عسکر از قلب و جناح و میمنه و میسره و قراول و
 هراول و چرخچی و چنداول و طرحِ دستِ راست و دستِ [۶۰ب] چپ و هر^{۱۷۴} سو گذرانیده، هر محلی را
 به جماعتی از امرای کبار و سردارانِ کار و هر مکانی را به فرقه‌ای از حکامِ ذویِ الاقتدار و بر رستگانِ میدانِ
 مبارزت و کارزار سپرده، قلمِ زنانِ عطارد بیان را به تحریرِ عنوانِ جنگ و طرحِ اسلوبِ خدعه و نیرنگ به مدادِ
 شیرنگ، بر رخِ روزِ فیروزِ قرطاسِ مأمور گردانید و الحمد لله تعالی که آن مقدار تدبیر و تصرف که ازان منبعِ
 زلالِ دولت و شجاعت و معدنِ ینابیعِ شوکت و نصرت بر بساتینِ صحایفِ ایامِ سانح و لایح شد، بالتمام
 مُثْمِرِ نُهالِ مراد و بالکلیه منتجِ مطالبِ رشاد و سداد بود.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلمن]

زمامِ خویش به توفیقِ او سپرد قضا عنانِ خویش به تقدیرِ او گذاشت قدر
نه از متابعتِ او بتافت گیتی رو نه از مطاوعتِ او کشید گردون سر^{۱۷۵}

شعر:

[بحر بسیط: مفاعیلن - فاعلن - مستفعِلن - فعلمن]

وَلِلَّذَايِبِرِ فُرْسَانَ إِذَا رَكُضُوا فِيهَا أَبْرُوا كَمَا لِلْحَرْبِ فُرْسَانُ^{۱۷۶}

و الحمد لله رب العالمین روزِ دیگر که طلیعه‌ءِ عساکرِ انوار به اسنّه‌ءِ اشعه‌ءِ ازهار در ظلِّ لوای فتح
التوای صبح صادق روی به مصافِ جندی ظلمت طرایق نهادند و قیصرِ گردون به عزیمتِ هزیمتِ سپهرِ بوقلمون
خرام حزم بر مراکبِ عزم استوار فرموده، بر بارگی [۱۶۱] استعلا و استیلا یافت. نوابِ حضرتِ اعلی
کشورگشایی در زمان که مبشر « وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ »^{۱۷۷} منتظرانِ صبحِ اقبال را از غیاهبِ
دیجور کسر و ملال رسانیده، نویدِ فتح و مزده‌ءِ بشارت می داد، به رکوبِ عساکرِ منصوره فرمان داد و به
طلوعِ لامعه‌ءِ اقبالِ خود به ملاحظه‌ءِ «ارباب الدول ملهمون»^{۱۷۸} ملهم گشته، بدان مبتهج و مسرور گشت و
اعلامِ دولت را به نسایمِ نصرت در اهتزاز یافت.

شعر:

[بحر وافر: مفاعلتن - مفاعیلن - فعولن]

كَتَائِبُهُ يَلُوحُ النَّصْرُ فِيهَا بِرَايَاتٍ تَطَّرُرُ بِالنَّجَاحِ
تَكَاذُ مَمَالِكُ الْأَفَاقِ شَوْقًا تَسِيرُ إِلَيْهِ مِنْ كُلِّ النَّوَاحِ^{۱۷۹}

و جمعی از شجاعانِ رجال و فرسانِ ابطال که هر یک در روزِ وغا شیرِ ژیان و در هنگامِ هیجا پلنگ
دمان بودند، به تقدّمِ زنده‌ءِ ارومه‌ءِ سلاطینِ کسرویّه و قدوه‌ءِ خواقینِ آلِ بایندریه سرداری که در شهامتِ
شجاعت و صرامتِ درایت چون عمامه‌ءِ علم از رایاتِ امرای عظام بر سر آمده،

^{۱۷۵} انوری، همان، جلد اول، ص. ۱۹۶. این ابیات این طور است: «زمام خویش بتوفیق او سپرده قضا \ عنان خویش بتدبیر او سپرده قدر & نه
از موافقت او قضا بتاباد روی \ نه از متابعت او قدر بیچند سر»

^{۱۷۶} أبو الفتح علی بن محمد بن الحسین بستی، دیوان أبی الفتح البستی، تحقیق درّیة الخطیب - لطفی الصقال، دمشق، مطبوعات مجمع
اللغة العربية، ۱۹۸۹، ص. ۱۹۰.

^{۱۷۷} قرآن، سوره روم ۳۰ / ۴-۵.

^{۱۷۸} محمد بن قاسم بن یعقوب، روض الأخیار المنتخب من ربیع الأبرار فی علم المحاضرات فی أنواع المحاورات، قاهره، المطبعة المیمینة،
۱۳۰۷، ص. ۲۹.

^{۱۷۹} این نظم از تاج الدولة أبو الحسین أحمد بن عضد الدولة است. محمد بن عبد الرحمن بن عبد المجید العبیدی، التذکرة السعدیة فی
الأشعار العربیة، تحقیق عبد الله الجبوری، بیروت، دار الکتب العلمیة، ۲۰۰۱، ص. ۱۰۲.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن]

غضنفر جوشِ گردونِ گوشِ آهنِ پوشِ خارِ اسم مصافِ افروزِ جنگِ انلوزِ اعدا سوزِ شیرِ افکن

اعنی فرحشاد بیگ مقرر فرموده، به محاربهء اعدا فرستاده و از لفظِ فرح شاد تفألِ فرح و انبساط و تأملِ شادی و نشاط فرموده، حکم فرمودند [۶۱ب] که از قراولانِ خاصه تجاوز نموده به دشمنان معارضه نمایند و آب و زمینِ آن محال را به نظرِ تحقیق و امعان در آورده، محلّ جنگ و محاربه و امکانهء در آمد و بر آمدِ معارضه به واجبی ملاحظه فرمایند و اگر امروز صورتِ التحامِ قتال و سورت التیام نکال در مرایای نصرت و اقبال چهره نماید و صفوفِ اعدا مرتب گشته، به آیینِ جنگ و جدال متوجه باشند، علی الاستعجال صورتِ حال به موقفِ شریفِ بارگاهِ جلال اعلام نمایند و بعد از آن که برخی از زمان چون عمرِ اعدا مقتضی شد و تیغِ آفتاب به سمت الراسِ دشمنان مسامت گشت، بل چون دولتِ مخالفان روی به زوال نهاد، رایاتِ اقبال آیاتِ کوحی النَّازل من السَّماءِ وَفُطُرُ الهَاطِلِ من الهَواءِ به منزل کذا رسید و آن گلِ زمین را به فیضانِ افضال و سلسالِ اقبال تازه تر از گلشنِ فتح آمل گردانید و درین محل مشاهده شد که دستِ فرحشاد بیگ به گردنِ محاربه هیکل گشته، گونهء هیاکلِ تیغ و رایاتِ خود را از خونِ اعدا گلگون ساخته اند و چون از قراین معلوم شد که فردا انشاء الله العلا خاکِ معرکه به خونِ دشمنان [۶۲آ] رنگین و مشامِ هوا از رایحهء دمای دشمنان عطر آگین خواهد شد. ارکانِ دولت را به فروز آوردنِ بارگاهِ اجلال مأمور گردانید.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

چو فردا در آید به امرِ خدای	نمانم ز اعدا یکی را به جای
چنانشان به هم بر زخمِ تار و پود	که پنداری این قوم هرگز نبود
و گر لطفِ حق دستِ یارم بود	سرِ دشمنان زیرِ بارم بود
و گر روزگارم بگردد به کام	سرِ سروران را در آرم به دام
ز ظلمِ عدو پاک سازم جهان	به گیتی کنم تازه امن و امان

و بعد از آن که یک دو محل که جهتِ رفعِ بارگاهِ آسمان پناه و وضعِ خرگاهِ فلک اشتباه به تعیینِ ارکانِ ذوی الانتباه مقرر شده بود، از حزمِ حفاظت و صونِ صیانت عادی بود، به نظرِ قبول مقبول ما فتاد. آخراً محلی که من الجوانب محفوف به جبال و انهار بود، موردِ انحلالِ اطاقِ دولت نطق شد و چون سایهء زلفِ مشوشِ شبِ هندووش بر عذارِ رومی روز افتاد و از جهتِ دفعِ عینِ الکمالِ خطِ نیلگونِ شب بر خدّ دلارام روز کشیده شد.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

ز چرخ و سمه رنگِ نیل اندود چو ابروی مه نور وی بنمود
[۶۲] سیه پوشانِ شب لشکر کشیدند ز ماهی تا به مه صف بر کشیدند^{۱۸۰}

دو عسکر چون دود و آتش از یکدگر جدا شدند و هرکس چون جعدِ زنگیان به محلّ خود باز پس رفتند و فرحشاد بیگ که با عبد الرزاق بیگ ذو القدر و جمعی از شرکسه مقابل شده بودند، سالمّاً غانماً مراجعت نمود.

لمؤلفه:

[بحر هزج : مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

سگالش کردن بد خواه دولت به صورت گرچه هیچا هیچ باشد
به اجزای شرر ماند کز آتش کشد بالا و لیکن هیچ باشد
و درین شب خرگاهِ همایون^{۱۸۱} را که چون دلِ احمر اللّون صنوبریُّ الّکون بود، به اعضای رئیسهء رؤسا لشکر از هیجانِ شیخون موادّ فاسدهء اعدا محروس و مصون داشته، جمع کثیر از دلیرانِ کار و گردنکشانِ روزگار از مقطعِ فلق تا مطلعِ شفق و از ولوجِ شام تا بلوجِ بام بی استراحتِ قرار و آرام چون پروانه کرد، شمع بر آمده مجالِ فرصتِ دشمنانِ محال دانسته، شرایطِ تیقظ و بیداری و مراسمِ حراست و هوشیاری به جای آوردند و الحمد لله رب العالمین.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

گزارندهء نظمِ این داستان سخن راند بر سنتِ راستان
[۶۳] که چون آتش روز روشن گذشت پر از دود شد گنبد تیز گشت
شب از ماه بر بست پیرایه‌ای شگفتی بود نور بر سایه‌ای
طلایه ز لشکرگه هر دو شاه شده پاس دارندهء صبحگاه
یتاقی ز آمد شدن چون خراس نیاسوده درّاجه از بانگِ پاس
بسا خفته کز هیبتِ پیل مست سراسیمه هر ساعت از خواب جست^{۱۸۲}

^{۱۸۰} این نظم از عطار است. عطار، خسرونامه، رفتن خسرو و گل به باغ، ص. ۲۳۳.

^{۱۸۱} همایون: همیون YN

^{۱۸۲} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۰۸۴.

گفتار در توجّه رایات دولت فایق به مرج دابق به محاربهء ملک غوری به تاریخ یوم الاحد ۲۵ شهر
رجب المرجّب سنه ۹۲۵ ۱۸۳

چون قیصر آفتاب مرتبت همایون سایه که سایهء چتر آفتاب پرور و آفتاب دولت سایه گسترش اعیان کاینات را در ظلّ لوای حمایت و هدایت و خواص موجودات ممکنات را در کنفِ رأفت و رحمت، از آسیب دوران و مصایب زمان محروس و مصون می داشت و عزمت فلک سرعتش جهت نظام عالم مطالب سامیه را مطرح نظر ساخته و تیغ جهانگیریش به واسطهء التیام مآرب امم مقاصد عالیه را مطرح ظفر گردانیده، عواید شدید الامتثال این امور خطیره را چه صوالح مصالح مسلمین به طیب خاطر قبول فرموده بودند، به داعیهء محاربهء اعدا ازین منزل والا بر خواست. الفتح قرینه [۶۳ب] والیمین رقیبه والسلامة نصیبه والتوفیق دلیله والهدی سبيله.

لمؤلفه:

[بحر منسرح: مفتعلن - فاعلن - مفتعلن - فاعلن]

قیصر یزین فکن رستم کسری صفت صفدر داراب رای بهمین کیوان نوان
مهر سپهر اقتدار به جز سحاب انتشار شیر نهنگان شکار شاه ممالک ستان

لا زالت مآثر الظفر معصودة بنشر رایاته و ثغور الممالک مسدودة بفتح نصرته و آیاته و در وقتی که خیمهء حضرای آسمان را از تباشیر صبح صادق طناب زرین کشیدند و قبهء خرگاه دخانی به قدوم نیبر روز نورانی از تیرگی ظلمت شب رهانیدند و آینهء آبگون و طشت جام سرنگون از انعکاس اشعهء تیغ آفتاب و سنای استهء خورشید عالمتاب چون مرایای خاطر اولیای دولت از پرتو فتح و مسرت به نور کامل رسانیدند، به حکم یرلیغ میمون و امثال حکم همایون تمامی عسکر به جبه و یراق و بستن اسلحه از کمر و نطق مقرون و مشحون گشتند و امیر اعظم نامدار علی بیگ شهنسوار و حاکم دیاریگ را با مقدار هفت هزار سوار مقتفی به آثار علیّه کرار غیر فرار به قانون عثمانی به رسم طلیعه و منغلای تقدیم فرمودند و ایشان را به مضمون این ابیات وصیت نمودند.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

[۶۴] درین پرده یک رشته بی کار نیست سر رشته بر ما پدیدار نسیت
که داند که فردا چه خواهد رسید ز دیده که خواهد شدن ناپدید
کرامرده از خانه بر در نهند کرا تاج اقبال بر سر نهند^{۱۸۴}

^{۱۸۳} این واقعه در سال ۹۲۲ به وقوع پیوسته است.

^{۱۸۴} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۰۷۷. مصراع بیت سوم این طور است: « کرا رخت ... »

و میمنه شریف را مقابل میسره اعدا به امرای کبار و سرداران صرامت آثار اناطولی موازی ده هزار سوار در ظل رایت و صون صیانت بگلریگی آنجا جناب غضنفر، مقدم پلنگ افکن، نهنگ انتقام، هزبر عرصه مبارزت و نام، ساده دل استقامت انجام آن که از عنفوان صبا و جوانی و مبدأ رباع نشو و نما و کامرانی به ترتیب حدیو جهان و خداوندگار زمان به منزلت این رتبت و رتبت این منزلت اختصاص عزت یافته و با شهامت تیغ و قلم جامع فطانت علم و مآثر کرم گشته، آینه حق بین صدق جویش همواره مورد نقوش استقامت و صواب و صحیفه خاطر فیض مآثرش همیشه مطرح لمعان سداد و ثواب بود، الموفق بتوفیق الله زینل پاشا محروس و مقرر داشتند.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

هزبرِ معركة رزم و لیثِ عرصهء جنگ	قوی دلی که وجودش مدارِ قطبِ سخاست
[۶۴] طلوع تیز شمشیرِ برق سیمایش	ز بهرِ ظلمتِ شبهای فتح نور و ضیاست
صفای نیت و پاکی طینتِ ذاتش	دو شاهدند به صدقش برین خدای گواست
به نزدِ حدتِ قهرش وجودِ دشمن ملک	مثالِ آتشِ سوزان و خرمی ز کیاست
فلک ز بهرِ مرادش به سر همی گردد	درین مقال کراگفت و گوی چون و چراست

و میمنه را به حکام کرام و غزاتِ نصرت احتشام روم ایلی که در حدود ممالک اسلام فحوی « إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ »^{۱۸۰} نقش نگین و پیرایه عروس یقین ساخته، همیشه از مشرع صفای نیت و منهل صدق طویت، به زلال شمشیر آبدار و شراره تیغ آتش بار، دمار کفارِ غدار از روزگار بر آورده، بر رشتهء جنگ و غزا و متمرین محاربه و هیجا بودند، به سرداری بگلریگی آنجا جناب شجاعت آثار عضد السلطنة القاهرة سنان پاشا که من البدو الی الغدو سنای اسنّه سنانش از پرتو آفتاب عنایت و شفقت، حضرتِ اعلی کشورگشای اقتباس انوار ملک آرای و استیناس استناره اخلاص و جان سپاری نموده بود، تعیین نمودند و از جهت تقویت میمنه و میسره در جناح [۶۵] من الیمین و الیسار و وزیرِ عالی قدر رفیع المقدر و دود پیر روشن، صدر منبع الاقتدار، دو سپهسالار کینه گذار و دو ناهید فلک اعتبار سنان پاشا و یونس پاشا که هر یک در هنگام اشدادِ ریاح فتنه و فساد، مثل کوه بیستون بعد عون الله المیمون اعتماد و اعتنا به کوه شکوه دولت روز افزون و ارایک لوای اعلام فتح نمون نموده، عنان سکینه و رشاد و زمام آرام طمأنینه و ارشاد، از قبضهء انشا و انشاد نداده، عساکر منصوره را به فتح و فیروزی امید و نوید داده، به جنگ و جدال ترغیب می فرمودند. خصوصاً حضرت سنان پاشای وزیر اعظم که جان گرانمایه یوسفی را در بازار کارزار چندان وقعی نهاده، به راه ولی نعمت خود که

^{۱۸۰} قرآن، سوره توبه ۹ / ۱۱۱.

صد همچو یوسفِ مصری محاسن و مآثر او را مفتون بودند، طفیل نموده طفیلی وار کوششها به اختیار می نمود و نقدِ روح پر فتوح را به بضاعتِ مزجاتِ حبیشه ارواح اعدا که دراهمِ نحسِ معدوده اغلا و اعلا^{۱۸۶} ثمن آن تواند بود، تبدیل می نمود، مقرر ساختند و قلب را به فتحِ رایاتِ بیضا که همیشه به مواهبِ عنایاتِ الهی و مساعدِ توفیقاتِ نامتناهی، با کسرِ اعدا [۶۵ب] منضم و توامان و از منقصتِ شکست و پریشانی به حمایتِ حراستِ خدا و خدایگانی محفوظ و در امان بوده، زینتِ شکوهِ فیروز و پیرایه‌ء فتح دولت اندوز دادند و تمامی بلوکاتِ قاپو خلقی را از اعیانِ مجتمعهء متفرقه و سپاهی اغلنی عن الیمین و سلیحدار عن یسار و علوفجیان و غریب ایگیدی عن الیمین و الیسار و غلامان و عملهء بیوتاتِ خاصهء شریفه از خزانهء معموره و جبه‌خانهء عامره و کلارخانه و شربتخانه و فراشخانه و سراج‌خانه موازی پانزده هزار نفر جوانِ جنگ‌آزمای دشمن‌گرای، فرح بخشِ بهجت افزای، در پای اعلام فتح اعلام رایاتِ نصرت غایات در ظللالِ لوای اقبالِ همایون توقف نمودند.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فع لن]

همه کمانکش و رزم‌آزما و تیرانداز همه مبارز و جوشن شکاف و سندان دوز^{۱۸۷}
همه چو شیر به هنگام جنگ حمله‌گذار همه شهاب صفت گاه کینه دشمن سوز

و در عقبِ رایاتِ اقبال غایات موازی دو هزار کس از غلامانِ جوزا کمرِ حورا منظر و جوانانِ ماه‌روی خورشید پیکر با کلاه مکمل و قبای زر اندر زر بر یکران و اسبهای بدوی غزال سرین سوار شده، با قد سرو نما و خدّ عقیق رنگِ حمرا [۶۶آ] و خرامشِ تدریج کوه پیمما، صحیفهء میدان کارزار و صفحهء تیغ و شمشیر آبدار را از انعکاس اشعهء رخساره و کلاه و انطباع پرتو خورشیدرو و ابروی ماه چون عرصهء رزم و مجلس بزم شاه مزین و منور می ساختند.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فع لن]

همه چو لاله کله کج نهاده بر تارک همه چو غنچه قبا تنگ بسته تا دامن
همه چو روزِ عدو چشم خویش کرده سیاه همه چو فتح و ظفر گرد شاه پیرامن

و هر یک از ایشان به کمانِ ابرو و تیرِ مژگان به یک طرفه العین چندین دل و جان محروح و اسیر گردانیده، به سلسلهء زلفِ رنگین و کمندِ کاکلِ مشکین دلهای مسکین مقید می نمودند.

^{۱۸۶}اعلائی: اعلی YN

^{۱۸۷} بیت اول از قصاید امیر معزی است. امیر معزی، دیوان، تصحیح عباس اقبال، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۱۸، ص. ۲۷۸. مصراع دوم این طور است: « همه مبارز و جوشن‌گذار و آتش در »

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

از هیچ طرف راه ندارم که ز زلفش بر هیچ طرف نیست که دامی ز بلا نیست^{۱۸۸}

و با تیغ کین و غمزه نیزهء سحر آفرین در کمین دلمها بوده، به یک حمله صد جان شیرین از ذروهء خانهء زین به حسیض زمین می انداختند.

نظم:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فععلن]

یا رب این بچهء ترکان چه دلیرند به خون که به تیر مژه هر لحظه شکاری گیرند^{۱۸۹}

و در منغلامی قلب هفت هزار نفر ینگیچری تفک دار، با عزابه های ضرب زن آتش بار که زهرهء مریخ را به زخم آتش بنادق آب می کردند و هیاکل شجعان و فرسان اعدا را [۶۶ب] به احراق نجوم رجوم و رمی احجار سموم به یک لحظه به خاک یکسان و برابر می ساختند و در انصراف و انصرام و انتهاض و انتقام با وجود پیادگی محسود چابک سواران معرکهء کارزار بودند، تعیین نمودند.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فع لن]

همه به بانگ تفک هوش برده از مردم همه به سنگ تفک جان ستاده از دشمن

همه چو شیر ژیان گاه حمله بر اعدا همه چو آتش سوزان فتاده در خرمن

و در عقب ایشان سواران بیاباشی از ینگیچری موازی دو هزار نفر با تیغهای چون زبان مار آخته و گرزهای چون رؤوس شیاطین افراخته، هر یک در هنگام هیجا چون قضا و اجل بی دهشت بر خصم حمله می بردند، مقرر ساختند و سرکاری این مجموع را به جناب شجاعت دثار نصرت آثار ایاز بیگ ینگیچری اغاسی که به خدمات مسعوده در مقام دولت عاقبت محمود منزلت ایازی و مرتبت احص الحاصی داشت،

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فع لن]

قبول صحبت محمود کی تواند شد کسی که در سر او خدمت ایازی نیست

بل از عواطف عنایت حضرت اعلی کشورگشایی با محمود سبکتگین که هزار همچو محمود با حشمت تاج و نگین به ادراک غاشیه کشی سلطنت [۱۶۷] این دولت ابد قرین پای افتخار و تمکین بر فرق فرقدین می سودند، خواجه تاش بودند و با این خصایل حمیده به سطوت قدرت و قدرت نصرت اتصاف تمام داشت و

^{۱۸۸} سلمان ساوجی، همان، ص. ۵۷. بیت این طور است: « از هیچ طرف راه ندارم که ز زلفت \ در هیچ طرف نیست که دامی ز بلا نیست»

^{۱۸۹} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۱۸۵، ص. ۲۴۹.

جماعت مذکوره اوامر و نواهی او را در مرضی و مساحط تابع و طایع بودند، سفارش فرمودند و میانه حضرت اعلی و جماعت بیاباشی مذکوره، ارکان دولت مثل قضات عسکر عظام و دفترداران کرام و نشانچی عطارد احترام و امیر علم و امیر آخوران ذوی الاحتشام و حکما و اطباء فحام و بعضی از متعینان علما و غیر ذلک جای دادند و برین نظم نظیم و نسق قویم به متابعت قلاووز فتح و نصرت و مشایعت توفیق ظفر و نصرت متوجه محاربه شدند.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

به الطاف حق لشکر آرای روم	بر آراست لشکر چو نخلی ز موم
سلاح و سلب داد خواهنده را	قوی کرد پشت پناهنده را
چپ و راست آراست از ترک و تیغ	چو آرایش گلبن از اشک میغ
نخستین صف میمنه ساز کرد	ز تیغ ازدها را دهن باز کرد
جناح آنچنان بست در پیشگاه	که پوشیده شد روی خورشید و ماه
[۶۷ب] ز زرین کلاه وز سیمین کمر	بیاراست آن صف را سر به سر
ز قلبی که چون کوه پولاد بود	پناهنده را قلعه آباد بود
ز دمدار ^{۱۹۰} و چرخاچی و طرح و تیب	سپاهی چو دریا نمودی مهیب ^{۱۹۱}

و از آن جانب نیز ملک غوری به قوانین سلاطین جرکسیه انتصاب اعلام نموده، میمنه خود را به سودون العجمی امیر کبیر مصر و سیبای نایب شام و تماراز نایب طرابلس و قانسوا بن لوق رأس مقدمی الألو ف و طرابای نایب صفد و امیر اصلان ابن بوداق ذوی القدر سپرد و میسر را به خیر بیگ نایب حلب و جانبردی غزالی نایب حمی و عبد الرزاق بیگ ابن سلیمان ذوی القدر و علی بیگ دورغود اغلی و سلیم بیگ رمضان اغلی نایب ادالیه تسلیم نمود و خود ترتیب^{۱۹۲} با امرای هزاره و از تعینات و عشروات و خاصگیان و اجناد و غلامان جلب موازی ده هزار سوار توقف نمود.

نظم لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

وزان سو دگر پادشاه عرب	بیاراست لشکر به ساز و سلب
[۶۸آ] به میدان رسانید مردان کار	چراکس نژادان چابک سوار

^{۱۹۰} دمدار: دندار YN

^{۱۹۱} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۰۷۸. بیت ششم و بیت هشتم موجود نیست. مصراع بیت اول این طور « ز دیگر طرف .. » مصراع اول بیت دوم « سلیح » آغاز می شود.

^{۱۹۲} ترتیب: درتیب YN

همه تند رای و همه تندخو
مُعَرَّق به پولاد مُعَرَّق به زر
چو شیرِ ژیان جمله یک سو شده
همه تیغِ مصری به کف آخته
سنان در کفِ نیزه بارانِ ترک
رجز خوان چو اعراب غلمانِ ترک
دل از جان و دست از جهان داشته
یمین و یسار خود از لشکری
یمین را بسی با سپهدارِ شام
سپرد و بدو این سخن را سپرد
چنان زی که ناموس و نام آوری
چنان کن که مقذورِ خود را تمام
و گرنه زمان ترک تازی کند
ز زین آنچنانست زند بر زمین
[۶۸ب] نخست از سرِ میمنه چونک خواست
به تأمین خیری بگِ خیر خواه
جوانانِ جنگی جنگ آزمای
گره کرده ابرو گشاده یمین
چو افلاک گردان چو دل بیقرار

به شمشیر ز اعدای خود کینه جو
ز انگشتِ پا تا به تاراکِ سر
چو شمشیر یک را [ه] و یکرو شده
به دشمن چو خون در بدن تاخته
چپ و راست خیزان چو مارِ سترگ
مبارز طلب جمله خرد و بزرگ
سرِ خویش را سفحه انگاشته
بر آراست چون شیوهء دلبری
که بد توسنِ چرخ و گیتی اش رام
که پیش از اجل کس نخواهست مرد
نهنگِ اعدای به دام آوری
کنی صرفِ این صبح در راهِ شام
به خونت عدو دست بازی کند
نبینی دگر روی تاج و نگین
عنان سوی اصلاحِ چپ کرد راست
به رزم خداوند بنمود راه
نیاسوده ز افغان دمی چون درای
به قتلِ هزبرانِ زهره جبین
بر اسبان چو دیوی به دیوی سوار

و چون شمشیر از طرفین مسلول و نیام از تیغ محلول و شجاعانِ عساکر من الطرفین به محاربه و مقاتله

مشغول شدند،

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

در آمد ز هر سو ده و دار و گیر
درخشیدنِ تیغ و بارانِ تیر^{۱۹۳}
دل از خوف لرزان چو از باد بید
تن از جانِ شیرین شده نا امید^{۱۹۴}

^{۱۹۳} این بیت از فردوسی است. فردوسی، شاهنامه، ص. ۴۶۳. مصراع اول در شاهنامه این طور است: « بر آمد ز ناگه ... »

^{۱۹۴} این بیت از شاهنامه فردوسی است. ابو القاسم فردوسی، همان، ص. ۴۹۰. این بیت در شاهنامه این طور است: « تن از درد لرزان چو از

باد بید \ دل از جان شیرین شده نا امید »

نواب حضرت اعلیٰ کشور گشای از پای اعلام فتح انجم بنفسه الشریف وحده به میان ینگیچری در آمده، روی تضرع و نیاز به درگاه پادشاه بنده نواز آورده، دست امید به فاتحه فائحه مفتوح ساخته، به ابتهال و افتقار استدعای فتوحات از حضرت واهب العطیات فرمودند و از کمال انصاف و نهایت اتصاف به مکارم اوصاف [۶۹آ] چنین فرمودند: الهی چون علم شامل تو کماهی بر سرایر ضمائر و خفایای سرایر هرکس محیط است، درین ماده و زمان که چندین هزار کس از اعیان طرفین به تیغ و تفک به قصد اراقهء دما و سفک معد و مهیا شده‌اند و باعث این امر خطیر به تقدیر الله القدیر ظاهرا این جانب و ملک غوری شده، از ما آنی که به اصلاح حال عباد و بلاد اصلح و اولی، الیق و احری بود، به تأیید ظفر و نصرت و اعطای عطیهء فتح و فرصت امروز فیروز گردان و آن که وجود او علت اعدام مرام انام و سبب انهدام ابنیهء خیرات و نظام ایام است، به کسر و انهدام مساوی و مثالب او را از رؤوس بلاد و عباد بعید گردان و چون این دعا به موافقت بیست هزار نفس که اجابت آن را آمین گویان به جان طالب و جویان بودند، به ختم و اتمام رسید. از هاتف غیب مضمون این ابیات به مسامع علیّهء همایون واصل شد.

نظم:

[بحر سریع: مفتعلن - مفتعلن - فاعلات]

گفت بیخشنند گنه می بنوش	هاتفی از گوشهء میخانه دوش
نکته سر بسته چو دانی خموش	عفو الهی بکنند کار خویش
هر قدر ای دل که توانی بکوش	گرچه وصالش نه به کوشش دهند
و از خطر چشم بدش دار گوش ^{۱۹۰}	[۶۹ب] ای ملک العرش مرادش بده

و چون صفین مقابل شدند و فریقین مانند دو کوه سنگ و آتش مقارن گشتند، چنانچه مقال سحر حلال حضرت قدوهء ارباب کشف و حال شیخ نظامی قدس سره مبین نظام این احوالست:

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

دو لشکر نگویم دو دریای خون	به بسیاری از ریگی دریا فزون
به تدبیر خون ریختن تاختند	به هم تیغ و رایت بر افراختند
ز پولاد پوشان الماس تیغ	به خورشید روشن در آورد میغ
جداگانه از موکب هر گروه	حصاری بر آورد مانند کوه
سپاه از دو جانب صف آراسته	زمین آسمان وار بر خواسته
سنان بر سر مویی بازی کنان	به خون روی دشمن نمازی کنان

^{۱۹۰} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۲۸۴، ص. ۳۸۴-۳۸۵. بیت دوم این غزل این طور است: « لطف الهی بکنند کار خویش \ مزده

ز نیزه نیستان شده روی خاک ز کوپالها کوه گشته مغاک
 سنان چشمهء خون گشاده ز سنگ برو رسته صد بیشه تیر خدنگ
 خدنگی همه سرخ گل بار او گل خون بر آورده از خار او
 گشاده بخار ازین کوه درز زمین را فتاده بر اندام لرز^{۱۹۶}

و ملک غوری در قلب لشکر ضعیف القلب به قلب ضعیف استاده بود [۱۷۰آ] و پشتهء شاهقی را مدافع مدافع طوپ و تفک عساکر منصورهء ینگیچری ساخته، چون چراغ نیم مرده که در وقت تمام مردن خانه روشن کند، گاهی قوشون خود را چون رمهء گوسفند به گرگان گرسنهء یسال ظفر یمین فتح یسار همایون می نمود.

لمؤلفه:

ایا غوری لقد جمعت جیشاً کاغنام وهنّ لنا غنایم
 تروم الروم لیس لدیک حزم فإن ملیکه ماض العزایم
 و گاهی چهرهء ظهور را به عشوهء اختفا و احتجاب مستور می ساخت تا آن که آناً فاناً عساکر منصوره به خطوات اقدام فتح مرام، مبادی بوادی مابین را بالتمام منظوی ساختند. چون چشم ملک غوری بر طلسم لوای اژدها نما و جمعیت عساکر کوه وقار بحر هیجا و هیاکل طوپ و تفک آتش گرا افتاد و صدای عنیف طوپ و تفک و فریاد کرهء نای و بانگ کوس و کتک و شیون جلاجل و نالهء نفیر یزک بر یزک به گوش و سامعه اش رسید، به یکبار بیهوش شد.

شعر:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

إِذَا جَاءَ مُوسَىٰ بِآيَاتِهِ فَقَدْ بَطَلَ السَّحْرُ وَالسَّاجِرُ^{۱۹۷}

و چون دید در هر نفس از وصول احجار طوپ و تفک چندین اسب و سوار [۷۰ب] و جوانان کار و مردان پیکار از تخت زین به تختهء زمین به خاک بوار هموار می شوند، کریمهء « وَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِّيلٍ »^{۱۹۹} بعینه مشاهده نمود، یکبارگی خوف و هراس و بیم و بأس برو و زمرهء

^{۱۹۶} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۲۵۸ - ۱۲۵۹. مصراع دوم بیت نهم این طور است: « گلی خون تراوید... ». مصراع اول بیت دهم این طور است: « گشاده بخار از تن... »

^{۱۹۷} شهاب الدین محمد بن أحمد بن الفتح الألبشهی، المُسْتَظَرَفُ فِي كُلِّ فَنٍّ مُسْتَظَرَفٌ، نشرها و حققها مفید محمد قمیحه، ۲ ج.، بیروت، دار الکتب العلمیة، ۱۹۸۳، ج. ۱، ص. ۷۱. مصراع اول این بیت در کتاب این طور است: « إذا جاء موسى وألقى العصا »

^{۱۹۸} وارسل: فارسِل YN

^{۱۹۹} قرآن، سوره فیل ۱۰۵ / ۳-۴.

او غلبه کرده، « يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حُدُورَ الْمَوْتِ »^{۲۰۰} بی اختیار عنانِ ادبار به صوبِ فرار اختیار نمود و از عساکرِ منصوره

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعلن - فعولن]

تیغِ آختگانِ پاکِ عنصر بر تیغِ نوشته یا رب انصر

چون قضا از قفای ایشان تاختند و ملک غوری از خوف و هراسِ عساکرِ منصوره که مملکتِ نفس و بدنش را بالتمام احاطه نموده بود، چون چند قدم از مسافتِ فرار طی نمود، ضعف و اعیای تمام در ارواح و اجسام او ظاهر شد. به یک نفس مسافهء اجلِ طویل الدلیل امل را پی فرمودند و بی آن که از آلاتِ جارحهء عساکرِ منصوره به جوارح و اعضای مشار الیه اثری رسد، اسبِ حیاتش از نهیبِ قهرِ اسکندرِ زمان سکندر خورده به سر در آمد و ما ملکِ غنایم مال و ملکِ دیارِ عرب را که قبل ازین حاکمِ محکمهء قضا به حقیقتِ استحقاقِ آن جهتِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشای حکمِ قضا مضا حتماً ایجاب فرموده [۱۷۱] بودند، تملیکِ قهری آن حضرت نمودند. وجهِ مناسب این مقام است، کلامِ بلاغتِ نظامِ حضرتِ مولانا السید الإمام آدم الأولیای سراج التَّوْحِيدِ وَالْاَصْفِيَاءِ الْقَائِمِ بِالنَّفْلِ وَالْفَرْضِ وَالْعَالَمِ بِطَرَقِ السَّمَوَاتِ أَكْثَرَ مِنَ الْأَرْضِ ذُوِي الْكَشْفِ الْجَلِّيِّ وَالْمَقَامِ الَّذِي كَاسَمَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ وَذُوِيهِ وَصَاحِبَتُهُ وَبَيْنِهِ تَحِيَّةٌ مَدَدَهَا دَائِمُ الْإِفْصَالِ بَاقِيَ الْإِتِّصَالِ فِي الْغَدْوِ وَالْأَصَالِ وَهُوَ هَذَا

شعر:

[بحر بسیط: مستفعلن - فاعلن - مستفعلن - فعولن]

سَلِ الْخَلِيفَةَ إِذْ وَافَتْ مَنِيَّتَهُ أَيْنَ الْجُنُودُ وَأَيْنَ الْخَيْلُ وَالْحُجُورُ
أَيْنَ الْكُنُوزِ الَّتِي كَانَتْ تَنْوُؤُ بِالْعُصْبَةِ «^{۲۰۱} الْمُثْقَوِينَ لَوْ حَمَلُوا
أَيْنَ الْعَبِيدِ الَّتِي أَرْضَدَتْهُمْ عَدَدًا أَيْنَ الْعَدِيدُ وَأَيْنَ الْبَيْضُ وَالْأَسَلُ
أَيْنَ الْكُفَاهُ أَلَمْ يَكْفُوا خَلِيفَتَهُمْ لَمَّا رَأَوْهُ صَارِعًا وَهُوَ يَنْتَهِلُ
أَيْنَ الْكُمَاهُ أَمَا حَامُوا أَمَا غَضِبُوا أَيْنَ الْحُمَاهُ الَّتِي تُحْمَى بِهَا الدُّوُلُ
أَيْنَ الرُّمَاهُ أَلَمْ تَمْنَعْ بِأَسْهُمِهِمْ لَمَّا أَتَتْكَ سِهَامُ الْمَوْتِ تَنْتَضِلُ
هَيْهَاتَ مَا مَنَعُوا ضَيْمًا وَلَا دَفَعُوا عَنكَ الْمَنِيَّةَ إِذْ وَافَى بِهَا الْأَجَلُ^{۲۰۲}

اما میمنهء غوری که مقابلِ میسرهء عساکرِ منصوره بود و به امیرِ کبیرِ مصر و نایبِ شامِ سیبا ضبطِ آن محول و مقرر بود، [۷۱ب] کوششهای مردانه و جلادتهای فرزانه نمودند و در صدمهء اول و دوم فدای وار به

^{۲۰۰} قرآن، سوره بقره ۲ / ۱۹.

^{۲۰۱} قرآن، سوره قصص ۲۸ / ۷۶. ایت این طور است: « مَفَاتِحُهُ لَتَنْوُؤُ بِالْعُصْبَةِ »

^{۲۰۲} این نظم از الإمام الهادی علیه السلام است. <http://gad.ir.free.fr/kasaed/kasaed/16.html> \۲۲ \۰۳ \۲۰۱۸.

شمشیر و تیغ بی قرار اقدام قرار و ثبات عساکر میسوره میسره را که به شجعان روم ایلی و امرای دیاریک مربوط بود، از محل استقرار کیبایندند. چنانچه از استیلا و صولت بریق حریق تیغ آن فریق بعضی بی اختیار خود را به ظلال لوای امن التوای حضرت اعلی منحص ساخته، پناه آوردند و از مخالفان دولت آنانی که به کمال جلادت و شطارت و نهایت فروست و شهامت متصف بودند، به عقب عسکر منصوره در آمده، دست جرأت به نهب و غارت اطاله نمودند. حضرت اعلی یونس پاشای وزیر را با جمعی از مردان کار و اعیان انصار مثل جناب شجاعت آثار شهامت دثار عضد السلطنة القاهرة فرهاد بیگ امیر علم که در مضماری شجاعت و سرداری کنار علی علم انگشت نمای شجعان زمان و مشار الیه فرسان دوران بود و به همت علیه همت الرجال بقلع الجبال در هنگام نبرد کوه بیستون اعدا را به عشق دولت شیرین، خسرو اسکندر تمکین، به کلنگ کین و بازوی [۷۲آ] مهین از هم متلاشی می ساخت و کوه آهنین دشمنان را که چون اجزای سنگ خاره به هم ملتئم و مجتمع بودند، به زبانه زبان آتش تیغ از هم منفصل و مضمحل می گردانید و با این صفات ستوده ذاتی و محاسن مکارم صفاتی، نهال دولت و غنچه اقبالش در بساتین بهجت آیین درگاه معلا به نسایم عاطفت و زلال نزهت حضرت اعلی کشورگشای سرسبز و شکفته بود و همیشه در هنگام جدال و محال تلاطم و آشوب نکال آثار جان سپاری و جلادت و اطوار شهامت و شجاعت او از روی صدق بر صحایف دولت ابد پیوند مرسوم و مرقوم می گشت، به تقویت و تمشیت ایشان فرستاد و از عقب ایشان حضرت طوفان القرية برهان العزة انیس الوحدة جلیس الخلوۃ رئیس الصحبة فریس الدولة نظام الشجاعة و الاقبال کرام الکرامه و الاجلال احمد آقای امیرآخور لایزال در میادین جلادت و مبارزت و معارک دلیری و مصارعت، قصب السبق نهضت از چابک سواران کواکب سیار به چوگان هلال می ربود و لاینقطع در قطع فیا فی عرصه رزم و جدال و رفع الویه حزم و قتال، جولانگاه شبذیر [۷۲ب] شجاعت را از اراقه عقیق مذاب دمای اعدا گلگون می ساخت و مع ذلك من البدو الی العدو رقبه بندگی خود و والد مقدس مرحوم و برادرانش به جز طوق عبودیت و اختصاص دو شاخ رقت و اخلاص این درگاه آسمان پناه به ملازمت و متابعت غیری از شاه و شاهزادگان هرگز منحنی و مایل نگشته بود، روانه گردانید.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

که آفتاب ظفر را ز تیغ اوست طلوع	هزیر عرصه میدان رزم امیرآخور
کنند بر درش از هر طرف سجود و رکوع	مویدست که گردنکشان هفت اقلیم
چو بست همت عالی خویش یافت وقوع	نبرد عقل هر امری که آن محال بود
ز خار غنچه او بیخ دشمنان مقطوع	سنان او به کف آن شاخ گل که شده بود
هنوز نهضت اقبال او نکرده شروع	به هر چه تافت عنان فتح کرد استقبال

و چون عساکرِ روم ایلی را از انهزام فی الجملة ای که ایشان را از مشارکتِ جمع متفرق روی نموده بود، سنجق و اعلام فتح مرام خود را به غبارِ عار مشحون یافتند و از وصولِ تقویتِ وزیر و امرای کبیر، مره بعد اخری شیشهء ناموس و نام را منکسر مشاهده نمودند. به یکبار سورتِ حمیتِ مردی و مردانگی و سطوتِ صولتِ تندی [۱۷۳] و فرزانی غلیان نموده، عنانِ اختیار از کفِ اقتدار ربود و مبارزان اسب و شمشیرِ برق مثالِ آتش بار را به حرکت در آورده، این بیت گویان

شعر:

[بحر طویل: فعول - مفاعیلن - فعولن - مفاعلن]

لَعْمُرُكَ مَا بِالْمَوْتِ عَارًا عَلَى الْفَتَى إِذَا لَمْ تُصْبِهِ فِي الْحَيَاةِ الْمَعَايِرُ^{۲۰۳}

به یک جمله حمله بر مخالفان بردند و دشمنان که از جامِ شرابِ دوستکامی دور، اول به تغلب و تفوقِ اولیا به روباه بازی شیر گیر شده بودند، به دفع و رفع مشغول شدند و از طرفین جنگِ عظیم در پیوست، معرکهء رزم از ضربِ تیغ و شمشیر و اصطکاکِ پولادپوشانِ دلیر، به غایتِ کرم و کانونِ امید و اقبال از تشبثِ چنگالِ آجال به اذیالِ آمال پزمرده و سرد شد. زخمهء سنان از دخمه ای آورده و شریانِ جوی خون روان می نمود و ساقیِ قضا به کاسهء سرها شرابِ هلاهلِ مرگ و هلاک می پیمود و نعم ما قال الله در من قال

شعر:

[بحر سریع]

السَّيْفُ وَالْحَنْجُرُ رِيحَانُنَا أَفَّ عَلَى النَّزْجِسِ وَالْآسِ

شَرَابُنَا مِنْ دَمِ أَعْدَائِنَا وَكَأْسُنَا [مِنْ] جُمُحِمَةِ الرَّاسِ^{۲۰۴}

مبارزانِ دلیر به نوکِ شمشیرِ وجهِ معرکه را چون صفحهء روی و گردنِ دشمنان سرخ و گلگون و صحیفهء بلوری هوا را از انعکاسِ اشعهء تیغ و دمای اعدا حمرا و میگون می ساختند.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

[۱۷۳] سرها و سینه ها همه از هم همی شکافت پیکِ اجل به خونِ دلیران همی شتافت

سفییرِ تیرِ تیزرو نامهء آجال بر پر و بال بسته، به ایصالِ خبرِ فنا به اعدا می تاخت و بریدِ بنادقِ گرم رو به السنهء حدادِ سرادقِ حیات و پردهء ناموسِ دشمنان را حرق و خرق نموده، متلاشی می ساخت.

^{۲۰۳} لیلی الأخیلیة، دیوان لیلی الأخیلیة، تحقیق عمر فاروق الطّباع، بیروت، دار الأرقام، ص. ۷۸.

^{۲۰۴} این شعر از عماره بن الولید است. عباس بن محمد القرشی، حماسة القرشی، تحقیق خیر الدین محمود قبلای، دمشق، منشورات وزارة

الثقافة، ۱۹۹۵، ص. ۱۰۸.

القصة:

جنگی در پیوست که تا کهنه سوارِ مریخ خون آشام، ابلقِ صبح و شام را در میدانِ سنین و اعوام به اراقهء دماء و افنای بقا می تازد، کارزاری بدین حدت ندیده و حربی صورت پذیرفت که تا جلادِ اجل و هادم لذات به قبض و طرح ارواح و اشباح مرسوم است، در هیچ معرکه‌ای از قتال بازارِ مرگ به این رواج و رونق نیافته.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

ز هر سو کشته چندان پیوست	که راه جنگ بر لشکر فرو بست
زمین از خونِ مردان موج زن شد	سپرهای خشت جوشنها کفن شد
دلیران سپه بر هم فتاده	صلای مرگ در عالم فتاده
تن از اسب و سر از تن سرنگون شد	فلک دریا زمین صحرای خون شد
همه روی زمین شنگرف بگرفت	ز خون تازه رودی ژرف بگرفت ^{۲۰۵}

بالاخره سفیدهء صبح فتح از افقِ ظلمت تتق غبار چهره بگشود [۷۴آ] و بوارقِ آفتاب شوارق تیغ از نیام میغ و غمام دروغ که پیش ازین بایستی رخساره نمود و عساکرِ مخالفان منهزم و منکسر گشته، خاکِ معرکهء فتح را قساوةً للقلب و غشاوةً للبصر بر سر ریخته، راه فرار و ادبار اختیار نمودند و چون از روزِ ازل رقمِ عزل امیرِ کبیرِ مصرِ سودون العجمی، در وقعهء این فرعِ اکبر از مسندِ امریّه کبری دیارِ عزت و اتصالِ خطّ حیاتش به خطّ قطعِ ملمات جفّ القلم شده بود و همچنین روزِ دولتِ سیبای نایبِ شام به شامِ نکبت مقرون و شامِ رفعتش به بامِ « فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُؤَدَّرِينَ »^{۲۰۶} مشحون گشته بود، آفتابِ حیاتِ مشارِ البهما که از افقِ مردی و مردانگی طالع بود، عند استواءِ هذا الیوم به مغربِ شام هبوط و غروب نمود و قتلِ سیبای مزبور درین مصاف به شمشیرِ علی بیگ شهبسوارِ اغلی ذو القدر بین العسکر مشهر و منسوب گشت و « الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ »^{۲۰۷} و خیر بیگ و من تبعه که در میسرء غوری مقابلِ میمنهء عساکرِ منصوره ایستاده بودند، با دلهای چون بیضهء پولاد به آهن مقرون و تنهای چون کوه به کمرهای احجارِ مشحون بر مراکبِ بدوی الاصل، عربی الفصل برق نژاد آتش نهاد سوار شده، تیغِ مصری الماس گون [۷۴ب] و مقرعهء مستدیرِ آسمان نمون از کف و بازو آخته، از پی یکدگر تاخته، خود را بر اشعهء تیغ و سنانِ عساکرِ منصورهء میمنه که شمعِ جمعِ مجلسِ ظفر و شریرِ ضررِ معرکهء شذر بودند، پروانهوار زدند و به کوششهای مردانه ارادهء آن نمودند که به رماحِ اجنحه به یراق و مقراضِ منقار

^{۲۰۵} حافظ ابرو، زیدة التواریخ، نشر. سید کمال حاج سید جوادی، ۳ ج، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،

۱۳۷۲، جلد اول، ص. ۵۴۴-۵۴۵. بیت دوم این طور است: « زمین از خون مردان موج زن گشت \ سپرها خشت و جوشنها کفن گشت. »

^{۲۰۶} قرآن، سوره صافات ۳۷ / ۱۷۷.

^{۲۰۷} قرآن، سوره ملک ۶۷ / ۲۶.

شقاق، مصباح دولت علی الاطلاق را منطقی سازند، میسر نشد. بل بھر باد ازان آتش محاربه تیزتر و بازار مصارعه گرم‌تر شد. تا آن که کواکب فتح و نصرت از مطلع یمن میمنه طلوع نمود و پیراهن فانوس ناموس و حیات دشمنان از تاب طلوع سهیل میمنه بی تاب و رخنه پذیر شد و قواعد جلادت و اساس شطارت خیر بیگ و من تابعه از مدافعه جنگ اول منهدم و منتشر گشت.

لمؤلفه:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

چون بر افروخت فتنه آتش جنگ	حلبی شیشه شد حریفان سنگ
جز شکستن چه باشدش چاره	حلبی چون برو فتد خاره
چون جهان را خدا به قیصر داد	به کف او عنان دهر نهاد
رام او گشت توسن افلاک	آب تیغش گرفت خطه خاک
بعد ازین کوشش و نبرد چه سود	جان خود می کند به هرزه حسود
[۱۷۵] همه عالم اسیر خیل ویند	گر عرب ور عجم طفیل ویند

و عساکر منصوره جمع کثیر از ایشان به قتل آوردند، چنانکه کاسه‌های سر بر جوی خون چون کدو بر روی آب روان شد.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

صف میمنه آن چنان راست شد	که خورشید ازان در کم و کاست شد
سهیل یمنیش چو بنمود رو	به بلغار سقسین رسانید بو
چو تیغش بر آورد سر از نیام	کف مرگ افشانند بر خاص و عام
جهان سر به سر فتنه آباد شد	زمین و زمان جمله برباد شد
چنان آتش فتنه بالا گرفت	که شیطان ازان فتنه حاشا گرفت
ز دود مدافع ز گرد سپاه	جهان گشت چون بخت دشمن سیاه
سکندر نشینان قیصر قرار	بر افروختند آتش کارزار
نمودند شیران رومی نژاد	به فرعونیان روز طوفان عاد
سنان چون بتان کار خود ساختند	به خون یلان گردن افراختند
بنادق چو برق بلا راندند	بر اعدا دعای فنا خواندند
ز آواز طوپ و صدای تفنگ	ز صوت جلاجل ز فریاد زنگ
[۱۷۵] ز قهر زمانه ز مکر عدو	ز گستاخی دشمن کینه جو
شده بر دلیران دشمن ستیز	همه عرصه جنگ چون رسته خیز

نه کس را غم جان و پروای خویش	نه فکرِ پسین و نه اندوه پیش
نه از قتل کس را هراس و الم	نه فکرِ وجود و نه درد عدم
کسی را که مرگش به ناموس و نام	بود دولت دهر و فرجام کام
کسی را که باشد برش جان و خاک	مساوی ز دشمن چه پروا چه باک
بدین گونه کوشش بسی تاختند	که تا کارِ خود از عدو ساختند
زدند آنچنانشان ز زین بر زمین	که نشنود از ایشان کسی جز این
چو سر دگمهء جیبِ فتراک شد	تن از تیغِ نیلوفری چاک شد
سپردند ابدانِ خاکی به خاک	سوی عالم پاک شد جان پاک

به جمع غنائیم عنان تافتند، خزاین ز اموال پرداختند و به ملاحظهء « وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ »^{۲۰۸} صفوفِ دشمنان از قلب و میمنه و میسره از یکدگر متلاشی شد و اعیانِ امرا و سردارانِش به تیغِ نصرتِ اولیا مقهور و مقتول گشتند و عساکرِ [۱۷۶] منصوره از دعایم غنائیم غنی و خوشحال بل مستغنی و فارغ البال شدند و اردوی ملک غوری را که از اصناف و انواع نقود و اجناس مالا مال بود، چون آثارِ صاعقه که در خرمن و گرگ در غنم و آب در مکمن و آتش در خاشاکِ چمن افتد، به یک طرفه العین سپری ساختند. نوابِ همایون قبل از آن که به منزل فتح و فرح نزولِ انشراح و استراحت نمایند، جمعی کثیر از شجعانِ عساکرِ منصوره به رسمِ ایلغار در عقبِ دشمنان بر گشته، روزگار که جانِ خود را از معرکهء هیجانِ بحارِ حراب به ساحلِ ذهاب انداخته، از ترسِ شمشیرِ خون آشام متوجهِ حلب و شام گشته بودند، فرمان داد و چون اسب و خیولِ اعدا مانند تدابیر و آرای عقولِ آن جماعتِ خام و به واسطهء کمالِ سمن و عدم سیاست و ریاضتِ خودکام بر آمده بودند، از مرج دابق تا حصارِ حلب که سه فرسخِ شرعی باشد، تخمیناً به اندک تعدی موازی ده هزار اسبِ محبوب هیکلِ مرغوب پیکر بر خاکِ تلف و هلاک افتاده بود و حقا که به موجبی که این فقیر به رأی العین مشاهده نمود، اکثر و اغلبِ آنها با صاحبِ مغلوب غلبهء قهر و مغضوبِ ستم [۱۷۶ب] دهر گشته بودند.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

کسی را که بر گشت روز از قضا به کوشش نیابد خلاص از بلا
اگر باد گردد به گاه گریز شود آسمان بر سرش فتنه بیز

و اعتباراً للشارع روی عزت بر خاکِ مذلت نهاده، به گوشِ هوش اربابِ وفا از بی وفاییِ دنیای دون و ارتفاع و انخفاص^{۲۰۹} چرخ بوقلمون حکایتِ حکمت مشحون « فَأَعْتَبُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ »^{۲۱۰} « لَعَلَّكُمْ

^{۲۰۸} قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۱۲۶.

^{۲۰۹} انخفاص: انحفاظ YN

تُفْلِحُونَ»^{۲۱۱} می فرمودند و چون لسان الحال این مقال که در اثنای نشأتِ معارف و حقایق که از حضرت شیخ محی الدین احمد لاهیجی محتداً و شیرازی مولداً صادر شده، مناسب این مقام بود، ایراد نمود.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

صدای جغد به گوشم ترانهء عجب است تو غافلِی و جهان کهنه خانهء عجب است
بی نمایش خود بر میا به کرسی دار قدم منه به هوس کاستانهء عجب است
به صبح تیغ به کف شام دامن پر خون ز بی وفایی گردون نشانهء عجب است
شنیده‌ام که برهنم به زاهدی می گفت تو هم ز من بشنو کین فسانه عجب است
که نزد اهل یقین آیهء ثواب و عقاب به صید بُلّهوسان دام و دانهء عجب است

و درین حرب جایزه و جلدوی فتح و ظفر به رکاب دولت مآب همایون منسوب شد. چه بر همگیان عسکر زاهرة کالشمس فی الرابعة ظاهر و بین است [۱۷۷آ] که قبل از آن که دست میمنه و میسره من الطرفین به گردن حلالی ابنای حراب و جلالی تیغ کین و قراب حمایل گردد، قوشون ملک غوری که مقابل ریای نصرت آیات همایون ایستاده بود، از حرب تیغ آبدار و ضرب ضربین مردم خوار و حرق بنادق آتش بار و طعن سنان و رکض فرسان فلک کردار از هم ریخته، رو به فرار نهاده بودند و از صولت این صدمت انضمام ملک غوری و افتادن او بر خاکِ هلاک یکی بود کما سبق هذا.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلن]

هرکه با دولت او بست به پیکار کمر تیغ بی پیکر او پیکر او بی جان کرد
آن که او شرح ظفرنامهء افریدون گفت وانکه او وصف هنرنامهء نوشروان کرد
متفق گشت کزین پیش ظفر نتوان یافت معترف گشت کزین پیش هنر نتوان کرد^{۲۱۲}

هذا و الحمد لله رب العالمین و علیه التوکل و منه التوفیق و به الاعتصام و الیه التفویض و التحقیق.

گفتار در توجه ریای فیروز کام به تصرف حلب و شام

روز دیگر که آتش آن آشوب و آشوب آن آتش فرو نشست و به زلال تیغ آبدار غبار فتنه از روی روزگار بر خواست، نواب حضرت [۷۷ب] اعلی کشورگشایی از منزل مبارک مرح دابق کوچ کرده، قریب قبهء

^{۲۱۰} قرآن، سوره حشر ۵۹ / ۲.

^{۲۱۱} قرآن، سوره بقره ۲ / ۱۸۹.

^{۲۱۲} این نظم از قصاید امیر معزی است. امیر معزی، دیوان، ص. ۱۹۲. مصراع اول بیت سوم این طور است: « متفق گشت کزین پیش ظفر نتوان کرد

داود نبی علیه السلام کما قیل و سلیمان بن هشام المروانی کما قال نزول اعظام و اجلال فرمودند و بعد از اقامت مراسم زیارت امر عالی از مکمن نصرت و معالی به احضار سر و سرداران مرده و زنده به آستان ملایک پاسبان به امضا پیوست. چون مصرع محاربه و حوالی و مهرب شوارع و محای آن سر خاک از سرهای بی تن و تنهای بی سر و بدنه اسب و استر چندان افتاده بود که بر عابر و سایر عبور و مرور مشکل و محذور بود و وسعت عرض دو روز از احاطه و گنجایش اجتماع آن عاجز و قاصر، لذا به ابقای سرها بر سر راه جهت اعتبار ارباب اعتبار و بی اعتباری دنیای غدار راضی شدند و حکم شریف عالی اصدار فرمودند که هرکه از اعدا در قید اسار هرکه از اولیا در آمده باشد، رقاب رقیب ایشان را تحریر سیف عایق از قید عبودیت نفس و بدن معتق و مطلق گردانند. حسب الفرموده اساسی یاسا بلا مدارا و مواسا مؤسس گشت و دمار از روزگار دشمنان به کام دوستان بر آمد و بعد ازان به توسط نزول مرحله حولان مصطبه‌ای که در ظاهر شرقی حلب در گوک میدان [۱۷۸] کاین بود، منزل ارتحال و مورد افضال مواکب اقبال و اجلال شد و از ورد این نازله آسمانی و تحقیق بلای ناگهانی، خوف و هراس و بیم و یأس بر اهل حلب غالب و آرام امان و اطمینان^{۲۱۳} از صحیفه خاطر ایشان هارب و غایب گشت و حین ارتعاشهم « کَانَتْهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ »^{۲۱۴} یقولون وصلنا الی اعظم داهیه « وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ نَارٌ حَامِيَةٌ »^{۲۱۵} چون بید بر خود لرزان بودند و تمامی ارکان مملکت و ارکان رفعت بل عامه وطن از ارباب حرف و صنعت حیارا سکارا مصاحف و اعلام با علمای اسلام و اهل سادات عظام و اعزّه فضلالی کرام و قضات اربع ذوی الاحتشام و ائمه و خطبای ذوی الاحترام به آستان ملایک مقام دولت و نصرت مرام به تضرع و تشفع آوردند. نواب حضرت اعلی کشورگشای به ملاحظه "العفو زکات الظفر" خواص ایشان را به خواص مزایای عواطف مخصوص و عوام را به عموم مراجع معاطف معطوف ساخته، به امان و اطمینان مفتخر و سرافراز گردانید و چون بقیة السیوف چراکسه قلعه درون و بیرون حلب را از شوک اغیار شقاق و غبار غیار نفاق پاک ساخته، اراضی مقدسه شام را [۷۸ب] مطمح انظار خبیثه ساخته، بالتمام بدان جانب فرار نمودند.

شعر:

[بحر وافر: مفاعلتن - مستفععلن - متفاعلن]

خَلَّتْ حَلْبُ مِنْ بَأْسِهِمْ وَقُلُوبِهِمْ لَقَدْ وَجَلَّتْ كَالطَّائِرِ الْمُتَحَدِّرِ

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاطن - مفاعلن - فعطن]

^{۲۱۳} اطمینان: اطمان YN

^{۲۱۴} قرآن، سوره عنکبوت ۲۹ / ۷.

^{۲۱۵} قرآن، سوره قارعة ۱۰۱ / ۱۰-۱۱.

دگر به زلف تو خواهم ز جورِ غمزه‌گریخت که دورِ فتنه توجه سوی شام خوشست^{۲۱۶}

و بعد از آن که نواب حضرت اعلیٰ کشورگشایی غبارِ مصطبهء گوک میدان را به فرّ نزول اقبال، کحل الجواهر عیون اعیانِ انجم و افلاک گردانید، نواب همایون حسام پاشا که در خلال این ایام پایه رتبهء خود را از حسیضِ دفترداری به ذروهء امارت رسانیده، به اقتباسِ انوارِ ذکا از عقلِ عاشر حایزِ مسندِ درجهء ثالث وزارت گشته بود، با جناب محمد چلبی دفتردارِ اناطولی که بر مسلکِ استقامت و نهجِ راستی و امانت سالک و خوفاً للانحطاط از جادهء اعوجاج و انحراف محترز و هارب بود، جهتِ ضبطِ خزانهء غوری و صونکِ دشمنان و اموالِ غایبی به اندرونِ شهر فرستاد. چون ملک غوری خزانهء خود را به واسطهء ثقلِ نقل و تخفیفِ حمل و حمل در قلعهء حلب محروز و محروس گردانیده بود، ابتدا شروع به ضبطِ آن نمودند و آنچه از نقدین من الاصفر والأبیض به حوزهء قلم و حیظهء رقم در آمد، کما قیل برین موجب بود: الذهب من التبر الخالص الجید [۱۷۹] اربعمائة و خمسين الف دینار و الفضة المغسوشة المعمولة فی زمن الغوری ثلثمائة الف دینار، کل دینار یساوی خمس و عشرين انصاف الحلبی و از جواهر و طلا آلات و نقره آلات و دیباچ منسوج به ذهب و فضه و خزانهء کتب و اقمشهء نفیسهء رومی و مصری و البسهء فاخره سالاریات و حنینیات سمور و سنجاب و وشق و اسلحه و آلاتِ حرب از شمشیر و سپر تمام و ناقم کیم و کجم و غلامان و کنیزکان ماهرو و طوایل اسب و استر و غیر ذلک چندانی بود که ناطقه اقالام از احصا و استقصای آن عاجز و قاصر بود و چون تمامی عسکرِ مصر و شام در حلب قرلتای و آرام نموده بودند و محلّ محاربه را مرج دابق مقرر فرموده، از جهتِ مال و عاقبت اندیشی نقود و اجناسِ نفیسهء خود را به مردمِ حلب از بیگانگان آشنا شمار و آشنایان بیگانه شعار سپرده بودند و اکثر ایشان در محاربه مقتول و مقهور گشته و بعضی از ایشان که خود را به مردمِ حلب به هزار خون جگر رسانیده بودند، چون نظامِ حالِ قطانِ حلب همچو روزگارِ جراکسه و غلمانِ حلب از آشوبِ فتنهء ترکانِ رومی نژاد و تطاولِ تغلبِ سیوف و ایدیِ غلمانِ قیصرِ بُجاد [۷۹ب] به هم بر آمده بود و از واقعهء مرج هرج و مرج در شهر و ولایت افتاده، هیچ کس را دستِ وصل به دامنِ ودایع و امانتِ خود نرسید و ملالِ فراقِ مال اضافهء خسرانِ حال و مالِ ایشان گشت و بالضرورة مخسوراً مخذولاً مفارقت نمودند، ودایع در دستِ اربابِ خدیعه باقی ماند. بعد ازان وزیر و دفتردارِ مذکور به شهر در آمده، محله و حارات، حوانیت و خانات مجملاً به قلم در آورده، بر اُمنّا و کتابِ دیوانِ قسمت نمودند. آن کس که از خداوندگار ترس و توهمی داشت ودایع کلا او بعضاً به حضور آوردند و خلعتِ خلاص پوشیدند و آن کس که سبیلِ طمعِ چشمِ دل و دیده‌اش را از رؤیاء این صورت پوشانیده بود، در کتم و ستر کوشید و با وجودِ این حال در دو هفته حالِ حلب مطابقِ کریمهء « وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا يَوْمَئِذٍ تُخَدِّثُ أَخْبَارَهَا »^{۲۱۷} گشته بود.

^{۲۱۶} این بیت از خجندی است. کمال الدین مسعود خجندی، دیوان، ص. ۵۹.

^{۲۱۷} قرآن، سوره زلزله ۹۹ / ۲-۴.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعلن]

ولا المال والأهلون إلا ودیعةً فلا بُدَّ يوماً أن تُردَّ الودائع^{۲۱۸}

و توقفِ ركبِ میمنت مآبِ همایون جهتِ ضبطِ اجمالی آنجا به هوده روز متمادی شد و بعد ازان اکثر عساکرِ منصورهء اناطولی و روم ایلی و تمامی لشکرِ دیاریک را [۸۰آ] رخصتِ عودت و اجازہء رجعت به اماکنِ سلامت و سعادت فرمودند و به واسطهء مئونتِ تقدیر و تعدیل و ثقلِ نقل و تحویل بیشترِ طوپ و تفک و عرابه‌های ضربزن را در قلعهء حلب باز گذاشتند و از محروسهء حلب و حقوقِ دیوانی آنجا بعضی را در وجهِ خورش و تیمارِ جنابِ امارت مآبِ شجاعتِ قبابِ فتانت انتسابِ قراجه پاشا که در معرکهء جلادت از امثال و اشباه قصبِ السبقِ جلادت و شجاعتِ بی اشتباه روده مقرر ساختند و بعضی را به خاصهء شریفه مخصوص و منسوب گردانیدند و فصلِ قضایا و حکومتِ شرعیهء علیّه و وصلِ حق در مرکزِ صدق و محالِ دینیه به جنابِ فضایل مآبِ اسوة العلماء المدققین کمال چلبی که در اظهارِ خصایص و کمالاتِ نفسانی و ابرازِ خصایلِ ذاتی و صفاتی خود فتنهء دوران و شهرهء آشوبِ زمان بود، تفویض فرمودند و ضبطِ جهات و سرکاری خاصهء شریفه و التیامِ انتظام و مهمّاتِ عامّهء آنجا به رسمِ امانت به جنابِ اسوة الفضلاء المتدینین قدوة الامناء المتعینین عبید الله چلبی که به طیبیتِ طینت و سلامتِ نفس و فطرت از اعیان و اقران مختار و ممتاز و به قوتِ تقدسِ نفسِ ناطقه جامعِ نشأتی [۸۰ب] مکارمِ دنیا و دین و حاوی مطالبِ حق و یقین بود، رجوع نمودند و جنابِ افادت مآبی افتخارِ علمایی سیدی چلبی قاضی عسکرِ اناطولی را که با جوامعِ فضایلِ ظاهری و جوادبِ معانی معنوی نفسِ قدسیه اش او را به ملاحظهء "الوحشة فی الکثرة و الوحدة فی الخلوۃ" اهتداء به انزوا و اعتزال نموده، از تصدی اشغالِ گوناگون و استماعِ قیل و قالِ رفیع و دون استعفا و استدبارِ جسته، رخصتِ فراغت و اجازہء قعود و افادت دادند و بعد ازان امرِ شریف لازم الاتباع به نفاذ رسید که قلادهء جواهرِ علیّه صدارت و وشاحِ عقدِ سنّه سنّیه قضا و افادتِ زیورِ صدرِ فاضلی سازند که مرایای مزایای کمالاتش به نقوشِ تحقیقاتِ مطالبِ دینیه و صفحهء صحیفهء خاطرش به تجلیاتِ مآرب و مآثرِ حقّهء حقیقیهء محلی باشد. بعد از تحقیق و استکشافِ قرعهء این دولت به اسمِ نامی حضرتِ افادت پناه حقایقِ انتباه البحر التحریر و الخبر الفاضل الخبیر، احدی الفریقین ثانی الحکمین، ثالث المعلمین فرید الدهر لا تظفر الدهر علی مثله ابدا و وحید العصر فی حفظ الغیب فلا یظهر علی غیبه احدا.

شعر:

[بحر بسیط: مستفعلن - فعولن - مستفعلن - فعل]

أُمُّ الصَّادِرَةِ أُمُّ جُمُعَةِ الْوَالِدِ لَكِنَّ بِمِثْلِهِ لَمْ تُوَضَّعْ وَلَمْ تَلِدْ

^{۲۱۸} لیبید بن ربیعۃ العامری، شرح دیوان لیبید بن ربیعۃ العامری، تحقیق احسان عباس، کویت، وزارة الإعلام، طبعه ثانیة، ۱۹۸۴، ص. ۱۷۰.

[آ ۸۱] آن که نزد طبیعت سیالش اغرق نظریات از اجلی بدیهیات اجلی و سرعت انتقالش از اسرع انتقالات اثیریات احسن و اولی، رتبه عقل بالفعلش بی تجشم اکتساب مراتب ملکه و مستفاد، مستفاد از سلامت فطرت و مرتبه حدت دهندش بی تلبس به کمالات مستعار، مستعار از جودت قریحت و فطنت، اتصاف ذاتش به مکارم اخلاق بالغ به مفهوم این دو بیت بلیغ است.

شعر:

[بحر بسیط: مستفعلن - فعلن - مستفعلن - فعلن]

إِنَّ الْمَكَارِمَ أَخْلَاقٌ مُّطَهَّرَةٌ فَالَّذِينَ أَوْلَاهَا وَالْعَقْلُ ثَانِيهَا
وَالْعِلْمُ ثَالِثُهَا وَالْجِلْمُ رَابِعُهَا وَالْجُودُ خَامِسُهَا وَالْفَضْلُ بَاقِيهَا^{۲۱۹}

الفاضل الفاضل بين الحق والباطل والقاضى الماضى حكمه على العالم والعامل نظام الشريعة والافادة والدين احمد الشهير به كمال پاشا اغلى بر آمد و من العجب أنّ الكمال مفتخر به انتساب ذاته و ذاته منتسب الى الكمال.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

ستاره [ای] بدرخشید ماہ مجلس شد دل رمیده ما را انیس و مونس شد
حرم سرای شریعت کنون شود معمور که طاق ابرو یار منش مهندس شد^{۲۲۰}

لا برحت اغصان کمالاته برباح الافراح ناضرةً و لازالت عیون الاعیان الی وجوه افاضاته ناظره هذا [و در خلال [۸۱] این ایام جناب یونس پاشای وزیر که چون قضا از قفای دشمنان تا حمص و حمی تاخته بود و در مسیر این طریق هدایت توفیق بر اکثر آن فریق غریق خذلان ظفر یافته، به تیغ کین دمار ایشان از روی زمین بر آورده بود، با خیر بیگ نایب حلب که از صدمات قهر خدایگانی فرار نموده، به اذیال جبل عاصی جهت اعتذار و استشفاع معاصی و تمهید مبادی اطاعت و رفع و نوب و مقاسی، متوسل شده بود و در خدمت مشار الیه به حلب رسید و چون خیر بیگ که پرتو چراغ دولتش به یکبارگی منطفی نشده بود، بل کوکب طالعش از مطالع سعود و صعود طالع و لامع بود، به تحقیق ملاحظه آن که درگاه معالی همایون مطایب آمال و مراتع بدایع نعم و اقبال و مکان امکان کرم و افضال و مطایب اصناف امم و اعیان و حریم حرم امن و امان و مبنی مئی و مراد عالم و علمیان است، از نکبت چراکسه استفضال جسته، به دولت سرمدی الذات ابدی الصفات همایون اتصال پذیرفت.

^{۲۱۹} علی بن ابی طالب، دیوان الامام علی، شرح نعیم زرزور، بیروت، دار الکتب العلمیة، ص. ۲۰۷. این شعر در دیوان این طور است: « إنَّ

المکارمَ أَخْلَاقٌ مُّطَهَّرَةٌ \ فالَّذینَ أَوْلَیْها وَالْعَقْلُ ثَانِیْها & وَالْعِلْمُ ثَالِثُها وَالْجِلْمُ رَابِعُها \ وَالْجُودُ خَامِسُها وَالْفَضْلُ سَادِیْها »

^{۲۲۰} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۱۶۷، ص. ۲۲۴-۲۲۵. مصرع اول بیت دوم این طور است: « طرب سرای محبت کنون شود معمور »

لمؤلفه:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

چون نیست به غیر از تو پناهی همه کس را گر روی به سوی تو نیارم به که آرم

بعد ازان پایهء وصولش را به اعزاز و احترام و ترحیب و اکرام [آ۸۲] مقابل داشته، انواع نوازش و عنایات سلطانی و اصناف عواطف و هدایت خسروانی در شأنِ مشار الیه مبذول افتاد و او را در سلک سایر پشایان رفیع الشان در عظیم مهمات دیوانی و جلالی ملّمات ملک و مالِ خاقانی مدخل و شروع دادند. چنانچه در تفصی مهمات ملک عرب بی مشاوره و مساورهء مشار الیه مهمی به فیصل نمی رسانیدند.

[نظم]:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

شاهها زمین به قوت اقبال ملک تو ممکن بود که دست بر آرد بر آسمان
شاخ گل از نشاط دل فروز بزم تو واجب کند که تاجور آید به بوستان
امن است در نواحی ملک تو کارگر عدلست بر حوالی تخت تو قهرمان^{۲۲۱}
و الحمد لله رب العالمین و العاقبة للمتقین.

گفتار در توجّه رایات فتح غایات نصرت آیات به جانب دیار شام به تاریخ ۱۷ شعبان سنه ۹۲۲

چون به ملاحظهء « مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا يُرْسِلُ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ »^{۲۲۲} انبساط و انقباض امور و فتح و کسر لوا و اعلام جمهور به فتراک قدرت الهی متعلق است و عاقل صایب رای و صاحب تدبیر جهان آرای را درین معنی اشتباهی نی. درین ولا که مراحل الهی داور و اسباب [۸۲ب] دولت خداوندگاری مساعد و یار و نهالی چمن دولت قیصری بارآور و نسایم الطاف ازیلی از مهب عواطف لم یزلی وزان و عواصف ادبار خاک انکسار در دیدهء اعتبار اعدا بیزان بود، بدین فتح که مفتاح ابواب مفتح و مصباح سراج مناجح و ضمیمهء تحصیل مآرب و تمیمهء استحصال مطالب و آب رخسار دولت و رونق بازار سلطنت بود، عظمت و اقتدار شوکت و اعتبار حضرت اعلی کشورگشایی یکی در هزار شد و خزاین بی شمار و اسب و یراق و اسلحهء بسیار به دست عساکر کرار در آمد و چون بین است که نهایت مطالب دینی و دنیوی سلسله وار به بدایت مراغب و مآرب دیگر مربوط و

^{۲۲۱} این نظم از مسعود سعد سلمان است. مسعود سعد سلمان، دیوان مسعود سعد سلمان، نشر. رشید یاسمی، تهران، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۲، ص. ۳۶۷-۳۶۸. نظم این طور است: « شاهها زمین ز قوت اقبال ملک تو \ ممکن بود که دست بر آرد به آسمان & شاخ گل از نشاط دل فروز بزم تو \ واجب بود که جانور آید به بوستان & امنست در حوالی ملک تو کار بند \ عدلست در حوالی ملک تو قهرمان »
^{۲۲۲} قرآن، سوره فاطر ۳۵ / ۲.

حصول هر سببی از اسباب به تجددِ داعیه‌ی زیاده بر آن منوط است. لهذا همت والا نهمت حضرت اعلیٰ عنانِ عزیمت بر استملاکِ دیارِ شام و استهلاکِ بقیه‌ی اعدای عدیم المرام مقصور و محصور گردانیدند.

نظم:

[بحر سریع: مفتعلن - مفتعلن - فاعلن]

هرچه گر آن نام و نشانت دهند چون نپسندی به از آنت دهند^{۲۲۳}

و این فتح نامدار که آباء کامکار و این نصرت با اعتبار که اجدادِ عالی مقدارِ آن حضرت سالها در بحر آرزو و خوضِ غوصِ آن غوطه‌ها [آ۸۳] خورده، کوششها نموده بودند و گوهرِ مراد در سلکِ التیام و درِ رشاد در مسلکِ انتظام در نیامده، به ضرورتِ سر رشته‌ی این مطلوب را از دستِ طلب انداخته پایمالِ نسیان و اعراض ساخته بودند. جهتِ حضرتِ اعلیٰ به اتمّ طریق و اهمّ توفیق در مسلکِ تحقیق میسر و محقق شد.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

هنر در جهان از من آمد پدید
چو من نامور در جهان کس ندید
بزرگی و دیهیم و شاهی مراست
که گوید که جز من کسی پادشاست^{۲۲۴}
سخن گفتن و بخشش آیینِ ماست
عنان و سنان تافتن دینِ ماست^{۲۲۵}
به کین جستن از دشت آورد گاه
بر آرم به خورشید گرد سپاه^{۲۲۶}
زمین بنده و چرخ یارِ منست
سر نامداران شکارِ منست^{۲۲۷}

و در محاذات و مجازات این نعمتِ عظیمه‌ی جسیمه انواعِ شکر گذاری به تقدیم رسانیدند.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

شکرِ خدا که هرچه طلب کردم از خدا بر منتهای همتِ خود کامران شدم^{۲۲۸}

و چون مهماتِ حلب و آن حدود و حوالی به ضبطِ اجمالی مقرون و امورِ رعایا و سکنه‌ی آنجا فی الجملة به نسقِ رتق و فتق مشحون گشت، رای ممالک آرا و عزیمتِ همتِ جهانگشا که من البدایة الی النهایة

^{۲۲۳} این نظم از مخزن الاسرار نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۳۰. این بیت در کلیات این طور است: « هرچه درین پرده

نشانت دهند \ گر نپسندی به از آنت دهند»

^{۲۲۴} ابو القاسم فردوسی، همان، ص. ۱۴.

^{۲۲۵} ابو القاسم فردوسی، همان، ص. ۳۴. مصراع اول این بیت این طور است: « سخن گفتن و کوشش ...»

^{۲۲۶} ابو القاسم فردوسی، همان، ص. ۴۹.

^{۲۲۷} ابو القاسم فردوسی، همان، ص. ۵۶. مصراع دوم این بیت در شاهنامه این طور اسن: « سر تاجداران ...»

^{۲۲۸} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۲۱، ص. ۴۳۴.

مقتضی استفتاح دیارِ عرب و مستدعی [۸۳ب] استخلاصِ حرمینِ شریفین از اربابِ ظلم و طلب بود، بی اهمال قاصدِ فتحِ شام و عازمِ تسخیرِ مصر و آن امکانه و مقام شد. بعد از طیّ مشاوره و محاوره و بسطِ مجاوره و مکالمه قرارِ سخن و کلام و انجامِ مقصد و مرام به توجّه اعناء احتشام و اهتزازِ اعلامِ نصرتِ ابتسام آیل و راجع شد و راهِ بیلاق که به قاره منتهی و منتمی می شد، به واسطهء برودتِ هوا و سیلانِ انهار و منبعانِ ماء مختار و محتازِ گشت و از حلبِ محروسه تا شام به دوازده مرحله قوناقِ دولتِ رفاق مقرر شد و چون همم علیّه حضرتِ اعلیٰ کشورگشای در جمیعِ احوال متوجهِ انتظامِ آمال و مترصدِ اعتلا و ازدیادِ اقبالِ حضرتِ سپه سالاری گردون وقاری سپهرِ اقتداری ممالک پناهی ستارهء سپاهی جمشید انتفاعی خورشید ارتفاعی سنان پاشای وزیرِ اعظم بود و معلوم شریف بود که بالخاصیة و الکیفیة تقدیمِ مشار الیه هر آینه مفیدِ فتح و معیدِ نصرت است. مشار الیه را به شرفِ حضور مستسعد گردانیده، بعد از اظهارِ نویدِ نوازش و امضای مطالبِ او بر حسبِ مراد و خواهشِ امرِ عالی به تقدیمِ توجهِ او به رسمِ طلایه صادر شد و بعد از ختمِ فاتحه الکتاب و استدعای فتح و اهتدای [۸۴آ] طریقِ صواب او را روانه گردانید و گفت.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

سنانم چنان اژدها را خورد که طوفان آتش گیا را خورد^{۲۲۹}

و سپهسالارِ مشار الیه بعد از استجازهء شرایطِ زمین بوس و وداع به تقدیم رسانیده، فرمودند.

[شعر]:

[بحر وافر: مفاعیلن - مفاعلتن - فعولن]

أَنَا الصَّغْرُ الَّذِي حَدَّثْتُ عَنْهُ عِنَاقُ الطَّيْرِ يَنْجِدُ أَنْجِدًا
وَقَاسَيْتُ الحُرُوبَ وَأَنَا إِبْنُ سَبْعٍ فَلَمَّا شَبَبْتُ أَفْنَيْتُ الرَّجَالَ
فَلَمْ تَدَعْ السُّيُوفُ لَنَا عَدُوًّا وَلَمْ تَدَعْ السَّخَاءُ لَدَيَّ مَالًا^{۲۳۰}

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

چو کارِ حلب شد به سامان قرین به پشتِ ستوران نهادند زین
یزک بر یزک صف بر آراستند فرود آسمان و زمین کاستند
غبارِ زمین شد به خورشید و ماه ز پولادپوشان زمین شد سیاه^{۲۳۱}

^{۲۲۹} این بیت از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۱۲۱۲.

^{۲۳۰} علی بن ابی طالب، دیوان، ص. ۱۶۶. بیت اول و بیت سوم در دیوان این طور است: «أنا الصَّغْرُ الَّذِي حَدَّثْتُ عَنْهُ \ عِنَاقُ الطَّيْرِ تَنْجِدُ أَنْجِدًا & فلم تَدَعْ السُّيُوفُ لَنَا عَدُوًّا \ ولم يَدَعْ السَّخَاءُ لَدَيَّ مَالًا»

^{۲۳۱} مصراع دوم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، همان، ص. ۱۰۵۵.

لَوایِ عَزیمتِ بَرِ افراختند
 عَنانِ را بَدانِ صوبِ دادند تا ب
 شَهِی را که از تاختِ نَبودِ شَکِیب
 شَراری که تیغشِ فَرُوزدِ رَوان
 شد از سَازِ پَولادِ پَوشانِ رَوم
 [۸۴ب] زَمینِ را گَرفتندِ یَکسرِ سِپاه
 دَرینِ راهِ چَونِ آبِ کَمِ یابِ بَود
 سَرِ آبِ و سَرابِ هَمخابِ بَود
 هَوا آتَشِ دَوزخِ افروختی
 ز تَابِ هَوا جَرمِ خورَشیدِ و ماه
 طَلایهِ بَهِ زودیِ رَوانِ سَاختند
 پَس آنِ که رَوانِ شدِ شَهِ کَامیاب
 فَرزَندهِ چَرخِ اقبالِ و بَخت
 بَهِ دولتِ فَریدونِ فَرخِ یَسار
 سِپَهرِ سَخا قِیصرِ بَیِ نَظیر
 بَهِ حَقِ تَوا ای دَاورِ کَرَدگار
 چَنانِ سَازِ درِ عَزّتِ اینِ آسَتان
 ز مَغربِ بَهِ مَشرقِ جَهانِشِ بَدَه
 که چَو شدِ شاهانِ بَهِ صَدِ جَستِ و جَو
 هَمی دَارِ پَایِندهِ دَورانِ او
 [۸۵آ] بَودِ درِ پَناهِشِ هَمهِ خَاصِ و عَام

آمین یا رب العالمین.

بعد از سه روز نواب حضرت اعلی کشورگشای به طالع مسعود و زمان محمود

شعر:

[بحر بسیط: مستفعلن - فعلن - مفاعیل - فاعلن]

فَی سَاعَةً سَجَدَتْ لَیْمِنِ سُعودِها زَهُرُ الكَواکِبِ مِنْ حِلالِ مَطالِعِ

^{۲۳۲} مصراع دوم از فردوسی است. ابو القاسم فردوسی، شاهنامه، ص. ۶.

با تمامی عساکر منصورهء قاپو خلقی و لشکر میمنه و میسرهء روم ایلی و اناطولی در کنفِ حراست و عنایت سبحانی و حمایت حمیت دولت روزافزون سلطانی متوجه شدند و به سپه سالارِ مشار الیه قصّاد دوانیده، حکم عالی فرمودند که در قاره جهت وصول و قدوم فتح مرسوم موکبِ اعلی قرار گرفته، منتظر و مترقب باشد و غمام خفا و احتجاب از چهرهء حقیقتِ احوالِ اعدا مناحسهء چراکسه که به جواهرِ انفس و ابدانِ خبیثه ارضِ مقدسهء شام را معروضِ اعراضِ کدورت و موضوعِ اصنافِ قساوت و ضلالت ساخته‌اند، به شوارقِ اعلام و استعلام منکشف گردانید و بعد ذلک مراحلِ ابهت و منازل شوکت و عظمت از راه حمص و حمی به موضعِ قاره که مستقرِ عساکرِ فتح پیرایهء طلایه و مقدمهء الجیش بود، منتهی شد و موکبِ همایون چون قمرِ لیلة البدر در مواکبِ کواکبِ عساکرِ منصوره طلوع نمود و کلبهء [۸۵ب] خواطرِ نصرت متأثر ایشان را که انمحاقِ هجر و فراقِ رکابِ فتح رفاقِ ظفر انفاق به ظلمتِ کدورت گراییده بود، کالشمس فی رابعة النهار روشن و مستنیر گردانید.

لمؤلفه:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلن]

کرد روشن دل احباب به نور رخ خویش همچو خورشید که پر نور کند عالم را

و یک روز درین منزل توقف نموده، خواجه مصلح الدین را که از معتمدانِ حضرتِ طوفان القربتی برهان العزتی انیس الخلوئی حلیمی خواجه بود و در آستانِ معلی به داد و ستدِ حقوقِ دیوانی و اعطای علوفات و جامگی بالقسطاس المستقیم قسّام و وزان بود، به رفاقتِ قاسم شروانی که از دیرباز در دیارِ عرب به رسم تجارت سفارت و تردد نموده، چند روزی شاه بندرِ جدّه بود و یونسِ عادلّی که از مردم زادگانِ شام و کریمانِ کرام بود و با چراکسه اختلاط و آمیزش تمام داشت، با احکامِ امید و استمالت با اعیان و ارکانِ دمشق و نصیحت و دعوتِ چراکسه روانه ساختند.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعِلن - فعلاتن - مفاعِلن - فعلن]

ز بهر آن که نماید ره وفاق به دوست به دشمنانِ منافق ره نجات نمود

اگر رسند بدین آستان زهی دولت وگرنه بودتّه بود سها چه خواهد بود

در خلال این احوال چنین معلوم شد که بقیه السیوفِ چراکسه از اعیانِ امرا و سرداران و اکابرِ غلمان [۸۶آ] و خاصگیان و صنایدِ اعراب و سرخیلان مثل ابن حنش و ابن حرفوش و غیر ذلک من الامثال و الاقران قرلتای نموده، به اتفاقِ عقول و آرا اراده و استدعای آن نموده‌اند که قلعهء درون و بیرونِ دمشق را که الحق به کمالِ رصانت و رصافت و به نهایتِ متانت و مناعت موصوف است و هر محل و امکانه آن از دور و حارات و سکه و محلات و اسواق و خانات حکم قلعهء علیحده دارد، به اسبه و یراق و اعدادِ اسباب

محاربه و شقاق محکم و متفن ساخته، دستِ تطاولِ فتح و ایدی تناولِ قهرِ عساکرِ منصوره ازان مصون و محروس گردانند. به میامنِ اتفاقاتِ حسنه و به تأمنِ توجهِ رکابِ میمنت مآب صورتِ اتفاق به نفاق و هیبهء اجتماع و اتصال به انفصال و افتراق منحل و محلی شده، خیالاتِ فاسده و تدبیراتِ ناقصهء ایشان چون دولت وارون و روزگار به غم مشحونِ اعدا دگردون گشته، بالتمام متوجه مصر شده‌اند و قلعهء اندرون شهر را به یک هزار پانصد کس از اتراک و اعراب استحفاظ نموده‌اند.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

چو دولت به هر کار زور آورد برد ظلمتِ خصم و نور آورد

[۸۶ب] چون این خبر از راه تواتر مفید یقین شد، حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی بی اهمال علی

الاستعجال عساکرِ منصوره را به تجهیزِ تسخیرِ شام و تهیهء اسبه و یراق خیر مرام فرمانِ عام داد و صبیحهء یوم الخمیسِ خامسِ عشرین شعبان المعظم که سپیدهء صبحِ صادق بر یکرانِ بوارقِ شوارق سپهر سوار شده، به عزیمتِ هزیمتِ شام متشمر و مهیا شده بود. حضرتِ اعلیٰ همایون پای مبارک بر هیکلِ گلگونِ گردون نمون و پیکرِ رخسِ دولت بخشِ روز افزون حمایل ساخته، متوجه دمشقِ شام شد و از غبارِ مکاحلِ قوائِمِ سنابکِ ستورِ اعینِ اعیانِ افلاک و دهور را قریرِ العین ساخته، از موضعِ قاره کوچ فرمود و به خلالِ انحلال و ارتحال و توسطِ نزول و انتقالِ چهار مرحله مصطبه‌ای که بر مشرقِ دمشق کاین و موضوع بود و تا بوده عند الاقبال و الاستقبال مورد وفودِ اجلالِ سلاطین و اقیالِ اعراب بوده، به نزولِ عهدِ سبحانی و ورودِ سعودِ سلطانی، با مصعدِ فلکِ الافلاک مماثل و مقارن گردانید.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

چو ساخت منزلِ عالیِ خویش قیصرِ روم سرپرِ مصطبهء صبح را به جانبِ شام

ز خاکِ پایِ گهرسای او صباح و مسا [۸۷آ] به رای دیدهء انجم تخفه برد اجرام^{۲۳۳}

ز موجِ حادثه ایام داشت غوغایی ز یمینِ عدلِ وی آن رفت این گرفت آرام

گفتار در فرستادن حضرت یونس پاشای وزیر و خیر بیگ و دفتردارِ اناتولی محمد چلبی را جهت ضبط شهر دمشق و استخلاص قلعہ از مستحفظان و استیفای مال غایبی و صونک ممن کان عنده بای طریق کان

بر رای جهان آرای اربابِ خیرت پوشیده نخواهد بود که چون حضرتِ اعلی صاحب‌قرانی را همچو شرفِ عدل بر ظلمتِ ظلمِ ظلمانی بین و روشن بود که به ملاحظه « يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ »^{۲۳۴} و مفاوضه « وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ »^{۲۳۵} غرض از تمهیدِ مبایدهٔ خلافت و جهانداری و تعیینِ قوانینِ جهانگیری و کشورگشایی و جلوس بر مسندِ شاهی و فرمان‌فرمایی نه توسل به لذات و شهواتِ جسمانی و نه توسل به آرزو و مشتبهاتِ نفسانی و نه تفوق به آثارِ اقبال و کامرانی و تفضل به اقامتِ تاج‌بخشی و ملک‌ستانی است، بل مطلبِ اعلی و مقصدِ اقصی از تکفلِ امورِ خطیرهٔ سلطنت و تقبّلِ تکالیفِ عظیمهٔ خلافت [۸۷ب] و جلالت آن است که جمهورِ عباد که ودایعِ کارخانهٔ الهی و ثمرهٔ صنایعِ لطایفِ الهی‌اند، در مهبتِ عافیتِ استنشاقِ نسایمِ سلامت و حسنِ عاقبت و در مصبِ عاطفت و مرحمتِ استشمامِ روایحِ راحت و جمعیت نمایند.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

مرادم ز شاهی و فرماندهی ز تاج و بزرگی ز تخت و مهی
مراعاتِ دین است و تعظیمِ شرع همین است اصل و خزاینِ جمله فرع

چه ظاهر و بین است که حراستِ ارکانِ ممالکِ خلافت و حفاظتِ بنیانِ مسالکِ ملک و سلطنت سلطانِ عادل را سزاوار است که همواره جهتِ سدِّ ثغور و شدِّ مداخلِ فتن و شرور و رفعِ ظلمهٔ حکامِ ظلومِ حصور به رزانتِ رای حازم و رصانتِ برهانِ سیف و صارم، حامیِ حمایتِ بیضهٔ اسلام و ماحیِ ضلالتِ اربابِ طغیان و عدوان بود و همیشه همایِ همتِ بلندِ پروازش سایهٔ اهتمام بر اعتلایِ معالمِ دین و ابقایِ مراسمِ شرعِ متین گسترانیده باشد. لذلک حضرتِ اعلی کشورگشایی با آن که حلب و ما تابعه را عنوةً فتح نموده بودند و سودایِ سروری و سرداری از سرِ سردارانِ چراکسه با سرها به سوادِ سیوفِ بیضا به یکبارگی بیرون برده، مثالب [۸۸آ] و مساوی مردمِ حلب را که به موافقتِ اعدا و مخالفتِ اولیا مظهرِ انواعِ شرور و قبایح و مظهرِ اصنافِ فتن و وقایح گشته بودند، به اذیالِ عفو و اغماضِ مذیل گردانیده، به عواطفِ امان و اطمینان مطمن ساخته بودند، درین ولا که ترابِ مصطبهٔ مشرقی را از اشراقاتِ کمیای نزولِ مهون مانند تیرِ خالصِ مغربی

^{۲۳۴} قرآن، سوره ص ۳۸ / ۲۶.

^{۲۳۵} قرآن، سوره أنعام ۶ / ۱۶۵.

منور و محترم گردانیده بودند. جناب یونس پاشای وزیر و جماعت مذکوره را جهت استحقاق شهر دمشق و استخلاص قلعه و استمال رعیت و ضبط مال صونک روانه گردانیدند و این فقیر حقیر حسب الاوامر العلیة درین طریق رفیق ایشان بود و مردم شام چون آوازه عدالت شامل حضرت اعلیٰ کشورگشایی که در حلب و توابع آن سمت ظهور پذیرفته بود، بعضی به رأی العین و بعضی به وصول اخبار متواتره معلوم فرموده بودند، به یقین دانستند که از میامن برکات این عدالت که گرگ مستمند شبانی گوسفند از روی صدق آرزو نموده و باز از سر نیاز سینه تیهو را به چنگل ناز خاریده، آوازه نصفش ظلم و عدوان آواره جهان ساخته، وصیت سهم سیاستش بنیان حوادث و ستم ایام بالکلیه [۸۸ب] منهدم گردانیده.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

به دور عدل تو آشفته نیست جز سر زلف به عهد تو نکند غیر غمزه فتّانی
ز نصف تو نه بس دیر زود گرگ غشوم طلب کند به شبانی برات دیوانی

در عهد معدلتش فریاد و فغان به جز از بلبل در عهد طغیان گل کس نشنیده و بیداد و ستم به غیر از کرشمه ناز بر عاشق مهجور ندیده، ایشان را مضرتی در حال و مال به سر و مال و اهل و عیال و ملک و منال نخواهد رسید. لاجرم اعیان و ارکان و عامه رعایا و کافه برایای آنجا کام جان از شکر شکر معدلتش طوطی وار شیرین ساخته، دست و زبان اخلاص و اختصاص به دعای جمیل و ذکر جزیل آن حضرت گشوده، من حیث الاستظهار و الرجا روی توجه به درگاه مرحم پناه همایون نهادند و چون این ابیات که از مشرب توحید حضرت عارف صمدانی شیخ اوحد الدین کرمانی صادر شده، ثمره نهال آمال و امانی بود، تقریبا للمناسبت به ایراد آن جرأت نمود.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فععلن]

تخت را استواری از عدلست پادشه را سواری از عدلست
دود دلها به دادگر نرسد عادلان را به جان خطر نرسد
[۸۹آ] عدل پایه طلایه سپهت تا کند فتح را دلیل رعت
عدل و عمر دراز همزادند عادلانم چنین خبر دادند
پادشاهی به عدل و داد بود ظلم و شاهی چراغ و باد بود
قول و فعل و ضمیر چون شد راست اختلافی نماند اندر خواست
هرچه خواهی تو ایزد آن خواهد وین مراد و دلت به جان خواهد
با تو بیعت کنند جن و ملک سر به حکمت نهند چرخ و فلک
شاه گر عدل و داد پیشه کند پادشاهیش بیخ و ریشه کند

آن که دل در تو بست جان یابد وانکه سودت برد زبان یابد^{۲۳۶}

و چون به درگاهِ فلک اشتباه رسیدند، به تضرع و ابتهاج و تنزل و ابتذال چهره و حبهء بندگی و تواضع بر خاکِ فلک فتراکِ آسمانِ آستانِ همایون سوده، به هزار زبان زینهار جان و در خواستِ امان نمودند و می گفتند.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

ز فردا و ز دی کس را نشان نیست که آن رفت از میان این در میان نیست

یک امروزست ما را نقدِ ایام بر آن هم اعتمادی نیست تا شام^{۲۳۷}

حضرتِ اعلیٰ را بحارِ عواطفِ خسروی [۸۹ب] و سحابِ مراحمِ قیصری هیجان و میعان نموده، سجّالِ رأفت و رحمت و امطارِ شفقت و عنایت برایشان نازل و هاطل گردانید و به وثایقِ امان و اطمینان و موافقِ مرحمت و ایقان، تطیبِ قلوب و تألیفِ خواطر فرموده، منادی را به اعلامِ امان و اخبارِ آخبارِ عفو و غفران مأمور گردانید و از اعیانِ سادات و فضلاء و اعظامِ قضّات و فقها عالیجناب کریم الطرفین صاحبِ ریاستین، جامعِ النشئین، سید کمال الدین المفتی الحسینی که به سموّ نسبِ عالی و علوّ حسبِ متعالی از فحولِ معالمِ سادات چون قمر سرآمدِ کواکبِ زاهره بود و از قضّات و علما قاضی القضاّات شافعی ولی الملة و الشریعة و الدین ابنِ فرفور که با وجودِ حادثاتِ سن و جوانی، جامعِ جوامعِ فضایلِ مشایخِ کبار و حاویِ مطاویِ خصایل و مکارمِ ذوی الاعتبار و قاضی القضاّات حنفی که به اضعفِ قوی و شیخوخه بالغ به مبلغِ کمالاتِ جوانان دبیر و صاعد به مصاعدِ مدارجِ شبان دانای دانش پذیر و قاضی القضاّات مالکی که با وفورِ فضایلِ فقهی و فوزِ مآثرِ علمی به کمالِ حقانیت و تقوی و نهایتِ ورع و فتوی اتصاف داشت و غیر [۹۰آ] ذلک من الفضلاء و العلماء در عتبهء علیّه به اخصّ خواصّ سرادقاتِ محرمیه و اتمّ ارکانِ محارمِ سرپردهء عزّت و قربت، اعنی حضرتِ خورشید منقبتِ سپهر منزلتِ معارف مرتبتِ عوارف رتبتِ نصفت مکنتِ صدقِ اعلامِ صواب انجم کمالاً لسماءِ العظمة والاقبالِ حلیمی خواجه که نسبت با حضرتِ اعلیٰ علیّه المقامی سلیمان مکانی گیتی ستانی رابطء سلمانی و مرتبهء مقدادی و به مقتضای مناسبتِ روحانی و اتصالاتِ روحانی به موجب الارواح جنود و مجنّده مقاربت و اتصالِ عیانی داشت، ملاقات نمودند و بعضی از ایشان به شرفِ بساطبوسی همایون مشرف گشته، به نویدِ عواطف و مراحم و امیدِ مکارم و اکارم مستمال گشته، سالما غانما شاکراً لنعمة الصحة والسلامة وذاکراً لبقاء العافیة وحسن العاقبة، عودت و رجعت نمودند.

^{۲۳۶} این نظم از اوحدی مراغه‌ای است. اوحدی مراغه‌ای، جام جم، ص. ۶۵-۶۷.

^{۲۳۷} این نظم از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۲۰۶.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

پیش ما آنان که جان آرند بی شک جان برند صدق پیش آور که اینجا هرچه آرند آن برند^{۲۳۸}

و چون جناب یونس پاشای وزیر به شهر در آمد، هنوز مستحفظان قلعه را تسلیم نموده بودند، و شیمه مدارات را با مصلح الدین خواجه به فساد [۹۰ب] ممارات انجامیده، به اظهار مخالفت دست جرأت به گریبان تیر و کمان اطاله نموده بودند و می خواستند که به هر حيله و مخيله که ممکن و مقدور باشد، روز ادبار را به شام انکسار متصل گردانیده، خود را از مواخذه محاصره به ضمان امان لیل ظلمت بیان سپارند و چون شبه در مکن مأمین قیر گون حصار شب متواری و متحصن گشته، از فتنه گوناگون روزگار بوقلمون مصون و محروس کردند. غافل از آن که از معرکه لیث و اسد و مرصد قهر دیدبان رصد غزاه حمل را از خوف چنگال و مضیق و بال اسود به سودای روباه بازی و اندیشه چاره سازی انتقال برج دیگر ممکن و میسر نیست.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

هر آن که او به خم زلف یار در بند است نجات او ز غم آن بود خیال محال
کسی که فتنه دوران محیط ذات وی است خلاص گشتن او مشکل است بلکه محال

و چون از شروع و حوض عساکر نصرت مآثر در شهر و اطاعت و انقیاد مملکت بی جبر و قهر اطلاع یافتند، دست از جان و امید از حیات و روان باز داشته، سراسیمه از ضرورت به غوث امان استغاثه نمودند و به تسلیم قلعه و خلاص خود منت پذیر گشتند و علی بیگ [۹۱آ] که از غلامان مشتری ملک غوری بود و از مدت سه سال استحفاظ و استحسان قلعه مذکوره به استحسان رای و همت شجاعت آرای او منوط و مربوط بود و با تحف و تبرکات بیرون آمده، با حضرت یونس پاشا ملاقات نمود و جناب مشار الیه بندگی دفتردار با معدودی از عساکر منصوره به اندرون قلعه فرستاد. جهات قلعه از ذخایر مال و منال و اقوات و ادوات و اسباب و آلات حرب و غیر ذلک محل به محل تسلیم امرای دیوان اعلی نمودند و موازی یک هزار و پانصد کس که در قلعه بودند به خروج مرخص و مادون گشتند.

^{۲۳۸} این نظم از کاتبی نیشابوری است. مصراع اول این طور است: « پیش یار آنها که ... »

ذکر دمشق و تعداد اوصاف آن

چون شهر دمشق که آوازه صیت و صوت محاسن صوری و معنوی آن مانند حسن یوسف مصری شهره زمان و مشهور دوران بود، مشهود و مرئی گشت. شهری استغفر الله بل علمی دید که هر گوشه و محله آن مشتمل بر مدینه‌ای که جامع جمیع صفات کمال و حاوی تمام محامد سمات جلال و جمال بود.

[نظم]:

[وزن رباعی]

دل یافت جدا لذت ازان دیده جدا وین جان سراسیمه شوریده جدا
زان به که شنیده بودم آن را دیدم [۹۱ب] آری باشد شنیده از دیده جدا

حقا که تا مهندس گر یأس گون و فساد خطه خاک و مقرنس سقف لاجوردی گون اجرام و افلاک و معمار ابنیه عناصر اجسام و اجساد طرح عمارت دنیا و بنای معموره ارض و مافیها نموده و به جدران اربع جهات است، مسور و استوار و به سقف زنگار مکلل به جواهر زواهر انجم زینت و استمرار داده و از اجتماع آبی علوی و امهات سفلی تولید نوجوانان موالید ثلث و تکوین حور و حورا و شان عناصر رباع فرموده، سراچه بین الارض و السماء به لطافت این آب و هوا و دیباجه‌ای در تحت فلک مینا به این اسلوب لطیف و وضع زیبا هرگز تألیف و ترتیب نداده.

لمؤلفه:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

آن که خاکش ز روضه خلد است آبش از جویبار عین بهشت
زلف پرتاب و کاکل خوبان همه زین آب و خاک دیده سرشت
گویا باغبان دهر درو به جز از سنبل و بنفشه نکشت
طیب اسحار و بوی ازهارش بر سر لوح کاینات نوشت
« أَنَا أَحْيَى الْعِظَامِ حِينَ رَمِيمٍ »^{۲۳۹} أَنَا أَنْسُ الْهَمِيمِ حَانَ وَحُشْتِ

جهان بین جهان گردان عالم و مطالعان کتب سیر و تواریخ [۹۲آ] من الآدم الی الخاتم در هیچ تاریخ و عصری مصری به جامعه دمشق نیافته‌اند. ابنیه خیرات درو از اثنیه ملائکه سموات بیشتر و دعوات ارباب طاعت و تضرعات به اجابت از میل مستسقی به وصال زلال بیشتر، جوامع بهشت آیین مساجد محتوی بر حدایق و انهار جهت توحید مطلب و نفی مقال مصدوقه « فِي بُيُوتِ أَدْنَى اللَّهِ أَنْ تَرْفَعُ وَيُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ [فيها] بِالْعُدُوِّ وَالْأَصَالِ »^{۲۴۰} و صوامع فردوس تزین معابد جهت تنزه عباد از شوب عناد و صرف

^{۲۳۹} قرآن، سوره یس ۳۶ / ۷۸. این آیت این طور است: «... مِنْ يَحْيَى الْعِظَامِ وَهِيَ رَمِيمٍ»

^{۲۴۰} قرآن، سوره نور ۲۴ / ۳۶. « فِي بُيُوتِ أَدْنَى اللَّهِ أَنْ تَرْفَعُ وَيُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ تُسَبِّحُ لَهُ بِالْعُدُوِّ وَالْأَصَالِ » YN

خواطر از مشاغل و توجه الی الله منطوقهء « رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنِ ذِكْرِ اللَّهِ »^{۲۴۱} خصوصا جامع بنی امیه که در زمان جاهلیه کنیسه بوده و در حینی که ابو عبیده جراح به اتفاق خالد بن ولید رضی الله عنهما جراحی قلوب اسلام را به مراهم قتل و سفک دمای کفار لیام معالجه و مداوا نموده و معاصی و معاسی رسوم جاهلیه را از صفحهء ارض مقدس به صحیفهء شمشیر بیضا و صفحهء صمصام خضرا مرتفع و منقطع گردانیده، به مسجد تبدیل و محراب آن را به سمت قبله و بیت الله الحرام ترتیب و تألیف فرموده‌اند.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

گه معتکف دیرم و گه ساکن مسجد یعنی که ترا می طلبم خانه به خانه^{۲۴۲}

و بعضی از عمارتی که اکنون موجود [۹۲ب] و مشهود است، از آثار خیر ولید بن عبد الملک است که بادی آن همت والا نهمت او شده و قبل از آن که به اتمام و نهایت رسد، کار دولت او به نهایت اتمام رسیده.

مصراع:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

نشنیده‌ای که هرکه بمیرد تمام شد

بعد از آن برادرش سلیمان بن عبد الملک المروانی به اتمام آن موفق شده و آن جامعی است که بر سطح معمورهء ارض به شرافت و لطافت آن معبدی و به زینت و رتبت و صفا و صفوت آن بقعه‌ای و مسجدی هرگز معمور و مکون نشده، رابع مساجد مبارکه و ثالث احب بقعتین کریمتین است.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

ای در علم‌خانهء دستور	چشم بد باد از آستان تو دور
ز اوج مقصوره تو پیش ملک	اعتراف قصور کرده فلک
نیم شب دیدهء موذن بام	دیده زین سوی صبح زان سو شام
شاه دیوارت ای عمارت خیر	بن و بیخ کنشت کنده و دیر
کوه پیش درت کمر بسته	زیر بارت زمین جگر خسته ^{۲۴۳}

^{۲۴۱} قرآن، سوره نور ۲۴ / ۳۷.

^{۲۴۲} این نظم از مخمس شیخ بهایی است. شیخ بهایی، کلیات اشعار و آثار شیخ بهایی، با مقدمه سعید نفیسی، تهران، نشر چکامه، ۱۳۶۱، ص. ۱۶۱.

^{۲۴۳} این بیت از اوحدی است. اوحدی مراغه‌ای، جام جم، ص. ۲۱-۲۲. بیت اول و بیت سوم در مثنوی این طور است: « ای در علم و خانهء دستور \ چشم بد باد از آستان تو دور & نیم شب دیدهء موذن بام \ دیده زاینسوت صبح وزان سو شام »

چه مبارک زمینی که هیچ زمان نگذرد که جمعی از پاکیزگانِ پاک منظر و زمره از متطهرانِ قدس پیکر از سرِ خضوع و افتادگی و از روی بندگی و افکندگی جهتِ عبودیت و وجههء رقیبتِ خود را از [آ۹۳] غالیهء غبرای آن ارضِ مقدس تعفیر و تزیین نمایند و چه همایون مکانی که هیچ نفس و آن نگذرد که ملایکی سموات، دعواتِ صدق سمات، اجابتِ غایاتِ مسبحانِ جلیل و مهللانِ تقدیس و تهلل از آسمانِ دنیا به کرویایانِ ملاءِ اعلیٰ نرسانند. جامعی که پشتِ اجرامِ کواکب و قمر از سقفِ آسمان جهتِ روشنایی این آستان فرسوده و جرم خورشید به حرم حرمانِ این دولت هر صبح و شام روی نیاز بر خاکِ آن آستان سوده، هر گوشه و زاویه آن به وجودِ منزویانِ اعتزال و انزوا مشرف و میمون و هر محل و مکانِ آن به مطالعه و مباحثهء علوم دینی و تلاوت و قرائتِ مشحون، القصه قطبِ سمای جوامع و مطلعِ انوارِ لوامع و موردِ اربابِ اوراد و مشهدِ شهودِ آفتاب و اوتاد است.

لمؤلفه:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

ای مقدس بهشت مسجد نام	مقتبس از تو نور صبح و شام
صبح خیـزان وادی ایـمن	از تو جویند یمن و فیض یمن
نه فلک نه رواق درگه تو	ماه قنـدیل شبـرو ره تو
بی ستون سنگ آستانه تو	آسمان سقـفِ آشیانه تو
یافته نور از درت مه و مهر	روشنان سپهر آینه چهر
[۹۳ب] نور انجم ز عکس لمحـه تو	مهر و مه گلشنی ز دوحه تو
لمعه قبهات چو پرتو نور	به مسافر نموده راه از دور

و چون گلِ بی خار و یارِ بی اغیار و تراکمِ شواهدِ اشراقِ انوارِ بی تزاحمِ ظلمتِ وجودِ اشرار در هیچ محل و دیار صورتِ ظهور و اظهار نمی پذیرد.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

درین چمن گلِ بی خار کس نچید آری چراغِ مصطفوی با شرارِ بو لهیست^{۲۴۴}

هر آینه ریاضِ خطّهء طیبهء دمشق چنانچه بر انوارِ حدایقِ اسلام و مسلمین و ازهارِ شقایقِ حقایقِ ایمان و مومنین علیّ اتمّ الوجهِ وطریقِ المستبین محتوی بود، کذلک بر وجودِ اشواکِ کفرهء فجره و جنودِ خار و خاشاکِ عبدهء وثنه منطوی است. اما

^{۲۴۴} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۶۴، ص. ۸۹.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

هیچ زشتی نیست کو را خوبی همراه نیست زنگی شبرنگ را دندان چو درّ ازهر است

لذا قساوت و کدورتِ ابطالِ کفارِ لیام به ظرافت و لطافتِ اطفال و مغبچگانِ خوش خرام و وخامتِ
ابا و اصولِ ظلمت شیوع به صفای ابناء و فروعِ نورانیه، فروعِ تلافی و تدارک می نماید.

مصراع:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

صد خار را ز بهر گلی آب می دهند

الحق تنگ چشمانِ سنگ دل و دلربایانِ خنیاگرِ چین و چگل نه در آن مرتبه شاهد و رعنا و نه در
آن مثابه شوخ [۹۴آ] و زیبایند که به فسانهء فسون خوف و رجا و یا موعظهء باردهء اصحابِ تقشّف و ریا
خود را از عشوهء عشقِ شورانگیز و کرشمهء بلای ایشان توان نگاه داشت.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

بتم که اسلام حیران کردهء اوست بنای زهد ویران کردهء اوست
اگر تو کافرش خوانی تو دانی حسن باری مسلمان کردهء اوست

رباعی:

مژگانِ بتی رخنه در ایمانم کرد از سرِ خم ابروش مسلمانم کرد
چه دین و چه کفر عشقِ ترسا بچه ای آزاد هم از این و هم از آنم کرد

و نیز هوای لطافت انتمایش همچو مزاجِ محبوبانِ خود کام و خوی غزالانِ وحشی خرام و طبیعتِ
آهوانِ غیر مخالف و رام، همواره متبدل و همیشه متغیر است و مع هذا از رقیبانِ بخار و رفیقانِ اجام و ابار،
کسبِ تعفن و آزار نموده، عاشقانِ متوطن و غریبانِ متمکن را به جان آورده و بی چنان افسرده می سازد و
نهالِ آمالِ نوجوانانِ چمنِ حیات را که هنوز از زلالِ عمر و جوانی و سلسالِ حضور و زندگانی سرسبز و
سیراب نشده، به عواصفِ خزانِ بی امان بر خاکِ مذلت و خذلان می اندازد و درختِ برومندِ امیدِ سروقدانِ
[۹۴ب] لاله عذار در عنفوانِ شبابِ بهار و ربیعِ لطافت آثار به تند بادِ حریفِ حریف از نشیمنِ هستی
وجود به یکبار مستاصل و نابود می سازد.

نظم:

[بحر محتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلاتن]

به پای خویشتن آیند عاشقان به کمندت که هر که را تو بگیری ز خویشتن برهانی

بر آتش تو نشستیم دودِ عشق بر آمد تو ساعتی نشینی که آتشم بنشانی^{۲۴۵}

و مویّد این مقال است سطری که به قلم یونانی بر جدارِ جامع مذکور مکتوب است و ترجمه آن به تازی این عباره است «أنا الله لا إله إلا أنا»^{۲۴۶} خالقِ دمشق مغلیها ومرخصها لايدوم السّعُرُ فيها ابد الآبد ولا يقومُ فيها ظلمٌ ظالمٍ وشارِدٌ ولا يتفقُ فيها إثنانِ على قلبٍ واحدٍ، هوائها كهوائهم متغيّرٌ ومعاشرتهم كمساعدتهم متبدّلٌ، كيف لا من قديم الزّمان الى الآن خواص و اعيانِ آنجا به اتفاقِ رای نفاقِ آمیز و اتساقِ اصلاحِ فتنه انگیز همیشه جانبِ اجانبِ دنیا و دنیا پرستان را بر جانبِ حق و حق پرستان تقدّم و ترجیح نموده اند و مدعیاتِ موههء کاذبه و دعاوی باطلهء عاطلهء ایشان را به امداد و اسعاد بر حقِ حقیق به انحای شتی ترجیح و ترویج داده اند و الحمد لله تعالی که به میامن این دولتِ عالی منزلت درین [۹۵] ایام به خلافِ سوابقِ ازمنه و اعوام زورای حورای حق از مکمنِ ظلمتِ شام خفا به منصّهء ظهورِ صبحِ بیضا بی منت خواست و اراده و بی کلفت منع و افادهء اربابِ آنجا ظاهر و هویدا گشته.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

راهم مزن به وصفِ زلالِ خضر که من از دستِ شاه جرعه کشِ حوضِ کوثرم

بنما به من که منکرِ حسنِ رخِ تو کیست تا دیده اش به گزلیک^{۲۴۷} غیرت بر آورم

گر بر کنم دل از تو و بر دارم از تو مهر آن مهر بر که افکنم آن دل کجا برم^{۲۴۸}

هذا واسئل الله العافية في العاقبة والهداية في البداية والنهاية والحمد لله رب العالمين.

گفتار در انتقالِ حضرتِ اعلی کشور گشای از قصرِ مصطبهء شرقی به اندرونِ شهرِ جهتِ اقامتِ چند روزه و تدبیرِ تسخیرِ قاهرهء مصر که بنفسه الشریف وحده بر آن مصر و مکب بود

بر ضمیرِ منیرِ اربابِ هدایت و تنویر پوشیده نیست که زمره ای از اعالی اربابِ دولت که از شمعِ هدایتِ ازلی مجمرهء دل دانای خود را به انوارِ سعادت منور گردانیده و فرقه ای از اعظم اصحابِ رفعت که دیدهء فکرِ دور بین به کحل الجواهر ضیای رؤیت و رویت مکحل و منور ساخته اند، [۹۵] در مبادی اعمال و افعال عواقبِ مرام امور و خواتیم مهمام دهور را از عواید و غوایل می بیند و در بدایتِ عمل ثمرهء نهایتِ امل از خیر و شر از شاخسارِ تدبیر می چینند و منافع و مضارّ هر قسمی از مرهوب و مرغوب موازنه نموده، اسهلِ طریقِ که مؤدّی به مطلوبِ حقیقی باشد، اختیار می نمایند.

^{۲۴۵} این نظم از غزلیات سعدی است. سعدی شیرازی، همان، ص. ۶۱۸.

^{۲۴۶} قرآن، سوره طه ۲۰ / ۱۴.

^{۲۴۷} گزلیک: کرلیک YN

^{۲۴۸} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۲۹، ص. ۴۴۵-۴۴۷. مصرع دوم بیت اول این طور است: « از جام شاه جرعه کش حوض کوثرم»

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

به رای لشکری را بشکنی پشت به شمشیری یکی تا ده توان کشت^{۲۴۹}

چنانچه درین اوقات حضرت اعلی کشورگشای به داعیه تمهید مقدمات تسخیر مصر به رسم اقامت چند روزه در زمانی که وزان مُعدِل النهار زیر تمام عیار مغربی را در کفه میزان مشرقی نهاده بود، از قصر مصطبه شرقی متوجه اندرون شهر شد. درین وقت هوا از افراط حرارت و ییوست میل به برودت و ییوست معتدل نموده بود، آب در جداول انهار چون آب روی دلبران بی زینهار خطّ مسلسل اظهار می نمود. مشاطه الطاف هوا عرایس بنات نبات را به خلعت حمرا و خضرا پیراسته، در عرصه چمن جولان می فرمود. نسیم صبا پنجه اشجار را به حنای خزان و نگار رنگ رزان خضاب نموده، به نثار دراهم اوراق دست افشانی [۹۶] می کرد. تاک از پاک دلی عناید عنب را بر کف دست نهاده، منتظر عصر این دولت بود. نار و آبی چون برج آتشی و آبی با هم ممتزج گشته، کنار علی علم اظهار اعجاز عمرانی نمود. سیب بی آسیب جنایت از سر فراغ سر از دریچه حنینه باغ بیرون کرده، جهت تطیب مجلس بزم منتظر جنایت بود. امروز سیمی و عباسی به تأسی عساکر منصوره بر سبزهزار اشجار خیام صنوبری اقامت فرمود.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

رنگی که در ایام خزان رنگ رزان است آن رنگ نه آمیخته رنگ رزان است
افتاده بر اعضای شجر لرزه ز سرما تا باد خزان در چمن باغ وزان است
مقلوب رز از تاک چو با خاک بر آمیخت دهقان ز تغابن سر انگشت گزان است
سیب اریحه دو روست چون گل رعناست و لیکن از رنگ رخ عاشق و معشوق نشان است

و چون شهر از پرتو اقبال جلال رشک سدره متعال گشت و سراچه خزینه دار حاکم شام که خانه‌های مجدد مقبول و سراچه دلپذیر معقول بود، به نزول شکوه دولت قیصری به قصر قمر و منازل مراحل آفتاب خاور مقابل و مماثل شد، وزرای عالی مقدار و امرای ذوی الفراست [۹۶] و الاقنار مثل سنان پاشا و یونس پاشا و حسام پاشا همگی اوقات آرام و آرامش خود را به نظم امور ملکی و نسق مهمّ ملی صرف نموده، جوارح اعیان و ارکان آن مملکت را از نزدیک و دور به رفق و زور از بیدای وحشت و دریای وحدت به دام و دانه انقیاد رام نموده، آرام دادند و به لطایف حکمت و حسن معاشرت و غوامض فکرت و لطف معاضدت تالیف خاطر سرخیلان احشام و قبایل اعراب که خود را در صورت آدمی و اناس به ناس ارائه می نمودند، اما فی الحقیقه نسناس حق مشناس بودند و از تمدن و مخالطت و تقرب و معاشرت به غایت متوحش و

^{۲۴۹} این بیت از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۲۱۶.

متهتک بودند، مثل ابن حنش و ابن حرفوش و ابن سعید و غیر ذلک به درگاه سلاطین پناه که مرجع کافهء امم خصوصاً عرب و عجم بود، احضار نمودند و در عرض دو ماه تقریباً سر رشتهء نظام آن مملکت را بالتمام بالتام و انتظام مقرون و متصل گردانیدند و دبیر عطارذ تدبیر اعنی محمد چلبی دفتردار مال غایبی و صونک دشمنان را تفتیش و تحقیق نموده، آنچه در گنج قدرت و وسع مقدرت و مبلغ فهم و منتهای همت او بود، به جای [آ۹۷] آورد و چون اعدای چراکسه را از صباح روز تیره فام خود محقق شده بود که سواد شام بالتمام از دست تصرف ایشان بیرون خواهد شد، ودایع مال و منال و عوایل عیال و اطفال خود را به جانب مصر برده بودند. چندان چیزی که کریمند به فیصل^{۲۵۰} بود، از سرکار شام به خزانهء خدام سپهر احتشام واصل نشد. اما از مال مقرریهء سنویّه آن ولایت آنچه نزد رعایا و اگره مانده بود، بعد از تنقیح و استیفای محاسبه علی سبیل الاجمال بعضی مأخوذ و بعضی به امنای آنجا حواله نمودند و با آن که همت سپهر نهمت حضرت اعلی کشورگشایی بعد از فتح حلب الی هذا المطلب من کل الوجوه بر تسخیر مصر مُصِر و استخلاص آن از ایدی دشمنان مکب و مجد بود. اما به وزرای عظام و ارکان دولت ذوی الاحترام اظهار این اسرار نمی نمود. بل عند وصول الکلام الی هذا المقام سخنی می فرمودند که از عَرَفِ عَرَفِ آن رایحهء تعذر تمشیت و عدم استطاعت قوت و قدرت، مستریح و مستنشاق می شد. تا آن که یونس پاشا که به رتبهء مآثر خیر الامور اوسطها فایز بود، به جودت فطنت و لطف قریحت راه به سرحدِ مطلب این منزلت برده، قدم جرأت در بیدای [۹۷ب] تمشیت این امرِ خطیر و پای نصرت در صحرای اتمام این شغل عظم نهاد، مره بعد مره به صریح و کنایه و به لطایف ایما و اشاره جواهر تحقیق اتمام این مقصود و زواهر تیسر اکمال این مطلوب آویزه گوش هوش سدنهء سدهء سنیه نمود و نمود که بر ذمت همت آفتاب نهمت سپهر حشمت حضرت اعلی کشورگشای به مقتضای الشروع ملزم اتمام امر مشروع فیه از متممات سلطنت و متحتمات ناموس خلافت و سطوت است و الحمد لله تعالی که سیمرخ قاف قدرت و قوت حضرت اعلی در هوای ملک گیری و جهان ستانی و طایر شان علی الشان « کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ »^{۲۵۱} در فضای سدره المنتها

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعول - مفاعلن]

لَهُ هِمَّةٌ لَا مُنْتَهَا لِكِبَارِهَا وَهَمَّتُهُ الصُّغْرَى أَجَلٌ مِنَ الدَّهْرِ^{۲۵۲}

^{۲۵۰} به فیصل: تفیصل YN

^{۲۵۱} قرآن، سوره رحمن ۵۵ / ۲۹.

^{۲۵۲} أبو هلال الحسن بن عبد الله بن سهل العسكري، كتاب ديوان المعاني، تحقيق احمد سليم غنيم، ۲ ج، بيروت، دار الغرب الإسلامي،

۲۰۰۳، ج ۱، ص ۲۶۴. مصراع اول این بیت این طور آغاز می شود: « لَهُ هِمَّةٌ ... »

لاینقطع به اتصالات فتوحات متجدده طایر و سایر است و در شروع این مسلک و طریق بحر از قلت آب و علیق غایله‌ای و اشکالی نیست و تدارک آن بعون الله المنان باحسن طریقت و شان میسر و مقدر است.

نظم:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن]

خیز تا خرقهء زاهد به خرابات بریم دلّی طامات به بازار خرافات بریم
کوس ناموس تو از کنگرهء عرش زنیم علم عشق تو بر بام سموات بریم
خاک کوی تو به صحرای قیامت فردا همه بر فرق سر از بهر مباحات بریم^{۲۰۳}

[۱۹۸] و نیز قاصدین قاهرهء مصر در سالی انتظار این ماه و در ماهی انتظار این ایام می گشتند و المنته لمن المنه له که از راست آمد کارها و بر آمد کامها حسب تفأل الخیر و اتفاقات الحسنة نقش این مراد بی انتظار و ارساد کلک صنایع نگار الهی در مصحف مآرب حضرت اعلی جهانگشای در الطف سور به احسن صور به خط ریحان و قلم محقق رقم زده، جفت القلم فرموده.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلاتن]

هزار نقش بر آید ز کلک صنع اما به دلپذیری نقش نگار ما نرسد^{۲۰۴}

چون این سخن را که محبوب خاطر خطیر و مرغوب ضمیر منیر حضرت اعلی کشورگشای جهانگیر بود، از وزراء استماع نمود، به اقبال و قبول تلقی و استقبال فرمود و ایشان را به تجویز این صلاح ستود. بعد از آن امر مطاع لازم الاتباع به امضای اسبه و یراق و اعداد اسلحه و ادوات شقاق بر مقتضای قانون و یساق نافذ و صادر شد و در توجیه توجه کمال اهتمام و نهایت التفات بل ابرام از ممکن خفا به منصف ظهور سانح و لایح گشت و ارسال رسول به دعوت طومان بای فضول و سروران خیول آنجا به آستان آسمان مسؤول اولاً و تقدم مقدمه الجیش به جانب غزه ثانیاً به رزانت رای وزرای اعظام مفوض و موکول گردانید و الحمد لله رب العالمین.

^{۲۰۳} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۷۳، ص. ۵۰۷-۵۰۸. مصرع دوم بیت اول این طور است: « شطح و طامات به بازار خرافات بریم»

^{۲۰۴} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۱۵۶، ص. ۲۱۲. مصرع اول این طور است: « هزار نقش بر آید ز کلک صنع و یکی»

[۹۸ب] گفتار در فرستادن رسول به جانب قاهره مصر و دعوت طومان بای و بقیه سپاه به اطاعت و حضور درگاه سلاطین پناه

چون ارقام تباشر نصرت متجدده متعالیه و آثار فرصت متعدده متوالیه در ازل به کلک قضا و قدر بر ناصیه فتح و ظفر صاحب قرانی مرقوم می گردد و شعشعه اختر جهانبانی از اوج عنایت سبحانی در لایزال لایزال بر ساحت اقبال کشورستانی پرتو می اندازد، منشی قضا مضا از دیوان « نَحْنُ قَسَمْنَا »^{۲۵۵} منشور دولتش را به طغرای « كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ »^{۲۵۶} موشح و محلی و قهرمان قهر الهی و صدمت سطوت سبحانی چون به وخامت امر و عاقبت جمعی متعلق می گردد، دبیر تدبیر از کارخانه تقدیر بلا تغییر پروانچه عزتش را به تویع « تَنْزِغُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ »^{۲۵۷} موقع می سازد.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

زمانه چو باد است باد از نخست نقاب از رخ گل به عزت کشد
پس از هفته‌ای در میان چمن تنش را به خاک مذلت کشد^{۲۵۸}

و مصدق مصدوقه این آمال احوال ذوی الافعال حضرت اعلی کشورگشای و بقیه السیوف مناحسه شراکسه است، شرح حال آن که چون محرر توفیق الهی و موید تأیید [۹۹آ] نامتناهی و دواعی همت فلک فرسای کشور پناهی به فحوی

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعول - مفاعیلن]

وَلَا تَقْعُدَنَّ تَقْضِي الْجُؤُنُ عَلَى الْعِدَا وَفِي الْأَرْضِ مَرْكُوبٌ وَسَيْفٌ وَصَارِمٌ

تجویز نمی فرمود که یک لحظه از طلب معالی جهانگشایی و یک لمحّه از استدعای عالم‌گیری و ملک‌ستانی متقاعد و متکاسل باشد، چه شاه‌باز سپهر پروازی که شواهِقِ جنابِ عالم و شوامخِ اقبالِ منازلِ بنی آدم، نشیمن او را سزد، چگونه به آشیانه ادنی الارض روم و شام سر همت فرو آورد و شیر ژیان که فضله فریسه او مطمح انظار اشبال و امثال بود، اکیله شام که دم زده ثعالب و ذیاب بود، کی طعمه شام و بام خود گرداند.

^{۲۵۵} قرآن، سوره زخرف ۴۳ / ۳۲.

^{۲۵۶} قرآن، سوره رحمن ۵۵ / ۲۹.

^{۲۵۷} قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۲۶.

^{۲۵۸} این نظم از شرف الدین علی یزدی است. شیر علی خان لودی، تذکره مرآت الخیال، نشر. حمید حسنی، تهران، انتشارات روزنه، ۱۳۷۷، ص. ۵۴-۵۵.

مصراع:

[بحر بسیط: مستفعلن - فاعلن - مستفعلن - فعلن]

التَّاجُ لِلْفَرْقِ وَالْخَلْخَالُ لِلْقَدَمِ^{۲۵۹}

ومع هذا به هیچ حال خیالِ حسِنای حورای قاهره از محاذاتِ ضمیرِ فلک تنویر و محجوب و محتفی نمی شد و درین آرزو سوادِ شام به بیاضِ بام رسانیده، انتظارِ عروسِ زلیخای مصر که به خُطبه و خطبهء سعی و طلب عقدِ کابین و حلّی معاهدِ فیما بین نموده، او را از احلّ حلالیلِ خود شمرده می کشیدند.

شعر:

[بحر بسیط: مستفعلن - فعلن - مستفعلن - فعلن]

أَهْتَرُ عِنْدَ تَمَنِّي وَصَلَّهَا طَرِبًا وَرُبَّ أُمْنِيَّةٍ أَحَلَّى مِنَ الظُّفْرِ^{۲۶۰}

مثنوی:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

در طلب زن دایما تو هر دو دست که طلب در کارِ نیکو رهبر است
[۹۹ب] لنگ و لوک و خفته شکل و بی ادب سوی او می خیز و او را می طلب^{۲۶۱}
این طلب مفتاحِ مطلوباتِ تست این سپاه و رایت و اقبالِ تست^{۲۶۲}

چون همتِ والا نهمتِ همایون بعد از فتحِ شام مهماتِ آنجا را به اتمام و انجام و رتق و فتقِ خیر مرام متصل گردانید، از منهیانِ عظام بعد از تحقیقِ استخبار به رسمِ انهاء و اعلامِ چنین به مسامعِ ذوی العز و الاحترام رسید که بقیهٔ السیوفِ شراکسه که چون بناتِ النعش از انکسارِ محاربهء مرج دابق از هم پاشیده بودند، پیاده و سوار به مشقت و سوی اطوار به قاهرهء مصر جمع آمده‌اند و امیر طومان بای دوادارِ کبیر را که بینهم به شجاعت و عدالت و صلاح و شهامت ممتاز و مختار است، به سلطنت بر داشته، پایهء منزلش را از حَضِیضِ امارت به اوجِ خلافت رسانیده، داعیهء آن دارند که روابطِ سلسلهء خود را که از قهرِ خدا و خداوندگاری به یکبارگی از هم ریخته و پاشیده به اتخاذِ سلطنتِ مشار الیه در رشتهء انتظام و سلکِ التیام در آورند. غافل از آن که بنیانِ کاخِ دولتی که به نوازل زلازلِ قهرِ الهی مصدوقهء «عَالِيهَا سَافِلَهَا»^{۲۶۳} گشته، قابل

^{۲۵۹} Raşid Mehmed Efendi, *Târih-i Raşid Efendi*, 2 c., Kostantiniye, y.y., 1153, C. I, s. 20^a.

^{۲۶۰} أبی الحسن علی بن محمد التهامی، دیوان أبی الحسن علی بن محمد التهامی، تحقیق محمد بن عبد الرحمن الربیع، ریاد، مکتبة المعارف، ۱۹۸۲، ص. ۳۵۲.

^{۲۶۱} مولانا جلال الدین، کلیات مثنوی معنوی، ۱۳۷۹، ص. ۳۹۹. مصراع دوم بیت دوم در کلیات این طور است: «سوی او می غیژ و او را می طلب»

^{۲۶۲} مولانا جلال الدین، کلیات مثنوی، ص. ۴۱۷. مصراع دوم این بیت در کلیات این طور است: «این سپاه و نصرت رایات تست»

^{۲۶۳} قرآن، سوره حجر ۱۵ / ۷۴.

تعمیر نمی باشد و یا خرمین دولتی که از اشتعال نایرهء غضب باری به دستیاری [۱۰۰] صرصر قضا از پا در آمده، به زلال تدبیرات ناقصه سر سبز نمی گردد.

[نظم]:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - مفاعلن - فععلن]

گلیم بخت کسی را که بافتند سیاه سفید کردن او نوعی از محالات است^{۲۶۴}

القصة:

نواب کامیاب همایون بعد از استماع این حکایت از آنجا که کمال شفقت و مرحمت و نهایت رأفت و رحمت باشد، ترفیها لاحوال العباد و تسکینا لمواد الفتنة و الفساد به خطاب « ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ »^{۲۶۵} « إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهَبْنَ السَّيِّئَاتِ »^{۲۶۶} ملک طومان بای را در ضمن رسل و رسایل به مضمون این کتاب خطاب فرمود و المكتوب هذا من الفقير الى الله الملك المنان سليم خان بن بايزيد خان بن محمد خان الى ملك قاهره مصر طومان بای دُواد ارکان، ليس يخاف على الآراء الكريمة و الافكار القويمة ان مطمح اغراضنا الخالية عن المفاصد الواهية و مطمح اسفارنا الحالية بالبركة النامية و الافكار الداهية فى الانتهاض عن سرير الخلافة العثمانية و الانتهاز عن اكاريس دار السلطنة قسطنطينيه فى اولى المرة و ثانى الكرة لم يكن الا لدفع مفاصد الصوفى و تفریق شمله و تشتيت جمعه و اشاعة الاحكام النبوية بعد اندراسها و اعادة جمال الآثار الدينية اثر انطماسها [۱۰۰ب] و انتصاب اعلام الشريعة المحمدية بعد انتكاسها فحين تصميم العزيمة الشريفة على تسخير ديار الشرقية و الاعجام، لدفع ظلمية الظلم عن رؤوس الانام بعثت مقامنا الشريف من قواعد سرير الملك القيصرى الى الملك الرضى قانصوه الغورى برسم المراسلة و تبليغ المفاوضات قاضى قضاة الممالك المحروسة الاسلامية و الحاكم بالعساكر المؤيدية المظفرية المنصورة و مهدنا صحبته قوانين الوداد و الاتحاد و اعتمدنا دربته افانين هدايا كلام ترضن بجودها نفوس الاجواد و ابلغناه مزايا الاحكام الذى يضيّق عن رفعه قدرها رحب صدور الافاضل و الاوتاد و رسمنا له بان يحجب سمعه عن الاصغاء الى كلام المفسدين و ان يمنع الجوارح جمعها عن متابعة المعتدين المعتدين و الغورى بسوء الفكر قبل الغور فى بحار التدرب و التدبير و الغوص فى لجة التفكير و التقدير مع ما كانت روابط المحبة بيننا بمواثيق وفود العهود منصوصةً مشدودةً و ثغور سوء العناية منا اليه من جميع الوجوه مرصوصة مسدودة نُهض عن القاهرة قاصداً تغليب الباطل على الحق الظاهر و عازماً على تغليب دولتنا المصونة عن القهر بعون الله القاهر فلما كان الحق على الباطل فايقا و الباطل [۱۰۱آ] عند ظهور الحق فى عناهب الظلمة زاهقا وصل الى ما وصل اليه بعد وصوله الى مرج دابق

^{۲۶۴} حافظ شیرازی شمس الدین محمد، دیوان حافظ، نشر. رضا کاکایی دهکردی، چاپ سوم، تهران، ققنوس، ۱۳۸۰، ص. ۳۹۰. این بیت

در دیوان این طور است: « به آب زمزم و کوثر سفید نتوان کرد \ گلیم بخت کسی را که بافتند سیاه»

^{۲۶۵} قرآن، سوره نحل ۱۶ / ۱۲۵.

^{۲۶۶} قرآن، سوره هود ۱۱ / ۱۱۴.

كما نطق به كتاب الله الذى هو بالحق ناطق، « وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَن رَّجِمَ رَبُّكَ »^{٢٦٧} ثم لما وصل ركابنا الشريف الى الديار الشامية وخلص الخواص و العوام من دياجير الجور بسناء زاهر العدل المضية و استراحوا فى مدين الامن و الأمان و اطمأنوا فى مكنم العافية و الاحسان و شاهدوا بحر العدالة مواجاً و صاروا يدخلون فى حزب الله افواجاً بلغ مسامعنا العلية ما بلغ سدنة سدتنا السنية ان بقية الشراكسة بعد عرض امانة السلطنة على المستحقين فابوا ان يحملوها و تحملتها انت و تجملت بها و توشحت و تفسحت فيها و ما هى لمن تقلد الاوامر منا و النواهي و ذلة و هوان لمن خالف طريق الحق كما هى فالان عليك بالمبادرة و التشمير و المسارعة من غير تسويف و تأخير و تشريف رؤوس منابر القاهرة و تزيين وجوه الدراهم و الدناير الزاهرة بعد حمد الله ذى الجلال و الصلوة على النبى و الصحب و الآل بالقابنا الباهرة

[١٠١ب] شعر:

[بحر هزج: مفاعلن - مفاعيلن]

فَلَمْ نُجِلا مِنْ أَسْمَائِنَا عُودَ مَنبَرٍ وَلَمْ نُجِلا دِينَارَ وَلَمْ نُجِلا دِرْهَمِ

و حمل الخزانة اللايقة و التحف الفايقة و ما معك من رؤوس الامراء و الاجناد السابقة الى سدتنا السنية الشاهقة و ان انتم قبلتم و اطعمتم اوامرنا كان لكم ما لنا و عليكم ما علينا و ان انتم خالفتم و على الخلاف تماديتم « فَلَا تَلُومُوا إِلَّا أَنْفُسَكُمْ »^{٢٦٨} و ذلك « بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ »^{٢٦٩} « فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ »^{٢٧٠} « وَسَيَعْلَمُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ »^{٢٧١} و القصد من تبليغ الحجة و توضيح هذه المحجة ان لا يصدر عن او امرنا الشريفة ما يمكن الا ما يوجب خقن الدماء و حفظ الاعراض و الاغراض و اطفاء اشتعال النايرة و تسكين مواد الفتنة السايرة و افشاء شمائم نسايم الفراغة و انشاء روايح الصحة و السلامة فاننا لا نجب المسارعة الى هز القتال و لا نوثر القسى سريعاً للفضال الا عند بروز المخالفة و الجدل.

شعر:

[بحر بسيط: مستفعلن - مستفعلن - فععلن]

انذارنا بِالْحَرْبِ حُجَّتُنَا تَبَغَىٰ عَلَيَّ الْجَانِي مَدَى الدَّهْرِ

^{٢٦٧} قرآن، سورة هود ١١ / ١١٧-١١٩.

^{٢٦٨} قرآن، سورة ابراهيم ١٤ / ٢٢. اين آيت در قرآن اين طور است: «فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ»

^{٢٦٩} قرآن، سورة شورى ٤٢ / ٣٠.

^{٢٧٠} قرآن، سورة أحقاف ٤٦ / ٢٠.

^{٢٧١} قرآن، سورة شعراء ٢٦ / ٢٢٧.

فاصدرنا الكتاب هذا رحمة لمن وعاه و نعمةً على من اعرض عنه و عصاه و قد انقدنا و كلامه
مصون من التغيير و التبديل و لنا به الاعتناء و عليه التعويل فليبادر بالجواب قبل ان يضم [١٠٢] الحرب ناره
و يسارع بالصواب قبل ان يكشف السفك بالسيف تارةً و الحمد لله رب العالمين و الصلوة على النبي محمد و
آله و صحبه اجمعين.

و چون خلاصهء مضمون این کتاب به لغت فارسی این عبارت بود، به کتبت آن مبادرت نمود. آن
که بر عالم و عالمیان ظاهر و معلوم است که وجههء قصد اقبال ما از نخصت دار الخلافهء قسطنطنیهء روم دفع
والی عجم و استخلاص بلاد و عباد از تسلط فتنه و فساد آن امم بود، ملک غوری مرحوم با آن که بیننا
روابط محبت و وداد به سوابق موثیق عهود و سداد محکم و مشدود و طریق وظایف بی عنایتی از جانب درگاه
سلاطین پناه ما نبست با او من کل الوجوه مسدود بود، به داعیهء واهیه و خیال محال معارضه و مقابلهء ما از
مصر به شام آمد. چون روز دولتش به شام نکبت مقرون و عنوان عافیتش به عدوان عاقبت مشحون شده بود،
پا از اندازه گلیم خود بیرون نهاده، به استظهار بعضی عساکر و غلمان جلب به حلب و مرج دابق آمد و دید
آنچه دید.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

کسی را که بر گشته شد روزگار همه آن کند کش نیاید به کار^{۲۷۲}

باید که چون بر خیر خیر مشحون حکم همایون واقف گردد، بی اهمال علی [١٠٢] اسرع الحال و
ایمن الفال احکام صلاح انجام به سمع رضا و عبودیت اصغا نموده، غشاوت غفلت از بصر بصیرت به کحل
تیقظ و تنبه دور سازد و به امعان اذعان قریر العین گردد:

[نظم]:

[بحر سریع: مفتعلن - مفتعلن - فاعلن]

دست مدار از کمر مقبالان سر مکش از صحبت صاحب دلان

خار که هم صحبتی گل کند غالیه در دامن سنبل کند^{۲۷۳}

و خطبه و سکه را بعد از حمد خدا و درود مصطفی علیه شرائف التحیه من سماء العلی به اسم و
القاب شریف مزین ساخته، مصحوب خود به پایهء سریر عدالت مصیر آورده، به عرض رساند.

^{۲۷۲} مهدی سلیمان آشتیانی - محمد حسین درایتی، مجموعه رسائل در شرح احادیثی از کافی، ۲ ج، قم، موسسه علمی فرهنگی دار

الحديث، سازمان چاپ و نشر، ۱۳۸۸، ج. ۱، ص. ۴۵۵. مصراع اول در این کتاب این طور است: « چو تیره شود مرد را روزگار »

^{۲۷۳} این نظم از مخزن الاسرار نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۵۸. بیت اول در کلیات این طور است: « سر مکش از

صحبت روشندان \ دست مدار از کمر مقبالان»

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلتن - فعلن]

دولت ار مرغِ همایون طلب و سایه او زانک با زاغ و زغن شهپر دولت نبود^{۲۷۴}

و چون به احرازِ سعادتِ بساطبوس مشرف گردد، به عنایت و عاطفتِ پادشاهانه سر افراز شده، سالما غانما عودت و رجعت نماید و الا معدّ و مهیای محاربه و صدماتِ قهرِ معارضه و مجادله گشته، پای قرار در دامنِ استقرار پیچیده، منتظرِ رایاتِ فتح غایات و کوبهء مواکبِ کواکبِ اعدادِ بهرام اعداد باشد.

نظم:

[وزن رباعی]

اینجاست حواله گاهِ سرهای سران هر سر که به پای خود نیاید ببرند

ملک طومان بای اولاً مقدم شریف [۱۰۳آ] قاصد را به اعزاز و احترام و ترحیب و اکرام مقابل و محاذی داشته، به مراسم ادب با او ملاقات نمود و مضمون کتابِ عالی و مکنونِ خطابِ سامی را به قبول و اقبال استقبال نمود و به انجاز و ایتان مقصود او را موعود گردانید و آخراً به متابعتِ قایدِ خذلان و عصیان به تخیل فاسد آن که در هیچ وقت و زمانه از عساکرِ خویش و بیگانه از متأخرین و متقدمین سلاطینِ یگانه پای جرأت در بادیهء شدید العادیة بی آب و علف این ریگِ بیابان که حصرِ مصر عبارت از آن است، بنهاده و دستِ اقتدارِ کسی از سلاطینِ روزگار و اساطینِ ذوی الاقتدار در تمادی ازمنه و اعصار به کنگرهء تدبیر و تسخیر این حصار نرسیده و از سرِ غرور به مضمون این ابیات تلقی می نمود.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

چو ایزد ز خاکم بر افلاک برد	غم هستی از سینه ام پاک برد
به دستم عنانِ سعادت نهاد	به رویم در فتح و دولت گشاد
زمان تابع و دولتم یار شد	جهان آفرینم نگهدار شد
جوانانِ ترکم جهان کرده ترک	تن و جانِ خود را نهاده به مرگ
چو زنبور حاکی همه خشمگین	دل و جان ز اندوه پر خشم و کین
[۱۰۳ب] مرا با چنین حصن و گردنکشان	زیونی چه باید کشید از کسان
مرا با چنین شوکت و اقتدار	چرا بایدم شد چنین خوار و زار
اگر تختِ شاهی ترا شد به کام	منم نیز جویای دیهیم ^{۲۷۵} و نام

^{۲۷۴} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۲۰۸، ص. ۲۸۳.

^{۲۷۵} دیهیم: دهیم YN

اگر تاج دولت ترا بر سر است مرا نیز لطفِ خدایا وراست
 ترا آن که آن ملک و املاک داد به من نیز این گوشه‌ء خاک داد
 ز من ملک آسان نشاید ستاد به دشواری این عقده یابد گشاد^{۲۷۶}

لهذا اقتفاء به آثار شامت ایثار فرعونى نموده، منطوقهء « أليس لي ملك مصر وهذه الأنهار تجري من تحتي »^{۲۷۷} را مستند ساخته، گردن اطاعت از سمت طاعت پیچیده، چهرهء دولت را به ناخن خلاف خراشید و به حیل غرور از جاه دولت به چاه نکبت افتاده، نقوش متابعت از صفحهء مطاوعت تراشید و قاصد و رسول مبارک‌بی خیر پیام را به انتقام تصمیم قتل اولاً حبس و ترسیم فرمود و آخراً به رتبهء شهادت من مات غریقاً فقد مات شهيداً در نیل بوار نیل « جَنَاتٍ تَجْرِي مِنَ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ »^{۲۷۸} فایز گردانید و به نخوت خلافت پنج روزه مغرور شده، دست جسارت [۱۰۴] از آستین جرأت و پای انحراف از جادهء استقامت بیرون نهاده، در صدد مقاومت شد و می گفت.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعلن - فعولن]

سرکوز فدا دریغ باشد آن به که اسیر تیغ باشد^{۲۷۹}

و فئهء مخذولهء خود را با سماع این ابیات پر قتال و نکال تحریص می فرمود.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

چو فردا فشاریم در جنگ پای ز رومی نمانیم یک کس به جای

بکوشیم کوشیدن مردوار رگ جان به کوشش کنیم استوار

قیامت که پوشیدهء رای ماست بود روزی آن روز فردای ماست^{۲۸۰}

و چون حضرت اعلی کشورگشایی از توقف و تأخیر عودت رسول مخالفت طومان بای فضول تفرس فرمود، امر عالی به تقدیم مقدمه الجیش و خروج طلايع ظفر لوامع از مکمن قهر و انتقام نافذ شد و از دیوان تقدیر رقم این تصویر به اسم غضنفر دشمن شکار سنان پاشای سپه سالار تحریر و قرار یافت.

^{۲۷۶} گشاد: گشاید YN

^{۲۷۷} قرآن، سوره زحرف ۴۳ / ۵۱.

^{۲۷۸} قرآن، سوره بقره ۲ / ۲۵.

^{۲۷۹} این بیت از لیلی و مجنون نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۵۵۹. مصراع دوم در کلیات این طور است: « شایستهء

تشت و تیغ باشد »

^{۲۸۰} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، همان، ص. ۱۰۸۵.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

جهان آن ببرد کو بشتابد
جهان داری تهاون بر نتابد
بهر چیزی ز روی کدخدایی
سکون بر تابد الا پادشائی^{۲۸۱}

گفتار در توجه پلنگ اسد مقدم و هزبر نهنگ انتقام لیث معرکه و غا و انصرام سپهسالار [۱۰۴ب]

ذوی الاحترام سنان پاشا به رسم طلیعه به جانب غزه محروسه و آن امکنه و مقام

قبل از طلوع لوامع آفتاب نصرت سپهسالاری از مشرق مطالع طلایه محمد بیگ عیسی بیگ اغلی که سمو حسبش بر علو رتبه نسب و تقوی و طهارت ظاهرش بر صفا و جودت باطن، دلالت بین داشت و آثار شجاعت و شهامت از جوهر ذاتش چون تیغ آفتاب که از نیام افق لایح گردد، بر همگان واضح بود، به حکومت غزه موسوم ساختند و اسکندر بیگ اوراناز اغلی که با نباهت اصل و تبار آثار شجاعت و جلادت و اطوار سیاست و شهامت از وجنات و چهره اقبالش روشن و هویدا بود، به حکومت قدس مقدس نامزد فرمودند و با ایشان شردمه قلیله‌ای از عساکر منصوره موازی پانصد کس همراه نمودند و به یک ماه پیشتر بدان صوب روانه ساختند. غرض اصلی از تقدیم بعثت ایشان تحقیق احوال دشمنان قاهره مصر و استطلاع بر سهل و صعب طریق و ایتلاف جوارح اعراب و قبایل آن محال و تمیز صدیق از عدو و تبیین دوست از دشمن بود. چون این صورت مقدمه ایقاظ فتنه و جدال و ایقاد نایره حروب و قتال بود، قبایل [۱۰۵آ] و احشام اعراب آن محال از ابن حبش و ابن سعید و قراجه طرابی و مشایخ جبل نابلوس و بنی ابراهیم و بنی سوالم و بنی عطا و عطیه و غیر ذلک از مشایخ صغد و رمله و قدس و غزه و غیره همه روزه این احوال را از شیاطین همآزه و شتر سواران حمّازه به سمع طومان بای می رسانیدند و در تأیید و تقویت جراکسه و توهین مقاصد و توهیم مطالب عساکر منصوره به جان کوشش می نمودند.

نظم مثنوی:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

دوستی و دشمنی در هر نهاد
ز اختلاف روز میثاق اوفتاد
چون جهان کون در هم بسته شد
جنس با جنس اندرو پیوسته شد
رومیان مر رومیان را طالبند
زنگیان هم زنگیان را راغبند

^{۲۸۱} این نظم از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۲۴۶-۲۴۷. این نظم در کلیات این طور است: «جهان آن کس برد کو بر شتابد \ جهانگیری توقف بر نتابد & همه چیزی»

آنکه جنس هم نبودند از نخست این زمان در دشمنی هستند چست^{۲۸۲}

و از قلت این شردمهء قلیله و سهولت دفع و اخذ ایشان به تحریص و تحریض مشار الیه را اغراء و اجترآ می فرمودند. چون جماعت مذکوره به غزه رسیدند، طومان بای غزالی را که در میانهء ایشان به شجاعت و سرداری و شهامت و کینه گذاری معروف و مشهور بود، با جمعی از اعیان امرای هزاره و مائیات و اربعینات تعیین نمودند [۱۰۵ب] و در خلال این ایام راقم این حروف متلاصقه جهت ضبط حقوق دیوانی صغد و غزه و رمله و تحصیل اعبه و یراق عسکر و تهیه آزوق و علیق لشکر، حسب الامر المطاع الاوفر متوجه شد. چون به صغد که بئس البلد منطوقه شان اوست رسید، قصبهء مختصری یافت. بر سر کوهی من الجوانب محفوف به جنگل و جبال شاهق و من الاطراف مرصوص به اشجار و احجار شامخ، مردم کوه نبردش از انسانیت متباعد و متوحش و اناس نسناس منش صحراگردش از مروت و احسان مضطرب و مترعش، باطن ایشان چون ظاهر چنگل مذکور هرگز مظهر آفتاب عطوفت و شفقت و مطلع اشراقات رأفت و رحمت نگشته.

القصة:

دیوی چند در صورت آدمی و آدمی چند در صفت دیو به هم بر آمده بودند، در عرض پانزده روز به اجتهاد تمام و مساعی مالا کلام مقدار یک هزار خروار صد منی جو و گندم در قلعهء صغد که از بنای ملک الظاهر به پاس البندق داری سقا الله عهدهم المشتهر بأبی الفتوحات بود، مُنَبَّر و مهیا ساخت، می خواست که متعاقب عساکر منصوره به غزه و رمله رود. مخالفان اعراب طرق و شوارع را به نوعی مسدود ساخته بودند که پانصد کس را به هزار احتیاط [۱۰۶آ] ازان عبور ممکن نبود و طریق آمد شد بالکلیه مسدود بود. چون این صورت به مسامع جلال رسید، امر عالی به صورت تجهیز سنان پاشا صادر شد و لشکری نمایان از جماعت قاپو خلقی و ینگچری همه چون تیر دشمن انداز و چون نیزه گردن فراز و چون اجل خصم افکن و مانند هنگ صف شکن با او رفیق ساخت.

شعر:

[بحر وافر: متفاعلن - مستفعلن - مستفعلن]

وَيَضِيئُ عَنْهُ الْجُوُّ حَتَّى لَوْ جَرَتْ فِيهِ الرِّمَاحُ رَسْفَنَ رَسْفَ مُقَيِّدِي

سپهسالار مشار الیه که همیشه سنان جان ستانش به سفک و ستیز اعدا تند و تیز بود، به لسان طواعیت و اقبال به قبول و اذعان متلقى و گویا شد.

[نظم]:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

^{۲۸۲} حسین واعظ کاشفی، روضة الشهداء، تصحیح حسن ذوالفقاری، تهران، انتشارات معین، ۱۳۹۰، ۴۱۲-۴۱۳.

ز تو رایست دولت افراختن ز ما سر به راه تو انداختن^{۲۸۳}

و از آنجا که منتهای همت و شجاعت بود به مقتضای

مصراع:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلاتن - مفعول - فاعلاتن]

کز شاه یک اشارت و ز ما به سر دویدن^{۲۸۴}

پای مبارزت در میدان محاربت نماده، از درگاه خدا و خداوندگاری به تضرع و ابتهال اتمام مقصود و اکمال مطلوب را استمداد همت و نصرت نموده، وداع فرمود و از لسان نوادر بیان حضرت اعلی مضمون این بیت

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن]

کرده‌ای عزم سفر عون خدا یار تو باد فتح و اقبال ز اطراف نگهدار تو باد

به گوش جان نیوشیده و به تاریخ [۱۰۶ب] سادس ذی القعدة سنه اثنی و عشرين و تسعمائة از محروسه دمشق از سر شوق و حضور متوجه غزه شد و چون مرحله اول و دوم به اقدام فتح و ظفر منطوی شد، از اطراف و جوانب غلغله غریو در اعراب ظاهر شده، طومان بای را از توجه موبک کشورگشایی به فتح مصر و استشراف زیارت حرمین شریفین شرفهما الله به قرینه تقدیم مقدمه الجیش منصوره خبر دادند. مشار الیه ازین معنی چون بید دست امید از خود باز داشته، چون آب از وصول باد بر خود لرزان شد و با غلبه توهم و اضطراب به هرگونه تدبیرات متصدی می شد و تقویت و معاضدت جانبردی غزالی را دفعه دیگر از عساکر متعاقب بفرستاد و صحایف و صایای مشحون به مضمون این ابیات بدو ارسال نمود.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

فرصت غنیمتست در جهد بر گشای چون وقت فوت شد نتوان اندرو رسید

فرصت چو در گذشت و محصل نشد مراد تا چند پشت دست به دندان توان گزید^{۲۸۵}

و به احتیاط و تیقظ او را تنبیه و اخبار نمود.

نظم:

[بحر محث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلمن]

^{۲۸۳} محمد علی مجاهدی، کاروان شعر عاشروا، قم، زمزم هدایت، ۱۳۸۶، ص. ۷۹.

^{۲۸۴} این مصراع از همام تبریزی است. همام تبریزی، همان، ص. ۱۳۶.

^{۲۸۵} حسین واعظ کاشفی، روضة الشهداء، ص. ۳۹۸.

به احتیاط قدم نه دلا که طرهء یار کمند حادثه در راه عقل و دین انداخت

و حضرت سنان پاشای مشار الیه منازل و مراحل را طی نموده [۱۰۷آ] و به تاریخ عشر اخیر ذی القعدة سنه اثنی و عشرين و تسعمائة به غزه نزول نمود و جماعتی که سابقا تسبق نموده بودند، به حضور مشار الیه انواع بهجت و شادمانی نموده، از توهم طرد و قتل خلاص شدند و در همین روز به تواتر اخبار محقق شد که غزالی به عریش که منزل سیم است، از غزه رسید و از غلبه و طنطنهء عساکر منصوره خوف و هراس در خاطر او ملقی گردانیده، از روی ابتهال و ابتذال دست امید به دامن و اذیال قبایل اعراب زده، اعراب بنی عطا و عطیه و بنی سوالم و بنی ابراهیم که در اطراف و جوانب غزه ساکن بودند و قبل ازین باجمعهم به موافقت بیعت سنان پاشا متحد الکلام شده، به تشریف خلع و تشریفات حضرت اعلیٰ خدایگانی خداوندگاری سر افراز شده بودند، به اباطیل کاذبهء غزالی خاک ادبار در چشم اعتبار انباشته، از جادهء مستقیم مطاوعت و متابعت روگردان شدند.

مثنوی:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

این فسوس دیو در دلهای کج می رود چون کفش کج در پای کج^{۲۸۶}

و به استظهار یکدگر از عریش کوچ کرده، به زعقه که منزل دوم غزه است، نزول نمودند و از آنجا کوچ کرده از سمت المستقیم سلطانی منحرف [۱۰۷ب] شده، جهت استلحاق اعراب جبل نابلس، به منزل فارعه که مرحلهء اول حجاج است، از غزه نزول نمود. چون از خبرگیران قراول این صورت به سنان پاشا رسید به حکم اضاعة الفرصة غصه به یقین دانست که اگر یک روز دگر مشار الیه را امان می دهد، دیگر دست جرأتش به گریبان مقاومت و محاربت او نمی رسد و دشمنان از اطراف و جوانب او را مرکز وار احاطه نموده. یکی را از ایشان به جان امان نمی دهند، لیلۃ الاحد مستعینا بعنایت ملک الابد فحوی.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

پیش دستی کن که نبود دست پیشین را بدل

مطمح نظر ساخته بعد از انقضای ثلث لیل نفیر ارتحال به گوش هوش عساکر نصرت اقبال رسانید و تمامی عساکر در نصف یک ساعت کوچ کرده، به موجب الخیر معقوده به ناصیه الخیول، بر مراکب فرصت مواکب سوار شدند و از راه نمایی بدرقهء توفیق و قلاووزان شب زنده دار تحقیق توفیق فتح و نصرت این طریق در

^{۲۸۶} این بیت از فیض کاشانی است. فیض کاشانی، کلیات اشعار مولانا فیض کاشانی، نشر. محمد پیمان، تهران، انتشارات کتابخانه سنائی، چاپ پنجم، ۱۳۷۲، ص. ۹۳. این نظم در کلیات این طور است: « می کند هر لحظه چندین فتنه راست \ این فسوس دیو در دلهای کج & از زبان این سخن در گوش آن \ می رود چون کفش کج در پای کج »

خواست و درپوزه نموده، به نیتِ الغزاء و قصد الاعداء رو به راه نهادند و چون اختیار این شبیخون از طریق عقل بیرون و به انواعِ اخطار مشحون بود، [۱۰۸آ] چه میانه غزه و فارعه اصلا آب نبود و آبِ فارعه در تصرفِ دشمن بود، بعضی از خیرخواهان این صورت را به طریقِ رفقِ امرارِ سمعِ سپهسالارِ مشار الیه نمودند، چندان التفات نفرمود و در جواب چنین فرمود:

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

به کوی باده فروشان کسی که ره دانست خیالِ عافیت اندشیه تبه دانست
و رای طاعت دیوانگان ز ما مطلب که پیرِ مذهبِ ما عاقلی گنه دانست^{۲۸۷}

و آن شب تا دلِ سحر بلا مانع و ضرر اراضی فتحِ مرضی را به اقدامِ سعی و اجتهاد و خطواتِ کوشش و رشاد طی و پی نمودند و در زمانی که از ایلغارِ شبیخونِ شبِ روانِ صبحِ صادقِ سپاهی سپاهی در خواب ماندگانِ شبِ منهزم و مکسور و عساکرِ منصوره روزِ رومِ نورانی بر لشکرِ جندی هندی لیلِ ظلمانی مظفر و منصور گشته بود، به غزالی و دشمنان که به نیتِ قلب و جناح خود را آراسته بیرون آمده بودند، رسیدند و در صحرا که سبزه نوحیزش در صفا و لطافت به خطّ مشکبوی گلعدارانِ ماهرو برابری می کرد، دوچارِ یکدگر شدند. سنان پاشای مشار الیه را از دیدنِ غزالی شوقِ تغلب و سوقِ تفوق به جوش و خروش [۱۰۸ب] در آورده.

مصراع:

شیر گرسنه‌ای که آهو بیند

فی الحال به قانونی که سابقان مقرر کرده بود، میمنه را به غلامانِ درگاهِ فلک اشتباه از سپاهی اغلی و سلاحداران که هر یک در روزِ وغا و معرکه هیجا شیرِ ژیان بودند، با لوای نصرتِ التوای فرهاد بیگ حاکمِ اهلِ تکلو به سانِ کوهِ بیستون محکم و متقن گردانید و میسره را به امرای عظامِ محمد بیگ عیسی بیگ اغلی حاکمِ غزه محروسه و اسکندر بیگ اوراناز اغلی حاکمِ قدسِ مقدس و سایر عساکرِ تند خوی جنگ جوی روم ایلی زینت و رتبتِ استحکام داد و قدام را به اقدامِ اقدامِ جان فدايانِ ینگیچری و دلیرانِ تفک اندازِ تندجری آراسته گردانید و خاطر را از عاقبتِ اندیشی عقبِ عسکر به حراستِ شجاعت و مردانگی بالی بیگ وُیوده میرِ لوای آیدین ایلی و فرقه‌ای از خواصِ ینگیچری فارغ ساخته، مهمیز کین بر کرده و سرین یکران زده، بر دشمن اسب انداخت.

^{۲۸۷} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۴۷، ص. ۶۷. این شعر در دیوان حافظ این طور است: « به کوی میکده هر سالکی که ره دانست \ دری دگر زدن اندیشه تبه دانست & و رای طاعت دیوانگان ز ما مطلب \ که شیخ مذهب ما عاقلی گنه دانست»

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

سپاهی چو آشفته پیلان مست همه نیزه و گرز و خنجر به دست^{۲۸۸}
چو با تیغ آهنگ خون آورند ز سنگ آب و آتش برون آورند

و از طرفین قبضهء قبض به گریبان روح یکدگر گشاده، همچو قضا از قفای [آ۱۰۹] یکدگر می تاختند. اتراک و اعراب میمنهء غزالی از خدایدی نایب اسکندریه و دولت بای نایب غزّه و یخشی بای نایب صغد و اعراب بنی عطا و عطیه و بنی سوالم باکتعها بر امرای لشکر روم ایلی که در میسرده قوشون ظفر مشحون استاده بودند، تاخت آوردند و اقدام ثبات ایشان را فی الجملة متزلزل ساختند. آخر تیغ و نیزهء خون-آشام از نیام انتقام آخته به دشمنان تاخته، بیجان هجوم ایشان را منع و ردع نمودند و خون بسی از سرداران و سروران این فرقه را مثل حاکم اسکندریه و غیر ذلک بر خاک مذلت ریختند.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

دلیران شیران دشمن شکار بر آورده از جان دشمن دمار^{۲۸۹}
فتاده دران دشت بر خاک کین غلامان مهروی زهره جبین

و طایر سنان کینه گذار سنان پاشا که به منقار حیر و قنطار مترصد شکار سینه و قلب غزالی بود، به جانب ایشان طیران و پرواز نمود و غزالی مشار الیه سینه را سپر بلا ساخته، پای اصطبار بر زمین استقرار استوار ساخته، مبارزت می نمود و میمنه و میسردهء خود را کار می فرمود و چون کار پیکار بدانجا انجامید که هر مقدار از بنادق سهام که از قسّ مکاحل [ب۱۰۹] مفارقت می نمود، بلا تخلف بر هدف جسم و جان دشمنان متصل و مصادم می شد و در هر قدم چندین اسب و سوار بر خاک موت و هلاک می افتاد، به ضرورت فرار بر قرار و هزیمت بر عزیمت اختیار فرمودند.

شعر:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلات]

أَيُّ يَوْمَيْنِ مِنَ الْمَوْتِ أَفْرُ يَوْمٌ لَا يُقْدَرُ أَوْ يَوْمٌ قُدِرَ^{۲۹۰}

نظم لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

^{۲۸۸} این بیت از اسدی طوسی است. اسدی طوسی، گرشاسب نامه، ص. ۲۹۷.

^{۲۸۹} مصراع دوم بیت اول از ابوالمفاخر رازی است. نگاه کنید: <https://article.tebyan.net/58653> ۲۹ \ ۰۶ \ ۲۰۱۶.

^{۲۹۰} قدر: قد YN. این شعر از علی بن ابی طالب است. علی بن ابی طالب، دیوان، ص. ۷۹. این شعر در دیوان این طور است: «ای یومی من الموت أفر \ یوم لا یقدر أو یوم قدر»

چو خورشیدِ خاور که افتد به میغ
پراکنده شد لشکر از ضربِ تیغ
پاشید لشکر چو از بیدِ برگ
به نوعی که ریزد ثمر از تگرگ
ز عکسِ شعاعِ سنانهای روم
چو یاقوت حمرا شد آن مرز و بوم
ز خونِ یلان شد زمین لاله گون
چو طاسِ فلک شد علم سر نگون
سر جرکسان میوهء دار شد
سنان ناوکِ چشمِ اغیار شد
جهانا چه بد مهر و زودافکنی
که خود پرورانی و خود بشکنی^{۲۹۱}

و غزالی چون غزال تیر خورده، سرعتِ سیر از برق برده، جانِ نیم مردهء خود را از معرکهء صیادانِ شیرگیر به صد حيله و تزویر به کنار انداخت.

نظم:

[وزن رباعی]

چون راست نیامد غرضت با تقدیر جانی که به پای خود بری یافته گیر

[۱۱۰] و عساکرِ منصوره دستِ نهب و غارت به سر و مالِ دشمنان دراز نموده، به نقود و اجناسِ بسیار و اسب و شترِ راهوار و غلامان و کنیزکانِ بی شمار فایز شدند و چون محلِ محاربه بی آب و عساکرِ منصوره از کثرتِ حرکت و شدتِ عطش بی تاب بودند، به سرعتِ تمام خود را به منزلِ دشمن که مسیل و منبعِ آب بود، رسانیدند و هرکس به جرعهء آب تسکینِ التهابِ تشنگی داده، از سرِ سرور و جمعیتِ خاطر و حضورِ بدین بیت می سرود.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

یکی شربتِ آب از پیِ بد سگال به از عمرِ هفتاد و هشتاد سال^{۲۹۲}

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعیلن]

وَلَلْمَرِّ أَحْوَالٌ وَلِلْحَالِ فُرْصَةٌ وَلِلدَّهْرِ أَوْقَاتٌ وَلِلْوَقْتِ حَدِيثٌ^{۲۹۳}

^{۲۹۱} بیت آخر از فردوسی است. نگاه کنید: <http://www.afghanmaug.net/index.php/-mainmenu-49/50-2012->

163/50-15v-08/42-22-30-10-----۰۹ \ ۰۱۸ \ ۲۰۰۱

^{۲۹۲} مولانا جمال الدین ابو اسحق حلاج اطعمه شیرازی، کلیاتِ بسحقِ اطعمه شیرازی، تصحیح منصور رستگار فسایی، تهران، میراث

مکتوب، ۱۳۸۲، ص. ۸۵.

^{۲۹۳} احمد بن عبد الأحد بن زین العابدین سرهندی امام ربانی، الدرر المکنونات النقیسه، ترجمه محمد مراد، ج ۳، مکه، المطبعة المیریة الکائنة،

۱۳۱۶، ج ۱، ص. ۴.

روز دیگر که سپهسالار آفتاب ما ملک درازی افلاک و جواهر انجم دوش را به یغمای عساکر امروز سپری ساخته بود و از پرتو خورشیدِ قیصر جهان آرا مکت و قدرتِ بهرام خون‌آشام و جمعیتِ عساکر انجم سپهر و اجرام در محتم شام انتقام و انزام چون سها و بنات النعش پراکنده و نابود گشته بود، سرهای سرداران که در اطراف و جوانبِ معرکهء مبارزت پراکنده افکنده بودند، جمع نمودند و اسپرانِ مقید را [۱۱۰ب] محل به محل به مردم متعین سپرده، اسامی را در دفترِ نصرت قید فرمودند و مقتضاء العود احمد را کار فرموده، مخفوفاً بالفتح و النصر و مقرونأً بالحشمة و العزة به عزتِ عودت نمودند و شرح حال را به احسنِ منوال و اصحِ اقوال از حسنِ کدخدا که به حسنِ سیرت وجودتِ قریحت و وفورِ سکینت از اشباه و امثالِ حسب الاقبال ممتاز بود، به آستانِ ملایک پاسبان عرض نمودند و سرِ نایبِ اسکندریه و سایر سرداران و اعلامِ انتکاسِ عنوانِ اربابِ طغیان و عدوان همراهِ ایشان فرستادند و سرنوشتِ اعدا را در مضمونِ این دو بیت به مسامعِ سکینهء کیوانِ ایوان عرضه داشت، فرمودند.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

سرِ دشمنانِ تو استغفر الله که خود دشمنانِ ترا سر نباشد
 نثارِ سمِ مرکبت باد اگرچه نثاری ازین بی بهاتر نباشد
 سخن بر سرِ دشمنت قطع کردم که مقطع ازینجای بهتر نباشد^{۲۹۴}

و الحمد لله تعالی علی تبالی الآیة و توارد نعمایه حمدا دائما ابدا کثیرا.

[۱۱۱] گفتار در نهضتِ ظفرِ فرضتِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی به قصدِ تسخیرِ قاهرهء مصر از دیارِ شام و تحریکِ اعنهء دولت به استقصاء و استصفای آن دیار از تسلط و تحکمِ اعدای نافرجام قال الله تعالی « تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ »^{۲۹۵}

چون از روزِ نخست رقمِ تقدیر بی تغییر به زوال و انتقالِ متونِ دولتِ شرآکسه به فصولها و انتقاص و انقراضِ این شردمهء شریبه به اصولها به شمشیرِ آبدار و مکاحلِ آتشبار حملهء رکابِ مواکبِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی بر کتابِ قصرِ لوحِ محفوظِ محرر و مقرر شده بود، هر آینه اسبابِ مفضیه و مقدماتِ مقضیهء آن یوماً فیوماً به میامنِ تأییداتِ خدایی و عواطفِ توفیقاتِ نامتناهی خداوندگاری مرتب و مهیا، محقق و مهنا می شد و جذباتِ فتح و نصرتِ الهی و عزماتِ ظفر و فرصتِ حضرتِ اعلیٰ ستاره سپاهی کماهی مدد و اعانتِ نموده، زمامِ مرآم آن حضرت به سرحدِّ مقصود و وصلِ اقبالِ موعود، منساق و منجر می ساختند. درین ولا که

^{۲۹۴} از یادداشت علی اکبر دهخدا است.

^{۲۹۵} <https://www.vajehyab.com/dehkhoda/%D9%85%D9%82%D8%B7%D8%B9> \۱۰ \۰۶ \۲۰۱۸.

^{۲۹۶} قرآن، سوره ملک ۶۷ / ۱.

از درگاه معلا دو فقره از عساکر منصوره و دو فرقه از متجندۀ محروسه به تقدیم فتح قاهره مصر به جانب غزه [۱۱۱ب] و الخدود روانه ساخته بودند و طایرِ همتِ عالی نُهت را بدرقه تحصیلِ مطالب و مآربِ ایشان ساخته، خاطرِ عاطرش به سکون و توقفِ شام اصلا آسایش و آرام نداشت. چه اعدای را از توجهِ عساکر متبالیه بدان صوب نهضت و توجهِ اعنّه متعالیه همایون محقق شده بود و سوء الظن من الحزم در بعضی اوقات حضرتِ اعلی را به جوازِ وصولِ مضرّتی از جانبِ اعدا به عساکرِ منصوره که دران دیار به غربت و عدمِ خبرت موصوف و اطراف و جوانبِ ایشان به اعدای غدار از اعراب و اتراک محفوف بود، دغدغه می داد. رعایهٔ لَهذه الملاحظات ووقایهٔ لتلك المضرات کلام فصاحت نظام امیر المومنین وبعسوب الدین النجد القمقام الباسل المقدم السیف الصمصام المتصدی لبثّ المکارم والصلات المتصدق بخاتمه فی الصلوة الغالب علی الغالب علی بن ابی طالب کرم الله وجهه لاصواب مع ترک المشورة و "نعم الموازره المشاوره"^{۲۹۶}، قدوه ساخته، با انصارِ دولت و اعوانِ حضرت درین باب مشورت نمودند. بعد از قرارِ مشاورت به مسارعت توجهِ اهتمام فرمودند و تعیینِ وقت و زمان و تبیینِ ساعتِ مختاران از رای رزین [۱۱۲آ] ستاره‌شمارانِ نجوم و موقتانِ درگاهِ فلک مرسوم استفسار و استنصار نمودند و منجمین بعد از تسخیرِ طالع و تحقیقِ تقویمِ کواکب و مطالع و تفتیشِ انظار و اتصالاتِ صعود و هبوط معروض داشتند که چون موكبِ همایون روزِ دو شنبه بیستم شهر ذی القعدة سنه اثنین و عشرین و تسعمائة از سوادِ شام پرتوِ صبحِ دولت بر سکنه دیارِ مصریه اندازد، بی تحملِ مزیدِ کلفت و تصدی عتیدِ مشقت، آن ممالک از اعدا مستخلص و مستصفا می گردد و اگر قضا موافقِ تقدیر و تقدیر مطابقِ این تصویر باشد که به اتفاقِ حسنه درین وقت از اوضاعِ فلکی روی نموده، سهامِ این احکام انشاء الله العلام از هدفِ وقوع اصلا متخلف نخواهد شد و الا.

شعر:

[بحر وافر: مفتعلن - مفاعلتن - فعولن]

أَدْبَرَ بِالنُّجُومِ وَلَسْتُ أَدْرِي وَرَبُّ الْأَرْضِ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ^{۲۹۷}

چه ذاتی که در سراچه ملکِ حلم و قدرتش علمای وحید و فضلالی فرید با وجودِ اتصاف به علم « عِلْمُهُ الْبَيَانُ »^{۲۹۸} هنگامِ استکشاف و استفتاء چهره و عارضِ جواب را جز به غالیه و الله اعلم بالصواب تحریر نمی نماید و مهره علمِ نجوم که سیاحانِ عوالمِ افلاک و مهندسانِ عمرانِ خطه [۱۱۲ب] خاکند، به میلِ تأمل بر تخته‌بندِ رمل احکامِ نفسِ خود را جز به نقشِ « وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ »^{۲۹۹} مزین نمی

^{۲۹۶} محمد بن ابراهیم بن یحیی علی الأنصاری الوطواط، غررُ الخصائص الواضحة و غررُ التفاضل الفاضحة، تحقیق ناصر محمدی محمد

جاد، ۲ ج.، مصر، دار الیقین، ۲۰۱۰، ج. ۱، ص. ۳۱۰.

^{۲۹۷} محمد بن قاسم بن یعقوب، همان، ص. ۲۴۱. مصراع دوم این طور است: « وَرَبُّ النَّجْمِ ... »

^{۲۹۸} قرآن، سوره رحمن ۵۵ / ۴.

^{۲۹۹} قرآن، سوره أنعام ۶ / ۵۹.

سازند. پس اظهار عجز و نادانی درین باب از شمیم دانش و دانایی تواند بود، هذا و « الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ »^{۳۰۰}. بعد ازان حضرت اعلیٰ به قلب قوی و دولت هنی به ساعت مختار از خطهء طیبهء شام نهضت فرمودند. چون مسافت سعسه و قنطره به اقدام مواکب دولت مراکب به قطع رسید و قنطرهء جسر یعقوب و آن حدود و حوالی که منزل ثالث است، از شام از عبور زلال بحار عساکر منصوره که قاصد تسخیر سریر یوسف صدیق بودند، مالا مال شد. اعیان اعراب آن حدود و حوالی روز به روز احوال منازل و مراحل حضرت اعلیٰ کشورگشای را به پایهء سریر قاهره بار می نمودند. ملک طومان بای از وصول این خبر از خود بیخبر و مادهء اضطراب و استنماه از دل و دیده اش به یکبار مهجور گشت و روی جواب و رای صوابش در حجاب استحالت مستور و محجوب شد و از فواید "ینال بالرأی ما لا ینال من القوة والجنود" محروم ماند و قلب عساکر جرکسیه را که اعتنای تمام بر اجتهاد و اهتمام ایشان داشت، در ایقاع قتال و انفاد جدال [۱۱۳] ضعیف القلب یافت. زبان حالش از نکایت این حکایات بدین ابیات مترنم بود.

شعر:

[بحر وافر: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

وَإِخْوَانٌ حَسِبْتُهُمْ دُرُوعاً فَكَانُواهَا وَكَانُوا لِلْأَعْدَادِ
وَحَلَّتْهُمْ سِهَاماً صَائِبَاتٌ وَكَانُواهَا وَلَكِنْ فِي فُؤَادِ
وَقَالُوا قَدْ صَعَتْ مِنَّا قُلُوبٌ لَقَدْ صَدَقُوا وَلَكِنْ عَن وَدَادِ^{۳۰۱}

و بعد از جریان دو روز جمیع اعظام امرا و اعیان و سرداران خود را طلب نموده، از رای بتراء در دفع این واقعهء هایل که نه در مشیمهء فعل و قوت آرزوی بازوی ایشان بود، چاره جوی نمود و ایشان را به هر گونه نصایح و نکوهش تهدید و ترعیب، تعییر و ترهیب نموده، به جدال و قتال راهنمایی می کرد و می گفت که تا غایت اوقات را به استماع نغمهء داودی و التذاذ اصوات تار چنگ و عود و معانقهء سراری بیض و سود و مشاهدهء جوانان حور منش بهجت سرود گذرانیده، کام جان از رشف زلال عقیق یمانی و اخذ کأس از دست ساقیان ماهپیکر در مجلس امانی گرفتند و از صیانت ملک و حفاظت مملکت غافل گشته، نعمت سلطنت سیصد سالهء قدیمی و ولی نعمت سی سالهء جدیدی را به واسطهء عدم مساعدت و مبارزت و اهمال مجاهدت و مصارعت هدف سهام انکسار و انتشار [۱۱۳ب] ساختند و عرض سلطنت و آبروی خلافت را بر خاک مذلت ریخته، زندگی دو روزه را با بدن نامی بر حیات جاوید و ننگ نامی اختیار فرمودید.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

^{۳۰۰} قرآن، سوره ملک ۶۷ / ۲۶.

^{۳۰۱} ابن الرومی، دیوان ابن الرومی، شرح احمد حسن بسج، ۳ ج، بیروت، دار الکتب العلمیة، ۱۹۹۴، ج. ۱، ص. ۵۲۵. مصراع اول بیت اول شعر در دیوان ابن الرومی است: « وَأَخْوَانٍ اتَّخَذْتَهُمْ دُرُوعاً »

همه مرگ راییم پیر و جوان به گیتی نماند کسی جاودان
 اگر سال گردد فزون از هزار همین است راه و همین است کار^{۳۰۲}
 نه بی دل بماند نه مرد دلیر نه روبه بماند نه درنده شیر
 شکاریم یکسر همه زیر مرگ سری زیر تاج و سری زیر ترگ^{۳۰۳}
 یکی زود سازد یکی دور تر سرانجام بر مرگ باشد گذر^{۳۰۴}

اکنون حضرت قیصرِ مشار الیه که آوازه‌ای و صدای کشور ستانی و سطوت و صولتِ جهانگیریش آفاق و انفس را احاطه نموده، شمشیرِ شجاعت بر میانِ جلادت بسته، پای جرأت و کامرانی در میدانِ صاحب‌قرانی نهاده، روز به روز آثارِ فتوحاتِ متجدده و ابوابِ فیوضاتِ متعدده به معاضدتِ عساکرِ منصوره بر چهرهء مراد خود مفتوح می‌سازد. اینک به عزمِ استخلاصِ دیارِ مصریه به غزّه رسید. یقولون والقلب للقول مصدق فیصره عمی یسمعه صم و لا محاله این معنی به خوبتر صورتی عما قریب آن حضرت را با وجودِ اهتمام و اجتهاد ازان جانب و عدم اتفاق [۱۱۴] و وجود نفاق ازین جانب در مرایای مطلوب منطبع خواهد شد.

نظم:

[بحر رجز: مفتعلن - مفاعلن - مفتعلن - مفاعلن]

سنگِ جفای آسمان شیشهء بختِ ما شکست دورِ فلک به عهدِ ما خود قدح وفا شکست
 دوحهء باغِ عیش را صاعقهء ستم بزد سقفِ سرای طبع را زلزلهء بلا شکست
 طاسِ نگونِ آسمان کرد زمین چو طشتِ خون در رگِ جان ز بس که او بیشتر جفا شکست^{۳۰۵}

گفتار در وصول و قدوم مواکبِ ظفر موسوم به قصبهء رمله و استشراف به زیارتِ مسجدِ اقصی و

حضرتِ صخره

یوم الاثینین خامس ذی الحجة الحرام بعد از آن که چهار منزل خیر مرام از برکهء طبریه و خان لجنون و قاقون و جلعولیّه به مراحلِ فتح و سداد و خطواتِ دولت و رشاد قطع نموده بودند، جویبارِ قصبهء رمله به نزولِ خیامِ سرادقاتِ اّبتهت و جلال و ضروبِ سرایرِ قرطاس فام عظمت و اقبالِ رشکِ بهشتِ برین و نهرِ سلسالِ ماء معین گشت و حال آن که قبل از ورودِ رایاتِ اقبالِ غایات بدین دیار و عمارات به سه چهار روز

^{۳۰۲} ابو القاسم فردوسی، همان، ص. ۱۹۴. این بیت در شاهنامه این طور است: « اگر سال گشتی فزون از هزار همین بود خواهد سرانجام کار »

^{۳۰۳} ابو القاسم فردوسی، همان، ص. ۱۹۸. مصراع اول این بیت این طور است: « شکاریم یکسر همه پیش مرگ »

^{۳۰۴} ابو القاسم فردوسی، همان، ص. ۲۰۰. مصراع اول این بیت این طور است: « یکی زود سازد یکی دیر تر »

^{۳۰۵} این نظم از افضل الدین کرمانی است. مهرداد چترایی، " اشعار نویافتهء شاعران قدیم کرمان، در سفینهء سعدالهی "، تهران، آینه میراث، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، دوره ۱۱، شماره ۵۳، ص. ۷۷.

جمعی از مفسدانِ قاصر العقل از فلاحین، نفسِ رمله و اعرابِ اطرافِ آن بنا بر ظنّ فاسد فرارِ سنان پاشا از کنارِ غزه در نهضتِ شبیخونِ غزالی دستِ جسارت به خسارتِ نفس و مالِ معدودی از عساکرِ منصوره که حسب الاوامر المطاعة [۱۱۴ب] به اردوی سنان پاشا می رفتند، دراز کرده، بعضی را از ایشان کشته و به خاک و خون آغشته و بعضی را برهنه کرده، گذاشته بودند و از تسلطِ امنای دیوانِ اعلی که جهتِ ضبطِ حقوقِ دیوانی و صونک و مالِ غایبی دشمنان بدانجا رفته بودند، استعفا جسته،^{۳۰۶} به تخفیفِ نهب و ایشان را از تحملِ حملِ احمال و اثقالِ ممنون و سبکبار ساخته، بدرود کرده بودند و مخازنِ دهنِ زیت و صابون و سایر اموالِ صونک و خراج که به اهتمامِ امنای دیوانِ مجتمع و مضبوط شده بود، به دستِ عدوانِ تالان و تاراج بر یکدگر متفرق ساخته بودند. عساکرِ منصوره را از رؤیت و استماعِ این افعال و اقوال نایره انتقام و مکافاتِ اشتعال پذیرفت و واقعی واقعه را به مسامحِ علیه نوابِ حضرتِ اعلی رسانیدند. نوابِ کامکارِ همایون بعد از تأمل از روی سکینه و اصطبار حکمِ عدالتِ آثار انقاد و اصدار فرمودند که تفحص نموده، اشرارِ مفسدینِ این طایفه را پیدا ساخته، به « جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا »^{۳۰۷} به یساقِ قصاص رسانند. عساکرِ ظفر پیکر را از تجویزِ این مقدارِ رخصتِ حمیتِ غیرت و جرأتِ استیلا نموده، تیغِ کین از نیام انتقامِ مسلول ساخته، از معسکرِ همایون رو به قصبهء [۱۱۵آ] رمله نهاده، دمار از روزگار هر که مصادمِ نظیرِ ایشان شد، بر آوردند و در زمانِ یسیر جمعِ کثیر به قتل آورده، بعضی را مقید و اسیر ساختند.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

رعیت چو با شاه عاصی شود	به خون‌ریزشِ خویش راضی شود
رعیت چو شمشیر بازی کند	به اتلافِ خود ترک تازی کند
رعیت که تخمِ فساد افکند	ره خود ز سمتِ سداد افکند
فلاح رعیت فلاحت بود	نه آیینِ تاراج و غارت بود
نباشد ورا نفعی زین کشت زار	به جز خونِ دل بهره انجام کار

حضرتِ اعلی صاحب‌قرانِ کشورستان را منهی " الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ " ^{۳۰۸} باعثِ رأفت و رحمت شده، شعلهء نایرهء قتل و غارت و موادِ نازلهء فتنه و سعایت را به زلالِ منع و ردع منطقی و منتفی فرمود و منادیِ امان و اطمینان، آوازه و صیتِ الامان ثم الامان به گوشِ هوشِ بیچارگانِ درمانده به جان رسانید و به استخلاصِ مقیدانِ سبی و اسر حکمِ عالی مطلق شد و هذا و لا شبهه عرضِ اصلی و مقصودِ ذاتی

^{۳۰۶} در حاشیه

^{۳۰۷} قرآن، سوره شوری ۴۲ / ۴۰.

^{۳۰۸} اسماعیل بن محمد العجلونی، کشف الخفاء و مزیل الإلباس عمّا اشتهر من الأحادیث علی السنة النَّاس، تحقیق احمد قلاش، ج ۲، حلب، مکتبة التراث الإسلامي، ج ۱، ص ۵۲۵.

حضرت اعلیٰ صاحب‌قرانی از تسخیر ديارِ عرب و تویخ اعدا تطهیر و تنقیح حرمین شریفین شرفهما الله و تنزیه و تقدیس قبلتین کریمتین از لوٹِ ملبسه [۱۱۵] و مخالطهء ظلامِ ظلمت انجام این طایفه نافرجام بود. بحمد الله و منه و شکر الله و عونہ کہ وجههء این مطلوب و چهرهء این محبوب به احسن صورت و اسلوب در مرآت حقانیت صفتِ ملائکِ ملکاتِ همایون به ملاحظهء « جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا »^{۳۰۹} صورتِ تحقق و ارتسام پذیرفت و مع ذلک عروج به معراج زیارتِ صخرهء شریفه و مسجدِ اقصی، اقصی معارج و مآرب این اسفارِ خیر آثار دانسته، جلّ همت و کلّ نهمت موصول و مقصور به وصول این مقصد و مأمول بود.

شعر:

[بحر وافر: مفاعلتن - مفاعلتن - فعولن]

إِذَا دَنَّتِ الْمَنَازِلُ زَادَ شَوْقِي خُصُوصاً مَا إِذَا دَنَّتِ الْخِيَامُ^{۳۱۰}

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعولن]

دل که آینهء شاه است غباری دارد از خدا می طلبم صحبتِ روشن رای
کرده‌ام توبه به دستِ صنمِ باده فروش که دگر می نخورم بی رخِ بزمِ آرای
سخنِ غیر مگو با منِ معشوقه‌پرست کز وی و جام می‌ام نیست به کس پروایی^{۳۱۱}

درین اوقات آفتابِ اشتیاق از مطلعِ خلوصِ اعتقاد و دین‌داری طالع و لامع گشته، همای طایرِ زایرِ فرخنده‌بال جناحِ طیرانِ آمال به معراجِ آن کعبهء اقبال مهیا و طیار ساخت و با آن که مجال چون دلِ دشمنان تنگ و وقت چون ذهابِ دولتِ اعدا بی توقف و درنگ بود [۱۱۶] و از اطراف و جوانب معسکرِ همایون اعدای اتراک و اعراب به حرکت آمده، در کمینِ فرصت و اندیشه‌ای دست برد و نهضت بودند و تخلیهء اردوی فلک‌پوی از نفسِ نفیسِ خود درین ازمان به مثابهء تخلیهء بدن از روح و جان و موجبِ تَطَرُّقِ انواعِ مفاسد به مقاصدِ عالیهء ملزم، ترددِ اصنافِ مکاید به مطالبِ سامیه بود، تصمیمِ نیتِ شریف فرمودند و به مقتضاء "الفرصةُ تمرّ من السحاب و تسیر سیر الشهاب" عزمِ جزم نمودند و استدعای استدلالِ ارکانِ دولتِ توقیفِ شریف را به دلایلِ عقلی چندان التفات فرمودند. چه رای رزانت‌آرای صواب‌اندیش بر دقایقِ این امور کما بیش خبیر و بصیر بود و می دانست که صعوه و ثعلب را یارای تقرّب به آستانِ آشیانِ شاه‌بازِ آسمان-گرد و مقامِ ضرغامِ ناهیدانتقامِ صحرانورد، به هیچ حال ممکن نباشد. صبحهء روز سه شنبه سادس ذی

^{۳۰۹} قرآن، سوره‌ء اسراء ۱۷ / ۸۱. « جاء الحق وذهق الباطل إن الباطل كان ذموقا » YN

^{۳۱۰} این بیت از ناصر العنابی است. نگاه کنید: http://iraq.poetrybook.biz/2015/05/blog-post_575.html ۲۹ \ ۰۶

۲۰۱۶ \

^{۳۱۱} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۴۹۰، ص. ۶۷۰.

الحجة الحرام سنهء مذكوره به نیت صافی و اخلاص وافی بعد از استحفاظ معسکر همایون به مستحفظ عنایت و صیانت الهی بعضی از امرا خصوصاً جناب سنان بیگ بیگلریگی را جهت حفظ و ضبط اغرق در اردوی مبارک گذاشت و بعضی از اعیان و ارکان دولت را مثل یونس پاشا [۱۱۶ب] و حسام پاشا به رفاقت رکاب شریف مقرر داشت و چون نسیم صبا متوجه کوی وفای ارباب هدایت و ولا شد، اکثر خواص مقربین از صدور عظام و علمای اعلام و حکمای کرام به همراهی رکاب سعادت فرجام، به قصد استشراف به شرف زیارت آن آستانه و مقام متابعت نمودند.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - متفعّلن - فعولن - مفاعلن]

أَيَا فُؤْدُسُ أَمَالِي وَأَقْصَى مَآرِبِي وَيَا حِطَّيْتِي فِي سِرِّ سِرِّي وَإِعْلَانِي
فَأَفْتَحْ عَلَيَّ إِقْبَالَنا بَابَ رَحْمَةٍ وَيَجْرِي عَلَيَّ آمَالِنَا عَيْنُ سُؤْلَوَانِي

و سرعت سیر از صبا و شمال استعاره و استحصال نموده، در عرض یک روز مسافت این طریق را به مقطع رسانید و چون بقیه و بارگاه مسجد اقصی و صخرهء صما معلی و امکانه و مقام جمیع انبیا و اولیا مشرف گشتند، فضایل ذات ساطعة اللوامع این بقعهء علیّه و مفاخر صفات لامعة السواطع این منزل سنیه بر افکار اولی الأبصار کالشمس فی رابعة النهار و نور الاسفار لایح و ظاهر است. پس اثبات و استقصار کمالات این آستانهء قدس صفات از قبیل تحصیل امور ممتنع^{۳۱۲} بل مستحیلات است.

مصراع:

[بحر بسیط: مستفعّلن - فعلن - مستفعّلن - فعلن]

الشَّمْسُ يَكْبُرُ عَنْ حَلٍّ وَعَنْ حَلِّ

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاطن - مفاعلن - فعلن]

قدم نهاد قلم تا به قدر شرح کند ز وصف صورت مدحش نگار معنی را
خرد گرفت عنانش کزین سخن بگذر [۱۱۷] به ملاحظ چه حاجت شب تجلی را^{۳۱۳}

و بعد ازان حضرت اعلی از سر صدق و افتخار و خلوص عقیدت و افتقار روی نیاز و انکسار بر محلی که پای مبارک حضرت رسالت پناه ختمی صلوات الله و سلامه علیه در شب معراج رسیده بود، نهاد و به تضرع و زاری و تخشع و امیدواری از زلال جویبار چشم اشکبار درر نثار گلشن رخسار اعمال حسنه را نصرت و ابتسام داده، در زیر لب بدین ابیات ترنم شریف می نمود.

^{۳۱۲} در حاشیه

^{۳۱۳} حامد حسین الموسوی اللکنهوی، عباقرة الأنوار فی امامة الأئمة الأطهار، ۱۳۱۷، ص. ۳۸۸. مصراع دوم بیت اول این طور است: « ز وصف صورت مدحش نگاشت »

نظم:

[بحر سریع: مفتعلن - مفتعلن - فاعلن]

ای تن تو پاک‌تر از جانِ پاک
ای شبِ گیسوی تو روزِ نجات

روح تو پرورده روحی فداک
آتشِ سودای تو آبِ حیات^{۳۱۴}

لمؤلفه:

[بحر سریع: مفتعلن - مفتعلن - فاعلن]

خاکِ کفِ پای تو تاجِ سرم^{۳۱۵}
خاکِ سرِ کوی تو جانِ من است
چشمِ من از خاکِ درت روشن است
خاکِ درت مسندِ شاهی مرا
قصدِ من از سلطنت و سروری
قدس ز تو رتبه‌ء تلطیف یافت
[۱۱۷ب] صخره‌که عرشِ عظیم ارفع است
از قدمت یافته اقبال را
ای شه‌دین‌پرور ز فرف‌سوار
بنده سلیمی ز غلامانِ تست
روی من و خاکِ کفِ پای تو
لطف کن و دستِ امیدم بگیر

سرمهء چشم و گهر افسرم
مقصدِ آمال و امانِ من است
خاکِ درت روشنی‌کشور است
پایهء اقبالِ کماهی مرا
نیست به جز خدمتِ دین‌پروری
صخرهء صمّا ز تو تشریف یافت
وز گهرِ جوهرِ جان انفع است
منزلت رفعت و اجلال را
چشمِ عنایت سوی این بنده دار
با همه حشمت ز گدایانِ تست
دستِ من و دامنِ سودای تو
رحم کن و عذرِ گناهم پذیر

و چون از مناسکِ زیارت و مسالکِ طواف و ضراعت تقبل الله منه و من من معه فارغ شدند، قاضی عسکر روم ایلی و اناطولی حضرت رکن الملة و الشریعة و الدین زیرک زاده و اساس الافادة و الحمكة و الفطانة و الافاضة و الشریعة و الدین کمال پاشا اغلی را به تغریق نقود صدقات و توزیع صلوات خیرات و تقسیم مبرات بر فقرا و ارباب حاجات و گوشه‌نشینانِ زوایای اعتزال و خلوات مأمور ساختند و دستِ طلب و کفِ رجا و امید فقرا و مساکین بل عامهء رعایا و برابا قدس مقدس که به سوالِ نوالِ این افضال اطاله و مفتوح فرموده، از درم و دینارِ سرخ و سفید مالا مال گردانیدند و بعد ازان از منزویانِ [۱۱۸آ] سلطنتِ فقر و معتکفانِ زوایای فخر تفتش و استکشاف فرموده، به صحبتِ شریفِ حضرتِ شیخ محمد بن جمعة که در حلقهء اولیا و زمروه اصفیا به شهره و شیوع چون جمعة سرآمدِ ایام اسبوع بود و حضرتِ شیخ ابو اللطف لَطَفَ الله به و بامثاله که در مضمارِ طاعت و فضیلت به صولجانِ ریاضت و افادت گوی معارفِ حقیقت و

^{۳۱۴} این نظم از مخزن الاسرار نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۵-۱۶.

^{۳۱۵} این مصراع از مخزن الاسرار نظامی است. نظامی گنجوی، همان، ص. ۱۱۲. مصراع این طور است: «تاج سرم خاک کف پای تو».

طریقت از همگان ربوده، ملاقات فرمودند و از صحبت شریف ایشان استیناس موانسهء معنوی نموده، از بواطن فیض موطن و انفاس قدس اقتباس ایشان استفاده خیرات و استفاضهء برکات و سعادات فرمودند و ریاست فراغت سلطنت و سروری معنوی را به مراتب از حکومت کثیر العایلهء خطیر الغائلهء خلافت و حکومت ظاهری ارفع و انفع دانسته، این بیت بر لسان نوا در میان ایشان جاری شد

نظم:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن]

در میان خاطر آسوده کسی راست که او دامن دوست گرفته است، کناری دارد^{۳۱۶}

و بعد از زیارت وداع و تألم و تأسف بر مفارقت و التیاع سالم غانماً چون سلطان سیارگان و جمشید خورشید عالم گیر درخشان بیت الشریف اردوی مبارک را مقصد رجعت و مطلب عودت شریف فرمودند و عساکر منصورهء [۱۱۸ب] کرار در رکاب قیصر جم اقتدار چون جریان سلسال به جویبار و سریان نسیم صبا به دیار یار به معسکر ظفر کردار واصل شدند و الحمد لله رب العالمین.

ذکر توجه رایات آفتاب غایات از رمله به جانب غزه

روز پنجشنبه سابع ذی الحجة که عواطف الهی اطراف و جوانب رایات فتح مباهی را به چاره جویی ظفر محفوف و احاطه نموده بود و لشکر توفیق بر طریق فتح به راهنمایی مقصود انتظار عساکر منصوره می کشید، حضرت اعلیٰ کشورگشایی از رمله کوچ کرده، به قریهء اسدود نزول اجلال نمودند و از آنجا به داعیهء نزول غزه مبارکه ارتحال فرمودند. در اثنای طریق قبهء مختصر که به قبر ابو هریره صحابی رسول صلوات الله و سلامه علیه مشهور و معروف بود، زیارت فرمودند و به حشمتی که تا سلطان فلک دوار به لشکر کشتی ثوابت و سیار در تمادی ازمنه و اعصار گرد مرکز عالم عناصر دایر و سایر است، صاحب قرانی از گردنکشان روزگار بدین مهابت و اقتدار ندیده و گوش هوش آبای اثیریات علویات و سامعهء اسرار امهات سفلیات در مدت ایجاد و حیات صیت و صوت طنطنهء عظمت اقبال صاحب شوکتی چنین هرگز نشنیده،

[۱۱۹آ]

لمؤلفه:

[وزن رباعی]

تا هست برین طارم فیروزه نما سلطان فلک به حشمت نور و ضیا

^{۳۱۶} این بیت از غزلیات سلمان ساوجی است. سلمان ساوجی، دیوان سلمان ساوجی شامل: غزلیات، ترجیعات، قصاید، رباعیات، با اهتمام منصور مشفق، چاپ دوم، تهران، بنگاه مطبوعات صغیعلیشاه، ۱۳۶۷، ص. ۱۷۳. بیت در دیوان این طور است: « زین میان خاطر آسوده کسی داشت که او \ دامن دوست گرفتست و کناری دارد »

در دهر به رفعتش ندیده هرگز جان‌بخش و جهان‌ستان بدین زیب و بها

متوجه غزه شدند و عیون نباتِ بناتِ حوالیِ غزه چون از غبارِ سنابکِ مواکبِ همایون قریر العین گشته، به پیرایه زیور اکتحال اتصاف یافتند. زمره‌ای از عساکرِ محروسه و اعیانِ امرای دولتِ منصوره که سابقاً به رفاقتِ حضرتِ سپهسالارِ غضنفر شکاری سنان پاشا به رسمِ طلیعه به جانبِ غزه آمده بودند و مشاقِ کلفت و کدورتی که ایشان را به واسطه مهاجرت و مبادعت از آستانِ مسرت ارکانِ بهجت ایقان ملحق شده بود و به فتحِ محاربه‌ء جانبِ غزالی به میامنِ عنایتِ خدا و خداوندگاری تدارک پذیر گشته، در خدمتِ سنان پاشای مشار الیه به احرازِ کعبه‌ء اقبال و استقبالِ رایتِ ابتهت و اجلالِ احرامِ بسته، بیرون آمدند و بر شارعِ سلطانی به حضرتِ اعلی‌گیتی ستانی رسیدند و تمامی مستقبلاً قبله‌ء اقبال از اسب به زیر آمده، به رسمِ ادب زانو زده، شرایطِ عبودیت و تعظیم و مراسمِ خدمت و تکریم به تقدیم رسانیدند و چون اعیانِ امرا و حکام به شرفِ [۱۱۹ب] پای‌بوس و التئام کردنِ مفاخرت و اکرام از فرقدینِ اجرام گذرانیده، در مقابله این موهبتِ عظمی دست و زبان به شکر گذاری منطلق و منشرح گردانیدند و این بنده‌ء داعی و بنده فرمانِ دواعی که انتظامِ مهماتِ مالیه دیوانیه و تهیه‌ء آزوق و علیقِ عساکرِ منصوره‌ء سلطانیه از اعمالِ صفت و غزه و رمله و قدس مقدّس به تمشیتِ رای قاصر این فقیرِ حقیر مفوض و مرجوع بود و در اتساق و استوای امورِ ملکی آن حدود که به تمشیتِ رای رزین و فکرِ صواب اندیش دوربینِ حضرتِ سپهسالاری متعلق بود، آنچه به تدبیر تحریر و تحریرِ تدبیر منوط بود، فقیر را دران رابطه دخیلی بود. به رفاقتِ حضرتِ مشار الیه به پای-بوس همایون و به قتلِ رکابِ متبرک میمون مشرف گشت و چون یومِ الموکب هذا یومِ عرفه‌ء مسلمین و عیدِ مخلصین متخصصین بود، این فقیر جرأت نموده مطلع این غزل را از گفته‌ء قاصر خود در حین رکاب‌بوسی به مسامح جلال رسانید.

لمؤلفه:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

دیگران را عید اگر فرداست ما را این دم است ^{۳۱۷}	ای که امروز از قنومت روضه‌ء جان خرمست
کین چنین عید فرح‌بخش اندرین عالم کم است	ساقیا در ده شرابِ عیشم از جام مراد
حلقه‌ء زلفش که در دورِ قمر خم در خم است	[۱۲۰آ] در خمِ آزارِ دل‌های پریشان است باز
کین چنین شاهِ ملک سیرت ز نسلِ آدم است	چون نگردد از ملک بر تر بنی آدم به قدر
وان سلیمانی که در هر دست او صد خاتم است	آن فریونی که در هر لفظ او صد گوهر است

و بعد ازان سنان پاشای مذکور پیشکشی که گنجِ وسعِ همت و سعتِ قدرت و قوتِ او اقتضای آن می‌کرد، از جوارح و شاهین و غلامانِ ماهروی زهره جبین و قطارِ شتر و استر و اسبها با زین و اوانی ذهبیه و

^{۳۱۷} مصراع دوم بیت اول از سعدی شیرازی است. سعدی شیرازی، همان، ص. ۳۸۸.

فضیّه و نفایس اجناس و اقمشهء نفیسیهء قبروسیه و غیر ذلک " مما لا عینَ رأتْ وَلَا أُذنٌ سمعتْ وَلَا حَظرتْ عَلی " ۳۱۸ خاطرِ امرا گذرانیدند و نوابِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی عنایت نموده، اکثر آنها به اقبال قبول مقرون ساختند و به طالعِ سعد و میمون در مصطبه‌ای که به جانبِ شرقی غزه واقع است و همیشه منزل اساطین سلاطین و موردِ اعظمِ خواقین بوده، نزولِ اجلال فرمودند و امرای کرام و وزرای عالی مقام و قضاتِ عسکرِ اسلام به محل و مقام در اطراف و جوانبِ بارگاهِ آسمان پناه دولتخانه گردون اشتباه فرور آمدند و امرِ سعیدِ شریف به تحقیق و استکشافِ حقیقتِ عید از صدورِ شریعت و علمای کتاب و سنت به نفاذ پیوست [۱۲۰ب] و بعد از آن که حسب الشرع و الدین و اثرِ تحقیق مبادئ الحق و الیقین نزد قضاتِ عسکرِ غبارِ شک و خفا و سحابِ ارباب و اختفاء از هلالِ ابروی دلکشِ افلاک به مستهل افواه شهودِ عدول منحل و منجلی شد و محقق گشت که روز پنجشنبه داسِ حصادِ مزرعهء امانی بر سبزه‌زار سپهرِ لاژوردی چهر بدین نمط و مثال دیده‌اند.

نظم:

[بحر محتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

فتاده گویی در فرشِ نیلگون که رقص ز ساقِ زهرهء رقاصه نیمهء خلخال

حکمِ شرع نافذ شد که فردای شبهء عاشرِ ذی حجهء حجهء مذکوره عید است و کوسِ بشارت به گوشِ اربابِ هدایت به قدم برید عیدِ خجسته نوید رسانیده، زنده دلانِ رجا و امید را بدان مسرور و مبتهج گردانیدند و در موكبِ عید ارکانِ دولت از وزرای عالی منقبت و صدورِ سامی مرتبت و علمای نامی منزلت و حکمای داهی رتبت و جمهورِ عساکرِ منصوره و کافهء خواص و زمرهء عوام محروسه به احرازِ بساطبوسی همایون و استشرافِ مبارک بادِ عیدِ میمون علی اختلافِ مراتبهم مشرف گشتند و در جنبِ دولتخانهء معلی در محلّ وسیع البنیانِ فسیح الارکان از اقامتِ خیامِ فلکِ ابتسام و ارتقای شامیانه و ارتفاعِ سایبانِ آسمان ارکان جهتِ اقامتِ صلوة [۱۲۱آ] و ایقان و قرائتِ خطبه و تلاوتِ تکبیر و قرآن مجلسِ بهشت آیین و محفلِ فردوس تزیین اتخاذ و مهیا فرمودند و بعد از آن که از روی خضوع و خشوع به وظایفِ دعا و نماز و مراسم ثنا و نیاز قیام و اقدام نموده، از سجادهء طاعت به مسندِ سلطنت و از نشیمنِ انکسار و فرمان‌برداری به پایهء سریرِ عظمت و فرمان‌فرمایی تشریف آورد، ترتیب جشنی فرمودند که تا زهرهء زهرا در مدتِ ایجاد و بقا به خنیاگری مرتب و مهیاست، سوری به سرور صفای آن ندیده.

نظم:

[بحر متاقرب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

۳۱۸ امام البخاری، صحیح البخاری، شرح و تحقیق الشیخ قاسم الشماعی الرفاعی، ۴ ج، دار الأرقم، لبنان، ج. ۳، الجزء ۶، ص. ۴۸۱.

بیاراست جشنی که خورشید و ماه نظاره شدند اندران جشن گاه^{۳۱۹}

بعد از اطعام طعام و افشای سلام و بارِ عام چون جشنِ مسعود به خاتمه محمود رسید و سماطِ عید را ترکانِ عسکری همچو ترک بچگان دلِ عشاق را به یغما بردند، دعایم سعادت عزایم زیارت حضرت خلیل الرحمن علیه شرایف التحیه و الغفران را مصممِ انظارِ کمیا آثار گردانید. چه دیده بصیرتش به کحل الجواهر « وَمَنْ يَعْتَصِمِ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ »^{۳۲۰} اکتحال یافته بود و نور آفتابِ عالمتاب « مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي »^{۳۲۱} از روشنه امر « فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ »^{۳۲۲} لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ »^{۳۲۳} بر روضه [۱۲۱ب] جان قدس آشیانش تافته و به مقتضای تمام " المَعْرُوفِ خَيْرٌ مِنْ إِبْتِدَائِهِ " ^{۳۲۴} انوارِ مناسکِ زیارت و مطاف و اضوای مسالکِ هدایت و طواف بر ساحتِ ضمیرِ منیر و فضای هوای خاطرِ خطیرش پرتو انداخته بود و به اهتدای هدایت انتمای خبرِ صحیح که به روایتِ صریحِ وهب ابن منبه رضی الله عنه ثابت و مشهور است انه قال رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم: " يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَنْقَطِعُ فِيهِ السُّبُلُ وَيَمْنَعُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ الْحَجَّ، فَمَنْ لَمْ يَصِلْ ذَلِكَ فَلْيُزِرْ قَبْرَ أَبِي إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَإِنَّهُ مَنْ زَارَهُ فَكَأَنَّمَا زَارَنِي " وفي روايةٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَنْقَطِعُ فِيهِ السُّبُلُ وَيَمْنَعُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ الْحَجَّ، فَمَنْ لَمْ يَصِلْ ذَلِكَ فَلْيُزِرْ قَبْرَ أَبِي إِبْرَاهِيمَ، وَالصَّلَاةُ عِنْدَهُ حَجُّ الْفُقَرَاءِ وَدَرَجَاتُ الْأَغْنِيَاءِ بِهِ " صفای خاطر و انشراحِ باطن و ظاهر متوجه شدند و در دلِ سحر که سپیده صبح چون انفاسِ اربابِ نجاح از مشرقِ فلاح ساطع و متنفس بود و سلطانِ روز طلیعه صبحِ فیروز را به طوافِ اقطار و اعمارِ دیار تقدیم نموده بود، خدامِ خورشید ابتمام به قصدِ زیارت و طوافِ آن امکنه شریف [۱۲۲آ] و مقامِ قیام و اقدام نموده، سوار شدند و شردمه‌ای از عساکرِ نصرت مآثرِ ینگیچری و دو وزیرِ صاحب‌رای چری یونس پاشا و حسام پاشا به سعادتِ رفاقتِ رکابِ دولت از همگنان ممتاز و سر-افراز شدند و اتفاقاً این سفرِ خیر اثر در ایامی اتفاق افتاد که اقطارِ امطار از سحابِ مدرار بر اربابِ سعادت و زوارِ هاطل، لا بل آبِ رحمت از سحابِ مغفرت جهتِ صفحِ ذنوبِ اعمالِ ابرار و محوِ نقوشِ جرایمِ افعالِ احرارِ ماطر و نازل بود. نوابِ کامکار با وجودِ تتابعِ امطار به ملاحظه " أَجْرُكَ بِقَدْرِ تَعْبُكَ " خود را به آستانه و مزارِ قدسیان گذارِ آن روضه مطهره رسانید و بسی از فقرا و مساکین و مرتزقه و مقیمین از صدقات و انعامات محظوظ و بهره‌مند گردانید و مراقبِ منوره انبیای مقدسه و ازواجِ طاهراتِ مطهره علی اختلاف ما قبیل زیارت فرمودند و چون این مقام

^{۳۱۹} ابو القاسم فردوسی، همان، ص. ۹۸. مصراع دوم این طور است: « نظاره شدند اندران بزمگاه »

^{۳۲۰} قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۱۰۱.

^{۳۲۱} قرآن، سوره اعراف ۷ / ۱۷۸.. « من يهد الله فهو المهتد » YN

^{۳۲۲} قرآن، سوره بقره ۲ / ۱۴۸.

^{۳۲۳} قرآن، سوره بقره ۲ / ۱۸۹.

^{۳۲۴} أبو الفداء اسماعیل بن محمد العجلونی، کشف الخفاء ومزیل الإلباس عما اشتهر من الأحادیث علی السنة الناس، ۲ ج.، شام، مکتبه

العلم الحدیث، هجری ۱۴۲۱، ج. ۱، ص. ۱۴۷-۱۴۸. حدیث این طور است: « إِسْتَبْتَمَّامُ الْمَعْرُوفِ أَفْضَلُ مِنْ إِبْتِدَائِهِ »

مقتضى تفصيل احوال حضرات انبياء مدفونه عليهم السلام در ارض مقدسه بود و علم قاصر اين فقير حقير كبير كثير التقصير درين باب بدانچه محيط و متصل شده بود، عقدهء خفا را از وجود زوراي حوراي اين معاني به تحرير اقلام غالیه ابتسام منجلی و مرتفع گردانيد [۱۲۲ب] واقول وبالله التوفيق: حين استشرافي به زیارت سيدنا الخليل عليه شرايف التحية من رب الجليل رأيت رسالة مختصرة في فضائل زيارة قبره النبيل عليه السلام في سده السنیه عند احد من السدنة العلية موسومة بـ «ميشر الغرام و خلاصة الكلام» تأليف الشيخ الامام العالم ابو ابراهيم اسحق بن ابراهيم بن احمد بن محمد بن كامل التدمري الشافعي الخطيب بحرمة الشريف كان ونقله في الرسالة المذكورة في فصل الخامس عشر في ذكر المغارة التي فيها القبور الشريفة ومن فيها من الأنبياء عليهم السلام: أنه قال الحافظ بن عساكر رحمه الله تعالى: قال ابو حذيفة: اخبرني عمار بن الساجي و مقاتل بن سليمان قالا: في المسجد الحرام بين زمزم والركن قبر سبعين نبياً منهم هود و صالح و اسمعيل، وقبر ابراهيم و آدم و اسحق و يعقوب و يوسف صلوات الله عليهم اجمعين في بيت المقدس، قال وحدت محمد بن بكر: أن ابن محمد الخطيب بمقام ابراهيم عليه السلام قال: سمعت محمد بن احمد النحوي يقول: خرجت مع القاضي ابي عمر و عثمان بن جعفر بن شاذان الى قبر ابراهيم عليه السلام فاقمنا به ثلثة ايام فلما كان في اليوم [۱۲۳آ] الرابع جاء إلى النقش المقابل لقبر ربة زوجة اسحق النبي عليه السلام فأمر بغسله حتى بانّت كتابته وتقدم إلى بأن أنقل ما كان في الحجر إلى درج كان معنا على التمثيل ورجع إلى الرملة فاحضر أهل كل لسان ليقرووه فلم يكن فيهم احد يقرأه ولكنهم أجمعوا أن هذا بلسان اليوناني القديم وأنهم لا يعلمون احداً بقي يقرأه غير شيخ كبير فأملى على الشيخ المشخوص باسم الهى واله العرش القاهر الهادي الشديدي البطش العلم الذي بحذاء هذا قبر ربة زوجة اسحق عليه السلام، والذي على وزنه قبر اسحق عليه السلام، والعلم الأعظم الذي يوازيه قبر ابراهيم الخليل عليه السلام، والعلم الذي بحذائه من الشرق قبر زوجته سارة، والعلم الأقصى الموالى لقبر ابراهيم الخليل عليه السلام، قبر يعقوب النبي عليه السلام، والعلم الذي يليه من الشرق قبر ايليا زوجة يعقوب صلوات الله وسلامه عليه، وكتب العيص بخطه إنتهى كلامه، وإني قرأت هذا الفصل عند زيارة الحضرات المقدسة على خدام عتبتهم العلية وسدنة سدّتهم السنّية صدقوا هذا وقالوا: هكذا سمعنا الخلف من السلف ولكن بقي شيء أن آثار بعض القبور كما هو المشهود والمشهور، ما هو [۱۲۳ب] مطابق بما في هذه الرسالة من المسطور ويمكن تصحيحها بحملها على تبديل أوضاع العمارة في جريان الأزمنة ومضى الدهور والله اعلم بكيفيات الامور وبعد ازان حضرت اعلى قبور مذكوره را به خلع و تشریفات فاخره رتبت زینت داده، جميع موقوفات آن آستانهء مقدسه را مالاً و منالاً به امضا مقرون ساختند. روز ديگر زیارت وداع نموده، تحصیلاً للمطالب و تسهیلاً للمآرب از روحانيهء ارواح مقدسهء انبيا استمداد همت نموده، متوجه غزهء محروسه شدند و الحمد لله رب العالمين.

گفتار در توجه نهضت موكب همايون به طالع سعد و ميمون به تسخير ديار مصریه

صورت افتتاح ابواب فتح و مراد و افتتاح ثغور نصرت و سداد در مرآت اقبال و مرابای آمال ذوی الافضال مدعیان مسالک جهان گیری و مستدعیان مناسک ممالک کشورگشایی جز به قبول اقدام مخاطرات جسم و جان و اقبال قطع فیافی مخافات روح و روان چهره نمی نماید

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

در نامهء سعادت خود دردمند عشق بی داغ زحمتی رقم دولتی نیافت

و به مجرد آرزو و تمنی و محض [۱۲۴] گفت و گو و ترجی بی تصدی و خوض مشاق احوال که کمترین پایهء آن ترک سر و جان و تقصی شروع مضار آن که ادنی مرتبه اش فنای روح و روان است، دست شوکت هیچکس از ارباب اقبال به گردن شاهد مختار ملک و مال حمایل نمی شود.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلمن]

کسی به گردن مقصود دست حلقه کند که پیش تیر بلاها سپر تواند شد

به آرزو و هوس بر نیاید این معنی به آب دیده و خون جگر تواند شد^{۳۲۵}

غرض از تشبیب این کلام و تسبیب این مرام آن که چون همگی همت های همایون اقبال، سایهء اجنحهء جاه و جلال و ظلال ابهت حشمت و اجلال بر تسخیر ممالک عرب لا سیما قاهرهء مصر گسترانیده بود و لا محاله بر ساحت ضمیر منیر اکسیر تنویرش پرتو انداخته بود که این مطلوب مرغوب به احسن اسلوب منظور و مشهود انظار شهود خواهد شد. لهذا مشاق و مقاسات این سفر فتح و فیروزی اثر را تصمیم عزم جزم فرمودند و بعد از آن که خاطر عاطر را از طواف و مشاهدهء مشاهد انبیای ارض مقدسه و دلجویی فقرا و مساکین و درپوزهء دعا ازین طبقه از روی اخلاص و یقین فارغ ساخت، کمیت همت بلند مرتبت [۱۲۴ب] در معرکهء مبارزت و محاربت تسخیر قاهرهء مصر تاخت و بی تراخی و توقف زمام خنک مراد و عنان توسن رشاد به توجیه توجه عساکر بهرام انتقام نصرت انجام بدان صوب باصواب معطوف و منصرف ساخت و چون درین اسفار فتح آثار حضرت سنان پاشای وزیر اعظم دایما مقدمهء الجیش فتوحات بود، به دو روز پیش از آن که نواب همايون اعلام ظفر اعلام به توجه انتصاب نماید، حضرت مشار الیه را با جمعی از اعظم امرای ذوی الاحشام بدان صوب روانه گردانیدند و نواب حضرت اعلی کشورگشایی بنفسه الشریف متعاقب مشار الیه روز

^{۳۲۵} این نظم از کمال الدین اسماعیل است. ابو الفضل کمال الدین اسماعیل اصفهانی، دیوان خلاق المعانی، ص. ۲۱. مصراع های دوم در

دیوان این طور است: « که پیش تیر بلاها سپر تواند بود»، « به سوز سینه و خون جگر تواند بود ».

جمعه شانزدهم ماه مبارک ذی الحجة الحرام سنه اثنی و عشرين و تسعمائة متوجه شد و عندلیب دولت از شاخسار محمدت درین وقت و ساعت به مضمون این ابیات مترنم و گویا بود:

[نظم]:

[بحر سریع: مفتعلن - مفتعلن - فاعلن]

گلشن این روضه فیروزه رنگ ^{۳۲۶}	شاه قوی طالع فیروز جنگ
کز دل و وز زهره زند با تو لاف	این دل و این زهره کرا در مصاف
صاحب شمشیری و صاحب کلاه	ملک حفاظی و سلاطین پناه
شیر خطا گفتم شیر افکنی	شیر دلی کن که دلیر افکنی
دست مراد تو بران مطلق است	[۱۲۵آ] هرچه به زیر فلک ازرق است
زهر به یاد تو شکر می شود	خاک به اقبال تو زر می شود
از ملکان چون نستانی حراج ^{۳۲۷}	هست سر تیغ تو بالای تاج

ذکر سبب قتل حسام پاشا وزیر ثالث

چون نواب همایون کشورگشایی منزل اول از غزه را به فتح و فیروزی طی نمودند، در کنار قریه ابو ابراهیم قریب خان یونس نزول اجلال نمودند و درین منزل حسام پاشای مذکور را تخفیفاً لتراکم ائامه و تلطیفاً لتراحم آلامه به امضای قضا و حلول اجل و انقضاء و انطفای سراج امل و انقطاع رشته رجاء از خاکدان فنا به عالم بقا و از مکمن کسب به مقام جزا رسانیدند. چه در روزی که موکب شریف همایون از غزه متوجه زیارت جلیل حضرت خلیل علیه السلام شد، حسام پاشای مذکور در اکثر اوقات به محاوره و مفاوضه کلام و ملاطفه و مکالمه اعلام و استعلام به صحبت شریف همایون مفتخر و سرافراز شد و به ابلاغ هرگونه کلمات به مسامح دولت آیات متوسل شده، تدابیر ناقصه خود را [۱۲۵ب] در سلک انتظام امور مالی و ملکی به احسن اسلوب بر ضمیر منیر عرض می فرمود و شیوه راستی و استقامت خود را در ضمن اظهار اعوجاج و کج روی جمعی از مقریان استقامت آثار اظهار می کرد و کفایات قلیله قاصره مالیه را ذریعه دانش و بینش خود ساخته، در آن باب اطاله کلام می فرمود. غافل از آن که نزد همّت دریا نوال کوه منوالش خاک بر سر کان و لآلی غلطان به منزله ریگ بیابان و سنگ ریزه عمان است

شعر:

[بحر طویل: فاعولن - مفاعیلن - فاعول - مفاعلن]

^{۳۲۶} این بیت از مخزن الاسرار نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۲۱. این بیت در کلیات این طور است: « شاه قوی طالع

فیروز جنگ گلبن »

^{۳۲۷} این نظم از مخزن الاسرار نظامی است. نظامی گنجوی، همان، ص. ۲۲-۲۳.

لَهُ هِمَمٌ لَا مُنْتَهَا لِكِبَارِهَا وَهَمَّتُهُ الصُّغْرَى أَجَلٌ مِنَ الدَّهْرِ^{۳۲۸}

و چرم نیرین بر خوان احسانش به مثابهء دو قرص نان

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

محیط از شرم جودش زیر افلاک جبین واری عرق شد بر کفِ خاک^{۳۲۹}

و هنگام عطا پاشی پیش او خزاین بسیار به بسیار کمتر از اندکی و در کفهء میزان کرمش قنطار و قیراط یکی.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعیلن - فعلاثن - مفاعیلن - فعولن]

به جنب همت جودش چه قدر دارد مال که از سحاب سخایش محیط یک مطر است

القصة:

بدین گونه کلمات موهه اراده نمود که خاطر استقامت آثار همایون را نسبت با اکثر ارکان دولت از سمت عنایت و استقامت و سنن عاطفت و شفقت منحرف و متغیر گرداند. [۱۲۶آ] نواب همایون از آنجا که کمال فطانت و حقیبینی است، از استماع امثال این گونه کلمات استدلال بر خبائت سرپرست و شرارت سیرت او نموده، ابقای او را بر مسند وزارت موجب ابقای آثار بدع و مظالم و سبب افنای رسوم خیرات و مآثر و مکارم داست.

لمؤلفه:

[بحر خفیف: فاعلاثن - مفاعیلن - فعولن]

آفت ملک شاه بود حسام آبتک زیر گاه بود حسام
مرد بد عهد بی امان بود او خانه ویران کن جهان بود او
بود زو منصب وزارت را پایه رفعت و امارت را
نقص و عاری که پیش ازان نبود واپسی که پیش ازان نبود
چونکه بد قول و فعل او معلول زین سبب از حیات شد معزول

حضرت اعلی کشورگشایی به ملاحظه

^{۳۲۸} أبو هلال الحسن بن عبد الله بن سهل العسكري، كتاب ديوان المعاني، تحقيق احمد سليم غنيم، ۲ ج، بيروت، دار الغرب الإسلامي،

۲۰۰۳، ج ۱، ص ۲۶۴.

^{۳۲۹} این بیت از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص ۱۴۳.

مصراع:

[بحر سریع: مفتعلن - مفتعلن - فاعلن]

رخنه گر ملک سر افکنده به^{۳۳۰}

قمع و قلع خاشاک وجود او را از چمن انجمن دیوان و گلشن آستان جنت آشیان خاطر نشان مبارک فرمودند و به مودی " الإیمان بضع وسبعون شعبةً اعلاها لا إله الا الله وأدناها إمطة الأذى عن الطريق " ^{۳۳۱} آثار شرارت وجود او را از رؤوس مسلمین دور ساختند و رشته رجاء و امل دور و درازش را به مقراض « ففُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ [۱۲۶ ب] ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ » ^{۳۳۲} منقطع و منقرض گردانیدند.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

دلا ز جام جهان بادهء امان مطلب نسیم خوشدلی از گلشن جهان مطلب
چو باده می دهدت ساقی از خمار مرنج بهار عیش درین باغ بی خزان مطلب
و چون مآثم مشار الیه ازان بیشتر بود که ماحی ذنوب سیف و صارم حامی عفوان تواند شد، از عالم تقدیر فنای او به رسم خفه بر ارباب اعتبار ظاهر شد.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

انگشت مکن رنجه به در کوفتن کس تا کس نکند رنجه به در کوفتن مشت^{۳۳۳}
بر سر راه از برای اعتبار ارباب انتباه دفن کردند.

نظم:

[بحر خفیف: فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

ظالمی کانچنان نماید شور عادلانش چنین کنند به گور
تا نگوویی که عدل بی کارست کاسمان و زمین درین کار است
گفت هر کو چنان سر افرازد روزگارش چنین سر اندازد

^{۳۳۰} افکنده: افکند YN. این مصراع از مخزن الاسرار نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۰۴. این بیت این طور است: «

رخنه کن ملک سر افکنده به \ لشکر بد عهد پراکنده به»

^{۳۳۱} العجلونی، کشف الخفاء، ج. ۱، ص. ۲۲.

^{۳۳۲} قرآن، سوره أنعام ۶ / ۴۵.

^{۳۳۳} ناصر خسرو، دیوان قصاید و مقطعات حکیم ناصر خسرو، نشر. م. درویش، تهران، انتشارات محمد حسن علمی، ۱۳۳۹، ص. ۵۰۰.

از خبثت گریست بد نامی وز بدی هست بد سرانجامی^{۳۳۴}

اللهم احفظنا من شرور انفسنا و سیات اعمالنا و اختم عواقب امورنا و المؤمنین مقرونا بالخیر و الاحسان و العافیة و الاطمینان و الحمد لله المنان و علیه الاعتماد و التکلان. [آ ۲۷] روز دیگر که تنور ارض و افلاک از شعلهء نارِ شمس بر افروخت و انعکاسِ حرارتِ گلدستهء آفتاب نیلوفر را در دلِ آب می سوخت، نوابِ کامیابِ همایون به طالعِ سعد و زمانِ مختار از حوالیِ خان یونس کوچ نموده، به زعقه و از آنجا به عریش و از آنجا به ام الحسن نزولِ اجلال نمود و با آن که شدتِ حرارتِ هوا از التهابِ گرم روانِ هوشیار از تشنگی تشنه لبانِ بادیه تحیر و افتکار بیشتر و قلتِ آب از آب روی جوانانِ پژمرده و محبوبانِ بارد افسرده و اخلاقی مردهء عوامِ دل مرده به مراتب کمتر بود، شروع در قطعِ فیافیِ بادیهء قطیة و مراحلِ بحارِ تترارِ خونخوار بئر عبد و دوادار نمود.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

هوا چون عشقِ جانان گرم بازار ز آتش آب سوزانتر به صد بار
ز تابِ مهرِ آتش آب گشته گدازان سیم چون سیماب گشته
صدف را در میانِ بحرِ زحار گهر در سینه همچون دانهء نار

اما عنایتِ الهی و الطافِ کماهی^{۳۳۵}، رفاقت و همراهی نموده، درین ایام سعادت به خلافِ جری عادتِ نسام برد و سلام و رشحاتِ سحابِ عاطفت و اکرام از مهبِ مرحمت و مصبِ مکرمت [ب ۱۲۷] وزیدن و رسیدن گرفت و عساکرِ منصوره بی غایلهء کلفتِ عطش و تشنگی و عایلهء کدورتِ اعیاء و خستگی منازل مذکوره را باحسن الوجوه و ایسرها طی و پی نمودند.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعولن]

فراز و شیبِ ره از رهوانِ گرم میرس که پیشِ مرغِ هواکوه و دشت یکسان است^{۳۳۶}

و از ام الحسن کوچ نموده، منزلِ بئر عبد از یمن سلسالِ قدوم ظفر مرسوم همایون رشکِ ماء نیل و غیرتِ عینِ سلسبیل گشت و از آنجا مشحون به عواطفِ افضال کوچ فرموده، به توسطِ منزلِ بئر دوادار به

^{۳۳۴} این نظم از هفت پیکر نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۹۳۸. این نظم در کلیات این طور است: « تا نگوئی که عدل بی یار است \ آسمان و زمین بدین کار است \ گفت هرک آنچنان سر افرازد \ روزگارش چنین سر اندازد \ از خیانتگریست بد نامی \ وز بدی هست بد سر انجامی »

^{۳۳۵} کماهی: کماهی دو بار تکرار شده است. YN

^{۳۳۶} این بیت از عبد الرحمن جامی است. نور الدین عبد الرحمن بن احمد بن محمد جامی، دیوان ملا جامی، استانبول، مطبعهء وزیرخان، ۱۲۸۴، ص. ۵۴.

انجح احوال و اصلح آمال صالحیه را از پرتو اشراقاتِ رایاتِ نصرتِ آیاتِ صالحِ مصالحِ دارین و ثالثِ منازلِ نیرین گردانید و درین منزل معلوم شد که قبل از ورودِ عساکرِ ظفر کردار به یک روز دو هزار سوار از اشقیای شراکسهء طالحيّه جهتِ خبرگیری به صالحیه آمده بودند. چون از تقرّب وصولِ مراکبِ سعادتِ مواکبِ آگاهی یافتند، سراسیمه بی اختیار روی فرار به عساکرِ نصرتِ مآثرِ نهاده‌اند و جمعی از اعیانِ مردمِ بلیس و قصبهء خانکی کوچانیده، به قاهرهء مصر نقل نموده‌اند و اعرابِ آن حدود و حوالی را خصوصاً قبایلِ بنی عطا و عطیه و بنی سولم و اولادِ ابن بقر و ابن [آ ۱۲۸] خالد را به اعطای نقود و خلعِ فاخره و عطیهء سلاریات و سمور و وشقِ باهره از راهِ صواب زاهره منحرف گردانیده، جهتِ آنکه دست‌بردی از عقبِ عساکرِ منصوره نمایند، دران صوب گذاشته بودند و چون مبین است که در هنگامِ تعارضِ لیوٹ عساکرِ شهمتِ مآثر و تقابلِ جیوشِ اسودِ انتقامِ مناشرِ صفحهء زمان و صحیفهء دوران به تلاطمِ امواجِ حروب و فتنِ نقش‌پذیر می‌گردد و انتظامِ مرامِ عباد به انگیزِ فتنه و فساد از بابِ عناد از میان به کنار می‌افتد. لهذا درین ایام قبایلِ اعرابِ شیاطینِ احقاب و عشیرهء احزابِ مفاصدِ اعقابِ پای فتنه و فساد در میان نهاده، دستِ تظلم و بیداد به نهبِ اموال و عرضِ اربابِ رشاد دراز کرده بودند و از عقبِ عساکرِ منصوره چون گلبِ کلب که مشاهدهء مردمِ غریب نمایند، فریادی می‌کردند. اما عنایت و مرحمتِ باری و حمایتِ حراست و حفاظتِ خداوندگاری که دایما حامیِ حومهء دولتِ ابد پیوندِ همایون و همیشه ماحیِ آثارِ عدوانِ اعدای غیر میمون بود، به نوعی استحفاظِ آن فرمودند که ازان فرقِ مخذولهء محضوری به عساکرِ منصوره نرسید. بل ارواحِ جمعی از مفسدانِ اشرار [ب ۱۲۸] به ضربِ شمشیرِ آتش بار به بئس البوار رسید و آب و هوای صالحیه دو روز از فرّ شکوه قیصرِ دولتِ فیروز غیرتِ سپهرِ مهر افروز گشت و غبارِ کدورت و کربتی فی الجمله که عساکرِ منصوره را از التهابِ عطشِ بیابانِ بی علف و آب و رؤیتِ سراب به اذیالِ مزاجِ امتزاج یافته بود، به تدبیر و تلطیفِ زلالِ سلسالِ رود نیل که در هنگامِ افاضت و طغیان و اوانِ زیادت و سیلانِ این منزلِ علیّ المکان را احاطه نموده بود، تدارک نمودند و بعد از آن که محقق شد که اعدای مخذوله به طالعِ مقهوره و مطالعِ کواکبِ منحوسه از قاهرهء مصر به نیتِ محاربه به ریدانیه بیرون آمده‌اند و مدافع را بر شاهراهِ فلکِ سریرِ مقابلِ عساکرِ نصرتِ مصیر که از دربِ بركة الحاج به جانبِ مصر ممتد است، بر زمین محکم و استوار نموده‌اند و از جهتِ دفعِ صولتِ سهامِ بنادق و تفکِ نصرتِ انجم و رفعِ مضرتِ ضربِ زنِ فتحِ مرامِ شر و جمال را حاجبِ وصالِ بلائی بلا انفصال ساخته‌اند و بدین شیوهء تدابیرِ مستدعی آنند که ارقامِ قضا مضای تقدیراتِ الهی که در بدو حال به دفع و هدمِ بنیانِ اقبالِ ایشان اکمال پذیرفته، تغییر دهند. [آ ۱۲۹] هیهات " لن یصلح العطار ما أفسد الدهر " ۳۳۷ ذاهل از آن که اباطیلِ اعمالِ فرقِ فرعونی نژادِ ساحری و اکاذیبِ افعالِ باطلهء ظلمتِ نهادِ سامری نزد ظهورِ لمعانِ یدِ بیضاء و طلوعِ آفتابِ اشراقاتِ عصای موسی بالکلیه باطل و هبا و بالجمله عاطل و فنا خواهد شد.

۳۳۷ احمد بن محمد بن عبد ربه الأندلسی، العقد الفرید، تحقیق عبد المجید الترحینی، ۹ ج، بیروت، دار الکتب العلمیة، ۱۹۸۳، ج. ۴، ص. ۴۶. این شعر این طور است: « تدسُّ إلى العطار سلعة أهلها \ و هل یصلح العطار ما أفسد الدهر »

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

چو خورشید جرم افکند بر جهان شوند اختران از نظرها نهران

درخشیدنِ نجم چندان بود که خورشید تابنده پنهان بود^{۳۳۸}

و الحمد لله رب العالمین.

گفتار در توجه موبک همایون به طالع میمون به جانب ریدانیه متوکلا بعناية السبحانية

بعد از مضمی دو روز چون از عالم غیب بی عیب ندای

لمؤلفه:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعیلن - فعلن]

تخت اقبال و تاج شاه عرب آرزومند پای و تارک تست^{۳۳۹}

استماع نمودند و احوال اعدا را کما ینبغی معلوم فرمودند، به سرعت تمام و استعجال ما لا کلام

شعر:

[بحر کامل: متفاعیلن - مستفعلین - فعلن]

بِعَزِيمَةٍ لَوْ أَنَّ هَبَّتْهَا لِلرِّيحِ لَمْ تَثْبُتْ لَهَا هَضْبٌ^{۳۴۰}

متوجه شدند.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

هدایت قلاوز ظفر یورتچی سعادت هوادار و اقبال یار

فلک بنده فرمان ملک مدح خوان قضا کارساز و قدر سازکار

ز تأیید لشکر ز نصرت سلاح ز رفعت کلاه و ز حشمت دثار

[۱۲۹ب] و چون از مسافت دو برید تقریباً مقطوع شد و در موضع خطاره سزادقات به اوج ماه و

سیاره بر افراشتند و غزات نصرت شعار علیق و آزوق دو سه روزه بر داشتند و از آنجا به توسط تلبیس نزول

اجلال به خانکی فرمودند. درین منزل مبارک و محفل متبرک صفوف لشکر مظفر و صنوف عسکر موفق را

^{۳۳۸} بیت دوم از فردوسی است. ابو القاسم فردوسی، همان، ص. ۴۸۷.

^{۳۳۹} مصراع دوم از ترجیعات خاقانی شروانی است. افضل الدین بدیل بن علی نجار خاقانی شروانی، دیوان خاقانی شروانی، نشر. ضیاء الدین

سجادی، تهران، انتشارات زوار، ص. ۴۷۱. مصراع اول این بیت در دیوان این طور است: «تحت جمشید و تاج نوشروان»

^{۳۴۰} این شعر مال الطغرائی است. أبو اسماعیل مؤید الدین حسین بن علی بن محمد الطغرائی، دیوان الطغرائی، قسطنطنیة، مطبعة الجوائب،

ص. ۱۳۰۰، ۴۰. مصراع دوم این طور است: «لِلرِّيحِ لَمْ يَثْبُتْ لَهَا هَضْبٌ»

ترتیب قلب و جناح و ترکیب میمنه و میسره حکم لازم الانشراح به نفاذ پیوست و به اهدای دولت ابدی و اقتدای سعادت سرمدی اقتفاء به سنن سنیّه اباء سلطنت مرام و قوانین علیه اجداد خلافت مقام نموده، به نفس نفیس خود متصرف قسمت شده، ریاض میمنه را به زلال معاضدت شمشیر آبدار و سوسن خنجر لاجوردی فام، کینه گذار پلنگ شیر شکار، نهنگ دریای شجاعت و کار، وزیر اعظم با اعتبار غضنفر هزبر کردار سنان پاشای سپه سالار و شیر بیشه شجاعت، اسد معارک نصرت و جلالت، فارس میدان مهارت، راکض مضماری سعادت امیر الامرای نامدار مختار الحکام ذوی الاقتدار عضد السلطنة القاهرة رکن الدولة الباهرة مصطفی پاشا بگریگی اناطولی که نهال شجره اقبالش از زلال مواهب فیض مآرب حضرت اعلی کشورگشایی [۱۳۰] در ریاض عاطفت و شفقت نشو و نما یافته و نسایم اهوویه جان سپاری و هواخواهی و شنائم ادعیه عبودیت و ولاجویی او نسبت با دولت روز افزون و آثار خلافت همایون من البدو الی العدو معطر مسام عالم و مروح مشام بنی آدم بود و از طبقه امرا و غلمان والد مقدس بزرگوارش جناب امیر مشار الیه نسبت با غیر به اختصاص نیکو بندگی و امتیاز اخلاص و افکنندگی چون جرم آفتاب بر اجرام و هیولی بر اجسام مزیت سبقت و مزید رفعت داشت.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

زمین قرار فلک اقتدار خصم افکن	ظفر نمای ممالک گشای دوران رام
رقاب صفدر شجعان و سرور گردان	به زیر سایه تیغش به حکم کرده مقام
ز زلف پر خم شمشیر و خال نقطه تیر	ز بهر صید عدو گستریده دانه و دام
به گاه قهر نصال سهام خون ریزش	نوید قتل به اعدا همی برد پیغام
ز یمن معدلتش گرگ گسنه از سر مهر	به حجر رأفت خود داده برّه را آرام
سپهر دولت و اقبال مصطفی پاشا	که هست ذات شریفش خلاصه ایام
همیشه تا که بود صبح و شام و لیل و نهار	صباح دولت او را مباد هرگز شام

[۱۳۰ب] و شجاع مقدم منتقم روز انتقام آن که قلم از عداد اعدا شهادت و صرامت او قاصر و عاجز بود، علی بیگ ذو القدر و محمود مسعود العافیة محسود العاقبة فارس میدان حارث شجعان رمضان اغلی که در تیز مزاد بازار محاربه و مقاتله جهت عدم اضاعت بضاعت سلطنت خدایگانی و حمایت حمیت ناموس خلافت خداوندگاری جوهر گرانمایه جان شیرین خود را به دراهم سیوف زیوف شمشیر اعدا معارضه نمود و غیر ذلک من الامراء الکبار و الحکام ذوی الاقتدار تازه و سربلند گردانید و چون خاطر عاطر سپهر مآثر شریف خود را از جانب ترتیب میمنه که به هدایت دولت مشحون به تسلیم محرر سلامت و عافیت راهنمون گشته بودند، پرداختند. کمیت همت در مضماری تسویه صفوف میسره تاختند.

نظم لمؤلفه:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

تو گویی اختران لشکر کشیدند
و یا دریای عمّان موج زن شد
ز عکس آب تیغ آن کوه هامون
ز سم رخس و نقش نعل بر خاک
[۱۳۱آ] خروشی از دل عسکر بر آمد
همی بارید خون ابر بهاری
چو صف میمنه شه متصل یافت
دل دانای خود را زان پرداخت
بحمد الله که این آثار دولت
نه از سعی کس و تأیید کار است
ز ماهی تا به مه صف بر کشیدند
سواحل معدن در عدن شد
شده مملو به سان فیض جیحون
مزین شد زمین چون سطح افلاک
راعده روح شد راحت سر آمد
به روز خصم گاه سوگواری
عنان نظم سوی میسره تافت
برای نظم این تدبیرها ساخت
شکوه فتح و استظهار نصرت
ز محض لطف و عون کردگار است

و گلشن میسره را از اغصان اعلام فتح اعلام و نهای لوی نصرت التوای عساکر منصوره روم ایلی به تقدم و سرکاری آصف سلیمان حشمت، وزیر آسمان رفعت، صمصام الانتهاز، ضرغام الانتهاض، صاحب الجیش و العلم، صاحب^{۳۴۱} اذیال السیف و القلم، الموفق به توفیق الله الملك الاعلی یونس پاشا و فقه الله بما یشاء و جناب گردون وقاری سپهر ارتفاعی سنان پاشای بگلریگی روم ایلی و غیر ذلک من اعیان الحکام و اعظام الولاة سرسبز و سربلند گردانیدند و بساتین قدام عساکر منصوره را به شکوفه کلاه بیضا و عصابهء حمرا و گلبن شجاعت و گلستان جلادت نوجوانان ینگیچری که [۱۳۱ب] در هر نفس چندین تازه گل سوری به کوری اعدا از شجرهء طوپ و تفک موسی وار شکفته می داشتند و به میل مکاحل و کحل دخان روز روشن نورانی را به چشم دشمنان چون شب ظلمانی تیره و سیاه می ساختند، تازه و خرم گردانیدند.

لمؤلفه:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

از غمت اعدا چو شب سازند روز خویش را روز را بنگر که در هجر تو چون شب می کنند

و عقب ینگیچری و قدام رایات فتح آیات قلب به تأیید رشقت و توفیق رصانت سروقدان بیاباشی و بالابلندان اقصی که هر یک در هنگام معاضدت اولیا و مجادلت اعدا به منزله صد کس کار می کردند، به ریاست و تقدم صاحب الحشمة و المناص حیدرة میادین الافتراس المقدم فی المهالك بلا خوف و بأس ایاس بیگ ینگیچری آغاسی که به خاصیت اسم ایازی تنظیم مطالب خیرات دو جهانی و تحصیل مآرب آمال و

^{۳۴۱} صاحب: صاحب YN

امانی نواب همایون را بر مقصود ذاتی و مطلوب صفاتی خود به مراتب ترجیح و تقدیم نموده، مجتهد وصول به مراتب عواقب محموده و متهیء حصول عافیت ستودهء مسعوده بود و لا ینقطع در هنگام وقایع [۱۳۲] و مکاوحت و لا یزال در اثنای حراب و مجادلات کوشش و کششی مردانه نموده، ده هزار ینگچری را که به متابعت او طایع و مطاوعت او تابع بودند، کار می فرمود و خلوتسرای زوایای خواطر و قلوب اولیا را از سراج وهاج مشاعل هدایت منازل طوب و مشارق مکاحل تفک از ظلمت یأس و خوف منفک و منجلی می ساخت، مزین و محکم گردانیدند و حضرت اعلیٰ کشورگشایی آغای مشار الیه را به عواطف مزایای جسیمه به مضمون کریمه « وَاضْمُمُ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجَ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءِ آيَةٍ أُخْرَى »^{۳۴۲} سر بلند گردانید.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلتن - فععلن]

آتشی در دل دیوانهء ما افکندی گرچه بودیم همیشه به هوایت رقاص
به هواداری تو شمع صفت از سر شوق کردم ایثار تن خویش ز روی اخلاص
قیمت گوهر یکدانه چه دانند عوام جان من گوهر یکدانه مده جز به خواص^{۳۴۳}

و دل و خاطر ینگچری را در تحقیق وقوع این فتح مبارک به دستور سایر فتوحات سابقه به کریمه « خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَعِيدُهَا سِيرَتُهَا الْأُولَى »^{۳۴۴} تقویت و تسلیت فرمود و به دعای خیر و ذکر جمیل و اثنیهء صلاح و لطف جزیل بدرود گردانید و بهارستان پای علم و ارم [۱۳۲ب] سنحقی فتح شیم به سلسال دولت اقبال ذات رفع المثل خود و طبقهء جلیله و فرق جسیمهء سپاهی اغلنی و سلحداران و غریب ایگیدی و علوفه جیان و سایر ارکان دولت و اعیان حضرت از آقایان در خانه علی اختلاف طبقتهم رشک بهشت برین گردانیدند.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

جهان زنده بدین صاحب قرانست درین شک نیست کو جان جهانست
کس از مادر بدین دولت نزاید حبش تا چین بدین دولت گشاید

^{۳۴۲} قرآن، سوره طه ۲۰ / ۲۲.

^{۳۴۳} خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی، دیوان حافظ شیرازی، تصحیح حسین پژمان، تهران، انتشارات کتابخانه بروخیم، ۱۳۱۵، ص. ۱۳۹. این نظم در دیوان این طور است: « جان نهادم بمیان شمع صفت از سر صدق \ کردم ایثار تن خویش ز روی اخلاص & هواداری و اخلاص چو پروانه ز شوق \ تا نسوزی تو نیایی ز غم عشق خلاص & آتشی در دل دیوانه ما افکندی \ که چو گردیم همیشه بهوایت رقاص & قیمت در گرانمایه ندانند عوام \ حافظا گوهر یکدانه مده جز بخواص »

^{۳۴۴} قرآن، سوره طه ۲۰ / ۲۱.

گهی سر پنجه چون شیران دلیر است بدین شیرافکنی یارب چه شیر است^{۳۴۵}
 ازان آتش که الماسش فروزد عدوگر آهنین باشد بسوزد
 چو دیو از آهنش دشمن گریزد که بر هر شخص کافتد بر نخیزد^{۳۴۶}

و از لطایف اتفاقات آن که حضرت اعلی بعد از فتح مرج دابق و کسر و قتل غوری در جنگ سابق عند التوجه الی الشام اکثر و اجلّ عساکر نصرت فرجام را رخصت عودت به جانب روم خیر موسوم و دیاریک عجم داده بودند و تخفیفاً للاتقال و الاحمال بیشتر ارايهای طوپ و تفک را در قلعه محروسه حلب گذاشته بودند. چه نزد همت جهانستان عالم گیرش بعد از توکل و اتکاء بر عواطف بی انتهای الهی آنکه آنچه [۱۱۳۳] از جمهور عساکر کثیره در محاربات و معارضات متمنی و متمنی است، از شردمهه قلیله همان محصل و میسر است. چه از کثرت سپاهی به جز ازدیاد سپاهی و از غلبه خیل و حشم سوی تجشم هم و غم فایده چندان مترتب نی و بر متدرین محاربات و متدرجین درج مقاتلات و مکاوحات بین و روشن است که نزد قیام التحام قتال و قوام التیام جدال از دو صف لشکر که صد هزار سوار جرّار شمشیر گذار بود، زیاده از دست دو هزار کس دلیر به گذارش تیغ و اعمال شمشیر به قتل بی دریغ نمی رسد و چون توفیق حضرت واهب العطیات و تأیید فیض الخیر و الفتوحات از عالم علوی اسعاد و امداد می نماید. فحوی « کَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ »^{۳۴۷} مشهود مشاهده ارباب شهود می گردد و الله الموفق و چون مقدمات سعی و طلب حقیقی بود، البته منتج مطلوب می باشد.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلا - فعلا]

از ثبات خودم این نکته خوش آمد که به دهر بر سر کوی تو از پای طلب نشستم^{۳۴۸}

و مع ذلک مظنونِ ظنون و مکنونِ گمان و مخطورِ خواطر و محزونِ چنان چنان بود که عساکر متفرقه منکسره چراکسه زیاده از ده هزار سوار نباشد، چه در جنگ [۱۳۳ب] مرج دابق آنچه خلاصه امرا و اعظام رؤسای چراکسه بود، بعضی به شمشیر آبدار و بعضی به تفک آتشبار بر خاک هلاک و عرصه تار و اهلاک افتاده بودند. درین منزل به شهادت موالف و مخالف و اخبار موافق و منافق مثبت و محقق شد که جمعیت مخالفان زیاده از بیست هزار جوان است و بالجمله به اتفاق کلمه واحد بران شده اند که سر و جان

^{۳۴۵} این سه بیت از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۴۳-۱۴۴. بیت دوم و سوم در کلیات این طور است:

«بسر پنجه چو...»، «کس از مادر بدین دولت نزاده است \ حبش یا چین بدین دولت گشاده است»

^{۳۴۶} این دو بیت از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، همان، ص. ۱۴۹. بیت آخر در کلیات این طور است: «چو دیو از هیبتش

دشمن گریزد \ بهر شخصی که افتد بر نخیزد»

^{۳۴۷} قرآن، سوره بقره ۲ / ۲۴۹.

^{۳۴۸} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۱۴، ص. ۴۲۳-۴۲۴. مصرع اول بیت این طور است: «از ثبات خودم این نکته خوش آمد که به

خود را جهت ابقای بقیه ملک و مال که نزد اربابِ هم قاصرهء دنیایه اغرارِ جان و انفس از عرض و روان است، کوششهای مجدّانه مردانه نمایند و روزِ محاربه مصر را شامِ پسینِ انجامِ دولت و صبحِ نخستِ آغازِ سعادت شمرده، مقدور و مجهودِ خود را درین کرات به واجبی صرف کنند.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

گردن چرا نهیم جفای زمانه را همت چرا کنیم به یکبار مختصر

یا با مراد بر سرِ گردون نهیم پای یا مردوار در سرِ همت کنیم سر^{۳۴۹}

و فسقهء قبایلِ اعراب که به اغوای ایشان از راهِ هدایت انما بر گشته، بدیشان ملحق شده بودند، زیاده از هشت هزار نفر بودند و چون حضرتِ اعلی را از طلوع لامعهء اقبالِ انصارِ دولت افروز و افولِ بارقهء اعدای نکبت اندوز و اهتزازِ علایمِ نصرتِ عزایم [۱۳۴آ] و استنشاقِ نسایمِ فتح و فرصتِ شمایمِ محقق و روشن بود که عما قریبِ صرصرِ خذلان و تند بادِ خزانِ آیهء « فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيحُ وَ كَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا »^{۳۵۰} بر اکنافِ ریاضِ دولتِ اعدا خواهد دمید و سابقهء نویدِ الهی که بر صحایفِ آمالِ این دولتِ خجسته اقبالِ رقمِ وعدِ کریم « وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ مِنَ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ »^{۳۵۱} مرقوم و موشح ساخته بودند، به ایتان و انجازِ آن بر طبقِ فحوی « وَأَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي »^{۳۵۲} حکمِ جزم خواهند فرمود. خاطرِ عاطر را از قلّتِ عسکرِ خویش مرفه داشتند. روزِ دیگر که دستِ صبحِ نیر به تیغ و مقرضهء تنویر زلف و گیسوی زلیخای شبِ مصر را به ماتمِ فراقِ شامِ برپود و به اعجازِ انفاسِ موسوی اقتباسِ سحرِ سحرهء فراعنهء سیه کارانِ امصارِ شب را از صحیفهء آینهء روزگار بزود. نوابِ گردونِ غلامِ کیوانِ رام به حشمتِ تمامِ هیکلِ اقدامِ مبارکِ حمایلِ بارگی ساخته، سوار شدند.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

تبارک الله از آن آب سیر آتش فعل که با رکابِ تو خاکست و با عنانت هوا

به وقت رفتن و طی کردن مسالک ملک هواش فرقد و دریا سراب و گه صحرا^{۳۵۳}

[۱۳۴ب] به شکلِ آبِ رود چون فرورود به نشیب به سیر باد بود چون بر آید از بالا

مگر به سایهء او بر نشاندش تقدیر و گرنه کی به غبارش رسد سوار دکا

^{۳۴۹} این نظم از مولانا نظام است. بهاءالدین محمد عاملی (شیخ بهائی)، کشکول، ترجم. بهمن رازانی، چاپ دوازدهم، تهران، انتشارات زرین،

۱۳۷۴، ص. ۴۸۷.

^{۳۵۰} قرآن، سوره کهف ۱۸ / ۴۵.

^{۳۵۱} قرآن، سوره انبیاء، ۲۱ / ۱۰۵.

^{۳۵۲} قرآن، سوره مائده ۵ / ۳.

^{۳۵۳} انوری، همان، جلد اول، ص. ۴۴. آخر مصراع هر دو بیت با «ست» اتمام می شود.

زمردين شمس اندر وغا به قوتِ جذب بدیده مهرهء افعی برون کشد ز قفا^{۳۰۴}

و به قصدِ محاربه و عزمِ مکاوحه به قانونی که سابقاً مقرر کرده بودند، میمنه و میسره و قدام و خلف و طرح و تیب در سلکِ انتقام و التیام اتساق دادند و به زلالِ وصایای جرأت و افاضت و هدایای مواهبِ شجاعت و جلادت خدشهء خارِ خوف و غبارِ یأسِ باس از صحایفِ بساتینِ خواطرِ خیرِ مآثرِ عساکرِ منصوره بیرون برده، به مبارزتِ تحریص و ترغیب فرمودند.

لمؤلفه:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

از یمنِ عدل و میمنت لطفِ ذو المنن هر دم ز غیبِ دولتِ ما را لواحق است
خوش باش با نتایجِ اقبال در رسد کین پایه‌تختِ شاهی ما را نه لایق است

و در زمانی که شهسوارِ مضمارِ عرصهء افلاک قدم در رکابِ دایرهء نصف النهار نهاد، بر بارگی گردون رهوار سوار شد و به عزمِ استیصالِ زیادتی ظلالِ تیغهای شعاع از نیامِ افضال کشید، قراولانِ طرفین در برکهء الحاج به همدیگر رسیدند. پس از انقضای زمانِ معارضه من الطرفین قراولانِ منصوره سرها [۱۳۵آ] بریده و جمعی از سرداران که به هدایتِ سعادت از مهبطِ خذلانِ دشمنان رو گردان گشته، به احرازِ خاک‌بوسی آستانِ آسمانِ ارکانِ تصاعد و تسارع جسته بودند، به عتبهء علیه آوردند و نوابِ حضرتِ اعلی درین روز جنگِ سلطانی را موقوف گردانیده، شروع در تدبیرِ محاربهء فردا فرمودند و چون اعدای گمراه بر سمتِ شاهراه به اندیشهء واهی و غرورِ بی دانشی و بی راهی مدافعِ طوپ و تفک به التزامِ مشاق بسیار محکم و استوار گردانیده بودند، اربابِ خبرت و اصحابِ بصیرت از جهتِ انحرافِ آن دو راهِ دگر؛ یکی شرقی منزل دشمن و یکی غربی تعیین می کردند و می گفتند.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

راهی به سوی عاقبتِ خیر می رود راهی به کوی عافیت اکنون مخیری^{۳۰۵}

اما فی نفس الامر هر یک ازان به مزیت منفعتی و اذیت مضرتی مشحون و مقرون بود، نوابِ کامکارِ صاحب‌قرانی که مجلی خاطرِ عاطرش دایما به ارقامِ صدق و صواب محلی و نقش پذیر می شد، بنا بر آن که آفتابِ دولتش همواره از مشرقِ نصرت شارق و لامع بود و همیشه بامدادِ اشراقاتِ لمعانِ تیغِ مشرقی آفتابِ عالمِ ظلمانی را از ضیاء فتح [۱۳۵ب] و فیروزی روشن می ساخت، ترجیحِ طریقِ شرقی نمودند و خاطرِ عساکرِ

^{۳۰۴} انوری، همان، جلد اول، ص. ۱۶. بیت سوم این طور است: « به شکل آب رود چون فرو شود به نشیب \ به سیر باد رود چون بر آید از

بالا»

^{۳۰۵} سعدی شیرازی، همان، در بند و اندرز، ص. ۷۴۲. مصراع دوم این طور است: « راهی به سوی عاقبت اکنون مخیری»

نصرت مآثر را به نویدِ جزیلِ عواطف و امیدِ جمیلِ مکارم و معاطف مستمال ساخته، به انواع عطوفت و اصنافِ شفقت دلبویی و مهربانی فرمودند و به مضمونِ درر مکنون « قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ »^{۳۰۷} تسلیت نمودند و ایشان سمعاً و طاعة گویان به اقبال تلقی نموده گفتند: در دایره فرمان ما نقطهء پرگاریم؛ لطف آنچه تو بنمایی، حکم آنچه تو فرمایی و چون بدرقهء « وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ »^{۳۰۸} که قافله سالار به وادی هدایت بود، به انارتِ مصابیح نصرت و اضاعتِ مشاعیلِ دولت بركة الحاج را منزل دریای عظمت و جهانداری و موردِ بحارِ شوکت و کشورگشایی ساخت. امرِ عالی به نقودِ عساکرِ منصوره نافذ و مطلق شد.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

بر افراخت رایت بر افروخت چهر
سر چتر بر زد به اوج سپهر^{۳۰۹}
ز وضع خیمام و ز فرّ سپاه
زمین شد نمودارِ خورشید و ماه
سپاهش ز مه تا به ماهی گرفت
زمین و زمان را سپاهی گرفت

[۱۳۶] و حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی را از انتهای انتهاضِ این اسفارِ فتح آثارِ بدین مکانِ لطیف و اتصالِ انتهازِ قطعِ فیا فی مطالبِ بدین محلی ظریف به خاطرِ اقدسِ شریف چنین خطوطِ نمود که چون تأییدِ حضرتِ حق و تمشیتِ فاعلِ مختار و حکیمِ مطلقِ امداد و اسعادِ نموده، اعدا را به دستِ نصرتِ اولیای دولت مقهور و مکسور گرداند. آنچه نهایتِ رعایت و خدمت و غایتِ ملاحظه و ملاحظت بود، نسبت با حرمین شریفین و سگانِ محلینِ کریمین به تقدیم رساند. بل منطقهء انقیاد بر کمرِ اجتهاد بسته، چون مانع قوی حایل و عایق نگردد. انشا الله به وادی خیر مبادی حجاز و بیابانِ حق ایابانِ خضوع و نیاز را به مراحلِ احرامِ زیارتِ بیت الله الحرام طی و پی نموده، به دولتِ زیارتِ حج استشراف یابد و چهرهء مبارک را به غبارِ آستانِ مرقدِ مطهرِ حضرتِ سید الانام علیه و اله الف تحیه و سلام تعفیر نموده، نورانی سازد و درین شب حضرتِ کامکارِ هوشیار و زنده دلِ بیدارِ عساکرِ نصرتِ شعار را به تیقظ و استسحار^{۳۶۰} خبر و جار رسانید و عساکرِ منصوره حب الامر المحروسه [۱۳۶ب] بر پشتِ ستوران سوار شده، اردوی فلک‌پوی را از اطراف و جوانب احاطت نموده، از ایقاظِ فتنه و ایقادِ نایرهء شبیخون اعدای خون‌گرفته، حراست و حفاظت فرمودند.

^{۳۰۶} تکن: تک YN

^{۳۰۷} قرآن، سوره نمل ۲۷ / ۶۹-۷۰.

^{۳۰۸} قرآن، سوره انفال ۸ / ۱۰.

^{۳۰۹} این بیت از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۱۷۳. این بیت در کلیات این طور است: « سر تاج بر زد بسفت

سپهر \ بر افراخت رایت بر افروخت چهر »

^{۳۶۰} استسحار: استسهار YN

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلاتن - مفعول - فاعلاتن]

در مذهبِ طریقتِ خامی نشانِ کفر است آری طریقِ دولتِ چالاکیست و چستی^{۳۶۱}

گفتار در نهضتِ حضرتِ اعلیٰ کشورستانی در نهایتِ اقبال و کامرانی به آهنگِ جنگِ سلطانی قال الله
تبارک و تعالی « إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ
مِّنْ دُونِهِ مِنْ وَّالٍ »^{۳۶۲}

چون غمامِ ظلامِ ظلمتِ مرامِ چراکسه مطالعِ انجمِ افلاکِ شرایعِ نبوی و مشارقِ شمسِ سمایِ نوامیسِ
مصطفوی کماهی تباهی و ستر نموده بود و سهامِ ظلم و تعدیاتِ ایشان از وترِ هلالِ قوسِ طغیان و عصیان
همگی سگان و قطانِ سوادِ ارضِ عرب را از هر گوشه و میانِ هدفِ تیرِ بلا ساخته، غیرتِ الهی و حمیتِ
نامتناهی به فحوی « أَمَّنْ^{۳۶۳} يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ »^{۳۶۴} استیصالِ
بقیه شعب و قبایل و استفصالِ تتمهء فقیهء عدوانِ شمایل [۱۳۷] ایشان را به قلع و قمعِ شمشیرِ آبدارِ آتش -
بارِ حضرتِ صاحبِ قرانِ کامکارِ مقدر و محقق فرمود.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

چو در قومی یکی بی دانشی کرد نه که را منزلتِ ماند نه مه را^{۳۶۵}

لذا یومِ الخامیسِ غزوهء شهرِ مبارکِ محرمِ الحرامِ سنهء اربع و عشرين و تسعمائة حضرتِ کامکارِ سوار
شده، صفوفِ عساکرِ نصرتِ شعار و صنوفِ جیوشِ فرصتِ آثار را به قوانینِ سابقه و مراسمِ آیینِ سالفه
آراسته و پیراسته گردانید و مانند روح که مُدَبِّرِ هیکلِ انسانی و یا قطب که محرکِ ارواح و اجسامِ نورانی است،
قلبِ عسکرِ ظفریپیکر را به وجودِ شریفِ تقویت و تمشیت فرمود و میمنه و میسر و قلب و جناح و جنداوول و
قراول^{۳۶۶} را به امرایِ عظامِ کاردان که به میامنِ دولتِ روزافزونِ چندینِ مصافِ دشمن را دگرگون ساخته بودند،
ترتیب و تألیف داد و در انجمنی که تمامِ ارکانِ دولت و اعیانِ حضرت و جمهورِ عسکر و طبقاتِ لشکر سوسن
تیغِ کین از کمرِ انتقام و نیلوفرِ شمشیرِ زهرآگین از کمامِ التحامِ کشیده، روی به خصم داشتند و طبقهء اعلیٰ

^{۳۶۱} حافظ، دیوانِ غزلیاتِ حافظ، غزل ۴۳۴، ص. ۵۹۰.

^{۳۶۲} قرآن، سوره رعد ۱۳ / ۱۱. « وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَّالٍ »: « وَمَا لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَّاقٍ » YN

^{۳۶۳} امن: ام من YN

^{۳۶۴} قرآن، سوره نمل ۲۷ / ۶۲.

^{۳۶۵} سعدی شیرازی، همان، گلستان، باب دوم: در اخلاق درویشان، ص. ۴۱.

^{۳۶۶} قراول: قراوول YN

امم و خلاصه اولادِ بنی آدم از اخلهء اجلهء ساداتِ عظام و افضی قضاتِ اسلام و اعلای علمای [۱۳۷ب] اعلام و احکم حکما و اطبای کرام و اورع زهاد و اتقی عبّاد حاضر بودند و هرکس به قدر صفای خاطر و تقدیس باطن و ظاهر روی نیاز و عبودیت و وجههء بندگی و رقیّت به درگاهِ پادشاهِ ذوی الحشمة و القدرة آورده، توفیقِ ظفر و نصرت و تحقیقِ فتح و فرصت به زبانِ حال و قال به تضرع و ابتهاج سؤال می فرمودند. حضرتِ صاحبِ قرانی دست از رو و ارادت و کفِ التجا و ضراعت به بارگاهِ اله و درگاهِ پادشاهِ پادشاهان پناه بر آورده، از روی خضوع و خشوع درپوزهء نصرت و در خواستِ سبقتِ نفسِ نفیسِ خود و جمعِ غریبان که در منتهای این ریگِ بیابان به رجای عاطفتِ سبحان سرگردان ساخته بود، نمود و گفت.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

الهی چو بر نیتم آگهی	چو نیت به خیر است خیرم دهی ^{۳۶۷}
تو مستغنی از هرچه در راه تست	نیاز همه سوی درگاه تست
سروش مرا دیو مردم مکن	سر رشته از راه خود گم مکن
چو پروانهء شب چراغ توام	چنان دان که مرغی ز باغ توام
به چشم من از خود فروغی رسان	که یابم فراغی ز چشم کسان ^{۳۶۸}

و اگر عیاذ بالله عرضِ اصلی و مقصودِ حقیقی از التیام این هیأت [۱۳۸آ] اجتماعی تفرقهء خاطرِ فاتر و تألیم باطن و ظاهر این بیچاره بوده باشد، این جمع متفرق بی گناه را به گناه من بندهء ضعیف که ظاهرا منشأ التیام قهری و باعثِ انتظام و اقتحامِ قسری ایشان شده ام، از آسیبِ تغلب و تفوق این طایفهء بی رحم و آفتِ جفا و ذل عدمِ وفای این شرمهء بی مروتِ بی شرم در حجابِ عصمت و مرحمت و صونِ شفقت و عاطفت نگاه داری و چون دعا به اجابت و سهامِ قسی تضرع به اصابت مقرون و مختوم شد، چه کرام الکاتبین در سبحة خوانی و ملایکهء سموات به آمینِ سبحانی مشغول و متلقی بودند و امارتِ « فَاَسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ »^{۳۶۹} به ظهور پیوست و از مُلهم غیب خطابِ « وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ »^{۳۷۰} به گوشِ هوش استماع نمود. حضرتِ اعلیٰ عنانِ کمیتِ انتقام سبک و رکابِ ادهم التحامِ گران ساخته، با هزیرانِ بیشهء شجاعت و سروری و نهنگانِ دریای جلادت و دلاوری که هر یک در هنگامِ مردی و مردانگی و مضمارِ چستی و فرزاندگی بارها از یکدگر قصبِ السبق ربوده بودند، به قصدِ افروختنِ نایرهء قتال و اشتعالِ اشتغالِ

^{۳۶۷} این بیت از دستورنامه حکیم نزاری است. حکیم نزاری قهستانی، دیوان حکیم نزاری قهستانی، تصحیح مظاهر مصفا، ۲ ج.، تهران، چاپخانه

مهارت، ۱۳۷۱، ج. ۱، ص. ۲۹۸. بیت در دیوان این طور است: « الاهی چو از نیتم آگهی \ که نیت به خیرست خیرم نهی »

^{۳۶۸} این نظم از اقبالنامه نظامی است، ولی بیت اول نیست. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسسه، ص. ۱۳۳۲ - ۱۳۳۳. مصراع بیت آخر در کلیات

این طور است: « که یابم فروغی ... »

^{۳۶۹} قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۱۹۵.

^{۳۷۰} قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۱۳۹.

جمرات نکال رایات [۱۳۸ب] عالیہ بر افراخت و باد از غالیہ زلف و پرچم علم مشام زمانہ را معطر و معنبر ساخت.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

به یاد ملک جواب حیات نوش کند اگر ز خونِ عدو پر کنند ساغر او
فلک مشام کسی خوش کند به بوی مراد که خاکِ معرکہ باشد عبیر و عنبر او
عروسِ ملک گرامی تر است از آنکہ سزد برون ز گوهر شمشیر شاه زیور او^{۳۷۱}

و در زمانی کہ برقِ درخشانِ طوپ و تفک چون لمعانِ تیغِ قورچیانِ خاص بازارِ معرکہ رزم را گرم و نورانی ساخته بود و بادِ فرح و نشاطِ بیرقِ علم را بر سمای فتح و ظفر افراخته، رو به میدان نهادند.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

پی مرکبش فتح را راہبر رفیقِ طریقش جنودِ ظفر

و از سمتِ مدافع و مکاحلِ اعدا کہ بر شارعِ سلطانی به حیلہ و تزویر کہ دانی، ترتیب داده بودند، به جانبِ جبل الاحمر الشہیر به وادی الفحامة کہ شرقی میدانِ ریدانیہ بود، میل نمودند و غلامانِ مخلصِ دیرینہ خود را کہ در دلسوزی و اخلاص به مثابہ فرزندان بودند، به کریمہ « لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُعْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ [۱۳۹] فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ »^{۳۷۲} وصیت فرمود و چون قربِ مسافت انا فانا بر مخالفانِ حیلت پیشہ و معاندانِ مکراندیشہ، سمتِ ظهور پذیرفت، مصریان به یقین دانستند کہ به فریبِ حیل و رنگ و افسونِ سحر و نیرنگ کار بر نمی آید و جز به زبانِ تیغِ مجالِ گفتار مجال است. به ناچار و اضطرار به ترتیبِ قواعدِ کارزار و تمهیدِ قوانینِ حرب و پیکار مشغول شدند و ملک طومان بای سودای سروری ملک و مال به اندیشہء مجال بر لوحِ ضمیر و خیال نگاشته، علمِ مخالفت و جدال و گردنِ تهور به قتال افراشته، با جمعِ کثیر از اعظامِ امرای اربابِ وظایف و مقدمین الوف سوار شد و میمنہ و میسرہ و قلب و جناح و جوانغار و برانغار^{۳۷۳} به مبارزانِ مرابط و مرابطانِ مبارز آراسته و پیراستہ، دست و جانِ عنان و سنان به محاربه و معارضہء شجعانِ منصرف و منعطف گردانید و اعیانِ امرا و غلمانِ جرکس بل جملہ حملہء تیغ و ترکش را بدین مضمون وصایت نموده، به جنگ و حرب دلیر و به مبارزت تند و شیرگیر گردانید و گفت: چون امروز روزِ پسینِ دولت و نخستینِ سعادتِ ماست، پس بہتر آن

^{۳۷۱} ظہیر الدین فارابی، دیوان، ص. ۲۰۵.

^{۳۷۲} قرآن، سوره یوسف ۱۲ / ۶۷.

^{۳۷۳} جوانغار و برانغار: جوانغار و برنغار YN

که چهرهء جلادت را از غبارِ معركةء دلیری میمون و گونهء [۱۳۹ب] فتح را از انعکاسِ مواقعِ شمشیرِ دمای دشمنان گلگون سازیم و سر و جانِ خود را جهتِ کامیابی فردا امروز طفیل ساخته، کوششهای مردانه نماییم.

[نظم]

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

بیا تا همه تن به کشتن دهیم مبادا که فرصت به دشمن دهیم^{۳۷۴}

میمنهء خود مقابلِ میسرهء نوابِ همایون محاذاتِ یونس پاشا و من به حدوِ خذوة به اربابِ وظایف و مقدمین الوف مثلِ سودون امیر کبیر و علان دودار کبیر و قانصو کرد و قنصو نایبِ قلعهء مصر و ابرک وزیر و تینی بیگ خزینه دار و طوقطبای حاجب الحجابِ روزمک ناشف و خیر بیگ معمار استحفاظ نمود و میسره را مقابلِ حضرتِ آصفِ سلیمان منزلت سلیمان آسمان رفعت سنان پاشا و من تابعه به مقدمین الوف مثلِ جانبردی غزالی نایبِ شام و کرتتای دودارِ ثانی و ارکماس امیر سلاح و انس بای امیر آخور کبیر و مامای محتسب و دولت بای نایبِ غزه و غیره من اعیان الامراء قرار داد و خود در پای علم با جمع کثیر از شجعان مثلِ شادی بیگ اعور مشد شریخانه و ومای امیر آخور ثانی و جان پولاد موثر و ازبک مکحل و یخشی بای امیر المجلس و غیر ذلک من الاربعینات [۱۴۰آ] و العشروات و الخاصگیات توقف نمود.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

دو رویه صفدران صف در کشیدند	همه روی زمین لشکر کشیدند ^{۳۷۵}
دو لشکر صد هزاران پای تا فرق	چو ماهی جمله در جوشن شده غرق
ز پیکان عالمی پر ژاله کردند	زمین از خونِ مردان لاله کردند
چو میغ از خونِ گردان ریخت باران	قلم شد تیغ در دستِ سواران
روان شد سیل خون فرسنگ فرسنگ	میانِ خونِ روان سرهای فرهنگ ^{۳۷۶}

و چون صفین مقابل و مقارن شدند و دستِ جدالِ عساکرِ طرفین به جیبِ قتال و گریبانِ نکال یکدگر حمایل شد، مخالفان را از انحرافِ طریقِ مکاحل و مدافع استقامتِ دولت و استدامتِ نصرتِ عساکرِ منصوره چون انکسار و انهزام فیئهء مخذولهء خود محقق و مبین شد و بی اختیار به کوششهای مردانه چون پروانه

^{۳۷۴} این بیت از شاهنامه فردوسی است. نگاه کنید: <https://www.goodreads.com/quotes/189467> \ ۲۷ \ ۰۹ \ ۲۰۱۸.

^{۳۷۵} عطار نیشابوری، خسرونامه، ص. ۱۳۴. بیت در خسرونامه این طور است: « همه روی زمین لشکر کشیدند \ دو رویه صفدران صف بر کشیدند »

^{۳۷۶} عطار نیشابوری، همان، ص. ۲۷۳ - ۲۷۴. این نظم در خسرونامه این طور است: « دو باره صد هزار از پای تا فرق \ چو ماهی جمله در جوشن شده غرق & ز پیکان عالمی پر ژاله کردند \ زمین از خون مردم لاله کردند & روان شد سیل خون فرسنگ فرسنگ \ میان خون سر مردان چو خر چنگ & چو تیغ از خون دشمن ریخت باران \ قلم شد تیغ در دست سواران »

از سر و جان پروانه خود را از هر گوشه و کنار بر شمع جمع عساکر کژار زدند و از حمله‌های بادرفتار و ضرب تیغ آبگون آتش‌بار بلای بی زینهار بر سر همدیگر می ریختند و در صدمه اول آنچه مراسم جلادت و مردانگی و مواسم شجاعت و فرزانی بود به ظهور رسانیدند. ازین جانب عساکر [۱۴۰ب] منصوره چون کوه آهن از قرار و وقار خود مضطرب و متزلزل نشده، از روی سکینه و اصطبار قدم بر قدم، اقدام جرأت در بیدای سبقت و نهضت نهاده، مصادمات ایشان را دفع می فرمودند و می گفتند:

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

که شیری نترسد ز یک گله گور ستاره نتابد فراوان چو هور
چو اندر هوا باز گسترده پر بترسد ز چنگال او کبک نر^{۳۷۷}

و دلیران به زخم تیغ و سنان اسب و سواران اعدا را به معارضات گوناگون در قدام انظار همایون چون بخت وارون اعدا سر نگون می ساختند و از خون محاربین به تیغ زمردین و انعکاس اعلام و الویه آفتاب تکوین خاک معرکه قتال را گلگون و رنگین می نمودند.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعیلن]

رَجَالٌ وَلَكِنْ كَالْجِبَالِ مُتَوْتِهِمْ وَمَرْدٌ وَلَكِنْ لَأَمْرَدٌ لِصَائِلِ

و شجاعان طرفین از برج قوس به لسان سفیر تر وصایای اجل ناگزیر به همدیگر می فرستادند و مبارزان چابک سوار در اثنای نبرد و پیکار پیام قتل و مرگ بر صحایف شمشیر رقم کرده، خاطر نشان یکدیگر می نمودند و زبردستان شیردل به اسنّه سنان و نیزه و السنه رمح و شبده حکایت لسع موت و لدغ فوت به هم می رسانیدند.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - فعولن]

يُدِيرُ بِأَطْرَافِ الرَّمَاكِ عَلَيْهِمْ [۱۴۱] كُؤُوسَ لَمَنِيَا حَيْثُ لَا تَشْتَهِي لِحَمْرِ^{۳۷۸}

نافذ شد که شجاعان ینگچری از سحاب دخان تفک اقطار امطار بنادق بر رؤوس و مفارق مخالفان چون سنگ و آتش بر ارباب نیران ریزان گردانند، حسب الامر المطاع به آواز و آوازه تفک ندای

^{۳۷۷} ابو القاسم فردوسی، همان، ص. ۴۶۵. این نظم در شاهنامه این طور است: « که شیری نترسد ز یک دشت گور \ ستاره نتابد چو تابنده

هور »

^{۳۷۸} المتنبی، همان، ص. ۱۴۸. کؤوس: کؤس YN

شعر:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

فَسَارُوا وَيَهْتَضُّ آجَالُهُمْ هَلُّمُوا سِرَاعاً إِلَى الْمَصْرَعِ

به گوشِ هوشِ دشمنان رسانیدند و در عرضِ دو ساعت فرقه‌ای از شجعانِ عساکر که در قلبِ عسکرِ طومان بای مقابلِ عساکرِ منصوره که در پای اعلامِ فتح انجامِ همایون استاده بودند و مانند ثریا دستِ معاهدت و موافقت به گردنِ یکدیگر متشابک ساخته، چون بنات النعش از هم متفرق و متشتت گشتند و ملک طومان بای به ملاحظهء " الفرار فی وقته ظفر کالطایر الخایف والبرق الخاطف " از قدامِ عساکرِ منصوره روی به وادی انحرام و انهدام نهاده، عمارتِ تربهء الملک العادل طومان بای الواقع فی الریدانیة که قبل از انکسار به مقابلهء اقبال در قدامِ آن استاده بودند، بعد از ظهورِ ادبار عقبِ آن عمارت را صیانتِ نفس و بدنِ خود ساخته، اندک زمانی توقف فرمودند. [۱۴۱] اما میسرء ملک طومان بای که دست‌بردِ جلادتِ آن به جانبِ شجاعت شعاری جانبردی غزالی و من یكون معه من مقدمی الألوף مقابلِ میمنهء حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی که فرمان دهی و مجاهدتِ آن به تدبیرِ رای و رؤیتِ شمشیرِ جهان آرای حضرتِ سپهسالاری، گردون وقاری، سپهر ارتفاعی سنان پاشا مفوض بود، کوششهای مردانه و مساعی فرزانه نمودند.

لمولفه:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

غزالی همچو شیر اندر کمین گاه نگه می داشت فرصت گاه و بی گاه
ز بهر جنگ خصم و نام و ناموس نهاده گوش بر آوازهء کوس
دل از جان و تن از دل بر گرفته فراغ از دهر و ترکِ سر گرفته
نیاسوده زمانی از تک و دو غم جان و جهان پیشش به یک جو

سنان پاشا مشار الیه که شیرِ غزّانِ معركةء محاربه و جلادت را در معرضِ شجاعت و فروسهء خود غزالِ صحرای شکار و آهوی عرصهء جدال و قتال انگاشته، به ریحِ صدمهء اول و دوم تار و پود بود و وجودِ ایشان را « كَالْعَيْنِ الْمَنْفُوشِ »^{۳۷۹} از هم متلاشی ساخته، بر بادِ بی نیازی می داد. فکیف غزالِ تیر خورده که هنوز اثرِ اشراقاتِ اسنّهء شکارِ سابق از شبکاتِ هلالِ مطاعن و جرایحِ آبدانِ او طالع و لامع [۱۴۲] باشد، به دفعِ مشار الیه چندان التفات ننمود و بدین تغافل خواست، غزالی را که از مصیدِ مقابله و مقاتله اول مجروحاً مطروحاً متوحشاً متدهشاً فرار نموده بود، خوابِ خرگوش داده به گردونِ عرابه صید نماید. غزالی اهمالِ مدافعه و مقابله را بر ضعفِ قلبِ سپهسالارِ مشار الیه و تابینِ او حمل نموده، به حراب و قتال شیرگیر شده،

^{۳۷۹} قرآن، سوره قارعة ۱۰۱ / ۵.

مرهٔ بعد اخیری حمله‌های دلیرانه برد و چون پاشای مرحوم دریافت که ازین اهمال اعدا شیرگیر و اولیا بیدل شده‌اند و ندای

نظم:

خیز که تیغ می زند ترک سپهر تیغ‌زن

به گوشِ هوش شنود، بی اختیار عنان و رکاب سبک و گران ساخته، جلو ریزان به میانِ معرکه در آمده، به معارضات و مدافعاتِ گوناگونِ مصادماتِ خصمِ جگرگون را دفع می نمود و به هر دفعه از معارضه چندین اسب و سوارِ اعدا را از ذروهٔ پشتِ ستور به خاک‌راه از نزدیک و دور می انداخت و پیاده‌های بلوری رومی که در رکابِ حضرتِ سپه سالاری به رمی بنادقِ احجار اشتغال داشتند، از غلبهٔ فرزین بندِ تیغِ سیه تابِ مصری از عرصهٔ معرکه یک به یک برچیده شد.

القصة:

جنگِ مغلوبهٔ راست شد که تا جلادِ مریخِ خون آشام و زحلِ سفک مرام [۱۴۲ب] سپهرِ لاجوردی صبح و شام را از طلوع و غروبِ آفتاب به افقِ نور و ظلامِ سرخ و گلگون می سازد، رزمی بدین حدت و قتلی بدین مهابت و شدت هرگز ندیده.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

سرِ نیزه در چرخِ مه تاب داد سنانِ باغِ کین را به خون آب داد^{۳۸۰}

ز بس که ابرِ شمشیر بارید خون شبِ تیره را چهره شد لاله گون

روی زمین از انعکاسِ اشعهٔ چهرهٔ جوانانِ سرخ رو به گلستانِ ارم برابری و صفحهٔ معرکه از اراقهٔ دمای شجاعانِ جنگ جو به کانِ لعل و بیجاده سراسری می نمود.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

تبارک الله ازین رزمگاهِ هایلِ تو که داشت ساحتِ او هول عرصهٔ محشر

گشاده دستِ اجل بر رخ فنا پرده کشیده دستِ قضا بر رخ امل خنجر

فکنده رمح تو در ساعتی ازان مردم ربوده تیغ تو در لحظه ازان لشکر^{۳۸۱}

^{۳۸۰} این بیت از اسدی طوسی است. اسدی طوسی، گرشاسب نامه، ص. ۲۴۷.

^{۳۸۱} این نظم از قصیده‌های رشید الدین وطواط است. نگاه کنید: <https://ganjooor.net/vatvat/ghasv/sh83> / ۰۶ \ ۰۹ \ ۲۰۱۸.

نظم این طور است: «تبارک الله ازان رزمگاه هایل تو \ که داشت ساحت او هول عرصه محشر & گشاده دست اجل از رخ فنا پرده \ کشیده دست فنا بر رخ امل خنجر & فکنده رمح تو ساعتی ازان مردم \ ربوده تیغ تو در لحظه ای ازان لشکر»

و چون صاحب دولتی از بدایهء روزی که منطقهء شمشیر بر میان مبارزت بسته و پرچم لوا بر اغصان اعلام فتح انما گشاده، عنان عزیمت به هر جانب که منصرف ساخته باشد، فتح و یسار بر یمین و یسار خود مشاهده نماید و در جمیع محاربات دشمنان را به کام دوستان در قید اسار و قتال به سوء احوال و نکال گرفتار یابد و صباح چهل سال جوانی را بدین [۱۴۳] کامرانی به شام آمال و امانی مقرون سازد. یقین که به مقتضای تعاقب اضداد و تحقق وقوع قضیهء مکافات صورت نقایض اضداد این معانی را در آینهء احوال خیر آمال خود درین نشئه مشاهده خواهد نمود، چه هر ارتفاعی را انخفاضی^{۳۸۲} و تصاعدی را تنزلی و شادی را اندوهی لازم می باشد.

شعر:

[بحر وافر: فعولن - مفاعلتن - فاعلاتن]

بِقَدْرِ الصُّعُودِ يَكُونُ الْهُبُوطُ فَإِيَّاكَ وَالرُّتْبَ الْعَالِيَةَ^{۳۸۳}

کما قیل ونعم ما قیل : لكل فرحة ترحه ولكل نعمة نقمة ولكل اجتماع التباع ولكل فراق تلاق.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

با نوش نیش باشد و با راحت ابتلا دایم خمار با می و خارست با رطب^{۳۸۴}

و نیز چون سپهسالار را محقق شد که امروز آخر ایام شجاعت اوست، بنفسه الشریف مباشر محاربه شده، داد مردی می داد و از جسارت و جرأت غزالی مرارت شربت ممت را به ناموس بر حلاوت زندگی به بی ناموسی تقدیم نموده، می گفت.

لمؤلفه:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

اسد از غیرت و غم چون نمیرد غزالی راه صید شیر گیرد

و در راه ولی نعمت خود از روی صدق و اخلاص سربازها می کرد و چون محاربه به دو ساعت منجر و منساق شد و غبار زمین سطح هوا تیره کرده، اعدا و اولیا دوست و دشمن به هم بر آمده بودند و از غایت [۱۴۳] هول و اضطراب جباراً سکاراً به یکدگر در آویخته، از امرای تابین آنانی که به کمال جلالت و اخلاص موصوف بودند، مثل حضرت محمود العافیة مسعود العاقبة رمضان اغلی و علی آقای خزینه دار و

^{۳۸۲} انخفاضی: انخفاظی YN

^{۳۸۳} این شعر از المرتضی الشیرازی است. خیر الدین الزیکلی، الأعلام قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستعربین

والمستشرقین، ۸، ج.، الطبعة العاشرة، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۹۹۲، ج. ۸، ص. ۲۸.

^{۳۸۴} مصراع دوم از ابن یمین است. نگاه کنید:

۲۰۱۸/۰۶/۱۰ <https://www.vajehyab.com/dekhoda/%D8%AE%D9%85%D8%A7%D8%B1-8>

یونس بیگ میر لوای فلورینه از چشمه حضرای تیغ آبگون جرعهء شهادت آشامیدند و از غلامان و آقایان در خانه‌اش از سفره‌چی و ایشک آقاسی و خزینه‌دارباشی و امیرآخور باشی و غیر ذلک چهل نفر غلام بهرام احترام در رکابِ مشار الیه به شهد شهادت فایز شدند و چون مبین بود که

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

جان بردن ازان ورطه چه امکان که گرفت است گیسوی توام از پس و ابروی تو از پیش

حضرتِ مشار الیه کلمهء طیبهء حضرتِ اسد الله الغالب علی بن ابی طالب علیه السلام " والدی نفسُ علی بن ابی طالب بید قدرته لألف ضریة علیّ أهون من مئة علی الفراه " ۳۸۵ مطمح نظر ساخته، کوششها می نمود. آخراً به دو ضربِ شمشیر و یک زحمِ سنان اسبِ حیاتش به مهبطِ ممات نزول فرمود و خونِ او که گلگونهء چهرهء شجاعت و سخاوت و زینتِ رخسارهء مجد و سیادت بود، چون آبروی هنر و وفا به چشمهء تیغِ پاک [۱۴۴] بر وجهِ غیراءِ خاک ریخته شد و سطحِ ارض و هوا از خونِ لعلِ فامِ مسکِ ابتسامِ او رنگِ عقیق گرفت و چنان شجعی که اصلابِ افلاکِ اثیریات و ارحامِ امهاتِ عنصریات از ایلاذ و ایجاد مانند او تا جاوید عقیم خواهد بود، به شهادتِ تیغِ رتبهء استشهاد یافت.

لمؤلفه

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

از دورِ فلکِ وعدهء عمرش به سر آمد کارِ دو جهانش به یک بار بر آمد

و سیمغِ روحِ مقدسش از قلهء قاف در اثنای طیرانِ محاریاتِ آهنگِ مجاورتِ طاووسانِ سراپردهء عالمِ قدس نمود.

لمؤلفه فی مرثیة رحمة الله:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

بشکست از عواصفِ دورانِ سنانِ دریغ پژمرده شد نهالِ قدش بی خزانِ دریغ
تا روشن است دیدهء انجم به روزگار هرگز ندیده شیردلی چون سنانِ دریغ
دستش بحارِ جود و کفشِ کامِ لطف بود محروم گشت عالمِ ازین بحر و کانِ دریغ
میغی ز تیغِ خصم بر آمد به گاهِ رزم بگرفت رویِ مطلعِ برقِ یمانِ دریغ
آن سروری که دهر ازو افتخار داشت افتاد بر زمین ز جفای زمانِ دریغ
این روزگارِ سفله نوازِ لئیم طبع از اهلِ دل نکرد بالای جهانِ دریغ

۳۸۵ محمد باقر بن محمد تقی بن مقصود علی المجلسی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ۱۱۰ ج.، الطبعة الثانية، بیروت، مؤسسة الوفاء، ۱۹۸۳، ج. ۹۷، ص. ۴۰، حدیث ۴۴. این حدیث در کتاب این طور است: «والذی نفسُ ابی طالب بیده لألف ضریة بالسیف أهون علی من مئمة علی الفراه»

بد گوهری تیغِ عدو شد عیان کنون تا خود چرا نکرد بدان جسم و جان دریغ
 [۱۴۴ب] هر چند تیغِ شه به کف آورد مصر را از دست داد یوسفِ مصرِ زمان دریغ
 احباب در فراقِ عزیز جهان ز غم بر خاک کرده گوهرِ انجم روان دریغ
 روبه منش به صورتِ گرگِ گرسنه بین چون ریخت خونِ یوسفِ آخر زمان دریغ
 آن گرگ را ز تهمتِ یوسف خبر نبود این ساخت کارِ یوسفِ ثانی عیان دریغ
 دارم شکایتی ز زمانِ عدو نواز کو خیر از چه رو کند از دوستان دریغ

و چون اوضاع وارونِ افلاکِ بوقلمون برای اعتبار و نمونِ اربابِ فنونِ اسدِ معارکِ شجاعت را در مصیدِ غزاله غزال صیدِ حمل گردانید، از خلافِ آمدِ عادت به طلبِ کام که من کسبِ جمعیتِ ازان زلفِ پریشان کردم و یوسفِ ثانی مصرِ زمان را به مخیلهء فسان و فسونِ برادرانِ غیور طعمهء ذانابِ ذیابِ کلاب ساخت.

نظم:

[وزن رباعی]

از رفتنِ یوسف از شفقِ خون بچکید مه روی بکند و زهره گیسو بیرید
 شب جامه سیه کرد و دران ماتم و صبح بر زد نفس سر و گریبان بدرید^{۳۸۶}
 جانبردی غزالی بر چنین روزی که روزها در غمِ آرزوی آن به شب و شبها به روز آورده بود، ظفر یافت. اسب را طرید^{۳۸۷} داده، مضمونِ این بیت را انشا و انشاد می نمود.

شعر:

[بحر طویل: فعول - مفاعیلن - فعول - فاعلن]

[۱۴۵آ] وَإِنَّ حَيَوَةَ الْمَرْءِ بَعْدَ عَدْوِهِ وَإِنْ كَانَ يَوْمًا وَاحِدًا لَكَثِيرٌ^{۳۸۸}

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

پس از مرگِ آن کس نباید گریست که روزی پس از مرگِ دشمن بزیست^{۳۸۹}

^{۳۸۶} این شعر از مجد همگر است. پرویز نظامی، سیر و سفری در گلستان ادب پارسی از حافظ تا حمیدی، تهران، انتشارات گوتنبرگ، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۳. این شعر در این کتاب این طور است: « در رفتن شمس از شفق خون بچکید \ مه چهره بکند و زهره گیسو بیرید & شب جامه سیه کرد از این ماتم و صبح \ بر زد نفس سرد و گریبان بدرید »
^{۳۸۷} طرید: طریت YN. معنی طرید رانده شدن است.

^{۳۸۸} بهاء الدین محمد بن حسین بن عبد الصمد العاملی، کتاب الکشکول، قاهرة، مطبعة البهية، ۱۳۰۲، ص. ۱۷۶. این شعر در فصل فی أمثال العامة والمولدين موجود است.

^{۳۸۹} سعدی شیرازی، همان، بوستان، باب نهم: در توبه و راه صواب، ص. ۳۲۴.

و چون از میانِ معرکه به کنار افتاد، قلب و جناحِ عسکرِ جرکسیه را به جای خود نیافت و اردوی طومان بای را به تطاولِ ترکانِ رومی نژاد همچو دلِ عشاق به یغمای ترک زادگانِ تبار و مغبچگان طرار سپری یافت، غزالی بر سلامتِ نفسِ خود و سقامتِ سنانِ پاشای مقدسِ مرحوم شکرها نموده، به اتفاقِ اعرابِ بنیِ سوالم و بنیِ عطا رو به بیابانِ سخط و خطا نهاد و چون چراکسه به ناچار دارِ داءِ اطوار دستِ اتصالِ معادات از گریبانِ مساعداتِ یکدگر منفصل ساختند و چلّ شجعان از غلیانِ میغِ تیغ و هیجانِ حرورِ سفکِ تفکِ بی دریغ در طوفانِ آب و آتش غریق و حریق گشتند.

نظم:

[وزن رباعی]

تیغِ تو به صورتِ ار چه آب تنگ است بس سر که درین آب فرو خواهد شد

ملک طومان بای دریافت که اگر اندک زمانی توقف می کند، او را همچو نگین به تیغِ زهرآگین و چون انگشت به انگشتین محصور می سازند. به ضرورهء منطوقهء " الفرار مما لا یطاق " به مفهوم

مصراع:

[نظم متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

گریزی به هنگامِ فیروزی است

[۱۴۵ب] تأیید نموده، از عقبِ عمارتِ عادلّیه روی به وادی خذلان و بیابانِ حرمان نهاد و جمعِ متفرق که در سلسلهء اجتماع و التیام او مجتمع و متسق بودند، چون غبارِ سمِ سمندِ محاریبان از تندبادِ حرابِ خراب و متفرق شدند. نوابِ همایون جنابِ یونس پاشای وزیرِ اوسط را با جمعِ کثیر از عساکرِ منصوره متعاقبِ او فرستاد و چون کسی که از هول خسته و از مرگ جسته بود، بر فرار اقتدار و ظفر یابد. هر آینه سرعتِ سیر را از برقِ خاطر استعاره نموده، فراز و نشیبِ مقصد را چون آب و آتش بالا و زیر دویده، خود را به مأمنی خواهد رسانید. ازین جهت یونس پاشا هر چند سعی کرد، بدو نرسید. اما جمعی کثیر از عساکرِ مکسوره که از عقبِ ملک طومان بای می رفتند، همه را با شرابِ زلالِ شمشیرِ آبدار از تعبِ حرارت و اندوه روزگار رهانیدند و تمام این روز نوابِ همایون بر سرِ اسب توقف نموده، از اطراف و جوانبِ عسکرِ همایون گرفتارانِ اسار را به موقفِ انتقام شریف آورده، به یاسا می رسانیدند.

القصه:

آفتابِ ارواح سه هزار کس تخمینا بعضی در جنگ و بعضی بعد از فراغِ جنگ [۱۴۶آ] از صباحِ آن روز تا شام به مغرب تیغِ خون آشام هبوط نمود و در زمانی که خورشید بر افقِ غربی چون طلسمِ زعفرانی بر لوحِ لاجوردی نمودار شد و مادرِ دهر به سوگواریِ ابنای زمان که درین معرکه زلالِ حیات بر خاکِ ممات ریخته بودند، گرتِه نیلگون پوشید.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

دوش کز طرهء معبرِ سام چهرهء دهر گشت غالیه فام
تیره شد چشمهء روانِ فلک از چه ار کرد موکبِ اجرام
آسمان زد به دستِ ظلمت چاک کرسهء روز را برین ایام
نقشِ بندِ ازل مطرا کرد گوی زرین ازین کبود ختام

نواب همایون به کامرانی به منزل فتح و شادمانی چون برکات آسمانی و مراحم یزدانی نزول نمود. هرچند خاطر فیض مآثرش از طلوع آفتاب فتح و نصرت مسرور و روشن بود، اما به واسطه آن که پرتو یوسف مصر جلادت از مشرق حیات به مغرب ممت تنزل نموده بود، حرف بهجت را بر لوح مسرت چندان ظهور و خاطر را انتعاشی نبود و درین روز از امرای متعینین دشمنان به تیغ دوستان برین موجب کشته شد، سودون دواداری امیر کبیر، [۱۴۶ب] قانصوه فاجر قانصو نایب قلعه، یوسف ناصری، خیر بیگ معمار، یخشی بای امیر مجلس و بعد ازان سه روز به طالع فیروز درین مکان فتح اندوز قریب به عمارت عادلّه مکث و قرار نمودند و الحمد لله رب العالمین.

گفتار در فرستادنِ یونس پاشا وزیر اعظم و دفتردارِ اناطولی به اندرونِ شهرِ مصر جهتِ ضبطِ صونکِ مخالفان و حقوقِ مقطوعهء دیوان

چون دو روز بر آمد، نواب حضرتِ اعلی همایون جنابِ امارت مآبی، گردون اقتداری، سپهر ارتفاعی یونس پاشای وزیر اعظم و جنابِ امانت شعاری، استقامت دثاری، صاحب الاجتهاد و المساعی آن که رای حفظ آرایش در جهات متعلقه به مالِ خزانهء معموره از سمتِ تقصیر ولو بالنقیر والقطمیر هارب و در استحفاظ و ضبط ما ظهر له من القلیل والکثیر به غایت حریص و طالب بود، اعنی محمد چلبی دفتردارِ اناطولی جهت تحقیق و استکشافِ صونکِ مخالفان و مالِ غایبی و ضبط و تفتیشِ ما يتعلق بالدّواوین السلطنة [۱۴۷آ] و الامیریّه به اندرونِ مصر فرستاد و این بندهء بی مقدار را که در حینِ محاربه با ملکِ مُلکِ عجم به دستِ اقتدارِ صولتِ عساکرِ منصوره گرفتار شده بود و به جان و جنان امان یافته، آزاد کرده بودند و نقابِ حجابِ خجالت را از چهرهء حقیقتِ جرایم و اسائتِ این بیچاره به تلقی و تفقدِ کلمهء طیبه « وَإِنِّي لَعَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى »^{۳۹۰} منکشف ساخته و به موجبِ " بالبرُّ يُسْتَعْبَدُ الحُرُّ " ^{۳۹۱} قیدِ رقیّت و عبودیت بر رقبهء اخلاص و طویت این بندهء شرمنده و آزاد کرده به جان بنده نهاده بودند، از خاک

^{۳۹۰} قرآن، سوره طه ۲۰ / ۸۲.

^{۳۹۱} یحیی بن حمزة بن علی بن ابراهیم العلوی الیمنی، الطراز المتضمن لأسرار البلاغة و علوم حقائق الأعجاز، ۳ ج، قاهره، دار الکتب الخدیویة، ۱۹۱۴، ج. ۱، ص. ۱۶۸.

برداشته به اعانت و امدادِ مشار الیه همراه نمودند و چون در مصر شروع کردند، مصری یافتند که جامعیهء محاسن امصارِ عالم در جنبِ کمالاتِ او چون ذره نزد آفتابِ عالمتاب بی بود نمود و مجمعی دیدند که تمام مآثرِ خیراتِ بلادِ معموره ارض پیشِ مکارمِ ذاتی و صفاتی آن بی نمود بود.

مصراع:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن]

آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری^{۳۹۲}

شعر:

[بحر بسیط: مستفعِلن - فعِلن - مفاعیل - فاعِلن]

لِلّهِ قَاهِرَةٌ الْاُمُورِ فَانْتَبِهْ
 اَوْ مَا تَرَى فِي كُلِّ قُطْرٍ مُنِيَةً
 بَلَدٌ تَقَرَّدَ بِالْمَسْرَةِ وَالْهَنَا
 مِنْ جَانِبَيْهَا فَهِيَ مُجْتَمَعِ الْمُنَى^{۳۹۳}

کنگرهء ایابین و غرفِ بیوتاتِ [۱۴۷ب] آن با فلکِ اثیر همراز و اطراف و جوانبِ آن از برکه و حیاض و بساتین و ریاض با روضهء رضوان در نزهت و لطافت همباز، در فضای هوایش طایرِ عافیت و سلامت در جولان و در بروجِ قصورش زهره و مشتری در سیران، فرشِ بیوتاتش که از الوان و اصنافِ احجار به رسمِ اسلیمی و خطایی در غایتِ نزاکت و زیبایی ترتیب یافته، به انجمِ افلاک مضاهمی و ازاره و کتابهء قاعات و مصطبه‌های آن که از سنگِ سماق و رخام منقش به انواعِ نقوشِ متقنهء صنعِ الهی و مهرهء صنّاع کماهی التیام پذیرفته، بر کتابی اجرامِ سمواتِ مباهی از وفورِ نعمت و فوزِ رخص و راحتِ غلا و مشقتِ گم نام و از وجود و تحقیقِ اقسامِ تنعم و تلذذِ اسبابِ غم و المِ نافرجام

نظم:

[بحر مجتث: مفاعِلن - فعلاتن - مفاعِلن - فعِلن]

در سرای مغان رفته بود و آب زده نشسته پیر و صلابی به شیخ و شاب زده
 شعاعِ جام و قدحِ نورِ ماه پوشیده عذارِ مغبجگان راهِ آفتاب زده
 ز شورِ عربدهء شاهدانِ شیرین کار شکر شکسته سمن ریخته رباب زده^{۳۹۴}

^{۳۹۲} این مصراع از غزلیات شهریار است. محمد حسین شهریار، دیوان شهریار، ۲ ج.، چاپ بیست و هشتم، تهران، مؤسسه انتشارات نگاه،

ج. ۱، ص. ۳۹۴. مصراع اول این است: « دگران خوشگل یک عضو و تو سر تا پا خوب»

^{۳۹۳} این شعر مال الصّفی الحلّی است. نگاه کنید: جمال الدین ابی المحاسن یوسف بن تغری بردی الاتابکی، النجوم الزاهرة فی ملوکِ مصر و القاهرة، ۱۲ ج.، قاهره، وزارة الثقافة و الارشاد، ۱۹۲۹، ج. ۱-۲، ص. ۵۲. مصراع دوم بیت اول این طور است: « بَلَدٌ تَخْصُصَ بِالْمَسْرَةِ وَالْهَنَا

»

^{۳۹۴} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۴۲۱، ص. ۵۷۱-۵۷۲.

آب نیلش نیلِ مذلت بر رخسارهء چشمهء حیوان کشیده و قوتِ ذایقهء اصحابِ جنتِ عدوبت و برودتِ آبِ نابِ ازان چشیده، هوایش [۱۴۸آ] من حیث اللطافة و الصحة فردوسِ اصحابِ ابرار، ریاضش در فصلِ بهار از صنوفِ گل و ازهار و جریانِ دوالیب و آبارِ ماصدقِ « جَنَاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ »^{۳۹۰}، در بساتینش تاکِ رزان عاشقوار دست در گردنِ تخیلاتِ بلند بالا انداخته و بر غبغبِ ترنجِ زلفِ مسلسلِ عنبِ آویخته، عطریهء گلِ حنایش آبِ رویِ مشکِ خطا بر خاکِ سیه ریخته و رایحهء یاسمنش غالیه بر عارضِ سمن‌رویانِ چمنِ خوبی بیخته، نهایِ خیارِ شنبرش از انفعالِ بشاعهء طعمِ زرد بر آمده، چنبرِ عبودیت بر گردنِ گرفته، سرِ تسلیم به خنجرِ نیشکر سپرده، نیشکر به شیرین کامی کام دل از شکرلبانِ زمانِ شیرین ساخته.

شعر:

[بحر بسیط: مفاعلن - فاعلن - مستفعلن - فعلن]

وَبَلَدَةٌ مِنْ بِلَادِ الْعَرَبِ طَيِّبَةٌ زُرُوعُهَا عَنْ نَعِيمِ الْخُلْدِ تَبْتَسِمُ
عَنِ النَّوَظِرِ غَطَّتْ وَجْهَهَا حَجَلًا لِمَا تَرَى لَهَا مِنْ حُسْنِهَا إِزْمُ
رَوْضٌ مِنَ الْمَجْدِ مَخْضَرٌ جَوَانِبُهَا مَا زَالَ يَنْفَدُ فِيهِ الْعِزُّ وَالْكَرْمُ

و با وجود این حال مملو به مال و منال و محشو به ذخایرِ امتعه و نفایسِ [۱۴۸ب] اموال بود، چنانچه دفتردارِ عقل به اسعادِ مستوفیِ اقبال و اعانتِ دبیرِ او ارچه یونسِ خیال از تفصیلِ مجملِ این احوال عاجز و قاصر بود، چه در عرضِ سیصد سال دستِ تطاول و اقدامِ تغانین و تمایلِ لشکرِ بیگانه به اذیالِ انکارِ جهاتِ ایشان مطلقاً نرسیده بود و با وجودِ معارضات و معانداتِ سلاطینِ جرکسیه با یکدیگر سلسلهء تدبیرِ نظمِ منزلی و مُدنی این طایفه از هم نریخته بود و مع هذا اعیانِ مباحران و اکابرِ متمولان و اغنیایِ متصدیانِ مصر در سه روزِ اولِ سلامتِ نفس و بدنِ خود و فرزندان را غنیمت شمرده، از استحفاظِ مال به ملالِ آیل و از مؤونه ضبط و حفظِ آن به برائتِ ذمتِ شاکر و قایل بودند. چون کمالِ عدالتِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی و بعضیِ مقربین از درون و رفق و ملایمتِ عساکرِ جهان‌گیری از بیرون مشاهده نمودند، مال را اعز و الذ از جان دانسته، به نقصانِ فلسِ احمرِ راضی نشدند. بل قوی طامعه را تحریک داده، اکثرِ ودایع و جهاتِ شرکسه را از احلِّ حلالِ خود شمرده، در کتم و سترِ آن دقیقهء نامرعی نگذاشتند و چون روزگارِ هرج [۱۴۹آ] و مرج بود و مصرِ عنوةً مفتوح شده بود و عساکرِ منصوره را ضبط و یساقِ میسر نبود. در عرضِ شش ماه تمامی عسکرِ منصوره سگک و محلاتِ حارات و خانات بل تمامِ دور و بیوتات لگدکوب کرده، آنچه دست‌رسِ صولت و قدرتِ ایشان بود، از مالِ جراکسه تصرف نمودند و به جاروبِ غارت و مکسهء نخبِ بیوتاتِ ایشان را از مال و جهاتِ پاک ساختند.^{۳۹۶}

^{۳۹۰} قرآن، سوره طه ۲۰ / ۷۶.

^{۳۹۶} پاک ساختند: در حاشیه موجود است.

القصة:

آنچه به خزانه عامره همایون عمره الله بچوده و عمّر احوال المسلمین بوجوده، با وجود کمالِ اهتمامِ دفتردار و من معه واصل شد، حصّه بزرگی بود. از سهامی که عساکر منصوره کیف ما اتفق بر یکدگر قسمت نموده بودند، چه از اعظم امرای دیوان تا اسافل و ارادل لشکریان هرکس به قدر مقتضای طالع از آن حظّی و نصیبی یافتند و نزد عاقل لیبب مع العلم بسباق الاحوال و سیاقها دعوی مدعی برائت ازین معنی از معنی حلیه صدق و استقامت منزّه و مبرا است و الله اعلم و الحمد لله رب العالمین.

[۱۴۹ب] گفتار در کوچ کردنِ نوابِ همایون به طالعِ میمون فی یوم الاثنین رابع محرم الحرام سنه ثلث و عشرين و تسعمائة از میدانِ ریدانیه به جزیره و سطنانیه بولاق که بر غربی مصر بر کنار رود نیل واقع است و رسیدنِ شیخونِ طومان بای در همین منزل فی لیلة الاربعاء سادس منه

چون میدانِ ریدانیه از بخارِ جیف و قتلی و غبارِ سمِ ستورِ هیجا، تیره و متعفن شده بود، نوابِ حضرتِ اعلی محفوف به سعادت و کامرانی و موصوف به دولت و شادمانی از منزلِ مذکور فتح بر یمین و ظفر بر یسار و بلبلِ ناطقهء دولت بدین مقالِ شیرین گفتار

نظم:

[بحر منسرح: مفتعلن - فاعلن - مفتعلن - فاعلن]

زیرِ رکابش نگر حلقه به گوش آفتاب پیشِ رکابش نگر غاشیه کش روزگار^{۳۹۷}

کوچ نموده، جزیره و سطنانیه را که به مکانهء خیر الامور اوسطها اتصاف داشت و من الجوانب به نیشکر و بر سیم و زلالِ رود نیل اصفی واحلی من السکر والسیم محلی بود، نزولِ اقبال فرمود و چون بر ملک طومان بای پنج روز از فرار و بوار و انهزام و انکسار بر آمد و از مسند سلطنت و شهریاری و متکای خلافت و کامکاری مذلت [۱۵۰آ] فراقِ جاه و سوگواری و مشقتِ هجرِ احباب و دلفگاری بدل و عوض یافت و خود را در بادیهء هوان و هاویهء خذلان متحیر و سرگردان دید. زبانِ حالش به منطوقهء این دو بیت گویا شد.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

آهم که هر سحر زند آتش به سقفِ چرخ آفاق را ز دودِ دل اعلام می دهد
اشکم که هر نفس چکد از دیده در کنار دریای نیل را مددی وام می دهد

^{۳۹۷} این بیت از قصاید خافانی شروانی است. خاقانی شروانی، همان، ص. ۱۷۸. این بیت در دیوان این طور است: « زیر رکابش نگر حلقه به گوش آسمان \ پیش عنانش بین غاشیه کش روزگار »

و درین ماتم و غم شبی به روز و روزی به شب می گذرانید و از حیات به ممات و از زندگی و شرمندگی به قتل و عدم نجات راضی و شاکر بود و از تخیلات آن که محارم سرابدهء محصنات و سراری سرادقات طاهرات او که

نظم:

[بحر رمل : فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

سر فرا پیش کنیزانش نیارست آورید لؤلؤ کافوروش تا نام خود لا لا نکرد

آفتاب اندر سرایش راه آمد شد نداشت تا به تأنیش مسمی واضع الاسما نکرد^{۳۹۸}

دست زدهء ترکان ظفر بیان و مُتَصَرَفِ غلمانِ قیصر نشان گشته، دود آتش تالم بقیهء دماغش متصاعد گشته، جهان روشن به چشم جهان بینش چون بخت و ارون [۱۵۰ب] سیاه شده بود، از رای بترای بقیهء السیوف دو محاربه در انحلال عقدهء این اشکال چاره جویی می نمود.

مصراع:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

وای بر آن کس که او را غم کند غمخوارگی

القصة:

بعد از تأمل بسیار به رغم آن که عساکر نصرت شعارِ غریب این دیار و درین ایام به نهب و ادخار اموال اشتغال و اتصال دارند، بعضی در شهر و بعضی بیرون شهرند و سکینه و قطن قاهرهء مصر سالها است که پرورده و آزردهء نعمت و نعمت سلاطین چراکسه اند، البته جانب ما را بر اجانب غصباً و رضاء، یأساً و رجاء ترجیح و تقدیم خواهند نمود و درین قضیه بی تصور نقیض مقدم به صحت تالی تصدیق فرمود و جهت اعادهء سلطنت عودت مصر را به رسم شبیخون مقرر داشته، می گفت.

مصراع:

[بحر متقارب: فعولن - فعول - فعول - فعلن]

وَأَنَّی اسْتَحَقُّ وَذَاكَ حَقُّی

و در اول شب دو شنبه که بارقهء بی نور دولت چراکسه با آفتاب نورانی به مهبط غروب فرو رفت و غراب شب یلدا از آشیانهء تحت الارض بال ظلمت گسترانیده، چون رایت موروث سودار چراکسه از افق بر- آمد،

^{۳۹۸} شهاب الدین عبد الله خوافی حافظ ابرو، جغرافیای حافظ ابرو، تصحیح صادق سجادی، ۳ ج. تهران، دفتر نشر و میراث مکتوب،

۱۳۷۵، ج. ۲، ص. ۶۷. مصراع اول بیت اول این طور است: « سر فرا گوش کنیزانش نیارست آرمد »

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

سپاهِ شبِ تیره بر دشت و راغ یکی فرش گسترد از پرِ زاغ
چو فلادِ زنگار خوردهء سپهر [۱۵۱] توگفتی به قیر اندر اندودِ چهر^{۳۹۹}
طومان بای با دل چون قیر سیاه و فکری همچو رای اریابِ ضلالت تباه

به اضلالِ بدرقهء ضلالت^{۴۰۰} از سمتِ دولتِ گمراه رو به راه نهاد، به نیتِ آن که چون اخلاطِ فاسده به سوادِ سروری و استیلا بر قلبِ لشکرِ ظفرپیکر و اعضای عسکرِ نصرت‌اثر هجوم انصباب و شبیخون آورد، غافل از آن که مشعلِ دولتی که از چراغِ سعادتِ ابدی روشن شده باشد، از عواصفِ ریاحِ مکرِ اعدا انظفا نپذیرد و یا بختِ بیداری که از حزمِ هوشیاری بهره‌مند بود، به خوابِ غفلت حواسِ خود را کلال پذیر نگرداند و بدین داعیه مسافتِ پنج روزه را به دو شبانه روز طی نموده، دو پاس از شب گذشته به شهر در آمد و چون از بوستانِ داستانِ جنابِ فصاحتِ شعاری، بلاغتِ دثاری مولانا ادائی شیرازی که ادای دلپذیرش متصدی انتظام و ترتیبِ تاریخِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی به نظمِ نظیم بود، نوباوهء این ابیات که درین مقام ایراد نموده بود، مقبول طبایع سلیمه بود، مرقوم افتاد.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

شبِ همچو دل‌های ظالم سیاه ز بس تیرگی ماه گم کرده راه
کواکب نمایان به شب زان قبیل [۱۵۱] که چشمِ نهنگان ز دریای نیل
دران تیره شب هرکه بر زد نفس نفس رفت و نامد دگر باز پس
فلک نیلگون و جهان تیره رنگ زمین سر به سرگشته اقلیم زنگ
نه شب بود ابر^{۴۰۱} سیه تر ز قیر برآمد بیارید بارانِ تیر^{۴۰۲}

بعد از تحقیق و استکشافِ حالِ حضرتِ اعلیٰ و عساکرِ منصوره را چون بختِ بیدار و رایِ هوشیار ازین واقعه متیقظ و خبردار یافت و در خود قدرت و قوتِ آن نیافت که از گوشه و کنار بر یمن و یسار زده، مراسم کارزار به تقدیم رساند. بل چون شب‌پره از رؤیتِ اشراقاتِ مشاعلِ دولت و لمعانِ بریقِ بنادقِ تفک منهزم

^{۳۹۹} این دو بیت از فردوسی است. بو القاسم فردوسی، همان، ص. ۴۳۳.

^{۴۰۰} در حاشیه

^{۴۰۱} ابری: YN

^{۴۰۲} Abdüsselam Bilgen, *Adâi-yi Şîrâzî ve Selîm-nâmesi* (*İnceleme- Metin - Çeviri*),

Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s. 161-162. مصرع اول بیت سوم این طور است: « در آن تیرگی

هرکه بر زد نفس...»

و منفعل گشته، به خبایای زوایای عمارتِ شیخونیه که به اتقان و احکام اتّصاف داشت، تحصّن جست و از توهم سطوتِ انتقام و انتهازِ حضرتِ اعلیٰ راهها و پلها که از جانبِ شهر به معسکرِ مظفر ممتد بود، بسته و شکسته و اراضی و ثغورِ اطرافِ مدینه را خندق و دیوار فرو برده و بر آورده، راه تردد محکم و مسدود گردانید و در شهر و محلات افتاده، از عساکرِ منصورهء عثمانی هر کرا یافتند از تیغ گذرانیدند.

وله:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

[۱۵۲] ز رومی هر آن کس که در شهر بود که او را ز داد و ستد بهر بود
سرا ز تن جدا کرده انداختند ز هم دشمن و دوست نشناختند
در آن شب بسی آدمی خوار بود که زنگی شب آدمی خوار بود
در آن تیره شب خون بسی ریختند شبه با بقم در هم آمیختند^{۴۰۳}

روز چهار شنبه ششم محرم الحرام نوابِ همایون جناب سپه سالارِ اعظم یونس پاشا و ایاز بیگ ینگیچری آقاسی را با جمعی کثیر از شجعان و قاپو خلقی و ینگیچری به معارضهء ایشان فرستاد. بعضی مداخل را که سد نموده بودند، به ضربِ کلنگ معارضه و مقاتله هدم نمودند و کوشش و کششهای مردانه فرمودند. جُنْدیانِ سرِ راهها و سطحِ بامها و مخارجِ غرفه‌های بیوتاتِ اعراب به دست آورده، تیرتخش و شصت و سنگ و کلوخ از بالا و پست بر عساکرِ منصوره چون اقطارِ امطار می ریختند. عساکرِ منصوره سپرِ عنایتِ الهی حرزِ امان و اطمینان خود ساخته، سینه را سپرِ تیرِ بلا گردانیده، رو از سمتِ مقصود نگردانیدند و به سنگ و تفک و فلاخن خاکِ هلاک در کاسهء سر و تنِ دشمنان انباشته، به بنادقِ گروههء تفک اجسامِ خبیثهء چراکسه را چون برگ از درخت ریختند.

[۱۵۲ب] وله ایضاً:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

کماندارِ رومی هم از هر کمین برایشان جهان کرد انگشترین
سری کز سرِ بام سر بر زدی خدنگش رگِ جان نیشتر زدی
ز یکسو خروشِ دلیرانِ روم ز یکسوی جند می نموده هجوم
گهی تیر باران شدی بی دریغ گهی اوفتادی ز تن دست و تیغ
گهی ابر بستی ز پره‌های تیر گه از گردِ عالم شدی همچو قیر
گهی سر فتادی ز بالا نگون خبایی شدی بر سرِ رودِ خون

دو روز و دو شب لشکر از داوری نیاسود از جنگ و کین آوری^{۴۰۴}

القصه:

آن روز از طلوع صبح صادق تا قریب به مغرب برین گونه با همدیگر گذرانیدند. آخر روز عرصهء شطرنج محاربه را به قایمی ریخته، هرکس به محل خود فرافتند. روز پنجشنبه جناب یونس پاشا و آغای ینگچی به دستور روز چهارشنبه متوجه جنگ اعدا شدند و از ولوج صبح تا ولوج شام دست جلالت عساکر طرفین به جیب و گردن یکدیگر متصل و معانق بود. از جانب اعدا جمعی کثیر مقتول و از اولیای جم غفیر مجروح شدند و در آخر روز که خضاب پنجهء آفتاب را به سواد [۱۵۳] لیل نگار و ابروی هلال و دیدهء کواکب را به وسمه و سرمهء شب تزیین و اعتبار دادند.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

چو مسکین جعد شب را شانه کردند
چراغ روز را پروانه کردند
به زیر تخت نرد آبنوسی
نهان شد کعبتین سندروسی^{۴۰۵}

کعبتین بنادق را از طاس تفک برداشته، مهرهء نرد را ببرد و غلبهء اولیای دولت برچیده، تختهء حرب را منظوی ساختند.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

آن را که داده‌اند هم امروز داده‌اند
و آن را که نیست وعده به فردا نداده‌اند

و الحمد لله رب العالمین.

گفتار در سوار شدن حضرت اعلی کامکار به جنگ طومان بای سریع الفرار

و چون لسان فصاحت بیان نوامیس الهی و بیان حقیقت تبیان ناموس سلطنت و پادشاهی به دفع صایل قایل و به مدافعه و معانقهء اعدا آیل بود و از تحریک عنان دولت عیانش آتش عناد ساکن و از سکون رکاب میمنت مآبش غبار فتنه و فساد متحرک می گشت، یومة الجمعة که روز جشن مؤمنین و عید ارباب حق

^{۴۰۴} Bilgen, a.g.e., s. 164. این نظم در کتاب این طور است: «سری کز سر بام سر بر زدی \ خدنگش رگ جان به نیشتر زدی & z

یکسو خروش دلیران روم \ ز یکسوی جندی نموده هجوم & گهی تیغ باران شدی بی دریغ \ گهی اوفتادی ز تن دست و تیغ & سه روز و سه شب لشکر از داوری \ نیاسود از جنگ و کین آوری»

^{۴۰۵} این نظام از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۷۴. این شعر در کلیات این طور است: «چو مشکین

جعد شب را شانه کردند \ چراغ روز را پروانه کردند & به زیر تختهء نرد آبنوسی \ نهان شد کعبتین سندروسی»

و یقین بود، در زمانی [۱۵۳ب] که کلکِ نقاشِ صنعِ الهی سپیده‌ صبح را بر افقِ سپهرِ لاجوردی چهر چهره گشود و اطراف و جوانبِ آن را به تحریرِ زرِ نابِ آفتابِ محرر و روشن گردانید،

فردوس:

[بحر سریع: مفتعلن - مفتعلن - فاعلن]

صبح چراغِ فلکِ افروز شد کحلی شبِ قرمزی روز شد^{۴۰۶}

لمؤلفه:

[بحر خفیف: مفتعلن - مفتعلن - فاعلن]

تیرگیِ شام به پایان رسید روشنیِ روز به کیوان رسید
شاهِ قوی طالعِ فرخنده بخت زیب ده موهبتِ تاج و تخت
خسروِ جم جاهِ فریدون پناه سرور فرمان ده خیل و سپاه
پای مبارک به رکابِ ظفر کرد حمایل چو هلالِ قمر

نوابِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی به طالعِ زمانی که متضمنِ فتح و نصرت و متکفلِ ظفر و فرصت بود، رایتِ بیضاء را چون علمِ صبحِ صادق برافراخت و به طالعِ مسعودِ میمون اعنه نصرتِ همایون و ازمهء سعادتِ مشحون را مرخی و رایاتِ اقبالِ منوال به کسرِ دشمنانِ پریشان حال مفتوح و مُفضی گردانید و به عزیمتِ هزیمتِ اعدا کلمهء " واریط علی قلوبهم ولا تبلغهم الآمال " ^{۴۰۷} متلو و مکاحلِ تفک به دواى سمی مملو و سیوف از نیام مسلول و نیام از تیغِ محلول فرمودند. اعادی را [۱۵۴آ] از تحقیقِ رفاقتِ دولت، دولتِ نابوده به یکبار کناره نمود و از خوفِ سر و جان بی قرار و آرام گشته، به همدیگر نظاره کنان آیهء « فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتْلَاؤُمُونَ » ^{۴۰۸} « قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ » ^{۴۰۹} می خواندند و مضایقِ گذار و محالِ فرار اختیار نموده، به حرکتِ المذبوحین دست و پای می زدند و چون بین است که پشه را مقابلهء تندباد و ثعلب را معارضهء ضیغم در هنگامِ عناد از مستحیلاتِ عقل مستفاد است، به مصادفه و مصادمهء اول منهزم و منهدم گشتند و در هنگامِ انخرام در تنگنای امکانه و مقامِ سر راه بر عساکرِ منصوره گرفته، ارادهء آن نمودند که بلای آسمانی و نازلهء سبحانی که عساکرِ صاحبِ قرانی نسبت بدیشان مظهر واقع شده‌اند، بدین گونه معارضات منع نمایند.

^{۴۰۶} این بیت از مخزن الاسرار نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۳۶. مصراع اول در کلیات این طور است: « صبح چراغی

سحر افروز شد »

^{۴۰۷} السید البکری ابن السید محمد شطّا الدمیاطی، إعانة الطالبین علی حلّ ألفاظِ فتحِ المُعین بشرح « قرّة العین بمهمات الدین»، علّق علیہ

یاسر السید عبد العظیم، ۵ ج.، القاهرة، دار السلام، ۲۰۱۳، ج. ۲، ص. ۱۲۹۶.

^{۴۰۸} قرآن، سوره ۶۸ / ۳۰.

^{۴۰۹} قرآن، سوره انبیا ۲۱ / ۱۴.

مصراع:

[بحر هزج: مفعول - مفاعلن - فعولن]

ای دل تو کجا و ما کجاییم^{۴۱۰}

القصه:

در دون یک ساعت بقیة السیوف فئهء باغیة را دمار از روزگار برآورده، به تیغِ هلاک و تار تارومار ساخته، بقیهء امرای او را مثل بخشی بای امیر المجلس بر مبادی زقاق و منتهای حارات [۱۵۴ب] و اسواق طعمه و اکیلهء شمشیر اتفاق گردانیدند.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعلن]

وَلَا زَالَ هَذَا الدَّهْرُ أَفْتَى وَأَسْرَفًا لِمَنْ كَانَ أَرْدَا الْقَوْمُ أَوْ كَانَ أَشْرَفًا

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعولن]

هزار عشوه دهد چرخ هر نفس که یکی به صد قران نکند با کسی وفا هرگز

و بعضی از ایشان که به حمایت و حصانتِ عمارتِ شیخونیه متحصن شده بود، با اخشاب و احجار آن وقود نیرانِ عصیان و طغیان گشتند و فحوی « فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ »^{۴۱۱} درین نشأه به واجبی مشاهده نمودند و از شامتِ خذلانِ ایشان عمارتِ خیر چنان و معبدی که مسجد انس و جان و مشهد ارواح و اربابِ چنان بود، چنان خراب و منهدم شد که اعادهء آن درین اوان تفرقهء عنوان از مستحیلاتِ عادت و زمان است و طومان بای از باب السّر عمارتِ مذکوره به شهرهء فضیحت و رسوایی رو به وادی فرار و بوار نهاد و آتشِ فتنه و فساد و غبارِ تفرقه و عناد، به سلسالِ رشاد منطقی شد.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

ساقی بیا که از مددِ بخت کارساز کامی که خواستم ز خدا شد میسر^{۴۱۲}

^{۴۱۰} این مصراع از غزلیات مولانا جلال الدین است. جلال الدین محمد بن محمد مولوی، کلیات شمس، تهران، انتشارات هرمس، ۱۳۸۶،

ص. ۳۹۹. این بیت این طور است: « آخر تو کجا و ما کجاییم \ ای بی تو حیات و عیش بی کار »

مصراع دوم این است: « ای بی تو حیات و عیش بی کار »

^{۴۱۱} قرآن، سوره بقره ۲ / ۲۴.

^{۴۱۲} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۲۹، ص. ۴۴۵.

[۱۵۵] و بعد از فرار طومان بای از عساکرِ مخدولهء مکسورهء او هزار کس بل بیشتر اکیلهء غرابِ شمشیر سیه تاب گشته بود و در بعضی محال از سرِ راهها و ابوابِ عمارتِ مذکوره چندان از کشته پشته شده بود که سوار را عبور ممکن نبود.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعلن - مفاعیل - فعولن]

زان قاعده‌های وصل در کوی امید تا چشم زدیم بر هم آثار نماند

و درین روز یونس پاشا وزیر اعظم را از شصتِ مخالفان تیری موافقِ قوسِ تقدیر بر چنبرِ گردن چون دستِ عاشق به رقبهء معشوق حمایل شد و مانند فکرِ عمیقِ عقلا به غور رسیده، غنچهء پیکان چون خار به گلبن مشبت و بسته و چون ناوکِ غمزهء محبوب در دلِ عاشق شکسته گشت و بعضی اجزای تیر با پیکان چون حلقهء کاکل یار و مار زلفِ دلدار بر سرِ گنج ملازم شد.

لمؤلفه:

[بحر متقارب: مستفعلن - فع - مستفعلن - فع]

چون نیست جایز در مذهبِ عشق با زخمِ تیرش از ناله و آه
دم در کشیدیم از گفت و گویش گردن نهادیم الحکم لله^{۴۱۳}

مصراع:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

صد خار ز بهر گلی آب می دهند

و بعد از ریاضت و مجاهدتِ چهل روز عقدهء پیکانی که از حلّ گره انامل چون غم [۱۵۵ب] در سینهء عاشق زار و آه در گلوی مهجورِ نزار در استخوان گره شده بود، به اعمالِ میلِ معالجات و حدیدهء تدبیرِ مداوات تحلیل و تفکیک یافت و چون بیرون آوردند، رُبِع ذراع بیشتر بود و به واسطهء آن که فقراتِ عظم رقبه به اعضاء و رئیسهء دماغ متشابک بود، رئیسِ دماغ فی الجملة ازان متضرر و مأوف گشته بود و چند روزی افعال و اقوالِ ایشان نه بر نمطِ صحت و سمتِ عقل و دریت صادر می شد. بعد از جریانِ اندک زمانی به معالجاتِ مفیده الخیرات که از حدّاقِ اطباءِ سمتِ ظهور پذیرفت، به عافیت و حسنِ عاقبت مبدل شد و چون نوابِ همایون به پایهء سریرِ عدالت مصیر و مسندِ خلافتِ آسمان تصویر خلاصهء اقلیم سبعة چون آفتابِ خاوری به کرسی سپهرِ زر اندودِ اقلیم چهارم افلاک و بارگاهِ آینه اشتباه طبقهء رابع سماک عودتِ محمود و رجعتِ مسعود جست، قهرمانِ قهر حکمت‌آمیز و هیجانِ غضبِ مصلحت‌انگیز، خدامِ قوی انتقام و

^{۴۱۳} مصراع آخر این شعر از حافظ است. حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۴۱۸، ص. ۵۶۸. مصراع اول مصراع این است: «گر تیغ بارد در کوی آن ماه»

تلامذه^{۴۱۴} محایف انتصاف و اقتحام را بر سننِ بهرامِ خون‌آشام به عدمِ ترخم و مدارات به قتلِ بغات و سفکِ دمای معاندانِ عصات مأمور گردانید.

نظم:

[بحر خفیف: فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

[۱۵۶ آ] ملک را گر قرار خواهی داد تیغ را بی قرار باید کرد^{۴۱۵}

چه استیصالِ فئهء باغیة و استیفای مساعی در قلعِ اصول و فروعِ اشواکِ فرقِ طاغیه از متحتماتِ اوامرِ نقلیه و عقلیه است.

لمؤلفه:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

پادشاهِ جهان که فرمانش در جهان چون قضا روان بادا^{۴۱۶}

حکم فرمود قتلِ اعدا را تا جهان است آنچنان بادا

و لا محاله انتظامِ مطالبِ ملکی و التیامِ مآربِ مالی متفرع بر شیخِ این مسلک و مترتب بر تقدیمِ این فذلک تواند بود.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن]

ترش رو بلش یا بدخو نه شیرین لب که صفراوی به از سیبِ صفاها نی بود نارنجِ گیلاش

ازین جهت در عرضِ دو شبانه روز سوی آنچه در ایامِ کارزار در سرِ کوچه و بازار به خاکِ تیره همباز و همراز شده بودند، دو هزار کس از جرکس و از عرب تحدیدا لا تخمینا بر آستانِ دریانشان همایون به ابتلاع و التقامِ اورنگِ نهنگِ تیغ و شمشیر سر از نیلِ نیام بر آورده بودند، مبتلع و مستغرق شدند.

لمؤلفه:

[وزن رباعی]

از چشمهء شمشیر بر آمد جیحون رخسارِ زمین ز رنگِ آن شد میگون

افتاده سر از نخلِ بدن بر سرِ خون مانندِ حباب بر شرابِ گلگون

^{۴۱۴} تلامذه: تلامزه YN

^{۴۱۵} مسعود سعد سلمان، دیوان، ص. ۱۳۳.

^{۴۱۶} انوری، همان، جلد اول، ص. ۱۳۵. آخر مصراع دوم «باشد» است.

[۱۵۶ب] شعر:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

يَكُونُ الدَّهْرُ مَطْوَأًا ذُلُولًا كَفَى لِلْعَالَمِينَ بِهِ دَلِيلًا

و چون دولت دشمنان به موجب مذکور سپری شد و خاطر شریف از دغدغه تدبیر، دوافع اجتماع و افتراق ایشان خالی و بری گشت، اعنه اعتنا به نظم دیوان و استحکام بنیان دولت به اختراع ارکان و تفویض منصب وزارت با عین اعیان منصرف گردانید. بعد از آن که قرعه مشاورت را بر الواح افکار جمعی از دولتخواهان صمیمی که به کمال فطانت و ذکا و نهایت متانت و بها اتصاف داشتند و من البدو الی العدو در سرابستان کارخانه خلافت و سلطنت از ادات و اثاث تمشیت مطالب عالیه ملکی و مالی بودند، به طرح انداخته بودند و اداره کلام و تفکر بلیغ در تفصی مرام نموده، چنین مقرر شد که سنان پشای بگریگی روم ایلی که از بدایه هبوب صباء صبا و مبداء ریعان نسیم نشو و نما در ریاض ریاضت به تربیت و شفقت حضرت اعلی چون باز چشم بسته به تجلد اصطیاد اعدا و تفرّد انتعاش خاطر انصار و اولیا فتح عین نموده، مهتدی و معتاد شده بود، به رتبه وزارت خیر الامور اوسطها مشرف گردد و محمد [۱۵۷آ] پشای نشانچی که بعد از طی مبادی تحصیل علوم و اکتساب مقدمات دانش به اتم رسوم به مصعد انشاء و ترقیم ارقام مبارک طغرا امتیاز و اهتدا یافته بود و با قضای علو همت و سمو رتبت در منصب مذکور به تدبیرات امور ملکی و تنظیم جهات مالی، خوض نموده، آثار رشد معقول و اسرار فطانت و کفایت مقبول از نشیمن خمول به بیدای ظهور هویدا می ساخت، جامع و متمم جمعیه مرتبه ثالث وزارت باشد و فرهاد پشای امیر علم که به خدمات پسندیده و جذبات کلمات دلپذیر سنجیده و به مساعی اجتهاد و جلادت و معالی اهتمام حراست و شجاعت قصب السبق مبارزت از همگنان ر بوده و بدین اسلوب مرغوب و شیوه مرضیه مستحسنه مطلوب، خاطر مبارک همایون را به جانب خود مایل و منحذب ساخته بود، به تفویض ریاست امارت اناطولی مفتخر و سرافراز گردد و حسب الفرموده به عمل آورده، قامت هر کسی را با لباس خلعت مناسب عالیه از خلع خاصه زیب مفاخرت و مباهات دادند و عندلیب لسان الحال هر یک از ایشان به مضمون این دو بیت مترنم گشت.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

[۱۵۷ب] مغنی بساز این نو آیین سرود بگو با حریفان به آواز رود
که از آسمان مژده فرصت است مرا بر عدو عاقبت نصرت است^{۴۱۷}

^{۴۱۷} حافظ شیرازی شمس الدین محمد، دیوان حافظ، ۱۳۸۰، ص. ۳۷۹. بیت دوم در دیوان این طور است: « مرا با عدو عاقبت فرصت است

\ که از آسمان مژده نصرت است»

ذکر امرِ عالی بکتبتِ فتح‌نامه و ارسال آن به دیار و امصارِ عالی و رسیدنِ تضرعِ غزالی

و چون از میامنِ توفیقاتِ الهی حورای فتوحاتِ متعالیه متتالیه که از تتقِ عالمِ غیب بر صحایفِ دولتِ جهانگیری و صفایحِ نصرتِ عالم‌ستانی به خوشتر صورتی و بهتر صفتی زیاتر از آنچه مکنونِ خاطرِ اولیای دولت و محزونِ ضمیرِ انصارِ حضرت بود، جلوه‌گری نموده، چهرهء اقبال به عالم و عالمیان نمود.

نظم:

[بحر رجز: مفتعلن - مفاعلن - مفتعلن - مفاعلن]

ای به حسام نیلگون یافته ملکِ یوسفی بر درِ مصر و قاهره کوفته کوسِ قاهری^{۴۱۸}

وصیتِ صوب و آوازهء تحقِ آن آفاق و انفس را احاطه نموده، به گوشِ هوشِ سلاطینِ کامکارِ اقطار و سکینهء امصارِ ممالک و دیار از بریدِ صبا و شمال به احسنِ منوال و اسرِعِ احوال رسید. امرِ عالی لا زال عالیا به نفاذ مقرون شد که کتابِ دیوانِ انشاء و اختراع و دبیرِ ناطقهء سخن سرای یراع صریرِ قلم را به تحریرِ این حکایتِ دلپذیر [۱۵۸] و تقریرِ این فتوحاتِ عالم‌گیر محسنِ انامل^{۴۱۹} کتبت و مزینِ اصابعِ شرحِ این نصرت گردانند. حسبِ الحکمِ المطاعِ دبیرِ سحر آفرینِ مالکِ رقابِ کلام و ملکِ ممالکِ رسالت و پیام پادشاهِ کشورِ اقلیمِ صبح و شام اعنی بلبلِ دستانِ سرایِ اقلام که در انفاذ و اجرای اوامرِ علیهء خدام، کمرِ اطاعتِ انامل بر میان بسته به سر می دویید. در لحظه و ساعتِ بی تمادی امتدادِ زلفِ مسلسلِ شبِ مداد را بر رخِ کافوری روزِ قرطاس کشید و به شانهء مشاطهء املهء جعدِ پرچمِ مشکین و کلالهء رنگین بر گونه و عذارِ عذرا بیضا بدان گونه که امرِ عالی صادر شده بود، محرر و مخطط گردانید.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

باش تا شاخِ عدل بر بدهد کین نخستین شکوفه ثمر است

صبر کن تا علم فرا زد مهر کین تباشر صبح را اثر است

و فتحنامه‌ها متضمنِ شکرِ مواهبِ نعمِ الهی و متکفلِ حصولِ جلالِ مقاصد و معالی غیر متناهی که به اسعادِ تأییداتِ خدایی و تأییدِ مساعداتِ عطایی این دولتِ والا رتبت را مرزوق و مقدر شده بود، به عبارتِ احلی من العسلِ وأجلی من مکارمِ الأدبِ والأملِ املا نموده، به سلاطین و مُلّاکِ ممالکِ معمورهء ارضِ بالطول و العرض فی ایمن [۱۵۸] وقت و اسعدِ زمن من المغرب والمشرق والهند واليمن به تبلیغِ قصّادِ دانش‌آموز و تجهیزِ فتوحِ حکمت‌اندوز ارسال نمودند و بعد از انقضای اندکِ زمانی در اشرفِ بلاد و انفسِ بقاع و اقدس و

^{۴۱۸} این بیت از قصاید خاقانی شروانی است. خاقانی شروانی، همان، ص. ۴۳۰.

^{۴۱۹} انامل: در حاشیه موجود است.

اطهر ارباع از مکه و مدینه شرفهما الله و یمن و کالکوت هند و تونس افریقیه مغرب رؤوس منابر و وجوه دراهم و دنانیر به خطبه و سکهء همایون مشرف و میمون شد.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

بحمد الله از شرق تا غرب عالم به شمشیر شاه جهان شد مسلم^{۴۲۰}

و از مغرب و مشرق و یمن قصّاد و ایلچیان صاحب رشاد به آستان آسمان ارکان همایون که ملثم شفاغ اکاسره و مخدّ وجوه قیاصره و مسجد جباه جباره بود، با تحف عالیه لایقه و تبرکات رایقه فایقه به مبارک باد فتح و نصرت رسیدند و در خلال این احوال فتح منوال قاصدی به تضرع و استشفاع و تذلل و استتباع به آستان آسمان ارباع از جانب جانبردی غزالی حاضر شد. خلاصهء کلام و عرضی مرامش آن که حضرت اعلی که مراهم مراحم رأفت و رحمت او فضایح جرایح مطیع و عاصی دانی و قاصی را شافی و شامل است، اگر [۱۱۵۹] ذمائم جرایم جسارت و خسارت این بندهء جانی و این مخلص جنانی که بر صحایف دولت روزافزون که از مقتضای اوهام واهیه و اندیشهء قاصره ناهیهء صورت انتعاش و ارتسام پذیرفته، به زلال عفو و غفران و سلسال عاطفت و احسان محو فرمایند، دوری نباشد.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

عالم از جود شاه یافت نصیب من چرا بی نصیب باشم ازان

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعلن]

وَمَا الْفَضْلُ إِلَّا خَاتَمٌ أَنْتَ فَضُّهُ وَعِنْدَكَ نَقْشُ الْقَصِّ فَأَخْتَمَ بِهِ عُذْرِي^{۴۲۱}

و چون صورت این مأمول مبذول و در مرآت مطلوب مسؤل چهره نماید، مادام که رقیقهء حیات و دقیقهء نجات باقی باشد، سر از خط فرمان منحرف نگرداند و در سلک عتقای شمشیر خدام و آزاد گردگان غلام منحرف گشته، شرایط جان سپاری به تقدیم رساند.

^{۴۲۰} این بیت از عمادی روزنی است. نگاه کنید: نصرت الله مشکوتی، "نگاهی به تاجگذاری شاهنشاهان ایران در اماکن باستانی و مراکز تاریخی"، دوره ۵، ش ۶۰ (مهر ۴۶)، ص. ۲۷-۳۹، تصویر. <http://www.ichodoc.ir/p-a/CHANGED/60/html/60->

27.HTM ۲۰۱۸/۰۶/۰۸

^{۴۲۱} رزق الله بن یوسف بن عبدالمسیح بن یعقوب شیخو، *مجانى الأدب فى حدائق العرب*، ج ۶، بیروت، مطبعة الآباء الیسوعیین، ۱۹۱۳، ج. ۴، ص. ۱۷۴. شعر این طور است: «فَمَا الْعَقْلُ إِلَّا خَاتَمٌ أَنْتَ فَضُّهُ \ وَعَقْوُكَ نَقْشُ الْقَصِّ فَأَخْتَمَ بِهِ عُذْرِي»

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

تا فلک فیروزه گون باشد بوم از جان مطیع تا کند کوب قران باشم ازان صاحب قران

و چون تضرع و تشفعِ غزالی بعد العرض علی المسامع العلیه به قبول مقبول و به عواطفِ تجویز مشمول گشت، غزالی همچو غزال وحشی به دام عنایت رام گشته، درگاهِ بهشت اشتباهِ همایون را که فسحتِ ساختش از لطافت [۱۵۹ب] و ظرافتِ نوجوانانِ چمنِ بهار و سروقدانِ لاله عذار هزار بار زیبا و رعنا تر بود، به آرامگاهِ خویش قرار داد

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

گوزن کوه اگر گردن فراز است کمند شاه را بازو دراز است
گر آهوی بیابان تندخیز است سگان شاه را تک نیز تیز است^{۴۲۲}

و رو به کعبه اقبال و حرم اجلال نهاده، به داعیه اعتکاف و عبودیت احرام بست و چون بادیه خوف و رجا را به وصلِ عتبه علیه به فصل و قطع رسانید و چهره ارض را به عرضِ خاکبوسی و التزام التثام مقبل گردانید. حضرتِ اعلی کشور گشایی غبارِ غبارِ عصیان و خدشه خارِ طغیان ملتمس مستمند که بر صحایف دولتِ ابد پیوند لایح و سانح شده بود، به زلالِ مصافحتِ مساحت فرمود و دیده رمدیده اش را به اکتحالِ ترابِ اقدامِ مبارک و کحل الجواهرِ ارادتِ دیدارِ متبرک منور و مکتحل گردانید و به عزّ بساطبوسی شرفِ اختصاص داده به مکنّت دست رسِ پای بوسِ مبارک سر بلند ساخت و سنحقی صوفیه را که آب و هوای آن در مرده جان و زنده حیاتِ جاودان افاده و افاضه می نماید، به مبلغ معین بدو ارزانی داشت. [۱۶۰آ]

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلمن]

آن که پامال جفا کرد چو خاکِ راهم خاک می بوسم و عذرِ قلمش می خواهم
ذره خاکم و در کوی تو وقت خوش است ترسم ای دوست که بادی نبرد ناگاهم
بسته ام در خمِ گیسوی تو امید دراز آن مبادا که کند دستِ طلب کوتاهم^{۴۲۳}

و الحمد لله رب العالمین.

^{۴۲۲} این نظم از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۲۳۸. این شعر در کلیات این طور است: «گوزن کوه اگر گردن فراز است \ کمند چاره را بازو دراز است & گر آهوی بیابان گرم خیز است \ سگان شاه را تک نیز تیز است»
^{۴۲۳} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۶۱، ص. ۴۹۰-۴۹۱.

گفتار در انتقال آفتاب کشور شاهی و سایه رأفت و رحمت الهی از جزیره‌ای وسطانیه بولاق به تأیید مواهب علی الاطلاق به قصر و رواق صدیقی که در اوج معارج و ذروه مدارج قلعه مصر موضوع و مصنوع است به تاریخ یوم الاحد ثالث عشرین محرم الحرام سنه ثلث و عشرین و تسعمائة

چون هوای بولاق از افراط حرارت و ییوست از کسوه طراوت برودت و رطوبت منخلع شده بود و به واسطه کثرت مکث و توقف نظافت امکان و لطافت اهویه به قساوت و وخامت مایل گشته، قیصر عقل توقف عساکر انفس و ابدان را در آنجا بی ایجاب ضرورت شرعاً او عقلاً تجویز نمی نمود. چه خسرو آفتاب از برج کذا کانون حرارت را به قانونی ازدیاد یوماً فیوماً ثور آن داده، زیانه [۱۶۰ب] التهاب را از انعکاس اشعه آفتاب تاب می داد و مع هذا دولت سرای صدیقی که در ارتفاع به اوج افلاک و ذروه طبقه عالیء سماک دعوی سربلندی می نمود و در اعتدال هوا و لطافت اوضاع بنا به مرتبه‌ای بود که اندام سیمین فام سمن قوام، نسرين ابتسام یوسفی که چون گلبرگ طری و اجسام لطیفه حور و پری از کثافت عاری و بری بود، ازان متضرر نمی شد، جهت اقامت چند روزه اختیار فرمودند و به تاریخ مذکور رایت فتح آیت را به نشاط و کامرانی خفقان داده، آوازه نفیر و کوس به سامعه و گوش ارباب هوش رسانیده، متوجه قلعه مذکور شدند و عمارت دهیسه که سابقاً سرپر سماسای صدیقی بود و در عهد سلطان قایتبای و اوای حکومت سلطان غوری سقا الله عهدهما به طرح لطیف و اسلوب ظریف به حلیه عمارت دلپذیر محلی گشته و آن قصری است مربع، مستطیل، محفوف از جوانب بر جئینه و بساتین فردوس تزیین و روضه جنت حضرت بهشت آیین، میاه جاریه- اش هوا را چون لعاب شفا لالی ثغر محبوبان دلربا را طراوت داده و به مشاهده ایوان سپهر عنوانش روشنان سپهر چشم چون چشمه شبکات [۱۶۱آ] سمن گشاده و آفتاب خاوری جهت آن که از روزنه و روشنه مجال شروع استنارت یابد، هر صباح و مسا روی نیاز بر خاک آن درگاه سوده و نطق نه طاق فلک از رفعت و حشمت ایابین آن به انحطاط و تنزل فرسوده.

القصه:

دار السلطنة محاسن لطایف نقوش و اشکال و بیت الخلافة مکارم ظرایف تزویقات و تدقیقات بود، جهت نشیمن خود تعیین نمودند.

[نظم]:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

خوش به جای خویشش بود این نشست خسروی	تا نشیند هر کسی اکنون به جای خویشش
خاتم جم را بشارت ده به حسن خاتمت	کاسم اعظم کرد ازو کوتاه دست اهرمن
تا ابد معمور باد این خانه کز خاک درش	هر نفس با بوی رحمن می رود باد یمن ^{۴۲۴}

^{۴۲۴} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۹۰، ص. ۵۳۰-۵۳۱.

و در مطاوی این احوال و فحاوی این آمال فاضلی از علمای کتاب و سنت و عالمی از خدّام شریعت و ملت اعنی قاضی به همنسایهء صعید عبد السلام نام به مصعدِ آستانِ آسمانِ ارکانِ همایون [۱۶۱] از جانبِ ملک طومان بای رسید و بعد از آن که چهرهء نیاز را بر مخدّ ترابِ عتبهء علیه به تعفیر و تقبیل نورانی گردانید، به مسماعِ علیه سدنهء سدهء سنیه از جانبِ مُرسِلِ مشار الیه چنین رسانید که ملک طومان بای بعد از تمهیدِ قواعدِ تضرع و اعتذار و تقنینِ قوانینِ تعبّد و انکسار معروض می دارد که بر اربابِ دین و دولت لایح و مبرهن است که پیرایهء عروسِ ملک و زیورِ مأنوسِ مال و منال جز تیغ و شمشیرِ فصّالِ متصدّیانِ مناصبِ علیهء سلطنت و متکفّلانِ مناقبِ سنیهء خلافت نمی باشد و صورتِ استیفاء و استبقای این معنی در آینهء مخیّله و آرزوی این طبقهء علیّه جز به اعمالِ ادواتِ سیف و صارم و استعمالِ تدبّرات و تفکراتِ رای حازم چهره نمی نماید.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

سلطان و فکرِ لشکر و سودای گنج و مال درویش و امنِ خاطر و کنجِ قلندری^{۴۲۵}

پایهء سنیهء سلطنت به مؤدی الملک عقیم که نزد طبقهء اعالی امم و اقاصی فرق اربابِ هم اعزازِ جان و انفس از روح و روان است و پدر به پسر و برادر به برادر در تحیل و توهم انتقالِ آن انواعِ ضنّت [۱۶۲] و اصنافِ کدورت می ورزند.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلن]

دامنِ دوست به صد خونِ دل افتاد به کف به فسوسی که کند دهر رها نتوان کرد^{۴۲۶}

اگر از من بندهء فقیر بنا بر مقدماتِ مسلمیاتِ سابقه در ابقا و استمرارِ آثارِ علیّهء ملک و سلطنت در دودمانِ خلافت ارکانِ سلاطینِ چرکسیه مساعی مجاهدت و مبارزت مرّه بعد مرّه سمّتِ ظهور پذیرفته باشد، یقین که نزد طبع سلیم صاحبِ قرانِ زمان و ذهنِ مستقیمِ کشورگشای جهان مقبول و مستحسنِ ممدوح و غیر مستهجن خواهد بود. اما چون توفیقاتِ الهی و تأییداتِ نامتناهی در جمیع احوال کماهی موافقِ مقاصد و مرضی و مطابقِ مطالب و مجاری حضرتِ اعلی کشورگشایی از عالمِ علوی سانح و لایح می شود و شمشیرِ جهانگیری او را بی تأثیر اراده و منع احدی بر رقابِ سلاطینِ کامکارِ زمان و رؤوسِ خواقینِ ذوی الاقتدارِ دورانِ مسلط و فایق می گرداند.

^{۴۲۵} حافظ، دیوانِ غزلیاتِ حافظ، غزل ۴۵۱، ص. ۶۱۲-۶۱۳. مصراع اول این طور است: «سلطان و فکرِ لشکر و سودای تاج و گنج»

^{۴۲۶} حافظ، دیوانِ غزلیاتِ حافظ، غزل ۱۳۶، ص. ۱۸۴-۱۸۵. این بیت در دیوان این طور است: «دامنِ دوست به صد خونِ دل افتاد به

دست \ به فسوسی که کند خصم رها نتوان کرد»

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

ای سرگردن کشان از دستِ قهرت پایمال دست گیری کن چو داری پایگاهِ سروری
[۱۶۲ب] شد مسلم در جهان کرگوشِ دور فلک ملک جمشیدی تو داری دولتِ اسکندری

و روز به روز پرتو انوار ملک ستانیش که از مطلع تدبیر و تدبیر و مشارق تفوق بلا تغییر طالع است،
عالم و علمیان را از ظلام ظلمت و جفا می رهاند.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعلن]

سَرِيرُكَ عِزُّ الْعَرْشِ لَا زَالَ عَالِيَاً وَتَأْجُكَ إِكْلِيلٌ عَلَيَّ مَفْرِقِ الشَّمْسِ

جز طریق مطاوعت و متابعت و سبیل موافقت و مطاوعت سپردن در قوت خطا است. اگر به
مقتضای " إِذَا قَدَرْتُ عَلَى عَدُوِّكَ فَاجْعَلِ الْعَفْوَ عَنْهُ شُكْرًا لَهُ " ^{۲۷} مرحام پادشاهانه و عواطف خسروانه، شامل
حال این مخلص یگانه نموده، وکالت حکومت و نیابت خلافت قاهره مصر را به عوض یکی از امرای عظام
خود بدین معتقد دیرینه عنایت فرماید تا جان در بدن ساری و روح در تن باقی باشد، مراسم متابعت و
خدمت و مواسم مطاوعت و عبودیت به تقدیم رساند.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

ای گشته بر معارج اقبال کامجوی وی بوده بر ممالک آفاق کامیاب
تو ابر بحر موهبتی بر همه بیار تو آفتاب عاطفتی بر جهان بتاب

و خطبه و سکه به القاب شریف [۱۶۳آ] مزین ساخته، از مال و خراج مقرری سنوی آنچه تعیین
نمایند، همه ساله با تحف و تبرکات این دیار و امصار به پایه سریر رفیع المقدار قسطنطنیه رساند و درپیش و
نخست جهان گیری به هر جانب که اعلام فتح اعلام توجه اقبال نماید، دو هزار نفر غلام بدو سوار جرکسی
الاصل سجیع الفصل به اسبه و یراق دو ساله مکمل و مسلح ساخته، همراه نماید.

نظم:

[بحر محث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

^{۲۷} عزّ الدین اَبی حامد عبد الله الحمید بن هبة الله المدائنی، شرح نهج البلاغة، ج. ۱۸، ص. ۲۶۵. در شرح این طور است: « إِذَا قَدَرْتُ
عَلَى عَدُوِّكَ فَاجْعَلِ الْعَفْوَ عَنْهُ شُكْرًا لِلْقُدْرَةِ عَلَيْهِ »

به چشم کرده‌ام ابروی ماه رخساری خیال سرو قدی نقش بسته‌ام جایی
امید هست که منشور عشقبازی من ازان کمانچه‌ء ابرو رسد به طغرای^{۴۲۸}

چون کلام قاصد و رسول به واسطه‌ء ارکان دولت و اصول به مسمع علیه حضرت اعلی وصول یافت، از آنجا که کمال مرحمت و عدالت و نهایت عاطفت و شفقت باشد، مسئلت و تضرع مشار الیه به مؤدای کلام فصاحت نظام " لو علم الناس ما نجد فی لذة العفو لتقرّبوا الینا بالجنایات " ^{۴۲۹}، به قبول عفو مقرون گشت و از جهت اطمینان خاطر و تطیب ظاهر و باطن مشار الیه راقم ارقام ابداع و انشای آن که
نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

آب حیوانش ز منقارِ بلاغت می چکد طوطی خوش نغمه یعنی کلک شکرخای او^{۴۳۰}

[۱۶۳ب] مأمور گردانید که عذار صبح کافوری فام را از زلف عنبرافشان شام و سطح قرطاسی ابتسام را از خط و نقطه دانه و دام زیب و زینت تمام دهند. منشی براعت دثار بلاغت آثار حسب الفرموده منقار طایر زرین‌بال و طوطی سحرآفرین مقال را از نافهء چین مشکین ساخته، در عواطف و مراحم بی غایات از دریای معدن دوات و آب زندگی و حیات از وادی ظلمات استخراج نموده، در جواهر حروف و قوالب معانی و ظروف به رسم ودیعه محزون ساخت و در صحبت یکی از معتمدان درگاه سلاطین پناه کدخدای عسکر اناطولی مصلح الدین آقا که به صلاح رأی و کدخدا گذاری مشهور بود و مفسد امور از رای صلاح انگیز او به سرحد اصلاح و اصطلاح می رسید، با قضات عظام مذاهب اربعه دار الخلافه قاهره ارسال نمودند و امر عالی فرمودند که مبانی و داد و اتحاد و معانی سداد و اعتقاد به موثقی عهد موثوق و معول علیه گردانید و به تاریخ یوم الجمعة ثالث عشر شهر صفر سنه ثلاث و عشرين و تسعمائة جماعت مذکوره چون نسیم صبا از گلشن بهارستان وفا متوجه دیار سبا [۱۶۴آ] شدند و از پرتو بروز آفتاب عفو و عنایت و ظهور شوارق عاطفت و مرحمت، ظلمت آباد صعید مغرب را که مهبط افول بارقه دولت چراکسه بود، به مشرق صبح فیروزی مبدل ساختند. چون به منزلی که تا مجلس ملک طومان بای یک مرحله پیش نبود، رسیدند. ملک مشار الیه از وصول مواهب عنایات و حصول مآرب عفو جنایات واقف شد و خلعت صلح را بر قامت استقامت و اطاعت خود مرتب یافت. قدم در سرحد ابتهاج نهاد، از رحیق توفیق استنشاق نسیم انشراح و رفاهیت و از مشرب مسرت و حضور استحضار قصاد صلح به مجلس سرور فرمود. جماعت چراکسه به موجب « مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ » ^{۴۳۱} بنابر نکث عهد و اختیار شقاق و رذات طینت و

^{۴۲۸} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۴۹۱، ص. ۶۷۱-۶۷۲. مصرع اول بیت اول این طور است: « به چشم کرده‌ام ابروی ماه‌سیمایی »

^{۴۲۹} فضل الله شرف الدین قزوینی، المعجم، ص. ۸۳.

^{۴۳۰} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۴۱۰، ص. ۵۵۷-۵۵۸. مصرع دوم این طور است: « طوطی خوش لجه یعنی کلک شکر خای تو »

^{۴۳۱} قرآن، سوره نور ۲۴ / ۴۰.

شأمتِ اطوار و اخلاق ازان ابا و اعراض نمودند، حقیقتِ صلحِ حقیقی را بر خدعه و کید و گرفتاری به لوم عیب و قیدِ حمل فرمودند و از جادهء مستویه تنزل و تذللِ صلح که به هزار زبان استدعا و التماس نموده بودند، استعفا و استکبار نموده، تجنّب و استدبار جستند و صحایفِ بشارتِ صلح را به ابدارِ آثارِ حربِ منظوی ساختند. هر چند [۱۶۴ب] ملک طومان بای این صورتِ غیرِ مرضی را مکروه می شمرد، چه شاهینِ خاطرش در فضای هوای صلح پرواز می کرد و می خواست که جان را بر سرِ حسنِ وفا و صدقِ ولاء نهاده، از شهیدِ عهدِ کامِ جان و مذاقِ روانِ شیرین سازد و متاعِ عذر را از اخوانِ بی مروتِ دهر به فلسی نخریده، یوسفِ عهدِ مصر را به دراهمِ بحس نفروشد، چاره نشد و از محلِ مذکور به داعیهء عبورِ نهرِ نیل و نیلِ وصول به دیارِ شرقیه و اجتماع و التیامِ فرق و قبایلِ اعرابِ آنجا از بنی بقر و سوازم و غیر ذلک من المفسدین نخصت نمودند و مصلح الدین آقای مّمهدِ قوانینِ صلح را با ابن الشحنةء قاضی القضاة خنفی به قتل آوردند و صفحهء تیغِ زمردِ نمون را از خونِ لعلِ گونِ ایشان چون گونهء شهیدانِ دشتِ کربلا گلگون ساختند و ریگِ بیابانِ صعید را از اراقهء دماء آن دو سعیدِ شهید مانند فتاتِ یاقوتِ رنگین گردانیدند و سرِ این شحنة و رفیقِ او جهتِ حکومتِ مصر به اقتدای او تأسیِ والیِ شامِ شامتِ مرام همچو زبانهء شمعِ حیاتِ غلامانِ پادشاهِ کشور لا تحف ابن الشحنةء نجف سلام الله علیه و علیه السلام به مقرضِ فنا بر داشتند و سنتِ سنیهء یزیدِ پلید را [۱۶۵آ] علیه لعین الله البترا «هل من مزيد»^{۴۳۲} گویان تجدید و تحدید نمودند.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

چو بد کردی مشو ایمن ز آفات که عالم را طبیعت شد مکافات^{۴۳۳}

و الحمد لله رب العالمین.

گفتار در انتقالِ رکابِ اقبالِ علی رسمِ الاستعجال از قلعهء مصرِ عدیم المثل به برکة الحبش به قصدِ انتقام و استیصالِ طومان بای و بقیهء جراکسهء پریشان حال به تاریخِ بیست و یکمِ شهرِ صفر سنهء ثلث و عشرين و تسعمائة

رای عالم آرای همایون چون از قتل و گرفتاری قصّاد و حرکتِ طومان بای به جانبِ دیارِ شرقیه و ایقاظِ فتنه و ایقادِ نایرهء فساد واقف شد، طایرِ ذاتِ شریفِ بی همالش بی اهمال از متکای استراحت و حضور و مسندِ سروری و سرور که مقاساتِ شدایدِ اسفار و معاداتِ معاندانِ اشرار نزد طبعِ عالی عالم گیرش هزار بار

^{۴۳۲} قرآن، سوره ق ۵۰ / ۳۰.

^{۴۳۳} این بیت از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۴۷۱. این بیت در کلیات این طور است: «چو بد کردی مباح ایمن ز آفات \ که واجب شد طبیعت را مکافات»

ازان بهتر بود، چنان طیران نمود که از طیر آن مسارعت مأمول نبود و با وجود سورت حرارت و عنا و شدت بیوست هوا متوجه برکه الحبش شد و حضرت وزیر اعظم یونس پاشا و وزیر متوسط سنان پاشا و وحید [۱۶۵ب] الزمانی قاضی عسکر اناطولی و محمد چلبی دفتردار را جهت حفظ قلعه و شهر و انتظام صوالح مصالح دهر در آنجا گذاشت و چون دیده فرصت جوی اهل نفاق و چشم بدبین ارباب عناد و شقاق در همه حال مترصد فتنه‌های متنوع و مرغ دل هوسناک ایشان همیشه از قفس سینه مترقب صغیر نفیر فتنه و آشوب می باشد.

شعر:

[بحر بسیط: مستفعِلن - فاعِلن - مستفعِلن - فعِلن]

إِنْ يَسْمَعُوا هَيْعَةً طَأُّوا بِهَا فَرِحًا مِنْكُمْ وَإِنْ سَمِعُوا مِنْ صَالِحٍ دَفَنُوا^{۴۳}

ازین جهت اعراب بادیه‌ای که از ترس شمشیر جهان‌گیر همایون در کنج هاویه خذلان دلگیر، متواری و منزوی بودند، از آوازه نهضت حضرت اعلی به حرکت در آمده، اطراف طرق و شوارع قاهره را بر سپاهی و شاگرد پیشگان عساکر منصوره که جهت احتطاب و احتشاش بیرون می رفتند و رعایا و مرارعان حوالی که جهت انتظام مصالح و معیشت خود به شهر درون می آمدند، چون چشم عاشق زار، از خواب و خیال یار بخار بست، نفوس خبیثه خود محصور و مأخوذ گردانیده بودند و صحایف امان زمان و اطمینان را به ارقام فساد و طغیان مکرر ساختند. حضرت اعلی از برکه الحبش چابک‌سوار [۱۶۶آ] میدان شجاعت، دشمن‌ستان کارزار جلادت، خردمند مشتری طلعت، خرده‌بین آفتاب‌رفت، برجیس ناهیدصولت، ناهید کیوان‌منزلت، مقرب حضرت العلیة السلطنیة موتمن الدولة السنیة الخاقانیة، آن که در میدان دلآوری و شهامت سر دشمنان را چون گوی به چوگان شمشیر از میان به کنار می سپرد و در مضمار دلیری و صرامت آثار شجاعت مخفی را به اقدام مهالک از کنار به میان می آورد، نظام الامارة و الدین احمد آقای امیر آخور کبیر را با جمعی از غلامان نصرت‌شعار به دفع جماعت مذکوره فرستاد.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعِلن]

عَلَيْكَ بِهَذَا السَّيْفِ يَفْضِي دُيُونَهُ فَلِلسَّيْفِ دَيْنٌ عِنْدَ كَفِّكَ وَاجِبٌ

چون حضرت مشار الیه مانند گرگ مستمند به گله‌ء گوسفند و یا باز که به رمه‌ء قاز رسد، تیغ کین کشیده به میان ایشان در آمد. ایشان چون تیر از کمان و امنیت از زمان متفرق شدند و در اثنای تفرقه چنانچه داب ایشان است، به محاربه اجتماع و ارتکاب نموده، به مصارعت مبادرت فرمودند و آنچه شرایط

^{۴۳} این شعر از قنّب بن ضمّرة است. خیر الدین الزرکلی، الأعلام قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستعربین والمستشرقین، ۸ ج.، الطبعة السادسة، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۹۸۴، ج. ۵، ص. ۲۰۲. این شعر در الأعلام این طور است: « إن یسمعوا ربه طاروا بها فرحاً \ عنی وما سمعوا من صالح دفنوا »

اجتهادِ جلادت بود، به تقدیم رسانیدند. آخر الامر چون از نسیم فتح رایاتِ ظفرپیکر تمایل [۱۶۶ب] پذیرفت و دستِ مشاطهء نصرت زلفِ پرچینِ پرچم را بر گونهء ظفر بگشود، جماعتِ مذکوره بالکلیه منهزم گشتند. بعضی از ایشان در میانِ آب به آتشِ تیغ و بعضی بر روی خاک به آبِ شمشیر غرق گشته به نارِ اوزار گرفتار شدند.

لمؤلفه:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

بحمد الله منقح گشت عالم ز افسادِ شرور دشمنان زود
به جای اندوه و غم دوستان را نشاطِ انبساط و فرحت افزود

روزِ دگر حضرتِ آقا به درگاهِ عالمپناه سالما غانما مشرف گشته، سرهای بریده و زنده به آستان رسانیدند.

لمؤلفه:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

شاهها رسید باز به درگاهِ عالیت آن سروری که دهر ز قهرش حذر کند
آمد به برجِ عافیت آن طایرِ مراد تا از صفیر فتح جهان را خبر کند
ذاتی که از میامنِ تیغِ فلک نمون احوالِ دشمنانِ تو زیر و زیر کند
شمشیرِ او به دولتِ اقبالِ کامکار این فتح را طلیعهء فتحِ دگر کند
یا رب نگاه دارش از آفاتِ حادثات تا با عدو همیشه ازینها بتر کند

چون از توقفِ نوابِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی در برکة الحبش مدت [۱۶۷آ] دوازده روز بر آمد و سانِ لشکرِ ظفرپیکر گرفته، خبرِ اعدا از سرِ بیخبر در آینهء یقین سمتِ تعیین پذیرفت. حضرتِ اعلیٰ به یک روز قبل از حرکتِ فتح برکتِ بگلریگی روم ایلی جنابِ گردون وقاری، سپهر اقتداری، خورشید ارتفاعی، جمشید اصطناعی، مصطفی پاشا را مانند باد از آب گذرانیده به استکشافِ احوالِ اعدا که بدان حوالی آمده بودند، فرستادند. چون مبین شد که ملک طومان بای به خلافِ مسلکِ سلاطینِ کامکار و اقبالی اقبال شعار، دستِ تضرع و ابتدال به دامن و اذیالِ اعرابِ ارذال زده، در صددِ گریز است. یوم الاربعاء ثالثِ شهرِ ربیع الاول سنهء ثلاث و عشرين و تسعمائة نوابِ همایون به طالعِ الوقتی که دیدهء کواکبِ مسعود به چهرهء فتح ناظر و هم علیء اولیا به تحصیلِ نصرت حاضر بود، چون نسیم صبا صفحه و رخسارهء بحر نیل را از تحریکِ سفینهء علیا به زلفِ مسلسلِ امواجِ زینتِ ابتهاج داده، عبور نمودند و در سرحدِ جیزه نزولِ اجلال فرمودند و از قراولان و خبرگیران به مسامح علیء صاحبِ قران چنین رسید که ملک طومان بای به اختیارِ فرار می خواهد که ناحیهء غریبه را مغرب [۱۶۷ب] افولِ کواکبِ بی نورِ خود سازد. نوابِ همایون فی الحال بگلریگی را با لشکری که هنگامِ رزم چون شرار به بالِ آتشین بالا روند و گاه حمله چون برق بر فرق اعدا به تیغ آتش بار

فیروز آیند، با پانصد نفر ینگیچری تفک دار آتش کردار از عقب ایشان علی الاستعجال روانه گردانید و خود بنفسه الشریف در ثلث اخیر شب که انجام مرام شب زنده داران بختیار و آغاز منازل مقاصد سحرخیزان هوشیار است، مهتدی به اشراقات دولت آفتاب رفعت که صبح صادق اقتباس نور و ضیا از غره غزای آن و دیده افلاک اقتناص روشنی از شعله مشعله درگاه آسمان پناه او می فرمود، سوار شده در عقب مشار الیه روانه شد. چون بعضی از راه به اقدام مواکب نصرت انتباه منطوی شد، خبر رسید که میانه بگلریگی و ملک طومان بای آتش محاربه مشتعل و منتعش و سیوف معارضه مسلول و مرتعش گشته، دست قتال دلاوران طرفین به رقاب یکدیگر هیکل شده، بسیاری از هیاکل ابطال بر خاک ادبار و ابطال افتاده اند.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعلن - فعولن]

دریای مصاف گشت جوشان گشتند مبارزان خروشان
 [۱۶۸] شمشیر ز خون چو جام در دست می کرد به جرعه خاک را مست^{۴۳۰}

عاقبة الامر بنیان مقاومتش از صولت اقبال عساکر نصرت امثال و ارکان معارضتش از عواصف قهر و نکال انصار فلک انتصار منهدم و منهزم گشته، بسی از بقية السیوف جراسه به دست عساکر منصوره به قید حبس و اطلاق قتل بسته و رسته اند و ملک مشار الیه بعد از تغییر عنوان به انواع مشقت و خذلان جسته، از بیم سیلان بحار مواکب نصرت هیجان در ناحیهه بجزیره سر به آب تواری فرو برده اند. چون بر آینه دل دانای حق نمای همایون که به منزلهه جام جهان بین اسکندری است، حقیقت احوال دشمنان ظاهر و مبین بود و می دانست که صید تیر خورده که چندین نوبت به حیلعه روباه بازی از مصید حراب حراب احوال بیرون رفته، درین کورت گرفتار خواهد شد.

مثنوی:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

حلم حق گرچه مداراها کند چونکه از حد بگذرد رسوا کند^{۴۳۶}

یوم الخمیس رابع شهر ربیع الاول سنه ثلث و عشرين و تسعمائة در جیزه در موضع ام الدینار نزول اجلال نمودند و فی الحال بگلریگی روم ایلی مصطفی پاشای مذکور و بگلریگی اناطولی حضرت [۱۶۸ب] فرهاد پاشا و جناب علی بیگ شمسوار اغلی با جمع کثیر از آقایان در خانه مثل جناب سنان بیگ قاپوچی باشی و زبده الشجعان محمود آقا برادر حضرت امیر آخور کبیر در عقب مشار الیه روانه گردانید و حکم عالی

^{۴۳۰} این نظم از لیلی و مجنون نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۵۷۶. مصرع اول بیت دوم این طور است: « شمشیر ز خون جام بر دست »

^{۴۳۶} مولانا جلال الدین، کلیات مثنوی، ص. ۴۶۰. این بیت در کلیات این طور است: « حلم حق گرچه مواساها کند \ لیک چون از حد بشد پیدا کند »

فرمود که عرصه فسح البنیان وسیع الارکان این ارض را بالطول و العرض بر اعدا چون چشم بخیلان و دلِ غریمان تنگ و تاریک ساخته، طایرِ روحِ طومان بای را در قفسِ بدن صید نموده، از قیدِ محن و خفای نشیمن رهنانیده، به فسحتِ آبادِ درگاهِ فلکِ اشتباه که ملثمِ شفاه و مسجدِ جباهِ سلاطینِ صاحبِ جاه است، رسانند. بر حسبِ فرموده‌ی امرای مذکور سرعتِ سیر را از برقِ خاطف و ریحِ عاصف استعاره نموده، خصمِ آتش‌نهاد را در آب‌جویان متوجهِ بحیره شدند. چون حصارِ شامخهء تدبیر و جبالِ شاهقهء تقدیر حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی در تحصیلِ این نوعِ مقاصد نه ازان قبیل بود که مرغِ خیالِ اعدا به بالِ توهمِ محالِ مجالِ انتقال و ارتحال از نشیمنِ وبال توانند یافت. فکیف خیره رائی که غشاوهء غفلت و غبارِ مخافت بصرِ بصیرت او را پوشانیده، در وادی بحیره به حیرت [۱۶۹آ] اضطراب گرفتار شده باشد.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

حصارِ همتِ عالیش ازان رفیع‌تر است که رأیِ قاصر ازان ره برون تواند برد
کسی که جامِ مروق ز جامِ کام کشید در آخرش قدحِ دردِ دن نباید خورد
همیشه بازی ایام آن چنین بود است که باختنه است در آخر کسی که اول برد

القصه:

چون جوینده یابنده و پرتو خورشید از خلالِ شبکاتِ سحابِ نماینده است و عاقبتِ امری که در بدایتِ حال به فساد آیل گشته، در نهایتِ بدین گونه تدبیراتِ قابلِ اصلاح نیست. ضمینِ روزگار که همیشه تمشیتِ مقاصدِ حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی را به جان و جنان کفیل و کافل بود، طومان بای مشار الیه را در کنارِ رود نیل در زمانی که خاطرِ فاتر را به مضمونِ این قیل

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

بارِ دیگر بایدت جستن ز جو « کُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ »^{۴۳۷}

تسلیه نموده، می خواست که به اقتداء و تأسی افعالِ فرعونی از ترسِ شمشیرِ آتش‌بارِ قایل « مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْخَوَارِثُونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ »^{۴۳۸} خود را در آب همچو فرعون در آتش غرق نماید و منطوقه و « أَدْرَكَةُ الْعَرَقُ »^{۴۳۹} را بر صحیفهء روزگار عنوانِ اعمالِ عصیانِ خود گذارد، [۱۶۹ب] به غلامانِ

^{۴۳۷} قرآن، سوره قصص ۲۸ / ۸۸. مولانا جلال الدین، کلیاتِ مثنوی، ص. ۵۱۷. مصراع اول این بیت در کلیات این طور است: « وز ملک هم

بایدم جستن ز جو »

^{۴۳۸} قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۵۲.

^{۴۳۹} قرآن، سوره یونس ۱۰ / ۹۰.

حضرت اعلی نمودند و حضرت مصطفی پاشا و فرهاد پاشا ملک مشار الیه را به آیین سلاطین ذوی الاحترام مضبوط و مقید گردانیده، متوجه درگاه سلاطین پناه همایون شدند.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعیلن]

تَمَنَيْتُ أَنْ تَخْطَى حَيَوَهُ^{٤٤٠} شَهِيَةً وَأَنْ لَا تَرَى^{٤٤١} طُولَ الزَّمَانِ بِلَا بِلَا
عَاطَلْتِ وَهَذَا الدَّهْرُ حَبْسٌ لَنَا وَمَا يَمُرُّ عَلَيَّ الْمَحْبُوسِ يَوْمًا بِلَا بِلَا^{٤٤٢}

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

کدامین سرو را داد او سر بلندی که بازش خم نداد از دردمندی
کدامین سرخ گل را او پیروند ندادش عاقبت رنگ گل زرد^{٤٤٣}

و جمع کثیر از غلامان جرکسیه بعضی در بحیره آب نیل و بعضی در سراب بحیره وادی تضلیل سر به آب عدم فرو بردند و زمره‌ای به تیغ سفاک بر روی خاک جان شیرین به مالک هلاک سپردند.

نظم:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فععلن]

دل بدین گنبد گردنده منه کین دولاب آسیائیسست که بر خون عزیزان گردد^{٤٤٤}

قال المرتضی کرم الله وجهه "الدنيا غرور حامل و ظل زایل و ضوء آفل و ثناء مایل"

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

زین تیره جای رو که نهنگست بر گذر زین سبزه زار خیز که زهر است بر گیا
[١٧٠آ] گیتی سیاه جامه شد از ظلمت وجود گردون کیود جامه شد از ماتم وفا^{٤٤٥}

^{٤٤٠} حيوه : حية YN

^{٤٤١} ترى: یری YN

^{٤٤٢} أبی القاسم محمود بن عمر الزمخشري، ربیع الأبرار و نصوص الأخبار، تحقیق عبد الأمير مهنا، ٥ ج، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، ١٩٩٢، ج. ١، ص. ٤٢٥. این شعر این طور است: « تمنيت أن تحيا حياةً هنيةً \ وأن لا ترى مدَّ الزمان بلا بلا \ و رويدك هدى الدار سجن وقلما \ يمر على المسجون يوم بلا بلا »

^{٤٤٣} این نظم از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ٢٥٢. در کلیات مصراع بیت اول این طور است: « کدامین سرو را داد او بلندی »

^{٤٤٤} این بیت از رساله دلگشا عبید زاکانی است. عبید زاکانی، همان، ص. ٧٣.

^{٤٤٥} این نظم از قصاید خاقانی شروانی است. خاقانی شروانی، همان، ص. ١٦٠. این نظم در دیوان این طور است: « زین غرقه گاه رو که نهنگست بر گذر \ زین سبزه جای خیز که زهرست در گیا \ گیتی سیاه خانه شد ... »

و بعد ازان امرای مذکور مسافتی را که به یک شبانه روز به ایلغار رفته بودند، به سه روز طی نموده، فی یوم الاثنین ثامن شهر ربيع الاول مذکور در کنار رود نیل در جسر امّ الدینار به معسکر ظفر پیکر همایون ملحق گشتند و چون از تعهد این خدمت پسندیده همچو دینار خالص مغربی از کوره خلاص بیرون آمدند و چهره عبودیت و فرمان برداری را به سکهء تمشیت اوامر علیّه منقش و مسکوک ساختند. حضرت اعلی ایشان را به عواطف جزیل و عنایات جمیل مفتخر و سرافراز گردانیده، دنانیر احکام ایشان را در انفاذ و اجرای قضایای مالیه و ملکیه در ممالک محروسه مجری گردانید و در حینی که ام الدینار مشرقی از دریچهء صرّء افلاک دنانیر ذرات را به عالمیان نمود و قناطیر جسر کهکشانی صحن حضرای سموات را از زلال چشمهء نور مملو و معمور گردانید. امرای عظام در جسر مذکور ملک طومان بای را در دیوانی که تمام ارکان دولت و اعیان حضرت از وزرای عظام و صدور ذوی الاحترام و امرای حشمت مرام به مسرت این فتح چون ثریا. [۱۷۰ب] مجتمع گشته، قریر العین بودند و بر مسند حکم و کرسی قضا منشرح الصدر نشسته، اعدا را به مؤاخذات عقاب و انصار را به لطایف خطاب معاتب و مخاطب گردانیده، طوایف ارباب لطف و قهر را به تربیت مرتبی صفات جمالی و جلالی سربلند و پایمال می ساختند. بین یدیّ وزاری عظام حاضر ساختند و وزرای عالی تبار بعد از تقدیم مراسم تعظیمی که از نسایم آن غنچهء خاطر پزمردهء گرفتاران شکفته گردد، بعضی احوال ازو مشافهتاً استفسار فرمودند و بعد از استسعاد به دستبوس مبارک باد فتح احوال ملک طومان بای را از وصول به منزلتی که بدان مستحق و مستأهل بود، عرض نمودند. حضرت اعلی از آنجا که مقتضای کرم و مروت و سزاوار عاطفت و مرحمت باشد، مکانت مشار الیه را به تعظیم مقابل گردانیده، از خلعت خانهء خاص او را به تشریفات پادشاهانه مشرف ساختند و به افتخار الاعاظم و الاعیان حسن آقای قاپوچیلر کدخداسی سپردند و همه روزه از مطبخ معموره و شربتخانه و یمش خانهء اطعمه و اشربه به قوانین سلاطین کبار و دستور خواقین بلند اقتدار به مجلس مشار الیه می بردند [۱۷۱آ] و از جهت تطیب خاطر مهجور و استکشاف بعضی خفیات امور، دو سه نوبت حضرت جلیس الوحده انیس الخلوۃ حلیماء لسماء العزة و القرية را به مصاحبت او فرستادند. الله اکبر چه طرفهء روزگاری که در اندک زمانی زمره‌ای از ارباب دولت را بر سریر سلطنت، به مکانت عظمت و مسرت مخصوص و موصوف و فرقه‌ای از ارباب عزت را در نهایت ذلت در دام غم و الم به ناله و ندم مألوف می گرداند و سهام مرام جمعی را به دست یاری عنایت به هدف مقصود بلا تخلف مصاب و دعای طبقه‌ای از نشانهء نشئهء آشنایی و قبول با وجود تضرع و تشقّع منصرف غیر مجاب می سازد. هذا بتقدیر الله تعالی لا ینقص ولا یزید « یَفْعَلُ اللهُ مَا یَشَاءُ »^{۴۶} و « یَحْکُمُ مَا یُرِیدُ »^{۴۷} و بعد ازان بگریگی روم ایلی مصطفی پاشا را که همیشه قدم میمنت اثرش مستعقب فتوحات بود، به اقتحام و انتقام بعضی قبایل اعراب که درین مخالفت موافقت طومان بای کرده، قدم از جادهء استقامت بیرون نهاده بودند و از غایت سر

^{۴۶} قرآن، سوره ابراهیم ۱۴ / ۲۷.

^{۴۷} قرآن، سوره مائده ۵ / ۱.

شغبی دستِ جرأت به معارضه و مقاتله عساکر منصوره گشاده، فرستادند و کتابِ دیوان [۱۷۱ب] اختراع و انشاء و راقمِ ارقام ابداع و ابداء را امرِ عالی سانح شد که سوادِ قلم مشکین رقم به اظهارِ آثارِ گلهای بساتین این فتح مبارک که از سلسالِ تیغ و غنچه پیکان و ژاله مکاحل و تیر بارانِ عساکرِ منصوره بر ریاضِ زمان به تازگی متبسم و خندان شده بود، بر عذارِ نسرين فامِ بیاض به خطّ مسلسل جهتِ جمعیتِ خاطرِ اولیا پراکنده سازند و از کحلِ الجواهرِ مدادِ اجفانِ اقلام را چون بختِ اعدا سیاه ساخته، مسوده این نصرت را که سوادِ روزگار به سودای حصولِ آن مباحی و مفتخر بود، نقد لک بیاض برند. دبیرِ سحر تدبیر به موجبِ امرِ لازم التوقیر از عهده تحریر بیرون آمده، فتح نامه‌ها به اطرافِ بلاد و امصار فرستادند و چون این خبرِ مسرت اثر به دار الخلافه قاهره رسید، به آیینی که نامیه فصلِ ربیع به بشارتِ قدوم سالِ جدید نوجوانانِ چمن را از خلعتِ الوانِ بهار و بناتِ نبات را به زیورِ گلها و ازهار زینت و آرایش دهد و نهالِ اشجار را از یواقیتِ غنچه و شکوفه سیم و اغصانِ درخت را از زیرجدِ اوراق و فیروزه رنگین مرصع و مکمل سازد، تمام شهر و بازار را [۱۷۲آ] در زر و زیور گرفته، کلبه دکاکین و رجه ایوین را به منسوجاتِ اقمشه زر نگار و تنسوقاتِ البسه سرآمد روزگار چون شیوه دلبرانِ گل عذارِ دل فریب ساختند و تمام حوانیتِ جوهریه از سقف و جدران به سنگ ریزه کوه و عمان از یاقوتِ رمانی و بلخش بدخشان و الماسِ هندی و فیروزه خراسان چون کلبه عطار از رایحه عود و عنبر و فایحه مسک و عطرِ اوفر آراسته و پیراسته گردانیدند.

نظم:

[بحر خفیف: فعلا تن - مفاعلن - فعلن]

هر یک از مسک بر کشیده علم	شهری آراسته چو باغ ارم
باد ازو عود بوی صندل سای	صندل و عود هر سویی بر پای
جبـرئیل از بهشتش آورده	حور سر در سرششش آورده
خوانده می نوش چرخ مینا فام ^{۴۴۸}	ارم آرام دل نهادهش نام

و از رشاقّت قدّ ماه‌رویای سیم‌اندام و لطافتِ خدّ محبوبانِ آفتاب خرام، بازارِ عشقِ یوسفی را به تجدید تجدید نمودند و از صفای نعماتِ مغنیاتِ ماه صفاتِ دولا نوای حسن صوتِ جواریِ حواری ملکاتِ آثارِ نغمه داودی را به گوشِ اربابِ محبّت و هوش [۱۷۲ب] رسانیدند. همیشه از میامن دولتِ آسمان اقتدار اقطارِ ارض و امصارِ دیار مشحون به زینتِ حضور و قرار و مقرون به صفای خاطر و جمیعۀ احرار و ابرار باد. به حقّ ربّ العباد و الحمد لله رب العالمین.

^{۴۴۸} این نظم از هفت پیکر نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۷۹۱، ۷۹۷. در کلیاتِ مصرع دوم بیت دوم « باد ازو عود سوز و صندل سای » و مصرع دوم بیت سوم « سرگزیت از بهشتش آورده » است.

گفتار در ارتحالِ مواكبِ اقبال از روی مسرت و اجلال از یورتِ امّ الدینار به قریهء انبابه که بر کنار رود
نیل مقابلِ بولاق واقع است و امضای امرِ عالی به صلبِ ملک طومان بای

حضرتِ اعلی چون به انبابة فتح النصر له ابوابه نزولِ اقبال فرمود، درین منزل مبشّر قلعهء ماردین
دیاریگر که مدتِ دو سال نیم به حصارِ عساکرِ منصوره محصور بود، رسید و از فتح آن و کسر و انهزام قزلباش
و قتل آن طایفهء اوباش عن آخره خبرِ بشارت رسانید، سببِ ازدیادِ بسطت و انشراح گشت.

مصراع:

ازین دولت انتها نباشد عجب

و آن قلعه است که رصانتِ بنیانش از متانتِ سدّ سکندری اسد و رشاقّتِ ایوانش از طاقِ افلاک
ارفع و اشد است.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعیلن - فعلن]

از بلندیش فرق نتوان کرد آتش دیدبان ز نورِ زحل^{۴۴۹}

[۱۷۳] چنانچه تفصیلِ آن در محلّ خودش مذکور خواهد شد، آمدیم به سخنِ ملک طومان بای.
نوابِ همایون را چون ملکهء شجاعت و محاربت و قوتِ قلب و اقدام در مهالکِ نهضت از ملک طومان بای
که مره بعد اخری درین اوان از وسعتِ ظهور و عیان پذیرفته بود، با آن که همه مخالف تقدیر و تدبیر بود، مقبول
و مستحسن افتاد.

مصراع:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

هر عیب که سلطان پسندد هنر است^{۴۵۰}

نحالِ ابقای حیاتِ او را در بساتینِ اقبال خاطر نشانِ عالی نموده، می خواست که او را در سلکِ
امرای ذوی الاعتبارِ خود اعتبار نموده، از گلستانِ ارم روم محلی که به زهت و لطافتِ آب و هوا امتیاز داشته
باشد، به خورشِ او مقرر و مفروز دارد و اعلامِ امارتِ او را به اعلی مراتبِ مآرب رسانیده، او را از رتبهء
حکومت و خلافتِ مهجور نسازد. حقیقتِ دو امر یکی معنوی و یکی صوری مانعِ تمشیت و تمهیدِ مقدمهء
این مطلوب شد. اما مانع معنوی آن که چون مبین است که قتلِ بی گناه و سفکِ دمای اربابِ انتباه موجب

^{۴۴۹} ابو نصر محمد بن عبد الجبار العتبی، تاریخِ یمینی، مترجم ابو الشرف ناصح بن ظفر بن سعد جرفادقانی، تصحیح علی قویم، تهران،

چاپخانه محمد علی فردین، ۱۳۳۴، ص. ۱۵۴. مصراع دوم این طور است: « آتش دیده بان ز جور زحل »

^{۴۵۰} سعدی شیرازی، همان، گلستان: دیباچه، ص. ۳. مصراع اول این است: « گر خود همه عیبها بدین بنده درست »

تتمتع و آسایش نباشد و هرکس که صلاحِ آمالِ خود در ضمنِ فساد و افسادِ احوالِ دیگری مشاهده و تصور نماید، [۱۷۳ب] روزگار تصدیق کند که صورتِ مراد در خوابِ تمنی نبیند و میوه‌آرزو از خمالِ مطلوب نچیند.

مصراع:

[بحر طویل: فعول - مفاعیلن - فعول - مفاعیلن]

وَ أَكْثَرُ أَمَالِ النَّفُوسِ كَوَاذِبٌ^{۴۵۱}

چنانچه حضرت کشورگشایی او را از دمشق مبارک به ارسالِ خطاب و تبلیغِ رسل و تجهیزِ کتاب سر-افراز گردانیده، به صلح دعوت فرمود و از حکومتِ مصر به خطبه و سکه راضی شده، سلسله طومارِ محاربه و معارضه را به قبول این معنی منطوقی ساخته، به شام و حلب قناعت می نمود و به عودتِ روم سعادت موسوم عنانِ عزیمت مصمم گردانیده، متوجه می شد. ملک مشار الیه از روی عناد و استکبار این معنی را ابا نمود و قصایدِ صلح را که به آیین سلطنت معصوم الذم مغفور الذم می باشند، از غایتِ حقد و حسد قتل فرمود و به واسطه عدم قبول صلح و صلاح انواعِ فساد از شرور و قبایح و اصنافِ آلام و جرایح به جواهرِ انفس و جوارح ابدانِ مسلمین و زمره اربابِ حق و یقین از اعدام و افناد و هتکِ عرض و اراقه دماء و تواردِ فتن و تراکم بلا متطرق شد.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعول - مفاعیلن]

إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَعْرِفْ مَصَالِحَ نَفْسِهِ وَلَا مَا بِهِ قَالَ الْأَحْلَاءُ يُسْمَعُ

فَلَا تُرْجَى مِنْهُ الْخَيْرُ وَاتْرُكُهُ إِنَّهُ بِأَيْدِي صُرُوفِ الْحَادِثَاتِ سَيُصْفَعُ^{۴۵۲}

[۱۷۴آ] هرکه تیغ ستم کشد بیرون فلکش هم بدان بریزد خون^{۴۵۳}

اما مانعِ صوری آن که خواص و عوامِ قاهره مصر و ولایات بنابر سوء ظن به یقین اعتقاد نموده بودند که صورتِ گرفتاری ملک طومان بای امرِ مصنوع و حقیقتِ کاذبه موضوع است و از جهتِ اعتقادِ عوام و افکارِ فاسده جراکسه لیا م این صورت را بر صحیفه اشتهار اعلام انام می نمایند. ازین جهت حضرتِ اعلی کشورگشایی به دفع او راضی شد. چه ابقای او منشأِ حدوثِ فتن و آشوب و مظهرِ شرورِ محن و تمایلِ قلوب می شد.

^{۴۵۱} محمد خاقانی، "سخنان علی (ع) در آینه شعر عربی"، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، زمستان، ۱۳۸۰

تا ۱۳۸۱، دوره ۱۰، شماره ۳۵-۳۹، ص. ۱۵۰. مصراع اول این شعر این است: «هو الدهر لا يُشوی وهنّ المصائب»

^{۴۵۲} طاشکبری زاده، الشقائق النعمانية العقد المنظوم، بیروت، دار الكتاب العربی، ۱۹۷۵، ص. ۳۴۸. مصراع دوم بیت اول این طور است: «

ولا هو ان قال الاحياء يسمع» و مصراع دوم بیت دوم این طور است: «بأیدی صروف الحادثات سیصفع»

^{۴۵۳} این بیت از کلیله و دمنه است. بیدبا، کتاب کلیله و دمنه، ترجمه نصر الله بن محمد بن عبد الحمید منشی، تصحیح عبد العظیم قریب، چاپ

ششم، تهران، چاپخانه علمی، ۱۳۲۸، ص. ۷۳.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

شهبِ زاغ و زغن زیبای صید و قید نیست کین کرامت همره شهباز و شاهین کرده‌اند^{۴۵۴}

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعلن]

وَوَضِعُ النَّدَى فِي مَوْضِعِ السَّيْفِ بِالْعَلَى مُضِرٌّ كَوْضِعِ السَّيْفِ فِي مَوْضِعِ النَّدَى^{۴۵۵}

بعد ازان به تاریخ یوم الاثنین حادی عشر شهر ربيع الاول سنهء ثلث و عشرين و تسعمائة موکلان استحفاظ او را جمعی از غلامان درگاه آسمان پناه همراه نموده، امر فرمودند که جهت رفع اشتباه عوام [۱۷۴ب] و دفع مظنه جراکسهء خبث المرام که او را کرد بعضی شهر و بازار بر آورده با کلاه جركسی و چارق خام جهت شناخت و معرفت ارباب اوهام « يُعْرِفُ الْمُحْرِمُونَ بِسِمَائِهِمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ »^{۴۵۶} پایهء مکانتش را از بساط ارض به صلب و اشناق از اقران و امثال علی الاطلاق مرتفع گردانید و زبان حال ملک طومان بای درین حال به مضمون این مقال گویا شد.

لمؤلفه:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعلن]

به جرم عشق بر دارم کش آن گه بند بندم کن دم کشتن میان خلق ای مه سر بلندم کن
به خون من میالا صفحہء شمشیر پاک خود به تار رشتهء پیراهنت دفع گزندم کن
ز تاب رشته شد افسرده درد عشق در جانم خدا را روی خود بنما و از سر دردمندم کن

حسب الامر المتعال مشار الیه را از طاق باب ذویله صلب نمودند و هذا للمدينة باب الابواب « إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ »^{۴۵۷} و بدین صورت روح القدس جهت آن که ذات شریف همایون از [۱۷۵آ] عین الکمال مصون ماند « إِنْ يَكَادُ »^{۴۵۸} خواننده، بدین دعوات مخلصانه مواظبت می نمود.

[نظم:]

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

که سر سبز باد این همایون درخت که نامش بلندست و نیروش سخت
به تاج و به تختش جهان تازه باد سر خصم او تاج دروازه باد^{۴۵۹}

^{۴۵۴} حافظ شیرازی شمس الدین محمد، دیوان حافظ، ۱۳۸۰، ص. ۳۸۶.

^{۴۵۵} المتنبی، همان، ص. ۲۸۱.

^{۴۵۶} قرآن، سوره رحمن. ۵۵ / ۴۱. فیؤخذ: و یؤخذ YN

^{۴۵۷} قرآن، سوره نور ۲۴ / ۴۴. الأبصار: الاباب YN

^{۴۵۸} قرآن، سوره قلم ۶۸ / ۵۱.

چون در روز ازل به موجب یرلیغ سلطان سلاطین زمان نزاع زلال روح عزیزش از قعر چاه مصر بدن بجل الورید این رشته سرنوشت خاتمه احوال گذشته بود و انقراض دولت چراکسه به فنای وجود او درین تاریخ در علم الله قرار یافته، به موجب « إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْجِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ »^{۶۰} به صلب مذکور آفتاب امل و حیاتش، از مشرق وجود بر آمده به مغرب اجل موعود غروب نمود و آتش فتنه‌ای که به واسطه خاشاک وجود او علم و زبانه کشیده بود، به میامن سلسال این تدبیر بلند کوتاه و افسرده شد و چراغ دولت چراکسه که به اجتهاد اصطکاک و ضرب شمشیر آشنای سلاطین کامکار افروخته شده بود و در عرض دوپست سال تقریباً کلبه خلافت ایشان ازان روشن و منور بود، به عواصف قهر این قهرمان زمان درین وقت منطفی شد.

[۱۷۵ ب] نظم:

[وزن رباعی]

چون نیست ز هرچه هست جز باد به دست و از هرچه که نیست نیست نقصان و شکست
انگار که هرچه هست در عالم نیست پندار که هرچه نیست در عالم هست^{۶۱}

و فارس مذکور را که سه شبانه روز به خود نمایی بر اسب چوب گردن افراخته بود، از مرکب کرسی به زیر آورده به دار آخرت فرستادند و در تربیه غوریّه که از صولت دولت جوریه مبنی شده بود، دفن نمودند. هذا و به کان انقضاء دولت الجراکسه و انقراضهم و بزواله اضمحلت اهوائهم و اغراضهم و « عَلِيُّو هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ »^{۶۲} فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ^{۶۳} و الحمد لله رب العالمین.

ذکر زمان دولت چراکسه من البدایة الی النهایة

چون انقضا و نهایت دولت چراکسه درین تاریخ مستدعی آن بود که بدایت دولت ایشان بر مطالعان این اوراق روشن و مبین گردد. بناءً علیه آنچه در کتب تواریخ سلاطین قدیم به نظر در آمده، [۱۷۶] دوپست سال است تقریباً و آنچه در تاریخ فتوحات جدید حضرت اعلیٰ کشورگشایی که جواهر عبارات فصیحه آن به لغت تازی به قلم گهربار درر نثار حضرت افضل اکملی افتحار العلماء المتشرعین اختیار الفضلاء المتدینین جامع اصول الحکم بالحق و الیقین حایز مراتب الشیم بالرأی المستبین کمال الافاضة و الافادة و الدین عبد

^{۶۰} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۰۵۶. مصراع دوم بیت اول در کلیات این طور است: « که شاخش ... »

^{۶۱} قرآن، سوره نحل ۱۶ / ۶۱.

^{۶۲} این نظم از رباعیات عمر خیام است. أبو الفتح غیاث الدین عمر بن ابراهیم خیام عمر خیام، رباعیات حکیم عمر خیام، تصحیح محمد علی فروغی، تهران، نشر فرهنگ، ۱۳۶۷، ص. ۳۴. مصراع دوم بیت اول این طور است: « چون هست بهر چه هست نقصان و شکست »

^{۶۳} قرآن، سوره اعراف ۷ / ۱۱۹.

^{۶۴} قرآن، سوره دخان ۴۴ / ۲۹.

الرحيم العباسي الشامي مولداً المصري محتداً ادام الله بدوام البقاء بقائه درين زمان در سلك انتظام و التيام در آمده، يك صد و سي و هفت سال است. بيان تفصيلش آن كه شخصي از غلمان جراكسه اغرلو نام در قاهره مصر در زمان دولت الملك المظفر حاجي بن الناصر محمد بن قلاوون الكردى به واسطه خدمات پسندیده و كلمات حكيمانه سنجیده و تدبّر در امور مالی و ملكی و تمرّن در اقسام شجاعت حالى و مالی به رياست وزارت و فرمان فرمائی واصل شد و به واسطه مناسبت فطرى و مُجانست حبلى غلمان جراكسه را از دور و نزديك به تأليف ترحيب و تحريك نموده، به ملازمت ملك مشار اليه منجذب مى ساخت و به هر گونه تدبيرات طايفه چراكسه را مظهر عنایت و تربيت ملك [۱۷۶ب] مشار اليه مى گردانید. تا زمانی كه امر چراكسه در تعظيم و احترام به رتبه اعالي امرا و سرداران لشكر ملك مشار اليه انجامید و چون اغرلو مشار اليه در سنه ثمان و اربعين و سبعمائه به موافقت ملك مشار اليه مقتول گشت، بعد ازان جماعت جراكسه را بالتمام از مصر اخراج نمودند و ايشان در مدت سي و هفت سال حامل الذكر سافل الفكر روزگار مى گذرانیدند. تا آن كه كفايت امر جليل القدر سلطنت به رأى رزين قهرمان مملكت الملك الظاهر كه اول سلاطين چراكسه است، در تاريخ سنه خمس و ثمانين و سبعمائه منتهى شد و ازان زمان تا اكنون كه به غلامان حضرت اعلى صاحب قران زمان كه تا اوضاع فلكى به موجب حكمت « وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ »^{۶۴} انقراض دولتی به انتهاى حكومتى متصل و نهايت شوكتى به بدايت رفعتى ملتتم مى گرداند. صاحب دولتی به سلامت راى فطانت آرای او هرگز ندیده

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

قضا ز ذره خاکم سم سمنش ساخت ز زور دیده خوبان خیل رضوانی

مختص و متصل شد. در تحت حكومت جراكسه بود و الرجاء [۱۷۷آ] من الله ان يستدیم تحت حكومته العالیة ما دامت النجوم زاهرة و دولته للدول وارثة و على ممر الليالى و الايام خالدة ماكنة.

گفتار در توجه عنان نصرت عنوان بر سبیل تنزه و تفرج از راه دریا به نظاره ثغر اسکندریه

چون حضرت اعلى دمار اعدای غدار به توفیق الله القهار ازان دیار و امصار به یک بار بر آورد و عرصه قلمرو ملك عرب را از اشواک وجود اغیار چون صفحه روى یار از غبار تیگرى نامحرم مردم انظار منقح و محروس ساخت، همم علیه و ازمه شیم مآرب سینه را به تسویه مصالح امور و تصفیه مفسد دهور و تسدید مداخل ثغور و تشدید مباني مصالح جمهور، مصروف و مقصور گردانید.

^{۶۴} قرآن، سوره بقره ۲ / ۲۵۱.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

صور نماى معانى شوى گر آينه وار ضميرِ خویش ز زنگِ حدوثِ بزدايى
زمانه از غمِ ظلم آن زمان خلاص شود که تو به مهرِ عدالت جهان بيارايى

و چون همواره در مجالسِ بهشت آيينِ فردوسِ تزيين در اثنای ظرايفِ محاورات و انباى لطايفِ کلمات از ندماى محرمانِ سراپردهء عظمت و اقبال و فضلاى مقربانِ سرادقاتِ اهت و اجلالِ محامدِ اوصاف و مدايحِ منتزهاتِ اطرافِ ثغرِ [۱۷۷ب] سکندريه به مسامعِ جلالِ نوابِ متعال مى رسيد و مع هذا خاطرِ عاطرش از رکوبِ بارگيِ صحرانوردِ کوه پيما غبارپذير گشته، به تحريکِ بادپيمای سفن بر سطحِ بحار و اصطیادِ حيتان در مجاريِ انهار و مشاهدهء مداینِ آن حدود و امصار مایل و آيل بود. به تاريخِ يومِ الخميسِ سابعِ شهرِ مبارکِ جمادى الاولى سنهء ثلاث و عشرين و تسعمائة پایهء سفينه که در زينت و شکیبایى از سفينهء فلک مینایى و در صفوت و زیبایى از صفای چهرهء ماهرويان و سنای بینايى احسن و احرى، اسرع و اجرى بود، به جلوسِ مبارک به اوجِ سعادت رسانيد و رخسارِ بحارِ جاريه‌ای از سفنِ باهره چون سطحِ افلاک به جواهرِ نجومِ مزین و مانندِ صحنِ چمن به زواهرِ لاله و سمن معنون گردانيد و در عرضِ پنج روز به توسطِ دو مرحله کرسیِ قلعهء سماسای اسکندريه را به جلوسِ شريفِ مماثلِ اجرامِ لطف ساخت، پوشيده نماند که سوادِ اسکندريه رصف الله ثغرها بالاسلام و بسمِ ثغرها لها بالنصر على الكفار الليام و جددها بتجدید الجدیدان من اللیالی و الايام از اعظم و اشهرِ بلادِ اسلامى و از مشاهيرِ عمران و عمرانِ مشهورهء زمانى است و از برای هدايتِ [۱۷۸آ] بازماندگانِ وادى طور و نجاتِ متحيرانِ گردابِ بحورِ کنارِ على شجرة النور نزد مسافرانِ بر و بحرِ عالمِ مشهور و مذکور است و بانى آن اولاهم و الا نهتم صاحب المشرقين و المغربين المستغنى ذاته عن تعريف الكيف و الاين اسکندر ذى القرنين سقى الله عهده بوده و در هنگامى که سنابکِ ستورِ جهانگیری حامیِ حومهء ناموسِ اسکندرِ فيلقوسِ عرضهء آن ولايت را به مراکزِ مراکبِ تسخير نموده و آينهء شمشيرِ عالمِ گیرش چهرهء فتحِ آن حدود و ممالک را به خوشتر و صعبتر صفتى به چشمِ دوست و دشمن نموده، بنیانِ عمرانِ مذکور را چون دلِ اعدا منکسر و چون آرای دشمنان پراکنده و منتشر یافته، بعد از احضارِ مهندسانِ عارفِ حاذق و مهرهء صنایعِ فايقِ صادق در عمارتِ آن شروع نمودند و طرحى که اکثرِ اجراى آن موافقِ طرح و اوضاعِ اسکندرِ ذى القرنين بود، از مطرحِ قوتِ متخيله بر منصهء مربعهء عرصهء مذکور به اعانتِ هندسه شناسانِ زمان و عقده گشایانِ اشکالِ دورانِ اظهار و اعلان نمودند. کاخِ دولت و سرابستانِ مملکت از بساتين و منتزهات و سککِ محلات و اسواقِ [۱۷۸ب] و حوانيت و مسقفات و امکنهء طاعات و ابنيهء خيرات بنا و بنياد نهادند و مجموعِ مذکورات را به رخامِ بيضا و احجارِ املسِ اصفاء در نهايتِ زينت و بها و غايتِ متانت و

اصطفاء مسور و محصور گردانید. چنانچه سد و « آتُونِي زُبْرَ الْحَدِيدِ »^{۴۶۵} نزد استحکام آن به عنوان « إِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ »^{۴۶۶} موصوف و منعوت بوده و آثارِ عمارتی که درین ولاء در اسکندریه واقع است، از بقیهء برکاتِ حضرتِ اسکندرِ ثانی است و از ثقاتِ راویانِ اخبار و کاشفانِ اسرار به اصحّ روایت منقول است که مدینهء اسکندریه قبل از تعمیرِ اسکندرِ ذو القرنین معمور به عمارتِ اصحابِ عاد بوده و در عرضِ سیصد سال عمارتِ آن به نهایتِ اکمال رسیده و اهالی آن در عرضِ هفتاد سال از مخافاتِ تفرقِ ابصار از شدتِ بیاضِ رخام و احجار و انعکاسِ اشعهء جدرانِ فردوس نگارِ بی عصابهء سودا در روز جهتِ انجامِ مهماتِ خود به همدیگر تردد نمی نموده‌اند و مناره‌ای بر چهار اسطوانه از سنگِ رخام و سماق در نهایتِ لطافتِ انتظام و اتساق در سیصد ذراع طولاً ترتیب داده [۱۷۹آ] بوده‌اند و بر ذروهء آن سرطانی از سنگِ سبز فام تعبیه نموده و همین مناره است که قدمای حکما مرآت را درو ترصیف نموده بوده‌اند که از مشاهدهء آن بر احوالِ قسطنطنیه و حرکاتِ عساکر و سفنِ آن دیار استطلاع می نموده‌اند و بعد ازان به زعمِ فاسد آن که در تحتِ مرآت گنج مدفون است، به انواعِ حیل و رنج آن مرآت را به زیر آورده‌اند. دیگر کسی بر وضع و ترتیبِ آن کماکان قادر نشده و در داخلِ سورِ قبه‌ای که سمکش به سماکِ فلک الافلاک مماس بوده، جهتِ نشیمنِ کفر و ظلمِ فرعون و قصری که قصورِ سموات در جنبِ ارتفاعش به قصورِ موسوم گشته، جهتِ اظهارِ عدالت و دعوتِ حضرتِ سلیمانی علیه السلام آراسته و پیراسته بوده‌اند.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

جهان چون خط و خال و چشم و ابروست که هر چیزی به جای خویش نیکوست^{۴۶۷}

و از غرایبِ عمران در داخلِ سورِ قدیم دو امرِ عظیمِ عجیب واقع بوده. یکی آن که مناره‌ای در غایتِ ارتفاع از یک وصله سنگ ترتیب داده بوده‌اند و به واسطهء تدبیرِ طلسمی یا عملی از اعمالِ حکمی این سنگ همواره بر محلّ خود حرکتِ مستدیره می نموده و زغمِ ناس آن بوده که منشأ [۱۷۹ب] و علتِ این حرکت، حرکتِ شمس است و دلیلِ برین آن که چون آفتاب مایلِ غیرِ مسامتِ رأسِ منار بوده، آنچه در زیلِ منار می انداخته‌اند، به عادت بر می داشته‌اند و چون به مسامته و استوای حقیقی می رسیده بر اخذ و رفعِ آن قادر نبوده‌اند. دوم آن که عمودی در غایتِ ارتفاع و نهایتِ ضخامت و اتساع بر مربعه‌ای که متانت و رصافت و استحکام و رصانتِ آن از سنگِ خارا احکم و اتم بوده، مثبت و موضوع ساخته بوده‌اند و طولِ آن چهل و نه ذرع به ذراعِ کبیر بوده که یک ذرعِ آن دو ذرعِ شرعی است و در بعضی تألیف مذکور است که این

^{۴۶۵} قرآن، سوره کهف ۱۸ / ۹۶.

^{۴۶۶} قرآن، سوره عنکبوت ۲۹ / ۴۱.

^{۴۶۷} شیخ محمود شبستری، گلشن راز، تهیه کننده قربانعلی محمدزاده، باکو، فرهنگستان علوم جمهوری، ۱۹۷۲، ص. ۸۴. مصراع اول در

گلشن راز ای «طور است: «جهان چون زلف و خط و خال و ابروست»

عمود اعظم عمودی است که بر روی زمین واقع است و در تحت آن کنزی از کنوز مدفون و مخزون است و آن به عواصف ریح متزلزل نمی شود. "ولو تساقطت علیه الجبال الشم" ^{۴۶۸} و دیگر از عجایب او آن که تمام قالبگاه مدینه اسکندریه مجوف است و آن را برکه و آبار و حیاض و انهار قسمت نموده‌اند و جدران آن را به اساس رصین و بنیان متین محکم و مشدود ساخته‌اند و در هنگام طغیان نیل محال مذکوره را از آب ممتلی می سازند و تا سال دیگر [۱۸۰] بدان معیشت می نمایند و اکنون نیز بر همان نسق است و در بعض محال شیب زمینها جهت نشیمن مرصوص به الواح رخام و سواری بیاض فام که در زینت و لطافت گوی مرام از سپهر لاجوردی ابتسام روده، ترتیب نموده‌اند و اکنون اجرای آن منتشر و منتشر است و نیز بعض عمارت به اهتمام تمام و صرف مصالح مالاکلام که مسکن و نشیمن را نمی شاید ترتیب نموده بوده‌اند و پایه‌ها جهت بالا رفتن و به زیر آمدن مرتب ساخته معلوم نیست که غرض از اتحاد آن چه بوده و یکن که ترتیب آن جهت تحصیل بعض مصالح حکمی بوده باشد که رای قاصر ارباب این زمانه از ادراک و تحقیق حقیقت آن قاصر باشد و از عبد الله بن عمر بن العاصی منقول است که عجایب دنیا چهار است: اول مرات مناره اسکندریه است که از مشاهده و ملاحظه آن احوال قسطنطنیه مکشوف و مبین می گردد و لو بینهما عرض البحر، دوم فرسی است از نحاس به ارض اندلس و برو سواری که دستهای او از قفا بسته‌اند به کفین خود اشارت می کند که وادی که در خلف من است بدان قدم منهد که ریگ آن بیابان مردم خوار ^{۴۶۹} [۱۸۰ ب] و ثعبان این ارض به ابتلاع انسان مولع و مکثار است. سیم در ارض عاد مناره‌ای است از نحاس و برو شخصی از نحاس سوار است و در اشهر حرم ازان مناره آب صاف خوشگوار به زیر می آید و سکنه آن دیار آن را می آشامند و بساتین و مزروعات خود را ازان سیراب ساخته سبز می گردانند و برکه و حیاض و آبار و انهار ازان ممتلی می دارند و به انقطاع اشهر حرم منقطع می گردد تا قدوم سال دیگر. چهارم شجره‌ای است از نحاس به ارض رومیّه و برو زروری از نحاس طیر سودانیّه ^{۴۷۰} یعنی که به فارسی آن را سار گویند، مصنوع و موضوع است، چون اوان ادراک زیتون می شود، این طیر سودانیّه نحاسیّه صفیری می کشد و به صدای صفییر او چندین هزار هزار طیر سودانیّه بر سر آن شجره ازدحام می نمایند و هر یک از ایشان سه دانه زیتون یکی در منقار و دو در مخلب گرفته برو نثار می نمایند تا آن که آن کلّ زمین از فتات یشم زیتون مثل کوه بیستون سر به فلک نیلگون می کشد. بعد ازان اهل آن دیار آن را جهت ادام و روشنایی بیع و کنایس خود عصر [۱۸۱] می نمایند و تا سال دیگر ازان معیشت می گذرانند و از تتمه عجایب آثار اسکندریه مناری بوده در خارج سور از سمو ارتفاع سر به ایوان کیوان کشیده و از علو اصطناع نسر طایر به نشیمن آشیان او رسیده، اساس آن بالکلیه به

^{۴۶۸} خالد بن عسی البلوی، تاج المفرق فی تحلیه علماء المشرق، تحقیق الحسن السائح، ۲ ج، محمدیه، إحياء التراث الإسلامی، ج. ۱،

ص. ۱۹۹.

^{۴۶۹} خوار: YN

^{۴۷۰} روی آن خط کشیده است.

رصاص مرصوص و بنیان آن بالجمله به فقرات احجار کبار منظوم و منصوص و از هفتاد میل و زیاده چون قد رعناى دلبران پری زاده به عاشقان آزاده به چشم اسیران بر خاک هجر افتاده و غریقان امواج بحار دل بر مرگ نهاده، نمایان بوده و عرض یک ضلع مستویة الاضلال اربعه آن پنجاه رباع و نیفی و طول آن یک صد و پنجاه قامت زیاده بود و الله اعلم به حقایق الامور.

گفتار به نظر در آوردن نواب همایون کشتیهای دار السلطنة قسطنطنیه بمن فیها من العساكر المنصوره فی ثغر الاسکندریه و فرستادن سنگ سماق و رخام به روم سعادت فرجام

پوشیده نماند که چون حضرت اعلیٰ کشورگشایی از خطه طیبه دمشق شام که تا شام و بام ایام پرتو نور و ظلمت بر اجسام لطیفه هوای آینه فام انداخته و از تکوین آباء علوی و امهات سفلی در عالم عناصر ایلاذ بلاد [۱۸۱ب] و ایجاد امصار نموده، جامعی به جمعیت محاسن دمشق از مشیمه مادر دهر در حجر دایه روزگار نزاده، عنان عزمت به هزیمت اعدای قاهره مصر و تسخیر آن دیار مصمم گردانید. حال آن که قبل از تصمیم اکثر عساكر منصوره را رخصت عودت به دیار روم و دیاربکر عجم داده بودند.

مصراع:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

کار ملک است آن که تدبیر و تأمل بایش^{۴۷۱}

خواست که روز روشن را بر اعدا چون شب یلدا تیره سازد و راه بحر را بر ایشان چون راه بر مسدود و مشدود گرداند. بالعجله هیقل اغلی چاووش را که در سرعت سیر نسیم صبا را به بطالت و کسالت تغییر می نمود، به جانب قسطنطنیه نزد شهزاده شهریار شبلی غضنفر کردار سلطان سلیمان کامکار و امرای رفیع مقدار که حفاظت پایه سلطنت به مناعت رأی جهان آرای ایشان منوط و مربوط بود، فرستادند که چهل هزار مرد مسلح مکمل از بیچاره و غُرب و غیره با یراق پیکار از تیر و شمشیر آبدار و بنادق و مدافع آتش بار به عالیجناب امیر اعظم نامدار جعفر آقای قاپودان که اعنه مراکب بحر زخار و انتظام مصالح سُنن و اجرای آن در بحار تیار به فکر سیال و قبضه اختیار او محول است و رأی [۱۸۲آ] و صواب آرایش در حل معضلات وقایع عظیمه و فتح ابواب مشکلات مهمات جسیمه نقوش صایبه بر روی آب می اندازد

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

هر شب به سیل اشک ره خواب می زند نقشی به یاد خط تو بر آب می زند

ابروی یار در نظر و خرقه سوخته جامی به یاد گوشه محراب می زند^{۴۷۲}

^{۴۷۱} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۲۷۶، ص. ۳۷۳-۳۷۴. مصراع اول این بیت این است: «زند عالم سوز را با مصلحت بینی چه کار»

و در تعظیم و اکرام و انذار و انتقام ارباب صلاح و فساد، صفات جمالی و جلالی را مجلی و مظهر لطف و قهر خود می سازد، تسلیم نمایند. بر حسب فرموده در عرض یک ماه از سر تیقظ و انتباه و بلا تخلف تردد و اشتباه، چهل هزار پیاده از مساکن دریابار به حضرت مشار الیه سپردند و سوی اقامت و اقوات عساکر منصوره سی کشتی دیگر را که هر یک کنج آن جونگی بود، از جو و گندم و روغن و عسل و برنج و بصل و بکسمات^{۴۷۳} و سایر مایحتاج سماط مملو ساخته، به عنوان « أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ »^{۴۷۴} معنون و ممتاز ساختند و امیر مشار الیه دویست و بیست جناح کشتی را جهت عساکر منصوره مرتب و مهیا ساخته « قَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا »^{۴۷۵} بر روی دریا چون قطعات سحاب [۱۸۲ب] در طبقه هوا اجرا فرمودند، « وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ »^{۴۷۶} و چون باد مراد کما اینبغی مساعدت و هوا کار کما هو حقه موافقت و مسارعت بنمود و سلطان هوای بحر مواج نه ازان قبیل بود که به تقلب تسلط افواج عساکر کثیره رام گردد و یا به تضرع و نیازمندی مستمندان آرام و قرار پذیرد.

شعر:

[بحر بسیط: مستفعِلن - فعِلن - مستفعِلن - فعِلن]

مَا كَلُّ مَا يَتَمَنَّى الْمَرءُ يُدْرِكُهُ تَجْرِي الرِّيحُ بِمَا لَا تَشْتَهِي السُّفُنُ^{۴۷۷}

لاجرم مدت دو ماه بر روی دریا به سیر سایر بودند و در زمانی که حاکم سفن مذکوره در ثغر سکندریه لنگر وصول و استقرار انداخت، کشتی مراد اعدا در لجه طوفان شمشیر آبدار انصار سلامتی نموده، بالتمام مستغرق شده بودند.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

برو نیکی کن و در دجله انداز که ایزد در بیابانت دهد باز^{۴۷۸}

ازین جهت چهره سفن مذکور به چشم روشن روزگار اعنی حضرت اعلی کامکار در مرایای غناء و استغناء مشهود و منظور گشت. اما حضرت اعلی کشورگشایی لطف نموده، مراکب مذکوره را به نظر شریف

^{۴۷۲} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۳۲۰، ص. ۴۳۲. این شعر در دیوان این طور است: « دیشب به سیل اشک ره خواب می زدم \ نقشی به یاد خط تو بر آب می زدم & ابروی یار در نظر و خرقه سوخته \ جامی به یاد گوشه محراب می زدم »

^{۴۷۳} بکسمات: بکسماط YN

^{۴۷۴} قرآن، سوره لقمان ۳۱ / ۳۱.

^{۴۷۵} قرآن، سوره هود ۱۱ / ۴۱.

^{۴۷۶} قرآن، سوره نمل ۲۷ / ۸۸.

^{۴۷۷} المتنبی، همان، ص. ۳۵۶.

^{۴۷۸} سعدی شیرازی، همان، مثنویات، ص. ۸۵۸. مصراع اول این طور است: « تو نیکوئی کن... »

در آورده، غنچه دل عساکر منصوره را که از افواج امواج گوناگون و عواصفِ رماح رفیع و دون، پژمرده و پرخون شده بود، به نسایمِ عواطفِ بی دریغِ متبسم [۱۸۳آ] گردانید و حضرتِ قاپودان را که فی الواقع در تفصی وقایعِ خطیره بی بدیلِ زمان و سرآمدِ دوران بود، به انواعِ مراحم و عنایات و اصنافِ مکارم و التفاتات ملحوظ گردانید و گلبنِ رجا و امیدش را به سلسالِ وعدِ کریم نوازش و تربیتهای رفیع سرسبز و برومند ساخت و بحکمِ العود احمد ایشان را به عودتِ دار النصر مثال و فرمان داد و حکمِ عالی صادر شد که الواحِ احجارِ رخام و ستونهای سماقِ شفق فام و تخته سنگهای سیم اندام که از دار الخلافة سلاطینِ جراکسه و متقدمینِ خواقین بیرون آورده بودند، از آن جمله دو ستونِ سماق از بقایای ارم ذات العمداد و از مخلفاتِ فرعونِ ذوی الاوتاد بود، الحق شایسته آن بود که ارکانِ گنبدِ گردون و رفعا السماء « بِعَیْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا »^{۴۷۹} بر اساطینِ قطب تمکین آن مرصوص و مؤسس دارند. جهت انشای عمارت خیر و صلاح و اختراعِ بقاع و انبیه طاعت و فلاح به جانبِ دار النصرِ قسطنطنیه برند، بر حسبِ فرموده به تقدیم رسید و چون بحرِ مواج عطا یعنی حضرتِ اعلی عالم گشا خاطرِ عاطر را از تماشای اسکندریه و مراکبِ پرداخت، عنانِ عزیمت به عودتِ پایه سریرِ قاهره [۱۸۳ب] مصر تافت و در زمانی که زورق خورشید بر روی سپهر روان و رایاتِ آسمان آیتِ مهر از ساحلِ مشرق دوان شد، سایه قدوم بر سفینه آفتابِ رسوم انداخت. سحابی بادبان از استظلالِ همایون به سایه او که آفتاب از استظلالِ سایه همایونش دعوی جهانگیری می نمود، سرِ مفاخرت به آسمان سود و کرسی سفینه سلیمانی بعد از استشراف به تقبیلِ خاکِ پای مبارک پای بر سر آب نهاده، باد را به استعاره حدتِ سیر از آتش امر فرمود و چون لآلی معانی بعضی ابیات که از رشحاتِ اقلامِ دررِ ابتسامِ حضرتِ سبحان الزمانی فرید العصر و الاوانی عبد الرحیم العباسی صادر شده، مناسب این مقام بود به ایراد آن جرأت نمود.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعلن]

عَجِبْتُ لِفُلْكِ بَيْنَ بَحْرَيْنِ قَدْ جَرَتْ
وَأَعْلَاهُمَا بِالْجُودِ وَالْجُودُ تَرْخَرُ
وَأَعَجَبُ مَنْ ذَا أَنْ يَأْبَسَ عُودُهَا
وَقَدْ مَسَّهُ لِمَ لَا يَلِينُ وَيَرْهَرُ
هَنِيئًا لِأَهْلِ الثَّغْرِ قَدْ ظَفِرُوا بِمَا
تَقْرُبُهُ عَيْنُ الْعُيُونِ وَتَبْشِرُ
أَتَاهُمْ مَلِيكُ الْأَرْضِ ذُو الْهَمَمِ الَّتِي
تَخِرُّ لَهَا نَمَّ الْجِبَالِ وَتَقْصُرُ
فَأَصْبَحَتِ الْأَرْضُ الَّتِي مَسَّ نَيْلَهُ
تَرَاهَا عَلَى سَمَكِ السَّمَائِينَ تَفْخَرُ

[۱۸۴آ] و توسط دو مرحله رشید و فوه ریاضِ روضه مقیاس را فی ثانی عشرین جمادی الاول به زلالِ مقدم شریف الان کما کان تازه و خرم گردانید و الحمد لله رب العالمین.

^{۴۷۹} قرآن، سوره رعد ۱۳ / ۲.

ذکر گنبدِ هرمان و انعطافِ عنانِ قهرمانِ زمان به صوبِ رؤیت و تماشای آن

چون در بسیطِ ربع مسکون و محیطِ اراضی و هامون در تحتِ گنبدِ حضرای لاژوردی گون و فوقِ اراضی و صحاری بیجاذه نمون، عمارتی به رفعتِ شان و منیعتِ مکانِ هرمان هرگز موجود و مأخوذ نگشته و جهان‌بینِ جهان‌گردانِ زمان و السنهء انبان بیان که جواسیسِ عالمِ معنی و عیانند، در هیچ وقت و آن از چنان عمارتی خبر نداده. ارتفاعش در مرتبه‌ای که مرغِ بلند پرواز ابرِ بیضهء برف بر آن نیارد نهاد و انخفازش^{۴۸۰} به مثابه‌ای که سحابِ تردامن دامنِ پاکش را به قطراتِ باران آرایش نتواند داد.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلاتن]

ز درکِ غایتِ قدرش عنونِ مدرکه قاصر ز کنهٔ آیتِ وصفش نفوسِ ناطقه مضطر
هلالِ قمرِ قوسِ ماهیچه عنوانش قرضِ آفتابِ خشتِ جدرانِ ایوانش

القصه:

کوهی که در کمرِ جبلی [۱۸۴ب] در نهایتِ زینت ترتیب یافته و جبلی از پاره‌های کوه بر ذروهء کمری در غایتِ حسن تالیف پذیرفته، مناعتِ ارکانش مثلِ کوه بیستون به فلک بر آمده و متانتِ بنیانش با تعجب چگونگی و چون از اعظمِ عمران بر سر آمده.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

ای چون جهان بنای قدیم تو استوار وی چون فلک ثنای بلند تو تابدار
خورشیدِ تاجور ز سریرت نموده فخر عرشِ مجید کرده به کرسیت افتخار
جرم زمین به قعرِ حسیضِ تو محتبس حصنِ فلک ز غایتِ اوج تو در حصار

دواعی حضرتِ اعلی همایون که همیشه شوامخِ جبال و شواهی تلالِ پایمالِ اقبال و آمالِ او است، چنین اقتضا نمود که شرفاتِ ایابینِ هرمان را نشیمنِ ورقای انظارِ کیمیا آثار گرداند و اجنحهء اجلال را به تحدیقِ نظر و تحقیقِ کیفیت اثر گسترانیده، پایهء مکانتش را من حیث العزّة از عرشِ اعظم گرداند. بدین داعیهء شریف یوم الاثنین پانزدهم شهرِ ربیع الاول سنهء ثلث و عشرین و تسعمائة عنانِ عزیمت به تماشای آن انعطاف داد و سطحِ میدانِ همایون را جولانگاهِ یکرانِ دولت و کامکاری گردانیده متوجه شد و بعد از طیّ سه فرسخِ شرعی سایهء [۱۸۵آ] التفات و رؤیت بر مفارقِ آن افکنده، اندک زمانی در سایهء آن استراحت فرمود و درین مجلسِ بهشت آیین از تقریرِ دلپذیر و کلماتِ ظریفِ بی نظیرِ فحولِ اکابرِ علمای متألّهین و اصولِ افاضلِ علمای محققین آن که کمیتِ بنانِ بیانش در مضماری اخبارِ اخبارِ مستغریاتِ جهان

^{۴۸۰} انخفازش: انخفاظش YN

جَوَال و گلگونِ اقلامِ درر نثارش در ایشارِ آثارِ عجایبِ دورانِ سیالِ در زمانی که جهتِ اقبال را به رفاقتِ آن طریقِ مستبین از غبارِ سیمِ سمندِ خلافت و تمکینِ رشکِ چهرهء حور العین گردانیده بود، چنین معلوم و مفهوم شد که بنا [ی] هرمان لاسیما دو گنبدِ عالی علی مائین فی قاموس اللغه از انشا [ی] ادريس نبی علیه السلام یا انشا [ی] سنان بن مثلشل است و غرض از ترصیفِ بنیان و تأسیسِ ارکانِ آن حفظِ علومِ مدوّنهء سحر و طب و طلسمات بوده، چه ایشان را از علم و معرفتِ احکام و آثارِ نجومی علمِ ظنی به تحقیقِ طوفان حاصل شده بوده و این دو قبهء ارجمندِ آسمان مانند، در ارضِ جیزه بر ذروهء کوهی مشرف بر قاهره و جمیعِ آن بلاد مبنی است و آثارِ اتقان و استحکامِ آن چون هرمان مشهورِ جهان است. دیگر چه گویم و الحمد لله رب العالمین.

[۱۸۵ب] گفتار در تفویضِ نیابتِ سلطنت و جهان‌آرایِ قاهرهء مصر به حضرتِ ملک الامرایِ خیر

بیگ

بر رای اربابِ ابصار کالشمس فی رابعه النهار بین است که سدّ ثغورِ بلاد و ممالکِ محروسه و شدّ مداخلِ شرورِ امصارِ مأنوسه جز به احترازِ تیغِ یمانیِ عساکرِ منصوره و اهتزازِ شمشیرِ امانیِ جیوشِ محروزه به هیچ وجه صورت نیندد و هدمِ قواعدِ منافست و مناقشتِ اعدای دین و دولت و حزمِ بنایِ مثالمت و مناجزتِ دشمنان در کمینِ فرصت، بی اندیشه رای جازمِ دبیرانِ دانا و خفقانِ سیف و صارمِ شجیعانِ توانا تدارک نپذیرد. لهذا در زمانی که جلایلِ مهماتِ خلافت و عظیماتِ ملماتِ سلطنت به انفادِ معالیِ احکام و انجازِ مواعدِ اکرام دستِ قدرت به گردنِ مطالبِ عالیه حمایل ساخته بود و شاهدِ رعناى ملک و مالِ قاهره بعد از رفعِ معاندانِ هر جایی در حبالهء قهرمانِ جهانگشایی قرار و آرام پذیرفته و آثارِ دولتِ جراسه بالکلیه سپری شده، حلیلهء حکومتِ آن دیار به بیتوتهء کبری از ایشان مابین گشته بود. حضرتِ اعلیٰ کشورگشای از رای خبرتِ آرایِ ارکانِ [۱۸۶آ] دولت در تقلیدِ حکومتِ قاهره و تفویضِ نیابتِ باهره آنجا به صاحبِ دولتی که شوارِدِ احوالِ عباد را در مواردِ انتظامِ انضمام دهد و عظیماتِ مهمات را در ضمنِ مقاصدِ مالی و ملکی التیام پذیر گرداند، استشاره نمود. مشار الیهم به تفصیلِ اسامیِ اکابرِ امرایِ یگانه از خویش و بیگانه که همگی مستعد و متهیّء مراسمِ تقلّدِ این منصبِ عالی و متکفلِ تصدّیٰ این شغلِ جلیلِ القدرِ سامی بودند، رطب اللسان گشتند. چون سخن به اسمِ حضرتِ ملک الامرایِ خیر بیگ منتهی و منتمی شد، حضرتِ اعلیٰ بی سابقهء تمهیدی و لاحقهء تذکیری به ارشادِ ملهمِ صواب، طوطیِ مقال را به گفتارِ کلامِ عدوبتِ آثارِ شیرین ساخته، به اقبالِ قبولِ جواب فرمود، چه محررِ دیوانِ تقدیر به کلکِ تصویر بر صحیفهء مقادیر اسمِ مشار الیه را جهتِ تفصّیٰ حکومتِ آنجا نگاشتهء تحریر گردانیده بود.

لمؤلفه:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

چون شد سخن تمام به اسم تو ای امیر باج از زمانه طلب کن و کام از جهان بگیر
الحق خیر بیگ دلیری است دانا که کینه را از اعدا به سکینهء تدبیر ستاند و شجیعی است توانا که
زلال شمشیرش آتش فتنه را به یک دم نشاناند.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

خردمند و آهسته و تیزهوش نهاده بر افغانِ مظلوم گوش
[۱۸۶ب] ستم را زیان عدل را سود ازو خدا راضی و خلق خشنود ازو^{۴۸۱}
عواصفِ غضبش خاک از قعرِ دریا و دود از نهادِ اعدای بادپیما بر آرد و عواطفِ مرحمتش سموم
بلا را به نسیم وفا و آتشِ یأس را به سجالی عاطفت و رجا بدل نماید.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

به بزم آفتابیسست افروخته به رزم ازدهای جگر سوخته^{۴۸۲}
سوره اخلاصش به درگاهِ عالمپناه از مصحفِ مطاوعت و اختصاص آیتی و حقیقتِ بندگیش به
سده سنیه از صورتِ متابعت و دانشِ درایتی، حقوقِ یگانگی و دلبستگی نهانی سابقه‌اش مُصَدِّقِ اختصاص
لاحقه عیانی و آثارِ عبودیت طاهره لاحقه‌اش مدکر و مؤکد، خدماتِ سابقه نهانی

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

الهی چو بر نیتش آگهی چو نیت به خیر است خیرش دهی^{۴۸۳}
و چون صورتِ این معنی در مرایای خاطرِ عاطرِ نورانی حضرتِ اعلی از عالمِ علوی به کریمه « إِنَّ
خَيْرَ مَنْ اسْتَأْجَزْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ »^{۴۸۴} پرتو انداخت، مشار الیه را به خطابِ « إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ

^{۴۸۱} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کایاتِ خمسه، ص. ۱۲۰۷. مصراع دوم بیت اول در کلیات این طور است: به خلوت سخن گو به زحمت خموش

^{۴۸۲} این بیت از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، همان، ص. ۱۳۲۶. مصراع دوم در کلیات این طور است: « به رزم ازدهائی جهان سوخته »

^{۴۸۳} این بیت از دستورنامه حکیم نزاری است. حکیم نزاری قهستانی، دیوان، ج. ۱، ص. ۲۹۸. این نظم در دیوان این طور است: « الاهی چو از نیتم آگهی \ که نیت به خیرست خیرم نهی »

^{۴۸۴} قرآن، سوره قصص ۲۸ / ۲۶.

فَأَحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ «^{۴۸۵} مخاطب ساخته، به تفویض حکومت قاهره مصر به مؤدی »
فَاهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَّا سَأَلْتُمْ «^{۴۸۶} از اقران و امثال سرافراز گردانید.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

لطفت بر آب سایه احسان گر افکند بر جای ژاله ابر بیارد در و گهر

[۱۱۸۷] و حضرت مشار الیه را ملک الامرای لقب داده، به عواطف و عنایتی که سزاوار ناموس سلطنت چنان صاحب قرانی و فراخور نام و نشان مثل آن گیتی ستان جهان بخش تواند بود، مخصوص و ممتاز گردانید و احکام قضا مضای همایون به تفویض تولیت به رسم هودبری، به قلم سحر رقم و عبارت فصاحت شیم منشیان براعت دثار جزالت آثار استکمال فرموده، عنایت نمود. « وَكَمَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ «^{۴۸۷} و علاوه آن اعلامی که شقه سپیده سحر به تشبث طراز آن مباحات نماید و نهال درخت طوبی به حمل آن تحمل مفاخرت فرماید و منجوقی قبه خضرا به استهلال ماهیچه طوقش سر ارتفاع به فلک ساید، مع نقاره ای که حس صدایش گنبد افلاک را پر ساخته هوش از ساکنان ملاء اعلی رباید، شفقت فرمودند و سه تومان لشکر یک تومان از جوانان تفک دار ینگچی و دو تومان از سپاهی چابک سوار جری به رفاقت و اعانت او همراه نمودند.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

ای همت تو ساکن آن بقعه کز علو بالای هفت خطه چرخ است برزنش
رای تو ریاضی است که در زیر ران تو هر روز رام تر بود ایام توسنش
[۱۱۸۷] بر هر که تافت روی چو خورشیدری تو خورشید همچو ذره در آید ز روزنش^{۴۸۸}

و از میامن عواطف این عنایات پادشاهانه، احوال ملک الامرای مشار الیه در علوشان و سمو مکان و انفاذ وفود و انجاز عهود و کمال قدرت و مزید رفعت به جایی رسید که آوازه و شهرت آن تا انقراض زمان سیاح رماح فی الغدو و الرواح در اطراف و اکناف عالم منتشر خواهد ساخت و آستان رفیع المکانش مطایای آمال و سجایای افضال ارباب اقبال خواهد بود.

^{۴۸۵} قرآن، سوره ص ۳۸ / ۲۶.

^{۴۸۶} قرآن، بقره ۲ / ۶۱.

^{۴۸۷} قرآن، سوره قصص ۲۸ / ۱۴.

^{۴۸۸} این نظم از قصیده های ظهیر فاریابی است. ظهیر فاریابی، دیوان، ۱۳۸۱، ص. ۱۱۴. مصراع اول بیت دوم این طور است: « رای تو ریاضی است که در زیر ران حکم ». بیت سوم هم این طور است: « بر هر که تافت روزی خورشید لطف تو \ خورشید همچو ذره بر آید ز روزنش »

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

چو گردون کند گردنی را بلند به گردن فرازان در آرد کمند
کجا گردد از سیل جویی خراب به جوی دگر کس در افزایش آب^{۴۸۹}
تُقَبَّلُ رِجَالُهُ رِجَالُ أَقْلُهُمْ تُقَبَّلُ فِي الدَّسْتِ الرَّفِيعِ أَنَامِلُهُ^{۴۹۰}

و بی شایبه شبهه صورت کرم و مروتنی که ازان مظهر عواطف سبحانی و مظهر کرمات معارف یزدانی اعنی حضرت اعلی صاحب قرانی نسبت با خیر بیگ امیر الامرای تحقّق پذیرفت. حقا که در هیچ زمان و دیار از متقدمین و متأخرین خواقین روزگار نسبت با امرا و اعیان کبار در مضي اعوام و آثار هرگز واقع نشده و نخواهد شد، چه عالم گیر [۱۱۸۸] جهان بخشی که به ارتکاب شداید مشقات و التزام عواید مقاسات و اساقه عساکر نصرت آیات و صرف خزاین و اموال بی نهایات و گذارش هفت واقعه با محاربان کرار و افنا و اعدام اجسام عتقا و احرار جامع مصر را به جمیع مضافات به تحت تسخیر شمشیر فتح آیات در آورده، از ابتدای عریش با منتهای صعید که در زمان سلاطین جرکسیه نصیب و خورش چهل هزار سوار کرار تیغ گذار بوده باشد دانسته و در بسته، به یک قلم پیکی از غلمان مخلص جانی در مقابله حقوق و اخلاص اندک زمانی عنایت فرماید.

مصراع:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

این کار دولت است کنون تا کرا رسید^{۴۹۱}

و با آن که استحفاظ آن ملک خدام آن حضرت را به یکی از کمینه غلامان دیرینه خود در حیظه امکان و استحسان میسر و مقدور بود. چه گلشن ملک اعراب را از خار و خاشاک اخزاب اعدا و معاندان ورثه ملک و طریق بر و بحر را از معارضان و مسلک مراکب افرس و فلک به نیلوفر شمشیر و سوسن تیغ و غنچه بنادق و شکوفه میغ منفتح و مظهر گردانیده باشد.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

آن شه است آن که اوج همت او رفعت چرخ مختصر داند

^{۴۸۹} این دو بیت از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۱۰۰.

^{۴۹۰} این شعر از الخوارزمی است. محمد بن العباس الخوارزمی، دیوان ابی بکر الخوارزمی (مع دراسة لعصره و حیاته و شعره)، تحقیق حامد

صدقی، تهران، آینه میراث (مرآة التراث)، ۱۹۹۷، ص. ۲۷۵. مصراع اول این طور آغاز می شود: «تُقَبَّلُ...» بحر این بیت طویل است: «

فعل - مفاعیل - فعولن - مفاعلن»

^{۴۹۱} این مصراع از اخلاق الاشراف عبید زاکانی است. عبید زاکانی، همان، ص. ۱۱.

[۱۸۸ب] گر نهد پای بر سر افلاک کمتر از قدر منتظر داند^{۴۹۲}
 به سفالی کجا شود مغرور آن که او قیمت گهر داند
 کی فروز آورد به دنیا سر آن که احوال خشک و تر داند

القصه:

مقصوده مأنوسه ملک و خلافت مصر را که مقبل شفاه مقدمین الوف و هزارجات و مَخَدَّ وجوه اعالی امرا و اربعینات و مسجد جباه سپاه و خاصگیات بود، با مال و منال آنجا که محاسب دبیر وهم تیزبین و دفتردار عقل به رای رزین به عقد انامل قیاس و تخمین از بیان مجمل تفصیل و تبیین آن عاجز و قاصر بود، با حقوق دیوانیه سنویه آنجا که عبارت است از مبلغ بیست و دو بار صد هزار دینار خالص حید محقوق الوصول که عبارت باشد از چهل و چهار هزار تومان تبریزی که یک هزار و صد خروار روم باشد، بدو ارزانی داشت.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]
 معالی تو برون از تصرف اوهام مکارم تو فزون از توقع آمال^{۴۹۳}
 و « ذَلِكْ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ »^{۴۹۴}

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلات]
 دولت آن است که بی خون دل آید به کنار ورنه با سعی و طلب باغ جنان این همه نیست^{۴۹۵}

مزید مزیت این شفقت آن که آنچه از مخلفات و جهات سلاطین و اعظم [۱۸۹آ] امرای آنجا مانده بود، " مما لا عين رأت ولا أُذُنٌ سمعت ولا خطر على " ^{۴۹۶} خاطر امراء خصوصاً بنین و بنات ماه پیکر و اناث و ابن الناس آفتاب منظر، شوخ چشمان شورانگیز، عریده جویان خونریز، سروقدان سیم اندام، لاله عذاران گل فام که هر یک در حسن و ملاحات و لطافت معنی و حسن صورت، یوسف و زلیخای زمان خود بودند، به یک بار بدو مسلم داشت.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلاتن - مفعول - فاعلاتن]

^{۴۹۲} دو بیت از حافظ شیرازی است. هر دو بیت این طور است: « منم آن کس که اوج همت من \ رفعت چرخ مختصر داند & گر نهد بر سر سپهر قدم \ پایه خویش در خطر داند » نگاه کنید: <http://hafez-shiraz-persianblog.ir/post/33> / ۲۸ \ ۰۹ \ ۲۰۱۸.

^{۴۹۳} این بیت از قصیده های کمال الدین اسماعیل است. ابو الفضل کمال الدین اسماعیل اصفهانی، دیوان خلاق المعانی، ص. ۱۹۳.

^{۴۹۴} قرآن، سوره جمعه ۶۲ / ۴.

^{۴۹۵} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۷۴، ص. ۱۰۴.

^{۴۹۶} امام البخاری، صحیح البخاری، ج. ۳ (۱-۴)، الجزء ۶، ص. ۴۸۱.

هرگز حسد نبردم بر منصبی و مالی الا بر آن که دارد با دلبری وصالی^{۴۹۷}

والمسؤول من عواطفِ عناياتِ الله و معاطفِ هداياته أن يصير بسيط الارض محيطاً بسور تسخيره و حصار تدبيره إنه ولي الاجابة والتحقيق واليه الالتجاء ومنه التوفيق والحمد لله رب العالمين.

ذکر فرستادنِ بعضِ اعيان و متعینانِ ارکانِ قاهرهء مصر به دار النصر قسطنطنیهء روم به رسم سورگون

امر جلیل القدر سلطنت و ریاست و شأنِ عظیم الشانِ مملکت و خلافت به مقتضاء الملک عقیم مستدعی آن است که از مخایلِ توهماتِ نقصان و مفسدِ تفکراتِ اربابِ عصیان محروس و محفوظ باشد و بساتین مطالب [۱۸۹ب] کامکاری و ریاضِ مآربِ شهریاری که دستِ آرزو به مشاقِ بسیار بر قبهء تسخیرِ آن معشق گشته، اقتضا می کند که در همه حال به سلسالِ وجودِ اولیای دولت و افضالِ جنودِ انصارِ حضرت سر سبز و سر بلند ماند.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

جویبارِ ملک را آبِ روانِ شمشیرِ تست تو درختِ عدلِ بنشانِ بیخِ بد خواهانِ بکن^{۴۹۸}

فعلی هذا اگر جمعی که صلاحِ حال و جمعیهء مال و منالِ خود در احداثِ فتنه و آشوبِ زمان و تفرقهء شمل و تشتتِ انتظامِ مطالبِ اعیان تصور نموده باشند و خواهند که صحایفِ روزگار را به مفسدِ تدبیراتِ فاسده و صفایحِ لیل و نهار را به مقاصدِ تقدیراتِ کاسدهء خود به ارقامِ تفرقه و تلاطم و اقلامِ تلجئة و تراحم مرقوم سازند. هر آینه تغریب و تبعیدِ ایشان ازان دیار و اوطان موافقِ قوانینِ شریعتِ شریفهء نبویّه و مطابقِ احکامِ قواعدِ حکمتِ علیّهء سنّیه خواهد بود.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

به هر مدتی گردشِ روزگار به طرزِ دگر خواهد آموزگار^{۴۹۹}

سری را کند در زمین پای بند سری را رساند به چرخِ بلند^{۵۰۰}

لذک حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی، سوادِ قاهره را از اشباحِ اعیانِ مباحرانِ اعمالِ دیوانی و ارکانِ متصدیانِ مهماتِ سلطانی [۱۹۰آ] به نقلِ دار النصر قسطنطنیه از راهِ بحرِ خالی ساخت و جمعی از اربابِ

^{۴۹۷} سعدی شیرازی، همان، غزلیات، ص. ۶۰۸.

^{۴۹۸} حافظ، دیوانِ غزلیاتِ حافظ، غزل ۳۹۰، ص. ۵۳۱.

^{۴۹۹} این بیت از اقبالنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۱۳۳۵. مصرع دوم بیت در کلیات این طور است: « ز طرزی ...»

^{۵۰۰} این بیت از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، همان، ص. ۱۳۲۲. مصرع دوم بیت در کلیات این طور است: « سری را بر آرد به چرخ

بلند »

دانش که قبل ازین پایهء خلافت و مجلس انس و وحدت سلطان عرب به صحبت و مقاربت ایشان زینت فسحت و رتبت رفعت پذیرفته بود، از خلفای کرام عباسیه و قضات و علمای اسلامیّه و حافظان خوش‌خوان و مودّنان حسن الاذان و غیر ذلک از مهرهء صنّاع و استادان به مقتضاء " تَسَافَرُوا تَصِحُّوا تَعْنَمُوا " ۵۰۱ به رفاقت ایشان مثال داد و ایشان را به وعد کریم « وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعًا كَثِيرًا وَسَعَةً » ۵۰۲ مستظهر و امیدوار گردانید و به جزیل عنایات و جمیل رعایات موعود ساخت و الحمد لله رب العالمین.

گفتار در تصمیم نیت خیر امنیت نواب حضرت اعلی کشور گشایی به تکمیل ارکان اسلام و استشراف به زیارت بیت الله الحرام و تأخیر آن بنا بر استدعا و التماس علمای اسلام

چون قافله سالار « تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ » ۵۰۳ زمام ناچه اقبالش به صوب کعبه فتح و ظفر منعطف ساخته بود و بدرقه رهنمای « يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ » ۵۰۴ عنان بختی بخت جاه و جلالش به سمت قبله حقیقی منصرف گردانیده و قوی سامعهء شریفش از منهی اقبال مضمون [۱۹۰ ب] « وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ » ۵۰۵ به گوش هوش شنوده، دواعی شریف دین‌پروری و دین‌داری و دعاوی منیف ملک آرای و جهان‌گشایی به موجب « وَمَنْ يَعْظُمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ » ۵۰۶ استدعای تکمیل اسلام و استجلاب قبول ریاضت و مشاق احرام نموده، چنین اقتضا کرد که به نفس نفیس خود با شردمه‌ای از عساکر منصوره و مردان کار و فرقه‌ای از اعیان ارکان و عساکر جرّار به وادی خیر مبادی حجاز و مسالک مناسک خضوع و نیاز را به دست‌یاری بادپایان صحرانورد و همراهی جمّازه سواران بیابان کرد، پی نموده؛ به زیارت بیت الله الحرام و طواف رکن و مقام و استلام حجر الاسود آفتاب ابتسام مشرف گشته، به مساعی سعی رمی صفات لازمه الرمی نموده، در موقف نیاز و میقات انتهاز از مشارق مروه به صفای عاجل واصل گردد و به دولت دریافت « إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ [لَلَّذِي] بَيْكَةَ مَبَارَكًا وَهَدَىٰ لِلْعَالَمِينَ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ » ۵۰۷ زادها الله شرفا فایز شود.

۵۰۱ أبو عبدالله احمد بن حنبل الشيباني، مسند الإمام أحمد بن حنبل (هـ. ۱۶۴-۲۴۱)، حقق هذا الجزء و خرج أحاديثه و علق عليه شعيب الأرنؤوط - عادل مرشد، ۵۲ ج، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۹۹۷، ج. ۱۴، ص. ۵۰۷، نمره حدیث: ۸۹۴۵. حدیث این طور است: « سَافَرُوا تَصِحُّوا وَ أَغْرُوا تَسْتَعْنُوا »

۵۰۲ قرآن، سوره نساء ۴ / ۱۰۰.

۵۰۳ قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۲۶.

۵۰۴ قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۷۴.

۵۰۵ قرآن، سوره حج ۲۲ / ۲۷.

۵۰۶ قرآن، سوره حج ۲۲ / ۳۲.

۵۰۷ قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۹۶-۹۷.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن]

ز راه کعبه مقصود هرگز رو نگردانم اگر در هر قدم مانع شود خارِ مغیلانم

[۱۹۱] و غبارِ آستانِ مرقدِ مُطَهَّرِ حضرتِ سرورِ اساطینِ سلاطینِ انبیا و خسروِ خواقینِ خافقینِ اولیا و اصفیاء کحلِ الجواهرِ دیده‌آرزومند و سرمه‌چشمِ مشتاقِ مستمندگردانیده، به زیارت و طوافِ آن سر بلند گردد.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعلن - فعولن]

از چشمه‌ء عشق ده مرا نور این سرمه ز چشم من مکن دور^{۵۰۸}

القصه:

مضمون « الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ »^{۵۰۹}
نصب العین ساخته، داعیه‌ء عزیمت مصمم و مراکبِ سفیرت محزم گردانید.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعلن - فعولن]

چون موسم حج رسید برخاست^{۵۱۰} اشتر طلبید و محمل آراست

زان زمزمه‌ای شنود گوشش کآورد چو زمزمی به جوشش^{۵۱۱}

چون از توجه شریف ایشان بد [۱] ن مملکت از روح خالی و عرصه‌ء ملک و سلطنت به آشوب ترک و تاز اعراب و اتراک خالی می گشت و انواع خلل و مفاسد و اصناف زلز و مکاید از دشمنان معاند و معاندان مراصد به مطالب و مقاصد اسلام و مسلمین متطرق می شد و سلسله‌ء نظام احوال عباد و سر رشته‌ء انتظام صلاح و سداد چون زلف مشوش ماهرویانِ بلاجو و کاکلِ مسلسلِ سروفدانِ هلال ابرو به هم بر آمده، رخنه‌ء مبین به حصار [۱۹۱ب] ملک و دین راه می یافت. به استدعای مواعظ علمای شریعت و التماس حکم و مصالح فقهای کتاب و سنت توقف را بر توجه و سکون را بر تردد ترجیح دادند.

شعر:

[بحر وافر: مفاعلتن - مفاعلتن - مفاعلن]

^{۵۰۸} این بیت از لیلی و مجنون نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۵۵۰.

^{۵۰۹} قرآن، سوره حج ۲۲ / ۵۶.

^{۵۱۰} بر خاست: بر خواست YN

^{۵۱۱} این نظم از لیلی و مجنون نظامی است. نظامی گنجوی، همان، ص. ۵۵۱. بیت در کلیات این طور است: « زو زمزمه‌ای شنید گوشم \

کآورد چو زمزمی به جوشم »

تَشَرَّفَ كَعْبَهُ الْحُجَّاجَ قَدَمًا وَ لَكِنْ كَعْبَهُ الْمُحْتَجَّ دَارَكَ
وَإِنْ يَكُ مَعَشَرُ الْحَرَمِ إِفْتَحَارًا فَإِنَّكَ مَعَشَرُ الْكُرَمِ إِخْتِيَارَكَ

بعد ازان مصالحِ حرمینِ شریفین و مآرب و مطالبِ سکینهءِ محلینِ کریمین^{۵۱۲} به قانونِ معهودِ زمانِ بل به مراتبِ اکثر و ازید ازان مرتب و مهیا فرمودند و از اقطارِ امطارِ انعام و احسان و رشحاتِ سحابِ اکرام و ایقانِ تشنگانِ بادیهءِ فقرِ یشرب و بطحا را بهره‌مند و سیراب گردانیدند.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعلهن - فعولن]

گوهر به میانِ زر بر آمیخت چون ریگ بر اهلِ ریگ می ریخت^{۵۱۳}

و مداخلِ ثغرِ جدّه و یمن را از تعرضاتِ یاجوجِ کفرهءِ مردهءِ افرنجِ خذلهم الله که درین اوان به داعیهءِ تسلطِ اسلام و اشرافِ عالیِ بیتِ الله الحرام از خلیجِ افرنج به حدود و حوالیِ جدّه آمده بودند، به تجهیزِ عساکرِ منصوره و تبلیغِ مدافع و مراکبِ محروسه مشدود و مسدود ساختند و احزابِ اعراب را که چون خارِ مغیلان بر اطرافِ طرق [۱۹۲آ] و شوارعِ مترصدِ تشبثِ ذیل و دامانِ حاجیان و مانندِ غولِ بیابان بر اکنافِ سبل و مشارعِ مترقب و منتظرِ آزارِ خاطرِ زایران بودند، به انفاذِ احکامِ بیم و امید و اعطایِ صُبرِ سرخ و سفیدِ تطمین و تسکین نمودند.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

ز عدلش جهان آن چنان امن گشت که ایمن‌تر از خانه شد کوه و دشت

اعتقادِ صافی نهادِ پاک نژادش قوافلِ مبارک و رواحلِ میمونِ متبرکِ حجاز به صدقِ نیت و نیاز از قاهرهءِ مصر مرتب فرموده، با لباسِ مفاخرتِ اساسِ جامهءِ کعبه که به کمالِ مساعیِ صانعانِ دیباج و نهایتِ مرامِ عمّال و استادانِ نسّاج به رسمِ زر اندر زر که در عرضِ یکسال و زیاده‌تر اتمام پذیرفته بود، مزین به القابِ مبارکِ همایون که اطلسِ زنگارِ گونِ لاجوردی نمونِ آسمان به غاشیهءِ حاشیهءِ آن سرِ افتخار به فلک می سود، مشحون به اصنافِ صلوات و صدقات و مقرون به انواعِ خیرات و میرات روانه ساختند و جماعتِ مذکوره را نزد تلاقیِ روضهءِ مقدسهءِ نبوی علیه السلام به تلقیِ این ابیات وصیت و سفارش فرمودند.

شعر:

[بحر کامل: متفاعلهن - متفاعلهن - مفاعلهن]

یا راکِباً نَحْوَ الْحِجَازِ مَيِّمًا [۱۹۲ب] يَطْوِي الْفَلَاحَ نَجَابِئُ وَيَنَاقُ

^{۵۱۲} کریمین: کریمکین YN

^{۵۱۳} این بیت از لیلی و مجنون نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسسه، ص. ۵۴۹.

فَإِذَا وَصَلَتْ إِلَى الْمَدِينَةِ سَالِمًا وَبَلَغَتْ غَايَةَ مُنْيَةِ الْعُشَّاقِ
فَقُلِّ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خَيْرَ الْوَرَى وَأَعَزَّ مَخْلُوقٍ لَدَى الْخَلَاقِ

نظم:

[بحر خفیف: فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

اندرین ره چو گل کمر می بند تا سر آمد شوی چو سرو بلند^{۵۱۴}

و از سجای افضال و انعام و مواهبِ یسار و ایثارش زواری حرمین شریفین از مقیم و مسافر به فیض کامل شامل و در سایه آفتابِ جود بی کرانش صادر و وارد از مجاور و مجاور به رفاهیت و جمعیتِ خاطر فایز گشتند. الهی تا زمره‌ای « وَالْعَاكِفِينَ وَالرَّكْعِ السُّجُودِ »^{۵۱۵} سلسله تهلیل به السنه و انمله نیاز تحریک می نمایند و طبقه طایفانِ رکن و مقام از روی اخلاص مراسم سعی و استیلام به جای می آورند و زمربه سرایان لبیک اللهم لبیک از میزاب دیده ریاضِ چهره را به زلالِ گریه^{۵۱۶} تازه و سیراب می گردانند و مُقْبَلَانِ حجر الاسود سوادنامه اعمال خود را به بیاضِ عفو و غفران مبدل می سازند. دولت این خسرو عالم عادل و شوکت این قیصرِ فاضل کامل، شاملِ نظام عالم و عالمیان گردان و ذات شریفش از جاه و جوانی و سلطنت و کامرانی بر خوردار دار و رقابِ اعدای [۱۹۳] ملک و مال او را در تحت سیوفِ قهر و صولت آن حضرت منکوس و مدروس گردان.

نظم:

[بحر خفیف: فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

چون جهان زو گرفت فیروزی فرخی بادش از جهان روزی
همه روزش خجسته باد به فال پادشاهیش را مباد زوال^{۵۱۷}

و الحمد لله رب العالمین.

گفتار در انصرافِ عنانِ سعدِ قرانِ فرخنده عنوان و رجعتِ ربابِ استقامت مرام از پایه سریرِ قاهرهء

مصر به جانبِ شام

چون اطراف و اکنافِ ممالکِ اعراب از فتنه و آشوبِ قبایل و احزاب و مداخلِ ثغورِ بلاد و امصار از ترک تازِ حوادث و نوایبِ روزگار، چون فضایِ خواطرِ اولیا و ابرار آسوده و ایمن گشت و ناهمواریِ ظلم و تعدی

^{۵۱۴} این بیت از هفت پیکر نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۷۱۲. مصراع اول بیت در کلیات این طور است: « در ره دین

چونی (گل) کمر بر بند »

^{۵۱۵} قرآن، سوره بقره ۲ / ۱۲۵.

^{۵۱۶} به زلال گریه: در حاشیه

^{۵۱۷} این نظم از هفت پیکر نظامی است. نظامی گنجوی، همان، ص. ۶۹۷.

حکام متعددی از میان التفات خاطر همایون و نافرجامی جور و کدورات ولات عصات متصدی به مآثر نصف و مرحمت میمون به تصفیه و تسویه امور مطالب جمهور مبدل گشت، حال عرصه خلافت و ساحت مملکت از پرتو نور عدالت بدان انجامید که در شب ظلمانی جور به جای مشعله مشغله نار ستم هزار شمع [۱۹۳ب] کافروی از نور عدالت افروخته شد و اطوار ابناء و احرار روزگار بدان مقام رسید که از هراس شهنه بآس در لیالی جور و یأس به جز غمزه معشوق دلدار بر عاشق زار ستمکار نماند.

القصه:

انداخ مخافت بامداد ظلال رأفت و سموم تلاطم و تزامم به تریاق سکون قرار و ترخم معوض شد و مع هذا مقتضای مدعای خداترسی و صاحب قرانی و مرتضای دین پروری و ملک آرای حضرت اعلیٰ کشورگشایی به هیچ حال تجویز کسالت و تنعمات جسمانی و به هیچ نوع تنجیز استراحت و تلذذات شهوانی نمی نمود و همت عالی نهمتش به اهمال و امهال وقایع ظلم در سایر بلاد و ارباع اصلا راضی نبود و همواره به خلاف سلاطین کامکار رسمی تحصیل آرزو و مطالب رعایا و زیردستان و همواره تمییم مقاصد و مشتبهات دردمندان و شکسته دلان بر ذمت همت خود لازم دانسته، در صدد تمشیت و کفایت آن می بود و نیز اتمام و انجام مهمات کلیه ایران و توران و تدبیر جسم مواد طغیان و عصیان والی ظلمت ارکان اعجام مستجلب نضت و اقدام مستوجب التزام حرکت و الزام بود، چه جمعی از زمره [۱۹۴آ] اتقیای مسلمین که شمشاد نمای رفاهیت ایشان از جور دور چون سپهر منحنی گشته بود، هزاران چشم چون ستاره بر شاهراه انتظار گشاده بودند که آفتاب فرخنده اقبالش آن ولایت را کی به نور حضور منور سازد و فرقه از فضلالی مؤمنین که غنچه دل از برودت خار نوای روزگار پژمرده و پر خون داشتند، خواب بر نرگس دیده حرام کرده، بر یک پا ستاده مترقب و مترصد بودند که نسایم دولت فرخنده ربتش بر عرصه چمن آن دیار چه وقت جلوه گذار آید. لاجرم به تاریخ یوم الخمیس بیست و چهارم شهر شعبان المعظم سنه ثلث و عشرین و تسعمائة در زمانی که مجمره مرکز ارض چون تنور آفتاب از حرارت شمس تافته و کره خاک چون کوره آتش گران از گرمی هوا تاب یافته بود، پولاد در دل سنگ گدازان و آتش ازین ورطه به پناه زمهریر گریزان

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

از تَفِ مهر و شعاع شمس و تاب آفتاب آهن اندر تر چون روغن بر آتش می گداخت

وجهه اقبال بر یک بیابانی که چون ساحت امید دور و دراز و چون طریق عشق همه نشیب و فراز بود، نهادند. راهی که بیجاده ریگش از خون شهیدان [۱۹۴ب] ابناء السبیل رنگین و رایحه هوایش از خون دل مسکینان معطر و آگین، خار مغیلانش به خون مسافران تشنه و شوک تخیلاتش به اراقه دمای عابران دشنه، چون غبار منزل مطریه کنار شهر از میان برکات قدوم عظمت مرسوم اعتبار سمره اجفان ملایک یافت و دیده انجم افلاک از اکتحال فتراک، مواکب دولت مراکب روشن و مستنیر شد. فرقه ای از عساکر

منصوره به ریاست و تقدّم محمد پاشای وزیر و محمد چلبی دفتردارِ اناطولی با خزانہء معموره تقدیم و زمره‌ای از اعیانِ امرای اعظمِ ارکان به یک روز از موکبِ شریفِ خود تأخیر فرمودند. چه آب درین منازل همچو آبِ دشتِ کربلا نایاب و التهابِ نیران مانند حرارتِ جگرِ شهیدان پرتاب بود و برین نمط روز به روز رکابِ دولت فیروز منازل را قطع می فرمود. چون سیرِ مواکبِ دولتِ مراکبِ همایون به حوالیِ خطّاره رسید، درجهء حیاتِ یونس پاشا به محاصرهء مخاطرهء قطع محفوف و مربوط و خطّ حظّ نجاتش به نسخِ رقم فنا و بلا متصل و مشطوط گشت. چنانچه این ذکر مبین آن است و الحمد لله رب العالمین.

[۱۹۵] ذکر سببِ قتلِ یونس پاشای وزیرِ اعظم

روزی دیگر که تیغِ آفتاب از نیام افق لامع شد و نهنگِ شمشیرِ شمس از بحرِ محیطِ سپهر به التقامِ یونس شب سر بر آورد، حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی از بلیس کوچ نموده، متوجه خطّاره شد. در اثنای راه یونس پاشا را طلب نموده به تیغِ کین مقهور گردانید.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

مدتِ عمرِ او تباهی شد یونس اندر دهانِ ماهی شد^{۱۸}

منشاء این صورت آن که قبل ازین به چهار ماه حکومت و دارایی دار الخلافة قاهره را به مشار الیه نامزد فرموده بودند و مشار الیه موهبتِ این نعمتِ جسیمه را غنیمت شمرده می خواست که به حربِ زبانی و ملایمتِ کلام و تملقِ چاپلوسی مناسبِ مقتضای مقامِ خود را از مخافتِ سطوتِ سلطنتِ قاهره و آفتِ هفوتِ ملک و مملکتِ باهره رهنانیده، در قاهرهء مصر علی رؤوس الاشهاد فارغ الفواد بر اکابرِ اعزّه و اعیانِ عزیز مطلق العنان باشد.

نظم:

[وزن رباعی]

زین شیوه و نازکی گذر باید کرد این ناز به خانهء پدر باید کرد

و با آن که از مشار الیه در تقادمِ ایام آثارِ انواع مکیدت و تزویرات و اصنافِ قبایح حیل و تدبیرات [۱۹۵ب] نسبت با دولتِ ابد رتبتِ همایون به ظهور رسیده بود، به زلال «فَاصْفَحْ صَفْحًا جَمِيلًا»^{۱۹} محو و منسی فرمود. بدین معنی راضی شدند و در بسته حکومتِ خلافت و نیابتِ سلطنت را بدو ارزانی داشت. در خلال این احوال به وسیلهء بعضی محرمانِ دولتخواه و دولتخواهانِ بلا اشتباه به مسامح جلال چنان رسید که

^{۱۸} مصراع دوم از سعدی شیرازی است. سعدی شیرازی، همان، گلستان، باب اول: در سیرت پادشاهان، ص. ۱۳.

^{۱۹} قرآن، سوره حجر ۱۵ / ۸۵. این آیت در قرآن این طور است: «فَاصْفَحْ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ»

مشار الیه به واسطه حرکات ناستودهء سابق از میامن عواطف این دولت مأنوسه بالکلیه مأيوس گشته، می خواهد که ذریعهء این منصب عالی را وسیلهء استخلاص خود ساخته، سیمرخ وار به قلهء قاف مصر متحصن شده، از نشیمن چمن عتبهء علیه تجنّب و تحاشی جوید و مورقات ناریهء فساد که در رماد خاطرش مختبی و مختفی است، به ایقاظ فتنه ایقاد نماید.

القصه:

در اظهار مفاصد تقصیرات مشار الیه اطالهء کلام صلاح انجام نموده، هر گونه سخنان گفت و گفت.

نظم:

[بحر سریع: مفتعلن - مفتعلن - فاعلن]

دوستی از دشمن معنی مجو	آب حیات از لب افعی مجو ^{۵۲۰}
تخت پیمبر به غلامی مده	تاج نبی بر سر حامی منه
نظم جهان کار نه هر گهر است	گل ز کف خوار جدا بهتر است
فایده از ترک ندیده است کس	خانه به هندو نسپرده است کس ^{۵۲۱}
[۱۹۶] مور و ملخ در خور تکریم نیست	مرد دغا لایق تعظیم نیست
پرتو نیکی ندهد بد گهر	مهره دگر باشد و گوهر دگر

و بر صدق این صورت بعضی حکایات خصوصاً قضیهء واقعهء ایام که دران ایام ازو بین الخواص و العوام اشتهار یافته بود، عرض نمودند. چون این صورت زیاده ازان بود که امثال آن دون همتان به خواب توانند دید، چندان ملتفت الیه نشد و لیکن در ابقای حکومت مصر برو خاطر خطیر میل به تردد فرمود و در حینی که حکومت مصر به مشار الیه مقرر فرمود، مقرر چنان بود که موکب شریف بعد از ده پانزده روز متوجه شام شده قاهرهء مصر را به حمایت حمیت و حراست سیاست او صیانت فرماید. آخراً به واسطهء کثرت حرارت و قلت آب توجه و ذهاب در حیث تعلل و توقف افتاد و مدت چهار ماه متمادی شد و چون انتظام مصالح ملکی بی صرف اموال به عساکر عند العقلاء محال است، امر عالی لازال عالیا به نفاذ رسید که دفترداران محصولات جهات و حقوق دیوانی قاهره را ضبط نموده، به مصالح و مایحتاج عساکر منصوره صرف نمایند. ازین صورت اقدام رجا [۱۹۶ب] و امید یونس پاشا متزلزل و تزلزل توهماتش به ثبوت و تحقق متبدل شد و یوما فیوما از لشکر خوف و هراس مغلوب گشته، به یکبارگی از بارگی نوید امید به زیر آمده، بر باد پای خوف سوار شد و به حزم در صدد آن شد که حقوق نعم قدیمه را که به روابط آنجا بر ذمت او محکم و مثبت گشته بود، به

^{۵۲۰} این بیت از مخزن الاسرار نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۰۸. بیت در کلیات این طور است: «دوستی از دشمن معنی

مجوی \ آب حیات از دم افعی مجوی»

^{۵۲۱} بیت چهارم هم از مخزن الاسرار نظامی است. نظامی گنجوی، همان، ص. ۹۷. این بیت در کلیات این طور است: «غارتی از ترک

نبردست کس \ رخت به هندو نسپردست کس»

عقوقِ اناملِ تزویر، تحلیل و تبه سازد و برین منوال روز به روز گذرانیده، در کمینِ فرصت و اندیشه نهضتی بود. چون مجلی مرآتِ خاطرِ عاطرِ خدامِ آفتابِ احتشامِ موردِ صورِ الهاماتِ غیبیه بود، آنچه در خاطرِ مشارِ الیه سر بر می زد، عکسِ آن در آینهء معلی ظهور می پذیرفت.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

ضمیرش کاروانسالارِ غیب است توانا را ز دانایی چه عیب است
هر آن خاطر که او را زو غبار است بنه بر خارش ار خود نوبهار است
هر آن چیزی که او را نیست مقصود به آتش سوزش ار خود هست چون عود
هر آن شخصی که او را هست ازو رنج به زیرِ خاک بهتر گر بود گنج^{۵۲۲}

لاجرم به ملاحظه پیش دستی کن که نبود دستِ پیشین را بدل فی یوم الاثنین خامس عشرین شهرِ شعبان سنهء ثلث و عشرین و تسعمائة بر شاهراه پاشای گمراه را به موجب " مَنْ فَعَلَ مَا شَاءَ لَقِيَ مَا سَاءَ " ^{۵۲۳} از اسبِ حیاتِ فروز آورده، [۱۹۷] عقدهء راهش را از بدن چون امید از جان بر داشتند.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

زلف وارش سر ز تن برید جلالِ اجل در دل هر که خلافتِ خالی عصیان یافته
و سرش را امر فرمود که جلادان همراه بر دارند، چون سه روز بران گذشت، به دفنِ آن مثال داد.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فاعلاتن - مفاعلن - فعلمن]

ز صد ملک یکی باشد آن که توفیقش حسامِ قاطع و بازوی کامگار دهد^{۵۲۴}

والحمد لله رب العالمین.

گفتار در توجهِ رکابِ دولتِ ایاب به جانبِ صالحیه و غزه

روزِ دیگر چون شاهِ سرپرِ لاجوردی نهار بر گلگونِ سپهرِ آسمان اقتدار طالع شد و به خطواتِ سماک شروع در قطعِ منازلِ افلاک نمود، حضرتِ اعلی کشورگشایی از منزلِ خطّاره با عساکرِ ستارهء سیاره سوار

^{۵۲۲} این نظم از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۱۴۴-۱۴۵، ۱۵۰. این شعر در کلیات این طور است: « هر آن چیزی که او را نیست مقصود \ به آتش سوخته گر هست خود & هر آن خاطر که او را زان غبار است \ خزان بادا اگر خود نوبهار است & هر آن شخصی که او را هست ازو رنج \ به زیرِ خاک به گر خود بود گنج »

^{۵۲۳} این سخن از المحقق الدوانی است. بهاء الدین محمد بن حسین بن عبد الصمد العاملی، کتاب الکشکول، ص. ۱۲۲.

^{۵۲۴} ظهیر الدین فاریابی، دیوان، ص. ۶۵. مصراع اول این بیت این طور است: « ز صد دلیر یکی باشد آنکه توفیقش »

شده، متوجه منزل صالحیه گشت. چون غبار منزل صالحیه از میامن ملاقات عیون نعل سمنده همایون صالح و سزاوار آن شد که ذرور و زیور ابصار حور و قصور باشد و هوای آنجا از اختلاط انفاس طیبیه مجاهدین غزات و مرابطن ولات استحقاق آن یافت [۱۹۷ب] که کروبیان ملاء اعلی استشمام نسایم عطریه الشمایم ازان نمایند. یک روز جهت استراحت عسکر و تهیه آزوق و علیق لشکر در آنجا توقف فرمود. چه فیما بین منزل مذکور و محروسه غزه محلی که اقامت موبک همایون را شاید مطلقاً نبود، بعد ازان به ضرورت از روی سرعت شروع در طی بادیه قطیه و ریگ بیابان غزه نمودند.

نظم:

[بحر خفیف: فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

چه یقین بود کان زمین خراب دوری دارد و نـ دارد آب

و آن طریقی است که اگر باد بی دلیل دران حوض نماند سرگردان و اگر سپاه شب بی هدایت نجوم اجرام دران شروع کند، تیره دل و حیران ماند. هوایش چون هاویه آتش ریز و زمینش سعیر آسا سموم انگیز

[نظم]:

[بحر خفیف: فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

کوره‌ای چون تنور از آتش گرم کاهن از وی چو موم گشتی نرم
گرمساری ز خشک ساری بوم کرده باد شمال را به سموم^{۵۲۰}

ریگش که به جای آب روان است، روان مسافران تشنه لب به یکدم به زلال چنان رساند و باد سمومش که بر متعظشان وزان است، به یک نفس محوران جگر سوخته را از انتظار سلسال رهااند.

القصة:

این راه را از صالحیه تا محروسه غزه به قانونی که سابقاً قرار داده بودند [۱۹۸آ] هفت منزل ساختند و لله المنه که عنایت سبحانی و مراحم مکارم یزدانی امداد و اسعاد نموده، شدت سورت حرارت را به سجال سحاب رأفت و تاب آفتاب جهانتاب را به سایبان ابر رحمت تدارک نموده، عساکر منصوره منازل سبعة را از صالحیه تا خان یونس بی تفرقه و تشویش گذشتند.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلن]

شاه چون عدل کند ملک چنین افزایش کار چون بخت کند این همه آسان باشد

و آب خوشگوار از هر گوشه و کنار که مطلقاً مأمول و مخیل مسافران آن دیار نبود، بعون الله المعبود به اندک حفر در اراضی غفر ظاهر و سایل شد. آرای گاهی که عنایت الهی مساعدت و هدایت خدایی

^{۵۲۰} این نظم از هفت پیکر نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۸۸۲.

معاونت نماید، عقود معضلات امور و گره مشکلات مهمات جمهور در مریای ظهور به ادنی ملاپسهء رشاد چنین فتح و گشاد یابد و زمانی که دولت سرمدی معاضدت و همت خسروی مساهمت کند، اشکل حوادث و وقایع ایام و اعظم مآرب و مطالب انام به اندک التفاتی مثل این صورت، صورت انجام پذیرد.

شعر:

[بحر طویل: فَعُول - مَفَاعِيلِن - فَعُول - مَفَاعِلِن]

بِمَقْدَمِ مَيْمُونِ التَّقِيَّةِ أَصْبَحْتُ مَرَاتِعُهَا يَغْدُوا بِهَا الْفَتْحُ وَالنَّصْرُ
عَدَا صَيْفُهَا مِثْلَ الرَّيِّعِ وَتُرْتُهَا عَيْبَرًا وَكَأْفُورًا وَشَيْخَانَةَ الزَّهْرِ

[۱۹۸ ب] مقصود آن که عالمیان را معلوم و محقق شود که این کار خدای است، نه خدایگانی و این امور از فرط عنایت الهی است، نه شهادت و صولت پادشاهی و الحمد لله رب العالمین.

و چون یوم الخميس ثامن شهر رمضان المبارک سنهء ثلث و عشرين و تسعمائة سواد خاک غزه از اثر قدوم غزه غزای ابلق مراکب دولت مماثل مسک ادهم و عنبر اشهب شد، حضرت اعلی همایون جهت استراحت طریق و حمل علیق دو روز در آنجا توقف فرمودند و این منزل شریف احدی الرحلتین اصحاب نبی علیه السلام بوده، چه رحلت شتا را در یمن و رحلت صیف را درین چمن به طاعت می گذرانیده اند و در هنگامی که خنجر بید جهت انزمام قبایل سرما از نیام بیرون می آمده و نسیم صبا به دلگشایی غنچه شکوفه شکفته می شده و قوی نامیهء ربیع صحن چمن را جهت وضع خیم لعل فام گل فرش زمردی می انداخته و زبان حال زمان بدین مضمون گویا شده.

شعر:

[بحر بسیط: مَسْتَفْعِلِن - فَاعِلِن - مَسْتَفْعِلِن - فَعِلِن]

أَلْأَرْضُ فَيَرْوَجُّ وَالْجَوُّ لَوْلُوَّةٌ وَالرَّوْضُ يَأْقُوَّةٌ وَالْمَاءُ بَلُّورٌ^{۵۲۶}

اکابر صحابی قریش و غیره این دیار را به بیلامیشی مشرف می ساخته اند. [۱۹۹ آ] الحق هوای غزه در بهار از طیب انفاس جوانان هوشیار اطیب و در انبات نبات از زلال کوثر الطف و اربط است. گریهء ابرش علت خندهء چمن و لطافت بردش منشاء تربیت سوسن و سمن، شکوفه بادامش چون رنگ ارغوانی محبوبان طرب فزا و سبزهء نوخیزش چون سبزه زار خط لاله رخان غم زدا، پوشیده نماند که در بدو ظهور اسلام قالبگاه غزه موضع عسقلان بوده که بر ساحل بحر واقع است و آن به عمارت جاهلیه معمور و به جهال کفره مشحون و محصور بوده، از میان جهاد خدام باسل مقدم و مساعی اجتهاد فارس صمصام السیف المسلول زوج فاطمة البتول ابن عم الرسول صلوات الله و سلامه علیه و علیه السلام به شرف اسلام فایز گشته و اکنون

^{۵۲۶} این بیت از الصنوبری است. بهاء الدین المنشی الإزبلی، التذکرة الفخریة، تحقیق نوری حمودی القیسی - حاتم صالح الضامن، بیروت،

عالم الکتب، ۱۹۸۷، ص. ۲۴۰.

محل مذکور مدفن اعظم اکابر صحابی است رضی الله عنهم اجمعین که ذایقه ارواح و اجسام طیبه ایشان در آنجا به حلاوت شهد شهادت محلی شده و عرصه آن کل زمین بر غلامان حضرت اعلی به غایت مبارک و مهتا و بی نهایت مسعود و معلی بود. چه فتح سنان پشای مشار الیه و کسر غزالی در آینه این ارض روی نمود و استشراف [۱۹۹ب] حضرت اعلی به زیارت ابراهیم نبی علی نبینا و علیه السلام از مشهد این سرمنزل، مشهود شهود انجام شد و سیلان باران از سحاب عاطفت و احسان در اینجا^{۵۲۷} در اراضی غفر ظاهر و مبین گشت و الحمد لله رب العالمین.

و چون تعاقب اضداد روزگار و توارد نور و ظلمت لیل و نهار در جمیع اوقات و اطوار، اقتضا و استدعای آن می کند که احوال بنی نوع انسانی در مسلک نشئه این سراچه فانی و مناسک معاشرت ارباب حیات و زندگانی گاهی بر مجری رضا و کامرانی و گاهی به خلاف مقصود و مشتهیات جنانی بر صحیفه کون و فساد زمانی لامع و هویدا گردد.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

جهان باره عز و نگران دل درین پنج روزه به نوبت کشد
گهی بر نشاند به رخس مراد گهی زیر پالان نکبت کشد

چنانچه در فصل بهار این سال در همین گلزار جانبردی غزالی از بوستان محاربه سنان پشای سعید شهید به غیر از خار پیکان و غنچه بنادق مدافع خندان و شکوفه ارغوانی شمشیر بران از درخت خلاف ثمره نچید و از فضای قضا [۲۰۰آ] بحر از تیر باران و لمعان طن برق رمح و سنان و ضرب رعد مطرکه و گرز گران، چیزی دیگر مشاهده نمود و گلهای رنگین این ریاض را به چشم اعتبار خار و خیط الوان گیاه را به دیده اعتبار مار انگاشته، راه عودت و ادبار را مخلص و مفر انهدام و انکسار ساخت.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

اگر محوّل حال جهانیان نه قضاست چرا مجاری احوال بر خلاف رضاست
به دست ما چو ازین حل و عقد چیزی نیست به حال ناخوش و خوش گرضادهم رواست^{۵۲۸}

و نهال دولتش چون از ریاض سعادت یکبارگی مستأصل و درخت برومند رفعتش از حدایق بهجت بالکلیه مستقل نشده بود، به واسطه جرأت که در جبّت و فطرت او مکنون بود، دل از جان و جان از خان و مان بر گرفته، سر بر کف دست و دست بر سر دل نهاده، به فرومایگی انکسار و اعتذار و شکستگی استشفاع و استتباع رو به درگاه سلاطین پناه آورد. لاجرم از آنجا که کمال مروت و عاطفت و نهایت رأفت و

^{۵۲۷} در اینجا: در حاشیه موجود است.

^{۵۲۸} انوری، همان، جلد اول، ص. ۴۱. در مصراع دوم بیت دوم عوض کلمه «حال»، کلمه «عیش» موجود است.

رحمت باشد، حضرتِ اعلیٰ رسومِ مراسمِ جرایم و خطوطِ مآثمِ ذمایش را به قلمِ عفو و غفران و رقمِ محو و نسیان مرقوم گردانید.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

[۲۰۰ب] نه آن کرد با مردم از مردمی که آید در اندیشه آدمی

و از قلمرو روم از احسنِ مرز و بوم او را به جامگی و مرسومِ فایز ساخت.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

هر آن کاری که آغازش بود سخت سر انجامش به نیکی آورد بخت^{۵۲۹}

درین وقت علاوهٔ عنایتِ سابقه به تقریبِ تفویضِ حکومت و نیابتِ مصر به حضرتِ ملک الامرایِ خیر بیگ و تسبیبِ آن که غزالی درین منزل شکست و پریشانی تمام یافته بود، جبراً للکسر المذکور غزه و قدس مقدس و صفد و رمله و جبل نابلوس و کرک و اعراب و قبایلِ بادیهء غور و غیر ذلک مما يتعلق بهذه الممالک و المسالک به مشار الیه به سی صد هزار دینار ذهبِ خالص که عباره باشد از مبلغ هفتاد و پنج خروار زرِ خالص که شش هزار تومانِ تبریزی باشد، بدو شفقت فرمود و فرمود.

شعر:

[بحر بسیط: مستفعِلن - مستفعِلن - متفاعِلن]

أَحْسِنُ إِلَىٰ تِلْكَ الدِّيَارِ وَأَهْلِهَا كَمَا أَحْسَنْتَ وَرَقَاءَ فَارِقَةَ الْفَرَسَخِ

و بلبلِ هزار دستانِ ناطقهء غزالی به هزار زبان به عذر خواهی اقدام نموده، می گفت:

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعِلن]

هر شادی که چرخ ز ما فوت کرده بود آن را به یک کرشمه قضا کرد روزگار^{۵۳۰}

و حقا عاطفتی که این سلطان [۲۰۱آ] صاحبِ قران امیرِ مشار الیه را بدان مخصوص و سرافراز ساخت، روزگارِ کهنه سوار شاهد است که از سلاطینِ ذوی الاقتدار در هیچ ازمنه و اعصار نسبت به کسی این صورت واقع نشده.

مصراع:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعِلن]

^{۵۲۹} فخر الدین اسعد گرگانی، ویس و رامین، ص. ۴۷۸. مصراع اول این طور است: « بسا کارا که آغازش بود سخت »

^{۵۳۰} انوری، همان، جلد اول، ص. ۱۶۹. بیت این طور است: « هر شادی که فتنه ز ما فوت کرده بود \ آن را به یک لطیفه قضا کرد روزگار »

این کار دولت است تا کرا رسید^{۵۳۱}

نظم:

[بحر خفیف: فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

شہ چو دریاست بی دروغ و دریغ جزر و مدش بہ تازیانہ و تیغ
ہرچہ آرد بہ زخم تیغ فرار بہ سر تازیانہ بخشد باز^{۵۳۲}

و الحمد لله رب العالمین.

گفتار در وصول بارقہء صبح دولت فرجام بہ محروسہء دمشق شام

چون غلامان حضرت اعلیٰ کشورگشایی و عساکر منصورہ احتیاج آزوق و علیقِ دہ روزہ از غزہ و حوالی آن کفایت نمودند و آن ولایت را تا شام محروسہ بہ خورش جانبردی غزالی شفقت فرمودند و ملتسمات او را بہ اسعاف و انجاز مقرون گردانیدند، کنگرہء ایابین دار الخلافہ و کرسی سماسای بیت الامرہء آنجا را جہت نشیمن ہمای دولت و اقامت پایہء سرپر خلافت نامزد فرمودند و بامدادی کہ اورنگِ خجستہ فرہنگِ سلطانِ روز بہ عزیمتِ دیارِ لشکرِ شام بر مرکبِ رھوارِ [۲۰۱ب] چرخ سوار شد و بہ میلِ آتشینِ رماحِ شعاعِ آفتابِ ابصارِ انجمِ کواکب را بہ کحلِ نورِ مکفوف و مکتحل گردانید. حضرتِ اعلیٰ عنانِ ہیکلِ کویہ پیکر و زمامِ توسنِ برقِ منظر را کہ چون نسیم صبا خوش رفتار و مانند دلِ عاشقِ خافق و بی قرار بود، عرصہء مسافت را پیش از ادھمِ باصرہ طی و حیطہء منزلت را بیش از بریدِ اندیشہ پی می فرمود، بدان صوبِ منعطف گردانیدند و بہ وصلِ ہشت منزل مسافتِ بین را بہ فصل و قطع رسانیدہ، سایہء اجنحہء اقبال و ظلالِ سردقاتِ اجلال بر مفارقِ ساداتِ شرایعِ شعارِ اطھر و فضلائی حقایقِ دثارِ دانشور و پیرانِ صفا بخشِ تدبیر گستر و جوانانِ سایہ پرورِ آفتابِ منظر گسترانیدہ، مرجِ غوطہء کنارِ شہرِ دمشق را کہ تا مزجِ ارواح بہ اجسام و خلطِ شام بہ بام شدہ، جہان بینِ عناصر و اجسامِ نرہتگاہی بہ طراوتِ نظام و ظرافتِ ابتسام آن درین نشئہ مشاہدہ نمودہ.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

تموزش گل کوهساری دھد زمستان نسیم بہاری دھد
ز تیہو و دراج و کبک و تذرو^{۵۳۳} نیابی تھی سایہ بید و سرو^{۵۳۴}

^{۵۳۱} این مصراع از اخلاق الاشراف عبید زاکانی است. عبید زاکانی، همان، ص. ۱۱.

^{۵۳۲} این نظم از ہفت پیکر نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسہ، ص. ۶۹۵.

^{۵۳۳} تذرو: ترزو YN

^{۵۳۴} این نظم از شرفنامہ نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسہ، ص. ۱۱۳۶.

به تاریخ بیست و یکم شهر رمضان المبارک سنهء ثلث و عشرين و تسعمائة [۲۰۲] حجیم سראقاتِ حشمت و عظمت گردانید و طنابِ زرینِ تابِ آفتاب را کمر بندِ شقهء خرگاه و منطقه‌ای از ارهء بارگاه و شمسء قرصِ سیمین ماه را قبهء خیام و صحنِ فیروزه فام را موردِ قرار و منزل آرام ساخت. درین وقت مظنونِ ظنون و محصولِ گمان و مکنونِ خواطر و محزونِ جنان چنان بود که نوابِ همایون قونیهء قرامان و ولایاتِ اناتولی و آن حدود و حوالی را به قشلامیشی مقرر سازد و غالباً بعضی از اعیانِ دولت در موقفِ تدبیر و عبودیت تلمیحی به این معنی نموده بودند و این صورتِ بسیاری مقبولِ قلوبِ عساکرِ منصوره و مطبوعِ طباعِ متحندء محروسه بود. چه همه کس را درین قشلاقِ میسر و ممکن بود که از محلّ مذکور صلئه ارحام نموده، دیدهء رمددیدهء فراق را به اکتحالِ وصالِ اولاد و احباب و اتصالِ احفاد و اصحابِ روشن و منور گرداند و قصور و خللی به واسطهء مفارقت و یرشِ دو ساله به مقاصد و مطالب و جهاتِ معیشت و مآربِ ایشان متطرق شده، تدارک و اصلاح نمایند و مجدداً تهیهء اسبابِ سفر مجدد نموده، حاضر و مکمل باشند. چون چهره گشای معانی در مرآتِ صدقِ سماتِ خاطرِ معلای حضرت [۲۰۲ب] خاقانی خدایگانی که مهبطِ فیوضاتِ ربانی و موردِ الهاماتِ لاریبی سبحانی است، صورتِ توقفِ شام را از صباحِ روزِ نخست جهتِ آرامِ مرامِ قیصرِ خسرو غلام به احسنِ صورت، صورت پذیر گردانیده بود و لا محاله این معنی به نظامِ مصالحِ مالی و ملکی و قوانینِ التیامِ مراصدِ دینی و دنیای اوفق و اطبق، احری و الیق بود. چه قشلامیشی در شام جهتِ تدبیرِ استقرارِ ملکِ اعراب و تسخیر و تصرفِ دیار و امصارِ اعجام و تکمیلِ مناظم و مصالحِ رومِ خیر مرام، قُصوی قضای رای مآربِ این دولتِ سعادت فرجام بود. لاجرم پرتوِ صبحِ دولت و اقبال و آثارِ اسحارِ افقِ سعادت و اجلال بر مفارقِ رؤوسِ شام طالع و لامع گردانید و ظلمتِ شبِ دیچور شام را به ضیا و نورانیهء صبحِ قدومِ سعادت فرجام روشن و مستنیر ساخت و لباسِ نیلگونِ سیه فامِ خلافتِ عشقِ اموی را به ضیای خلعتِ جدیدِ بیضای عثمانی مبدل گردانید و به ذو الفقارِ عساکرِ کزّارِ غیر فرار، آفتابِ علمتآبِ سپاهی سیاهی شام را در آن واحد تارومار ساخت و خطئهء دمشق و سوادِ شام را مکتنفاً بعنایة الله الملك العلام به قشلامیشی مقرر داشت [۲۰۳] و عساکرِ منصوره را جهتِ تهیهء یراق و تدارکِ اسبه و ادامِ قشلاقِ مثال داد. اما به واسطهء آن که داسِ هلالِ امانی در سبزهزارِ سپهرِ زمانی به حصادِ سنبله نرسیده بود و خوشهء پروینِ مانا در خرمنِ صبر و تمنا از جورِ ثورِ عملِ روزگار و شوخِ چشمی غزالهء حملِ زورکار به ادراکِ وفا فایز نشده بود، بل چون بناتِ النعشِ سریعاً از هم پاشیده بود. چه شام در عرضِ دو سالِ علی الاتصالِ موردِ عساکرِ مخالف و موالف و محطِ نزول و ارتحالِ لشکرِ منافق و موافق بود و اربابِ فلاحِ اسبابِ زراعت به قانونِ معهود و عادتِ قائم نتوانستند داشت و محصولِ خرمنِ غلال از تعدّی و دست اندازِ اعراب و ابطال و تصدّی نهبِ اتراکِ فتاک به عواصفِ بادِ بی نیازی بر آمده، عصبهء صواحب که حسبِ الشرع و الحکم مستحق و مستغرقِ کلّ ترکه بودند، به نصفِ سهمِ شعیره‌ای بل برگِ کاهی ازان اختصاص و انتفاع نیافتند.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

بسا دهقان که صد خرمن بکارد ز صد خرمن یکی جو بر ندارد^{۵۳۵}

و مع هذا قشلامیثی نوابِ همایون در سوادِ شامِ مسبوق و مقرون به تمهیدِ یراق و به اجتماع و التیام مصالحِ قشلاق نشده بود. هر آینه [۲۰۳ب] درین اوقاتِ افوات چون لطافت و ظرافت در اعراب بسیار کم و نابود و چون مروت و حمیتِ شامیانِ شوم یکبارگی معدوم و مفقود بود و قوت به قیمتِ یاقوت و غلال چون وصالِ دلبران به غنچ و دلال به اقصی اثمان در صحایفِ اوزان و اکیال بین الاقران و الامثال متداول شد و نان چون جان نزد فقیران عزیز و جان چون نان نزد محتکران خار و ذلیل گشت. بسیاری از ایادی که به فیضِ انعام و ایادی معتاد بود، تکف و قبض گشاده شد و چندانی از السنه و جوارح که به کرم و اکرام متحرک بود، به امساک و تقطیر بسته گشت. شکرلبان که از نباتِ ثقل انداختندی، به نباتِ ارض راضی شدند و بادام چشمانِ بسته دهان که معززا به تنعم تناول نمودندی، به استخوان استحسان و قناعت فرمودند.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

روز سه چار اگر به ضرورت مشوش است احوالِ روزگار ز سختی و افتقار
چندان بود ولی که ضمیر خدایگان حاصل کند فراغت کلی ز گیر و دار^{۵۳۶}
ایمن شود زمانه ز قحط و غلا روان خالی شود جهان ز بد اندیشِ خاکسار

آخرای وسعت آرای فسحت انتمای همایون که دایما مقرون به یمن [۲۰۴آ] برکت و لازال مشحون به توسیعِ ارزاق و تکثیرِ نعمت بود، چنین اقتضا نمود که دیوانیانِ عظام استحصالِ غلال از اطراف و جوانبِ محال بر سیبیلِ استعجال مرتب نمایند و دفترداران را به تسلیم مبلغ صد هزار دینارِ ذهبِ خالصِ جید از خزانه معموله جهتِ ابتیاعِ غله مأمور گردانید و وزرای عظام از روی اجتهاد و اهتمام از راهِ بحر و بر چاوشان و یساوان به اطراف و جوانبِ بلاد و عمران خصوصاً مصر و حلب و قبروس و حمی و حمص و طرابلس دوانیدند و از متعینانِ غلامانِ درگاهِ عالم‌پناه علی آقای کدخدای سلاحداران را که جوانِ رشیدِ کاردان بود و ذایقه‌آرزویش از جهاتِ قاهرهء بشیع آیل و مایل بود، علیحده به مصر فرستادند و با آنکه همیشه در اواخرِ فصلِ خریف و اوایلِ شتا راهِ دریا از مصر به ساحلِ بیروت به واسطهء عدمِ مساعدتِ هوا و اجرای سفن بر وفقِ ارادت و رضا متروک و مسدود می بود و اگر احیاناً کسی را بنا بر ضرورتِ سفرِ این راه درین وقت اتفاق

^{۵۳۵} این نظم از خسرو و شیرین نظامی است. بهاءالدین محمد عاملی (شیخ بهائی)، کشکول، ص. ۴۸۹. مصرع دوم این طور است: « ز صد خرمن یکی را بر ندارد»

^{۵۳۶} برای این بیت نگاه کنید:

می افتاد، غالب آن که باد پای مراکب از وصول به سواحل^{۳۷} سلامت و کناره عافیت و استقامت به تصاریفِ صوارفِ ریح کناره نموده، [۲۰۴ب] چون سفینهء سینهء افکار عاشق زار به لجهء گردابِ غم و اندوه بی شمار غرق می شد. درین اوقات به خلافِ جری عادات به معاضدتِ توفیقاتِ سبحانی و مساعدتِ تأییداتِ دولتِ سلطانی بدرقهء ملاح توفیق و هادی سبیل تحقیق بادبانِ نجات به ریحِ مراد حافق و سایبانِ نجاج به سلسلهء رشاد شاهق گردانیده، سکینهء سفینه را به ایدي تدبیر متحرک و صفحهء صحیفهء بحر را از تموج و حرکتِ عنیف ساکن ساخته، در اندک زمانی از قاهرهء مصر از مخازنِ شیون و ذخایرِ انبار غلالِ بسیار از جو و گندم و برنج و فول و عدس و غیر ذلک در عرضِ دو ماه به ساحل و فرضهء بیروت بیرون آوردند که عقلِ حدّاقِ عقلا دران مبهوت و اقلامِ دبیرِ تحریر از بیانِ تفصیل و تقریر آن به عجزِ منعوت گشت و بعونِ الله المیمون و میامنِ دولته الهمایون غلا به رخص و مضایقه به مسامحه مبدل و معوض شد و الحمد لله رب العالمین.

ذکرِ عمارتِ خیری که نوابِ حضرتِ اعلیٰ از احلّ وجوهاتِ خاصهء شریفه بر سرِ مزارِ فیض گذار العارف بالله الذایب فی الله [۲۰۵آ] الواصل الی الله الشیخ محی الحق و الدین العربی الطایب الاندلیسی تقبل الله منه انشا فرموده به تاریخِ دوم شهرِ مبارکِ شوال سنهء ثلاث و عشرین و تسعمائة

چون علی الاتصال مطمع ضمیر جهانگیرش ترویج اسلام و رواج شعایرِ خیر الانام و لا یزال مطمح نظرِ گیتی ستانیش تعمیرِ بلاد و تفریحِ خاطرِ عباد و عباد بود، به هر دیار که رسیدی، استفاضة از ارواح مقدسه انبیا و اولیا و عبور بر قبور و مزاراتِ اتقیا و اصفیا بر ذمتِ همّتِ خود لازم شمردی و شمعِ دولتِ خود را از انوارِ مقدسهء خاطرِ شریفِ محیا و مماتِ این طبقهء عالیه روشن و مستنیر گردانیدی و نظمِ جلایلِ مهماتِ ملی و ملکی و نسقِ عظیمِ ملماتِ مالی و منالی را مستند به میامنِ توجهاتِ ظاهری و باطنی این زمرهء سامیه دانستی. درین وقت چون از استشرافِ زیارتِ مقامِ حضرتِ ابراهیم نبی علی نبینا و علیه السلام که در جبلِ صالحیه واقع بود، فراغت و رجعت جست، به سرِ خاکِ پاکِ حضرتِ عارفِ صمدانی سیمرخِ قافِ حقایق و معانی طایرِ سرادقاتِ جبروتِ آسمانی، الشیخ محی الحق و الحقیقة و الطریقة و الشریعة و الدین محمد بن العربی الطایب الاندلیسی حاضر شد. سرِ مزارِ فیض گذارِ آن حضرت را چون دلِ عاشقان خراب [۲۰۵ب] و مندرس و چون خاطرِ شکستهء غریبان منهدم و منطمث یافت. هر گوشه و کنارش چون سلسلهء زلفِ دلبران پریشان و معتل و هر طرف و میانش مانند نظام و معاشِ فضلا متفرق و مختل

لمؤلفه:

[وزن رباعی]

چون کشور دل ز جور و ظلم محبوب بسیار پریشان و خرابش دیدند

و به تقریب این حال به مسمع جلال چنین رسید که اهل شام من الخواص و العوام آن حضرت را به دیده انکار و ادبار ملاحظه نموده، چندان التفات و اعتبار نمی نمایند. بل علمای متعصب متعسف و فقهای یابس متعسف، مستفیضان زوار را از استفاضت طواف و زیارت آن حضرت منع و متحصلان عرفای صوفیه را از افاده و استفاده حقایق تألیفات و معارف تصنیفات ایشان زجر می فرمایند. لمعان حمیت اسلام و دین- پروری و بوارق شوارق حمایت عرفان و رحم گستری، خاطر خطیر همایون را نقش پذیر تصویر این معنی گردانید که احیاء مراسم اسلام و ابقای لمعارف الحقایق بین الانام عمارت لطیف به طرح و اسلوب ظریف بر ضریح شریف این عارف ربانی و این عالم حقایق وقایع دو جهانی مرتب گردد.

نظم لمؤلفه:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فع لن]

[۲۰۶آ] مسجدی خواهم آن چنان عالی که اساسش به آسمان شاید
فیض روح القدس ز عالم غیب گر شود پاسبان آن شاید
هست امیدم ز فیض مبدأ جود کانچه دل خواهد آن چنان آید

و فی الحال بی توقف و تردد اجمال لسان نوادر مقال همایون حضرت افادت پناه شرایع دستگاہ معارف انتباه رکن الملة والشريعة والدین زیرک زاده قاضی عسکر روم ایلی را اعلی الله معالم الاسلام بعلو شانه که در ملازمت و رفاقت موبک سعادت به شرف زیارت مشرف شده بود، به اتمام و تمشیت این معنی خطاب فرمود و درین وقت از منهی غیب مضمون این ابیات به مسمع ارباب شهود و هدایات می رسید.

نظم:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فع لن]

روز هجران و شب فرقت یار آخر شد زدم این فال گذشت اختر و کار آخر شد
آن همه ناز و تنعم که خزان می فرمود عاقبت در قدم باد بهار آخر شد
صبح امید که بد معتکف پرده غیب گو برون آی که کار شب تار آخر شد
ساقیا لطف نمودی قدحت پر می باد که به تدبیر تو بس رنج خمار آخر شد^{۵۳۸}

[۲۰۶ب] و مبلغ ده بار صد هزار عثمانی زر خالص از اجل و اجل و جوه خزانه عامره که عبارت باشد از مبلغ دوپست تومان تبریزی جهت بنای این عمارت جاودانی تعیین نمودند و تمشیت این شغل خیر را به عهده اهتمام و مساعی اعتنا و التزام جناب صدارت پناه مشار الیه که همواره درپوزه همت و دعا از دلهای انبیا و اولیا و همیشه استدعای عنایت و اعانت از بواطن فیض مواطن اصفیا و اتقیا می نمود، رجوع فرمود:

^{۵۳۸} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۱۶۶، ص. ۲۲۳-۲۲۴.

[نظم]:

[بحر خفیف: فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

نشود امر خیر زود تمام گرنه دست تو اندران باشد
نشود کارِ عالمی به نظام گرنه پای تو در میان باشد^{۵۳۹}

و حضرتِ صدارت پناهِ مشار الیه به اجماع آرایِ صانعانِ مهندس و هندسه‌شناسانِ مقرنس به تاریخ دوم شوال سنه ثلاث و عشرین و تسعمائة طرحِ عمارتِ شیرین فراخورِ وسع و کج زمین از کارخانه قیاس و تخمین بر لوحِ تحقق و تمکین رقم فرمود و شرح کیفیتِ آن را در هنگامِ انبساط و انشراح در مجلسِ سامی به طرح انداخت و محاسنِ اوضاع و مآثرِ اضلاعِ آن را تقریر و تحریر فرمود. چون طرح مذکور به شرفِ قبول و اقبال و به سعادتِ مثال و امتثال مقرون و مشحون گشت، [۱۲۰۷] مهرهء بنایانِ دانا و زمرهء صانعان به تصویر اشکالِ اقلیدسِ توانا به اهتمام و اعتنا مساعی تمام و اجتهادِ مالاکلام نموده، در عرضِ شش ماه به سرکاری قاضی القضاة محروسهء جامع دمشق و شام ولی الملة والشريعة والدین ابن فرفور قبهء فلک مثال و مسجدی ملایک امتثال و کریاسِ سپهر اساس، مشحون به حوضِ آب و جریانِ انهارِ زلال به احسنِ صورت و جمال و اهمِ مآربِ اقبال و افضال از کارخانه قوت بر عرصهء فعل و قدرت انشا و ایجاد فرمود.

شعر:

[نظم هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

بَنَى مِنْ جَوْهَرِ الْعُلْيَاءِ بَيْتًا كَأَنَّ النَّيِّرِينَ لَهُ عِمَادٌ
إِذَا الشَّمْسُ الضُّحَى نَظَرَتْ إِلَيْهِ أَقْرَبَتْ أَنْ حُلَّتْهَا حَدَادُ^{۵۴۰}

فروغِ انوارِ قبه‌اش لوای ضیاء بر آسمانِ معلا افراخته و صدای اذانِ موذنانش غلغله در ملایکهء سموات انداخته، روشنای سپهر آینه چهرِ مشعلهء انوار از قنادیلِ آن افروخته و کواکبِ انجم و مهر سرمایهء روشنی از مرآتِ جامِ جهان نمایش اندوخته، صفا از تنگنای خاطرِ اربابِ وفا به ساحتِ فسیحش گریخته و هوای غبارِ غالیه از مضیقِ نافهء مسک بر سرِ معتکفینِ آن بیخته، مولانا ادائی:

[نظم]:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

[۲۰۷ب] بفرمود گنبد سرائی ز خاک چو خورشید روشن چو مه تابناک
بر آورد سرِ سقّفِ او بر فلک بر آمد ز بامش خروشِ ملک
روان کرد گردون گیتی نورد ز صبحش کج و از فلکِ لاجورد

^{۵۳۹} بیت دوم از انوری است. انوری، همان، جلد اول، ص. ۱۳۶.

^{۵۴۰} این نظم از ابو العلاء المعری است. ابو العلاء المعری، سقط الزند، بیروت، دار صادر، ۱۹۵۷، ص. ۸۱.

قنادیلش از شیشه‌های سپهر فتیله درو روشن از ماه و مهر
سپهری بناکرد در ملکِ شام که شد تا ابد قبله‌ء خاص و عام^{۵۴۱}

و از میامنِ برکات و مآثرِ التفاتِ حضرتِ بانى الخیرات و باعث المبراتِ عمارتِ خیری چنان به اندک زمانی چنین تمام شد.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

رضوان که پرده‌دارِ حریمِ سعادت است گویی درى ز جنتِ اعلى درو گشاد

پادشاهی که از فرطِ ملکاتِ ملکی قصب السبقِ حسنات از ملوکِ زمانه ربوده و از مکارمِ صفات و مناشیرِ خیرات گره از جبینِ معضلاتِ مهماتِ دینی گشوده، بی تکلف تا آفتاب را سایه پیرو و سایه را آفتاب بر سر است، هرگز سایه‌ء چترِ سلطنت بر سرِ چنین آفتابِ سایه‌پرور نیفتاده و تا آسمان را بر کره‌ء ارض مدار است، مدارِ زمین به سرپرِ استقرارِ صاحبقران چنین در هیچ وقت و زمان قرار نگرفته، صحایفِ مصادر [۲۰۸آ] اطوارش در روی زمین منشور و شمامه‌ء عنبرِ اخلاقش در هر دیار چون نسیمِ بهار منشور و مشهور است. الهی تا اورنگِ آفتابِ قبه‌ء لاجوردی آسمان را به خطوطِ شعاعِ خورشید تحریر و تذهیب می نماید و مهندسِ مدبرِ عالم طاسِ افلاک را بر جدرانِ عناصرِ اربعه بلا عمد ترتیب می فرماید و ابنیه‌ء روز و شب را به لبناتِ اقراصِ شمس و قمر و خشتِ بارهای کواکب از هر معمور می سازد. بنای عمر و جوانی و اساسِ دولت و کامرانی حضرتِ صاحب‌قرانی به بقای زمان توأمان گردان.

نظم:

[بحر خفیف: فاعلاتن - مفاعلن - فعلن]

بیشتر زانک ریگ در صحراست سنگ در کوه و آب در دریاست
عمر بادش که بخت هستش یار باشد از عمر و بخت بر خوردار^{۵۴۲}

و از سرِ صدقِ نیت و صفای عقیدت زخراً للعاقبة والمآل من اطیب الوجوه و اطهر الاموال هر سال مبلغ ده هزار حسنه‌ء اشرفی جهتِ مصالحِ عمارتِ آسمان تقنین و ارزاقِ فقرا و مساکین و اطعامِ درویشان از مسافرین و مجاورین و اعطای مرسومِ حقاظ و مجودین و ائمه و خطبا و مودنین و غیر ذلک من الاصفیا و العارفین و اصحاب [۲۰۸ب] التوحید و الحق و الیقین تعیین فرمود و از انفسِ ضیاعِ آن بقاع و اقدسِ مواضعِ آن رباع از حوالی محروسه‌ء دمشق قریه‌ء عذرا کاملا و قریه‌ء حرستان الزیتون کاملا و قریه‌ء التل کاملا و قریه‌ء مُنین کاملا و موازی یکصد و پنجاه بابِ دکان و حوانیت از تحت القلعة و آن حدود افزاز فرمود و مواضع و محال

^{۵۴۱} Bilgen, a.g.e., s. 176-177.

^{۵۴۲} این نظم از هفت پیکر نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسسه، ص. ۸۸۱. بیت دوم در کلیات این طور است: «عمر بادت که هست بختت یار \ بادی از عمر و بخت بر خوردار»

مذکوره را از کمال دین‌داری و خداپرستی به تملک تسلط خلافت و تمالک تشابک امانت و سلطنت و این کان موافقا للحق والدين راضی نشده، احتیاطا مجدداً^{۴۳} از ملاک خاص و عام به طریق ایقان و احکام به حیطة ملکیت و حوزه مالیت در آورده، وقف فرمود و کحل الجواهرِ غبرای آن سرِ خاک را لطفاً و قهراً ذرور دیده راثیانِ حق‌بین و سرمه چشم‌مرایبانِ منکر اندوهگین گردانید والحمد لله رب العالمین.

تلمیح به تمحل تعقن هوا و عرض و حمی به بعضی امزجاء ارباب دولت و علا و انتقال کلام به ارتحال
حضرت مرحومی شهیدی حلیمی چلبی

[۲۰۹] نزد ارباب بصیرت و خبرت معلوم و مبین است که موکبِ اعلی در اردای فصول و هوا از الطیفِ امکانه و رجا به محروسه شام رسید و مزاج حریفِ خریف چنانچه بر طبایع لطیفِ ظریف ظاهر و بین است که در هر مقام درین ازمنه و اعوام به وخامتِ طبیعت و رذائتِ کیفیت و سامتِ عافیت و شامتِ عاقبتِ حالی و از قبول تدابیرِ قوانینِ علاج و تأثیرِ تلطیفِ اهویه و استعلاجِ آبی و خالی می باشد. فکیف هوای شام مسبوق به بخاراتِ ردیئه آبار و اجام و مشحون به رویحِ عفنه حیفِ قتلی و انجام بوده باشد. ازین جهت مزاج بعضی اکابرِ اعیان و ارکانِ دیوان به واسطه انتقالِ دفعی از ضدی به ضدی از عفونت و سمیتِ آن متأثر شده، چند روزی از سمتِ استقامتِ صحت منحرف و از منهجِ استدامتِ سلامت منعطف گشت. اما حکیمِ عنایتِ سبحانی و طیبِ رأیِ حذاقتِ آرای دولتِ سلطانی به مداوای « وَنُنزِلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ »^{۴۴} و مؤدی « وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ »^{۴۵} مجموع ایشان را علاجِ ناجح و دوی شافی ساطع فرموده، به سرحدِ [۲۰۹ب] صحت و سلامت و حسنِ عافیت و عاقبت رسانیدند. الا حضرتِ جلیسِ الوحده انیس الخلو، حلیمه لسماء الرفعة و العزة که عارضه موحش و حادثه مؤلم ذاتِ شریفِ او را بعد از وفاتِ برادرِ مرحومش به سه روز به تاریخِ هشتم شوال سنه ثلاث و عشرین و تسعمائة روی نمود. کوهِ حلم و وقارش که به هیچ گونه از حوادثِ زمان متزلزل نشده و نمی شد، از تابِ آن تب متغیر شد و پای صبر و قرارش که دستِ نکایبِ ایام به ذیلِ صحت و فراغتِ آن نرسیده بود، از عواصفِ این مرضِ حاد از جای رفت. چشمش که همواره به مشاهده طلعتِ دولت و مراد روشن بود، به غبارِ سهر و اضطرابِ مکتحل و مکدر گشت و وجودِ شریفش که در ظلالِ عنایاتِ همایون به چاره‌سازی بیچارگانِ بر ارایکِ اشفاق و احسان مستریح بود، در مراقدِ قلق و اضطرابِ بیچاره گشت و درین حال لسانِ عرفانِ مقالش به مضمونِ این رباعی گویا و متحرک گشت.

^{۴۳} مجدداً: مجدداً YN

^{۴۴} قرآن، سوره اسراء ۱۷ / ۸۲. نزل: نزل YN

^{۴۵} قرآن، سوره شعراء ۲۶ / ۸۰.

رباعی:

خوش آن که ز قیدِ خودپرستی برهیم و از تنگ‌دلی و تنگ دستی برهیم
یابیم فضای راحتِ آبادِ عدم وز محنتِ تنگنایِ هستی برهیم^{۴۶}

[۲۱۰آ] و چون مرضِ مشار الیه متمادی شد، حضرتِ اعلیٰ سنهء سنیهء عیادت را احیا نموده، از آستانهء فلک آشیانهء خود ماشیاً بالاقدام خاطئاً اقدامه الشریف علیٰ اجنحة ملائكة العظام، قدم عیادت به عیادت رنجه فرموده، ریاضِ حیات و زندگی مشار الیه را به زلالِ وصال و پرسش تازه و منتعش گردانید و مشار الیه را به هر گونه مقدمات محقانه دلجویی نموده، به نویدِ امیدِ صحت مستمال می ساخت. حضرتِ مشار الیه بعد از اعتذارِ حقوقِ اقدامِ همایون به مضمون^{۴۷} این بیت

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

به هر گامت خدا صد کام بخشد صلاح کار در فرجام بخشد

هر نقش که می زد از فواتِ اتمامِ جاذبهء حسنِ عهدِ وفاداری حضرتِ اعلیٰ اظهارِ تالم می کرد و به هر کلمه که تکلم می نمود، از ضیاعِ دواعی عقیدت و فنای تکمیلِ خدمتِ نوابِ همایون تأسف و تلهف می فرمود.

لمؤلفه:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

بر خاطرت نهفته نماند همین قدر کز چون تویی جدا نشوم من به اختیار

و الا ندای « اَرْجِعِي »^{۴۸} را لبیک زنان قایل و مستقبل و سَعْدَيْكَ گویان حاضر و مستعجل بود و چون همتِ قدس منزلتش مستدعی انزوا [۲۱۰ب] و اعتکاف و نیتِ انس مرتبتش مستجلبِ انفراد و اعتزال بود، وجودِ مستمندِ خود را سپندِ حشمِ زخمِ این دولتِ ابد پیوند فرموده، جهتِ ادای فرض به خلوتخانهء تحت الارض و از نشیمنِ تعزّ و انقلاب به امن آباد « جَنَّاتٍ عَدْنٍ مُمْتَحَنَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ »^{۴۹} که از کدورتِ عوایقِ دنیاه صافی و از بروداتِ علایقِ ردیهء جسمانیه وافی بود، در آستانه و جوارِ حضرتِ عارفِ صمدانی، شیخ محی الدین محمد عربی به رسمِ قشلامیشی ابدی معتکف و مجاور شد.

^{۴۶} این نظم از رباعیات عبد الرحمن جامی است. نور الدین عبد الرحمن بن نظام الدین احمد بن محمد جامی، دیوان کامل جامی، ویراسته

هاشم رضی، تهران، انتشارات پیروز، ۱۳۵۶، ص. ۸۲۶.

^{۴۷} به مضمون: در حاشیه

^{۴۸} قرآن، سوره فجر ۸۹ / ۲۸.

^{۴۹} قرآن، سوره ص ۳۸ / ۵۰.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

چنین است رسمِ این گذرگاه را که دارد به آمد شد این راه را
یکی را در آرد به هنگامه تیز یکی را ز هنگامه گوید که خیز^{۵۰۰}

و به مقتضای "كَمَا تَعِيشُونَ تَمُوتُونَ"^{۵۰۱}، موافقت و ملازمتِ مجلسِ اطهرِ اقدسِ حضرتِ اعلیٰ را به موافقت و مرافقتِ کربیبانِ عالمِ قدس و معتکفانِ زوایای انس تبدیل نمود و در به روی دوستانِ مرایی و دشمنانِ ریایی بسته، در کتبِ عدم معرّاً از مراسمِ اعتبارِ وجود و عدم و مبرّاً از لوازمِ ادخارِ دینار و درم، مستریح و آسوده گشت و به مجاورتِ حورایِ حظایرِ قدس و ملازمتِ بهشتی بیکرانِ عالمِ انس [آ۲۱۱] راضی و شاکر شد.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعِلن - فَعَلاتن - مفاعِلن - فَعَلن]

که ریخت تخمِ امانی به کشتزارِ امید که برقی حادثه آتش به خرمش نفکند
کدام دوحهء اقبال سر کشید به چرخ که صرصرِ اجلس عاقبت ز بیخ نکند^{۵۰۲}

و نقدِ حیاتِ خود را بی منتِ اهتمام و التفاتِ حکیمانِ حکمت آموز و خاصیتِ ملازمتِ طیبیانِ فرصت اندوز، بصیر فی اجل بی تعلل مستدعیاتِ امل تسلیم نموده می گفت:

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن]

به جان از ناله‌ام خلقی و من از ناله کردن هم کجایی ای اجل تا وارهند ایشان ز من من هم

و جایزه و مکافاتِ ملازمتِ مواظبینِ علاج را به مآثرِ عنایت و فطانتِ حضرتِ اعلیٰ رجوع فرمود.

شعر:

[بحر طویل: فعول - مفاعیلن - فعولن - فاعلن]

وَكَلْتُ إِلَى مَوْلَايَ أَمْرِي رَاضِيًا فَإِنْ شَاءَ أَحْيَانِي وَإِنْ شَاءَ أَتَلَّفَا^{۵۰۳}

^{۵۰۰} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۱۰۹۳. مصراع اول بیت دوم در کلیات این طور است: « یکی را در آرد به هنگامه نیز »

^{۵۰۱} تموتون: تمون YN. نظام الدین النیسابوری، غرائب القرآن و رغائب الفرقان، ۴ ج.، بیروت، دار الکتوب العلمیة، ۱۹۹۵، ج. ۴، ص. ۴۴۱.

^{۵۰۲} حسین واعظ کاشفی، روضة الشهداء، ص. ۴۸۴.

^{۵۰۳} الإمام شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان الذهبی، سیر أعلام النبلاء، تحقیق بشار عواد معروف-محبی هلال السرحان، ۲۳ ج.، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۹۸۵، ج. ۲۳، ص. ۳۶۸. مصراع اول این طور است: « وکلْتُ إلى المحبوب أمری کُلّه »

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

شکوهِ عزت و قربت اگرچه محبوب است ولی چه سود که با خویشتن نشاید برد

« إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ »^{۵۵۴} والصلوة علی محمد کلمًا ذکره الذاکرون وکلمًا غفل عن ذکره الغافلون
والحمد لله رب العالمین.

گفتار در رسیدن پیری پاشا وزیر اعظم به خطهء شام [۲۱۱ب] و اظهار بعضی مآثر کمالات او به

تقریب این مقام

در زمانی که موکب همایون از قاهرهء مصر، داعیهء عطفِ عنان و انصرافِ زمام به دار الخلافهٔ شام که ارم گلشن جهان و روضهء بساتین امصار و ازمان است، تصمیم و تحقیق فرمود، جمهورِ عساکر منصوره را به نوید این امید مسرور گردانید و به استحضارِ شریف و حضورِ عنصرِ لطیفِ حضرتِ وزیرِ نیکو خصال و دبیرِ پسندیده افعال، مستخدمِ اربابِ مجد و اقبال، صاحبِ کمالات و افضال از دار النصرِ قسطنطنیهء روم فرمان داد. وزیری که ریاضِ گلشنِ ملک را شهامتِ نصرت از جویبارِ تدبیراتِ حسنهء او حاصل و حدیقهء دوحهء مال را حضرتِ کفایت و کفالت از رشحاتِ مقاطرِ اقلام او شامل:

[نظم]:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فع لن]

زمانه دستِ ورا دیده ضامنِ ارزاق ستاره تیغِ ورا گفته قاطعِ اعمار

طرهء مشکینِ قلمش عارضِ ملک را چهره گشای و لمعانِ یلمانِ تیغِ عقده گشایش نظامِ عالم را استقامتِ فزای، مسندِ وزارت را به مکان و مکانتِ او شرفِ مفاخرت و منصبِ ایالت و امارت را به وجودِ جود او عزّ مباهات و مسامتِ اوجِ جاهِ رفیعش هر روز به معماری ملکاتِ [۲۱۲آ] حسبی بلند پایه و معارجِ جلالِ منیعش هر وقت به مددکاری صفاتِ نسبی موصوف به حسنِ پیرایه

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

بر اوجِ فلکِ همتِ او ساخته منزل بر فرقِ زحلِ رتبتِ او سوده قدم را
تیغش ز سرِ دهر به در کرده ضلالت سهمش ز دلِ ملک بر آورده ستم را
حاسد نکند بر حسدش سود و گر چند با طالعِ او جفت کنی طالعِ جم را
نوری ندهد روشنی کارِ حسودش اصلی نبود فریسی حالِ ورم را

^{۵۵۴} قرآن، سوره بقره ۲ / ۱۵۶.

رای خجسته آرایش در تحلیل عقود و معضلات مهمات ملکی به منزل سحر حلال و فکر خرده‌بینش در تفصی مشکلات کلیات امور بی نظیر و بی مثال

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فع لن]

زمانه دامن دوران ز بیم در پیچد چو دست حکم سوی حیپ آسمان یازد

اجل ز دشمن جاهش جهان پردازد چو لحظه‌ای به مهمات ملک پردازد

القصه:

آسمان وزارت را خورشید تابان و زمین امارت و ایالت را مقرر و مرکز احسان، چون به تاریخ چهاردهم ماه مبارک محرم الحرام ۹۲۴ در خطهء شام مسند وزارت به جلوس مبارک او مفتخر و کرسی امارت به قعود مسعود او مناهی گشت، مقاصد ایام از مراسم آثار [۲۱۲ب] عدالتش نظام جدید و مرصده انام از موسم نصفش التیام عتید یافت.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

ذات تو بر زمین اثر عدل ایزدست عدل تو در جهان نظر رحمت خداست

عصمت همان بود که ترا بر زبان و دست چیزی نمی رود که نه حق را دران رضاست^{۵۵۵}

مآرب امرای عظام و اکابر کرام در مستقر مطالب نجاح، موافق قواعد و قوانین صلاح قرار یافت و آرزوی اعظام و اصاغر عساگر در موطن مراد مطابق یساق استکمال و استقرار پذیرفت، انجام مهمات عجزه و مساکین که مانند تحصیل مراد دل عاشق مسکین مهجور و مستحیل بود، به التفات خاطر کریمش چون جمعیت دل معشوق به وصل مقرون شد و فتنه و آشوب که چون زلف و کاکل محبوب بر عارض جهان پراکنده و منتشر شده بود، به اهتمام عنایتش چون جعد سنبل خم اندر خم دلبران کوتاه و کشیده گشت.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

به دور عدل تو سوزن روا نمی دارد که پیش جور کند بر تن لطیف حریر

رسوم وزر به عدلت چو ظلم نا پیدا زمانه با تو چرا می کند خطاب وزیر

و از میامن عواطف عنایات حضرت اعلی کشورگشایی به اعلی مراتب [۲۱۳آ] وزارت فایز گشته، بر مسند و کرسی که جهت وزیر اعظم مقرر و مبین است، متمکن گشت و از علو این پایه پای اقبال بر رقاب

^{۵۵۵} این نظم از قصاید ظهیر فاریابی است. ظهیر فاریابی، دیوان، ۱۳۸۱، ص. ۳۶. مصراع اول بیت اول این طور است: «ذات تو بر زمین اثر

لطف ایزدست»

امانی و آمال نهاد، سر افتخار به فلک سوده، دست مراد را به گردن مقصود حمایل یافت و حضرت اعلی از سر مهر و محبت مهر خاصه شریف را که عنوان ضبط ملک و مال و از روی حتم عنایت ختم انامل علیّه سلطانیّه که مفتاح ابواب مراد و مشکوّه سراج رشاد است، بدو سپرد و دست حکومت او را در انجام مهمات نیابت خلافت و جهانبانی به تسلیم خاتم سلیمانی قوی و مطلق گردانید و به الباس خلعت و تشریف سلطانی و اعطای الکا و تیمار به مبلغ دوازده بار صد هزار عثمانی او را به مزایای کامرانی فایز ساخت.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

رسید پایهء قدرش به منزل کیوان	ز لطف تربیت پادشاه بنده نواز
مثال حال کسی رتبهء چنین عنوان	به عهد تربیتش اندرین زمانه ندید
ز نو نظام دگر یافت عرصهء دیوان	چو گشت منبع افضال ملک و دین ذاتش
چو بر فراخت علم جور را فکند ایوان	چو بر گرفت قلم خط کشید بر سر ظلم
زهی وصال به سلسال چشمهء حیوان	ز نور معدلتش برده خضر در ظلمات

والحمد لله رب العالمین.

[۲۱۳ب] ذکر تفویض صدارت عرب و عجم به حضرت شاه چلبی فناری زاده

چون بقای ملک و دین توأمان و استیفای شریعت و خلافت متلازمانند و لا محاله نضارت حدایق ملک وابسته به زلال رشحات شریعت و انفاذ قضایای دینی متعلق و موقوف به اعانت حکم و حکومت است

لمؤلفه:

[بحر رمل : فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

سبزه زار ملک را حرم ز آب شرع دان شرع را انفاذ امر حق ز تیغ قاطع است

و چنانچه رتق و فتق جلال امور ملکی به رأی جازم و شمشیر حاسم سلاطین کبار متعلق، کذلک ضبط و نسق عظیم مهمات دینی به دانش اعظم علمای دین دار و اجتهاد افاضل فقهای شریعت آثار موکول و محوّل است، در این ولا که حضرت اعلی تکمیل مقاصد مسلک خلافت و سلطنت را جهت ترفه احوال انام و آسودگی تلاطم بحار ایام، حسب ایجاب الشرع و اقتضائه تقدیم فرموده بودند و کلف کلفت و تفرقه ناهنجار از چهره اهله روزگار به مساعی اجتهاد مشکور و معالی اهتمام میسور منجلی ساخته بودند و عرصهء ملک عرب را تماما و انفس و انفع ممالک ملک ایران عجم را به حیظهء تسخیر از ملام ظلام ولات عدات آن دیار رهانیده بود، عنان عنایت به اعانت شریعت شریفه غزا و زمام [۲۱۴آ] رعایت به اغاثت مله

منیفهء بیضا که دران دیار از ظلمیهء حکام بی اعتبارِ غدار بسیار ضعیف و خوار شده بود، متعطف گردانیدند و از دایرهء امثالِ علمای کبار و حوزهء افاضلِ فقهای ذوی الاعتبار از مقصورهء معمورهء قبه الاسلام روم فاضل ارجمندی که به نعت « إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ »^{۵۵۶} و وصف « إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ »^{۵۵۷} به زیادتِ مواهبِ فضایل و کمالات و کثرتِ افادتِ مکارمِ خصایل و درایات از حضرتِ واهبِ العطیات ممتاز و مختار باشد، استفسار و تحقیق فرمودند. از منهی اقبال و مبشرِ افضال به مسامحِ جلالِ چنین رسید، عالم به تحریری که خلاصهء تحریراتِ متقدمین و متأخرینِ علما بر صحیفهء خاطرش چون نقوشِ غیبیه بر لوحِ محفوظ از زلزله^{۵۵۸} و خطا محفوظ بود و کاملِ مقبلی که زندهء تحقیقاتِ محققینِ سلف و خلف را به مزایایِ تدقیقاتِ تصرفاتِ خاصهء خودش در سلکِ انتظام و التیام منسلک ساخته باشد و اباً عن جد ارثاً و اکتساباً مناً و احتساباً حایزِ مناصبِ دینیه از صدارت و قضا و تدریس و افتاء و کفایتِ امورِ مالی و ملکی بر مقتضایِ حسنِ وفا بوده باشد، شاهِ چلبی فناری است که آبا و اجدادِ عالی مقامش در کعبهء درگاهِ احسان [۲۱۴ب] و مدینهء بارگاهِ سلاطینِ آلِ عثمان من قدیم الزمان الی الآن به منزلهء صنایعِ قریشِ بنی عدنان در بارگاهِ پادشاهِ کشورِ اسلام و ایمانِ حضرتِ خاتمِ رسالتِ علیه شریف التَّحِيَةِ مِنَ اللَّهِ السَّبْحَانَ بُوْدَهُانَد.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

شاهی که غبارِ کفِ پای سگ او را بر افسرِ شاهانِ جهانِ فخر نهندش
اعیانِ زمانِ عالم و آدم به تضرع از بهر مداوای دل و دیده برندش
یا رب برسانِ گردی ازان خاک به سویم تا مردمِ چشمم عوضِ سرمه کشندش

و با فضایلِ مذکوره به کمالِ حلم و دیانت و نهایتِ راستی و امانت اتصاف دارد، اگر ردای صدارت و قضا را به سننِ سنیهء آباى خلافت انتم سلطنت اهدای خود احیاء لمراسم آباءهء الکریمهء زیورِ رقبهء افتخار و زینتِ مسندِ اعتبارِ او سازند، مقتضایِ " انزل الدار بانیها واعط القوس رامیها " به جای رسیده باشد.

لمؤلفه:

[بحر رمل: فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن]

گر به تفویضِ صدارت رتبه‌اش سازی بلند کرده باشی رحمتی آنگه به جای خویشش^{۵۵۹}

^{۵۵۶} قرآن، سوره بقره ۲ / ۲۴۷. اصطفاه: اصطفی YN

^{۵۵۷} قرآن، سوره فاطر ۳۵ / ۲۸.

^{۵۵۸} زلزله: ذلل YN

^{۵۵۹} مصراع دوم از غزلیات سلمان ساوجی است. سلمان ساوجی، همان، ص. ۲۶۰.

لاجرم حضرت اعلیٰ صدارت و قضای قضات ممالک عرب و عجم به مشار الیه تفویض فرمود و شأن او را به رجوع تولیت این شغل جلیل القدر عظیم الشان بر تمام ارباب عمایم از علمای دوران و فضلالی اعیان تقدیم [۲۱۵] ممتاز و مختار گردانید و حضرت صدارت پناه مشار الیه نیز از مقتضای علم و دیانت و از فحوی دانش و حقانیت مناصب علیّه قضا و تدریس و افتاء را به ارباب علم و استحقاق و اصحاب هدایت علی الاطلاق تفویض می فرمود و در تعمیر و ترویج بقاع الخیر از مساجد و مدارس و خانقاهات باقصی الغایه و النهایات اهتمام مبذول می داشت و در فصل قضایای مسلمین حسبما هو مقتضی الحق والدین مساعی مشکور به تقدیم می رسانید و از میامن این عنایات احوال سادات آل عبا و افاضل علما و ارباب هدی، در نهایت رفاهیت و حضور و غایت جمعیت و سرور گذران بود و ثبوت این امور خیر مشحون به دولت روز افزون همایون عاید و راجع می باشد والحمد لله رب العالمین.

گفتار در انتقال موکب اجلال از قشلاق شام به جانب حلب فرخنده انجام

چون مدت پنج ماه تقریباً خطئه شام از لمعات اشراقات ماهچئه اعلام آفتاب ارتسام به ضیای امن و امان و سنای عاطفت و اطمینان، منعت و موصوف بود و از میامن عدالت و کامکاری و مساعی تسویه امور و جهانداری، قواعد انصاف و انتصاف به نوعی [۲۱۵ب] ممهّد بود که داد به جز از عاشق مسکین بیدل از جفای محبوب سنگین دل و فریاد به غیر از ناله مهجور نیازمند از تطاول تعدی زلف و کاکل کمند دلبران کس نشود و از رأفت این رحمت نظام امور بر وفق رضای جمهور در مکمن خفاء و منصّه ظهور، مکفی و مجبور بود و مقصود اصلی و قصوی قصارای حقیقی ازین توقف و انتظار آن بود که از افواه و السنه مسموع و منقول بود که والی عجم ویران و متولی امور جمهور ایران مصداق

[شعر]:

[بحر کامل: مستفعّلن - متفاعّلن - متفاعّلن]

لَا يَسْلَمُ الشَّرْفُ الرَّفِيعُ مِنَ الْأَدَى حَتَّى يَرَأَى عَلَى جَوَانِبِهِ الدَّمَ^{٥٦٠}

مطمح نظر ساخته، به زلال فتوی جهانگیری که در شرعه شوارع تیغ و رماح و سلسال کلام که بر السنه برید تیر و شمشیر جاری است، جهت استخلاص دیار بیک و کماخ و ارزنجان که همیشه محل خلافت پادشاهان کامکار و پایه سریر سلطنت ملوک ذوی الاقتدار و الاعتبار و همواره مأخذ و مصدر عساکر جزار و خیول باد رفتار بوده، در صدد نهضت است و می خواهد که از راه عراق عرب به شام آید و به دست یاری کوشش و پای مردی بخت تحت چنان که عنوان ملک ایران و ایوان کیوان امن و امان و برزخ روم و شام است، [۲۱۶] به حوزه ملک ایران الآن کماکان اعاده و اضافه نماید.

^{٥٦٠} المتنبی، همان، ص. ۴۲۸.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

چو مرغ از پی کوچ برکش جناح مشو مستِ راح اندرین مستراح
بزن برق‌وار آتشی در جهان جهان را ز خود وا ره و وا رهان^{۵۶۱}

چون مدت برین گذشت و اثری ازان ظاهر نشد، چه مشار الیه از سهم برودت تیغ حاسم پولادپوشانِ روم و خوفِ شدت و هوسِ سیف و صارمِ شجیعانِ آن مرز و بوم، مرهً بعد مرهً به ناکام کامِ جهان و مذاقِ ارواح و ابدانِ مشار الیه و عساکرِ مخدوله‌اش را ازان تلخ و تفه ساخته بودند و به شعله‌ء تیغ عالم‌افروزِ خرمینِ حیاتشان سوخته، آتشِ بلا بر سرِ ایشان افروخته بودند و به آبِ تیغ و خنجرِ سیالِ چراغِ زندگانیِ ایشان منطفی و به سیلِ انتقامِ اکثرِ امرا و شجیعانِ اعیانِ عسکرِ او را از سطحِ زمینِ منتفی گردانیده بودند، به نوعی افسرده و افشوده شده بود که مجالِ حرکت را محال و اختیارِ نهضت را عینِ زوالِ تصور، بل تصدیق می نمود. چون حضرتِ اعلی را محقق شد که حورایِ دواعیِ جهانداریش از پیرایهء ملک و انتقام‌ستانی معرّا و اجنحهء ورقایِ دعاویِ سلطنت و جهان‌بانش از زیورِ طیرانِ تسخیرِ بلاد و امصار [۲۱۶ب] میرا است و به آستانهء انس و کسلان و آشیانهء فراغت و خذلانِ راضی شده، به وسعت و فسحتِ بعضی مواضعِ ایران قناعت نموده، سرش از خماریِ شرابِ کسل و کاهلیِ گران و مرغِ همتش به آب و دانهء آن ارباع و اقطاع سرگردان است.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

تو دین‌پروری خصم تن‌پرور است فرشته دگر اهرمن دیگر است
تو شمشیرگیری و او جام‌گیر تو بر سر نشینی و او بر سریر
تو با داد و او هست بیدادگر تو میزبانِ زور او ترازوی زر
تو بیدار او بیخودی می‌کند تو نیکی کنی او بدی می‌کند
بینی که روزی هم آزار او کسادی در آرد به بازار او^{۵۶۲}

لاجرم بنا برین مذکور است، حضرتِ اعلی به تاریخِ سابعِ عشرینِ محرمِ الحرامِ سنهء اربع و عشرین و تسعمائة بامدادی که قیصرِ آفتاب بر ابرش گردون سوار شد و بنادقِ کواکبِ شام را جهتِ مکاحلِ سپیدهء صبح از سطحِ فلکِ لاجوردی بر چید و مشک‌فروشِ شام کلبهء کافوری بام را از دکهء مشک و عنبرِ خام بدل یافت، بطالعِ الوقتی که اکثرِ کواکب به شرفِ انظارِ مسعود موصوف و از وصمتِ وجعت و وبال [۲۱۷آ]

^{۵۶۱} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۱۰۹۳.

^{۵۶۲} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۱۰۴۳ - ۱۰۴۴. مصرع اول بیت اول در کلیات «تو دین‌پروری خصم کین پرورست»، مصرع اول بیت سوم «تو با دادی...» و مصرع اول بیت چهارم «تو بیداری...» است.

محروس بودند، بر گلگونِ خوش خرام که چون خون در بدن جاری و آب در سبزه و سمن ساری بود، رکوب نمود.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

تکاوری که ندارد خبر زمین ز شمس که از برش به یکی پای رفت یا به چهار
چو گرم گشت نیارد رسید با او برق چو تند شد نتواند برو نشست غبار
رمنده همچو مراد و رسنده چون روزی وزنده همچو نسیم و جهنده همچو شرار

همای اقبال با طایرِ چترِ اجلالش در پرواز و بدرقه‌ء فتح با بریدِ دولتش رفیق و همراز، آفتابِ عالمتاب هلال‌وار ملازم رکابش گشته و هلالِ آفتاب‌وار خود را بر سیمِ سمندهش بسته و در قابون کنار شهر نزولِ اجلال نمود و از تاریخ مذکور الی غایه یک هفته منزلِ قابون به توقّفِ رکابِ سعادت مشحون به سعادت^{۵۶۳} مشحون گشت. در خلالِ این ایام در موقفِ عرض به مسامعِ علیّه خدامِ مریخ انتقام به وسیله بعضی دفتردارانِ کرام چنین معروض شد که به واسطهء اهمالِ حفاظت و حراست و امهالِ ضبط و ملاحظت در خزانهء عامرهء بیرون ختمِ امانتِ دو خریطهء زرسفید که مسکوک به سکهء صاحبقرانِ زمانِ سلطان محمد بهادر خان انار الله برهانه بوده، به اناملِ خیانت انحلال و انفکاک پذیرفته و از شمارهء [۲۱۷ب] نقدِ موجود به موجبِ ثبت و دفاترِ خلود مبلغِ معین کم می آید. حضرتِ اعلی را از استماعِ این کلمات نایرهء قهر و غضبِ اشتعال یافت. چه حفظِ عساکرِ منصوره به مال و حفظِ مال به رجالِ منوط و مربوط است و اهمالِ مکافاتِ خیانت در جزئیات، سرایت به خسران و خذلانِ خیانت در امورِ کلیهء مالیّه و ملکّیه می کند. رأی هوشیار به کشف و اظهارِ این صورت از مستحفظینِ خزانه و خزانه‌دارِ مبالغه و اصرار نمود و به قید و نکالِ خزینه‌دار و عملهء درون و حبس و زجرِ مستحفظانِ بیرون فرمان و مثال داد. فی الحال شش نفر از عملهء درون و هفت نفر از حفظهء بیرون از جماعتِ قاپوچیان که درین ایام نوبتِ حفظ بدیشان منتهی و منتمی شده بود، مقید نموده، به انواع سیاست و عذاب و اصنافِ مواخذه و عقاب مصاب گردانیدند.

القصة:

بعد از کشاکش بسیار و عصر و عرفِ بی شمار عقدهء این ابهام که بر رشتهء امید و رجای گرفتاران گره شده بود، از قید و بندِ ایشان نگشود و سررشتهء این خیانت که به دستِ جنایتِ احدی لا علی التعیین ظاهراً بر آمده بود، از جیب و گردن یکی علی التعیین سر بر زد.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

^{۵۶۳} به سعادت: در حاشیه موجود است.

[۲۱۸] چو در قومی یکی بی دانشی کرد نه که را منزلت ماند نه مه را^{۵۶۴}

لهذا امرِ عالی حفظاً لقانون السياسة وحرزا لقاعدة الرئاسة وإعتباراً لأرباب الإعتبار وإحتباراً لأصحاب الإختیار صادر شد که مجموع ایشان را در اطراف و جوانب خزانهء معموره بر خوازیق و اخشاب جهت انتکاس رؤوس حائنین انتصاب نمایند. حسب الحکم المطاع سیزده نفر اشخاص مذکور را به عذاب عظیم و عقاب الیم ازین دار به سوی اطوار به دار آخرت و بئس البوار رسانیدند. « فَأَعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ »^{۵۶۵} « لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ »^{۵۶۶} والحمد لله رب العالمین.

گفتار در کوچ فرمودن حضرت اعلی از منزل قابون به مصطبهء شام و رسیدن قاصد و ایلچی والی اعجام درین اثنا و ایام

چون حضرت اعلی رابع شهر مبارک صفر ختم بالفتح و الظفر مصطبهء شرقی شام را به ورود شریف معادل طبقهء رابع سما ساخت و بیوتات قصر مذکور را همچو بروج آفتاب از طلوع مشارق دولت و ماندن خلوات قلوب عرفای عامل از مطالع اشراقات هدایت منور و روشن گردانید، به رسم رسالت در مصطبهء مذکور صارو شیخ نام [۲۱۸ب] شخصی که از صوفیهء قدیم عرب گرد بوده و از تقادم ایام به غوایت نفس و هوا از راه مستقیم هدایت انما به مسلک ضلالت مدرک قزلباشیّه منحرف گشته، چند روزی داروغهء فراشخانهء مشار الیه بود. آخراً به واسطهء خدمات مستحسنه رتبهء امارت یافته، مرجع طبل و علم و فرمانده سیمد کس از ارباب سیف و قلم گشته و قلعهء خرپرت و ما یتبعه به مبلغ سی هزار اشرفی به علوفه و جامگی او مقرر بوده، با زمرهء از بریه از راه بریه میانهء ارض مقدسهء شام و مشهد مقدس حایرتهء کربلا که مدفن سید شباب اهل جنت، مظلوم شهید ابن رسول الله حسین بن علی صلوات الله و سلامه علیه و علیهما السلام واقع است، بغتّه به پایهء سریر خلافت مصیر شام رسید و از تحف و تبرکات رفیعه که جهت نواب همایون و ارکان دولت از وزرای عظام همراه داشت، مثل کتب نفیسه و اقمشهء یزیدیه و فرش لطیفهء کرمانیّه و فیروزجات باهرهء نیشابوریه و لؤلؤ زاهرهء عدنیّه و لاجورد خالص بدخشیه و کمر مرصع به جواهر زواهر و غیر ذلک من التبرکات ذوی المآثر و المفآخر به درگاه عالم پناه آورد و در معرض عرض [۲۱۹آ] پیرایهء قبول یافت و بعد از استلام تراب عتبهء عرش احترام و تهنیهء مبارک باد فتح ملک عرب از روی ادب و تضرع تمام در مجمع و انجمن دیوان به مسامع وزرای عظام معروض داشت که شاه ایران از روی صدق و ایقان از مکارم اشفاق و احسان حضرت اعلی صاحب قران زمان چنین ملتمس و مستدعی است که مراسم مخالفت و جدال

^{۵۶۴} سعدی شیرازی، همان، گلستان، باب دوم: در اخلاق درویشان، ص. ۴۱.

^{۵۶۵} قرآن، سوره حشر ۵۹ / ۲.

^{۵۶۶} قرآن، سوره أنعام ۶ / ۱۵۲.

و خدشهءِ خارِ محاربت و نکال به زلالِ صفحِ جمیل و سلسالِ صلحِ جزیل از عارضِ روزگار محو و منسی گردد.

[نظم]:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

یک حرفِ صوفیانه بگویم اجازت است ای نور دیده صلح به از جنگ داوری^{۵۶۷}

و هفواتِ تقصیرات و تقصیراتِ خدماتِ ایشان به اذیالِ عفو و غفرانِ مدیّل شود.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

اگر خلاص محال است ازین گنه که مراست بدان کرم که تو داری امیدواری است^{۵۶۸}

و مواسمِ خلل و زللی که در بدو حال بنا بر اجتهادِ ناصواب از مقتضای سنِّ صبا و شباب صادر شده باشد، به عواطفِ مکارم و مراسمِ اکارم معطوف و موصوف گردد و مضمونِ این ابیات که بر لسانِ اعتذارِ ایشان جاری است، به سمعِ عنایت و رضا مسموع افتد. [۲۱۹ب]

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

مرا مبشّر اقبال بامداد بگاه نویدِ عاطفت آورد از آستانهء شاه

چه گفت، گفت که رویت به کعبه کرم است نیاز عرض کن و حاجتی که هست بخواه

بیا که حکمِ شهنشه ثباتِ آن دارد که منهرم نشود از چنین هزار گناه^{۵۶۹}

بعد از آن آنچه در هر باب خصوصاً در تعظیم و تکریم قوانینِ شریعتِ شریفه غرّاً و تنفیذ و امضای احکامِ ملتِ منیفه بیضا حسبما یقتضیه الشرع والدین فرمایند، به تقدیم رساند و رؤوسِ منابر و وجوه دراهم به خطبه‌ای و سکهء همایون منور و سرافراز گرداند و ابوابِ ترددِ بلاد و امصار و طرقِ توجهِ قوافل و تجّار مفتوح و مسلوک ساخته، سبزه‌زارِ آمال و امانی و نهالِ اقبال و کامرانی کافّهء سکینهء ممالکِ محروسه از زلالِ این معنی سرسبز و سربلند گردد.

نظم:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلن]

^{۵۶۷} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۴۵۱، ص. ۶۱۲-۶۱۳.

^{۵۶۸} این بیت از سعدی شیرازی است. سعدی شیرازی، همان، گلستان، باب پنجم در عشق و جوانی، ص. ۱۰۱.

^{۵۶۹} این نظم از ظهیر فاریابی است. ظهیر الدین فاریابی، دیوان، ص. ۲۱۴.

یا رب اندر کنفِ سایه آن سرو بلند گر من سوخته یکدم بنشینم چه شود
آخر ای خاتمِ جمشیدِ همایون آثار گر فند عکس تو بر لعل نگینم چه شود^{۵۷۰}

و اگر از عواصِفِ ریاچ این مخالفت و معادات و اشتدادِ تلاطم و هیجانِ بحارِ این محاربت و مقاسات قاطبهء بلاد و عباد و جمهورِ اربابِ رشاد و فساد و عملهء اصحابِ صلاح و سلاح در مهادِ امن [۲۲۰آ] و امان و منازلِ عافیت و احسان از برکاتِ عاطفت و غفرانِ حضرتِ صاحبِ قران بر مسندِ فراغتِ ودعت و ارایکِ انبساط و فرحت، امان و اطمینان پذیرند، چه نقصان پذیرد.

نظم:

[وزن رباعی]

ما شیوهء چشمِ شوخ و سنگت داریم کیش سرِ زلفِ مشک رنگت داریم
ما نیم تنی و نیم جانی ز غمت آن نیز برای صلح و جنگت داریم

القصه:

می خواست که به فسانهء این نوع کلمه و کلام و گفت و شنید بی ماحصل و انجام کشورِ مفسادِ ظلام و اعجام را از سطوتِ استیلا و انتقامِ حضرتِ اعلی و عساکرِ منصوره رهاند، میسر و مقبول نشد.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

به کنجِ صومعه بر وردِ صبح و شام ای شیخ حریمِ درگه ما جای شور و غوغا نیست

ذاهل از آن که جراحَتِ ناصوری که مفسدِ اعضای صحیح باشد، علاج آن به غیر از قطع نی و اخلاقِ ذمیمه را هیچ تدبیر نه از رفع و ورمی^{۵۷۱} که به نیشترِ بلارک محتاج بود، مرهمِ مرحمت را چه فایده و مرضی مزمینی که دواى آن هلاک بود، طلا و ضماد را چه عایده و مع هذا رای مبارک از تلقینِ این دولتِ پایدار و اینهای بختِ بیدارِ معلوم فرموده بود که با دشمنان طریقِ مجامله و مدارا سپردن وقتی جایز بود که تنزل و تشفّعِ خصم از روی حقیقت و نیازمندی و از صمیم [۲۲۰ب] صدقِ نیت و دردمندی بود و با اعدای مسلکِ مسامحه و مواسا مسلوک داشتن گاهی مجوز باشد که ملامت و مصادقتِ ظاهریِ دشمنان بر مخایلِ حیل و تزویرات و رذایلِ مکاید و تدبیراتِ باطنی محمول نبود.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

چو ضربِ تیغ تو آوازه در عراق انداخت مقامِ حکم تو باید که اصفهان باشد

^{۵۷۰} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۲۲۸، ص. ۳۰۹-۳۱۰.

^{۵۷۱} این عبارت در حاشیه موجود است.

و چون اربابِ دانش محقق و مبین بود که غرضِ مستدعی از این صلاح استحکامِ بنیادِ فساد و مقصودِ مستجلبِ این اصلاح استعظامِ شأنِ اربابِ عناد است. اگر به زودی تدارکِ مفسادِ مقاصدِ او نمایند، زود باشد که او تدارکِ مطالبِ خود به آسانی چنان نماید که تدارکِ دفعش نزد عقلا بسیار مشکل باشد و اگر سریعاً اندیشه‌ی استیصالِ او نفرمایند دیر نکشد که او اندیشه‌ی مهماتِ خود چنان کند که اندیشه‌ی دانایانِ خبیر از تدبیرِ آن قاصر آید. و لا محاله غفلت از حالِ این کس منافیِ حزمِ سلطنت و مناقصِ تیقظ در مراعاتِ امورِ خلافت بود. چه شیرِ زیان را هر چند به سرینچه‌ی بازوی خود استظهار و امیدواری [۲۲۱آ] حاصل باشد، از مکایدِ گرگِ شیرِ صفت رو به سمتِ ایمن نشاید بود و ازدها هر چند از تریاقِ افسون و برودتِ هوای چرخِ بوقلمون افسرده باشد، از شرارتِ حرارتِ انتهازِ او ذاهل نباید نشست.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

ایمن مشو از حادثه‌ی دهرِ بلاجو غافل مرو از رهگذرِ چرخِ ستمگر

و دفعِ شرورِ عفاریتِ لشکرِ عدا، به تدبیرِ سلیمانی و رفعِ عساکرِ یاجوجِ اعدا به اهتمام و مساعی سکندری باید فرمود و چه شبهه تا کسی در مشارقِ آفتابِ جهان گیری لگدکوبِ لگنِ خورشید نشود، دستِ مرادش در سایه‌ی شمعِ دولتِ معانقِ گردنِ حورای مراد نخواهد شد و تا نقدِ حیات را در عوضِ کابینِ کریمه‌ی ملک بر سرِ دراهمِ سیوفِ شمارد، چشمِ مرادش به چهره‌ی حسنا‌ی خلافت روشن نخواهد گشت.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

به جایی که بدخواه خونی بود تواضع نمودن زبونی بود
نکو داستانی زد آن شیرِ مست که از زبردستان مشو زبردست^{۵۷۲}

لاجرم حضرتِ اعلیٰ کشورگشایی به ترهاتِ اکاذیبِ موهه و مزخرفاتِ اباطیلِ مخترعه‌ی رسولِ التفاتِ نموده، به حبس و قید او فرمان داد و از ساقِ جد و اهتمامِ متمشّر گشته، در صددِ انتقال از مصطبه‌ی شام به جانبِ [۲۲۱ب] حلبِ محروسه شد، به داعیه‌ای آن که از حلب انشا الله تعالی متوجهِ تسخیرِ دیارِ عجم شود والله الموفق والمعین والحمد لله رب العالمین.

گفتار در ارتحالِ موکبِ مبارک از مصطبه‌ی شام به جانبِ حمی

روزِ دیگر که مهرِ عالم‌افروز از مصطبه‌ی طبقه‌ی چهارمِ کرسیِ لاجوردی زرنگار حرکت نمود و از پنجره‌ی افق سر بر آورده، سرایِ جهان را به اشعه‌ی انوار روشن گردانید. حضرتِ اعلیٰ بعد از آن که یک هفته

^{۵۷۲} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسه، ص. ۱۰۶۸.

در قصر مذکور اوقات شریف به کامرانی و حضور و افاضت خیرات و سرور گذرانیده بودند و عساکر منصوره که در اطراف و جوانب بلاد و امصار جهت نظام مصالح مالی و ملکی پراکنده شده بودند، در پایه سریر دولت مصیر چون ثریا دست اقبال به گردن التیام حمایل ساختند، به نیت خیر امنیت حلب کوچ مبارک را از راه حمی توجیه نمودند.

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعول - مفاعلن]

سَلَامٌ عَلَىٰ أَرْضٍ وَمَنْ حَلَّ بِالْحَمَىٰ سَلَامٌ حَيْبٌ لِلْحَيْبِ الْمُجَاوِبِ

و یوم الاحدِ عاشرِ شهرِ مبارکِ صفر سنهٔ اربع و عشرين و تسعمائة محفوف به عواطف الهی و معطوف به مراحم نامتناهی به توسط یک هفته مسافت هفت مرحله را برین موجب طی نمودند. منزل اول موضع [۲۲۲آ] قصیره، منزل دوم موضع قطیفه، منزل سیم قریهٔ نَبک، منزل چهارم قصبهٔ مختصرهٔ قاره، منزل پنجم مدینهٔ حمص، منزل ششم عین القصب، منزل هفتم قریهٔ رستین و چون مدینهٔ حمی که در پای جبلِ عاصی واقع شده، موردِ وفودِ جنود و منزل عساکرِ مسعود گشت، سوق حال تقاضای آن نمود که بعضی اوصاف و محامد آن مذکور شود و آن شهری است مختصر، شیرین و سرمزلی است در نهایت مقبولیت و حسنِ تزین. هوای آن از غایت لطافت مع مجاورتِ هوای عاصی از عصیانِ هوا معرّا و آبِ آن با عذوبتِ برودت به ازالهٔ آثارِ معاصی و مقاسی محلی، فریادِ دوالییش مذکرِ نالهٔ عاشقِ زار و قطراتِ عبراتِ نوعیرش مهیجِ گریهٔ چشمِ اشکبار، اشجار و ازهارِ بساتینش با آن که به آب و هوای عاصی پرورش یافته، در غایت اعتدال و انطباع و سکینهٔ قطّانش با وجودِ جلیتِ جلیت در نهایتِ ملایمت و انطواع

شعر:

[بحر طویل: فعولن - مفاعیلن - فعولن - مفاعیل]

بِوَادِي حَمَاةِ الشَّامِ مِنْ أَيْمَنِ الشَّطِّ وَحَقُّكَ تَطْوَى شُقَّةَ الْهَمِّ بِالْبَسْطِ
وَمَنْ يَجْتَهِدُ فِي أَنْ بِالْأَرْضِ بُقْعَةً تُشَابِهُهَا قُلُّ أَنْتَ مُجْتَهِدٌ مُخْطِئٌ
[۲۲۲ب] وَصَوَّبَ حَدِيثِي مَائِهَا وَهَوَائِهَا فَإِنَّ أَحَادِيثَ الصَّحِيحِينَ لَا يُخْطِئُ^{۵۷۳}

لمؤلفه:

[بحر هزج: مفعول - مفاعیل - مفاعیل - فعولن]

شهری که ز انفاسِ گل و سنبلِ باغش ارواحِ مقدس طلبِ عطر نمایند

^{۵۷۳} این شعر از أبو بکر بن حجة الحموي است. حسن یوسی، المحاضرات في الأدب واللغة، تحقیق و شرح محمد حجی - أحمد الشرقاوی إقبال، ۲ ج.، بیروت، الجمعية المغربية دار الغرب الإسلامي، ۱۹۸۲، ج. ۱، ص. ۱۱۸-۱۱۹. این شعر در این کتاب این طور است: « بوادی حماة الشام عن أيمن الشط \ وحقك تطوى شقة الهمم بالبسط & فمن يجتهد في أن بالأرض بقعة \ تماثلها قل أنت مجتهد مخطئ وصوب حديثي مائها وهوائها \ فإن أحاديث الصحيحين ما تُخطئ »

اوصافِ کریمش ملک از غایتِ تقدس بر ذروهء نه طاقِ فلک ذکر نمایند
فریاد ز بیداد و غمِ حوروشانش کاندَرِ روشِ بردنِ دلِ سحر نمایند

و درو قلعه‌ای است که پنجهء باروش گریبانِ ابر را چاک و ارتفاعِ برجش منطقه البروج را بر خاک زده
نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فع لن]

محاسنِ تو ز اطرای وصف بیرون است به نوکِ خامه کجا شرح آن توان کردن

و الحمد لله رب العالمین.

روزِ دیگر که حامی حومهء حمی و ماحی آثارِ ظلمتِ هوا از کانونِ شمسء سما زبانه کشید و چشمهء
آفتاب از ینابِ چرخِ دولابی و حرکاتِ دوالیبِ رجاوی زلالِ سناء بر سبزه‌زارِ انجم و افلاکِ فیاض و منفجر
گردانید، حضرتِ اعلی از حمیِ محمی به عواطفِ عز و عُلی و مکفی به معاطفِ عنایت و هُدی سوار شده،
به تحلی سه منزل برین موجب منزل اول مشهد، منزل دوم تلِ سلطان، منزل سیم قریهء برنا [۲۲۳آ] و رتنا طی
نموده، در روزی که تمامِ اکابرِ قضات و علما و افاضلِ ساداتِ ذوی القدره و النهی و اربابِ هدایت و اصحابِ
تقی و عامهء خواص و خاصهء عوام به استقبالِ اعلامِ نصرتِ اعلام بیرون آمده بودند

نظم:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فع لن]

همه عالم نگران تا نظرِ بختِ بلند بر که افتد که تو یکدم نگرانش باشی^{۵۷۴}

و از عودتِ رکابِ شریف به کامرانی اصنافِ فرحت و انبساط و اصنافِ بهجت و نشاط به تقدیم می
رسانیدند

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

بزرگانِ شهر آگهی یافتند سوی رایت شاه بشتافتند

به شکرانه جان را کشیدند پیش چو دیدند روی خداوندِ خویش^{۵۷۵}

و به دعای خیر و ذکرِ جمیل و اظهارِ محمدمت و ثنای جزیل رطب اللسان و عذب البنان گشتند.
حضرتِ اعلی کشور گشایی چون روح به بدن و جان به تن کسریان ماء الورد فی الورد در قصر و مصطبه که
در گوک میدان شرقی حلب کاین و موضوع است، نزول و حلول نمود.

^{۵۷۴} سعدی شیرازی، همان، غزلیات، ص. ۶۰۳.

^{۵۷۵} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیاتِ خمسسه، ص. ۱۳۲۳. مصراع اول بیت اول در کلیات این طور است: « بزرگام روم
آگهی یافتند »

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

گیتی ز فرّ دولتِ فرمان‌ده جهان شد همچو عرصهء ارم و روضهء جنان
در هر طرف که چشم کنی جلوهء ظفر در هر طرف که گوش نهی مژدهء امان^{۵۷۶}

[۲۲۳ب] حلب شهری است که سیاح جهان‌بین جهان‌گردان عالم سوادى به جامعیت آن در سویدای عالم ندیده و قوتِ سامعهء داهی با تفتیشِ کماهی بالاتر از محاسنِ کمالاتِ او لغیره نشنیده، آبِ آن در مرده جان و در زنده حیاتِ جاودان افاده نماند و هوای آن در تصحیحِ اسقام و تفسیحِ مرام اعجازِ عیسوی به تقدیم رساند. استنشاقِ نسیمش غنچهء دلِ پژمرده را خندان و زیانِ بید و سوسن را در مدایحِ حسنِ او گویان گرداند. خاکش به جای خار گل بار آورد و نسیمش خاصیتِ آبِ حیات به روی کار آورد. شاهدِ رعنائی که به محاسنِ اوصافِ گویِ لطافت از حورای اقلیمِ عرب و عجم به چابکی ربوده و به جامعیهء استحقاق بر امثالِ علی الاطلاق مباحاتِ مفاخرت و تفوقِ نموده و معرفتِ عندلیب از منبرِ اشجار در مدیحِ او زیان به مضمونِ این ابیات گشوده.

نظم:

[بحر هزج: مفعول - مفاعلن - فعولن]

شهری چو بهشت در نکویی یابی تو دران هر آنچه جویی
هر چشمه که اندرو روان است گویی که یکی گلابدان است
بادش چو نسیمِ باغِ رضوان در قالبِ مرده می دمدم جان
[۲۲۴آ] خاکش چو نسیمِ مسکِ اوفر اطرافِ جهان ازو معطر
این شهر که به ز باغِ عقبی است مأوی خدایگانِ اعلی است

صفحهء خاطرِ پیرانِ دانش‌پذیرش چون صفحهء روی ساده‌رویانِ پر کار و شیوهء سلوکِ جوانانِ بی نظیرش چون رای مستقیمِ پیرانِ بی آزار.

القصه:

مقصدِ اقصی مطالبِ مسالک و وسطِ معتدلِ مقاصدِ ممالک است و در حاقِ وسطِ آن بر قلعهء کوهی که مصنوعِ صنایعِ الهی و موصوف به استحکام غیرِ متناهی است، قلعه‌ای در غایتِ حسن و لطافت و نهایتِ رصانت و رصافت بنا کرده‌اند. بروجش که رشکِ «إِزَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ»^{۵۷۷} است، سر به افلاک کشیده

^{۵۷۶} این نظم از قصاید ظهیر فاریابی است. ظاهر فاریابی، دیوان، تصح. امیر حسن یزدگردی، ص. ۱۴۱. این نظم در دیوان این طور است: « گیتی ز فرّ دولت فرمان‌ده جهان \ ماند به عرصهء حرم و روضهء جنان & بر هر طرف که چشم نهی جلوه ظفر \ وز هر جهت که گوش کنی مژدهء امان »

^{۵۷۷} قرآن، سوره فجر ۸۹ / ۷.

و قصورش که به سمت « لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ »^{۵۷۸} از سمک به سماک رسیده، بلندی بنیانش به درجه که نفس را تصور استعلاء بر آن به مراقی توهم تو هم محال
لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

چنان گذشت به رفعت ز چرخ کز کمرش همی نماید جرم فلک چو جرم سها

و پستی خندقش به مرتبه‌ای که اندیشه بلندهمتان را عبور ازان سفسطه وهم و خیال، از زمانی که محلّ مذکور به زیور معموریه مشحون گشته، [۲۲۴ب] ورقای قدرت تیزپر سلاطین کبار غصباً بران طیران نموده و از روزی که به حلیه استحکام فیروز شده، دست صولت احدی از خواقین رفیع مقدار عنوه به عنوان تسخر آن نرسیده.

لمؤلفه:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

گلیست خار حصارش چنان محیط شده که دست وصل ندارد ازو امید نوا
 چه غنچه‌ای که به صحن جهان ز بلو ظهور ظفر نیافته بر وی نسیم باد صبا

کنگروه ایوانش ازان عالی‌تر که به کمنده تصرف سلاطین هوشمند در آید و شرفات بروجش ازان بلند- تر که فتح آن به دست اقتدار احدی از حکام بر آید.

شعر:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعولن]

يَدُورُ السَّمَوَاتُ مِنْ دُونِهِ وَيَطْلَعُ مِنْ تَحْتِهِ الْأَنْجُمُ

چون اوصاف حمیده حلب و قلعه مانوسه آن مقتضی تفصیل بود، لیکن زیاده ازان بود که کمیت قلم به طرفه نظام استقصاء و اتمام آن تواند نمود، لاجرم برین اختصار اقتصار نمود.

نظم:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن - مفاعیلن]

نمودی رخ مکن منع ار سرود عشق جامی را چو بلبل جلوه گل دید نتوان کرد خاموشش

و حضرت اعلی کشورگشایی از ابتدای بیست و دوم شهر صفر سنه مذکوره ختم بالفتح و الظفر تا عاشر ربیع الاول در محروسه حلب توقف شریف نمود [۲۲۵آ] و اجله سادات و علما و اعزه صلحا و اتقیای آنجا را در مرتبه استحقاق و رتبه استیصال به ملاحظه رعایت و مآثر شفقت ممتاز و سرافراز گردانید و نهال امال محتاجین و متضرعین را از زلال عدالت و انصاف و نسایم نصفت و انتصاف برومند

^{۵۷۸} قرآن، سوره فجر ۸۹ / ۸.

ساخت و اعمالِ مباشرانِ دیوانی و افعالِ کارکنانِ سلطانی که در آنجا متصدی انجامِ مرامِ انام بودند، به میزانِ عدالت امتحان و اختبار در آورده، هر کس را به مجازاتِ عملِ نیک و بد به جایزه‌ء اکرام و مکافاتِ انتقام مخصوص گردانید والحمد لله رب العالمین.

ذکرِ شکارِ عمیقِ ایلی و حوالیِ انطاکیه

چون سائقه‌ء حکمتِ الهی و لاحق‌ء غوامضِ اسرارِ نامتناهی از ترکیبِ رفیعِ هیکلِ انسانی از عناصرِ متناقیه و تألیفِ پیکرِ منبعِ جسمانی از استقصاتِ متباینه اقتضای آن می‌کند که بنی نوعِ انسانی در انتظامِ مقاصد و مرادِ امانی بر نمطِ واحد به خلافِ مشتبهاتِ نفسانی و نقیضِ مقتضیاتِ حیوانی مکب و مجد نتواند بود. چه ازین شیوه‌ء طبایع و قوی مدرکه به زودی کلال یافته، اختلال پذیر گردد. فکیف امزج‌ء سلاطینِ کبار که من البدو [ب ۲۲۵] الی العدو بر مسلکِ مراد و کامرانی و منهجِ حصولِ آمال و امانی سلوک و زندگانی نموده باشند، خاطرِ شریفِ ایشان که از گلبرگِ طری نازک‌تر است، به ادنی ملبسه‌ء غبار متغیر گردد. لاجرم حضرتِ حکیمِ علیم عزّ شانه و تعالی برهانه به حکم «فَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا»^{۵۷۹} که در منطوقه‌ء احوالِ سلاطین بر تحلیل از احرامِ توفیت و تمشیتِ مقاصدِ ملهوفین و فراغت از مناسک و دلجویی کعبه‌ء خاطرِ مظلومین محمول است، به تجویزِ شکارِ فرمان داده و مهاجرت و مفارقتِ لذاتِ حسّی را مذکور به تصدی و اشتغالِ این امرِ مباح تدارک فرموده و درین ضمن اشارت به تحصیلِ فوایدِ عظیمه به مآثرِ خلافت و سلطنت نموده. چه اصطیادِ سباع و حیواناتِ ضارّه بزیه از شیر و پلنگ و حیواناتِ بحرّیه از تمساح و نهنگ از تسخر و قهرِ شجیعانِ اعدا و دلیرانِ دشمنان در معرکه‌ء هیجا اصعب و اشق است و سدّ سرِ راهِ گریز و دفعِ طغیان و ستیز، حیواناتِ قویّه که به کمالِ جرأت و جسارت و کثرتِ عدد و عُدت متّصف بوند، از صف‌شکنیِ اعدا اهمّ و اتمّ است و لا محاله اشتغالِ بدین امرِ مباح موجبِ تمرن در مقاساتِ سواری و پیادگی و سببِ امتحان در اقتدار [آ ۲۲۶] قوت و بازماندگی می‌شود. لذا حضرتِ اعلی را نشاطِ شکار باعثِ حرکتِ رکوبی و داعیه‌ء استنشاق و استشمامِ روایحِ بهار موجبِ سیرانِ شمالی و جنوبی شد و مع هذا درین وقت هوا مقتضیِ انتعاشِ خاطرِ خطیر و فصلِ مستدعیِ انتقاشِ رسومِ امانی بر صحیفه‌ء ضمیرِ منیر بود. چه سلطانِ سیارگان از مضیقِ بطنِ حوت سرآورده‌ء حشمت و جبروت به نزهتگه‌ء حَمَلِ حَمَلِ نموده بود و قوی نامیه‌ء صحنِ غبرا را به زمردِ خطوطِ گیاه و لالی ژاله میاه رشکِ نگارِ مانی و غیرتِ حنینه‌ء جنانی ساخته بود و مشاطه‌ء ربیع به شانه‌ء صبا زلفِ سنبل و بنفشه را بر روی سمن و گونه‌ء لاله‌ء حمرا پریشان گردانیده و هوای بهاری به عوضِ خزانِ زعفرانی مینا و زبرجد زنگار و لاژورد بر صحیفه‌ء کافوری ریخته و بیخته بود و کلکِ ربیع از نقوشِ بدیعِ ریاحین و رسومِ ظریفِ لاله و یاسمین تخته‌ء زمین مانند صورت‌خانه‌ء

^{۵۷۹} قرآن، سوره مائده ۵ / ۲.

چین مصور گردانیده، از اربابِ خبرت چنین به مسمعِ علیّه رسید که درین حوالی مصیدی است مسمّی به عمیق ایللی که تا بوده شکارگاهِ سلاطینِ کبار بوده، هوایش به غایت لطیف و دلگشا و فضایش بسیار نزه و دلربا، آبِ زلالش چون سلسالِ وصالِ دلیران خوشگوار و صحنِ اراضیش چون طبعِ هوشمندان [۲۲۶ب] مستوی و هموار و درو شکار چون مراسمِ حضرتِ اعلی بی غایت و شمار است.

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلتن - فعلن]

از گل و سبزه نو خواسته و آبِ روان چشم بد دور ز صحنش که بهشتی دگر است
 دامنِ یاسمن و دستِ چنار از نمِ شب بر لبِ جو همه چون جیبِ صدف پر گهر است
 مرده را جان دهد انفاسِ صبایش گویا در صباش از لبِ جان‌پرور عیسی اثر است
 از شکارش که شکیبایی ازان ممکن نیست تا خبر یافته دل، دل ز خبر بی خبر است

حضرتِ اعلی به تاریخِ عاشر شهرِ ربیع الاول سنهٔ اربع و عشرين و تسعمائة بر خنکِ آهو تکِ گور سرین، گوزن خیز، غزال نشین، کبک خرام، تذرو^{۵۸۰} نظام سوار شده، متوجه شکار شد.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلاتن - مفعول - فاعلاتن]

اسبِ سبک عنانش چون برق در مراحل از باد ابر دارد سبقت به چند منزل

از غیرتِ غبارِ موکبِ همایونش آهوی خطا نافهء مشک را عمدا بر خاک می ریخت و از طیبِ گرد سب سمندش صرّهء غالیه بر سر سبزه و سمن می بیخت، [۲۲۷آ] از میانِ حضورش بساطِ زمردی آب‌روی فیروزه بر خاک می زد و از میامنِ موکبِ همایونش سبزه‌زارِ زمین خطّ نسخ بر سپهر برین می کشید.

القصة:

تا یک ماه تحقیقی جوانب و اطراف و مُتَنَزّهاتِ اقطارِ اکنافِ آن صحاری و حدود را به نظر در آورده، اقسامِ شکار به تقدیم رسانیدند. گاهی به جوارحِ باز و شاهین و مخالفِ چرخ و لاجین کلنگِ شکسته‌بال را بالِ شکسته از فرازِ سما به زمین می آورد و گاهی دراج و تیهوج را به منقار و مخالفِ باز از سطحِ زمین به طبقهء هوا می برد و لحظه به قلایدِ فهد تجدیدِ عهدِ بهرامی نموده، آهو و گور به کمندِ صید گرفتار می نمود و ساعتی به پنجهء سگِ صکصونی پشتِ گور چون گردنِ گوزن درهم می شکست و به هر لحظه از سهمِ سعادت بر گل‌های نسرینِ پلنگِ رنگِ ارغوانی می ریخت و به هر زمان از شمشیرِ آبدار هیکیلی در گردنِ گور و آهوی تثار می آویخت و برین موجب در چندین شکار چندان شکار آهو و حیران و

گوزن و غزلان و پلنگ و ببر بیان به دست حضرت اعلی و عساکر منصوره کشته شد که محاسب و هم از تفصیل و تبیین آن عاجز است:

[نظم]:

[بحر هزج: مفاعیلن - مفاعیلن - فعولن]

نه چندان صید گوناگون فکندند [۲۲۷ب] که حلش در حساب آید که چندان

به نوک نیزه‌ها هر نازینی نیستان کرده بر گوران زمینی^{۵۸۱}

و از انواع جانوارن شکاری که به دام اصطیاد رام و چنگل و چنگال باز و یوز قرار و آرام گرفته بودند، حصّه وزرای عظام و ارکان ذوی الاحترام که در شهر حلب جهت کفایت مصالح مسلمین و قضای و طر فقرا و محتاجین و نظام امور مالی و ملکی برای مستبین توقف نموده بودند، فرستادند و بعد از آن که خاطر عاطر از منتزهات آن حدود و حوالی بر وفق ادّعی مطالب و معالی فراغت یافت و سوق طریق به بلده انطاکیه مماس و منساق شد. استحباب زیارت قبر حضرت حبیب نجار و استصواب تماشا و رؤیه بلده مذکوره، دست ارادت به انعطاف عنان اقبال بدان صوب ناصواب دامن گیر خاطر شریف همایون شد و به تاریخ غره شهر ربیع الآخر سنه مذکوره فاضت برکاته به زیارت حضرت حبیب نجار مشار الیه که از صحابی کرام حضرت شفیع المذنبین حبیب رب العالمین خاتم الرساله

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعولن]

محمد عربی آبروی هر دو سرا که هر که خاک درش نیست خاک بر سر او^{۵۸۲}

صلوات الله و سلامه علیه [۲۲۸آ] مشرف گشته، فقرا و مساکین آن دیار را از صلوات صدقات محظوظ و بهره‌مند گردانید و انطاکیه که از بنای قدیم و بلدان مشهور قویم است، به نظر التفات در آورده؛ قلعه آن را که با خرابی و اندراس از قلاع معموره محال دیگر به مراتب اتمن و احکم است، مشاهده شریف نمودند و چون شاه‌باز که بعد از احد شکار آهنگ سریر نشیمن و یا شیر ژیان که بعد از فراغ اصطیاد عودت به مکان ایمن نماید، حضرت اعلی به تاریخ عاشر شهر ربیع الآخر سنه مذکوره پایه سریر سماسا را به مصطبه گوک میدان به جلوس مبارک به فرق فرقدین رسانید و از ورود رکابش انواع سرور و سرود به ارباب شهود رسید والحمد لله رب العالمین.

^{۵۸۱} این نظم از خسرو و شیرین نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۲۲۳. در کلیات مصرع دوم بیت اول « که حلش در حساب ... » و مصرع اول بیت دوم « به نوک ... » است.

^{۵۸۲} این بیت از مقطعات هلالی جغتایی است. هلالی جغتایی، دیوان هلالی جغتایی با شاه و درویش و صفات العاشقین او، تصحیح سعید نفیسی، تهران، انتشارات کتابخانه سنایی، ص. ۲۱۱. این بیت در دیوان این طور است: « محمد عربی آبروی هر دو سراسر کسی که خاک ... »

گفتار در گرفتاری ابن حنش و حرفوش به سیّاتِ اعمالِ خودشان

بر رای رزین اربابِ شهود مشهود و معلوم است که چون رکابِ فتح تأثیر نصرت تسخیرِ همایون قبل از توجهِ قاهره مصر سوادِ شام را به لوامعِ اشراقاتِ قدومِ آفتاب ارتسام روشن و منور گردانید و از اطراف و اکنافِ حدود و جوانبِ غصباً و رضاءً اعیانِ سرخیلان [۲۲۸ب] اعراب و اعظمِ قبایل و بادیه‌نشینانِ احزاب به پایهء سریر استحضار فرمود. ناصر الدین ابن حنش مقاطرِ کلکِ طلب را سوادِ سویدای دیدهء هدایت و اقبالِ خود دانسته، بی دغدغه و توقف سر قدم ساخته، به آستانِ هما آشیان حاضر شد و دیدهء وجههء خود را به تعفیر و تکحیلِ ترابِ عتبهء علیه منور و روشن گردانید و به دسترسِ پایوسِ همایون، سر افتخار به طارمِ اعلی رسانیده، چند روزی از روی اخلاص معتکفِ کعبهء درگاهِ اقبال و مجاورِ قبلهء بارگاهِ ملایک امثال گشت و به اسعافِ مقاصد و مناجح از اقران ممتاز و راجح گشته، به نوازشِ پادشاهانه و عواطفِ خسروانه شرفِ اختصاص و عزّ امتیاز یافت و به اعطای بلاد و ضیاع از رباعِ شام به مراقی سمّو منزلت و ارتفاع سر بلند گشت. بعد ذلک جهتِ انتظامِ حالِ لشکر و التیامِ علیق و آزوقِ عسکر رخصتِ رجعت به منزل و موطنِ خود یافت، چه مشار الیه از اعیانِ سرخیلان آن دیار بود و امرِ ساحلِ بیروت و قصبهء دروسِ مدروس و جبالِ آن حدود و حوالی که مَولِد و مَحْتِدِ طایفهء نصیریّهء مخذوله است، به رأی او منوط و مربوط بود و مشار الیه [۲۲۹آ] از اعظمِ قبایلِ اعراب به کرمِ شهرهء اقران و به بسطِ سماط و بذلِ نان مشهور و معروفِ زمان بود. چه نَهَابِ و هَابِ و جَوَادِ جواد بود. از این جهت جمعِ متفرق از هر گوشه و میان بر کنار مایدهء انعام و احسانِ چرب و شیرین او چون نخل و ذباب، ذهاب و ایاب می نمودند و در زمانِ جراکسه که صحایفِ ایام به مراسمِ ظلم و مواسمِ جور مشحون و مقرون بود، بی مبالات و اندیشهء روزگار بر وفقِ مشتهای خاطر و مقتضای مطالبِ باطن و ظاهر می گذرانیدند و حاکمِ دمشق را به اعتنای رصانتِ جبال و اعتمادِ متانتِ مواضع و تلال و استغناى ارتباطِ ساحلِ بحارِ سیّال، اعتبار و التفات نمود، به خود سر، سرور و سردارِ آن مرز و [بوم] بودند. درین وقت که از درگاهِ سلاطین پناه عدالت اکتناه که منزل خیراندیشانِ راست-رو و محفلِ عدالت‌پیشگانِ استقامت گستر بود، مفارقت نمود. شیوهء مسلکِ ناستودهء خود را مابینِ قوانینِ عدالتِ آیینِ عثمانی و شیمهء عصیان و طغیان را منافی طاعت و انقیاد یافت و رعبِ سطوتِ سلطنتِ قاهره و مخافتِ خلافت و حکومتِ باهره را در خاطر خود "کَالنَّفْسِ فِي الْحَجْرِ"^{۵۸۳} جای گیر [۲۲۹ب] مشاهده نمود و از فحوی کلامِ صحت نظامِ حضرتِ خاتمِ رسالتِ صلوات الله و سلامه علیه، "لا يُلدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ مَرْتِنٍ"^{۵۸۴} خایف و هراسان شده، روی اقبال به ظلمتِ آبادِ ادبار و تواری نهاده، چشم ارادت از اشراقاتِ چهرهء دولت حفاش وار پوشانید و از خبثِ سریرت و ردأتِ طینت و وخامتِ جبلت از روی نفاق

^{۵۸۳} أبو هلال الحسن بن عبد الله بن سهل العسكري، كتاب جمهرة الأمثال، تحقيق و تحريج احمد عبد السلام - ابو هاجر محمد زغلول، ۲

ج، بيروت، دار الكتب العلمية، ۱۹۸۸، ج. ۱، ص. ۲۰۵. ضرب المثل این طور است: «التأديب في الصغر كالنقش على الحجر»

^{۵۸۴} العجلوني، كشف الخفاء، ج. ۲، ص. ۵۲۳. حديث این طور است: «لا يُلدَغُ المؤمن من جُحْرِ واحد مرتين»

طریقِ وفاق و هواداری از دور اختیار نموده، به لعل و عسی و امروز و فردا روزگاری می گذرانید و می خواست که فضای اوج دولت همایون را به غبارِ فتنه‌انگیزی تیره و دیده‌اهل سعادت را از مشاهده طلعتِ میمون به آشوبِ برق و فساد خیره سازد و به سنگِ بد گوهر اعمالِ ردیته گوهرِ اقبال را از دور مکسور و به سعی حربزه و نفاق مواهبِ قضا را به مواجِبِ عناد و کوشش مردود گرداند، هیهات هیهات

نظم:

[بحر رمل: فاعلاتن - فعلاتن - فعلتن - فعلن]

سحرِ فرعون به نیرنگ خیالی چه کند چون کلیم از پی اعجاز عصا برگیرد

غافل از آن که پنجهء مخیلهء خداع بازوی اصطناعِ اربابِ دولت بر نتابد و نیشِ مکر و تزویر به پلارکِ خون آشامِ سلاطینِ قهر انتقام [۲۳۰آ] بر نیاید.

نظم:

[بحر رمل: فعلاتن - فعلاتن - فعلاتن - فعلن]

ای مگس حضرتِ سیمرغ نه جولانگه تست عرضِ خود می بری و زحمتِ مامی داری^{۵۸۵}

هرچند رهنمای تقدیر به زبانِ حال با او گفت، پشه را معارضه‌ای با عواصفِ رماح و چراغِ نیم مرده را دعوی روشنی با خورشیدِ نجاج مخالفِ عقل و تدبیرِ صلاح است، فایده نمی داد.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعل]

ترا پنجهء شیرِ درنده کو که رانِ گوزنت کند آرزو

چه غشاوه قضا بصرِ بصیرتش را مستور و خبطِ عشوا پای استقامتش را مغلول و مکسور گردانیده بود و چون ابن حنش به مقتضای " لا تُلد من الحیةُ إلا الحیةُ " ^{۵۸۶} خود را از فواسقِ خمس دانسته، اراقهء خونِ خود را به فتوی تیغِ اعوانِ حضرتِ موافقِ مسلکِ کلکِ کتاب و سنت هذر اذعان نموده بود و کمندِ طلب را از هر طرف به گردنِ خویش چون رسنِ مخنوقِ محیط و هدفِ قلبِ خود را به تیرِ تار چون غنچهء خونین به خار از هر جانب محاط می دید. هر آینه دو روز در یک منزل و دو شب در یک مقام استراحت و آرام نمی نمود و علی الدوام چون افعی سرگردان و مار زخم خوردهء حیران [۲۳۰ب] سر از سوراخِ دگر بر می گرد و مع هذا معارضهء غلمانِ همایون به مشار الیه مورث و مستلحقِ غبارِ عار به حاشیهء غاشیهء خلافت می شد از این جهت

^{۵۸۵} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۴۴۹، ص. ۶۰۹-۶۱۰.

^{۵۸۶} العجلونی، کشف الخفاء، ج. ۲، ص. ۵۰۱.

مصراع:

[وزن رباعی]

از چشمِ عنایتش بینداز که مرد^{۵۸۷}

چند روزی رشتهء امل و حبلِ اجلش را دور و دراز ساخته، دفعِ سمومِ غایلهء او را براقِ تریاقِ تدبیرِ حاکمِ شام و حمیِ محمی و محول فرمود.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

کجا رود که ز دستِ تو هر کجا که رود رسد ز جعدِ درازت خمِ کمند آنجا

و اولکا و تیمارِ او را در بسته و دانسته به محمد بیگ قورخمس بیگ جرکسی الاصل که چهرهء اقبالش به غرهء غراً خدماتِ پسندیدهء درگاهِ معلا نورانی بود، شفقت فرمود و خود محفوف به عنایاتِ الهی به تاریخ بیست و هفتم ماهِ مبارکِ محرم الحرام سنهء اربع و عشرين و تسعمائة فاضت برکاته علینا

مصراع:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

به طالعی که تولا کند بدو تقویم

کوچ نموده، متوجهِ حلبِ محروسه شد.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

آزاد بنده‌ای که بود در رکابِ تو خرم ولایتی که تو آنجا سفر کنی^{۵۸۸}

و چون موکبِ همایون محفوف به عواطفِ میمون به چهارده مرحله به حلبِ محروسه رسید و مناصب [۲۳۱] حلّ همت و نیتِ حضرتِ اعلی را به استخلاصِ ملکِ عجم و استکفای شرارتِ والی آنجا از رؤوسِ امم مصروف و متوجه دید و حوالی و حواشی خود را از سهامتِ سطوتِ عسکرِ گران سنگ و اطرافِ سواحل را از آثارِ خلافتِ نهنگِ اورنگِ خالی و فارغ یافت و بُعدِ مسافت فی البین را از سورتِ غضبی حایل و خاطرِ خطیرِ همایون را از اصرارِ اضرارِ خود مُعرض و مایلِ ملاحظه نمود، از سرِ فراغت و اطمینانِ خاطر به فریبِ امانی باطل مغرور و مسرور گشته، از حجابِ توارى بیرون آمده، آن مرز و بوم را چون بومِ شوم طواف می نمود و محمد بیگِ مذکور را چندان اعتبار ننموده، در صددِ تفریحِ بال و توسیعِ امکانه و محالِ خود بود، ذاهل از آن که ریسمانِ امل هر چند دراز است، آخر از مضیقِ چنبرِ اجلش می باید گذشت و پوست هرچند

^{۵۸۷} سعدی شیرازی، همان، مواظط، رباعیات، ص. ۸۴۴. مصراع اول بیت این است: « دشمن چه کری کند که خوش ریزی»

^{۵۸۸} سعدی شیرازی، همان، غزلیات، ص. ۶۲۱.

دباغت یافته، بگه زن سراجانش گرفتار می باید شد و چون همتِ علیا مرتبتِ همایون ازان رفیع‌تر بود که آنچه مکنونِ خاطرِ عاطرِ او باشد، چاکرِ روزگارِ کینه‌گداز مهیا نسازد و همتِ سامی منزلتِ میمون ازان بلندتر که مردود او مقبولِ طبیعتِ [۲۳۱ب] عالم تواند شد.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فععلن]

به روزگار اگر بانگ بر زند سخطت ز بیم بآس تو اش زهره صدا نبود

هر آینه به تاریخِ عاشرِ شهرِ مبارکِ ربیعِ الاول سنهٔ اربع و عشرين و تسعمائة محمد بیگ مشار الیه و بعضی از عساکرِ حاکمِ شام غزالی که همواره در مکانِ ترصد مکین و در مقامِ ترقب کمین نموده، انتظارِ فرصت و انتهازِ نصرت و نهضت می کشیدند. در هنگام که ناصر الدین محذول به موضعِ رأس العین قریب به بعلبک که از توابعِ شام است، جهتِ محاورت و مجاورتِ ابنِ حرفوش با جمعِ متفرق از قبایلِ اعراب متوجه شد و به ملاقاتِ یکدیگر متعاقب و مسرور شدند، با شردمهٔ قلیله‌ای به تفألِ خیر «کم من فئمة قلیلة عکبت فئمة کثیرة یاذن الله»^{۵۸۹} در محلّ مذکور بر سرِ ایشان چون اجل بر جسم و جان فرو ریختند و ایشان علی الاستعجال سوار شده، به مدافعه و معارضة اقدام نمودند. آخر نسایم فتح و نصرت وزیدن گرفت و مشاطهٔ ظفر به رحمِ زلف رمح و نیزه را آغازِ شانه زدن نهاد، ابن حنش و ابن حرفوش چون روباه و خرگوش در مصیدِ اجل طعمهٔ اسدِ تیغ و هزبرِ شمشیر شدند.

نظم:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

[۲۳۲آ] هر کو چو روزگار بر غلر می رود از روزگار زود بیابد سزای خویش^{۵۹۰}

و مشاربِ آن مملکت از کدوراتِ عوارض صافی و ملابسِ آن دیار از اغیارِ خالی گشت، فتنه از میامنِ بختِ بیدارِ حضرتِ اعلی در خواب و امن و امان از مراقبِ غفلت و صولت بیدار شد و این صورت در عشرِ اولِ ربیعِ آخر سنهٔ مذکوره واقع شد.

[نظم]:

[بحر مضارع: مفعول - فاعلات - مفاعیل - فاعلن]

آخر دهان چو گل به شکر خنده باز کرد آن را که همچو غنچه دل از غصهٔ تنگ بود^{۵۹۱}

والحمد لله رب العالمین.

^{۵۸۹} قرآن، سوره بقره ۲ / ۲۴۹.

^{۵۹۰} این بیت از کمال الدین اسماعیل است. ابو الفضل کمال الدین اسماعیل اصفهانی، دیوان خلاق المعانی، ص. ۴۲۷.

^{۵۹۱} این بیت از ترکیب‌ات کمال الدین اسماعیل است. ابو الفضل کمال الدین اسماعیل اصفهانی، دیوان خلاق المعانی، ص. ۱۷۲. مصراع اول این طور است: « و آخر چو گل دهان بشکر خنده باز کرد ».

گفتار در توجه انعطاف زمام مرام به داعیهء کشور گشایی عجم به مرج دابق اولاً و دیاریگر آخراً

چون دواعی شریف از اتساق امور ملک عرب بر وفق ادعای خاطر خطیر و دعاوی آمال موافق اقبال خلافت دران دیار بر طبق آرزوی ضمیر منیر من جمیع الوجوه دست انتظام بر قبهء مرام حمایل گردانیده بود و سکینهء بلاد و جمهور عباد آن اراضی در سایهء مرضی " الجنة تحت ظللال السیوف " ^{۹۲} قرار و آرام پذیرفته و از مساعی التفات خاطر آفتاب تنویر فتنه و آشوب در قفای قاف عدالت سیمرغوار در مکنم خفا و حمل مختفی و مختبی گشته، امن و امان سکینه و اطمینان که از تطاول [ب ۲۳۲] محایف مخالف زمان در زوایای هجران و خذلان پوشیده و پنهان بود، به منصهء ظهور و بروز هویدا شد و مزارع مطالب رعایا و زبردستان که از تعدی حرارت و عواصف سعایت ارباب ظلم و غوایت به خوشاب فساد آیل گشته بود، از زلال عدالت و مرحمت حضرت اعلیٰ نصرت و نراحت تمام پذیرفت و مشرع آن دیار به یکبار بعون الله القهار از خار و خاشاک وجود معاندان ملک به نوعی منقح و مصفی شد که توهم محال را مجال مخیلهء دغدغه به هیچ وجه نماند. حضرت اعلیٰ را از منهی اقبال مضمون این مکنون به سمع قبول و رضا مسموع افتاد.

نظم:

[بحر مجتث: مفاعلن - فعلاتن - مفاعلن - فعلن]

چو مصر و شام گرفتی به تیغ عالم گیر بیا که نوبت بغداد و وقت تبریز است ^{۹۳}

چه رأی جهانگیرش همواره از دعت و استراحت و فکر صایب تدبیرش از آرام و استطابت آن به غایت معرض و محتنب بود و تصور همت عالی نهمتش مُصدّق این مقدمه بود که کام دل در کام نهنگ و مذاق جان در قبول مشاق چرخ پلنگ رنگ است و خسروی که پیکر جان را فرها وار در راه عشق طفیل نسازد، دست مرادش به آغوش حورای شیرین ملک محتوی نخواهد شد و تا تیغ زمردی را در محاربات به خون [۱۲۳۳] دشمنان لعلی نگرداند، کام جان از یاقوت لبان نتواند گرفت و تا عرصهء مبارزت را از نیشتر بلارک هندی گلگون نسازد، شراب لعلی به فراغ خاطر از دست ساقیان ماهرو نتواند کشید و تا آینهء شمشیر را از غبار نیام بیرون نیاورد، چهرهء مقصود را دران مشاهده نتواند نمود. لاجرم بر حسب فرمودهء « فإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ » ^{۹۴} دست اعتصام « بِعُرْوَةِ الْوُثْقَى » ^{۹۵} محکم گردانیده، عنان یکران تیزکام و زمام کمیت فتح انتظام به تسخر دیار ایران و استخلاص آن از ایادی ارباب طغیان و عصیان منعطف گردانید و گفت:

^{۹۲} العجلونی، کشف الخفاء، ج. ۱، ص. ۴۰۳.

^{۹۳} حافظ، دیوان غزلیات حافظ، غزل ۴۱، ص. ۶۰. مصراع اول این طور است: « عراق و فارس گرفتی به شعر حافظ »

^{۹۴} قرآن، سوره آل عمران ۳ / ۱۵۹.

^{۹۵} قرآن، سوره لقمان ۳۱ / ۲۲.

نظم:

[بحر متقارب: فعولن - فعولن - فعولن - فعول]

گر او تاج دارد مرا تیغ هست چو تیغ بود تاج آرم به دست
مرا نصرت ایزدی حاصل است که رایم قوی، لشکر یک دل است
چنان است امیدم به نیروی بخت که بستانم از دشمنان تاج و تخت^{۹۶}

و ارکان دولت و اعوان حضرت را که مبادی معظمت امور و مهمات و جلال حوادث و وقایع و ملمات به رزانت رای صواب انتما شرف ابتدای^{۹۷} ایشان ممهّد و مرتب می شد، به تسدید مبانی مقدمات این مطلوب و تمهید معانی^{۹۸} تحصیل این مرغوب مأمور گردانید و به تاریخ [۲۳۳ب] یوم الخمیس بیست و پنجم شهر ربیع الآخر سنه اربع و عشرين و تسعمائة از محروسه حلب به توسط دو منزل مرج دابق را که مبدأ فتح ملک عرب بود، منشاء ظفر و نصرت مملکت ایران گردانید و به تربیت قواعد جهان ستانی و کشور-گیری از تجهیز عسکر و تهیه آذوق و علیق لشکر مشغول شد و نهال هر امید که از ساحت ضمیر عساکر منصوره سر بر زد، به امداد فیض نجاج سیراب گردانید و شاخ هر مراد که از شجره خاطر اولیای دولت بر آمد، به زلال افضال سر سبز ساخت و بر نهر فرات جسری که در عرض آن دو سوار به رفاهیت و اطمینان می گذشت، به سرکاری عالیجناب فطانت قباب امارت ایاب رفعت نصاب قراجه پاشا حاکم محروسه حلب که از تدبیرات حسنه او عبور از مضایق امور به وسعت احوال و از میامن تصرفات جمیله-اش مرور از مشکلات شوارع به سهولت اقبال میسر و مقدور بود، به اتمام رسانید. در خلال این ایام از اطراف و جوانب دیار اعجام جواسیس اخبار و محققین آثار در موقف درگاه سدره اشتباه به عرض حفظه سده سنیه چنین رسانیدند که چون موکب فتح مرام همایون از سواد شام به جانب حلب سعادت فرجام [۲۳۴آ] به نیت تسخیر دیار اعجام نهضت نموده، والی ایران جمیع قبایل اعیان و احشام تراکمت قراباغ و موقان و سایر اتراک و اقوام و تمام سکینه بلاد و امصار آذربایجان خصوصا دار السلطنه تبریز مرتب و مهیا ساخته که به جانب عراق و خراسان به رسم سورگون بکوچاند و خود معد و مهیای آن شده که چون موکب شریف از آب فرات عبور نماید، جمیع اقوات و غلات آنجا را احراق و اتلاف نموده، بنیان و عمران ایران را به کلنگ تعدی و ستم ویران گرداند. چون این خبر به حدّ تواتر رسید و از کلمات و اخبار دوست و دشمن و موالف و مخالف مره بعد مره صدق این صورت در آینه تحقیق مرتسم شد، اهتمام در ادّخار و تهیه

^{۹۶} این نظم از شرفنامه نظامی است. نظامی گنجوی، کلیات خمسه، ص. ۱۰۴۲ - ۱۰۴۳. این شعر در کلیات این طور است: «گر او تاج

دارد مرا تیغ هست \ چو تیغ بود تاجم آید به دست & مرا نصرت ایزدی حاصلست \ که رایم قوی لشکری یکدلست & امیدم چنان شده

بنیروی بخت \ که بستانم از دشمنان تاج و تخت «

^{۹۷} در متن روی این دو کلمه خط کشیده است.

^{۹۸} این عبار در حاشیه موجود است.

آزوقهء عسکر بیشتر شد و چون از سباق و سیاقِ عنوانِ ملکِ عرب که در عرضِ دو سال موردِ عساکرِ مختلفیه بود، معلوم و محقق بود که اندیشهء هبهء یکسالهء عساکرِ منصوره ازان نمی توان کرد، به ضرورتِ جهتِ تفصی این مطلوب رجوع و انتقال به کشورِ روم خیر موسوم نمودند و چون تسویه و تعدیل و حمل و تحملِ آن از بلاد و امصارِ اناطولی و روم ایلی و ادخار [۲۳۴ب] و اجتماعِ آن در دیاربکر محتاج به انقضای زمانِ طویل بود و مع هذا عساکرِ منصوره به سیاقِ دو ساله از رویهء خلان و زیارتِ اوطان مهجور بودند و توقف را در حلب و آن حدود چندان نفعی نبود. رای جهان آرا چنین اقتضا نمود که درین وقت پایهء سریرِ روم خیر موسوم را جهتِ صلئه ارحام و تمهیدِ جهازِ عسکرِ نصرت التزم و ترتیبِ غلال و انفادِ آن به دیاربکر اعجام مقصدِ رجعت و عودت نمایند و چون این رای صلاح آرای حسب الشرع والعقل مقبول اربابِ دولت و اعوانِ حضرت بود، جمیع ارکان به اقبال تلقی نمودند و از جهتِ حفظِ سرحد و اخذ و استیفای بعضی قلاع که تابعِ عراقِ عرب بود، مثل عانه و حدیثه و غیر ذلک جنابِ وزارت پناهی مرجع اعظم الامرای زینل پاشای وزیرِ متوسط را تعیین نمودند. مشار الیه از تصدی و تفصی این امر به حفایای افعال و کنایهء اقوال تلمیخی به عجز و استنکاف نمود. مرآتِ هدایت غایاتِ همایون از مشاهدهء این صورتِ غبار پذیر شد. چه دواعیِ همّتِ عالی نهمّتِ همایون آن که رتبهء مشار الیه را به رجوعِ این امرِ خطیر بلند و مرتفع گرداند، [۲۳۵آ] او را از منصبِ عالی وزارت و کرسیِ حشمت و حکومت عذر خواهی نموده، به رجوعِ قهقری به نمذِ تکیه امارت عاید و راجع گردانید. اما همیشه به عنایاتِ نهانی و التفاتِ خاطر و توجهاتِ جنانی از دور و نزدیک متواطیاً منظورِ انظارِ مرحمت و عنایت بی تشکیک می بود و به عوضِ مشار الیه حضرت وزیر اعظم نیکو خصال، پسندیده افعال، ستوده اقوال پیر محمد پاشا را که تفصی جلالِ مهماتِ مشکله نزد رای جهان آرایش بسیار آسان و در انظارِ اعیانِ دولت و ابصارِ انصارِ حضرت اعتبارِ فوق الامکان داشت و تمامی عساکرِ منصوره اوامر و نواهی او را که هر آینه موافقِ قواعدِ شریعتِ شریفهء محمدیه علیه من الصلوات از کها و من التحیات انمیها و مطابقِ قوانینِ عثمانیه بود، به جان و جنان قبول و اذعان می نمودند، تعیین نمودند و ایادی قدرتِ او را من الیمین و الیسار به رفاقت و اعانتِ حضرتِ مصطفی پاشا و فرهاد پاشای بگلریگی روم ایلی و اناطولی تقویت نمودند و ایشان یکی در هنگامِ نبرد کوه حلم و وقار و دریای سکینه و اعتبار و دیگری [۲۳۵ب] در تعمیرِ بلاد و تدمیرِ اربابِ فتنه و فساد بی نظیرِ دوران بود و از جهتِ ضبطِ مال و تحقیقِ مهمات محمد چلبی دفتردارِ عرب که در ضبط و حساب و تحقیقِ مظان از ثباتِ قبلهء کتّاب بود، همراه نمودند و به ساعتِ مبارکِ میمون در عینِ مفاخرت و سرور سرعتِ سیر را از صبا و دبور استعاره نموده، فی یوم السبت خامس شهر مبارک جمادی الاول سنه ۹۲۴ بعد از ۹۹۹ مراسم وداع و تقبلِ ترابِ سریرِ اصطناع از مرج دابق متوجه کنارِ آبِ فرات شد و به مشایعت و مرافقتِ حضرتِ مشار

الیه جمیع ارکان دولت و اعظام امرا و اعیان حضرت از صدور عظام و علمای اعلام و امرای ذوی الاحترام، تا منزل رفاقت نمودند. بعد ازان حضرت اعلیٰ عنان توجه به جانب قسطنطنیهء روم منعطف گردانید و از مرج-دابق فی یوم الاحد سادس شهر مبارک جمادی الاول کوچ کرده، متوجه شد و تا اسطنبول منازل مبارک و مراحل متبرک به طریق بیلامیسی و شکار از روی سکینه و قرار

مصراع:

[وزن رباعی]

هر روز به منزلی و هر شب به جایی^{۶۰۰}

در نهایت کامرانی و جمعیت آمال و امانی طی نمودند و چون [۲۳۶آ] کرسی سماسای قسطنطنیه به جلوس مبارک مشرف شد، چند روزی جهت انجام مرام توقف نموده، اعزّه سادات و فحول علما را به انعام نقود و خلع سر افراز گردانیده، متوجه دار النصر ادرنه شدند والحمد لله رب العالمین. و چون آنچه به قلم قاصر من بندهء غریب فقر از آثار دولت ذوی العزّه والتوقیر بر صحایف این اوراق مرتسم شده، اکثر آن مستند به ضبط ارقام فاضل ارحمند آن که در مضمار کلام گوی فصاحت به چوگان ارقام از همگان ربوده حیدر چلبی است. اگر بعد الیوم به تفصی همین خدمت مأمور گردد، فواید آن بر صحایف روزگار جاوید خواهد بود. امره اعلیٰ والختم بالصلوة علی النبی محمد و آله و صحبه اجمعین.

^{۶۰۰} این مصراع از رباعیات مولانا جلال الدین است. مولانا جلال الدین، کلیات شمس، ص. ۱۴۵۸. مصراع اول این رباعی این است: «وز

شهر تنم چو لولیان آواره ست»

فهرست شعرهای فارسی

شماره های صفحه	اسم شاعر	مصراع اول
۲۶۴	حافظ شیرازی	آب حیوانش ز منقارِ بلاغت می چکد
۱۳۵	مؤلف	آبش از آبِ خلد نیکوتر
۲۲۹	حافظ شیرازی	آتشی در دلِ دیوانهء ما افکندی
۳۳۵	کمال الدین اسماعیل	آخر دهان چو گل به شکر خنده باز کرد
۱۲۸		آرام یافت در حرم امن وحش و طیر
۹۸	کمال الدین اسماعیل	آرد چو چشمه هر نفسی آب در دهان
۲۷۳		از بلندیش فرق نتوان کرد
۲۹۵		از تفِ مهر و شعاعِ شمس و تابِ آفتاب
۲۳۰	حافظ شیرازی	از ثباتِ خودم این نکته خوش آمد که به دهر
۳۳۳	سعدی شیرازی	از چشمِ عنایتش بینداز که مرد
۲۵۶	مؤلف	از چشمهء شمشیر بر آمد جیحون
۲۹۲	نظامی گنجوی	از چشمهء عشق ده مرا نور
۲۴۲	مؤلف	از دورِ فلک وعدهء عمرش به سر آمد
۱۲۵	مؤلف	از دولتِ پادشاهِ صاحب خیرات
۲۴۳	مجد همگر	از رفتنِ یوسف از شفق خون بچکید
۲۲۸	مؤلف	از غمت اعدا چو شب سازند روز خویش را
۱۳۰		از قتل به موت عزل عفوش فرمود
۱۳۳	مؤلف	از قدومِ شریفِ شاهِ زمان

۳۲۹		از گل و سبزه نو خواسته و آب روان
۱۱۰	انوری	از مرتبه دانست درین مرتبه آری
۱۵۹	سلمان ساوجی	از هیچ طرف راه ندارم که ز زلفش
۲۳۲	مؤلف	از یمن عدل و میمنت لطف ذو المنن
۳۳۴	سعدی شیرازی	آزاد بنده‌ای که بود در رکاب تو
۲۷۳		ازین دولت انتها نباشد عجب
۳۳۰		اسب سبک عنانش چون برق در مراحل
۲۴۱	مؤلف	اسد از غیرت و غم چون نمیرد
۲۲۲	مؤلف	آفت ملک شاه بود حسام
۱۳۷	مؤلف	اگر از سلسله زلف دراز این دل را
۳۲۱	سعدی شیرازی	اگر خلاص محال است این گنه که مراد است
۱۴۷	نظامی گنجوی	اگر دشمن رساند سر بر افلاک
۳۰۲	انوری	اگر محوّل حال جهانیان نه قضاست
۱۳۲	مؤلف	امیران صف در بروز و غا
۱۳۱	مؤلف	آن را که به دست لطف بر داشته‌ای
۲۵۲		آن را که داده‌اند هم امروز داده‌اند
۱۰۷	حافظ شیرازی	آن شد ای خواجه که در صومعه بازم بینی
۲۸۸		آن شه است آن که اوج همت او
۲۶۰	حافظ شیرازی	آن که پامال جفا کرد چو خاک راهم
۱۸۵	مؤلف	آن که خاکش ز روضه خلد است

۲۴۶	شهریار	آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری
۲۹۴	نظامی گنجوی	اندرین ره چو گل کمر می بند
۹۶		آنکه در وقتِ سحر نالهء مظلوم کند
۱۳۴	مؤلف	آنکه زو حق نکرد لطف دریغ
۲۲۳	ناصر خسرو	انگشت مکن رنجه به در کوفتن کس
۲۴۹		آهم که هر سحر زند آتش به سقفِ چرخ
۲۵۸	خاقانی شروانی	ای به حسام نیلگون یافته ملکِ یوسفی
۲۱۴	نظامی گنجوی	ای تنِ تو پاک‌تر از جانِ پاک
۲۸۴		ای چون جهان بنای قدیمِ تو استوار
۱۸۶	اوحدی مراغه‌ای	ای در علم‌خانهء دستور
۲۵۴	مولانا جلال الدین	ای دل تو کجا و ما کجاییم
۲۶۳		ای سرگردن کشان از دستِ قهرت پایمال
۱۴۳		ای شهریارِ وقت و شهنشاہِ روزگار
۱۲۱		ای طایرِ روح خیز و پروازی کن
۲۱۶	مؤلف	ای که امروز از قلموت روضهء جان خرمست
۲۶۳		ای گشته بر معارج اقبال کامجوی
۱۸۷	مؤلف	ای مقدس بهشت مسجد نام
۳۳۳	حافظ شیرازی	ای مگس حضرت سیمرخ نه جولانگه تست
۲۸۷	ظهیر فاریابی	ای همتِ تو ساکنِ آن بقعه کز علو
۳۲۳		ایمن مشو از حادثهء دهرِ بلاجو

۱۲۸	سلمان ساوجی	این دعا راز همه خلق جهان آمین باد
۱۲۳		این زمینی است که منزلگه جانان بودست
۲۰۳	فیض کاشانی	این فسوس دیو در دل‌های کج
۲۸۸،۳۰۳	عبید زاکانی	این کار دولت است کنون تا کرا رسید
۱۹۸		اینجاست حواله گاه سرهای سران
۱۴۸	مؤلف	با لشکر دین کین خود از اعدا کش
۸۷	مؤلف	با من مگو که می کشمت از درم برو
۲۴۱		با نوش نیش باشد و با راحت ابتلا
۲۶۹	مولانا جلال الدین	بار دیگر بایدت جستن ز جو
۲۵۸		باش تا شاخ عدل بر بدهد
۱۸۸		بتم که اسلام حیران کرده اوست
۲۵۹	عمادی روزنی	بحمد الله از شرق تا غرب عالم
۲۶۷	مؤلف	بحمد الله منقح گشت عالم
۲۳۳	نظامی گنجوی	بر افراخت رایت بر افروخت چهر
۳۱۴		بر اوج فلک همت او ساخته منزل
۱۴۵	مکتبی شیرازی	بر پشت وی آسمان نمودی
۳۱۲	مؤلف	بر خاطرت نهفته نماند همین قدر
۱۰۳	کمال الدین مسعود خجندی	بر دربار جلالش نبود جای نشست
۱۱۸		بر سمند همچو عمر اندر مسرت زود رو
۲۸۲	سعدی شیرازی	برو نیکی کن و در دجله انداز

۳۲۶	نظامی گنجوی	بزرگانِ شهر آگهی یافتند
۳۰۵	نظامی گنجوی	بسا دهقان که صد خرمن بکارد
۲۴۲	مؤلف	بشکست از عواصِفِ دورانِ سنانِ دریغ
۳۰۹	ادائی شیرازی	بفرمود گنبدِ سرایی ز خاک
۱۴۶		بلند چون نشود سنگِ آستانهء من
۲۰۳		به احتیاط قدم نه دلا که طرهء یار
۱۶۰	نظامی گنجوی	به الطافِ حق لشکر آرای روم
۹۱		به الماسِ فکرت گهر سفته شد
۱۵۰		به اندیشه باید سوی خصم تاخت
۲۸۶	نظامی گنجوی	به بزم آفتاببست افروخته
۱۸۸	سعدی شیرازی	به پای خویشتن آیند عاشقان به کمندت
۳۱۳		به جان از ناله‌ام خلقی و من از ناله کردن هم
۳۲۴	نظامی گنجوی	به جایی که بدخواه خونی بود
۱۰۷	انوری	به جرم خاک و به گردون نگاه باید کرد
۲۷۵	مؤلف	به جرم عشق بر دارم کش آن گه بند بندم کن
۲۲۲	مؤلف	به جنبِ همتِ جودش چه قدر دارد مال
۲۶۴	حافظ شیرازی	به چشم کرده‌ام ابروی ماه رخساری
۱۸۲		به دورِ عدلِ تو آشفته نیست جز سر زلف
۳۱۵		به دورِ عدلِ تو سوزن روا نمی دارد
۱۹۰	نظامی گنجوی	به رای لشکری را بشکنی پشت

۳۳۴		به روزگار اگر بانگ بر زند سخطت
۱۴۱	نظامی گنجوی	به شهرِ شما گر بلند آفتاب
۸۷	حافظ شیرازی	به صد امید نهادیم درین بادیه پای
۳۳۴		به طالعی که تولا کند بدو تقویم
۱۰۹	انوری	به کلک و رای در ملک آن کنی تو
۳۲۳		به کنج صومعه بر ورد صبح و شام ای شیخ
۲۰۴	حافظ شیرازی	به کوی باده فروشان کسی که ره دانست
۲۹۰	نظامی گنجوی	به هر مدتی گردشِ روزگار
۱۲۴	حافظ شیرازی	به ولای تو که گر بندهء خویشم خوانی
۲۴۶	ظهیر الدین فاریابی	به یادِ ملکِ جوابِ حیاتِ نوش کند
۳۱۱		بهر گامت خدا صد کام بخشد
۱۰۱	حافظ شیرازی	بوی خوشِ تو هر که ز بادِ صبا شنید
۲۴۷	فردوسی	بیا تا همه تن به کشتن دهیم
۲۱۸	فردوسی	بیاراست جشنی که خورشید و ماه
۳۱۰	نظامی گنجوی	بیشتر زانک ریگ در صحراست
۲۵۶	انوری	پادشاهِ جهان که فرمانش
۲۴۳	سعدی شیرازی	پس از مرگِ آن کس نباید گریست
۲۳۶		پی مرکبش فتح را راهبر
۲۰۳		پیش دستی کن که نبود دست پیشین را بدل
۱۸۴	کاتبی نیشابوری	پیش ما آنان که جان آرند بی شک جان برند

۱۳۳	مؤلف	تا زمانست خداوندِ زمان سلطان باد
۲۶۰		تا فلک فیروزه گون باشد بوم از جان مطیع
۸۹	سعدی شیرازی	تا کی آخر چو بنفشه سرِ غفلت در پیش
۱۲۱		تا کی من ازین فسانه خوانی
۲۱۶	مؤلف	تا هست برین طارم فیروزه نما
۲۳۱	انوری	تبارک الله از آن آب سیر آتش فعل
۲۴۰	رشید الدین وطواط	تبارک الله ازین رزمگاهِ هایلِ تو
۲۲۶	مؤلف	تختِ اقبال و تاجِ شاهِ عرب
۱۸۲	اوحدی مراغه‌ای	تخت را استواری از عدلست
۳۳۳		ترا پنجه‌ء شیرِ درنده کو
۲۵۶		ترش رو باش یا بدخو نه شیرین لب که صفراوی
۱۲۹	عطار نیشابوری	تکاور را از پیشِ صف بر انگیخت
۳۱۹		تکاوری که ندارد خبر زمین ز شمس
۳۰۴	نظامی گنجوی	تموزش گلِ کوهساری دهد
۱۰۳	مؤلف	تو آن شاهِ عالی دلی در حسب
۱۱۶		تو خود فرستی و گویی و لیک من دانم
۳۱۹	نظامی گنجوی	تو دین‌پروری خصم تن‌پرور است
۲۲۸	مؤلف	تو گویی اختران لشکر کشیدند
۸۸	نظامی گنجوی	تو مستغنی از هرچه در راه تست
۲۵۳	مؤلف	تیرگیِ شام به پایان رسید

۱۶۴		تیغِ آختگانِ پاک عنصر
۲۴۴		تیغِ تو به صورت ار چه آب تنگ است
۱۴۵		تیغش به فرار برده خرگاه
۲۴۲، ۱۰۵		جان بردن ازان ورطه چه امکان که گرفت است
۲۰۰	نظامی گنجوی	جهان آن ببرد کو بشتابد
۳۰۱		جهان بارهء عز و نگران دل
۲۷۹	شیخ محمود شبستری	جهان چون خط و خال و چشم و ابروست
۲۲۹	نظامی گنجوی	جهان زنده بدین صاحب قرانست
۹۶		جهان گشته از ظلمشان منهدم
۱۱۰		جوانِ جوانبخت دولت ایاب
۲۹۰	حافظ شیرازی	جویارِ ملک را آبِ روان شمشیرِ تست
۹۸	عطار نیشابوری	چمن از دستِ گل پیمانه می خورد
۱۵۰		چنان آن گام زن را تیز دو کرد
۳۲۷	مؤلف	چنان گذشت به رفعت ز چرخ کز کمرش
۳۱۲	نظامی گنجوی	چنین است رسمِ این گذرگاه را
۲۹۹		چه یقین بود کان زمین خراب
۱۲۹		چهار سوی جهان زان تست رو بستان
۱۱۳	مؤلف	چو اسکودر مقرّ شوکت آمد
۱۹۸	مؤلف	چو ایزد ز خاکم بر افلاک برد
۲۶۵	نظامی گنجوی	چو بد کردی مشو ایمن ز آفات

۱۰۵	عطار نیشابوری	چو پیر گشتی و گهوارهء تو آمد گور
۱۴۱		چو تشنه را که حراره به فیض میغ نشیند
۲۲۶		چو خورشید جرم افکند بر جهان
۲۰۶	مؤلف	چو خورشید خاور که افتد به میغ
۳۲۰، ۲۳۴	سعدی شیرازی	چو در قومی یکی بی دانشی کرد
۱۸۰	مؤلف	چو دولت به مهر کار زور آورد
۱۴۲	حافظ شیرازی	چو ذره گرچه حقیرم بین به دولت عشق
۱۰۹		چو رای خرده دان در کار بندد
۱۸۱	مؤلف	چو ساخت منزل عالی خویش قیصر روم
۳۲۳		چو ضرب تیغ تو آوازه در عراق انداخت
۱۵۴	مؤلف	چو فردا در آید به امر خدای
۱۹۹	نظامی گنجوی	چو فردا فشاریم در جنگ پای
۱۷۸	مؤلف	چو کار حلب شد به سامان قرین
۲۸۸	نظامی گنجوی	چو گردون کند گردنی را بلند
۳۱۸	نظامی گنجوی	چو مرغ از پی کوچ بر کش جناح
۲۵۲	نظامی گنجوی	چو مسکین جعد شب را شانه کردند
۳۳۶	حافظ شیرازی	چو مصر و شام گرفتی به تیغ عالم گیر
۱۳۲	عطار نیشابوری	چو مور و چون ملخ چندان حشر بود
۱۶۸	مؤلف	چون بر افروخت فتنهء آتش جنگ
۱۳۴	مؤلف	چون بر کشید دست سحر تیغ ذو الفقار

۲۹۴	نظامی گنجوی	چون جهان زو گرفت فیروزی
۲۰۶		چون راست نیامد غرضت با تقدیر
۲۸۶	مؤلف	چون شد سخن تمام به اسم تو ای امیر
۳۰۷	مؤلف	چون کشور دل ز جور و ظلم محبوب
۲۹۲	نظامی گنجوی	چون موسم حج رسید برخاست
۱۷۵	مؤلف	چون نیست به غیر از تو پناهی همه کس را
۲۵۵	مؤلف	چون نیست جایز در مذهب عشق
۲۷۶	عمر خیام	چون نیست ز هرچه هست جز باد به دست
۱۱۳		حبذا ای نسیم جان پرور
۱۲۵		حریم وصل تو چون کعبه منزلی به صفاست
۲۶۹	مؤلف	حصار همت عالیش ازان رفیع تر است
۲۶۸	مولانا جلال الدین	حلم حق گرچه مداراها کند
۱۰۶		خاک راه توام آن روز که آمد به نظر
۲۱۴	نظامی گنجوی	خاک کف پای تو تاج سرم
۱۰۲		خجسته وزیری که در ربع مسکون
۲۸۶	نظامی گنجوی	خردمند و آهسته و تیزهوش
۳۱۱	عبد الرحمن جامی	خوش آن که ز قید خودپرستی برهیم
۲۶۱	حافظ شیرازی	خوش به جای خویشتن بود این نشست خسروی
۱۹۲	حافظ شیرازی	خیز تا خرقة زاهد به خرابات بریم
۱۱۳		خیز جهان را چو رخ خود بتاب

۲۳۹		خیز که تیغ می زند ترک سپهر تیغ زن
۲۶۲	حافظ شیرازی	دامنِ دوست به صد خونِ دل افتاد به کف
۱۶۲	فردوسی	در آمد ز هر سو ده و دار و گیر
۱۲۷	ظهیر الدین فاریابی	در برگ ریزِ عمرِ عدوِ صرصرِ اجل
۲۴۶	حافظ شیرازی	در سرای مغان رفته بود و آب زده
۱۹۴	مولانا جلال الدین	در طلب زن دایما تو هر دو دست
۲۳۴	حافظ شیرازی	در مذهبِ طریقت خامی نشانِ کفر است
۲۱۵	سلمان ساوجی	در میان خاطرِ آسوده کسی راست که او
۲۲۰		در نامهء سعادتِ خود دردمند عشق
۱۱۶	ظهیر الدین فاریابی	در آن دیار که افکند عدلِ او سایه
۲۶۸	نظامی گنجوی	دریای مصاف گشت جوشان
۱۵۷	نظامی گنجوی	درین پرده یک رشته بی کار نیست
۱۸۷	حافظ شیرازی	درین چمن گلِ بی خار کس نچید آری
۱۹۷	نظامی گنجوی	دست مدار از کمرِ مقبلان
۱۷۲	کمال الدین مسعود خجندی	دگر به زلفِ تو خواهم ز جورِ غمزه گریخت
۲۷۰	عبید زاکانی	دل بدین گنبدِ گردنده منه کین دولاب
۲۱۲	حافظ شیرازی	دل که آینهء شاه است غباری دارد
۸۷		دل و دین را به تو دادیم جوانی بر سر
۱۸۵		دل یافت جدا لذت ازان دیده جدا
۲۲۳		دلا ز جامِ جهان بادهء امان مطلب

۲۰۵	مؤلف	دلیرانِ شیرانِ دشمنِ شکار
۲۳۷	عطار نیشابوری	دو رویه صفدران صف در کشیدند
۱۶۲	نظامی گنجوی	دو لشکر نگویم دو دریای خون
۲۹۷	نظامی گنجوی	دوستی از دشمن معنی محو
۲۰۰		دوستی و دشمنی در هر نهاد
۲۴۵		دوش کز طرهء معنبرِ سام
۱۹۸	حافظ شیرازی	دولت ار مرغِ همایون طلب و سایهء او
۲۸۹	حافظ شیرازی	دولت آن است که بی خونِ دل آید به کنار
۳۱۴	ظهیر فاریابی	ذاتِ تو بر زمین اثرِ عدلِ ایزدست
۱۸۹	حافظ شیرازی	راهمِ مزن به وصفِ زلالِ خضر که من
۲۳۲	سعدی شیرازی	راهی به سوی عاقبتِ خیر می رود
۲۲۳	نظامی گنجوی	رخنه گر ملک سر افکنده به
۱۱۸	مجیر الدین بیلقانی	رسید کوکبهء سعد بر جنیبتِ گل
۳۰۹		رضوان که پرده دارِ حریمِ سعادت است
۲۱۱	مؤلف	رعیت چو با شاه عاصی شود
۱۹۰		رنگی که در ایامِ خزان رنگِ رزان است
۳۰۵		روز سه چار اگر به ضرورت مشوش است
۳۰۸	حافظ شیرازی	روزِ هجران و شبِ فرقتِ یار آخر شد
۱۰۸		رویت به چنین دیده تماشا نتوان کرد
۱۲۲	مؤلف	ز اقبالِ این هر دو سلطانِ دین

۱۴۵	اسدی طوسی	ز بالاش گفتی که در ژرف چاه
۱۸۰	مؤلف	ز بهر آن که نماید ره وفاق به دوست
۲۰۲		ز تو رایت دولت افراختن
۱۵۵	عطار نیشابوری	ز چرخ و سمه رنگ نیل اندود
۲۸۴		ز درک غایت قدرش عنون مدرکه قاصر
۲۹۲		ز راه کعبهء مقصود هرگز رو نگردانم
۲۵۱	ادائی شیرازی	ز رومی هر آن کس که در شهر بود
۱۱۳	مؤلف	ز شرم جود کفش بحر کف به لب آورد
۲۹۸	ظهیر الدین فاریابی	ز صد ملک یکی باشد آن که توفیقش
۲۹۳		ز عدلش جهان آن چنان امن گشت
۱۸۳	نظامی گنجوی	ز فردا و ز دی کس را نشان نیست
۱۲۷	قاضی شمس الدین	ز گردی کز هوای فسق خیزد
۳۱۵	مؤلف	ز لطف تربیت پادشاه بنده نواز
۱۶۷		ز هر سو کشته چندانی بیبوست
۲۵۵		زان قاعده‌های وصل در کوی امید
۲۹۸		زلف وارث سر ز تن برید جلالِ اجل
۱۵۳	انوری	زمام خویش به توفیق او سپرد قضا
۱۹۳	شرف الدین علی یزدی	زمانه چو باد است باد از نخست
۳۱۴		زمانه دامن دوران ز بیم در پیچد
۳۱۴		زمانه دستِ ورا دیده ضامنِ ارزاق

۹۹	مؤلف	زمین شد پر از نره شیران مست
۲۲۷	مؤلف	زمین قرار فلک اقتدار خصم افکن
۱۲۷	عبید زاکانی	زهی تصورِ باطل زهی خیالِ محال
۱۴۳		زیادت ز امواجِ بحرِ محیط
۲۴۸	خاقانی شروانی	زیرِ رکابش نگر حلقه به گوش آفتاب
۲۷۰	خاقانی شروانی	زین تیره جای رو که نهنگست بر گذر
۲۹۶		زین شیوه و نازکی گذر باید کرد
۲۵۴	حافظ شیرازی	ساقی بیا که از مددِ بخت کارساز
۱۲۴	عبد الرحمان جامی	سامعان جمله سر افکنده به پیش
۳۱۶	مؤلف	سبزه زارِ ملک را خرم ز آبِ شرع دان
۲۵۰	فردوسی	سپاهِ شبِ تیره بر دشت و راغ
۲۰۵	اسدی طوسی	سپاهی چو آشفته پیلان مست
۹۵	مؤلف	سپهرِ برّین گشته او را غلاف
۱۷۴	حافظ شیرازی	ستاره [ای] بدرخشید ماهِ مجلس شد
۳۳۲		سحرِ فرعون به نیرنگ خیالی چه کند
۱۳۸	مؤلف	سخن که آن نباشد ز صدق و صواب
۲۰۷		سرِ دشمنانِ تو استغفر الله
۲۴۹		سر فرا پیش کنیزانش نیارست آورید
۱۹۹	نظامی گنجوی	سر کو ز فدا دریغ باشد
۲۴۰	اسدی طوسی	سرِ نیزه در چرخِ مه تاب داد

۱۶۷		سرها و سینه‌ها همه از هم همی شکافت
۱۵۵	مؤلف	سگالش کردن بد خواه دولت
۱۱۵	حافظ شیرازی	سلطانِ ازل گنجِ غمِ عشق به ما داد
۲۶۲	حافظ شیرازی	سلطان و فکرِ لشکر و سودای گنج و مال
۱۷۷	نظامی گنجوی	سنانم چنان ازدها را خورد
۲۱۰	افضل الدین کرمانی	سنگِ جفای آسمان شیشهء بختِ ما شکست
۱۴۴	انوری	سوادِ او به صفت چون پرنده مینا رنگ
۹۱	نظامی گنجوی	سیم را کی بود مثابتِ زر
۱۱۲		شاهِ بحر و بر چو پا در دامنِ کشتی نهاد
۳۰۰		شاه چون عدل کند ملک چنین افزایش
۲۲۱	نظامی گنجوی	شاهِ قوی طالعِ فیروز جنگ
۱۵۰	مؤلف	شاه کو دولتش از عدل مباهی باشد
۲۶۷	مؤلف	شاهها رسید باز به درگاهِ عالیت
۱۷۵	مسعود سعد سلمان	شاهها زمین به قوتِ اقبالِ ملکِ تو
۱۲۵	حافظ شیرازی	شاهها فلک از بزم تو در رقصِ سماع است
۳۱۷		شاهی که غبارِ کفِ پای سگ او را
۲۵۰	ادائی شیرازی	شبی همچو دل‌های ظالم سیاه
۱۲۳	مؤلف	شد آن منزل تازهء دلپذیر
۱۷۷	حافظ شیرازی	شکرِ خدا که هرچه طلب کردم از خدا
۳۱۳	مؤلف	شکوه عزت و قربت اگرچه محبوب است

۳۰۳	نظامی گنجوی	شه چو دریاست بی دروغ و دریغ
۲۷۵	حافظ شیرازی	شهر زانغ و زغن زیبای صید و قید نیست
۲۷۲	نظامی گنجوی	شهری آراسته چو باغ ارم
۳۲۷		شهری چو بهشت در نکویی
۳۲۵	مؤلف	شهری که ز انفاس گل و سنبل باغش
۱۱۷	مؤلف	شهی که بهر رواج مآثر اسلام
۹۰		شوند حلقه به گوشم بتان یغمایی
۲۰۴		شیر گرسنه‌ای که آهو بیند
۲۵۳	نظامی گنجوی	صبح چراغ فلک افروز شد
۲۵۵، ۱۸۸		صد خار را ز بهر گلی آب می دهند
۱۴۴	نظامی گنجوی	صد هزاران گل شکفته درو
۱۷۰	محمی الدین احمد لاهیجی	صدای جغد به گوشم ترانهء عجب است
۱۶۸	مؤلف	صف میمنه آن چنان راست شد
۲۷۸		صور نمای معانی شوی گر آینه وار
۲۹۸	نظامی گنجوی	ضمیرش کاروانسالار غیب است
۲۲۳	نظامی گنجوی	ظالمی کانچنان نماید شور
۲۵۹		عالم از جوّد شاه یافت نصیب
۱۰۸		عروس ملک که مهرش بریده گشت به تیغ
۱۲۰	انوری	عقل داند که چو مهتاب زند دست به تیغ
۱۲۰	فردوسی	عنان بزرگی هر آن کس که جست

۹۷	مؤلف	عنان سوی ملکِ عجم تافت شاه
۲۳۹	مؤلف	غزالی همچو شیر اندر کمین گاه
۱۵۴		غضنفر جوشِ گردونِ گوشِ آهن پوشِ خار اسم
۱۲۱	مؤلف	غوری که در طریقِ حکومت به عصرِ خویش
۲۱۷		فتاده گویی در فرشِ نیلگون که رقص
۲۲۴	عبد الرحمن جامی	فراز و شیبِ ره از رهروانِ گرمِ مپرس
۱۳۵	مؤلف	فرستاد جمعی به درگاهِ شاه
۲۰۲		فرصت غنیمتست درِ جهدِ بر گشای
۱۱۲		فلک ز روی سعادت دهد مرادِ کسان
۱۶۰		قبولِ صحبتِ محمود کی تواند شد
۲۱۳		قدم نهاد قلم تا به قدر شرح کند
۲۷۷		قضا ز ذره خاکم سمِ سمنندش ساخت
۱۵۶	مؤلف	قیصرِ بیژن فکن رستمِ کسری صفت
۲۸۱	حافظ شیرازی	کارِ ملک است آن که تدبیر و تأمل بآیدش
۳۳۳		کجا رود که ز دستِ تو هر کجا که رود
۲۷۰	نظامی گنجوی	کدامین سرو را داد او سر بلندی
۱۷۹	مؤلف	کرد روشن دلِ احباب به نورِ رخِ خویش
۲۰۲		کرده‌ای عزمِ سفرِ عونِ خدا یارِ تو باد
۲۰۲، ۹۱	همام تبریزی	کر دوست یک اشارت و از ما به سر دویدن
۲۲۰	کمال الدین اسماعیل	کسی به گردنِ مقصود دست حلقه کند

۱۷۰		کسی را که بر گشت روز از قضا
۱۹۷		کسی را که بر گشته شد روزگار
۱۴۰		کسی را که گردون کند ارجمند
۹۵	مولانا جلال الدین محمد	کشته شد ظالم جهانی رسته شد
۱۵۱	ازرقی هروی	کلاه گوشهء خورشید چون نمود از دور
۹۰		کمالِ فهم سخن نیست در گدا طبعان
۲۵۱	ادائی شیرازی	کماندارِ رومی هم از هر کمین
۳۱۲		که ریخت تخمِ امانی به کشتزارِ امید
۲۷۵	نظامی گنجوی	که سر سبز باد این همایون درخت
۲۳۸	فردوسی	که شیری نترسد ز یک گله گور
۲۹۹	نظامی گنجوی	کوره‌ای چون تنور از آتش گرم
۳۳۶	نظامی گنجوی	گر او تاج دارد مرا تیغ هست
۱۲۶	مؤلف	گر بنگرد لطافتِ این آب را خضر
۱۲۰	مؤلف	گر به تدبیرِ صوابِ خرد و فکرِ ثواب
۳۱۷	مؤلف	گر به تفویضِ صدارت رتبه‌اش سازی بلند
۹۲	حافظ شیرازی	گر نثارِ قدمِ یارِ گرامی نکنم
۲۳۱	مولانا نظام	گردن چرا نهیم جفای زمانه را
۲۴۴		گریزی به هنگامِ فیروزی است
۱۵۵	نظامی گنجوی	گزارندهء نظمِ این داستان
۳۲۸	مؤلف	گلیست خارِ حصارش چنان محیط شده

۱۹۵	حافظ شیرازی	گلیمِ بختِ کسی را که بافتند سیاه
۱۳۹		گمانِ نیک بر دشمن دریغ است
۱۸۶	شیخ بهایی	گه معتکفِ دیرم و گه ساکنِ مسجد
۲۶۰	نظامی گنجوی	گوزنِ کوه اگر گردن فراز است
۲۹۳	نظامی گنجوی	گوهر به میان زر بر آمیخت
۳۲۶	ظهیر فاریابی	گیتی ز فرّ دولتِ فرمان‌ده جهان
۱۳۶	مؤلف	لباسی که باشد نفاش شعار
۱۳۰		لطیف و دلگشا آب و هوایی
۲۸۷		لطف بر آب سایه احسان گر افکند
۱۰۱	سعدی شیرازی	ما از تو به غیر از تو نداریم تمنا
۸۶	حافظ شیرازی	ما حاصلِ خود بر در میخانه بنهادیم
۳۲۲		ما شیوهء چشم شوخ و سنگت داریم
۹۴	حافظ شیرازی	ما که دادیم دل و دیده به طوفانِ بلا
۱۵۲	مؤلف	مبادا مخفی از اهلِ طریقت
۳۲۵		محاسنِ تو ز اطرای وصف بیرون است
۳۳۱	هلالی جغتایی	محمدِ عربی آبروی هر دو سرا
۲۲۲	نظامی گنجوی	محیط از شرم جودش زیرِ افلاک
۲۹۶		مدتِ عمرِ او تباهی شد
۳۲۲	ظهیر فاریابی	مرا مبشّرِ اقبال بامداد بگاه
۱۸۱		مرادم ز شاهی و فرماندهی

۱۸۸		مژگانِ بتی رخنه در ایمانم کرد
۳۰۷	مؤلف	مسجدی خواهم آن چنان عالی
۲۸۹	کمال الدین اسماعیل	معالی تو برون از تصرفِ اوهام
۲۵۷	حافظ شیرازی	مغنی بساز این نو آیینِ سرود
۲۵۶	مسعود سعد سلمان	ملک را گر قرار خواهی داد
۱۱۲	امیر شاهی سبزواری	منم ز دستِ تو پا بسته در کمنده ارادت
۱۳۷	قاضی عطاء الله	منهی اقبال درین کهنه دیر
۱۱۴	حافظ شیرازی	می نوش و جهان بخش که از زلفِ کمندت
۱۴۱		میانِ ما پس ازین گر پیام خواهد بود
۸۹	سلمان ساوجی	ناامید از فیضِ یزدانی نیم با این همه
۱۳۹	نظامی گنجوی	نیستم من اول بدین کین کمر
۹۰		نذرِ راهِ تو نیم جان دارم
۱۸۶		نشیده‌ای که هرکه بمیرد تمام شد
۳۰۸		نشود امر خیر زود تمام
۱۴۷	انوری	نشود کارِ عالمی به نظام
۸۶	سعدی شیرازی	نگویم نسبتی دارم به نزدیکان درگاهش
۳۲۸		نمودی رخ مکن منع ار سرودِ عشقِ جامی را
۳۰۲		نه آن کرد با مردم از مردمی
۱۱۶	انوری	نه بر زبان گذرانیده‌ام نه در خاطر
۳۳۰	نظامی گنجوی	نه چندان صیدِ گوناگون فکندند

۱۴۶	سعدی شیرازی	نه مطرب که آواز سمّ ستور
۱۲۲	اوحدی مراغه‌ای	نور با جان اگرچه یک رنگ است
۸۸	مؤلف	نی پا که توان به یار همپا بودن
۱۶۲	حافظ شیرازی	هاتفی از گوشهء میخانه دوش
۲۲۶	مؤلف	هدایت قلاوز ظفر یورتچی
۳۰۲	فخر الدین اسعد گرگانی	هر آن کاری که آغازش بود سخت
۱۸۴	مؤلف	هر آن که او به خم زلفِ یار در بند است
۱۰۶	فخر الدین اسعد گرگانی	هر آن کهتر که با مهتر ستیزد
۱۲۲		هر تار ز زلفت سببِ جذبهء عشق است
۳۳۹	مولانا جلال الدین	هر روز به منزلی و هر شب به جایی
۳۰۳	انوری	هر شادی که چرخ ز ما فوت کرده بود
۲۸۱	حافظ شیرازی	هر شب به سیلِ اشک ره خواب می زند
۲۷۳	سعدی شیرازی	هر عیب که سلطان پسندد هنر است
۳۳۵	کمال الدین اسماعیل	هر کو چو روزگار ره غدر می رود
۱۷۶	نظامی گنجوی	هرچه گر آن نام و نشانت دهند
۱۳۱	مؤلف	هرکه از شاهراه بر گردد
۱۷۰	امیر معزی	هرکه با دولت او بست به پیکار کمر
۱۴۸	مؤلف	هرکه خواهد کز شرف با آسمان پهلو زند
۱۴۹	مؤلف	هرکه صدقش ره بدین درگاه داد
۲۹۰	سعدی شیرازی	هرگز حسد نبردم بر منصبی و مالی

۸۷		هزار شکر که سر در خمِ کمنده تو دیدم
۲۵۴		هزار عشوه دهد چرخ هر نفس که یکی
۱۹۲	حافظ شیرازی	هزار نقش بر آید ز کلکِ صنع اما
۱۶۶	مؤلف	هزبرِ عرصهء میدانِ رزم امیرآخور
۱۵۷	مؤلف	هزبرِ معرکهء رزم و لیثِ عرصهء جنگ
۱۵۹	مؤلف	همه به بانگِ تفک هوش برده از مردم
۱۵۹	مؤلف	همه چو لاله کله کج نهاده بر تارک
۳۲۶	سعدی شیرازی	همه عالم نگران تا نظرِ بختِ بلند
۱۵۸	امیر معزی	همه کمانکش و رزم‌آزما و تیرانداز
۲۱۰	فردوسی	همه مرگ راییم پیر و جوان
۱۷۶	فردوسی	هنر در جهان از من آمد پدید
۲۲۴		هوا چون عشقِ جانان گرم بازار
۱۱۹		هوا مسک بار و چمن گل فروش
۱۳۱	مؤلف	هوای سارموساقلو از نسیم طیب اقبالش
۲۳۵، ۲۸۶	نزاری قهستانی	الهی چو بر نیتم آگهی
۱۸۸		هیچ زشتی نیست کو را خوبی همراه نیست
۱۰۹		هیچ نا اهل را مده مدخل
۲۴۹		وای بر آن کس که او را غم کند غمخوارگی
۱۶۱	مؤلف	وزان سو دگر پادشاهِ عرب
۳۲۲	حافظ شیرازی	یا رب اندر کنفِ سایهء آن سرو بلند

۱۵۹	حافظ شیرازی	یا رب این بچهء ترکان چه دلیرند به خون
۳۲۱	حافظ شیرازی	یک حرفِ صوفیانه بگویم اجازت است
۲۰۶	ابو اسحق حلاج اطعمه شیرازی	یکی شربتِ آب از پی بد سگال

فهرست شعرهای عربی

شماره های صفحه	اسم شاعر	مصراع اول
۱۰۵	صالح بن عبد القدوس	[إِذَا وَتَرْتِ إِمْرَةً فَأُخَذَرُ عَدَاوَتَهُ]
۳۰۲		أَحْسِنُ إِلَى تِلْكَ الدِّيَارِ وَأَهْلِهَا
۲۰۸		أَدْبَرَ بِالنُّجُومِ وَلَسْتُ أَدْرِي
۲۷۴		إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَعْرِفْ مَصَالِحَ نَفْسِهِ
۱۴۴	ابن المعتز	إِذَا أَمَكَنْتَ فُرْصَةً فِي الْعَدَا
۱۱۰	المتنبي	إِذَا اهْتَزَّ لِلنَّدَى كَانَ بَحْرًا
۱۶۳		إِذَا جَاءَ مُوسَى بِآيَاتِهِ
۲۱۲	ناصر العتابي	إِذَا دَنَتِ الْمَنَازِلُ زَادَ شَوْقِي
۳۰۰	الصنوبري	أَلْأَرْضُ فَيُرَوِّجُ وَالْحَوْ لَوْلُؤَةٌ
۱۷۴		أُمُّ الصَّدَاةِ أُمُّ جُمُعَةِ الْوَلَدِ
۱۷۴	علي بن أبي طالب	إِنَّ الْمَكَارِمَ أَخْلَاقٌ مُظْهِرَةٌ
۲۶۶	قَعْنَبُ بْنُ ضَمْرَةَ	إِنْ يَسْمَعُوا هَيْعَةً طَارُوا بِهَا فَرِحَا
۱۷۷	علي بن أبي طالب	أَنَا الصَّقْرُ الَّذِي حُدِّثْتُ عَنْهُ
۱۹۶		انذارنا بِالْحَرْبِ حُجَّتُنَا
۱۹۴	أبي الحسن علي بن محمد التهامي	أَهْتَرْتُ عِنْدَ تَمَنِّي وَصَلَهَا طَرِبًا
۲۰۵	علي بن أبي طالب	أَيُّ يَوْمَيْنِ مِنَ الْمَوْتِ أَفْرُ
۱۶۳	مؤلف	ايا غورى لقد جمعت جيشاً
۲۱۳		أَيَا قُدْسُ أَمَالِي وَأَقْصَى مَا رِي

١١٢		بأَحْسَنِ اِخْوَالٍ وَأَسْعَدِ سَاعَةٍ
٢٢٦	الطغرائى	بِعَزِيمَةٍ لَوْ أَنَّ هَبَّتْهَا
٢٤١	المرتضى الشيرازى	بِقَدْرِ الصُّعُودِ يَكُونُ الْهُبُوطُ
٣٠٠		بِمَقْدَمِ مَيْمُونِ النَّقِيبَةِ أَصْبَحَتْ
٣٠٨	ابو العلاء المعرى	بَنَى مِنْ جَوْهَرِ الْعُلَيَاءِ بَيْتاً
٣٢٥	أبو بكر بن حجة الحموي	بِوَادِي حَمَاةِ الشَّامِ مِنْ أَيْمَنِ الشَّطِّ
١٩٤		النَّاجِ لِلْفَرْقِ وَالْخَلْخَالِ لِلْقَدَمِ
٩٠		تُرُودِ مِنَ الْآيَّامِ خَيْرًا فَإِنَّهُ
٢٩٣		تَشْرَفَ كَعْبَةُ الْحُجَّاجِ قَدَمًا
٢٧٠		تَمَنَيْتُ أَنْ تَخْطَى حَيَوَةَ شَهِيَّةٍ
١٧٢		خَلَّتْ حَلْبُ مِنْ بَأْسِهِمْ وَقُلُوبِهِمْ
١٤٥	البحترى	دَنُوتٌ تَوَاضَعًا وَسَمَوَتْ مَجْدًا
٢٣٨		رِجَالٌ وَلَكِنْ كَالْجِبَالِ مُتُونُهُمْ
٢٦٣		سَرِيرُكَ عِزُّ الْعَرْشِ لَا زَالَ عَالِيًا
١٦٤	هادى عليه السلام	سَلِ الْخَلِيفَةَ إِذْ وَافَتْ مَنِيَّتَهُ
٣٢٤		سَلَامٌ عَلَى أَرْضٍ وَمَنْ حَلَّ بِالْحَمَى
١٦٦	عمارة بن الوليد	السَّيْفُ وَالخَنْجَرُ رِيحَانُنَا
١٠٥		سُيُوفٌ حَدَادٌ يَا لَوْىُ بِنِ عَالِبِ
١٥٠		شَاوِرُ صَدِيقِكَ فِي الْخَفِيِّ الْمَشْكِلي
٢١٣		الشَّمْسُ يَكْبُرُ عَنْ حَلٍّ وَعَنْ خِلَالِ

١٠٨		صَلَاحُ الْعِبَادِ وَرُشْدُ الْأُمَمِ
٢٨٣	عبد الرحيم العباسي	عَجِبْتُ لِفُلْكِ بَيْنَ بَحْرَيْنِ قَدْ جَرَتْ
٩٦	هدبة بن خشرم	عَسَى الْهَمُّ الَّذِي أَمْسَيْتَ فِيهِ
٨٩		عِظَامُ خَلِّكَ تَحْتَ التُّرَابِ بِالْيَةِ
٨٨		عَلَى السَّعَى فِي طَلَبِ الْمَعَالِي
٢٦٦		عَلَيْكَ بِهَذَا السَّيْفِ يَقْضِي دُيُونَهُ
١٣٥		فَاخْتَرْنَا فَأَيُّهُمَا تَهَوَّاهُ مُنْقَلِبُ
١٥١	النابعة الذبياني	فَإِنَّكَ شَمْسٌ وَالْمُلُوكُ كَوَاكِبُ
١١١		فَتَى مُطَلِّقُ الْكَفَّيْنِ بِالْجُودِ وَالنَّدَا
٩٣		فَرُبَّ سَاعٍ وَمِنْهُ الْفَوْزُ فِي هَرَبٍ
٢٣٩		فَسَارُوا وَيَهْتَضُ آجَالُهُمْ
١٩٦		فَلَمْ نُجَلِّ مِنْ أَسْمَائِنَا عُودَ مِنبَرٍ
١٧٩		فِي سَاعَةٍ سَجَدَتْ لِيُؤْمِنَ سُعُودِهَا
١٣٦		فَقَضَى اللَّهُ أَنَّ الْبَغْيَ يَصْرَعُ أَهْلَهُ
١٥٤	تاج الدولة أبو الحسين أحمد	كَتَائِبُهُ يَلُوحُ النَّصْرُ فِيهَا
	بن عضد الدولة	
٣١٨	المتنبي	لَا يَسْلَمُ الشَّرْفُ الرَّفِيعُ مِنَ الْأَدَى
١٦٦	ليلي الأخيلية	لَعَمْرِكَ مَا بِالْمَوْتِ عَارٌ عَلَى الْفَتَى
٢٤٦	الصفى الحلبي	لِلَّهِ قَاهِرَةٌ الْمُعِزُّ فَإِنَّهَا
١٩١		لَهُ هِمَّةٌ لَا مُنْتَهَا لِكِبَارِهَا

٢٢٢		لَهُ هِمَمٌ لَا مُنْتَهَا لِكِبَارِهَا
٩٧	علي بن الحسن الباخري السنجي	لَيْسَ الشَّتَاءُ مِنَ الْجَلِيدِ جُلُودًا
٢٨٢	المتنبي	مَا كُلُّ مَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ
١٤٠	عبد الله بن محمد بن عيينة	مَا لَا يَكُونُ فَلَا يَكُونُ بِحِيلَةٍ
١٤٧	امرؤ القيس	مَفْرُ مَكْرٍ مُدْبِرٍ مُقْبِلٍ مَعًا
٩٣		النَّصْرُ لَيْسَ بِأَجْنَادٍ مُجَنَّدَةٍ
٢٠٩	ابن الرومي	وَإِخْوَانٌ حَسِبْتُهُمْ دُرُوعًا
٢٧٤	علي بن أبي طالب	وَكَثُرَ آمَالِ النَّفُوسِ كَوَادِبُ
٢٤٣		وَإِنَّ حَيَوَةَ الْمَرْءِ بَعْدَ عَدْوِهِ
٢٤٩		وَإِنِّي اسْتَحَقُّ وَذَاكَ حَقِّي
٢٤٧		وَبَلَدَةٌ مِنْ بِلَادِ الْعَرَبِ طَيِّبَةٌ
١١١	البحثري	وَجَدْتُ نَفْسَكَ مِنْ نَفْسِي بِمَنْزِلَةٍ
١٠٧		وَعُرس العلي لا تستباح نكاحها
١٣٠	أبي العباس الضبي	وَقُورٌ إِذَا خَلَّتْهُ وَطِبَاعُهُ
٣١٣		وَكَلْتُ إِلَى مَوْلَايَ أَمْرِي رَاضِيًا
١٧٣	لبيد بن ربيعة العامري	وَلَا الْمَالُ وَالْأَهْلُونَ إِلَّا وَدِيعَةٌ
١٩٣		وَلَا تَفْعُدَنَّ تُفْضِي الْجُفُونَ عَلَى الْعِدَا
٢٥٤		وَلَا زَالَ هَذَا الدَّهْرُ أَفْنَى وَأَسْرَفًا
١٥٣	أبو الفتح بستي	وَلِلتَّادِيْبِيرِ فُرْسَانٌ إِذَا رَكَضُوا
٢٠٦		وَلِلْمَرْءِ أَحْوَالٌ وَلِلْحَالِ فُرْصَةٌ

١٠٧	محمد بن هانى الأندلسى	ولم يمجّد الإنسانَ إلاّ ابنَ سعيه
٢٥٩		وَمَا الْفَضْلُ إِلَّا خَاتَمٌ أَنْتَ فَصُّهُ
٢٧٥	المتنبى	وَوَضِعَ النَّدى فى مَوْضِعِ السَّيْفِ بِالْعَلَى
٢٠١		وَيَضِيقُ عَنْهُ الْجُوَّ حَتَّى لَوْ جَرَتْ
١٠٥		يَا ذَا الَّذِى رَكِبَ الْفَسَادَ وَعِنْدَهُ
٢٩٤		يَا رَاكِبًا تَحْوَى الْحِجَارِ مَيْمَمًا
٣٢٨		يَدُورُ السَّمَوَاتُ مِنْ دُونِهِ
٢٣٨	المتنبى	يُدِيرُ بِأَطْرَافِ الرِّمَاحِ عَلَيْهِم
١٠٨	المتنبى	يُرَادُ مِنَ الْقَلْبِ نَسْيَانُكُمْ
٢٥٧		يَكُونُ الدَّهْرُ مَطْوَعًا دُلُولًا

فهرستِ اسامي اشخاص و كتب و اماكن

ابراهيم..... 218, 291, 306	اتراك 105, 180, 205, 208, 212, 292, 304, 336
ابراهيم الخليل..... 219	
ابراهيم نبى..... 301	احمد آقا 165
ابرك وزير..... 236	احمد آقاى 266
ابن الشحنة قاضى القضاة خنى 264	احمد بيگ قراجه پاشا..... 100, 147
ابن الشحنة نجف 265	احمد پاشاى هرسك زاده..... 108
ابن بقر..... 224	اداليه 161
ابن حبش..... 200	ادرنه..... 87, 92, 97, 98, 338
ابن حرفوش 180, 191, 334	ادريس نبى 284
ابن حنش ... 180, 191, 331, 332, 334	آدم .. 193, 216, 219, 226, 234, 316
ابن خالد 224	ادهم باصره 303
ابن سعيد 191, 200	آذربايجان 102, 336
ابن سليمان 160	ارزنجان 94, 317
ابن فرفور 183, 308	ارغنون 130
ابن يمين 241	ارم .. 91, 119, 122, 131, 229, 240,
ابو ابراهيم 221	272, 273, 282, 313, 326, 336,
ابو ابراهيم اسحق بن ابراهيم بن احمد بن محمد	354, 374
بن كامل التدمرى..... 218	اركماس 236
أبو بكر بن حجة الحموي 324	ازبك مكحل..... 237
ابو حذيفة 219	استرآباد..... 94
ابو عبيدهء جراح..... 186	اسحق 219
ابو هريره 215	اسحق النبى 219
أبى العباس الضبى 130	اسدود 215
	اسطنبول 87, 98, 338

اسلام, 95, 110, 117, 157, 172, 182,	افریدون 171
186, 188, 216, 234, 291, 292,	اقلیدس 308
293, 300, 306, 307, 316, 342,	البستان 104, 129, 131, 132, 133
354	الحافظ بن عساکر 219
اسلامیہ 290	الصنوبری 300
اسلمی 246	الفحامة 235
اسمعیل 219	القاضی ابی عمر وعثمان بن جعفر بن شاذان 219
اسمعیلیہ 138	المحقق الدوانی 298
اسکندر 165, 164, 152, 114, 106, 103,	ام الحسن 223, 224
اسکندر بیگ اوراناز اغلی 200, 204	امّ الدینار 270, 272
اسکندر ذی القرنین 278	أموی 304
اسکندر فیلقوس 278	امیر اصلان ابن بوداق 160
اسکندریہ .., 279, 278, 277, 207, 205,	امیر صدر الدین محمد 90
283	اناطولی ... , 179, 173, 172, 157, 104,
اسکودر 113, 347	181, 214, 226, 245, 257, 264,
آصف 102, 108, 227, 236	265, 268, 295, 304, 337
اطنیہ 138	انبابة 272
اعجام . 336, 322, 320, 304, 295, 87,	انس بای 236
اعراب 152, 161, 180, 181, 191,	انطاکیہ 328, 330
200, 201, 202, 203, 205, 208,	اوحد الدین کرمانی 182
209, 210, 212, 224, 230, 243,	ایاز بیگ 104, 159, 251
251, 264, 266, 267, 271, 288,	ایاس بیگ 228
292, 293, 294, 302, 304, 305,	آیدین ایلی 204
331, 334	ایران ... , 139, 107, 103, 102, 97, 93,
اغرلو 276	258, 295, 315, 317, 318, 320,
اغزی وار بیگ 94	335, 336
افریقہ 258	ایلیا 219

142	اكل	316	بنی عدنان
223, 224	بئر عبد	200, 203, 205, 224, 243	بنی عطا
275	باب ذویله	87, 137, 198, 220, 255	بهرام
140	باطنیّه	134	بهسنی
204	بالی بیگ	156	بهمن
137, 195	بایزید	116	بورسا
154	بایندریه	117	بورسی
95	بایبرد	153, 170, 184, 243, 323	بو قلمون
254	بخشی بای	248, 260, 272	بولاق
272	بدخشان	186, 291, 293	بیت الله الحرام
320	بدخشیه	233	بیت الله الحرام
266	برجیس	89, 305, 331	بیروت
94	بردع	132, 156	بیژن
325	برنا	142	پیر محمد بیگ
170	برهن	108, 337	پیر محمد پاشا
225, 231, 232	بركة الحاج	115, 335, 336	تبریز
265, 266, 267	بركة الحبش	121, 144, 223, 243, 329	تتار
210	بركهء طبریه	152, 159, 173, 217, 243, 249	ترکان
293	بطحا	361	
334	بعلبک	160	تمراز
94, 335	بغداد	103, 139, 295	توران
224, 296	بلیس	258	تونس
168	بلغار	236	تینی بیگ
194, 206, 238, 304	بنات النعش	204	تکلو
200, 203	بنی ابراهیم	238, 271, 323	ثریا
264	بنی بقر	186	جامع بنی امیّه
200, 203, 205, 224, 243 ..	بنی سوالم	237	جان پولاد موتر

جانبردی غزالی 160, 202, 216, 236,
238, 243, 259, 301

جاهلیّه 186, 300

جبرئیل 272

جبلِ عاصی 324

جده 179, 293

جراکسه ... 143, 173, 200, 247, 264,
268, 275, 276, 277, 282, 285,
331

جرجان 94

جرکس 236, 256

جرکسیه 115, 120, 160, 209, 243,
247, 270, 288

جزیره 142

جسرِ یعقوب 208

جعفر آقا 281

جلحولیّه 210

جم 103, 215, 253, 261, 313

جمشید 98, 128, 139, 177, 215,
267, 321

جندی 153, 204, 251

جوزا 95, 158

جولکه 143

جیحون 227, 256, 339

جیزه 267, 268, 284

چالدران 93, 95, 126

چراکس 161

چراکسه .. 120, 172, 175, 179, 180,
182, 191, 230, 233, 243, 249,
251, 264, 276

چگل 188

چمشگزک 142

چمشگزک 95

چولکه 132, 134

چین 188, 229, 264, 328

حاجی بن الناصر محمد بن قلاوون الکردی 276

حبش 229

حبیب نجّار 330

حج 100, 233, 292, 348

حجاز 124, 136, 233, 291, 293

حُجج 203

حجر الاسود 291, 294

حدیثه 337

حرمین شریفین 100, 115, 177, 202,
211, 233, 293, 294

حسام پاشا . 172, 191, 212, 218, 221

حسن آقای 271

حسین بن علی 320

حسین بیگ 94

حسن کیف 142

حضرت خلیل 217, 221

حضرت مولانا 164

حلب .. 90, 92, 114, 115, 116, 129,
134, 135, 141, 143, 160, 169,

171, 172, 173, 175, 177, 178, 182, 191, 197, 229, 274, 305, 317, 323, 325, 326, 327, 330, 333, 336, 347, 363	خیر ولید بن عبد الملک..... 186
129, 175, 179, 305, 324 حمص	داراب 152, 156
129, 160, 175, 178, 179, حمی	داود نبی 171
305, 310, 323, 324, 325, 333	داودی 124, 272
149 حوران	دجله 282, 343
171 حولان	درنده 134, 345
338 حیدر چلبی	دُرَنه داغی 133
186 خالد بن ولید	دماوند 94
210 خان لَجُون	دمشق 180, 181, 182, 185, 188,
221, 223, 299 خان یونس	189, 202, 274, 280, 303, 304,
224, 226 خانکی	308, 309, 331
205 خدابردی	دهیشه 261
272, 336 خراسان	دوادار 194, 223, 224, 236
125, 126, 189, 315 خضر	دوزخدره 144, 146, 148, 149
243, 246, 329 خطا	دولت بای 205, 236
246 خطایی	دوکری 134
226, 296, 298 خطّاره	دیاریک 94, 95, 121, 126, 127, 135,
94 خلفا بیگ	142, 143, 165, 173, 229, 317
293 خلیج افرنج	دیاریکر 272, 281, 335, 337
88, 104 خلیج قسطنطنیه	رأس العین 334
179 خواجه مصلح الدین	ریقہ 219
151, 152 خورشید چایری	رتنا 325
160, 168, 175, 181, 236, .. خیر بیگ	رستم 108, 132, 156
245, 285, 288, 302	رماحیه 94
	رمضان اغلی 227, 241
	رمله 200, 201, 210, 211, 215, 216,
	302

- 272رقمانی
- 236روزمک ناشف
- 91, 93, 110, 119, 122, 123, روم
138, 160, 178, 181, 193, 197,
204, 205, 229, 251, 267, 273,
274, 280, 281, 289, 290, 302,
304, 313, 316, 317, 318, 325,
337, 343, 347
- 100, 104, 157, 165, 166, ... روم ایلی
173, 179, 204, 205, 214, 227,
228, 256, 268, 271, 307, 337
- 121, 143, 152, 155, 168, 172, رومی
199, 239, 243, 251, 351, 356
- 225, 235, 248.....ریدانیه
- 240, 273, 313.....زحل
- 203, 223زعقه
- 114, 194, 231, 289.....زلیخای
- 106, 133زمانتو
- 98, 295.....زمهریر
- 143, 151زنگبار
- 95, 128, 149, 159, 161, 205, , زهره .
216, 220, 243, 246
- 100, 147, 214, 307.....زیرک زاده
- 157, 337زینل پاشا
- 219ساره
- 131, 360سارموساقلو
- 225سامری
- 94.....ساوجبلاغ
- 129, 264سبا
- 273سدّ سکندری
- 94.....سردار بیگ
- 208سعسه
- 168سقسین
- 137, 261سلطان قایتبای
- 319سلطان محمد بهادر خان
- 161سلیم بیگ رمضان اغلی
- 102, 110, 111, 178, 184, , سلیمان ...
227, 236, 281
- 186سلیمان بن عبد الملک المروانی
- 171سلیمان بن هشام المروانی
- 284سنان بن مثلشل
- 212, 268سنان بیگ
- 102, 129, 132, 157, 158, , سنان پاشا
177, 191, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 205, 210, 215, 216,
220, 226, 228, 236, 239, 243,
256, 265, 301
- 90, 180, 206, 327سهها
- 151, 168سهیل
- 143, 160, 236.....سودون
- 160, 167سودون العجمی
- 236سودون امیر کبیر
- 245سودون دواداری امیر کبیر
- 165سییا

- 160, 168 سیبای
- 183 سید کمال الدین المفتی الحسینی
- 173 سیدی چلبی
- 94 سیّد عبد الباقي
- 94 سیّد محمد کمّونه
- 237 شادی بیگ
- 92, 103, 104, 114, 115, 116, . شام .
- 125, 133, 134, 138, 141, 148,
- 152, 155, 160, 161, 165, 168,
- 169, 170, 171, 172, 176, 177,
- 178, 179, 180, 181, 182, 191,
- 193, 194, 197, 206, 207, 208,
- 230, 231, 236, 253, 274, 280,
- 294, 297, 303, 305, 307, 308,
- 310, 313, 314, 317, 320, 322,
- 323, 331, 333, 334, 335, 336,
- 344, 346, 348
- 315, 316 شاه چلبی فناری
- 142 شاه علی بیگ
- 155, 193, 194, 207, 247 شراکسه
- 193, 352 شرف الدین علی یزدی
- 124 شمس الدین محمد اصفهانی
- 110 شمس بیگ
- 214 شیخ ابو اللطف
- 214 شیخ محمد بن جمعة
- 170 شیخ محی الدین احمد لاهیجی
- 162 شیخ نظامی
- 250, 254 شیخونیه
- 94 صارو پیری
- 320 صارو شیخ
- 219 صالح
- 105 صالح بن عبد القدّوس
- 225, 298, 299, 306 صالحیّه
- 299 صالحیّه
- 224 صالحیه
- 213, 214 صخرهء صمّا
- 261, 264, 288 صعید
- 160, 200, 201, 205, 216, 302
- 329 صکصونی
- 160 طرابای
- 160, 305 طرابلوس
- 152, 278 طور
- 236 طوقطبای
- 193, 194, 195, 198, 199, طومان بای
- 200, 201, 202, 209, 236, 238,
- 243, 244, 248, 249, 252, 254,
- 261, 264, 265, 267, 268, 269,
- 271, 272, 273, 274, 275
- 169, 278, 280 عاد
- 244 عادلیّه
- 182, 306, 311 عارف صمدانی
- 337 عانه
- 290 عباسیّه
- 283 عبد الرحیم العباسی

- عطيه 200, 203, 205, 224
- علاء الدوله 104
- علان دوادار كبير 236
- على آقاي 241, 305
- على بن ابى طالب 174, 208, 242
- على بيگ 184, 227
- على بيگ دورغود اغلى 160
- على بيگ شهسوار .. 119, 150, 151, 156
- على بيگ شهسوار اغلى 106, 168, 268
- عمادى زوزنى 258
- عمار بن الوليد 167
- عمار بن الساجى 219
- عميق ايلى 328, 329
- عتاب 134, 148, 149, 151
- عيسى 99, 109, 329
- عيسى بيگ اغلى 200, 204
- عيسى مريم 109
- عين القصب 324
- غزالى 201, 203, 204, 205, 206, 210, 239, 241, 243, 257, 259, 301, 302, 303, 334
- غزه 193, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 210, 215, 216, 219, 221, 236, 298, 299, 300, 302
- غزنه 303
- غضنفر فيروز جنگ شمس الدين محمد بيگ . 127
- غوريه 115, 276
- عبد الرحيم العباسى الشامى 276
- عبد الرزاق بيگ 155, 160
- عبد السلام 261
- عبد الله بن سَلام 218
- عبد الله بن عمر بن العاصى 280
- عبيد الله چلبى 173
- عثمانيه 137, 337
- عثمانى 157, 250, 304, 307, 315, 331
- عجم .. 93, 97, 100, 101, 104, 115, 119, 120, 121, 124, 126, 136, 137, 168, 191, 197, 229, 245, 281, 315, 316, 317, 323, 326, 333, 335, 355
- عدتيه 320
- عراق 102, 119, 124, 135, 136, 317, 322, 335, 336, 347
- عرب 90, 91, 92, 100, 114, 115, 120, 134, 137, 161, 164, 168, 175, 177, 179, 191, 211, 220, 225, 233, 256, 277, 290, 315, 316, 317, 320, 326, 335, 336, 345, 361
- عريگرد 320
- عريش 203, 223, 288
- عسقلان 300
- عطارد 110, 153, 160, 191

100, 114, 119, 120, 121, غوری
 129, 135, 136, 138, 139, 143,
 147, 148, 149, 151, 152, 156,
 160, 162, 163, 164, 165, 168,
 169, 170, 172, 184, 197, 229,
 261, 362
 226, 227, 276, 300, 335 فارس
 203 فارعه
 300 فاطمة البتول
 102, 104, 134, 135, 142, 143, فرات
 336
 154, 155 فرحشاد بیگ
 169, 269, 282, 332, 352 فرعون
 139 فِرْعَوْنُ
 199, 225, 269, 279 فرعونى
 165, 204 فرهاد بیگ
 257, 268, 269, 337 فرهاد پاشا
 178, 253 فریدون
 241 فلورینه
 319, 320 قابون
 177, 179, 180, 324 قاره
 142 قاسم بیگ
 179 قاسم شروانى
 127 قاضى شمس الدين
 138 قاضى عطاء الله
 210 قاقون
 284 قاموس اللغة

236 قانصو کرد
 160 قانصوا بن لوق
 245 قانصوه فاجر قانصو
 115, 133, 141, 192, 194, 195, قاهره
 200, 207, 209, 220, 224, 225,
 249, 257, 263, 264, 266, 272,
 274, 276, 281, 283, 284, 285,
 290, 293, 296, 297, 313, 331
 305 قبروس
 216 قبروسیه
 287 قبهء حضرا
 200, 204, 214, 216, 218, 302, قدس
 363
 336 قراباغ
 173, 336 قراجہ پاشا
 200 قراجہء طرابی
 94, 126, 128 قراحان
 304 قرامان
 128, 129 قرقیقکار
 300, 316 قریش
 309 قریه التل
 324 قریه رستین
 309 قریه مُنّین
 309 قریهء حرستان الزيتون
 309 قریهء عذرا
 324 قریهء نَبک
 94 قزل اغاج

102, 142, 320.....قزلباشيته	محمد بيگ 130, 142, 200, 204, 333,
94.....قزوين	334
99, 102, 106, 195, 197, ... قسطنطينيه	محمد بيگ استادجلو 94.....
263, 279, 280, 281, 283, 290,	محمد چلبى 172, 181, 191, 245, 265,
313, 338	295, 337
324قصيره	محمد خان 94.....
223قطيه	محمد خان استادجلو 126
324قطيفه	محمود 147, 159, 160, 179, 217,
265قَعْنَب بن ضَمْرَة	227, 255
134قلعة الروم	محمود آقا 268
236قنصو	محمود سبكتگين 160
208قنطره	محي الدين محمد عربى 311
208قنيطره	مدينه 250, 258
333قورخمس بيگ	مرج دابق 91, 156, 194, 196
119, 121, 123, 128, 304قونيه	مرجدابق .. 151, 152, 170, 171, 172,
134گرگر	197, 229, 230, 336, 338
94.....گنجه	مرعاش 104
129, 149, 172, 325, 330. گوك ميدان.	مريخ 159, 167, 240, 319.....
171گوك ميدان	مسجد اقصى 210, 212, 213.....
105لُؤَيُّ بنُ غَلَبٍ	مشنا 134
272ماردين	مشتري ... 110, 113, 128, 148, 149,
236ماماى	184, 246, 266
103, 328مانى	مصر 100, 138, 141, 143, 152, 160,
243مجد همگر	165, 167, 172, 177, 180, 190,
86, 121, 197, 313محمد	191, 192, 193, 194, 195, 197,
219محمد بن احمد النّحوى	198, 199, 200, 202, 207, 220,
	224, 225, 230, 231, 236, 242,

243, 245, 247, 248, 249, 257, 260, 263, 264, 265, 274, 275, 276, 281, 283, 285, 286, 288, 290, 293, 294, 296, 297, 302, 305, 313, 331, 335, 348, 374	ناھید 142, 158, 212, 266
208, 210, 219..... مصریہ	نصیریہ 331
133, 158, 161, 168, 172, مصری	نعمة الله ولي 94.....
185, 239, 245	نور علی 94.....
139, 197 مصطفی	نوشروان 171
226, 227, 267, 269, مصطفی پاشا	نیشابوریہ 320
271, 337	نیل .. 94, 136, 147, 148, 155, 199, 224, 225, 246, 248, 250, 256, 264, 267, 269, 270, 272, 279, 351
268 مصطفی پاشای	هدبة بن حشرم 96
264 مصلح الدین آقا	هرات 94, 102
219 مقاتل بن سلیمان	هرمان 283, 284
184 مقدادی	هند 258
134, 135, 143..... ملاطیہ	هندو 297
201 ملك الظاهر	هندوستان 141
142 ملك خلیلا	هندی 204, 272, 335
109, 164, 225..... موسی	هنساویہ 261
109 موسی عمران	هود 219
336 موقان	هیقل اغلی 281
94..... موقانات	وسطانیہ 248
250, 308..... مولانا ادائی	وهب ابن منبّه 218
135, 143..... مولانا روانی	یاجوج 293, 323
218 میثر الغرام و خلاصة الكلام	یثرب 152, 293
258 مکّه	یخشی بای 205, 245
200, 203, 302..... نابلوس	یزد 94
	یزدیہ 320

219	يعقوب	94.....	كرمان
152, 168, 187, 258, 261, 293, 300, 340	بن	320	كرماتيّه
115, 116	ينكيشهر	302	گرک
92, 158, 185, 208, 219, 242, 243, 245, 264, 289	يوسف	125, 291, 293, 321, 348	كعبه
245	يوسفِ ناصري	95, 317.....	كماخ
148, 241	يونس بيگ	174, 214.....	كمال پاشا اغلى
158, 184, 191, 212, 218, 228, 236, 244, 245, 251, 252, 255, 265, 296, 297	يونس پاشا	173	كمال چلبى
134	كاخته	133	كهف
258	كالكوت	117, 118.....	كوتاهيه
236	كرتاي	134	كوفى
264, 295, 320.....	كرىلا	158, 165, 204, 280, 284	كوه بيستون
		94, 113, 118, 122, 125, 131, 132, 156, 207, 231, 253, 280, 315, 317	كيوان
		237	يخسى باى

فهرست آیات قرآن و احادیث

فهرست آیات

آیه	سوره-شماره آیه	شماره های صفحه
أَدْرَكَهُ الْعَرْقُ	۹۰\۱۰	۲۶۹
ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ	۱۲۵\۱۶	۱۹۵
إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ	۶۱\۱۶	۲۷۶
ازجعی	۲۸\۸۹	۳۱۲
أَرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا	۴۲\۳۸	۱۲۵
إِزْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ	۸-۷\۸۹	۳۲۷
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ	۲۴\۲۵	۹۹
اقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ	۵\۹	۱۱۰
أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي	۳۱\۳۱	۲۸۲
أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ	۵۱\۴۳	۱۹۹
أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ	۶۲\۲۷	۲۳۴
إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ	۱۱۴\۱۱	۱۹۵
إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنْ	۱۱۱\۹	۱۵۷
إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ	۲۴۷\۲	۳۱۶
إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ	۱۱\۱۳	۲۳۴

١٣٧	٣٤\٢٧	إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا
٢٩٢	٩٧-٩٦\٣	إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ
٢٧٩	٤١\٢٩	إِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ
٢٨٦	٢٦\٢٨	إِنَّ خَيْرَ مَنْ اسْتَأْجَرْتَ
١٤١	٣٧\٥٠	إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ
٢٧٥	٤٤\٢٤	إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً
١١٩	٥٥\٣٨	إِنَّ لِلطَّاغِيْنَ
٢٧٥	٥١\٦٨	إِنْ يَكَادُ
١٨٥	٧٨\٣٦	أَنَا أَحْيَى الْعِظَامِ
١٨٩	١٤\٢٠	أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا
٢٨٦	٢٦\٣٨	إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ
٣١٣	١٥٦\٢	إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
٣١٦	٢٨\٣٥	إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ
١١١	٣٠\٢٧	إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ
١٠٤	٧\٢٧	إِنِّي آنَسْتُ نَارًا
٢٧٩	٩٦\١٨	أَتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ
٣٣٦	٢٢\٣١	بِعُرْوَةِ الْوُثْقَى
٢٨٣	٢\١٣	بِعَيْرٍ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا
١٩٦	٣٠\٤٢	بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ
١٢٥	٤٦\٣٧	بَيْضَاءَ لَدَّةٍ

٢٠٧	١٠٦٧	تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ
١٩٣	٢٦١٣	تَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ
٢٩١	٢٦١٣	تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ
٢١٢	٨١١١٧	جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ
١٠٦	٧٨١٢٢	جَاهِدُوا فِي اللَّهِ
٢١١	٤٠١٤٢	جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا
١٩٩، ١٢٨	٢٥١٢	جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ
٢٤٧	٧٦١٢٠	جَنَاتٍ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ
٣١٢	٥٠١٣٨	جَنَاتٍ عَدْنٍ مُفْتَحَةً لَهُمْ
٢٢٩	٢١١٢٠	خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا
٢٨٩	٤١٦٢	ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ
٩٦	١٢١٤٤	رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا
١٨٦	٣٧١٢٤	رِجَالًا لَا نُلْهِهِمْ
١١٠	٣٠١٣٨	سُلَيْمَانَ نِعَمَ الْعَبْدِ
١٠٤	٣٥١٢٨	سَنَسْنُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ
٩٢	٦٩١٢	صَفْرَاءُ فَاقْعِ
١٩٤	٧٤١١٥	عَالِيَهَا سَافِلَهَا
١٣٧	٩٥١٥	عَفَا اللَّهُ عَمَّا
٢٠٩، ١٦٧	٢٦١٦٧	الْعِلْمِ عِنْدَ اللَّهِ
٢٠٨	٤١٥٥	عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

١٢٥	٦\٧٦	عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ
٢٧٦	١١٩\١٧	عُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا
٢٥٤	٢٤\٢	فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا
١١٧	٢٦\٣٨	فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ
٣٢٩	٢\٥	فَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا
٣٣٦	١٥٩\١٣	فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ
٩٢	١٥٢\٢	فَادْكُرُونِي أَدْكُرْكُمْ
٢١٨	١٤٨\١٢	فَاسْتَبِشُوا الْخَيْرَاتِ
٢٣٥	١٩٥\١٣	فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ
٩٢	١١٢\١١	فَاسْتَقِمْ كَمَا
٢٣١	٤٥\١٨	فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ
١٣٧	٨٥\١٥	فَاصْفَحِ الصَّفْحَ
٢٩٧	٨٥\١٥	فَاصْفَحِ صَفْحًا حَمِيلاً
٣٢٠ ، ١٧٠	٢\٥٩	فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ
٢٥٣	٣٠\٦٨	فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ
١٩٦	٤٦\٢٠	فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ
٩٩	ط٥٠\٣٠	فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ
٢٨٧	٦١\٢	فَاهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ
١٦٧	١٧٧\٣٧	فَسَاءَ صَبَاحُ
١٣٨	٤٤\٤٠	فَسْتَدْكُرُونَ مَا أَقُولُ

١٠٦	٩٥\٤	فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ
٢٢٣، ١٢٧	٤٥\٦	فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ
١٩٦	٣٠٢٢\١٤	فَلَا تَلُومُوا إِلَّا أَنْفُسَكُمْ
٩٤	٤٤\٦	فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا
٢٧٦	٢٩\٤٤	فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ
١٣٩	٤٥\٤٠	فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ
١٨٥	٣٦\٢٤	فِي بُيُوتٍ أَدَانَ اللَّهُ
٢٨٢	٤١\١١	قَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ
٢٥٣	١٤\٢١	قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا
١٠٧	١١\٦	قُلْ سِيرُوا
٢٣٣	٧٠-٦٩\٢٧	قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا
٢٣٩	٥\١٠١	كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ
١٧١	٧\٢٩	كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ
٢٦٩	٨٨\٢٨	كُلِّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ
١٩٣، ١٩١	٢٩\٥٥	كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ
٣٣٥، ٢٣٠	٢٤٩\٢	كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ
٢٣٦	٦٧\١٢	لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ
١٣٦	١١٠\٩	لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمْ
١١٨	١٣\٨٧	لَا يَمُوتُ
١٣٦	١٥٤\٣	لَبَّرَ الَّذِينَ كُتِبَ

٣٢٠	١٥٢\٦	لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ
٢١٨، ١٧٠	١٨٩\٢	لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ
١٤٠	٤٨\٩	لَقَدْ ابْتِغَوْا الْفِتْنَةَ
٣٢٧	٨\٨٩	لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ
١٧٥	٢\٣٥	مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ
١٦٤	٧٦\٢٨	مَفَاتِحُهَا تَنْوُءُ
٢٩٢	٥٦\٢٢	الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ
٢٦٩	٥٢\٣	مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ
١٣٧	٥٤\٦	مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا
٢٦٤	٤٠\٢٤	مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ
٢١٨	١٧٨\١٧	مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي
١٢٦	١٤\٩٢	نَارًا تَلْظَى
١٩٣	٣٢\٤٣	نَحْنُ قَسَمْنَا
٢٣١	٣\٥	وَأَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي
١٧٣	٤-٢\٩٩	وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَنْقَالَهَا
٣١١	٨٠\٢٦	وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ
٢٩١	٢٧\٢٢	وَأَذَّنَ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ
١٦٤	٤-٣\١٠٥	وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا
٢٢٩	٢٢\٢٠	وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ
٩٢	٩٩\١٥	وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى

٢٩٤	١٢٥\٢	وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ
١٣٠	١٣٤\٣	وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ
١٤٨	٤٦\٢٤	وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ
١٣٧	٩\٤٩	وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ
٢٤٥	٨٢\٢٠	وَإِنِّي لَعَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ
٢٨٢	٨٨\٢٧	وَتَرَى الْجِبَالَ
١٢٦	٤١-٤٠\٨٠	وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا
١٢٦	٣٩-٣٨\٨٠	وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ
١٩٦	٢٢٧\٢٦	وَسَيَعْلَمُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا
١٠٠	١٥٩\٣	وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ
٢٠٩	٥٩\٦	وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ
١٣٩	٤٧\٨	وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ
٢٣٥	١٣٩\٣	وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا
٢٣١	١٠٥\٢١	وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ
٢٨٧	١٤\٢٨	وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى
١٣٨	١٤٩\٧	وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ
٢٧٧	٢٥١\٢	وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ
١٧١	١١-١٠\١٠١	وَمَا أَذْرَاكَ مَا هِيَ
١٦٩	١٢٦\٣	وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ
٢٣٣	١٠\٨	وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

١٩٦	١١٧\١١٩-١١٩	وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ
٢١٨	١٠\١٣	وَمَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ
٢٩١	٣٢\٢٢	وَمَنْ يَعْظُمُ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا
٢٩١	١٠٠\٤	وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
١٠٠	٣٥\٢٨	وَنَشُدُّ عَضُدَكَ
٣١٠	٨٢\١٧	وَنُنزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ
١٨١	١٦٥\٦	وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ
١٥٣	٥-٤\٣٠	وَيَوْمَئِذٍ يُفْرِحُ الْمُؤْمِنُونَ
١١١	٤٠-٣٩\٣٨	هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ
٢٦٥	٣٠\٥٠	هَلْ مِنْ مَّزِيدٍ
١٨١	٢٦\٣٨	يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ
١٦٤	١٩\٢	يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ
٢٧١	١\٥	يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ
١٣٨	٩\٢	يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا
٢٩١	٧٤\٣	يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ
٢٧٥	٤١\٥٥	يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ
٢٧١	٢٧\١٤	يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ
١٢٧	٣\٤٨	يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا
١٣٦	١٥٨\٦	يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ
١٢٦	٣٤\٨٠	يَوْمَ يَوْرُ الْمَرْءِ

فهرست احادیث

شماره های صفحه	حدیث
۲۲۳	الإیمان یضع وسبعون شُعبَةً
۲۹۱	تَسَافَرُوا تَصِحُّوا تَعْنَمُوا
۳۳۵	الجنة تحت ظلل السیوف
۲۱۱	الراحمون یرحمهم الرحمن
۱۰۲	قُلُوبُ الْمُلُوكِ بَيْنَ إصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ
۳۳۳	لا تَلِدُ مِنَ الْحَيَّةِ إِلَّا الْحَيَّةُ
۳۳۲	لا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ مَرَّتَيْنِ
۲۱۸	المَعْرُوفِ خَيْرٌ مِنْ إِبْتِدَائِهِ
۲۸۹، ۲۱۷	مما لا عینَ رأتْ ولا أذنٌ سَمِعَتْ ولا خَطَرَتْ عَلَی
۲۴۲	والذی نفسُ علی بن أبی طالب بید قدرته
۲۱۸	یَأْتِی عَلَی النَّاسِ زَمَانٌ یَنْقَطِعُ فِیهِ السُّبُلُ
۱۱۱	من ملک نفسه و قویها و هذبها و ذکاها فقد

فهرست اصطلاحات عربی

شماره های صفحه	عبارت های عربی
۲۱۸	أَجْرَكَ بِقَدْرِ تَعْبُكَ
۲۵۸	احلى من العسلِ وأجلى من مكارمِ الأدب والأمل
۲۴۸	اصفى واحلى من السكرِ والسيِّمِ مُحَلَّى
۱۱۱	اعذب من ماء الزلال و احلى من يوم الوصال
۸۶	إِنَّ اللَّهَ مَلِكًا يُسَوِّقُ الْأَهْلَ إِلَى الْأَهْلِ
۳۱۷	انزل الدار بانيتها واعط القوس راميتها
۱۴۵	تشمروا فإنَّ العقبةَ كاددٌ
۸۸	خدمة الملوک نصف السلوک
۸۸	الدعاء عن ظهر الغيب أقرب إلى الإجابة
۲۷۰	الدنيا غرور حامل و ظل زایل و ضوء آفل و ثناء مايل
۱۷۱	العفو زکات الظفر
۲۳۹	الفرار فى وقته ظفر كالطائر الخائف والبرق الخاطف
۲۴۴	الفرار مما لا يطاق
۲۱۲	الفرصةُ تمر مرَّ السحابِ وتسير سير الشهاب
۲۴۱	لكل فرحة فرحة ولكل نعمة نعمة ولكل اجتماع التبايع ولكل فراق تلاق
۲۳۹	من يكون معه من مقدمى الألوفا
۲۸۰	ولو تساقطت عليه الجبال الشم

يقولون والقلب للقول مصدق فيبصره عمى يسمعه صم ٢١٠

ينال بالرأى ما لا ينال من القوة والجنود ٢٠٩

SONUÇ

Bu çalışmada Kebîr bin Üveys Kadızâde'nin Selimnâme türünde yazmış olduğu **Gazavât-ı Sultan Selim Han** adlı eserinin edisyon kritikli metnini hazırladık ve bu metin üzerinde inceleme yaptık. Birinci bölümde yazarın hayatı ve tespit edebildiğimiz eserleri hakkında bilgi verdik. İkinci bölümde ise çalışma konumuz olan eseri muhteva, dil ve üslup özellikleri, yazma nüshası, kaynakları açısından inceledik. Son bölümde eserin Farsça metnini verdik. Eser içinde yer alan farklı şair ve yazarlardan alınan şiirlerin bulabildiğimiz ölçüde kaynaklarını tespit ettik. Metnin içinde zikredilen Kur'an ayetlerini ve hadisleri tespit ederek yerlerini gösterdik.

Bu çalışma ile bu türde yazılmış ve tarih kroniği olarak sayılabilecek bir eser daha bilim dünyasına sunulmuştur.

Çalışmamızın bu alanda çalışanlara katkıda bulunacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli**, Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıçı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Âmilî, Bahaeddîn Muhammed (Şeyh Bahâî): **Keşkül**, trc. Behmen Râzânî, 12. bs., Tahran, İntişârât-ı Zerrîn, 1374.
- Abacı, Abdullah: “Farsça Selimnâmeler”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Kürsüsü, 1974.
- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim: “Halimî Çelebî”, **DİA**, C. XV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, s. 343-344.
- Afyoncu, Erhan: “Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”, İstanbul, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 2003, C. I, Sa. 2, s. 101-172.
- Afyoncu, Erhan: **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul, Yeditepe, 2014.
- Aga Bozorg-i Tahrânî, Muhammed Muhsin Tahrânî: **ez-Zerîa ilâ tasânîfi'ş-şîa**, 25 c., Beyrut, Dârü'l-Edva, 1983/1403.
- Akbayar, Nuri: **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, İstanbul, 2. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Algar, Hamid: “Feyz-i Kâşânî”, **DİA**, C. XII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 520-522.
- Alî b. Ebî Tâlib: **Dîvânu El-İmam Ali**, şrh. Naim Zerzur, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Alî Şîr Nevâî, Emîr: **Hamsetü'l-mütehayyirîn**, trc. Muhammed Nahcivânî, tsh. Mehdi Ferhânî, Zamîme-i Şomâre-i 12 Nâme-i Ferhengistân, Tahran, Ferhengistân-ı Zebân u Edeb-i Fârsî, 1381.
- Alî Şîr Nevâî, Mîr Nizâmeddîn: **Tezkire-i Mecâlisü'n-nefâis**, nşr. Ali Asgar Hikmet, Tahran, Kitâbfurûş-i Menûçehrî, 1363.
- Argunşah, Mustafa: “Türk Edebiyatı'nda Selimnâmeler”, **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or**, 2009, Volume 4/ 8 Fall, s. 31-47.

- Arslan, Ahmet Turan: "Askerî, Ebû Hilâl", **DİA**, C. III, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 489-490.
- Arslan, Hüseyin: **Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2001.
- Âştiyânî, Mehdi Süleyman, Muhammed Hüseyin Dirâyetî: **Mecmûa'-i Resâil der Şerh-i Ehâdîsi ez Kâfi**, 2 c., Kum, Müessesese-i İlmî-yi Ferhengî-yi Dârü'l-Hadîs, Sâzmân-ı Çâp u Neşr, 1388.
- Atalay, Mehmet: "Zahîr-i Fâryâbî", **DİA**, C. XXXIV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 87-88.
- Ateş, Ahmet: "Selim-nâmeler", İstanbul, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Nr: 31, 1938.
- Ateş, Süleyman: "Habîb en-Neccâr", **DİA**, C. XIV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 373-374.
- Attâr-ı Nişâbüri, Feridüddin Ebu Muhammed b. Ebu Bekr İbrahim: **Hüsrevnâme**, tsh. Ahmed Süheylî Hânsârî, Tahran, Kitâbfurûşî-yi Zevvâr, 1976.
- Attâr-ı Nişâbüri, Şeyh Feridüddin Muhammed: **Dîvân-ı Attâr**, şrh. Bedî'üzzamân Furûzânfer, Tahran, İntişârât-ı Nigâh, 1376.
- Azamat, Nihat: "Evhadüddîn-i Kirmânî", **DİA**, C. XI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 518-520.
- Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa: **Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin**, çev. Kilisli Rifat Bilge, haz. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Babinger, Franz: **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Prof. Dr. Coşkun Üçok, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1982.
- Başaran, Selman: "Huzeyfe b. Yemân", **DİA**, C. XVIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 434-435.
- Belhî, Mevlânâ Celâleddin Muhammed Şeyh Bahaüddin Muhammed b. Hüseyin: **Külliyât-ı Mesnevî-i Ma'nevî Ber Esâs-ı Nüsha-i Nicholson Hemrâh ba Keşfü'l-Ebyât**, tsh. Bedî'üzzaman Furûzânfer, Tahran, İntişârât-ı Rastîn, 1379.
- Beydebâ: **Kitâb-ı Kelile ve Dimne**, trc. Nasrullah b. Muhammed b. Abdülhamîd Münşî, tsh. Abdülazîm Karîb, 6. bs., Tahran, Çâphâne-i İlmî, 1328.

- Beylekânî, Mücîrüddin: **Dîvân-ı Mücîrüddin Beylekânî**, tsh. Muhammed Âbâdî, Tebriz, İntişârât-ı Müessesesi-i Târih u Ferheng-i İran, 1358.
- Bidlîsî, İdrîs-i: **Selimşâhnâme**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, No: 1423.
- Bidlîsî, İdrîs-i: **Selim Şah-Nâme**, haz. Hicabi Kırılancıç, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.
- Bigdilî Şamlû, Lutf Ali Bey b. Aga Han: **Ateşkede-i Azer**, tsh. Hasan Sadât-ı Nasırî, 3 c., Tahran, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1336.
- Bilgen, Abdüsselam: **Adâ'i-yi Şîrâzî ve Selim-Nâmesi (İnceleme-Metin-Çeviri)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Bilgin, Orhan: "Esedî-i Tûsî", **DİA**, C. XI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 370.
- Bostan, İdris: "Cafer Bey", **DİA**, C. VI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 547.
- Buhturî: **Dîvân**, şrh. Muhammed Et-Tûnecî, 2 c., Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994.
- Bustî, Ebu'l-Feth Ali b. Muhammed b. El-Hüseyn: **Dîvânu Ebi'l-Feth El-Bustî**, thk. Düriyye Hatîb, Lütfi Sakal, Dımaşk, Matbûâtu Mecmai'l-Lugâti'l-Arabiyye, 1989.
- Câmî, Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed: **Dîvân-ı Molla Câmî**, İstanbul, Matbaa-i Vezîrhan, 1284.
- Câmî, Nureddîn Abdurrahman b. Nizâmeddîn Ahmed b. Muhammed: **Dîvân-ı Kâmil-i Câmî**, nşr. Hâşim Rıza, Tahran, İntişârât-ı Pîrûz, 1356.
- Câmî-i Horâsânî, Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed: **Mesnevî-i Heft Evreng**, tsh. Murtaza Müderris-i Gilânî, 2. bs., Tahran, İntişârât-ı Kitâbfurûşî-i Sa'dî, t.y.
- Çelebi, Haydar: **Haydar Çelebi Ruznâmesi**, haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul, Tercüman Gazetesi, t.y., y.y.
- Çelebi, İlyas: "Kemalpaşazâde (Eserleri)", **DİA**, C. XXV, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 245-247.

- Çetrâyî, Mihrdâd: “Eş’âr-ı Novyâfte-i Şâirân-ı Kadîm-i Kirman der Sefîne-i Sa’dullahi”, Tahran, **Âyine-i Miras**, Payız u Zemistan 1392, Dovre 11, Şomâre 53, s. 67-97.
- Çiçekler, Mustafa: “Sa’dî-i Şîrâzî”, **DİA**, C. XXXV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 405-407.
- Çiftçi, Hasan: “Ubeyd-i Zâkânî”, **DİA**, C. XXXXII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 16-17.
- Çuhadar, İsmail
Hakkı: “Sücutî’nin Selim-nâmesi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.
- Dağlı, Yücel;
Cumhure Üçer: **Tarih Çevirme Kılavuzu**, 5. c., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Danişment, İsmail
Hami: **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul, 1948.
- Dâniş-pejûh,
Muhammed Taki: “Tercüme-i Târih-i İbn Hallikan be Farsî”, **Tahkîkât-ı Kitâbdârî ve İttıla’ Resâni-yi Dânişgâhî**, Ordibihişt, Danişgah-ı Tehran, 1359, Sa. 8, s. 91-94.
- Değirmençay,
Veyis: **Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2013.
- Demir, Mahmut;
Mehmet Emin
Özağar: “Vehb b. Münebbih”, **DİA**, C. XXXXII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 608-610.
- Demirli, Ekrem: “Sadreddin Konevî”, **DİA**, C. XXXV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 420- 425.
- Devletâbâdî, Aziz: **Sohenverân-ı Azerbaycan**, Tebriz, İntişârât-ı Müessese-i Târih ve Ferheng-i İran, 1355 / 1976.
- Deyhim,
Muhammed: **Tezkire-i Şuârâ-yı Azerbaycan Târih-i Zindegî ve Âsâr**, Tebriz, y.y., y.y.
- Dihhoda, Ali Ekber: **Lugatnâme**, 28 c., Tahran, İntişârât-ı Meclis-i Şûrâ-yı Millî, 1336.
- Dirayetî, Mustafa: **Fihristvâre-i Destnivisthâ-yı İran (Dena)**, Tahran, Kitabhâne: Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şura-yı İslâmî, 1389/2010.
- Durmuş, İsmail,
Mustafa Çuhadar: “İbnü’r-Rûmî”, **DİA**, C. XXI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, s. 186-188.
- Durmuş, İsmail: “İbnü’l-Mu’tez”, **DİA**, C. XXI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, s.143-147.

- Durmuş, İsmail: “Mütenebbî”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s.195-200.
- Ebu'l-Kasım Firdevsî: **Şahnâme-i Firdevsî Metn-i Kamil (Ber Esâs-ı Çâp-ı Moskov)**, nşr. Sa'id Hamîdiyân, 15. bs., Tahran, Neşr-i Katre, 1388.
- Ed-Dimyâtî, Es-Seyyîd El-Bekrî İbnü's-Seyyîd Muhammed Şettâ: **İânetü't-Tâlibîn ala Halli Elfâzi Fethü'l-Muîn bi-Şerhi “Kurretü'l-ayn bi-Mühimmatî'd-dîn”**, thk. Yasir Es-Seyyîd Abdülazîm, 5 c., Kahire, Dârü's-Selâm, 2013.
- El-Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed: **Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs Amma İştelere Mine'l-Ehâdis Ala Elsineti'n-Nâs**, 2 c., Şam, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, h. 1421.
- El-Aclûnî, İsmail b. Muhammed: **Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs Amma İştelere Mine'l-Ehâdis Ala Elsineti'n-Nâs**, thk. Ahmed Kalaş, 2 c., Haleb, Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, t.y.
- El-'Âmilî, Bahaeddîn b. Hamza b. Hüseyin b. Abdüssamed: **Kitâbü'l-Keşkül**, Kahire, Matbaatü'l-Behiyye, 1302.
- El-Amirî, Lebîd b. Rebîa: **Şerhu Divânı Lebîd b. Rebîa El-Amirî**, thk. İhsan Abbas, 2. bs., Kuveyt, Vizâretü'l-İ'lâm, 1984.
- El-Askerî, Ebu Hilâl El-Hasan b. Abdullah b. Sehl: **Kitâbu Divânî'l-Meânî**, thk. Ahmed Selîm Ganîm, 2 c., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- El-Askerî, Ebu Hilâl El-Hasan b. Abdullah b. Sehl: **Kitâbu Cemhereti'l-Emsâl**, thk. thr. Ahmed Abdüsselam, Ebu Hacer Muhammed Zaglûl, 2 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- El-Atabekî, Cemâleddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf b. Tagriberdî: **En-Nücümü'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire**, 12 c., Kahire, Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1929.
- El-Atebî, Ebu Nasr Muhammed b. Abdülcebbâr: **Târîh-i Yemînî**, trc. Ebu's-şeref Nasuh b. Zafer b. Sa'd Curfâdkânî, tsh. Ali Kavîm, Tahran, Çâphâne-i Muhammed Ali Ferdîn, 1334.
- El-Belevî, Halid b. İsa: **Tacü'l-Mefrik fî Tahliyeti Ulemâi'l-Meşrik**, thk. El-Hasan Es-Saih, 2 c., Muhammediye, İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, t.y.

- El-Cezâiri, Es- Seyyîd Nimetullah: **Zehrü'r-rebî'**, Merkez-i Tahkîkât-ı Kamputrı İslâmî, 2000.
- El-Endelüsî, Muhammed b. Hanî: **Dîvan**, thk. Muhammed Ya'lâvî, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1995.
- El-Endülüsî, Ahmed b. Muhammed b. Abdü Rabbih: **El-Ikdü'l-Ferîd**, thk. Abdülmecid Et-Terhînî, 9 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- El-Hamevî, Şihâbüddîn Ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh Er-Rûmî: **Mu'cemü'l-Üdebâ İrşâdü'l-Erîb İlâ Mârifeti'l-Edîb**, thk. Ömer Faruk Et-Tabbâ', 7 c., Beyrut, Müessesetü'l-Meârif, 1999.
- El-Hârezmî, Muhammed b. El- Abbas: **Dîvânu Ebi Bekr El-Hârezmî (Maa Dirâseti li-Asrihi ve Hayatihi ve Şî'rihi)**, thk. Hamid Sıdkî, Tahran, Âyine-i Mirâs (Mirâtü't-Türâs), 1997.
- El-İbşihî, Şehabeddin Muhammed b. Ahmed Ebi'l-Feth: **El-Mustatraf fî Külli Fennin Mustazraf**, thk. Müfid Muhammed Kumeyha, 2 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- El-İrbeli, Bahaeddin El-Münşî: **Et-Tezkiretü'l-Fahriyye**, thk. Nuri Hammudi Kaysi, Hâtim Salih Ed-Dâmin, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- El-Kureşî, Abbas b. Muhammed: **Hamasetü'l-Kureşî**, thk. Hayreddin Mahmûd Kablavî, Dimaşk, Menşûrâtu Vizâretü's-Sekâfe, 1995.
- El-Leknehevî, Hamid Hüseyin El-Müsevî: **Abâkatü'l-Envâr fî İmâmeti'l-Eimmeti'l-Ethâr**, y.y., 1317.
- El-Maarrî, Ebu'l-Alâ: **Saktü'z-zend**, Beyrut, Dâru Sadr, 1957.
- Elmalî, Hüseyin: "Büstî, Ebü'l-Feth", **DİA**, C. Ek-1, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2016, s. 228-229.
- El-Meclisî, Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksûd Ali: **Bihârü'l-Envâri'l-Câmiati li-Düreri'l-Ahbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr**, 110 c., 2. bs., Beyrut, Müessesetü'l-Vefa, 1983.
- El-Medâyînî, İzzeddin Ebu Hamid: **Şerhu Nehci'l-Belâga**, thk. Hüseyin A'lemî, 20 c., Beyrut, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1995.

Abdullah El-Hamîd
b. Hibetullah:

El-Mehdî, Hüseyin Eş-Şûrâ fi's-Şerîati'l-İslâmiyye, y.y., Vizâretü's-Sekâfe, 2006.
b. Muhammed: Çevrimiçi (<http://shamela.ws/browse.php/book-26217/page-168#page-168>) 09.06.2018

El-Müberred, El- El-Kamil, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâfî, 4 c., Beyrut, Müessesetu'r-
İmam Ebu'l-Abbas Risâle, 1986.
Muhammed b.
Yezîd:

El-Ulvî El-Yumnî, Et-Tırâzü'l-Mütezammin li-Esrâri'l-Belâga ve Ulûmi Hakâiki'l-
Yahya b. Hamza Ali İ'câz, 3 c., Kahire, Dârü'l-Kütübi'l-Hidiviyye, 1914.
b. İbrahim

El-Vatvât, Gururü'l-Hasaisi'l-Vâziha ve Urerü'n-Nekâisi'l-Fazıha, thk. Nasır
Muhammed b. Muhammedi Muhammed Cad, 2 c., Mısır, Dârü'l-Yakîn, 2010.
İbrahim b. Yahya Ali
El-Ensârî:

Emecen, Feridun: "Canbirdi Gazâlî", DİA, C. VII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı
İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 141-143.

Emecen, Feridun: Yavuz Sultan Selim, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2010.

Emecen, Feridun: "Selim I", DİA, C. XXXVI, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 407-414.

Emecen, Feridun: "Yunus Paşa", DİA, C. XXXXIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı
İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 608- 610.

Emîr Muizzî: Dîvan, tsh. Abbas İkbâl, y.y., Kitâbfurûşî-yi İslâmiyye, 1318.

En-Nâbiga Ez- Dîvanu En-Nâbiga Ez-Zübyânî, şrh. Hena Nasrî'l-Hitta, Beyrut,
Zübyânî: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1991.

En-Nisâbü'rî, Garaibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkan, 4 c., Beyrut, Dârü'l-
Nizameddin: Mektubi'l-İlmiyye, 1995.

Enûşe, Hasan: Dânişnâme-i Edeb-i Farsî: Edeb-i Farsî Der Anatolî ve Der Balkan,
Tahran, İntişârât-ı Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, 1375.

Enverî: Dîvân-ı Enverî, nşr. Muhammed Taki Muderris Rızavî, Tahran, Bungâh-
ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1337.

Er, Rahmi: "Tuğrâî", DİA, C. XXXXI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 339-341.

- Erul, Bünyamin; Keleş, Ekrem **Kutsal İklimde Dua Hac Esnasında Yapılabilecek Dualar**, 15. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Esedî-yi Tûsî, Hakîm Ebu Nasr Ali b. Ahmed: **Gerşâsbname**, nşr. Habîb Yağmâyî, 2. bs., Tahran, Kitâbhâne-i Tahûrî, 1354.
- Es-Seâlibî, Ebu Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil: **Et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 2. bs., y.y., Dârü'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1983.
- Es-Seâlibî, Ebu Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil: **Yetîmetü't-dehr fi mehâsini ehli'l-asr**, şrh., thk. Müfid Muhammed Kumeÿha, 5 c., Beyrut, Dârü'l- Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Eş-Şeybânî, Ebu Abdullah Ahmed b. Hanbel: **Müsnedü'l-İmam Ahmed bin Hanbel (h. 164-241)**, thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, 52 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Et'ime-i Şîrâzî, Mevlânâ Cemâleddin Ebu İshak Hallâc: **Külliyât-ı Bushak Et'ime-i Şîrâzî**, tsh. Mansur Restgâr Fesâyî, Tahran, Mîrâs-ı Mektub, 1382.
- Et-Tihâmî, Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed: **Dîvânu Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed Et-Tihâmî**, thk. Muhammed b. Abdurrahman Er-Rebî', Riyad, Mektebetü'l-Meârif, 1982.
- Et-Tuğrâî, Ebu İsmail Müeyyidüddin Hüseyin b. Ali b. Muhammed: **Dîvânü't-Tuğrâî**, Kostantiniye, Matbaatü'l-Cevâib, 1300.
- Ezrakî-yi Herevî: **Dîvân-ı Ezrakî-yi Herevî**, tsh. Saîd Nefisî, Tahran, Kitâbfurûşî-yi Zevvâr, 1336.
- Ez-Zehebî, El-İmam Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman: **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf, Muhyi Hilal es-Serhân, 23 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Ez-Zemahşerî, Eba'l-Kasım Mahmud b. Ömer: **Rebîü'l-Ebrâr ve Nusûsü'l-Ahbâr**, thk. Abdülemîr Mühennâ, 5 c., Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1992.

- Ez-Zirikli,
Hayreddin: **El-A'lâm: Kamûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ**, 8 c., 10. bs.,
Beyrut, Dârü'l-İlm Li'l-Melâyîn, 1992.
- Ez-Zirikli,
Hayreddin: **El-A'lâm: Kamûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ**, 8 c., 6. bs.,
Beyrut, Dârü'l-İlm Li'l-Melâyîn, 1984.
- Fahredden Es'ad
Gürgânî: **Vîs u Râmîn**, tsh. Magali Todua, Alexander Gvakharia, Tahran, İntişârât-
ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1349.
- Fayda, Mustafa: "Abdullah b. Selâm", **DİA**, C. I, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı
İslam Araştırmaları Merkezi, 1988, s. 134-135.
- Ferîdverd, Hüsrev: **Derbâre-i Edebiyyât ve Nakd-i Edebî**, 2 c., Tahran, Müessesese-i Emîr
Kebîr, 1373.
- Feyz-i Kâşânî: **Külliyât-ı Eş'âr-ı Mevlânâ Feyz-i Kâşânî**, tsh. Muhammed Peymân, 5.
bs., Tahran, İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâî, 1372.
- Fırlalı, Ethem Ruhi,
M. Yaşar Kandemir: "Ali", **DİA**, C. II, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 371- 378.
- Gündüz, Tufan;
Anıl, Adile Yılmaz: "Şah İsmâîl", **DİA**, C. XXXVIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı
İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 253-256.
- Hâfız Ebrû,
Şehabeddin
Abdullah Hâfi: **Coğrafyâ-yı Hâfız-ı Ebrû**, tsh. Sadık Seccâdî, 3 c., Tahran, Defter-i Neşr
u Mîrâs-ı Mektub, 1375.
- Hafiz Ebrû: **Zübdetü't-tevârih**, tsh. Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevâdî, 3 c., Tahran,
Sâzmân-ı Çâp u İntişârât-ı Vezâret-i Ferheng u İrşâd İslâmî, 1372.
- Hâfız-ı Şîrâzî,
Şemseddin
Muhammed: **Dîvân-ı Hâfız**, nşr. Rıza Kâkâyî Dihkurdî, 3. bs., Tahran, Kaknüs, 1380.
- Hâfız-ı Şîrâzî,
Şemseddin
Muhammed: **Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî**, tsh. Hüseyin Pejmân, Tahran, İntişârât-ı
Kitâbhâne-i Beruhim, 1315.
- Hafiz-ı Şîrâzî: **Dîvân-ı Gazeliyyât-ı Hâfız-ı Şîrâzî**, nşr. Halil Hatîb Rehber, 15. bs.,
Tahran, İntişârât-ı Safi Alişâh, 1374.
- Hâkânî,
Muhammed: "Sohenân-ı Ali (a.s.) der Âyine-i Şi'r-i Arabî", **Mecelle-i Dânişkede-i
Edebiyyât u Ulûm-i İnsânî**, Dânişgâh-ı Hârezmî, Zemistân, 1380 ta 1381,
Dovre 10, Şomâre 35-39, s. 131-171.
- Hâkânî-yi Şîrvânî,
Efdalüddin Bedil b.
Ali Neccâr: **Dîvân-ı Hâkânî-yi Şîrvânî**, nşr. Ziyaeddin Seccâdî, Tahran, İntişârât-ı
Zevvâr, t.y.

- Halîfât, Sahbân: “Ebü'l-Alâ el-Maarîf”, **DİA**, C. X, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 287-291.
- Hâlikî Barzegar, Muhammed Rıza: **Şâh nebât-ı Hafız**, Tahran, Zevvâr, 1382.
- Han Lûdî, Şîr Ali: **Tezkire-i Mirâtü'l-Hayâl**, nşr. Hamîd Hasanî, Tahran, İntişârât-ı Rûzene, 1377.
- Heiderzadeh, Tofiçh: “İran Âlimlerinin Osmanlı Devletine Gelişeri ve Osmanlı Bilimine Katkıları (Timur Döneminin Başından Safevi Döneminin Sonuna Kadar)”, çev. Aysu Albayrak, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları II**, İstanbul, 1998, s. 211-242.
- Herevî, Emîr Sadreddin İbrahim Emînî: **Futuhât-ı Şâhî (Târih-i Safevî Ez Âgâz Ta Sâl-i 920 h.k.)**, tsh. Muhammed Rıza Nasrî, Tahran, Encümen-i Âsâr u Mefahir-i Ferhengî, 1383.
- Hilâlî-yi Çağatâyî: **Dîvân-ı Hilâlî-yi Çağatâyî ba Şâh u Dervîş ve Sıfâtü'l-Âşıkîn**, tsh. Saîd Nefîsî, Tahran, İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâî, t.y.
- Hocendî, Kemâleddin Mes'ud: **Dîvân-ı Kemâleddin Mes'ud Hocendî**, tsh. Aziz Devletâbâdî, Tebriz, İntişârât-ı Kitâbfurûşî-yi Tahran, 1337.
- Hümâm-ı Tebrîzî: **Dîvân-ı Hümâm-ı Tebrîzî**, tsh. Reşid Ayvazî, Tebriz, İntişârât-ı Müessesese-i Tarih u Ferheng, 1351.
- Hüseynî, Mecdüddin Muhammed: **Zinetü'l-Mecâlis**, nşr. Ahmed Ahmedî, Tahran, Kitâbhâne-i Senâyî, 1362.
- İsfahânî, Evhadî Merâgâî: **Câm-ı Cem-i Evhadî**, y.y., Çâphâne-i Firdevsî, 1307.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Ebû Abdülkerîm b. Abdülvâhid Eş-Şeybânî: **El-Kâmil Fi't-Târîh**, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 11 c., Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhay: **Şezeratu'z-Zehab fi Ahbar-i Men Zeheb**, 10 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, El-Cüzü's-Sâmin, t.y., y.y.
- İbnü'l-Mu'tez, Ebu'l-Abbas b. **Dîvânu İbni'l-Mu'tez**, Beyrut, Dâru Sadır, t.y.

- Muhammed Cafer: b.
- İbnü'r-Rûmî: **Dîvânu İbni'r-Rûmî**, şrh. Ahmed Hasan Besic, 3 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İmam el-Buhârî: **Sahîhü'l-Buhârî**, şrh. thk. Eş-Şeyh Kasım Eş-Şemâî' Er-Rıfâî, 4 c., Lübnan, Dârü'l-Erkâm, t.y.
- İmam Müslim: **Muhtasar Sahîh-i Müslim**, trc. Hanifi Akın, 3 c., İstanbul, Polen Yayınları, 2005.
- İmam Rabbânî, Ahmed Abdulehâd Zeynelâbidîn Serhandî: b. **Ed-Dürerü'l-Meknûnâti'n-Nefise**, trc. Muhammed Murad, 3 c., Mekke, El-Matbaatü'l-Miriyyeti'l-Kâine, 1316.
- İmrü'l-Kays: **Dîvân**, şrh. Ömer Faruk Et-Tabbâ', Beyrut, t.y.
- İpşirli, Mehmet: "Fenârizâde Muhyiddin Mehmed Şah", **DİA**, C. XII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 340-341.
- Kadıızâde, Abdü'l-Kebîr: **Tercüme-i Vefeyât-ı İbn Hallikan**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, TMSK A. 2986.
- Kanar, Mehmet: "Şâhnâme", **DİA**, C. XXXVIII, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 289-290.
- Kanar, Mehmet: "Firdevsî", **DİA**, C. XIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 125-127.
- Kanar, Mehmet: "Nizâmî-i Gencevî", **DİA**, C. XXXIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 183-185.
- Kanat, Cüneyt: "Tomanbay", **DİA**, C. XXXXI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 236-237.
- Kandemir, M. Yaşar: "Ebû Hüreyre", **DİA**, C. X, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 160-167.
- Karahan, Abdülkadir: "Enveri", **DİA**, C. XI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 267-268.
- Karaismailoğlu, Adnan: "Kemâleddin-i İsfahânî", **DİA**, C. XXV, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 233.

- Karaismailođlu, Adnan: "Selmân-ı Sâvecî", **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 446-447.
- Karatay, Fehmi Edhem: **Topkapı Sarayı Kütüphanesi Farsça Yazmalar Katalođu**, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1961.
- Kâşifi, Hüseyin Vâiz: **Ravzatü's-Şühedâ**, tsh. Hasan Zülfikârî, Tahran, İntişârât-ı Muîn, 1390.
- Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah: **Keşfu'z-zunûn an esami'l-kütüb ve'l-funûn - Lexicon bibliographicum et encyclopaedicum**, çev. Gustavus Fluegel, 7 c., Beyrut, Dâru Sadır, t.y.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah: **Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, tsh. M. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, 2 c., Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.
- Kazvinî, Fazlullâh Şerefeddin: **El-Mu'cem fi Âsâri Mulûki'l-'Acem**, nşr. Ahmed Futûhî Neseb, Tahran, Encümen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengî, 1383.
- Kemâleddin Isfahânî, Ebu'l-Fazl İsmâil b. Cemâleddin Muhammed b. Abdürrezzâk: **Dîvân-ı Kemâledin Isfahânî**, y.y., t.y.
- Kemâleddin Isfahânî, Ebu'l-Fazl: **Dîvân-ı Hallaku'l-Meânî**, nşr. Hüseyin Bahru'l-Ulûmî, Tahran, İntişârât-ı Kitâbfurûşi-yi Dihhodâ, 1348.
- Kerslake, Celia J.: "Celâlzâde Mustafa Çelebi" **DİA**, C. VII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 260-262.
- Kılıç, M. Erol: "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", **DİA**, C. XX, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 493-516.
- Kılıçlı, Mustafa: "Leylâ el-Ahyeliyye", **DİA**, C. XXVII, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 156-157.
- Kırlangıç, Hicabi: **İdrîs-i Bidlîsî Selim Şah-Nâme**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Kökođlu, Ali: "Kemal Paşa-zâde'nin Selim-nâmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Kubeş, Ahmed: **Mecma'u'l-Hikem ve'l-Emsâl fi Şi'ri'l-Arabî**, 3. bs., y.y., Dârü'r-Reşîd, 1985.

- Kuhistânî, Hakîm Nizârî: **Dîvân-ı Hakîm Nizârî Kuhistânî**, tsh. Mezahir Musaffa, 2 c., Tahran, Çâphâne-i Mehâret, 1371.
- Kurtuluş, Rıza: “Mes’ud-i Sa’d-i Selmân”, **DİA**, C. XXIX, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 352-353.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri: “İbn Asâkir, Ebu’l-Kâsım”, **DİA**, C. XIX, İstanbul, İSAM İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 321-324.
- Küçükdağ, Yusuf: “Pîrî Mehmed Paşa”, **DİA**, C. XXXIV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 280 – 281.
- Kütükoğlu, Bekir: “Ayas Paşa”, **DİA**, C. IV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 202-203.
- Levend, Agâh Sırrı: **Gazavat-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavat-nâmesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956.
- Leylâ el-Ahyeliyye: **Dîvanu Leylâ el-Ahyeliyye**, thk. Ömer Faruk Et-Tabbâ’, Beyrut, Dârü’l-Erkâm, t.y.
- Mes’ud Sa’d-i Selmân: **Dîvân-ı Mes’ûd-i Sa’d-i Selmân**, tsh. Reşid Yasemî, Tahran, Müessesesi İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1362.
- Meşkûfî, Nusretullah: “Nigâhî be Tâcgozârî-i Şâhenşâhân-ı İnan der Emâkin-i Bâstânî ve Merâkiz-i Târîhî”, Dovre 5, Şomâre 60, (Mihr 46), s. 27-39. Çevrimiçi <http://www.ichodoc.ir/p-a/CHANGED/60/html/60-27.HTM> 08.06.2018.
- Mevlevî, Celâleddin Muhammed b. Muhammed: **Külliyât-ı Şems**, Tahran, İntişârât-ı Hermes, 1386.
- Muhammed Kasım b. Yakub: **Ravzü’l-Ahyâri’l-Müntehâb min Rebii’l-Ebrâr fi İlmi’l-Muhâdarât fi Envâi’l-Muhâverât**, Kahire, El-Matbaatu’l-Meymeniyye, 1307.
- Muhammed Seyyid, Seyyid: es- “Kansu Gavri”, **DİA**, C. XXIV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 314-316.
- Muhammed Seyyid, Seyyid: es- “Hayır Bey”, **DİA**, C. XVII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 49-50.
- Mustafa, Celâl-zâde: **Selim-Nâme**, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Mustafa, Şakir: **Et-Târîhü’l-Arabî ve’l-müverrihûn**, 4 c., Beyrut, Dârü’l-İlm li’l-Melâyîn, 1993.

- Mücahidî,
Muhammed Ali: **Kârvân-ı Şi'r-i 'Âşûrâ**, Kum, Zemzem-i Hidâyet, 1386.
- Mütenebbî, Ebi't-
Tayyib Ahmed b. El-
Hüseyn: **Dîvân**, 2. bs., Kahire, Matbaatu Hindiyye, 1923.
- Nasır Hüsrev: **Dîvan-ı Kasâyid u Mukattaât-ı Hakîm Nasır-ı Hüsrev**, nşr. M. Derviş, Tahran, İntişârât-ı Muhammed Hasan İlmî, 1339.
- Nasrî, Muhammed
Rıza: **Eser Âferînân: Zindegînâme-i Nâm-Âverân-ı Ferhengi-yi İnan Ez Âğâz Ta Sâl-i 1300 Hicrî Şemsî**, 6 c., 2. bs., Tahran, Encümen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengi-yi İnan, 1384.
- Nefisî, Saîd: **Târîh-i Nazm u Nesr Der İnan ve Der Zebân-ı Farsî Tâ Pâyân-ı Karn-ı Dehom-i Hicrî**, Tahran, Kitâbfurûşi-yi Furûgî, 1344.
- Nesirov, Elnur: "XII. – XVI. Yüzyıllarda Yaşamış Azerbaycanlı Bazı Devlet Adamları, Bürokratlar ve Siyaset Bilimciler", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, 2012, Sa. 31, s. 255-271.
- Nişancı Mehmed
Paşa: **Nişancı Mehmed Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli Hadisât**, sadeleştiren Enver Yaşarbaş, İstanbul, Kamer Neşriyat ve Dağıtım, 1983.
- Nizâmî, Pervîz: **Seyr u Seferî der Gülistân-ı Edeb-i Pârsî ez Hâfız ta Hamîdî**, Tahran, İntişârât-ı Gutenberg, 1393.
- Nizâmî-yi Gencevî: **Külliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-yi Gencevî**, tsh. Mahmûd Dervîş, 3. bs., Tahran, Sâzmân-ı İntişârât-ı Cavidân, 1374.
- Okumuş, Ömer: "Câmî, Abdurrahman", **DİA**, C. VII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 94-99.
- Ömer Hayyâm,
Ebû'l-Feth
Gıyâsüddîn Ömer b.
İbrahîm Hayyâm: **Rubâiyyât-ı Hakîm Ömer Hayyam**, tsh. Muhammed Ali Furûgî, Tahran, Neşr-i Ferheng, 1367.
- Öngören, Reşat: "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", **DİA**, C. XXIX, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 441-448.
- Özaydın,
Abdülkerim: "İbn Hallikân", **DİA**, C. XX, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 17-19.
- Özcan, Abdülkadir: "Şükrî-i Bitlisî", **DİA**, C. XXXIX, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 254-256.
- Özcan, Abdülkadir: "İdrîs-i Bitlisî", **DİA**, C. XXI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, s. 485-488.

- Özcan, Abdülkadir: “Ahmed Paşa, Hain”, **DİA**, C. II, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 113.
- Öztürk, Necdet: “Vüsûlî Çelebi”, **DİA**, C. XXXXIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 145.
- Peçevi İbrahim Efendi: **Peçevi Tarihi I**, haz. Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Raşid Mehmed Efendi: **Târih-i Raşid Efendi**, 2 c., Kostantiniye, y.y., 1153.
- Riyahi, Muhammed Emin: **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, çev. Mehmet Kanar, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.
- Sa'dî-yi Şîrâzî: **Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh Ecel Sa'dî-i Şîrâzî: Gülistân u Bostân u Mecâlis**, nşr. Mezâhir Musaffâ, Tahran, Kânûn-ı Ma'rifet, t.y.
- Safâ, Zebîhullah: **Genç-i Sohen: Şâîrân-ı Bozorg-i Pârsî Gûy ve Müntehab-ı Âsâr-ı Ânân**, 3 c., 4. bs., Tahran, İntişârât-ı İbn-i Sînâ, 1339.
- Safâ, Zebîhullah: **Târih-i Edebiyât der İnan**, 3 c., 3. bs., Tahran, Kitâbfurûş-i İbn-i Sînâ, 1338.
- Saferî, Baba: **Erdebil Der Gozergâh-ı Tarih**, 3 c., Danişgâh-ı Âzâd-ı İslâmî, Vahid-i Erdebil, Erdebil, 1370.
- Sami, Şemseddin: **Kamûsu'l-A'lâm**, İstanbul, Mihran Matbaası, 1314 / 1896.
- Savaş, Hamdi: “İshak Çelebi, Kılıççızâde”, **DİA**, C. XXII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi 2000, s. 528-529.
- Savaş, Hamdi: “İshak Çelebi ve Selim-nâmesi”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986.
- Selmân-ı Sâvecî: **Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî şâmil-i Gazeliyyât, Tercî'ât, Kasâyid, Rubâiyyât**, nşr. Mansûr Müşfik, Tahran, Bengâh-ı Matbûât-ı Safi Ali Şâh, 1336.
- Selmân-ı Sâvecî: **Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî şâmil-i Gazeliyyât, Tercî'ât, Kasâyid, Rubâiyyât**, nşr. Mansûr Müşfik, 2. bs., Tahran, Bengâh-ı Matbûât-ı Safi Ali Şâh, 1367.
- Selmân-ı Sâvecî: **Mesnevî-i Cemşîd u Hûrşîd**, nşr. J. P. Asmussen, Ferîdun Vehmen, Tahran, İntişârât-ı Bengâh Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1348.
- Semerkindî, Kemâleddin Abdürrezzâk: **Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn**, nşr. Abdülhüseyn Nevâyî, Tahran, Müessesese-i Mutâlaât ve Tahkîkât-ı Ferhengî (Pejûhişgâh), 1372-1375.

- Sevgi, H. Ahmet: “Hilâlî-i Çağatâyî”, **DİA**, C. XVIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 21-22.
- Sezen, Tahir: **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.
- Storey, C.A.: **Persian Literature A Bibliographical Survey**, London, Luzac&Co., 46 Great Russell Street 1927.
- Şahinoğlu, M. Nazif: “Attâr, Ferîdüddîn”, **DİA**, C. IV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 95-98.
- Şahinoğlu, M. Nazif: “Kemâl-i Hucendî”, **DİA**, C. XXV, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 226.
- Şebusterî, Şeyh Mahmûd: **Gülşen-i Râz**, nşr. Kurbanali Muhammedzâde, Bakü, Ferhengistân-ı Ulûm-i Cumhûrî, 1972.
- Şehriyar, Muhammed Hüseyin: **Dîvân-ı Şehriyar**, 2 c., 28. bs., Tahran, Müessesese-i İntişârât-ı Nigâh, t.y.
- Şeker, Mehmet; Karaca, Filiz: “Hil’at”, **DİA**, C. XVIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 22-27.
- Şerefeddîn, İsa b. Lutfullâh: **Revhu’r-Rûh Fimâ Hadese Ba’de’l-Mieti Et-Tâsiati Mine’l-Fiteni Ve’l-Futûh**, thk. İbrahim b. Ahmed el-Makhafî, San’a, Merkezi Abbâdî Li’d-Dirâsâti Ve’n-Neşr, 2003.
- Şeyh Bahâî: **Külliyât-ı Eş’âr u Âsâr-ı Şeyh Bahâî**, nşr. Saîd Nefisî, Tahran, Neşr-i Çekâme, 1361.
- Şeyho, Rızkullah b. Yusuf Abdülmesîh Yakub: **Mecâni’l-Edeb fi Hadâiki’l-Arab**, 6 c., Beyrut, Matbaatü’l-Abai’l-Yesûiyyin, 1913.
- Tabâtâbâyî Fer, Seyyîd Muhsin: “Mîrâs-ı Siyâsî: Cevâhirü’l-Ahlâk”, Fasl 29-30, **Ulûm-i Siyâsî**, Dânişkede-i Bakır El-Ulûm Aleyhisselâm, Kum, Tâbistân, 1383, Yıl 7, Sa. 26, s. 187-202. Çevrimiçi (<http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/101217>) 02.06.2018
- Taşköprülüzâde: **Osmanlı Bilginleri**, çev. Muharrem Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007.
- Taşköprüzâde, İsamu’d-din Ebu’l-Hayr Ahmed Efendi: **eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye fi ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye**, nşr. Ahmed Suphi Furat, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırma Merkezi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları), 1405 / 1985.

- Taşköprüzâde, İsamu'd-din Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi: **eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye el-Ikdü'l-Manzum fi Zikri Efâdili'r-Rûm**, Hısım Manık Çelebi Ali b. Bali Ali Çelebi, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1395/ 1975.
- Taşköprüzâde: **Eş-Şakâyıku'n-Numâniyye El-Ikdü'l-Manzûm**, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1975.
- Tauer, Felix: "555 Nüsha-i Farsî-i Târih der Kitabhâneha-yi İstanbul", haz. İrec Afşar, **Nâme-i Baharistan**, Bahar ve Tabistan 1379, Sa. 1, s. 85-98.
- Tecrübekâr, Nusret: "Mektebî-yi Şîrâzî", **Mecelle-i Yağma**, İsfend 1355, Sa. 342, s. 715-717.
- Tekindağ, Şehabeddin: M.C. "Selim-nâmeler", İstanbul, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Edebiyat Fakültesi Matbaası**, 1970, Sa. 1, s. 197-230.
- Terbiyet, Muhammed Ali: **Dânişmendân-ı Azerbaycan**, haz. Gulamrıza Tabâtabâyî-i Mecd, Tahran, Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, Sâzmân-ı Çâp u İntişârât, 1378.
- Terbiyet, Muhammed Ali: **Dânişmendân-ı Azerbaycan**, Matbaa-i Meclis, Tahran, 1314.
- Tokmak, A. Naci: "Gürgânî, Fahreddin Es'âd", **DİA**, C. XIV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 321.
- Tokmak, A. Naci: "Evhâdüddîn-i Merâgî", **DİA**, C. XI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 520-521.
- Tokmak, A. Naci: "Hâcû-yi Kirmânî", **DİA**, C. XIV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 520-521.
- Toprak, M. Faruk: "İbn Hânî", **DİA**, C. XX, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 27-29.
- Turan, Şerafettin: "Kemalpaşazâde" **DİA**, C. XXV, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 238-240.
- Turan, Şerafettin: "Hoca Sadeddin", **DİA**, C. XVIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 196-198.
- Turan, Şerafettin: "Hadım Sinan Paşa", **DİA**, C. XV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, s. 7-8.
- Turan, Şerafettin: "Hersekzâde Ahmed Paşa", **DİA**, C. XVII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 235 – 237.
- Tüccar, Zülfikar: "Buhtürî", **DİA**, C. VI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 381-383.

- Tülücü, Süleyman: “Nâbiga ez-Zübyânî”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 262-263.
- Tülücü, Süleyman: “Lebîd bin Rebîa”, **DİA**, C. XXVII, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 121-122.
- Türker, Ömer: “Mukâtil b. Süleymân”, **DİA**, C. XXXI, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 134-136.
- Ubeyd-i Zâkânî: **Külliyât-ı Ubeyd-i Zâkânî Şamil-i Kasâyid u Gazeliyyât u Kıtaât u Rubaiyyât u Uşşâknâme**, tsh. Abbas İkbâl Âştîyânî, Tahran, Mecelle-i Armağan, 1953.
- Ubeydî, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdülmecid: **et-Tezkiretü's-Sa'diyye fi'l-Eş'âri'l-Arabiyye**, thk. Abdullah el-Cubûrî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Uğur, Ahmet: “Selimnâme”, **DİA**, C. XXXVI, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 440-441.
- Uğur, Ahmet: “Selim-nâmeler”, Ankara, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1990, C. XXII, s. 367-379.
- Uğur, Ahmet: “Hoca Sa'deddin Efendi'nin Selim-nâmesi”, **Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, Ankara, 1980, Sa. 4, s. 225-242.
- Uyguner, Muzaffer: “Selimname”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, 1990, s. 499-501.
- Üşmûnî, Nureddin: **Şerhu'l-Üşmûnî Ala Elfiyyeti İbn Mâlik**, 4 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Yazıcı, Tahsin: “Hâkânî-i Şîrvânî”, **DİA**, C. XV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, s. 168-170.
- Yazıcı, Tahsin: “Hâfız-ı Şîrâzî”, **DİA**, C. XV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, s. 103-106.
- Yazıcı, Tahsin: “Ârifî Fethullah Çelebi”, **DİA**, C. III, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 371-373.
- Yiğit, İsmail: “Kayıtbay”, **DİA**, C. XXV, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 80- 81.
- Yusi, Hasan: **El-Muhâdarât fi'l-Edeb ve'l-Luga**, thk. şrh. Muhammed Haccî, Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, 2 c., Beyrut, El-Cem'iyetü'l-Mağribiyye Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.
- Zâhir-i Faryâbî, Tahir b. Muhammed: **Dîvân-ı Zâhir-i Faryâbî**, tsh. Emîr Hasan Yezdigerdî, nşr. Asgar Dâdâbe, Tahran, Neşr-i Katre, 1381.

http://saed.isu.ac.ir/faces/search/bibliographic/biblioFullView.jspx?_afPfm=z9hjf0fo6 15.02.2018. (Çevrimiçi)

<http://hafez-shiraz.persianblog.ir/post/33> 28.09.2018. (Çevrimiçi)

<https://ganjoor.net/vatvat/ghasv/sh83/> 06.09.2018. (Çevrimiçi)

<http://www.vajehyab.com/dekhoda/%D8%B7%DB%8C%D8%A7%D9%86-5> 28.07.2016. (Çevrimiçi)

<https://www.vajehyab.com/dekhoda/%D8%AC%D8%A7%D9%86+%D8%A2%D9%88%D8%B1%D8%AF%D9%86>. 27.08.2018. (Çevrimiçi)

<https://fa.wikiquote.org/wiki/%D8%B6%D8%B1%D8%A8%E2%80%8C%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AB%D9%84%E2%80%8C%D9%87%D8%A7%DB%8C%D8%B9%D8%B1%D8%A8%DB%8C> 22.09.2018. (Çevrimiçi)

<http://www.adabkhal.khal.blogfa.com/post/48> . 22.09.2018. (Çevrimiçi)

<https://dorar.net/aqadia/588>. 12.09.2018. (Çevrimiçi)

<https://www.vajehyab.com/dekhoda/%D8%AE%D9%85%D8%A7%D8%B1-8> 10.06.2018. (Çevrimiçi)

http://iraq.poetrybook.biz/2015/05/blog-post_575.html#.V3O7WPmLTDC 29.06.2016. (Çevrimiçi)

<https://www.vajehyab.com/dekhoda/%D9%85%D9%82%D8%B7%D8%B9>. 10.06.2018. (Çevrimiçi)

<http://gadir.free.fr/kasaed/kasaed/16.html> 22.03.2018. (Çevrimiçi)

<https://www.parsi.wiki/fa/wiki/topicdetail/0bf8f11fb6ff41d1b406fe3843cd1e01> 02.01.2018. (Çevrimiçi)

<http://ganjoor.net/salman/divanss/tarkibatss/sh3/> 11.06.2018. (Çevrimiçi)

<http://www.adabkhal.khal.blogfa.com/post/48> 30.11.2015. (Çevrimiçi)

<http://falih.ahlamontada.net/t1565-topic> 30.11.2015. (Çevrimiçi)

<https://ganjoor.net/ferdousi/hajvname> 16.08.2018 (Çevrimiçi)

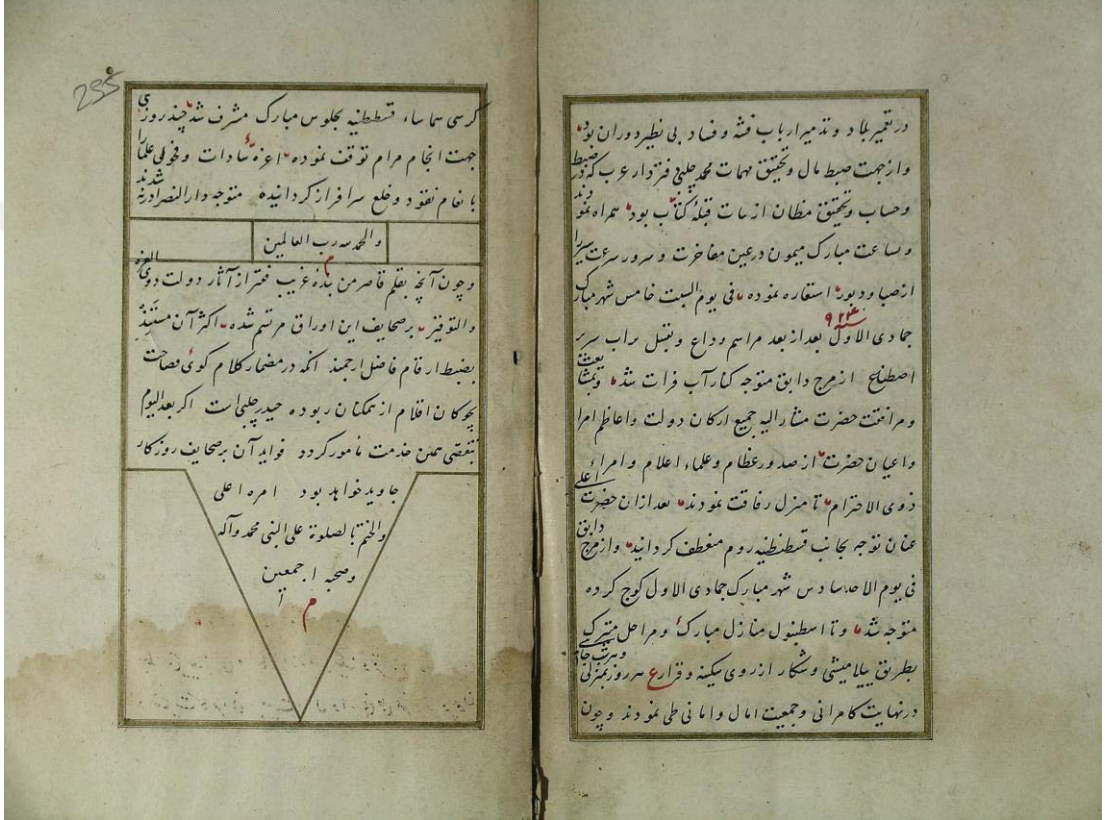
<http://www.afghanmaug.net/index.php/-mainmenu-49/50-2012-10-30-22-42-08/---v15-50/163.-----> 30.09.2018 (Çevrimiçi)

<https://www.goodreads.com/quotes/189467> 27.09.2018 (Çevrimiçi)

EKLER: YAZMA NÜSHANIN İLK VE SON VARAKLARI

Şekil 1: Gazavât-ı Sultan Selim Han 1^b-2^a sayfası

Şekil 2 Gazavât-ı Sultan Selim Han 235^b – 236^a sayfası

KİŞİ, YER VE KİTAP ADLARI İNDEKSİ

Abd ar-Rahîm.....	16	Ali Bey Şehsüvar Bey	24
Abdullah Abacı	17	Ali Bey Turgut Oğlu	29
Abdullah b. Selâm.....	68, 399	Ali Şir Nevâî	15
Abdullah bin Ömer bin El-Asi.....	45	Amasya.....	2
Abdurrahman-ı Câmî	71	Amik İli	54
Abdurrıza	11	Anadolu.2, 7, 8, 12, 22, 28, 29, 30, 31, 35, 37, 39, 40, 42, 48, 49, 55, 66, 420	
Abdü'l-Kebîr b. Üveys b. Muhammed Erdebîlî	III	Antakya	54
Abdürrahim El-Abbâsî Eş-Şâmî	44, 67	Antep.....	26, 27
Abdürrezzak Bey İbn-i Süleyman.....	29	Arap...6, 11, 20, 23, 26, 30, 32, 33, 35, 37, 40, 42, 43, 44, 47, 49, 51, 52, 54, 55, 71, 75, 76, 77	
Abdüsselam Bilgen	2, 7, 8, 14, 17	Arif-i Samedânî.....	50, 51, 66
Acem.6, 12, 14, 20, 21, 23, 26, 51, 52, 53, 55, 77, 402		Ariş.....	33, 37
Ad.....	45	Ashab-ı Kehf.....	25
Adâi-yi Şîrâzî ve Selîm-nâmesi (İnceleme- Metin – Çeviri.....	14, 17	Askalân.....	49
Adiliye	39	Atiye.....	33, 37
Adnanoğulları	51	Attâr-ı Nişâbûrî	18, 68, 392
Afrika	41	Avrupa.....	69
Ahlâku'l-eşrâf.....	71	Ayaz Bey.....	28, 37, 40
Ahmed Ağa	42	Aydın.....	33
Ahmer	38	Aynü'l-kasab.....	53
Ahmet Ateş	17	Azerbaycan.....	21, 22, 55, 394, 407
Ahmet Bey Karaca Paşa.....	21	Ba'lebek	55
Ahmet Paşa	13	Bağdat	66, 77
Akkoyunlu	6	Bahâristân.....	71
Alan Devâdâr Kebîr	38	Bali Bey Voyvoda.....	33
Alaüddeve	22	Bayezid Han.....	26
Alâüddeve Bozkurt Bey.....	5	Benî Ata	33, 37
Alî b. Ebî Tâlib	75	Benî Bakr	42
Ali b. Muhammed el-Lahmî.....	8	Benî İbrahim	33
Ali Bey.....	1, 28, 31, 37, 38, 49, 393, 403	Benî Kaynukâ.....	68

Benî Sevalim.....	33, 37	Dokeri	26
Benî Ukayl	76	Durne dađı.....	25
Bereke-i Taberiye.....	34, 63	Duzehdere	27
Besni	26	Ebrek	38
Beyrut....	49, 391, 395, 396, 397, 398, 399, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 409	Ebû Hilâl el-Askerî	75
Beytullâhu'l-Haram	38, 47	Ebu Hureyre	35
Bilbis.....	37, 48	Ebu İbrahim.....	36
Birketü'l-Habeş.....	42, 64	Ebu İshak b. İbrahim b. Ahmed b. Muhammed b. Kamil et-Tedmürî	66
Birketü'l-Hac	37	Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi.....	6, 7
Bitlis.....	2, 6	Ebü'l-Alâ el-Maarrî.....	77, 400
Bostân	69, 405	Ebü'l-Feth Büsti.....	76
Buhtürî	74, 408	Edâî	7
Bulak.....	39, 41, 43, 64, 67	Edâî-yi Şirâzî.....	14, 15, 67
Bursa	1, 8, 23, 24	Edaliye	29
Büyük Selçuklular.....	70	Edirne.....	1, 17, 20, 21, 56, 63
Cafer Ağa	45	Ekl	27
Câm-ı Cem.....	71, 400	El- Melik Ez-Zahir	44
Can Polad Müvetter	38	Elbistan.....	22, 25
Canbirdi Gazalî.....	29, 35, 38, 41, 49	El-Cevâhirü'l-Hisan fî Menakibi's-Sultan Süleyman b. Osman	8
Carullah b. Fahdi'l-Mekkî	8	El-Hafız b. Asâkir	68
Celâlzâde Mustafa Çelebi	4, 402	Elkâs Mîrzâ	8
Celhuliyye	34, 63	Emir Sadreddin	V, 16, 19
Cemşîd ü Hurşîd	70	Enbâbe.....	43
Cezire	27	Endülüs.....	45, 75
Cidde.....	47	Enisbay.....	38
Cîze	42, 46, 64, 65	Enverî.....	18, 68, 70, 71, 397, 402
Çağatay	3, 73	Erdebil.....	10, 15, 405
Çaldıran.....	V, 6, 10, 13, 20, 25	Erkmas	38
Çemişgezek	27	Erzincan	20, 52
Çerî Yunus Paşa.....	36	Esedî-i Tûsî	71, 72, 393
Çerkez ...	27, 29, 32, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 46, 54, 61	Esrarnâme.....	70
Davud Nebi	29	Eşkânîler.....	69
Dehişe	41	Evhadüddîn-i Kirmânî.....	66, 67, 392
Dehnâme	71	Evhadüddîn-i Merâgi	71, 407
Derende.....	26	Ezrakî-i Herevî.....	72
Devletbay	33, 38	Fahreddin Es'âd-ı Gürgânî.....	73
Dımaşk 12, 30, 31, 33, 49, 50, 63, 66, 393, 396		Faria	33
Divân-ı Kebîr	70	Fehhame	38
Diyarbakır	6, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 37, 45, 52, 55	Ferhad Bey	33
		Ferhad Paşa	40, 43, 56
		Fethullah Ârif Çelebi	7

Feyzi-yi Kâşânî	72	Hayrî Bey	3, 29, 30, 31, 38, 46, 66, 403
Fırat	21, 22, 26, 27, 55	Hayre	64
Fîhi Mâ Fîh	70	Hazret-i Halil	36
Fil Çayırı	21, 23	Heft Evreng	71, 393
Firaknâme	70	Heft Peyker	69
Firdevsî	18, 68, 69, 395, 400, 401	Herat	20, 21, 22
Gavrî	21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 41, 67	Hereman	46, 65, 66
Gazavât-ı Sultan Selim Han III, V, IX, 16, 19, 59, 61, 63, 390		Herm	65
Gazze	11, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 48, 49, 63, 65	Hersekzâde Ahmed Paşa	5, 23, 408
Gerger	26	Heşt Behişt	6
Gerşâsbname	72, 398	Hısn-ı Keyf	27
Gökmeydan	28, 29, 53, 54	Hızır Ağa	2
Gûriyye	44	Hicaz	38, 47
Gülistân	69, 404, 405	Hilâlî-yi Çağatâyî	73, 400
Gülzâr-ı Kuds	72	Himyerî	67
Gürcistan	3	Hind	41
Gürcü	6	Hindistan	7, 41, 69
Habib Neccar	54	Hoca Sâdeddin	5
Hacı bin En-Nasır Muhammed bin Kalavûn El-Kürdî	44	Hodabirdi	33
Haçova	5	Horasan	55
Hâfız-ı Şîrâzî	18, 57, 68, 69, 399, 408	Hucec	33
Hâkânî-yi Şîrvânî	72, 400	Humus	25, 30, 49, 53
Halep	11, 20, 23, 25, 26, 27, 29, 37, 43, 49, 52, 53, 54, 55, 63	Huzeyfe b. Yemân	68, 392
Halîmî Çelebî	50, 51, 391	Hüsam Paşa	29, 31, 35, 36
Hama	25, 29, 30, 49, 53	Hüsameddin Ali	6
Han Leccûn	34, 63	Hüseyn Bey	20
Han Yunus	36, 37, 48	Hüsrev ü Şîrin	69
Hânî el-Endülüsî	75	Hüsrevnâme	70, 392
Hanke	65	Hz. Ali	49, 75
Hanki	37	II. Bayezid	3, 6, 7
Haremeyn-i Şerîfeyn	21, 23, 47, 59	II. Selim	V, 1, 8
Hârizmşahlar	70	III. Mehmed	5
Harput	53	Irak	21, 22, 26, 52, 55, 56, 57, 70
Hasan Can Çelebi	5	Irakeyn	4
Hattare	37, 48	İbn Hallikan	15, 16, 394, 401
Havlan	29	İbn-i Bakr	37
Havran	28	İbn-i Ferfur	31, 50
Haydar Çelebi	17, 20, 60, 62, 393	İbn-i Halid	37
		İbn-i Hanaş	30, 31, 54, 55
		İbn-i Harfuş	30, 32, 55
		İbn-i Saîd	32, 33
		İbnü'l-İmâd	10, 13, 401
		İbnü'l-Mu'tez	74, 395, 401

İbnü'r-Rûmî	77, 395, 401	Karaca Paşa	27, 30, 55
İbrahim Paşa.....	4	Karahan	20, 25, 402
İbrahim Peçevi	13	Kare	30, 53
İbrahim Peygamber	49	Kasım Bey	27
İdris Nebi	46	Kasım Şirvânî.....	30
İdris-i Bidlisî	6, 14	Kasîre	53
İdris-i Bitlisî.....	6, 7	Kayıtbay	26, 41, 409
İhtiyârât-ı Şahnâme	73	Kayseriye	25
İlâhînâme	70	Kemah	6, 52
İmamiye	13	Kemal Çelebi.....	30
İran2, 3, 6, 7, 13, 20, 21, 22, 51, 52, 53, 55, 66, 69, 70, 71, 72, 393, 394, 399, 400, 403, 404, 405		Kemal Paşazâde	3
İshak Çelebi	1, 405	Kemâleddin-i Isfahânî.....	70
İskender.....	22	Kemâl-i Hucendî.....	73, 406
İskender Bey Evranozoğlu.....	33	Kenzü'l-İştihâ.....	74
İskenderiye.....	33, 44, 45	Kerbela.....	48
İskendernâme	69	Kerek.....	49, 65
İstanbul....1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 16, 17, 21, 56, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 420		Kertbay Devâdâr-ı Sâni.....	38
İznic	1	Keşfi Mehmed Çelebi	2
Kâbe	47	Keyânîler.....	69
Kabun.....	52	Kıbrıs.....	49
Kadızâde III, IV, V, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 31, 39, 56, 57, 59, 60, 62, 66, 67, 68, 69, 390		Kırkpınar	25
Kahire....13, 31, 32, 33, 34, 37, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 54, 395, 397, 403, 404		Kızılbaş	22
Kâhta	26	Kirman	66, 394
Kakûn.....	34, 63	Konya.....	24, 25, 49, 66, 404
Kalenderî.....	66	Kostantiniye	21, 22, 41, 56, 398, 405
Kalküta.....	41	Kudüs	11, 33, 49, 63, 65
Kâmusu'l-luga.....	66	Kufî	26
Kansu	403	Kureyş.....	51
Kansu Facir Kansu	39	Kuteyfe.....	53
Kansu Gürd	38	Kübreviyye.....	66
Kanuni Sultan Süleyman.1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8		Külliyat.....	70
Kara Bâlî	1	Kütahya	24
Karabağ.....	55	Lebîd b. Rebîatü'l-Âmirî.....	75
		Leylâ el-Ahyeliyye.....	76, 402, 403
		Leylâ vü Mecnûn	69
		Lugât-ı Fûrs.....	72
		M.C. Şehabeddin Tekindağ.....	2, 17
		Mahmud Ağa.....	43
		Mahzenü'l-esrâr	69
		Malatya.....	25, 27
		Mamay	38
		Manisa.....	5
		Mantıku't-tayr	70

Maraş	22	Muizzî	71, 397
Mardin.....	43	Mukan	55
Mastaba.....	31, 52, 53	Mukâtil b. Süleymân	68, 408
Meâsir-i Selim Hanî.....	4	Musîbetnâme.....	70
Mecâlis-i Seb'a	70	Muslihiddin Ağa	42
Mecâlisü'n-nefâyis.....	15	Mustafa Argunşah	1, 17
Medine	7, 41	Mustafa Paşa	37, 42, 56, 64
Mehmed Bey Kurhams Bey	54	Mûş u Gorbe.....	71
Mehmed Çelebi. 12, 29, 31, 32, 39, 42, 48, 56		Mütenebbî	18, 68, 74, 395, 404
Mehmet Bey İsa Bey Oğlu.....	33	Nâbiga ez-Zübyânî.....	76, 408
Mekke	6, 7, 41, 401	Nablus	49, 65
Mektûbât	70	Nâsır-ı Hüsrev	72
Melik Halila	27	Nebek	53
Memlük.....	7, 21, 24, 26, 29, 32	Necmeddîn-i Dâye	66
Menteşe.....	11	Necmeddîn-i Kübra.....	66
Mercidabık....	6, 17, 28, 29, 32, 37, 55, 63, 66, 67	Nefehâtü'l-üns.....	71
Merzübâniyye	67	Nil	32, 39, 42, 43, 64, 67
Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân	72	Nişancı Mehmed Paşa.....	13, 40, 404
Mescid-i Aksa	34, 35, 63	Nizâmî-yi Gencevî.....	18, 68, 404
Mesnevî.....	70, 392, 393, 406	Nur Ali Halife	20
Meşa.....	26	Ortadoğu.....	69
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî.....	24, 70, 404	Osmân-ı Rûmî.....	66
Mevlânâ Revânî	26	Osmanlı V, 1, 2, 3, 5, 6, 10, 11, 13, 26, 40, 50, 391, 392, 394, 400, 404, 405, 406, 407	
Mevleviyye	70	Özbek Mükehhel	38
Meyserrü'l-garâm ve hulasatu'l- kelâm .	66	Pir Mehmed Bey	27
Mısır...III, V, 2, 3, 5, 8, 11, 12, 13, 16, 19, 21, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 59, 63, 64, 67, 74, 397		Pîr Mehmed Paşa	23, 56
Mu'tasım – Billâh	66	Pîrî Mehmed Paşa	2, 51, 403
Muâz b. Cebel.....	68	Pîrî Paşa.....	4, 51
Muhammed Bey İsa Bey Oğlu.....	33	Pişdâdiler.....	69
Muhammed Bey Ustaclu.....	20	Ramazanoğlu.....	37, 38
Muhammed El-Arabî Et-Tâyî El-Endülüsî	50	Ravza.....	45
Muhammed Isfahanî	25	Re'sü'l-ayn.....	55
Muhtarnâme	70	Remle	11, 33, 34, 35, 49, 63, 65
Muhyî.....	5	Restîn	53
Muhyiddin Ahmed Lahîcî Şîrâzî.....	67	Ridaniye	6, 37, 38, 39, 40, 64, 67
Muhyiddin İbnü'l-Arabî.....	66	Risâle-i Dilgûşâ.....	71
Muiz-Lidînillah.....	75	Rum.....	17, 23, 24, 26, 43, 45, 46, 49, 51
		Rumeli.....	7, 21, 22, 28, 29, 30, 33, 35, 37, 40, 42, 50, 55, 64
		Ruznâme.....	62, 63
		Rükneddin-i Sücâsi	66

Sa' deddîn-i Hammûye	66	Şam ...1, 11, 23, 29, 30, 32, 33, 34, 37, 38,	
Sa'dî b. Abdülmüteal	4	43, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 63,	
Sa'dî-yi Şîrâzî	18, 68, 69, 71, 405	66, 74, 395	
Sa'id Nefisî	15	Şehnâme-i Selim Hanî	7
Sadreddin Muhammed Konevî	24	Şehsüvaroğlu Ali Bey	3, 22, 43
Safed	11, 29, 33, 49, 65	Şehzade Ahmed.....	1
Safevi	13, 400	Şehzade Murad.....	5
Sa'id Nefisî.....	15, 74, 398, 400, 406	Şemş Bey.....	23
Salihiyye	37, 48, 50	Şemşeddin Muhammed Bey	25
San'a	68	Şemşeddin Muhammed Latîfi.....	11
Sarmısaklı	25	Şeyh Ebu'l-Lutfullah.....	35
Saru Şeyh	53	Şeyh Muhammed bin Cuma.....	35
Sâsânîler.....	69	Şeyh-i Kebîr	11, 14
Sebâ.....	42	Şeyhûniye.....	40
Sefernâme	72	Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb	13
Selim Bey Ramazanoğlu.....	29	Şii	72
Selimşahnâme	14	Şiraz	7, 74
Selmân-ı Savecî	70	Şîrî.....	5
Sevalim	42	Şükrî-i Bitlisî.....	2, 3, 405
Seyyid Kemaleddin El-Müfti El-Hüseyni		Tâcü't-tevarih.....	5
.....	31	Tarabay.....	29
Sıfâtü'l-âşikîn.....	73	Târih-i Feth-i Mısır	5
Sibay	29	Târih-i Nazm u Nesr Der İran	15
Sinan Bey	35, 43	Tarîhu medîneti Dımaşk.....	68
Sinan bin Müşelşel.....	46	Taşköprüzâde	10, 13, 407
Sinan Paşa ...11, 21, 22, 25, 28, 30, 31, 32,		Tebriiz .. V, 5, 10, 23, 50, 55, 393, 394, 400	
33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 49, 408		Teklu	33
Sudun Emir Kebîr	38	Temraz	29
Sultan Bayezid	1, 2	Tevârih-i Âl-i Osman	3
Sultan Mehmed Bahadır Han.....	52	Tezkiretü'l-evliya.....	70
Sultan Tuğrul	73	Tînî Bey.....	38
Sultan Yakub.....	6	Tokat	3
Sücûdî Çelebi.....	2	Tomanbay....32, 33, 34, 38, 40, 41, 42, 43,	
Sühreverdîyye	66	64, 65, 67, 401	
Süleyman	2, 8, 23, 45, 76, 392, 408	Topkapı	16, 393, 401, 402
Süleyman bin Hişam El-Mervânî.....	29	Tosya.....	4
Şadi Bey.....	38	Tovktıbay	38
Şah Ali Bey	27	Trablus	29, 49
Şah Çelebi Fenarizâde.....	51	Trabzon	2, 3, 4, 7
Şah İsmail	V, 6, 8, 13, 25	Tuğraî.....	77
Şâh u Dervîş.....	73, 400	Tuhfetü'l-İrâkeyn	72
Şahkulu	1	Tunus.....	41
Şahnâme.....	69, 395		

Türkiye... IX, 69, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409	Vüsûlî Mehmed Çelebi 8
Türkmen..... 55	Yahşı Bay 33, 38, 40
Ubeyd-i Zâkânî 18, 68, 71, 74, 394, 408	Yavuz Sultan SelimIII, IV, V, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 15, 16, 18, 19, 62, 397
Ubeydullah Çelebi 30	Yemen 41, 47
Uğurlu 44	Yenişehir 23, 24
Usdud..... 35	Yunus Bey..... 27, 39
Uşşâknâme71, 408	Yunus Paşa..12, 28, 30, 31, 35, 37, 39, 40, 48, 66, 397
Ümmü'd-dinar.....43, 65	Yusuf..... 20, 64, 395, 403, 406
Ümmü'l-Hasan..... 37	Yusuf-ı Nasırî..... 39
Üsküdar 23	Za'ka 33, 37
Üsküp 1	Zâdü'l-müsafirîn 72
Vastaniye39, 40, 41, 64, 67	Zahîr-i Fâryâbî 73, 392
Vefeyât.....15, 18, 401	Zamantı 25
Vefeyâtu'l-'ayân15, 16	Zeynel Paşa 28, 56
Vehb b. Münebbih67, 68, 394	Zirekzâde..... 21, 27, 35, 50
Vîs u Ramîn 73	Züveyle..... 13

ÖZGEÇMİŞ

1987 yılında İstanbul’da dünyaya geldim. İlk ve orta öğrenimimi Mehmet Âkif Ersoy İlköğretim Okulu’nda tamamladım. Nişantaşı Nuri Akın Anadolu Lisesi’nden 2005 yılında mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fars Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nı kazandım ve 2009 yılında bu bölümü “Edebiyat Fakültesi Birincisi” derecesi ile bitirdim. 2008-2010 yılları arasında çift anadal programı adı altında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü’nden mezun oldum. 2009- 2012 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü’nde“Medîhî ve Cennet-i Ahrâr Mesnevisi” adlı yüksek lisans çalışmamı hazırladım. 2011 yılında İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü’nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladım ve halen bu kadroda görev yapmaktayım.